

ئەختەم ئۆمەر يۇۋىستلىرىدىن تاللانما

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئەخمەم ئۆمەر پوۋېستلىرىدىن تاللانما

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ISBN 7 — 228 — 05212 — 9

I·1930（民文） 定价：28.00元

ISBN 7-228-05212-9

9 787228 052127 >

ئەختەم ئۆمەر پوۋېستلىرىدىن تاللانما

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مۇھەررىرى: قۇربان بارات
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر
كوررېكتورى: تۇنسايىم ساۋۇت
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: جالالىدىن بەھرام

ئەختەم ئۆمەر پوۋېستلىرىدىن تاللانما
*
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
ئۈرۈمچى باجياخۇ رەڭلىك باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 850×1168 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋېقى: 14.875 قىستۇرما ۋاراقى: 2
1999 ـ يىل 5 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
1999 ـ يىل 5 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
تىراژى: 3000 — 1
ISBN 7—228—05212—9/I·1930
باھاسى: 28.00 يۈەن

مۇندەرىجە

ئەختەم ئۆمەرنىڭ پروزا ئىجادىيىتى 1
زېمىن، قارا ئادەملىرىگە! (پوۋېست) 1
ئاھ، رەھىمسىز دەريا (پوۋېست) 65
قۇرۇتلاپ كەتكەن كۆل (پوۋېست) 124
قىيامەتتە قالغان سەھرا (پوۋېست) 218
ئومىقىم، كۆزىڭنى ياشلىما (پوۋېست)..... 372

ئەختەم ئۆمەرنىڭ پروزا ئىجادىيىتى

ئەختەم ئۆمەر 80 ـ يىللاردىن كېيىنكى ئۇيغۇر پروزىچىلىـ
قىدا داڭق چىقارغان ياش يازغۇچىلارنىڭ بىرىدۇر.

80 ـ يىللاردىن باشلاپ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا يېڭى بىر ئەۋلاد ياش يازغۇچىلار يېتىشىپ چىقتى. ئەختەم ئۆمەر مانا شۇ يازغۇچىلارنىڭ بىرى. ئۇ، ئۆزىنىڭ بىر تۇركۈم ياخشى ئەسەرلـ
رى بىلەن ئۇيغۇر پروزىچىلىقىغا يېپىيېڭى رەڭ بەردى ۋە جانلاندۇردى. نەچچە مىڭ يىللاردىن بۇيان، بىر خىلدا كېتىپ بارغان بۇرۇختۇم، بېكىنمە ھالەتتىكى ھاياتنى تەسۋىرلەشتە، يېڭى بىر سەھىپە ئېچىپ بەردى، ئاددىي ۋە تۆۋەن قاتلامدىكى كىشىلەرنىڭ ئاشۇ تىنچسىز يىللاردىكى مۇرەككەپ روھىي دۇنياسىنى، تۇراقـ
سىز ۋە زىددىيەتلىك خاراكتېرىنى سىزىپ بەردى؛ باشقىلار دىقـ
قەت قىلمىغان ياكى ئېتىبارسىز قارىغان تېمىلارغا دادىللىق بىـ
لەن شۇڭغۇپ كىرىپ، تەكلىماكان بىلەن جېپسىلىشىپ كەتكەن ئۇيغۇر ھاياتىنىڭ خۇشاللىق ۋە ئازابلىرىنى، كۈلكە ۋە يىغىسـ
ىنى، ئۈمىد ۋە خۇرسىنىشلىرىنى ئىپادە قىلدى؛ شۇنداقلا، پاجىـ
ئە بىلەن سۇغۇرۇلغان، كۆز يېشى بىلەن نەمدەلگەن تراگېدىنىڭ زىددىيەت ـ توقۇنۇشلارنى يۈكسەك زىلزىلە، ئاجايىپ دەبدەبە بىلەن ئەمەس، بەلكى ئاددىي زاغرا تىل، تۇز ۋە سىدام تەسۋىر ئارقىلىق سەنئەت يۈكسەكلىكىگە ئىگە قىلدى... ئەنە ئاشۇ تاشقى پوستى ئاددىي ئەمما ۋۇجۇدى مۇرەككەپلىككە ۋە رەڭدارـ
لىققا تولغان دۇنيا ئەختەم ئۆمەرنىڭ ئەسەرلىرىدە ئىپادىسىنى تاپتى. يىراقتىن بىر خىل بوزىرىپ يانقان، بارخانلىرى مۇگدىـ
گەن، ۋۇجۇدى قاغجىرىغان ئەمما قوينىغا سىرلىق دۇنيانى يوشۇـ

رۇپ ياتقان تەكلىماكان ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە قايتىدىن جانلاندى.

ئەختەم ئۆمەرنىڭ قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە ئارقا - ئارقىدىن ئېلان قىلغان ئەسەرلىرىگە نەزەر تاشلىساق، ئۇنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا بىر بۆسۇش ھاسىل قىلغانلىقى، ئەسەرلىرىدە ئۆزگىچە بىر تەم ۋە كىشىنى ھاياجانغا سالىدىغان بەدىئىي رەڭنىڭ بارلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلىمىز. بىز ئۇنىڭ ئىجادىيىتىدىكى خاس ئالاھىدىلىكلەرنى تۆۋەندىكى نۇقتىلاردىن مۇلاھىزە قىلىمىز.

2. تەكلىماكان روھى

نەچچە مىڭ يىللاردىن بۇيان، بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز تەكلىماكان چۆلىدىن ئىبارەت بۇ غايەت زور سىرلىق جەزىرىنى قۇچاقلاپ ياشاپ كەلدى. قارا قۇرۇم ۋە تەڭرىتاغلىرىدىن ئېقىپ كەلگەن، گاھ ئۆزۈلۈپ، گاھ ئۇلغۇيۇپ تۇرىدىغان ئېقىن سۇلارغا تايىنىپ، قاغجىراپ ياتقان قۇملۇقلار ئارىسىدا، سانسىز بوستانلىقلارنى بەرپا قىلدى. ئەنە ئاشۇ كىچىك - كىچىك بوستانلىقلار بىلەن ئۇلارنى ئوراپ تۇرغان بىپايان قۇملۇقلار ئۇلارنىڭ دۇنياسى ئىدى. بۇ دۇنيادا، ھەم خۇشاللىقمۇ، ھەم ئازابمۇ، ياڭراق كۈلكە ساداسىمۇ، ئاچچىق كۆز يېشىمۇ بار ئىدى. ئۇلارنىڭ پۈتكۈل دەرد - ھەسرەتلىرى ۋە غەم - قايغۇلىرىنى ئانا تەكلىماكان گويا تارىم سۇيىنى ئىز - دېرەكسىز سىڭدۈرۈۋەتكەندەك، ئۆز قەلبىگە تېڭىپ كەلگەنىدى. ئۇزاق ئەسىرلەر داۋامىدا، سىرلىق تەكلىماكان ئۆزىنىڭ سېھىرلىك جىمىرلاشلىرى بىلەن دەھشەتلىك قۇم بورانلىرى ئارقىلىق ئاشۇ ئاددىي كىشىلەرنىڭ قەلبىگە ئىللىق توپا ھىدىدەك ئاق كۆڭۈللۈك، سادىدىلىق، كۆز يەتمەس جەزىرىدەك چەكسىزلىك ئاتا قىلغانىدى. يەنە بىر تەرەپتىن، ناچار مۇھىت، پىنھانلىق ۋە جاھاندىن خالىي تۇرمۇش ئۇلارنىڭ روھىي دۇنياسىغا بۇرۇختۇملۇق، نادانلىق، قاششاقلىق ۋە مەنۇى گادايلىقنىڭ ئۇرۇقىنى چوڭقۇر تېرىغانىدى. شۇڭا،

بۇ جايدىكى كىشىلەر گويا تەكلىماكان بىلەن بىر گەۋدە بولۇپ كەتكەندەك، ئۆزلىرىنىڭ ھەربىر تىنىقىغىمۇ جەزىرە روھىنى يوشۇرغانىدى. ئۇلارنىڭ چۆيۈندەك قانقان، تارشىدەك چىڭغان ۋە كۆمۈردەك قارايغان جىسمىدا، پەقەت تەكلىماكان ئارقىلىقلا نامايان بولىدىغان چۆل روھى بار ئىدى. بۇ روھ — سۇكۇنات ئىچىدىكى شاۋقۇنغا، مۇگدەك ئىچىدىكى چۇشكە، ئاددىيلىق ئىچىدىكى گۈزەللىككە ياناشقان تەكلىماكان روھى ئىدى.

ئەختەم ئۆمەر ئەنە ئاشۇ تەكلىماكان روھىدىن تۇغۇلدى ۋە ئۇنىڭدىن ئوزۇق ئالدى، شۇنىڭدەك، ئىجادىيەتتىدە ئاشۇ خىل جەزىرە روھىنى ئىپادە قىلدى.

. . . قۇمغاق توپلىق يولدا ئوتتەك ئاپتاپ دەستىدىن چىلىق - چىلىق تەرگە چۆمۈلگەن، ناخشىسىنى ئوڭدا ئېيتىپ، ھارۇسىنى ھەيدىگەن پېتى ياسىن مەدەك كېلىدۇ. ئۇنىڭ توپا كېچىپ تۇرغان يالىڭاياغ پۇتلىرى، ئاپتاپتا قارايغان يۈزلىرى، كىرلەشكەن كىيىملىرى شۇنىڭدەك تەر ۋە ئاچچىق موخۇركا ھىدى گۇپۇلدەپ پۇراپ تۇرغان جىسمىدىن ئاجايىپ بىر خىل ئىپتىدائىي كۇچ ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ. . .

قاغجىرىغان قۇملۇقتا ياپراقلىرى توپىغا مىلىنىپ تۇرغان پاكار - پاكار جىگدىلەر مۇگدەپ تۇرىدۇ. تۇرۇم - تۇرۇم قۇم بارخانلىرى گويا سانسىزلىغان تۆگە لوكىلىرىدەك، بىر - بىرىگە مىنگىشىپ، تىنىمسىز جىمىرلايدۇ. زارىقىش، تەلپۈنۈش ۋە سېغىنىش ئىلكىدە، ۋۇجۇدى پارلاپ تۇرغان قۇياشتىنمۇ بەكرەك ئىسسىغان نۇسرەت، چىت كۆڭلىكىنى يېشۋېتىپ، ئۆزىنىڭ ئەمدىلا تولۇشقا باشلىغان يالىڭاچ بەدىنىگە قارايدۇ. قۇمنى كولاپ ھاسىل قىلغان نەم ئورەككە پىلتىڭلاپ تۇرغان يۇمران كۆكسىنى ياقىدۇ. . . ئۇنىڭ قىزىلىق ۋۇجۇدى ئاجايىپ شېرىن تۇيغۇلارغا چۆمۈلۈپ، پۈتكۈل روھىي دۇنياسى تەكلىماكان بىلەن بىرلىشىپ كېتىدۇ. . . مانا بۇ ئەختەم ئۆمەرنىڭ قەلىمى ئاستىدا

سىزىلغان گۈزەل كارتىنا. بۇ كارتىنىدا، ساپ تەبىئەتنىڭ ھەدى، ئانا تەكلىماكاننىڭ سېھرى، ئادەم ئاتا بىلەن ھاۋا ئاننىڭ ئىزلىرى بار.

دەرۋەقە، ئەختەم ئۆمەر تەكلىماكان ئوغلىغا خاس بىر روھ بىلەن، قۇم - جەزىرىگە ئورۇنۇپ ئۇخلاۋاتقان بۇ زېمىننىڭ ئىچكى قاتلىمىدىكى ھاياتنى جانلىق سۈرەتلەپ بەردى، خەلقىمىزنىڭ دەرد - ئەلىمى، غەم - قايغۇسى، ئاچچىق يىغىسى ۋە تارام - تارام كۆز ياشلىرىنى ئۇن - تىنسىز ئىچىگە يۇتۇۋاتقان تەكلىماكان چۆلىنىڭ باغرىنى ئېچىپ كۆرسەتتى. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىكى تىترەۋاتقان قۇملۇق، مۇگدەۋاتقان بارخان، ئۇپۇق نۇرىغا چۆمۈلگەن يۇلغۇن ۋە كۆيۈۋاتقان زېمىن ھەرگىزمۇ نوقۇل ھالدىكى تەبىئەت تەسۋىرى بولماستىن، بەلكى خۇشاللىق بىلەن ئازاب، كۈلكە بىلەن يىغىدىن پۈتۈلگەن تەكلىماكان روھىدۇر. شۇڭا، ئەختەم ئۆمەر ئەسەرلىرىدىكى ئەڭ گۈزەل كارتىنىلار ئۇنىڭ تەكلىماكان رىسالىسىنى ياكى چۆل روھىنى ئىپادە قىلغان دەقىقىلىرىدە كۆرۈلىدۇ.

ئۆز ۋاقتىدا، پىلىخانوۋ تولىستوي ئەسەرلىرى ئۈستىدە توختىلىپ: «تولىستوينىڭ قەلىمى ئاستىدىكى تەبىئەت نوقۇل تەسۋىرە ئەمەس، بەلكى تىرىك، جانلىقلىقى بىلەن كىشىنى مەھلىيا قىلىدۇ. بەزى ۋاقىتلاردا، تەبىئەت گويا ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىكى بىر پېرسوناژدەك كۆرۈنىدۇ...» دېگەنىدى. دەرۋەقە، ئەختەم ئۆمەرنىڭ ئەسەرلىرىدىمۇ بىز ئىنساننىڭ مەنىۋى دۇنياسى بىلەن چەمبەرچەس گىرەلىشىپ كەتكەن ساپ تەبىئەتنى ۋە ئۇنىڭ يالىڭاچ ھىدىنى ھېس قىلىمىز. ئەختەم ئۆمەرنىڭ ئەسەرلىرىدىكى سىرلىق چۆل - جەزىرە، جىمىرلاپ تۇرغان بارخانلار ۋە ئۇنى قىزدۇرۇۋاتقان تونۇردەك ئاپتاپ شۇنىڭدەك ئۇنىڭغا يانداشقان قۇرغاق توپا ھىدى ھەرگىزمۇ ئۆلۈك، تۇتۇرۇقسىز ۋە سىدام تەسۋىر بولماستىن، بەلكى تارىملىقلارنىڭ مەنىۋى

دۇنياسى بىلەن جىپسىلىشىپ كەتكەن تەكلىماكان روھىدۇر. بىز بۇ روھنى فوتوگرافلارنىڭ سىن ئالغۇ لېنتىلىرى بىلەن رەسسام-لارنىڭ سىزغان رەسىملىرىدىن ئەمەس، بەلكى ئەختەم ئۆمەرنىڭ قەلىمىدىن كۆرەلىدۇق.

بولۇپمۇ ئەختەم ئۆمەرنىڭ «زېمىن، قارا ئادەملىرىڭگە!»، «قۇرتلاپ كەتكەن كۆل»، «ئاھ، رەھىمسىز دەريا!» قاتارلىق بىر تۈركۈم ئەسەرلىرىنى ئوقۇغىنىمىزدا، بىر خىل گۈپپۇلدەپ پۇراپ تۇرغان تەكلىماكان روھىنى ھېس قىلىمىز. «قۇرتلاپ كەتكەن كۆل» دىكى نۇسرەتنىڭ قۇمغا يالىڭاچ كۆكسىنى يېقىپ، زارىقىش ئىچىدە ياسىن مەدەكنى كۈتۈپ تۇرغان چاغدىكى مۇرەكـ-كەپ روھىي ۋە پسىخىك ھالىتىنى ئوقۇغىنىمىزدا، ئىختىيار-سىزلا ئايتماتوۋنىڭ «جەمىلە» ناملىق ئەسىرىدىكى تولۇن ئاي كۆلۈپ تۇرغان تالاس يايلىقىدا، دانىيارنىڭ ناخشىسىدىن مەست بولغان گۈزەل جەمىلەنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرىمىز. مانا بۇ ئەختەم ئۆمەر ئەسەرلىرىدىكى ھەقىقىي تەكلىماكان كۈيى، ئاد-دىي، تەبىئەت بىلەن بىرلىشىپ كەتكەن ئىنسان گۈزەللىكى.

ئەختەم ئۆمەر ئۆز ئەسەرلىرىدە يەنە دەۋرىمىزدىكى ئىنتايىن مۇھىم بولغان تەبىئەت مەسىلىسى — ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭـ-لۇقنىڭ ۋەيران بولۇشىنى ئەكس ئەتتۈردى. ئۇ بۇ تېمىنى قۇـ-رۇق ۋەزخانلىق ۋە جەڭگىۋار شوئار بىلەن ئەمەس، بەلكى يۈكـ-سەك بەدىئىي ماھارەت بىلەن، تراگېدىك توقۇنۇشلارنى ئېچىپ بېرىش ئارقىلىق يورۇتتى. ھەممىگە مەلۇمكى، تارىم ۋادىسىنىڭ كۈندىن ـ كۈنگە يامانلىشىپ كېتىۋاتقان ئېكولوگىيىلىك مۇھىتى خەلقىمىزگە ئويلاپ باقمىغان ئېغىر تەھدىتلەرنى ئېلىپ كەلمەكـ-تە. دەريا ـ ئېقىنلارنىڭ بارغانسېرى قۇرۇشى، بوستانلىقلارنىڭ تارىيىشى، تەبىئىي توغراقلىقلارنىڭ ۋەيران قىلىنىشى تەكلىما-كاننىڭ ۋۇجۇدىنى كۈنسايىن قاغجىرىتىپ باردى. تەكلىماكاننىڭ ھالسىرىشى ۋە تەڭپۇڭلۇقنىڭ بۇزۇلۇشى، ئاخىرقى ھېسابتا، بۇ

جايدىكى كىشىلەرنىڭ روھىي دۇنياسىنىمۇ قۇرۇغداپ، مەنىۋيەتىنى چىرىتماقتا ئىدى. «قۇرتلاپ كەتكەن كۆل» دىكى ئاياغقۇملۇقلارنىڭ پاجىئەسى — دەل تەكلىماكانىنىڭ پاجىئەسىدۇر. ئەخىتەم ئۆمەر بۇ نۇقتىدا، ناھايىتى ماھىرلىق بىلەن، قاغجىرىغان قۇملۇقنى گادايلىقتا قالغان ئىنسان روھىيىتى بىلەن ئورگانىك باغلىدى.

دەرۋەقە، ئادەم بىلەن تەبىئەتنىڭ مۇناسىۋىتى بىر - بىرىگە قارشى ۋە زىددىيەتلىك بولماستىن، بەلكى بىر - بىرىنى تەقەززا قىلىدىغان ۋە بىر - بىرىنى تولۇقلايدىغان مۇناسىۋەتتۇر. بىراق، ئىنسانلارنىڭ تەبىئەتكە قىلغان ھەددىدىن ئارتۇق ھۇجۇملىرى ئىنسان بىلەن تەبىئەتنى مىسلىسىز دەرىجىدە ياتلاشتۇرۇۋەتتى. خۇددى ئېنگېلس ئېيتقاندەك: «ئادەملەرنىڭ تەبىئەت ئۈستىدىن قىلغان غەلىبىسى ئاخىرقى ھېسابتا ئۇلارنى ئارتۇقى بىلەن جازالىدى». شۇڭا، بۈگۈنكى دۇنيا ئەدەبىياتىدا، يادرو ئۇرۇشىنىڭ تەھدىتى بىلەن بىر ۋاقىتتا، كۈنسېرى بۈزۈلۈۋاتقان ئېكولوگىيە مەسىلىسىمۇ دۇنياۋى تېما سۈپىتىدە ئەكس ئەتتۈرۈلۈشكە باشلىدى. ئەخىتەم ئۆمەر بىر سەنئەتكارغا خاس مەسئۇلىيەت تۈيغۇسى بىلەن، ئۆز ئەسەرلىرىدە، مىللىتىمىز چوقۇم كۆڭۈل بۆلۈشكە تېگىشلىك تەكلىماكان پاجىئەسىنى ئىپادە قىلدى ھەمدە قاغجىراۋاتقان تەكلىماكاندا، ئادەم بىلەن تەبىئەتنىڭ مۇناسىۋىتى ھەققىدە قايتا ئويلىنىش لازىملىقىنى، سۈسىزلىقتىن ئېچىرقىغان تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ بىزنىڭ گەۋدىمىز، قۇرۇۋاتقان تارىم دەريا-سىنىڭ تومۇرلىرىمىزدىكى ئىسسىق قېنىمىز، ۋەيران قىلىنىۋاتقان تەبىئىي ئورمانلارنىڭ كېيىم - كېچىكىمىز ئىكەنلىكىنى يېڭىۋاشتىن ئەسكەرتتى. ئۇ يەنە ئاجىزلاپ كېتىۋاتقان تەكلىماكان تىنىقىغا مىللىتىمىز روھىنىڭ ھالسىرىشى يوشۇرۇنغانلىقىنى، تەكلىماكان پاجىئەسىنىڭ ئۆز ماھىيىتى بىلەن مىللىتىمىز پاجىئەسى ئىكەنلىكىنى ئاگاھلاندۇردى.

2. ھەقىقىي مەنىدىكى ئادەم ۋە تراگېدىيە

ھەممىگە مەلۇمكى، ئادەم — ئەدەبىياتنىڭ ئاساسلىق ئوبـ
يېكتى ۋە مەڭگۈلۈك تېمىسى. تېخىمۇ توغرىراق قىلىپ ئېيتقاندا، ئەدەبىيات — ئادەمشۇناسلىقتۇر.

يېڭى دەۋر پروزىچىلىقىمىزغا نەزەرىي تاشلىساق، تۇرلۇك سـ
ياسىي بورانلار، ئىجتىمائىي ئىنقىلابلار ۋە خىلمۇخىل داۋالغۇشـ
لار نەتىجىسىدە، ئەدەبىياتىمىز ۋە ئۇنىڭدا يارىتىلغان ئادەملەر ئوبرازلىرىنىڭ سىياسىي خاھىشلار ئۇچۇن خىزمەت قىلىدىغان، جاندـ
سىز، ئۆلۈك، زامانغا ماسلاشقان ساختا ئادەملەر ئوبرازى ئىكەنـ
لىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلىمىز. بۇگۈنكى كۈندە، بۇ خىلدىكى ئەسەرلەر ئۆزىنىڭ قىممىتىنى ئاللىقاچان يوقاتتى، كىشىلەر تەـ
رىپىدىن ئۇنتۇلۇپ كېتىلدى... ئەدەبىياتىمىز ئۆز مەقسىتى بولغان ئادەم ئۈستىدە توختاۋسىز ئىزدەندى ۋە ئاخىرقى ھېسابتا ھەقىقىي ئادەمنى يېزىش ۋە يارىتىش زۆرۈرلىكىنى تونۇپ يەتتى. خۇددى گىيوتى ئېيتقاندەك: «ھەقىقىي سەنئەت قىممىتىگە ئىگە ئەسەر، زامان ۋە ماكانىنىڭ چەكلىمىلىرىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ، ھەرقانداق دەۋر ۋە ھەرقانداق مىللەت ئۇچۇن مەڭگۈلۈك بەدىئىي زوق بېرەلەيدۇ». ئەدەبىياتىمىز مانا مۇشۇنداق ھەقىقىي ئەسەرـ
لەرگە تەقەززا بولۇپ تۇرغاندا، ئەختەم ئۆمەر ئۆزىنىڭ ئىجادىيـ
تى بىلەن پروزىچىلىقىمىزغا يېڭىچە رەڭ بەردى.

ئەختەم ئۆمەرنىڭ دەسلەپكى مەزگىللەردىكى ئىجادىيىتىدە، «زېمىن، قارا ئادەملىرىڭگە!» ناملىق پوۋېستى ناھايىتى مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. بولۇپمۇ پوۋېستتىكى جامال ئوبرازىنىڭ مۇۋەپپەـ
قىيەتلىك يارىتىلىشى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ھەقىقىي پېرسوناژ ئوبرازىنىڭ مەيدانغا كەلگەنلىكىدىن دېرەك بەردى. چۇنكى، ئۇيـ
غۇر ئەدەبىياتىدا، 50 ـ يىللاردا زۇنۇن قادىرنىڭ قەلىمى ئاستـ
ىدا يارىتىلغان مەتنىياز ئوبرازىدىن باشقا، قېنى ۋە گۆشى بار تۇرمۇشكەك ئوبرازلار يېزىلمىغانىدى. ئەختەم ئۆمەر ناھايىتى زور

دادىللىق بىلەن، رەسسام جامال ئوبرازىنى چۆرىدىگەن ھالدا، پاتمە، خۇمارخان، ھېكىم چورۇقلارنىڭ ئۆزىگە خاس بەدىئىي ئوبرازىنى يارىتىپ بەردى.

ئەسەردىكى جامال ئەينى يىللاردا ھېيجىڭ گۈزەل سەنئەت شۆيۈەنىدە ئالىي تەربىيە كۆرگەن، «كاستيوم - بۇرۇلكا كىيىپ، گالىستۇك تاقىغان»، ئۇمىدلىك ياش ئىدى. ئۇ شۇ چاغلاردا، پۈتكۈل زېھنىنى ئۆز كەسپى — رەسسامچىلىققا بېغىشلايدۇ. ئۇستازىنىڭ ھۆرمىتى ئۇچۇن، گۈزەل رۇس خېنىمنىڭ مۇھەببىتىنى رەت قىلىدۇ. بىراق، ئۇزۇنغا بارمايلا، «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» باشلىنىپ، جاھاننى مالىمانچىلىق قاپلايدۇ. يەتكۈچە ئۇرۇپ - سوقۇلغان جامال ئۇدۇل يۇرتى تەكلىماكان قوينىغا قايتىپ كېلىدۇ. ئەپسۇس، بۇ يەردىكى قۇيۇن تېخىمۇ دەھشەتلىك ئىدى. ئاچارچىلىق، ۋەھىمە ۋە قالايمىقانچىلىق ھەممە يەرنى قاپلىغانىدى. ھەممە نەرسىدىن مەھرۇم بولغان جامال، بىر چاغلاردا ئۆزى ياخشى كۆرگەن، لېكىن بىرقانچە جىڭ تېرىق ئۇچۇن ئار - نومۇسىنى سېتىشقا مەجبۇر بولغان پاتمە بىلەن توي قىلىدۇ. ئۇنىڭ ۋۇجۇدى خورلۇق ۋە قىساس ئوتى بىلەن تولىدۇ. لېكىن، چىقىش يولى تاپالماي يەنە چۇشكۈنلىشىدۇ. كېيىنچە، جامال ماۋزېدۇڭنىڭ رەسمىنى سىزىپ داڭ چىقىرىدۇ ۋە بىردىنلا «سېسىق زىيالى» دىن چوڭ ئەترەتنىڭ شۇجىلىقىغا ئۆستۇرۇلىدۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا جۇغلىنىپ قالغان مەنىۋى كېسەللىكلەر قۇتراشقا باشلايدۇ. ئۇنىڭ قىلمىغان ئەسكىلىكى قالمايدۇ. ئەينى ۋاقىتتا، بىرقانچە جىڭ تېرىق بەدىلىگە ئۆز سۆيگۈنى پاتمەنىڭ نومۇسىنى بۇلغىغان ئەترەت ئامبار-چىسى ھېكىم چورۇقنى يىراقتا ھاشارغا پالىۋېتىپ، ئۇنىڭ خوتۇنىغا كۆز تىكىدۇ، شۇنداقلا، بىرقانچە قاپ سەرەڭگە بىلەن بىر - ئىككى مېتىر چىبەرقۇت بەدىلىگە، خۇماخاننى دەپسەندە قىلىدۇ. ئەپسۇس، جامالنىڭ سەلتەنىتىمۇ ئۇزاققا بارمايدۇ. ئۇ خەلقى

ئالەم ئالدىدا رەسۋا بولۇپ، قولغا ئېلىنىدۇ. بىرقانچە يىللار تۇرمىدە يېتىپ، بوشانغاندىن كېيىن قايتىپ كېلىدۇ. بۇ چاغدا، جاھان پۈتۈنلەي ئۆزگىرىدۇ. جامالمۇ بۇ ئېقىمغا ئەگىشىپ، يەنە ياشاشقا باشلايدۇ، تىنىمسىز يۇقىرىغا يامىشىدۇ...

دېمەك، جامال ئوبرازى كۆپ قىرلىق، مۇرەككەپ ۋە ئۆز-گىرىشچانلىققا ئىگە ئوبراز. ئۇنىڭ روھىي دۇنياسىدا، گۈزەللىك بىلەن خۇنۇكلۇك، ياخشىلىق بىلەن يامانلىق، يورۇقلۇق بىلەن قاراڭغۇلۇق تەڭ مەۋجۇت. كىتابخانلار گاھىدا جامالغا ھېسداش-لىق قىلىپ ئىچ ئاغرىتسا، گاھىدا ئۇنىڭدىن نەپرەتلىنىدۇ. ئەختەم ئۆمەر بۇ ئەسىرىدە، «ئىجابىي»، «سەلبىي» دەپ ئايرىپ كەلگەن پېرسوناژلار قېلىپىنى دادىللىق بىلەن بۇزۇپ تاشلاپ، ئۆزىگە خاس ئادەم ئوبرازىنى ياراتتى. ئۇنىڭ قەلىمى ئاستىدا يارىتىلغان جامال ئوبرازى — ئىنسان خاراكتېرىنىڭ قېلىپقا چۈشمەيدىغان، تۇراقسىز، تىنچسىز ۋە زىددىيەتلىك تەرەپلىرىنى ئاشكارىلاپ قويدى. يازغۇچى مۇئەييەن قاراتمىلىققا ۋە خاھىشچان-لىققا ئىگە «تىپىك شارائىت ئىچىدىكى تىپىك پېرسوناژ ئوبرازى» نى يارىتىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئادەمنىڭ ئادەم بولۇش جەريا-نىدىكى مۇرەككەپ ھايات تەقدىرى ئۈستىدە ئىزدەندى. قاتمال، ئۆلۈك، قېتىپ قالغان، سۈنئىي رامكىلاردىن ھالقىپ ئۆتۈپ، ئىنسان تەبىئىتىنىڭ بىز تونۇپ يەتمىگەن يوشۇرۇن ماھىيەتلىرى-نى ئېچىپ بەردى. بىز پۈۋېستنىڭ پۈتكۈل جەريانىغا نەزەر تاشلىساق، جامال ئوبرازىنىڭ يارىتىلىشىدا يېتەرلىك ئېنېرگە-يىنىڭ بارلىقىنى، ئۇنىڭ خاراكتېرىنىڭ تەبىئىي ۋە تەدرىجىي يېتىلگەنلىكىنى، كىتابخانلارنىڭ بەدىئىي ھەزىمىنىڭ ئۇنى پۈتۈن-لەي سىغدۇرالايدىغانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلىمىز. جامالنىڭ خاراكتېرىدىكى دەسلەپكى ساپلىق ۋە غۇبارسىزلىقىنىڭ كېيىنچە مەنىۋى كېسەللىك ۋە چىرىكلىككە ئورۇن بېرىشى يازغۇچىنىڭ قەستەن ئورۇنلاشتۇرۇشى ئەمەس، بەلكى ئەينى چاغدىكى دەۋر

ربئاللىقىنىڭ مەسئۇلىدۇر.

ئەسەردىكى پاتمە، خۇماخان ۋە ھېكىم چورۇقلارمۇ مۇرەككەپ ۋە زىددىيەتلىك پېرسوناژلاردۇر. بولۇپمۇ ھېكىم چورۇق ئوبرازى بىزنى چوڭقۇر ئويغا سالىدۇ. ئۇ باشتا، ئۆزىنىڭ «ئامبارچى» بولۇشتەك ئەۋزەل ئورنىدىن پايدىلىنىپ، پاتمەگە ئوخشاش قانچىلىغان قىز - چوكانلارنى دەپسەندە قىلىدۇ، ئۇلارنىڭ غۇبارسىز قەلبىدە ساقايماس جاراھەتلەرنى قالدۇرىدۇ... شۇڭا، بىز ئۇنىڭغا قاتتىق نەپرەتلىنىمىز، ئۆچ بولىمىز. بىراق، يازغۇچى ئۆز تەسەۋۋۇرىدىنمۇ ھالقىپ، ھېكىم چورۇقنى بىردىنلا خورلۇقتا، زىيانكەشلىككە دۇچار قىلغاندا، بىز ئىختىيارسىز ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىپ قالىمىز. ھېكىم چورۇقنىڭ خورلۇق ۋە ئازاب ئىلكىدە، تەكلىماكان قوينىغا ئەسەبىيلەرچە يۈگۈرۈپ، ئەڭ ئاخىرى كۆزدىن غايىپ بولغان كۆرۈنۈشلىرىنى ئوقۇغىنىمىزدا، ئۇنىڭغا قاتتىق ھېسداشلىق قىلىمىز. دېمەك، يازغۇچى ھېكىم چورۇق ئوبرازىغا «سېپى ئۆزىدىن سەلبىي شەخس» دېگەن رامكا بىلەن ئەمەس، بەلكى ئەڭ ئالدى بىلەن «ئادەم» لىك نۇقتىدىن مۇئامىلە قىلغان، ھەرقانداق ئادەمدە، خۇشاللىقتىن شادلىنىش تۇيغۇسى بىلەن خورلۇقتىن ئازابلىنىش كەيپىياتىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى، ئىنسانىنىڭ تەبىئىتىگە تامغا بېسىشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى تەكىتلىگەن. شۇڭا، ئەختەم ئۆمەرنىڭ پېرسوناژلىرىدىكى كۆپ قىرلىق، تۇراقسىز خاراكتېر بىزنىڭ ئېستېتىك تەسىراتىمىزنىمۇ ئۆزگىرىشچانلىققا ۋە مۇرەككەپلىككە ئىگە قىلىدۇ.

1989 - يىلى، ئەختەم ئۆمەر ئۆزىنىڭ بۆسۈش خاراكتېرلىق يەنە بىر مۇھىم پوۋېستى «قۇرتلاپ كەتكەن كۆل» نى ئېلان قىلدى. «قۇرتلاپ كەتكەن كۆل» نىڭ ئېلان قىلىنىشى، ھەقىقىي ئەختەم ئۆمەرنىڭ دۇنياغا كەلگەنلىكىنى جاكارلىدى.

يازغۇچى بۇ ئەسىرىدە تەكلىماكان باغرىدىكى كىچىككىنە

يېزا — ئاياغقۇمنى ۋە ئۇنى مەۋجۇتلۇق كاپالىتىگە ئىگە قىلىپ تۇرغان بابكارنىڭ كۆلىنى مەركەز قىلىپ، بىر قاتار تراگېدىك زىددىيەت ـ توقۇنۇشلار ئارقىلىق، كىشىلەرنى ئويلىنىشقا مەجبۇر قىلىدىغان ھايات رېئاللىقىنى ئېچىپ بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يازغۇچى بىر يۇرۇش ئۆزگىچە پېرسوناژلار ئوبرازىنى يارىتىپ، ئەدەبىياتىمىزدا ساقلىنىپ كېلىۋاتقان بەدئىي ئوبرازلار يارىتىشتىكى قېلىپبازلىقنى يەنە بىر قېتىم بۇزۇپ تاشلىدى.

بىز ئەسەرنى ئوقۇغىنىمىزدا، نۇسرەتنىڭ بىغۇبار قەلبىنىڭ، ھەشىمەتلىك كۆرۈنۈشلەردە ئەمەس، بەلكى ئاددىي، توپا ھىدى پۇراپ تۇرغان، تەبىئەت بىلەن تۇتۇشۇپ كەتكەن مۇھىتتا ئاشكارا بولغانلىقىنى ھېس قىلىمىز. ئۇنىڭ ئاددىي چىت كۆڭلەك كىيىپ، جىگدىلىكتە ياسىن مەدەكنىڭ يولىغا تەلمۇرۇپ تۇرۇشى، ئەتىگەن قويۇۋالغان ئوسمىسىنىڭ تەر بىلەن يۇيۇلۇپ كېتىشى، نەم قۇمغا قىزىغان يۇمران كۆكسىنى يېقىپ، ئەزەلدىن ھېس قىلىپ باقمىغان تاتلىق ھېسلارغا چۆمۈلۈشى، ياسىن مەدەك بىلەن قىلىشقان ئاددىي ئەمما كۆڭۈللۈك سۆھبىتى بىزنى شۇنچىلىك ھاياجانغا سالىدۇكى، بىز تۇنجى قېتىم ھەقىقىي گۈزەللىكنىڭ ئاددىيلىق ۋە تەبىئىيلىكتە ئىپادىلىنىدىغانلىقىنى ھېس قىلىمىز. يەنە بىر تەرەپتىن، نۇسرەت دۇچ كەلگەن پاجىئەدىن يۈرەك باغرىمىز لەختە ـ لەختە قان بولۇپ، ئازابلىق سۇكۇتكە چۆمۈمىز ۋە ئۆز خەلقىمىز، تەقدىرىمىز ئۈستىدە قايتىدىن ئويلىنىشقا مەجبۇر بولىمىز.

ياسىن مەدەك ئوبرازىمۇ ئەسەردىكى ئەڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىلغان ئوبرازلارنىڭ بىرىدۇر. ئۇ ئاجايىپ ئۇلۇغۋار، سۆلەتلىك ۋە ھەممىنى ھەيران قالدۇرىدىغان غايىۋى قەھرىمان ئەمەس، بەلكى ئاددىي بىر يېزا يىگىتى. ئۇنىڭ ئاپتاپتا قارايغان ۋە گۆپۇلدەپ تەر پۇراپ تۇرغان ۋۇجۇدىدا، ئىنسانىيەتنىڭ بىر

خىل ئىپتىدائىي تەبىئىتى ياكى ئەرلەرنىڭ ئۆڭكۈردە ياشىغان يىراق دەۋردىن قېپقالغان يوشۇرۇن پسىخىك تامغىسى بار. ئۇ، خوتۇن - بالىسى بار تۇرۇقلۇق، يەنە نۇسرەتنى ياخشى كۆرىدۇ، روزا تۇتقان تۇرۇقلۇق، نۇسرەتنى سۆيۈۋاتىدۇ ۋە ئۇنى ئالىمەن دەپ ۋەدە بېرىدۇ. يۈرتمۇ يۈرت چۆرگىلەپ قىمار ئويناىدۇ. مانا مۇشۇ تەپسىلاتلار ياسىن مەدەكنىڭ ئوبرازىنى مەلۇم جەھەتتە يورۇتۇپ بەرسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ھەقىقىي خاراكتېرى سىدىق بايچەك بىلەن سوقۇشقاندىن كېيىن ئايان بولىدۇ. ئۇنىڭ سىدىق بايچەكنىڭ خوتۇنىدىن ئۆچ ئېلىشى ۋە «ئەرلىك غۇرۇرى» نى ئاقلىشى، نۇسرەتكە بولغان مۇھەببىتىدىن ئۇستۇن كېلىدۇ، نەتىجىدە، ئۆلۈم يولىنى تاللايدۇ. دېمەك، ياسىن مەدەك ئۆز ئۆلۈمى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ھەقىقىي «ئادەم» لىكىنى نامايان قىلىدۇ.

ئەسەردىكى مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئوبرازى «بايكارنىڭ كۆلى» دىكى ھەقىقىي تراگېدىيىنىڭ ئاشكارىلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. ئۇنىڭ ھاشىرخانىنى قوتۇلدۇرۇپ قېلىش ئۇچۇن، ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۆيىگە بېرىشى ۋە تىل - ئاھانەتكە ئۇچرىشى، ھېچكىم بېرىشقا جۇرئەت قىلالمىغان كېپەك شىياڭجاڭنىڭ قېشىغا بېرىشى، ئۇزۇن يىللاردىن كېيىن، ئايالى ھەمشىرخانىنى تۇيۇقسىزلا باغرىغا چىڭ بېسىپ يىغلىشى، ئۇنىڭدىكى بىر خىل ئىسيانكارلىق روھىنى ئىپادە قىلسىمۇ، لېكىن ھەقىقىي مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئەسەرنىڭ يېشىمىدا ئاشكارا بولىدۇ. ئۇ ئۆز خاراكتېرىدىن ھالقىشتەك روھ ئارقىلىق، «بايكارنىڭ كۆلى» بويىدىكى ھېكايىنى تراگېدىيىلىك گۈزەللىكنىڭ يوكسەكلىكىگە ئېرىشتۇردى، قىپيالىڭاچ ھالەتتە، «بايكارنىڭ كۆلى» گە سىيدى ۋە ئىنسانىنىڭ بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىز تونۇپ يەتمىگەن يوشۇرۇن نامايەندىلىرىنى ئاشكارىلىدى.

دېمەك، ئەختەم ئۆمەر ئۆز ئەسەرلىرىدە تراگېدىيىدىن ئىبا-

رەت بۇ يۇكسەك ئاڭنى چوڭقۇر ئىپادە قىلدى ۋە ئۇنى ئۆز پېرسوناژلىرىنىڭ تەقدىرى بىلەن چەمبەرچەس يۇغۇرۇۋەتتى. ئۇ، مەخسۇس تراگېدىيە يېزىپ، كىتابخانلارنىڭ كۆزىنى ياشلاش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى تارىم بويىدىكى ئۇيغۇر ھاياتىنى مانا مۇشۇنداق توقۇلما چىنلىقى ئىچىگە ئەكىرىپ، تەكلىماكان روھىنىڭ بىزگە مەلۇم بولمىغان قاراڭغۇ بوشلۇقلىرىنى ئېچىپ بەردى. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، ئەختەم ئۆمەر ئەسەرلىرىنىڭ بەدىئىي مۇۋەپپەقىيىتى ئۇنىڭ ھەقىقىي مەنىدىكى ئادەم بىلەن ھەقىقىي مەنىدىكى تراگېدىيىنى ئىپادە قىلالىغانلىقىدىندۇر.

3. زاغرا تىل ۋە سىدام تەسۋىر

ئەدەبىياتنىڭ ئۆزى تىل سەنئىتىدۇر. شۇنداق بولغاچقا، ئەدەبىي ئەسەرلەر ئىنسان روھىيىتىنى ۋە ئۇنىڭ ئىچكى قاتلىمىنى يورۇتۇپ بېرىشتە، باشقا ھەرقانداق پەن قادىر بولالمىغان مۇمكىنچىلىككە ئىگە. بىز ئەختەم ئۆمەرنىڭ ئىجادىيىتىگە نەزەر تاشلىساق، ئۇنىڭ ئالاھىدە تىل ماھارىتىگە ئىگە يازغۇچى ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلىمىز. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىگە يۇكسەك بەدىئىي رەڭ بېرىۋاتقان نەرسە — دەبدەبىلىك تىل، ئاجايىپ سۆز - ئىبارە ۋە ھەيۋەتلىك تەسۋىرلەر بولماستىن، بەلكى زاغرا تىل ۋە سىدام تەسۋىردۇر. شۇڭا، بىز ئەختەم ئۆمەرنىڭ ئەسەرلىرىدىكى بۇ خىل تىل بايلىقىدىن ھاياجانغا چۆمۈلمىمىز.

ئەختەم ئۆمەر ئۆز ئەسەرلىرىدە، پېرسوناژلار خاراكتېرىنى يورۇتۇپ بېرىدىغان ھەرقانداق دېتالنى ئاپتور بايانىدا ئەمەس، بەلكى پېرسوناژلارنىڭ دېئالوگ - مونولوگلىرى ئارقىلىق بېرىدۇ. بۇ خىل ئەھۋال ئۇنىڭ پېرسوناژلىرىغا كۈچلۈك تەبىئىيلىك بېغىشلايدۇ. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىكى پېرسوناژلار ئاددىي كىشىلەر، دېھقانلار ۋە تۆۋەن قاتلامدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر بولغاچقا، ئۇلارنىڭ خاراكتېرىگە خاس زاغرا تىل ۋە سىدام تەسۋىر ئىشلىتىلگەن. بىز بۇ خىل تىلنى ئۇنىڭ ھەممىلا ئەسەرلە-

رىدىن كۆرۈۋالالايمىز. مەسىلەن:

«— ياللا، سەن... سەن بىر ئەرگە تەگسەڭ، خۇدا خوش بولماسمىدى؟...

— سىلى ئالاملا... ھ... ھ... ھ...

— ئاغزىڭنى چايقىۋېتىپ گەپ قىل، نەپسى بالا قانجىق. سېنى ئالىدىغانغا مەن قالدىممۇ؟ خۇدا ساقلا!

— ھىم... ھەممە ئادەمنىڭ سىلىنىڭ ئالتۇن كۆڭۈللىرى-دەك كۆڭلى بار. مۇشۇ قاسقان شەپكە بىلەن ئالا - بۇلماچ كىيىملەرنى كىيىۋېلىپ، ئۆزلىرىنى ئاسماندا پەرۋاز قىلىپ ئۇچۇۋاتقاندەك، باشقا ئادەمنى يەردە پاقىدەك ئۆمىلەپ يۈرگەندەك ھېس قىلىدىغان ئوخشايلا. بىلىپ قويسىلا، باشقىلارمۇ سىلىگە ئوخشاش ئادەم.

— ھەي داپ يۈز، تولا كاسىلدىما، سەن زادى غەت قىسىپ يۈرەمسەن يا ھەپسىدە يېتىپ پىتقا يەم بولامسەن؟

— ھىم، نوچىنىڭ گېپىگە قارا!...»

مانا بۇ ئۇنىڭ «يۇلتۇزسىز كېچە» ھېكايىسىدىكى بىر پاھىشە ئايال بىلەن ئاددىي ساقچى ئوتتۇرىسىدىكى سۆھبەت. يازغۇچى بۇ ئىككى پېرسوناژنىڭ خاراكتېرىگە باب كېلىدىغان ئاددىي، زاغرا تىل بىلەن ئۇلارنىڭ سۆھبىتىنى تەبئىي راۋاجلاندۇرغان.

بولۇپمۇ يازغۇچىنىڭ «قۇرتلاپ كەتكەن كۆل» پوۋېستىدا، يۇكسەك تىل ماھارىتى نامايان قىلىنغان.

نۇسرەتنىڭ «ئەتىگەن قويۇۋالغان ئوسمىسى تەر بىلەن يۇيۇ-لۇپ، سۇس ئىزناسى قالغان» لىقى، ياسىن مەدەك «سۆيگەنگە روزا بۇزۇلمايدۇ» دەپ، نۇسرەتنىڭ بوينىدىن سۆيۈۋالغاندا، نۇسرەتنىڭ «كۆكۈيۇن چاققان ھايتالدەك سەكرەپ»، ئاچچىق ئارىلاش، ئاجايىپ ناز - كەرەشمە بىلەن: «سەتلىكىنى، توخۇ پوقى» دەپ تىللىشى بىزنى ئاجايىپ ھاياجانغا سالىدۇ. يازغۇچى ئەسەردە، ئاجايىپ ماھىرلىق بىلەن، پېرسوناژلارنىڭ دىئالوگلە-

رنى جانلىقلىققا ۋە ئاددىيلىققا ئىگە قىلغان شۇنىڭدەك پىرسو-
ناژلار تىلىنى پىسخىكىلىق تۈسكە ئىگە قىلىش ئارقىلىق، ئۇلار-
نىڭ خاراكتېرىنى چوڭقۇر ئېچىپ بەرگەن.

يەنە بىر تەرەپتىن، ئەختەم ئۆمەر ئۆز ئەسەرلىرىدە، ئاجا-
يىپ نازۇك سىدام تەسۋىر قوللاندى ۋە شۇ ئارقىلىق پىرسوناژلار-
نىڭ روھىي دۇنياسىنى خۇددى ئۇستا رەسسامدەك سىزىپ بەر-
دى. نۇسرەتنىڭ جىگدىلىكتە ياسىن مەدەكنى ئەسلەپ تۇرغان
ھالەتتىكى روھىي دۇنياسى بىلەن «بابكارنىڭ كۆلى» بويىدىكى
دولان مەشرىپىنىڭ كۆرۈنۈشلىرى ئەنە ئاشۇنداق تەبىئىي ۋە سە-
دام تەسۋىر ئارقىلىق بەدىئىي گۈزەللىككە ئايلانغان. ئۇنىڭدىن
باشقا، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىكى ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر شۇنە-
چىلىك يېڭى، شۇنچىلىك رەڭدار بولۇپ، كىشىگە مەڭگۈ ئۇنتۇلە-
ماس تۇيغۇ بېرىدۇ.

(بۇ تېكىست شىنجاڭ ئۇنۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى ئا-
زات سۇلتاننىڭ دوكتورلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى بويىچە 8 - بەش
يىللىق پىلانغا كىرگۈزۈلگەن «بۇگۈنكى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» ناملىق
كىتابىدىن ئېلىندى. 355 — 367 - بەتلەر.)

زېمىن، قارا ئادەملىرىڭگە!

(پوۋېست)

ئەي زېمىن، بۇرنۇڭ سەزمەس بولۇپ قالدىمۇ؟ سېسىقچىلىقتىن كۆڭلۈڭ ئاينىمىدىمۇ؟ ئادەملىرىڭنىڭ گەپلىرى شۇنچىلىك سىيلىق، چىرايلىق بولغان بىلەن ئۇلارنىڭ ھەربىر نەپىسىدىن سېسىق بۇس چىقىدۇ. ئادەملىرىڭدىن سېنىڭ ئۇستۈڭگە چۈشۈۋاتقان پاسكىنىچىلىقلار پۈتۈن جىسمىڭنى بۇلغىۋەتتى. ئادەملىرىڭ سېنىڭ ساپ ھاۋايىڭنى سۇمۇرۇۋېلىپ، قەلبىدە بۇلغۇنۇپ كەتكەن بۇسلارنى قويۇۋېتىۋاتىدۇ. زېمىن، بۇنى بىلدىڭمۇ؟ بەلكى بۇنىڭغا ئىشەنمەيۋاتقانسەن. مانا، ئادەملىرىڭ سېنىڭ ئۈستۈڭگە دەسسەپ، بەدىنىدىن قۇيۇلغان سېسىق تەرلىرىنى ساڭا تۆكۈۋاتىدۇ. مانا، بۇ پاسكىنىچىلىقلار سېنىڭ كۆزۈڭنى كور، بۇرنۇڭنى سەزمەس، قۇلىقىڭنى گاس، ئاغزىڭنى تىلسىز، پۈتۈڭنى پالەچ ئادەمگە ئوخشىتىپ قويدى. مەيلى، ئاڭلا ياكى ئاڭلىما، مەن بار ئاۋازىم بىلەن توۋلاپ باقاي: «زېمىن، قارا ئادەملىرىڭگە!»

ئەي زېمىن، قارىغىن: سېنىڭ بۇنچىلىك ھالغا كېلىپ قېلىشىڭنى ئادەملىرىڭنىڭ بىۋاپالىقىدىن ئەمەس، ئىلاجسىزلىقىدىن بولۇۋاتىدۇ، دەپ جاۋاب بېرىمەن. بىقاۋۇل، ئارمانغا چۈشلۈق دەرمانى يوق، دەرد ئاستىدا مەجبۇرى چىققان ئادەملەر ئىلاجسىز سېنى بۇلغايدۇ. ھەي زېمىن، دەرد ئېزىۋەتكەنلەر يىغلاۋېرىپ، كۆزىنىڭ يېشى قۇرۇدى. بېشىغا كۈن چۈشسە، يىغىنىڭ ئورنىغا سازاڭدەك مىدىرلاپ، پىلە قۇرۇتىدەك سۆڭەكـ

سىز بولۇپ، بىر - بىرىنى يالاپ، بىر - بىرىنى شوراپ ياشاشنى ئۆگەندى. مەينەتچىلىك سىنىڭ ئۈستۈڭگە مانا شۇندىلا تېمىشقا باشلىدى.

زېمىن، مەن سېنى بۇلغاۋاتقان ئادەملىرىڭنىڭ كىچىككىنە سۈرىتىنى سىزىپ كۆرسەتمەكچى. سەن ئادەملىرىڭنىڭ سۈرىتىنى كۆرگىن!

1

ئون گەز ئۇزۇنلۇقتىكى ئاق يىپەك رەختكە ئاجايىپ بىر سۈرەت كەشتىلەندى. شۇ سۈرەتكە زېمىنىمىزنىڭ ئەڭ گۈزەل جايلىرىنىڭ رەڭلىرى ماھىرلىق بىلەن بېرىلگەن. يېشىل يەرلەرى خۇددى پوستىدىن يېڭىدىن يېشىلىپ چىققان يۇمران ياپراقلا، يەڭگىل تەۋرىنىپ تۇرغان بۇلاق سۇلىرى خۇددى گۈزەل قىزلارنىڭ ئوماق كۆلكىسىگە ئوخشاش جىلۋىلىك ئىدى. ئەنە شۇ بۇلاق بېشىدىكى ئېچىنىشلىق مەنزىرە گويا ھازىرقى زامان ئۆۋچىلىرىنىڭ ۋەھشىي يىرتقۇچلارغا چېقىلىشتىن قورقۇپ، بىچارە، مەھكۇم مۇمىنلەرنى قىرغىن قىلغىنىغا ئوخشاش پاجىئە ئىدى. كۆرۈڭلار ئادەملەر، ۋەھشىيلىك ئالدىدا كۆز پىلدىرلەتمەي قاراپ تۇرىدىغان ياكى ساقىپ چۈشۈۋاتقان قانغىمۇ قاراشقا پېتىنالمايدىغان قابىل تېنىڭلاردا پىلدىرلاپ تۇرغان ئاجىز قەلب كۆزۈڭلار بىلەن كۆرۈڭلار، ھەرگىز قورقماڭلار! بۇ رېئاللىق ئەمەس بىر سۈرەت، سۈرەت بولغاندىمۇ بىر خىيالىي سۈرەت. بىر بېچارە چىشى كېيىك بۇلاق بېشىغا ئۆۋچى تەرىپىدىن قويۇلغان چوڭ بىر تۆمۈر قاپقانغا چۈشكەن بولۇپ، پۈتلىرىدىن سىرغىپ چىققان قان بۇلاق سۈيىنى قىزىل رەڭگە كىرگۈزگەن. تىنىق بۇلاق سۈيى بېچارە كېيىكنىڭ بىگوناھ قېنى بىلەن بويالغان. كېيىك زېمىنغا تۆرۈلۈپ ھېچنەرسىگە ياكى ھېچبىر ئادەم-

گه دەخلی ـ تەرۇز قىلمىغاندى. بىراق ئۇنىڭ ئاشۇنداق يىرتقۇچ بولماي دۇنياغا تۆرەلگىنى ئۈچۈنلا، يىرتقۇچلار ئۇنى زېمىنغا چۈشكەن ئارتۇق نەرسە قاتاردا بىر تەرەپ قىلۋاتىدۇ. چىشى كېيىك قاپقاندا تولغىنىپ، يۈمران چۆپلەرنى چەيلىۋەتكەن، ئەر-كەك كېيىك چوڭقۇر دەرد بىلەن ئۆز جۈپىنىڭ كۆز يېشىنى يالماقتا. ئۇنىڭ قارا سىياھدەك كۆزلىرى ئالىتاغىل تۈسكە كىرگەن ئاسمانغا تىكىلگەنىدى. ئۇنىڭ بۇ قارىشى گويا بېشىغا چۈشكەن بۇ بەختسىزلىكتىن ئاللاغا نالە قىلىۋاتقاندەك كۆرۈنە-دۇ. يەنە بىر قاراشتا، ئۆز بېشىغا مۇشۇ كۈننى سالغان رەھىم-سىز تەقدىرگە غەزەپ بىلەن قاراۋاتقاندەك، ئۇنسىز شىكايەت قىلىۋاتقاندەك كۆرۈنىدۇ. بۇ ھەقىقەتەن زور بەختسىزلىك، چە-كىنگۈسىز بەختسىزلىك! بۇ تۈپراقنىڭ ئادەملىرى ئۆز جۈپتى ھالاك بولسا، ئىككىنچى بىرسى بىلەن جۈپ بولۇپ خاتىرجەم ياشاۋېرىدۇ. ئەمما ماۋۇ كېيىكچۇ، كېيىك ئۇنداق قىلالمايدۇ. ئۇنداق قىلىش ئۇنىڭ تەبىئىتىگە يات. ئۇ ئەمدى ياشاشنى ئايالا-شتۇرىدۇ. مانا، ئەركەك كېيىكنىڭ يىغانلىق ناليسى ئاڭلانغان-دەك بولدى. قويۇق ئورمانلاردىن، يىراقتا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئاق چوققىلاردىن، يېشىل جىلغىدىن، بۇلاق سۈيىدىن... كېيىك-نىڭ ھەسرەتلىك نىداسىنىڭ دولقۇنسىمان ئەكس سادالىرى ياندى. كېيىك تىپىرلىدى، ئۆزىنى بۇنداق پاجىئەدە سىزغان رەسسامغە-مۇ لەنەت ئوقۇغاندەك بولدى. جۈپتىدىن ئايرىلىپ تىرىك ياشاش-نى ھارام دەپ نالە قىلىۋاتقاندەك بولدى. رەسسامنىڭ يۈرىكى كېيىكنىڭ يۈرىكىدىكى ئۇنسىز نالىنى چۈشەنگەندەك، بىردىنلا ئۇنىڭ قەلەم تۇتقان قولى تىترەپ كەتتى. قاپقارا بويۇق بىردىنلا قاپقانغا چۈشۈپ تولغىنىپ ياتقان چىشى كېيىكنىڭ يېنىدىكى ئەركەك كېيىكنى يۇتۇۋەتتى. چىشى كېيىكنىڭ يېنىدا بىردىنلا بىر قارا كۆلەڭگە پەيدا بولدى. رەسسامنىڭ قوللىرى بەزگەكتەك تىترىگىنىچە، ئۆزلۈكسىز ھەرىكەتلەنمەكتە. قارا كۆلەڭگە ئاس-

تا ـ ئاستا ئاق رەڭگە كىرىشكە باشلىدى. ئەمدى چىشى كېيىك گويا بۇ يەرگە ئوۋچى يېتىپ كەلگەندە ھەمراھى ئۆزىنى تاشلاپ قېچىپ كەتكىنىگە نەپرەت بىلەن قاراپ ياتقاندەك ئىدى. ئۇنىڭ بۇرۇن تۆشۈكلىرى غايەت چوڭايغانىدى، ئۇ راستىنلا نەپرەتلەن-گەندەك ئىدى. ياق، ياق، ھېردىنلا ئاقۇش رەڭ ئۇستىدە يەنە ئەركەك كېيىك پەيدا بولدى. دەسلەپ ئۇنىڭ بېشى پەيدا بولدى، كۆزى پەيدا بولدى. ئەنە كۆزى پەيدا بولدى. ئۇنىڭ كۆزى بايىقى كۆرۈنۈشنىڭ ئەكسىچە، پۈتۈنلەي ھەيران قالارلىق دەرىجىدە ئۆزگەرگەن. مانا ئەمدى ئۇنىڭ كۆزلىرى شادلىق، خۇشاللىق بۇلىقىغا ئايلانغانىدى. ئۇ نېمىگە شۇنچە خۇشاللانغاندۇر، جۈپتە-نى قۇتقۇزۇشنىڭ ھېرەر ئامالىنى تاپقانمىدۇر؟ ياق، بۇ مۇمكىن ئەمەس، ھېيلىگەر ئادەملەرنىڭ قويغان قاپقىنىدىن كېيىكنىڭ ئامان قېلىپ ئۆزلىرىنى قۇتقۇزۇشى مۇمكىن ئەمەس، ئەمسە ئەركەك كېيىك بايا غايىب بولغاندا، ئوۋچىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، كۆزلىرىدىن تارام ـ تارام ياش تۆكۈپ تۇرۇپ، ئۇنسىز ھالدا ئۇنىڭغا يالۋۇرغانمىدۇر؟ ياق، ئەسلا مۇمكىن ئەمەس! ياۋۇز ئوۋچى كېيىكنى كۆرگەن ھامان ئوقيانىڭ كىرىچىنى بولۇشچە تارتىپ، كېيىكنى ئاتماي قويمايدۇ، كېيىكمۇ ئوۋچىغا يېلىنماي-دۇ، ئۇ، ئوۋچىنىڭ رەھىمسىز يىرتقۇچ ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ. ئادەملەرنىڭ ئۆزىنى كۆرگەندە ھامان يەۋېتىدىغانلىقىنى بىلىدۇ، ئەمسە ئۇ ھازىر نېمانچە خۇشال، ئاھ، ئەمدى كۆرۈڭلار، ئەمدى ئۇنىڭ ھەممە يېرى كۆرۈندى، ئەسلىدە، كۆكرىكىگە، بېقىنىغا ئوۋچىنىڭ ئىككى تال ئوقى سانجىلغان، قىزىل قان جۈپتىنىڭ قېنى بىلەن قوشۇلۇپ بۇلاق سۈيىگە قۇيۇلغانىدى. ئورمان ئارد-سىدىن رەھىمسىز ئوۋچىنىڭ يېرىم گەۋدىسى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. دېمەك، ئەركەك كېيىك ئۆز ھەمراھى بىلەن مەڭگۈ بىرگە بولد-ىغانلىقىدىن، ئادەملەرنىڭ ئۆتكۈر پىچاقلىرىدا تارتقۇشلاپ سو-يۇلۇپ، ۋاراقشىپ تۇرغان قارانلىرىدا تەنلىرى بىرگە قاينايدىغان-

لىقىدىن، چىشلىرىدا بىرگە چاينىلىدىغانلىقىدىن، قاراڭغۇ قورساقلىرىغا تىتىلىپ كىرگەندىمۇ بىرگە كىرىدىغانلىقىدىن، شۇ قاراڭغۇلۇق ئىچىدە، شۇ ئادەملەرنىڭ يۈرىكىنىڭ قانداقلىقىنى بىرگە كۆرىدىغانلىقىدىن خۇشال بولغانكەن - دە! ئانا كىيىك ئەسلى يېڭىدىن دۇنياغا كۆز ئاچقان ئوغلاقلىرىغا ئوزۇقنى كۆپرەك بېرىش، بۇلاق سۈيىدىن كۆپ ئىچىپ، كۆكسىدىكى سۈتنى كۆپەيتىش ئۈچۈن بۇلاق بويىغا كەلگەنىدى. بىچارە ئوغلاقلار مەسۇم كۆزلىرىنى ئاتا - ئانىسىنىڭ يولىغا ئىنتىزارلىق بىلەن تىكىپ، ئانا سۈتىگە تەشنا بولۇپ تۇرغاندا، ياۋۇز ئوۋچى ئۇلارنىمۇ تۇتار. ئادەملەر يامان، ھىيلىگەر. ئۇلارنى كىيىك ئىزىدىن ئىزدەپ بېرىپ تۇتىدۇ - دە، ئۇلارنىڭ يۈمران تەنلىرىنىمۇ لەززەت بىلەن چاينايۇ تىدۇ. دېمەك، كىيىك ئوغلاقلىرىمۇ ئاتا - ئانىسى بىلەن چوڭ بەختسىزلىك ئىچىدە بەختلىك ئۈچرىشىدۇ...

رەسسامنىڭ قولى تالدى، كۆزى تالدى.

ئۇ قىچىشىپ كەتكەن تاقىر بېشىنى بىر سىيلىۋىدى، ئاشۇ ئېچىنىشلىق كۆرۈنۈشنى شەكىللەندۈرگەن بويالغان تاقىر بېشىغا يۇقتى، ئۇنىڭ تۈكسىز بېشىغا يۇققان بويالغان ئاشۇنىڭغا ئوخشاش بىر پاجىئەلىك سۈرەتنى ئىپادىلەپ بېرەلمىسەمۇ، لېكىن كىچىككىنە بولسىمۇ بىر كۆڭۈلسىزلىكنىڭ بېشىغا سايە تاشلىغانلىقىنى ئالدىن بىشارەتلەيدىغان كۆرۈنەتتى.

— بۇ سۈرەت ئەجەپ مەنىلىك سىزىلىپتىغۇ؟

رەسسامنىڭ تاياقتەك ئورۇق، ئېگىز ئايالى ئۇنىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ، ھەم خۇشال ھەم ھەيران بولۇپ، ئىشخانىنىڭ بىر تەمىنى لىق ئالغان رەختتىكى سۈرەتكە قاراپ قالدى. رەسسام بىر ئۇلۇق - كىچىك تىنىپ، ئايالىغا قاراپ قويدى - يۇ، ئۇنچىقمىدى.

— قاچاندىن بېرى بۇنداق سۈرەت سىزىشقا تەييارلىق كۆرگەنتىلە؟

— تۇنۇگۈن كەچتىن بېرى، — رەسسام جامال ھارغىن، بوش ئاۋازدا جاۋاب بەردى. جامالنىڭ ئايالى تېخىمۇ ھەيران

بولۇپ، تۇمشۇقىنى ئۇشلاپ، چوڭقۇر كۆزلىرىنى يېپىۋالغان قاپقىنىنى سۈزدى.

— ۋىيەي، پوچىلىقىنىى، رەسمىي ئىجادىيەتكە كىرىشىپ بىرەر ئەسەر ئىجاد قىلماقچى بولسىلمۇ، بىرقانچە ئاي تەييارلىق قىلاتتىلە، ئەمەلىيەتتە سىزغانلىرى ئۇنچىۋالا ئەمەس ئىدى. ئەجەبا، بىر كېچىدىلا بۇنداق ئېسىل سۈرەت چىقامدۇ؟ ھازىرغىچە سىزغان ھەرقانداق داڭلىق رەسىملىرى مېنىڭچە بۇ رەسىمنىڭ ئالدىدا يېپ ئېشەلمەيدۇ.

— مەيلى، يېپ ئىشەلسۇن، ئىشەلمىسۇن، يېزا باشلىقىغا يارىسىلا بولغىنى. بۇ رەسىمنى سىزىشتا ئۇنىڭمۇ بىر كىشىلىك ھەسسىسى بار، بولمىسا بۇنداق چىقىشى ناتايىن، — دېدى رەسسام ئايالى ئاپتۇۋادا قۇيۇپ بېرىۋاتقان ئىسسىق سۈدا قولىنى يۇيۇۋېتىپ.

— باشلانغۇچنى تۈزۈك ئوقۇمىغان باشلىقنىڭ بۇ رەسىمگە ھەسسە قوشالمىغۇدەك قانچىلىك بىكسى بار ئىدى؟ ئۇ كىشىلەرگە ۋارقىراشنى، بۇيرۇق چۈشۈرۈشنى، دېھقانلارنى شۇلۇپ يېيىشنى بىلمىدۇ، — دېدى جامالنىڭ ئايالى ئاۋازىنى بولۇشىغا قويۇۋېتىپ، جامال چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈرۈپ ئەتراپىغا قاراپ قويۇپ:

— بوشراق گەپ قىل، كۆندۈزى گەپ قىلساڭ، ئەتراپىڭغا باق، كېچىسى گەپ قىلساڭ قۇلاقنى قۇلاققا ياق. چىڭراق گەپ قىلساڭ، ئەتىسى يېزا باشلىقىنىڭ ئاغزىدىن ئوت بولۇپ چىقىپ، يۈزۈڭگە داغ سالمىدۇ، — دېدى ئايالىغا چېچىلىپ. ئايالى ئېرىنىڭ چۈس مىجەزىنى بىلگەچكە، ئاستا غوتۇلدىدى:

— ئۆز ئۆيىدىمۇ ئونلۇكرەك گەپ قىلىشقا پېتىنالمايدۇ كىشى. يېزا باشلىقى بۇ رەسىمگە نېمە ھەسسە قوشتى؟

— ئۇ: «ئوغلۇمنىڭ يېڭى تۇتقان ئۆيىگە ئاسىدىغان گەپ، مۇشۇ ئون گەز رەختكە قاملاشتۇرۇپ بىر رەسىم سىزىپ بەر» دېدى. نېمە سىزىپ بېرىمەن؟ دېسەم، بىردەم بېشىنى قاشلاپ:

«كېيىكنىڭ رەسمىنى سىز» دېدى. ئويلاپ ئولتۇرۇپ، ئۇشـ
تۇمتۇتلا، ھېلىقى مەشھۇر ئۇيغۇر خەلق چۆچىكىدىكى كېيىك
پاجىئەسى ئېسىمگە كېلىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ رەسىم سىزىلىپ
قالدى.

— بۇ رەسىمنى بەرمەيلى، — دېدى جامالنىڭ ئايالى پاتىمە.
جامال ئايالىغا ئالىيىپ قاراپ قويدى.

— نېمىشقا بەرمەيمىز؟

— بۇ سىلىنىڭ ئىجادىيەتلىرى ئىچىدىكى ئەڭ ياخشىسى،
ئۇنى بەرگەن تەقدىردىمۇ، بىزنىڭ ئۆيدە يەپ كېكىرىپ چىقىپ
كەتكەن نەچچە قوينىڭ گۆشىچىلىك ئەتىۋارى بولمايدۇ، ئۇنىڭغا
چىققان يۇزسىز چوقۇر ئۇ.

— بولدى پاتىمە، مۇشۇ كۇندە ئاغزىڭ ئېچىلىپ كەتسە
توختاتقىلى بولمايدىغان بولۇپ قالدىڭ، قانداق قىلىمىز؟ بۇنداق
ئىت خۇيلۇق ئادەملەرنى ئۇزاق مۇددەتكىچە يۇندا بىلەن باقمىغۇ-
چە، ئىشنى ھەل قىلغىلى بولمايدۇ. مەيلى بۇنىمۇ ئالسۇن، يەنە
نېمە يېسە يېسۇن، بۇ قېتىم يېزىغا بېرىلگەن كادىر قوبۇل
قىلىش شتاتىنىڭ بىرىنى ماڭا تەستىقلاپ بەرسىلا بولغىنى. ئاشۇ
نەپسى تويماس چوقۇرنىڭ قورسىقى تويۇپ، بۇرۇتى مىدىرلاپ
كەتسىلا، باشقىسى بۇ يەرلىك خاقانىنىڭ ئالدىدا غىڭ قىلالمايدۇ، — دېدى
جامال چوڭقۇر ئۇلۇق ـ كىچىك تىنىپ. پاتىمە ئىچى سىيرىلگەن
ھالدا رەسىمگە تىكىلدى.

2

جامالنىڭ شاپتۇل قېقىدەك قورۇلۇپ قالغان چىرايىغا خۇ-
شاللىق يامىشىپ، يۈزىدىكى قورۇقلار تېخىمۇ قورۇلۇپ، ئۆمۈ-
چۈك تورىغا ئوخشاپ قالدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇ بىر يىل تىرىش-
چانلىق كۆرسىتىپ، قوي سويۇپ شورپا تەييارلاش، ئۇچرىغان

ئەمەلدارلارغا كۆزىنى بىچارىلىق بىلەن مۆلدۈرلىتىپ يېلىنىش، سانسىز قېتىم بالىۋاقىسىنى رەسىمگە تارتىپ قويۇش، ئۇلارنى چوڭايتىپ، چىرايلىق نەقىشلىك رامكىلارغا ئېلىپ، ئۆيلىرىگە ئاپىرىپ، ئالىي ئېھتىرام بىلەن قاراش، ئاغزىغا كەلگەنلىكى چىرايلىق سۆزلەر بىلەن ئاغزى قۇرۇغىچە مەدھىيە ئوقۇش نەتىجىسىدە، ئاخىرى ئۆزى كۆزلىگەن مەقسەتكە يېقىنلاپ قالدى. تەستىق سېلىنىسىلا، كادىرلىق شتاتىدىن بىرنى ئېلىپ، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى مەتبۇئات، كۆرگەزمىلەردە دېھقان رەسسام جامال دەپ ئاتىلىپ كەلگەن قالپاقتىن قۇتۇلىدۇ. ئەمدى گېزىتلەر ئۇنى دېھقان فوتوگراف دېمەيدۇ. بۇ ئىسىمدىن ئۇ شۇنچىلىك بىزار بولغانىدى. بىراق نېمە ئىلاج، ئۇنىڭ ئۆزىمۇ نامرات بىر يالاڭ-تۆش رەسسام ئەمەسمۇ؟ بۇ ئىشنى قىلىپ تۇرمىسا، چۆنتەككە كىرىپ تۇرىدىغان پۇل توختايدۇ - دە. ئەمدى ئۇ دۆلەتنىڭ تۆمۇر كىيىملىك كادىرى بولماقچى. ئۇنىڭ ھەممە يېرى — ئاغزى، قۇلىقى، بۇرنى... ھەممە يېرى كادىر، ئۆلۈكمۇ كادىر بولىدىغان گەپ. ساق قىرىق بەش ياشتا ئارانلا بىر يېزا كادىرى بولماقچى. ۋاي، بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ قانچىلىك تىرىشىپ - تىرماشىتى؟ يېزا باشلىقى، ناھىيە ھاكىمى، مۇئاۋىن شۇجى، كادىرلار ئىشخانىسى، ئىش بېجىرگۈچىسى، باشلىقى، باشلىقنىڭ كاتىپى، ھەتتا ئاشۇ مۇناسىۋەتلىك ئورگانلارنىڭ دەرۋازىۋېنىدىن تارتىپ ئالدىغا بېرىپ، ئوتتۇز تەزىم قىلىش، زورىغا ھىجىيىش، بىچارىلەرچە يېلىنىش، رەسمگە چۈشىدىغان - چۈشمەيدىغانلىقىنى، ئۆيىدە سىرلايدىغان نەرسىسىنىڭ بار - يوقلۇقىنى سوراش... ئۇھ، بۇ ئاقىنانچى ئەبگاھلارنىڭ بۇنداق بىكار نەپتىن قاچىدىغىنى نەدە! بىرىنى رەسمگە تارتسا بالىسى، بالىسىدىن ئاشسا چوڭ ئانىسى، ئۇنىڭدىن ئۆتۈپ قوشنىسى، قوشنىسىنىڭ نەۋرىسى، يەنە بىرىنىڭ ئەجىقى چىقىپ كەتكەن ئىنچ - ئىنچ ئىشكاپىدىن تارتىپ كەشتى قويىدىغان ئورۇندۇقىغىچە سىرلىق-

ماق. . . ۋاي، بۇلارنى سانسا بەلكىم يۈز نەچچە قېتىمدىن ئېشىپ كېتەر. بۇ جەريانداﺍ، يېمەي ـ ئىچمەي، چۆچۈرىدەك تۆت بالىسى بىلەن ئايالىغا تەسەللى بېرىپ، چىشىنى چىشىغا چىشلەپ ئىشلىدى. كېچىدىمۇ ـ كۈندۈزدىمۇ ئىشلىدى. ئاشۇ پەلەمپەي شەكلىدىكى يوغان ئېغىزلىق ئەمەل ئىگىلىرىگە ئىشلىدى. ياپىرا! بۇ ئېغىزلار شۇنچىلىك تولمايدىغان، چوڭقۇر ھەم كەڭرىكەنكى، خۇددى سۇلايمان پادىشاھنىڭ دۇئالىرىنى بەندە قىلمىدىغان كۈپلىرىغا ئوخشاش تەگسىز ئىدى. بۇنداق چوڭ ھاڭلارنى جامالدەك بويى بىر مېتىر ئاتمىش سانتىمېتىر كېلىدىغان ئاۋاق ئادەمنىڭ قان ـ تەرى قانداقمۇ تولدۇرۇپ بولالىسۇن. بىراق، جامال ئۇمىدسىزلەنمىدى، ئەكسىچە گېزىت ـ ژۇرناللار ئەۋەتكەن ئازغىنا قەلەم ھەققىنى توپلاپ، مېھمانغا يېتەرلىك نەرسىلەرنى تەييارلاپ، باشلىقلارنىڭ ئالدىغا بارغاندا، قورۇنۇپ، ئۇلارنىڭ قار ـ مۇز يېغىپ تۇرغان چىرايىغا ساقچىدىن قورققان ئوغرىدەك قاراپ يۇرۇپ، ئاران تەكلىپ قىلىپ، مىڭبىر تەكلىپ ـ تەكەللۇپلار بىلەن يېگۈزگەندە، ئاغزىدا چىرايلىق مەدھىيە ئوقۇۋاتقان بولسىمۇ، قەلبىدە: «يە، يېگىن، ئىچە، نېمە يېسەڭ يەپ، نېمە ئىچسەڭ ئىچىپ، ئىشىمنى بىر ھەل قىلىۋەتسىڭلا مەيلىدى، قېنىمنى ئىچىۋاتسەن، بالانى يېسەڭمۇ يېگىن، لېكىن بىر ھەل قىلىۋەتسەڭ بولاتتى» دەيتتى. كىم باشقىلارنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولمايدۇ، كىم رەسمىگە چۈشمەيدۇ، كىم دېرىزىنى سىرلاتمايدۇ؟ بۇ ئەلۋەتتە نورمال ئەھۋال ـ دە. جامال ئۇھ دېگۈچىلىك دەرمال قالمىغاندا، ئۆز مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇراي دېدى. ئاشۇ چاغدىلا، ئۇ ئۆز ۋاقتىدا نېمە ئۈچۈن ياخشى ئوقۇپ مەكتەپنى سالامەت پۈتكۈزمىگەنلىكىگە يەنە قاتتىق ئازابلاندى. ئەينى چاغدا كادىرلىقنىڭ قەدرىگە يېتىپ، كادىر بولماقنىڭ مۇشۇنچىلىك قىيىن ئىكەنلىكىنى بىلگىنىدە، غىت قىلىپ ئوقۇغان بولاتتى. ئەمدى پۇشايمان قىلغانىنىڭ نېمە پايدىسى؟ بۇ ئىشلارمۇ ئۆتۈپ كېتەر.

مانا، كادىرلىقمۇ كۆزگە كۆرۈنۈپلا قالدى. ئۇ كادىر بولۇۋالغاندىن كېيىن، بىر ئاز دېمىنى ئېلىۋالماقچى، بىر مەزگىل تىنىۋالماقچى. قوللار تالدى، پۇتلار قاپاردى، تولا سۆزلەپ ئېغىزنىڭ بىر قات تېرىسى قالمىدى. تولا كۈتۈپ كۆزنىڭ نۇرى ئاجىزلىدى. يۈرەك زاربقىپ لەش بولدى. ئۇ خۇشال هالدا چوڭ بىر ئۇھ تارتتى. ئۇنىڭ يېنىدا ياتقان ئايالىمۇ ئويغاقكەن - دە. ئۇ ئېرى تەرەپكە ئۆرۈلدى.

— مۇرادلىرى هاسىل بولۇشقا پەقەت بىر كۈنلا قالدى، — دېدى پاتمە تەنە ئارىلاش. بەلكىم ئەتىگەندىن بېرى ئۇمۇ ئېرىگە ئوخشاش نۇرغۇن خىياللارنى سۈرگەندۇر، ئېرىنىڭ كادىر بولۇش يولىدا كەشىنىڭ سوغۇق چۈشۈپ قالغۇدەك پالاقشىپ، يۇقىرى - تۆۋەن قاتىرىغانلىقىنى ئويلىغاندۇر. ئۇچىسىدا كىيىمى قالمىغۇچە مېهمان كۈتكەن مۇساپىسىنى ئەسلىگەندۇر.

— ماڭغان يوللىرىمنى، قىلغان ئەجرىمنى ئويلاپ ئۇھ تارتىۋاتىمەن. مۇشۇ كىچىككىنە بىر جايدا باشلىقنىڭ شۇنچە تولىلىقىنى ئويلاپ ئۇھ تارتىۋاتىمەن. مېنىڭدەك بىر ئادەتتىكى ئادەمنى كادىرلىققا قوبۇل قىلىش شۇنچىۋالا كۆپ باشلىقنىڭ قولىدىن ئۆتىدىغانلىقىنى ئويلاپ ئۇھ تارتىۋاتىمەن. نېمىدېگەن مۇرەككەپ؟ قانچە ئويلىسىمۇ تېگىگە يەتكىلى بولمايدۇ. خۇددى ئالۋاستىنىڭ چېچىدەك چىگىش ئىشلار. مېنىڭ ئىشىمغۇ ئاسان ھەل بولاي دەپ قالدى، ئەمما ئاشۇلارنىڭ ئالدىغا قاتىراش جەريانىدا، ماڭا ئوخشاش نۇرغۇن بېچارىلەر بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدىم. مېنىڭ قولۇمدىن هېلىقىدەك ئۇششاق ئىشلاردىن تارتىپ مەدھىيە، خۇشامەتكىچە هەممىسى كېلىدىكەن. تولا قاتىراش هارمۇ كەلمەيدىكەن. بىراق هەممە ئادەم ماڭا ئوخشامدۇ؟ ئاشۇلارنىڭ ئىچىدە ماڭا ئوخشاش يېلىنىش - هىجىيىش، مەدھىيە، ماختاشقا تىلى بارمايدىغانلارمۇ بار. ئاشۇ بېچارىلەرنىڭ هالىغا ئېچىنىمەن. مەسىلەن، باشلىقلارنىڭ تولىسى ماختانچاق كېلىدۇ.

كەن. مەن ئۇلارنىڭ بۇ ئاجىزلىقىنى بايقىۋالدىم ـ دە، ئۇلارنىڭ قاملاشمىغان ئىشلىرىنى كارامەت دانا ئىش بوپتۇ دەپ، ھارماي ماختىدىم، ياراشمىغان كىيىملىرىنى ئاجايىپ يارىشىپتۇ، دېدىم. سەت دۆڭ پېشانە بالىلىرىنى ئەجەپمۇ ئوماق بالىلاركەن، پېشانەسى ئوچۇقكەن، دېدىم. ئۇلار ھاكاۋۇر، غادىيىپ تۇرسىمۇ، ئەجەپ كەمتەر، كەڭ قورساق، دۇنيادا تېپىلغۇسىز بەلەن ئادەم-كەنلا، دېدىم. بۇ ماختاش، مەدھىيىلىرىمگە گەرچە ئۇلار پەرۋا قىلمايۋاتقاندەك، ئاڭلىمايۋاتقاندەك، بۇنداق ماختاشنى ياقتۇرمايۋاتقاندەك قىلسىمۇ، چىن كۆڭلىدىن تازا ياقتۇرىدىغانلىقىنى بىلىپ تۇردۇم. شۇڭا ئىشىم ھەل بولاي دەپ قالدى. باشقا بىچارىلەرنىڭ ئۇلارغا قىلغان سۇۋغاتلىرى مېنىڭكىدىن نەچچە ھەسسە كۆپ. بىراق ئۇلار مەندەك مەدھىيىچىلەردىن ئەمەس، دوريىلايدۇ، شۇڭا ھەل بولمىدى. مانا بۇلار مېنىڭ ئالىي مەكتەپتە پىسخولوگىيىنى ئوبدان ئوقۇپ...

— ۋاي ئاللا، بولدى قىلسىلىچۇ، ئېغىزلىرى بىر ئېچىلسا توختاتقىلى بولمايدۇ.

پاتمە جامالنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى. جامال پىخىلداپ كۈلۈپ، قولىنى ئۇن ـ تىنسىز پاتمەگە سوزدى.

بايا جامالنىڭ سۆز ئاخىرىسىدا: «مانا بۇلار مېنىڭ ئالىي مەكتەپتە پىسخولوگىيىنى ئوبدان ئوقۇپ...» دېگەن سۆزىنى ئاڭلاپ قالدۇق. ئەجەپلىنىۋاتامسىلەر؟ «ئەجەبا ئۇ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇپتۇ ـ يۇ، يەنە نېمىشقا كادىر ئەمەس، ھازىرغىچە ئالىي مەكتەپتە ئوقۇغانلاردىن كادىر بولمىغىنى بارمۇ؟» بۇ غەلىتىلىكتىن ئەلۋەتتە ئەجەبلەنمەي قالمايسىلەر. بۇ جامال قانداق غەلىتە نەرسە، يۇرۇڭلار، سېۋەتتە سۇ توختىمىغاندەك، تولا گەپ قىلىدىغان ئادەمنىڭ ئىچىدە گەپ ياتمايدۇ. ئۇ ئەمەلدارلارنىڭ ماختانچاقلىق ئاجىزلىقىدىن پايدىلىنىپ، ئۆز ئىشىنى ھەل قىلىشنىڭ كاۋىكىنى تاپقان بولسا، بىزمۇ ئۇنىڭ تولا گەپ قىلىدىغان

ئاجىزلىقىدىن پايدىلىنىپ، ئۇنىڭ بۇ غەلىتە سۆزىنىڭ سىرىنى بىلىۋالايلى.

3

جامال يېرىم كېچىدە چالا مەست ھالدا ياتقىغا قايتىپ كىرىپ، ئۆزىنى كارىۋىتىغا تاشلاپلا، خورۇلداپ ئۇيقۇغا كەتتى. كۆزى ئۇيقۇغا ئىلىنىش بىلەنلا، ئاجايىپ چۈشلەر باشلاندى...

«يۇمشاق، ساپسېرىق چاچلىق بىر باش، ئىسسىق، يۇمشاق بىر تەن ئۇنىڭ كۆكسىگە سۈركەلمەكتە. ئۇنىڭدىن شۇنچىلىك خۇش پۇراقلار تارالماقتىكى، بۇ پۇراق جامالنىڭ ئۇيقۇلۇق سەزگۈلىرىنى ئويغاتتى. دەسلەپ ئۇ ئاشۇ ئەۋرىشىم، يۇمشاق تەندىن باشقىنى بىلەلمىدى، كېيىن قولىنى يۇمشاق بىر قول چىڭ سىقتى. بۇ كىمنىڭ قولى بولغىيدى؟ تونۇشلا بىر قولغۇ؟ شۇنچە نازۇك، ئىنچىكە بارماقلار... ۋاھ، تونۇشلا بىر جۈپ ئوتلۇق كۆك كۆز، لالىدەك قىزىل لەۋ. ئاخىرى كۆردى. ئۇ كۆرۈشكە ئولگۈرمەيلا ئاشۇ ئىسسىق لەۋلەر ئۇنىڭ تىكىلىپ قاراپ قالغان كۆزلىرىگە نۆۋەت بىلەن بېسىلدى. جامال دەرھال ۋارقىراپ ئۇنى سىلكىۋەتتى. لېكىن ئاۋازى بوغۇلۇپ زۇۋانى چىقمىدى، ئۇنى ئىتتىرىۋېتەي دېسىمۇ، قولىنى مىدىرلىتالمىدى.

— سۆيۈملۈك باقىيوۋ...

ئالتۇن چاچلىق ياش رۇس ئايال، تونۇش ئاۋاز، تونۇش چىراي، تونۇش كۇلۇمسىرەش، تونۇش كۆك كۆز. لېكىن جامال گەپ قىلاي دېسە ئاۋازى چىقمايدۇ. تەنلىرى بەند قىلىۋېتىلگەندەك مىدىرلىمايدۇ.

— كاتە... — جامال قورققىنىدىن لاغىلداپ تىترەپ ۋارقىرىۋەتتى. ئەمما ئاۋازى پەقەت چىقمىدى، ھەتتا ئۆزىمۇ ئاڭلىيالمىدى.

— نېمىشقا بۇنچىۋالا ھودۇقسىز، سۆيۈملۈك باقىيوق، مەن ۋاسىلىۋا كاتىنىشكا ئەمەسمۇ؟ بۇ يەردە يات ئادەم يوق، سىلەر بۇ ئىشلارنى بەكمۇ خەتەرلىك، يامان ئىش دەپ قارايدىكەنسىلەر، ئەمەلىيەتتىمۇ ھېچقانداق ئالاقزادە بولغۇدەك ئىش ئەمەسقۇ؟ سىز قورقماڭ، سىز ئۇچۇن ئېھتىيات قىلىپ، بۇ ئىشنى ھېچكىم بىلمەيدىغان قىلدىم. يېنىڭىزغا كىرگىنىمنى ھېچكىم كۆرگىنى يوق، سىز تولىمۇ سۆيۈملۈك، يارامليق يىگىتسىز...

كاتىنىشكا جامالنىڭ بوينىغا گىرە سالدى. جامال ئۇنىڭ قولىنى ئاجرىتىۋەتمەكچى بولۇۋىدى، قولىنى كۆتۈرەلمىدى. كاتەنىڭ كۆك كۆزلىرى ئۇنىڭغا چوڭقۇر مېھرى بىلەن تىكىلگەنىدى. دائىم مۇڭلىنىپ تۇرىدىغان كۆزلىرى ھازىر ئاجايىپ نۇر دېڭىزىغا ئايلانغانىدى...»

جامال بوغۇلۇپ ۋارقىراپ ئويغىنىپ كەتتى. ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى چىلىق - چىلىق سۇ بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ ساۋاقداشلىرىدىن بىر نەچچىسى ئويغىنىپ بېشىنى كۆتۈردى. چىراغ ياقتى. «قارا باستىمۇ؟...» جامال جاۋاب بەرمىدى. ئۇنىڭ يۈرىكى دەھشەت بىلەن سوقماقتا ئىدى.

ئۇ سەھەردە ئورنىدىن تۇرۇپ، بىر بىنانىڭ يېنىغا باردى - دە، دېرىزىدىن ماردى. بىر رۇس ئەر چالا سىزىلغان بىر سۈرەتكە تىكىلگىنىچە بىر قولىدا موي قەلەم، بىر قولىدا بوياق قاچىسى تۇتۇپ قېتىپ تۇراتتى. بۇ بايا جامال چۈشىدە كۆرگەن كاتىنىشكانىڭ ئېرى ۋاسىلى ئىۋانوۋ ئىدى. ئۇ جامال بېيجىڭ گۈزەل سەنئەت ئىنستىتۇتىغا كەلگەن بىر يىلدىن بېرى ئۇنىڭ رەسىم ئوقۇتقۇچىسى ئىدى. ۋاسىلى ئىۋانوۋ ناھايىتى ئاق كۆڭۈل، پۈتۈن ئىشتىياقىنى رەسىم كەسپىگە بېغىشلىغان ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ ئېغىر - بېسىق تۇرقىدىن ھەقىقىي سەنئەتكارلارغا خاس سالاپەت چىقىپ تۇراتتى. يېشى ئەللىكتىن ئېشىپ، پەقەت گەدىسىدىلا كىچىككىنە ئاق چېچى قالغان پېشقەدەم رەسسام جۇڭگونىڭ

ئىختىساسلىق خادىملىرىنى تەربىيىلەشكە يارەم بېرىش ئۈچۈن ئۆزى ئىلتىماس قىلىپ موسكۋادىن بېيجىڭغا كەلگەنىدى. يەنە بىر تەرەپتىن، بۇ ئۇنىڭ جۇڭگودىكى كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان گۈزەل تەبىئىي مەنزىرىلەرنى، قەدىمىي خاتىرە جايلارنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈشكە بولغان تەشنالىقىدىنمۇ بولغانىدى. ئۇ جۇڭگوغا كېلىپ بۇ تەشنالىقىغا قاندى. بېيجىڭنىڭ سەھەر ۋاقتىدىكى نۇرغا تولغان مەنزىرىسىنى، ئون ئۈچ پادىشاھ قەبرىسىنى، يېخېيۈەن، بېيدەيخې، شىياڭشەن، سەددىچىن قاتارلىق جايلىرىنى، گۈيلىننىڭ رىۋايەتلەردىكىدەك گۈزەل مەنزىرىلىك تاغ - دەريالىرىنى، تەيشەن تېغىنىڭ ئاسمان - پەلەك تەك چوققىلىرىنى كۆرۈپ، خۇشاللىقىدىن ئۆزىنى بېسىۋالالمايى قالدى. ئۆزىنى ياشلىقىغا يېنىپ قالغاندەك ھېس قىلدى. جۇڭگوغا كەلگىنىدىن تولىمۇ ئىپتىخارلاندى. شۇڭلاشقىمۇ ئۇ ئوقۇغۇچىلارغا بەكمۇ ئەستايىدىل دەرس ئۆتتى. بولۇپمۇ جامالغا تولىمۇ ئامراق ئىدى. چۈنكى جامالنىڭ قىسقىغىنا بىر يىل ئىچىدە رۇس تىلىنى خېلى ئوبدان ئۆگىنىپ، مەقسىتىنى بىلدۇرەلەيدىغان بولغانلىقى ئۈچۈن نۇرغۇن تولىمۇ خۇشال قىلغانىدى. ئۇنۇڭ بوش ۋاقىتلىرىدا جامال بىلەن مۇڭدىشىپ ئىچ پۇشۇقىنى چىقىراتتى. دائىم دېگۈدەك تەكرىتېغى، بوغدا كۆلى، تارىم ۋادىسى توغرىسىدا ھاياجانلىنىپ سۆزلەيتتى. شانلىق ئۇيغۇر مەدەنىيىتى توغرىسىدا، قەشقەر، خوتەن، تۇرپان، ئىلى توغرىسىدا؛ قەدىمكى زامانلاردا ئۆتكەن ئۇيغۇر ئالىملىرى، شائىر - يازغۇچىلىرى، رەسسامىلىرى توغرىسىدا سۆزلىگەندە، ئۆزىنى زادىلا توختىتالمايتتى. توۋا، بىر رۇس شىنجاڭنىڭ ھەممىلا يېرىنى، ھەتتا نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىنى بىلىدىكەنۇ، جامال ئۆزىنىڭ زېمىنىنى ئۇنىڭچىلىك بىلمەيدۇ. ھەتتا ھازىر شىنجاڭ قايسى تەرەپتە دېسە شۇنىمۇ ئېيتىپ بېرەلمەسلىكى مۇمكىن. ئۇنۇڭ جامالنى دائىم ئۆيگە تاماقتا تەكلىپ قىلاتتى. لېكىن جامال رەت قىلاتتى. بىر كۈنى

ئىۋانوۋ جامالنى ئۇنىمىغىنىغا قويماي ئۆيىگە باشلاپ كەلدى. ئايالى كاتىنىشكا ئۇلارنى قارشى ئالدى. ئۇ جامالنى كاتىنىشكىغا: «بۇ تەڭرىتېغى بويىدىن كەلگەن تەڭرى بالىسى، كارامەت ئەقىللىق، زېرەك، تۇتۇۋېلىش قابىلىيىتى يۇقىرى، تىرىشچان ئوقۇغۇچى» دەپ تونۇشتۇردى. كاتىنىشكا ئېرىنىڭ جامالنى ماختاشلىرىغا ئانچە پەرۋا قىلمايۋاتقاندەك قىلسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ بىر خىل يوشۇرۇن ھەسرەت سايە تاشلاپ تۇرىدىغان چوڭقۇر كۆكۈش كۆزلىرى جامالغا پات - پات تىكىلەتتى. ئۇنىڭ سوزۇق سېرىق چىرايى، ئۇزۇن قوڭۇر كىرپىكلىرى بۇ چوكانىنىڭ گۈزەللىكىنى نامايان قىلىپ تۇراتتى.

— كاتە، باقىيوپ رۇس تىلىنى ئۆگىنىشكە ناھايىتى چوڭقۇر ئىشتىياق باغلىغان يىگىتكەن، بۇ قەدىرلەشكە تېگىشلىك ئىش، ئۇ، بوش ۋاقىتلىرىدا سىزنىڭ يېنىڭىزغا كىرىدۇ، سىز ئۇنىڭ رۇس تىلى ئۆگىنىشىگە ياردەملىشىڭ. ۋۇي، باقىيوپ، سىز تاماق يېمەيسىزغۇ؟... ھە، بىلدىم، سىز مۇسۇلمان بالىسى - دە، ئەمىسە، مېۋە سويۇپ يەڭ، كەمپوت يەڭ. كاتە، بىز باقىيوپنىڭ مۇسۇلمان بالىسى ئىكەنلىكىگە ھۆرمەت قىلايلى، قارا، سەن ئۇنىڭ بىلەن تاماق يېگەندە، ئاۋۇ قوچىقىدىكى ماچكاڭنى نېرى قىل، — كاتىنىشكا شۇئان قوچىقىدىكى چوپۇرلۇق سېرىق ماچكىسىنى ياتاق ئۆيىگە ئەكىرىۋەتتى. ئەمدى ئۇنىڭ چىرايىدا تەبەسسۇم پەيدا بولدى. ئۇ كۆزلىرىنى توسۇۋالغان سېرىق چاچلىرىنى قولى بىلەن ئارقىغا قايرىۋېتىپ، ئىستاكانلارغا ھاراق قۇيدى.

— باقىيوپ، سىز بىلەن تونۇشقىنىم ئۈچۈن ئىنتايىن خۇشالمەن، — دېدى ئۇ ئىستاكاننى قولىغا ئېلىپ، — بۇنىڭدىن كېيىن بوش ۋاقىتىڭىزدا دائىم كېلىڭ، مەن سىزنىڭ تىل ئۆگىنىشىڭىزگە ياردەم قىلالىسام، ئۆزۈمنى ئىنتايىن بەختلىك ھېس قىلىمەن، — كاتىنىشكا ئورنىدىن تۇردى. ئىۋانوپمۇ ئورنىدىن

تۇردى. ئۇلارنىڭ ئىستاكانلىرى بىر - بىرىگە ئۇرۇلدى. جامال ئورنىدىن تۇرمىدى.

— ھە، بۇنداق تارتىنچاقلىق ئۇيغۇرلاردىكى بىر خىل قەدىرلەشكە تېگىشلىك ئادەت، بۇ قېيىپەت كىشىلەردە ھېسداشلىق قوزغايدۇ. بىراق، باقىيوپ، خىجىل بولماڭ، بىز سىزنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرىڭىزگە ھۆرمەت قىلىش ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسىتىمىز. سىزمۇ ئەلۋەتتە چۈشىنىشىڭىز كېرەك، — دېدى ئىۋانوۋ سەممىي بىر خىل ئاھاڭدا.

— ھۆرمەتلىك مۇئەللىم، خانىم، ماڭا كۆيۈنگىنىڭلار ئۈچۈن كۆپ رەھمەت، بىراق مەن ھاراق ئىچىپ باقمىغان.

— بۇ، دېمىسىڭىزغا بولغان سادىقلىقىڭىزغۇ دەيمەن؟ بىراق تارىختىكى مەشھۇر مۇسۇلمانلاردىن ھاراق ئىچكەنلىرىمۇ كۆپ. مەن سىزگە ئۈستاز سۈپىتىم بىلەن لەۋزى قىلدىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە، كاتە سىزنى ئاتايىن قەدەھ كۆتۈرۈشكە تەكلىپ قىلدى. ئۇيغۇرلاردا «دوستۇڭنىڭ كۆڭلىنى كۆكسۈڭگە باس» دېگەن سۆز بار، قېنى، كۆتۈرەيلى.

جامال ھاياتىدا تۇنجى قېتىم ھاراق رۇمكىسىنى قولىغا ئالدى. ئەمدى ئۇنىڭغا ئۇستازىنىڭ سۆزىنى رەت قىلىش ئىمكانىيىتى قالمىغانىدى.

تاماقتىن كېيىن، ئۇلار ئۇزۇن پاراڭلاشتى. كاتىنىشكا ئېچىلىپلا كەتتى. ئۇ جامالغا رۇس تىلىنى چوقۇم كامالەتكە يەتكۈزۈپ ئۆگىتىشكە ۋەدە بەردى. جامال تولىمۇ خۇشال بولدى. ئۇ مۇئەللىمنىڭ ئۆيىدىن چىقىۋېتىپ: «ۋاسىلى ئىۋانوۋ يېشى ئەللىكتىن ئاشقان ئادەمكەن، ئايالى كاتە بولسا ئەمدىلا ئوتتۇزغا ئۇلۇشۇپتۇ. پەرق نېمىدېگەن چوڭ، قىزدەكلا تۇرىدۇ» دەپ ئويلىدى.

ۋاسىلى ئىۋانوۋ بىلەن كاتە ئىشىكى ئالدىدىكى گۈللۈكتە جامالنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ قېلىشتى.

4

ئۇ مەكتەپنىڭ كەڭرى سەيناسىغا چىقتى. تار سېمونت يول-
نىڭ ئىككى تەرىپىدە ئارچا ـ قارىغايلار بوي سايە تاشلاپ تۇراتـ
تى. سەھەر قۇياشىنىڭ قىزغۇچ نۇرى يوپۇرماقلاردىكى شەبنەم
تامچىسى ئۈستىدە پارقىرايتتى. ئەتراپتىن تومۇزغىنىڭ چىرىلـ
داشلىرى ئاڭلىناتتى. ئوقۇغۇچىلار ئەتىگەنلىك تاماق يېيىش
ئۈچۈن ئالدىرىشىپ ئاشخانا تەرەپكە يۈگۈرۈشمەكتە ئىدى. جامال
گويا ئوغرىلىق قىلغان ئادەمدەك هودۇقاتتى. كېچىدە كۆرگەن
چۈشى ئۇنى ساراسىمگە سېلىۋەتتى، ياش ئادەم قىزلار بىلەن
بىرگە بولۇپ چۈش كۆرىدۇ. ئەمما مۇئەللىمنىڭ ئايالى بىلەن
بولۇپ چۈش كۆرسە ـ هە؟ . . . بۇ كېچە كۆرگەن چۈشى شۇنچە
ئېنىق ئېسىدە تۇرۇپتۇ. ئۇ تولا چاغلاردا چۈش كۆرەتتى ـ يۇ،
ئەسلىيەلمەيتتى، ئۇنتۇپ قالاتتى، كۆرگەن چۈشىمۇ شۇنچە
گۈڭگا ئىدى. ئەمما بۈگۈن كېچە كۆرگەن بۇ چۈشى گويا راسـ
تەكلا، ئۈڭىدا بولغاندەك تۇيۇلاتتى. كاتەنىڭ ھەربىر ھەركىتى،
ھەربىر سۆزى، ھەربىر تىنىقى ئۇنىڭ ئېسىدە ناھايىتى ئېنىق
ساقلانغانىدى. چۈشمۇ شۇنداق بولىدىكەن. ياكى جامال كاتەنى
ئويلاپ يېتىپ شۇنداق چۈش كۆردىمۇ؟ ئۇنى نېمىشقا ئويلايدۇ؟
قانداق يېتىنىدۇ؟ تېخى ئۇستازىنىڭ ئايالى بىلەن ـ هە! . . .

ئۇ بۈگۈن كەچكىچە دەرسكە قاتناشمىدى. ئۇ ھېيجىڭ كوچـ
لىرىدا لاغايلاپ يۈرۈپ، ئاخىرى بىر بوتۇلكا ھاراق، بىر ئاز
پىشۇرۇلغان كالا گۆشى، ئاندىن ئۇششاق يېمەكلىكلەردىن بىر
ئاز ئالدى ـ دە، يېخىيۇەن باغچىسىغا كىرىپ، بىر سۇنئىي تاغ
باغرىدىكى چۆپلۈكتە ئولتۇرۇپ، ئۆزى يالغۇز ئىچكەچ، خىيالغا
چۆمدى. ئۇنىڭ بېشى ئېغىرلىشىپ، لوقۇلداپ ئاغرىماقتا ئىدى.
ئۇ بىرقانچە كۈن ئىلگىرىكى ئىشلارنى ئەسلىدى.

بىر كۈنى كەچلىك تاماقتىن كېيىن، جامال ۋاسىلى ئىۋا-نوۋنىڭ ئۆيىگە كۈلۈمسىرەپ، سالام بېرىپ كىرىپ كەلدى. ئىۋانوۋ بىلەن كاتە تاماق جوزىسىدا ئاخىرقى تاماقلىرىنى يېيىشىپ، نېمىدۇر بىرنەرسە ئۈستىدە سۆزلىشىپ ئولتۇراتتى. ئۇلار خۇشال هالدا ئورنىدىن تۇرۇشۇپ، جامالنى ئىنتايىن قىزغىن قارشى ئالدى. هەممىدىن كاتەنىڭ چىرايى بۆلەكچىلا ئېچىلىپ كەتكەندى. ئۇ جامالنىڭ قولىدىن يېتىلەپ ئەكىلىپ تاماق ئۈستىلى يېنىغا ئولتۇرغۇزدى ۋە رۇمكىلارغا ۋىنو تولدۇردى. ئۇ كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ:

— هازىر ۋاسىلى بىلەن سىزنىڭ گېپىڭىزنى قىلىشىپ ئولتۇراتتۇق. ئۇنىڭغا سىزنىڭ رۇسچە ئۆگىنىش ئۇنۇمىڭىزنىڭ يۇقىرى بولۇۋاتقانلىقىنى سۆزلەپ بېرىۋىدىم، ئۇ ئىنتايىن خۇشال بولدى، — دېدى.

— هە، مەن ئىشىنىمەن، چوقۇم ياخشى بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن. مەن سىزنى چوقۇم كېلىدۇ دەپ كۈتۈپ ئولتۇرغانىدىم. ئاخىرى كەلدىڭىز. قېنى، كۆتۈرەيلى!

ئۇچ رومكا بىر - بىرىگە يېنىك جارانگلاپ ئۇرۇلدى. رومكىنىڭ جارانگلىغان ئاۋازى شۇ تاپتا بۇ ئۇچ يۇرەكتە ئۇچ خىل ئەكس سادا پەيدا قىلغانىدى.

ئىككى رومكىدىن ۋىنو ئىچىلگەندىن كېيىن، ۋاسىلى ئىۋانوۋ ئورنىدىن تۇردى.

— مەن ئىشخانامغا چىقىمەن، سىلەر ئۆز ئىشىڭلارنى داۋاملاشتۇرۇڭلار. خەير كاتە، خەير باقىيوپ.

ۋاسىلى ئىۋانوۋ ئادىتى بويىچە كاتەنىڭ مەڭزىگە سۆيۈپ قويۇپ، خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى. بۇنداق چاغلاردا كاتە ئېرىدىن ئىچ - ئىچىدىن بىزار ئىكەنلىكىنى قانچىلىك يوشۇرۇشقا ئۇرۇنسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ مۇڭ چىقىپ تۇرغان گۈزەل كۆك كۆزى بىلىندۈرۈپ قويۇاتتى. كاتە خۇمار كۆزلىرىنى ئوينىتىپ،

جامالغا دەرس بېرىشكە كىرىشتى. ئۇ شۇنچىلىك ھېسسىياتچان، شۇنچىلىك قىزغىن، شوخ ئىدى. ئۆگەتكەن سۆزلىرى تولىمۇ كۈلكىلىك ئىدى. بۇنداق كۆڭۈللۈك ئۆگىنىش، بىر تەرەپتىن، جامالنىڭ ئېغىر دەرسلەرنىڭ بېسىمىدىن تالغان مېڭىسىگە ھار-دۇق بەرسە، يەنە بىر تەرەپتىن، بۇ يەردە ئۆگەنگەنلىرى ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا كاللىسىغا ئورنىشىپلا قالاتتى. بۇنداق ئۆگە-نىشنىڭ ۋاقتى ئۇزارغانسېرى، كاتە بىلەن جامال ئوتتۇرىسىدىكى سۆزلەر كۆپەيدى. سىپايە سۆز قىزىقچىلىققا، قىزغىنلىق چاق-چاققا ئايلىنىپ، ئۇلار ئۆزلىرىمۇ سەزمىگەن ھالدا، بىر - بىرىگە بولغان سەمىمىي دوستلۇق ھېسسىياتى بارغانسېرى چوڭ-قۇرلاشتى. جامال كاتەنىڭ ھەربىر سۆزىنى قاتتىق بېرىلىپ ئاڭلايتتى. ئەگىشىپ تەكرارلايتتى.

كاتە بەزى چاغلاردا تىل ئۆگىنىش ھېسابىغا، گۈزەل موسكا-ۋا كوچىلىرى، ئۇ يەردە ئۆتكۈزگەن كۈنلىرى، قىز دوستلىرى، مەكتەپ ھاياتى، ئاتا - ئانىسى توغرىسىدا ئاجايىپ سېغىنىش ئىچىدە سۆزلەپ بېرەتتى. جامالمۇ ئۇنىڭ سۆزلىرىنى بېرىلىپ ئاڭلايتتى.

بىر كۈنى كاتە سۆز ئارىسىدا جامالدىن ئۆز يۇرتى توغرىسىدا سۆزلەپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. ئۇمۇ كاتەنىڭ سورىشىنى ئىنتى-زار بولۇپ كۈتكەن، ئەمما ئۆزلىكىدىن سۆزلىمىگەنىدى. ئۇ ئۆز يۇرتىنىڭ تەكلىماكان گىرۋىكىگە يېقىن يەردە ئىكەنلىكىنى، ئۇ يۇرتىنى ئۇيغۇرلار «دولان» دەپ ئاتايدىغانلىقىنى، يەرلىرىنىڭ مۇنبەت، ئادەملىرىنىڭ ناھايىتى ئاق كۆڭۈل، مەرد، مېھماندوست، سەنئەت خۇمار ئىكەنلىكىنى، كۈندە مەشرەپ ئوينىمىسا ئۇيقۇسى كەلمەيدىغانلىقىنى، مەدەنىيەتنىڭ ئۇيغۇرلار ئارىسىدىمۇ ئۆزىگە خاس تۇتقان ئورنىنىڭ بارلىقىنى ئىپتىخارلىق بىلەن سۆزلەپ بەردى. ئۇ سۆزدىن توختىغاندا، يېرىم كېچە بولۇپ قالغانىدى. جامال تامغا ئېسىقلىق ئالتۇن سۇمرۇغ سائەتكە قاراپ

چۆچۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە كىتاب - ماتېرىياللىرىنى يىغىشتۇرۇپ، كاتە بىلەن خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى. كاتە ھەسرەت بىلەن بىر ئۇھ تارتىپ، بوينىنى قىسقان ھالدا، جامالنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ قالدى. ئىختىيارسىز كۆزلىرىدىن ياش سىرغىپ چۈشتى.

5

جامال كىتاب - خاتىرىلىرىنى قولتۇقلاپ، ئادىتى بويىچە ۋاسىلى ئىۋانوۋنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كەلدى. ئىشىك تۈۋىدە ئىۋانوۋ بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. ئىۋانوۋ رەسىم سىزىش ئۈچۈن ئىشخانىغا ماڭغانىدى، ئۇنىڭ كەيپى تازا جايىدا ئەمەس ئىدى. شۇڭا ئۇ جامالغا زورىغا كۈلۈمسىرەپ باش لىڭشىتىپ قويۇپ چىقىپ كەتتى. كاتە بولسا ھارغىن بىر خىل كەيپىياتتا ئېزىلىپ ئولتۇراتتى. ئۇ جامالنى كۆرۈش بىلەنلا بۆلەكچە جانلىنىپ، ئۇنى قىزغىن قارشى ئالدى. جامال سەل تەمتىرەپ:

— كاتە خانىم، بۈگۈن كەيپىڭىز ئانچە ياخشى ئەمەستەك تۇرىدۇ، ئەتە كېلەيمۇ - يا؟ — دېدى.

— ياق، باقمىيوپ. ئادەم دېگەن جانلىق نەرسە، كەيپىياتىنىڭ ئۆزگىرىپ تۇرۇشى ئىنسانىدىكى تەبىئىي خۇسۇسىيەت، كەتمەك.

شۇنداق قىلىپ ئۆگىنىش باشلاندى. لېكىن بىردەمدىن كېيىنلا كاتە:

— باقمىيوپ، بايا سىز كەيپىمنىڭ ياخشى ئەمەسلىكىنى ئېيتقانىدىڭىز، بۈگۈن مەن سىز بىلەن بىر ئاز ئىچىشكەچ پاراڭلىشىنى خالاپ قالدىم. بىزنىڭ پاراڭلىشىشىمىزمۇ سىز ئۈچۈن بەربىر ئۆگىنىش. مېنىڭ ئۈمىدىمنى رەت قىلماسلىقىڭىزنى سورايمەن. بۈگۈن ماڭا ئۆزىڭىز ياخشى كۆرگەن ھېكايىلەردىن سۆزلەپ بېرىشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن.

جامال بۇ تۈيۇقسىز سوئالدىن سەل تەمتىرەپ تۇرۇپ قالغاندىن كېيىن:

— ماقۇل، چىن تۆمۈر باتۇرنى ئېيتىپ بېرەي، — دېدى.

كاتە رازىمەنلىك بىلەن كۈلۈمسىرەپ بېشىنى لىڭشىتتى.

جامال پۈتۈن زوقى بىلەن قىسسىنى ئېيتىپ بەردى.

كاتە جامالغا بىردەم ئۇنسىز تىكىلىپ قاراپ تۇرغاندىن كېيىن:

— بۇغۇ ھەقىقەتەن تەسىرلىك قەھرىمانلىق داستانىكەن، بۇنى ئەركىنلىككە تەشنا بولغان، ئەمما ئۇنى قولغا ئېلىشنى بىلمەيدىغان قۇللار ئارىسىغا بېرىپ ئوقۇپ بەرسىڭىز، مەلۇم ئۆنۈمىنى كۆرۈشىڭىز مۇمكىن، بىراق مەن سىزدىن ھەقىقىي مۇھەببەت داستانىنى تەلەپ قىلىۋاتىمەن، بىلدىڭىزمۇ؟ — دېدى.

كاتە بىر ئۇلۇق ـ كىچىك تىنىۋېتىپ جامالغا تىكىلدى. يەنە بىر رومكا كۆتۈرۈۋەتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى بارغانچە مۆڭلىنىپ كېتىۋاتاتتى. جامالمۇ رومكىنى قولغا ئالدى. ئۇلار ئۇزاق ھالدا بىر ـ بىرىگە تىكىلىپ تۇرۇپ، ئارقا ـ ئارقىدىن ئىككى رومكىنى ئىچىۋەتتى.

— ماقۇل كاتە، مەن سىزگە پادىچى بىلەن مەلىكە ھەققىدىكى قىسسىنى ئېيتىپ بېرەي.

جامال بىر ئاز تەڭشىلىپ، روھىي كۆتۈرۈلۈپ قالغاندى. ئۇ، قىسسىنىڭ بەزى سۆزلىرىنى رۇسچە ئېيتالمىغاندا، ئۇيغۇرچىنى ئارىلاشتۇرۇپ، ھاياجانلىنىپ سۆزلەپ كەتتى. كاتە بۇ ياۋاش ـ يۇمشاق، جىمغۇر، تارتىنچاق يىگىتنىڭ بۇنچىلىك ھېسسىياتلىق ئىكەنلىكىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى. ئىختىيارسىز كۆزلىرىدىن نەچچە قېتىم ياش تۆكۈلگىنىنى سەزمەي قالدى. بۇ كۆز يېشى ئەلۋەتتە، ئاشىقلار ئاشىقلارنىڭ قىسسىسىنى ئاڭلىغاندا چىقىدىغان كۆز يېشى ئىدى. قىسسە ئاخىرلاشتى. كاتە ئىخ-

تىيارسىز:

— باقىيوپ، سىزنىڭ مۇھەببەت باغلىغان قىزىڭىز بارمۇ؟— دەپ سوراپ قالدى. ۋاھ، كۆرۈڭ ماۋۇ قاملاشتۇرۇپ سورالغان سوئالنى؟ ھاراق سېغىنىشنى بىر ھەسسە كۈچەيتسە، مۇھەببەت قىسسىسى ئون ھەسسە كۈچەيتىدۇ. ئەي مۇھەببەت ھىجرانىنىڭ لەززەتلىك ئازابىنى تارتىپ كۆرگەنلەر، ئېيتىڭلار! بۇنداق چاغدا، سېغىنىش گىرادۇسى ئەڭ يۇقىرى رەقەمنى كۆرسىتىپ، يۈرەكنىڭ نازۇك ستىرىلكىسى قانچىلىك تىترەيدۇ؟! جامال چېكە چېچى تەكشى قىرقىلغان، قارا كۆزلۈك، چىرايلىق پاتمەنى ئەسلىدى، ئۇنىڭ مەسۇم، ئالمىدەك چىرايى، ئۇمچىيىپ تۇرغان جىنەستىدەك لېۋى، يوپۇرماقتىن غىرىلداپ، سېرىلىپ چۈشكەن شەبنەم تامچىسىدەك ياش تۆلۈپ تۇرغان سىماسى جامالنىڭ كۆز ئالدىغا كەلدى. «مەن سىزنى ساقلايمەن، ئامانەتنى چىڭ ساقلايمەن، ياق، ياق، ئوبدان جامال، سىز كەتمەڭ، ئوقۇغان ئادەملەر ۋىجدانسىز بولىدىكەن، بىلىمى قانچە كۆپ بولسا، شۇنچە ۋىجدانسىز بولۇپ كېتىدىكەن، سىز ئوقۇشقا بارمىسىڭىزمۇ بولاتتى. مۇشۇ ئوقۇغىنىڭىزمۇ يېتەر. ھازىر ئوقۇمىغان ۋاقتىڭىز دىكىگە پەقەت ئوخشىمايدىغان قېلىۋاتسىز، ئۇ چاغدا بەك ياخشىدىڭىز»، «خاتىرجەم بولۇڭ پاتمەم، ئوقۇغان ئادەملەرنىڭ كۆپلىرى ياخشى، ۋىجدانلىق بولىدۇ، مېنىڭ يۈرىكىمگە پەقەت سىزلا نەقىشلەنگەن. ئۇ پەقەت ئۆزگەرمەيدۇ. مېنى چوقۇم ساقلاڭ.»

جامال كاتەنىڭ سوئالىغا قانداق جاۋاب بەرگەنلىكىنى ئۆزىمۇ ئاڭقىرالمايدى، كاتەگە بىرەم تىكىلىپ قاراپ قالدى. كاتەمۇ ئۇنىڭغا شۇنچىلىك تىكىلىپ قارىدىكى، بىر جۈپ قارا كۆز بىلەن بىر جۈپ كۆك كۆزنىڭ نۇرلىرى بىر - بىرىنىڭ قەلبىنىڭ نازۇك يەرلىرىگە شۇڭغۇشقاندەك ئىدى. كاتە ئاغزىنى ئۆمەللىدى:

— مېنىڭمۇ سۆيگەن يىگىتىم، ئاشىقىم بار ئىدى، — ئۇنىڭ كۆزى ياشلاندى، — رېئاللىق ئاشىقىمدىن ئايرىپ تاشلىدى. يىلـ

لاردىن بېرى، قەلبىم ئاشقىمنىڭ يېنىدا؛ پۇلغا، ئاش ـ نانغا، كىيىمگە، شۆھرەتكە ئېھتىياجلىق ماددىي تېنىم بۇ يەردە ئىدى، يېقىندىن بېرى، روھقا ئايلىنىپ كەتكەن مۇھەببىتىم تېنىمگە قايتىپ كەلگەندەك بولدى. يۈرىكىمنى تۇتۇپ باقسام، مۇھەببىتىم قايتىپ كەپتۇ.

— شۇنداقمۇ؟ — دېدى جامال كاتەگە ھەيرانلىق بىلەن تىكىلىپ. ئۇ كاتەنىڭ سۆز ـ ھەرىكەتلىرىدىن ھاياسىزلىقنىڭ بەزى ئالامەتلىرىنى سېزىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ قارىشىچە، مۇئەللىمگە، ئۇستازغا خىيانەت قىلىش — ئەخلاقسىزلىقنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسى بولۇپ، بۇ ئادەمگەرچىلىككە مۇتلەق سىغمايدىغان ئىش ئىدى.

6

كۈنلەر ئۆتمەكتە. جامالنىڭ ۋاسىلى ئىۋانوۋنىڭ ئۆيىگە رۇس تىلى ئۆگىنىشكە بارمىغىنىغا بىر ھەپتىدىن ئاشتى. بۇنىڭغا جامالنىڭ ھېلىقى كېچىدە كۆرگەن چۈشى سەۋەب بولدى. ئاشۇ چۈش ئۇنىڭ مۇئەللىمنىڭ ئۆيىگە بارىدىغان يولىنى توسۇپ قويغانىدى.

جامال بىر ھەپتىنى ئۈيقۇسىزلىق، مەجنۇنلۇق ئىچىدە ئۆتكۈزدى. دەرسكىمۇ چالا ـ پۇللا قاتنىشىپ يۈردى. ۋاسىلى ئىۋانوۋنى كۆرگەندە، ئۇنىڭ بەدىنىنى غۇرۇرلۇق سوغۇق تەر بېسىپ كېتەتتى. ئىۋانوۋ بىر كۈنى كاتەدىن جامالنىڭ دىلى رەنجىگۈدەك بىرەر ئىشنىڭ بولغان ـ بولمىغانلىقىنى سورىۋىدى، كاتە قىلچە تەمتىرىمەستىنلا، بۇنداق بولۇشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى ئېيتتى. ۋاسىلى ئىۋانوۋ كاتەگە بىر ھازا تىكىلىپ قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، ئۇن ـ تىنسىز كەچلىك تاماققا ئولتۇردى. ئۇلار زۇۋان سۆرەستىن تاماق يېيىشتى. ۋاسىلى ئىۋانوۋ يەر تېگىدىن

كاتەگە نەزەر سالدى. كاتە كۆڭلى تارتمىغان، خۇش ياقمىغان ھالدا تاماققا ئانچە ـ مۇنچە ئېغىز تېگىپ قويۇپلا ئولتۇردى. ۋاسىلى ئىۋانوۋ رەسساملارغا خاس سەزگۈرلۈك بىلەن، بۇ ياش ئايالنىڭ ئۆزىدىن قانچىلىك نەپرەتلىنىدىغانلىقىنى ئوبدان چۈشىنەتتى. ئۇ ئەلۋەتتە ئۆز ئېرىدىن نەپرەتلىنىشكە ھەقلىق. كاتە ھازىر پەقەت مۇھەببەتكە مۇھتاج، مۇھەببەتتىن باشقا ھېچقانداق نەرسىگە مۇھتاج ئەمەس. ئېھسىل يېمەكلىكلەر، مەخسۇس ماشىنا، ئازادە ئۆي، كىيگىلى نۆۋەت تەگمىگەن كىيىملەر... لېكىن ئېرى ئۇنىڭ تەلەپ قىلغان مۇھەببىتىنى بېرەلمەيدۇ. ئۇنىڭ تەشنا يۈرىكىنى قاندۇرىدىغان مۇھەببەت بۇ ئەردە يوق. بۇنىڭ ئۈچۈن ھەر ئىككى يۈرەك ئورتاق ھەسرەتكە تولغان. بىرى تەشنالىق ئازابىدا تولغانسا، بىرى ۋىجدان ئازابىدا ھەسرەت چېكىدۇ.

— كاتە، مەن چۈشىنىمەن، — دېدى ۋاسىلى ئىۋانوۋ بىر روملا كۆتۈرۈۋېتىپ، — سەن نۇرغۇن قۇربانلارنى بەردىڭ، بىراق مەن سېنى بەختلىك قىلالمىدىم...

ئۇ كاتەنىڭ مەڭزىگە سۆيۈپ قويۇپ، ئىشخانىسىغا چىقىپ كەتتى. كاتە قولياغلىقىنى ئېلىپ مەڭزىنى سۈرتۈۋەتتى. بەدەننى جۇغۇلدىتىدىغان بىر خىل سوغۇق ئېقىم ئۇنىڭ مەڭزى ئارقىلىق پۈتۈن تومۇرلىرىغا تارقالغانىدى. ئۇ، يۈزىنى بارماقلىرى ئارىسىغا ئېلىپ يىغلىۋەتتى.

7

جامال بىر توپ ساۋاقداشلىرى بىلەن چاقچاقلىشىپ مەكتەپ باغچىسىدا كېتىپ بارغاندا، تۇيۇقسىز كاتە بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. ئۇنىڭ كاتەنى كۆرمىگىنىگە بىر ئايدىن ئاشقانىدى. جامالنىڭ خۇشاللىقى شۇئان غايىب بولۇپ، چىرايى تاتىرىپ كەتتى.

— مەن سىز بىلەن ئايرىم سۆزلەشمەكچىمەن، — دېدى كاتە رۇس تىلىدا. جامالنىڭ يېنىدا تۇرغان ساۋاقداشلىرى بۇ سۆزنى چۈشىنەلمىدى. ئۇلار جامالغا قارىدى. جامال ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا:

— سىلەر كېتىۋېرىڭلار، مۇئەللىم مېنى چاقىرتىپتۇ، — دېدى. ساۋاقداشلىرى كاتەگە ئەيمىنىپ قارىشىپ، باش لىڭشىتىپ قويۇپ كېتىپ قېلىشتى. كاتە جامالنىڭ يېنىغا كەلدى. ئۇ كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ:

— باقىيوپ، مەندىن قاتتىق رەنجىگەن ئوخشايسىز، مەن سىزنى تەكلىپ قىلغىلى كەلدىم، — دېدى.

— بارالمايمەن.

— نېمىشقا بارمايسىز؟ مەن سىزنىڭ چوقۇم بارىدىغانلىقىڭىزغا ئىشىنىپ كەلدىم.

جامالنىڭ كۆندىلىك ئۆگىنىشى ئەسلىگە كەلدى. ئۇ يەنە ھەركۈنى كەچتە ۋاسىلى ئىۋانوۋنىڭ ئۆيىگە بارىدىغان بولدى.

كاتە ياشاردى. كۈندىن ـ كۈنگە ھۆسنىگە تولۇپ، گۈلدەك ئېچىلىپ كەتتى. مۇھەببەتنىڭ تەڭداشسىز قۇدرەتلىك كۈچى ئۇنىڭ ياش تۇرۇپ مومايلارغا ئوخشاپ قالغان كۆڭلىنى ياشارتقىلى نىدى. كاتەنىڭ خۇشاللىقى قېرى رەسسامنى كاتەدىن نەچچە ھەسسە خۇشال قىلغانىدى. كاتە ھازىر ئىۋانوۋنى ساداقەتمەن ئاياللارنىڭ ئۆز ئېرىگە قىلمىدىغان ئۇلۇغ مېھرىبانلىقى بىلەن ھۆرمەتلەيتتى. ئىۋانوۋ ئاياللىنىڭ ھۆرمىتىدىن ئۆزىگە لەززەت تاپتى. بۇ لەززەت ئۇنىڭ چىرىپ لەش بولغان تېنىنى چىڭ قۇچاقلاپ تۇرغان ياش، گۈزەل ئاياللىنىڭ سەكرەپ تۇرغان يۈرىكىدىكى خۇشاللىقىدىن كېلەتتى. بۇ ياش يۈرەك مانا بۇ قېرى تەن ئۈستىدە خۇشال تېپىچەكلەيدۇ. بۇ گويا بېلىجانىنىڭ سۈسىز كۆلچەكتە سۈغا تەشنا بولۇپ ھەر تەرەپكە سەكرىگىنىگە ئوخشايدۇ. نىمجان بېلىق ئۆلۈم گىردابىغا بېرىۋىدى، ئاسماندىن تۆيۈقسىز ياغقان

شىپالىق يامغۇر ئۇنىڭغا جان بەردى، ئۇ يەنە تىرىلدى.

8

جامال ئادەتتى بويىچە كەچلىك تاماقتىن كېيىن كىتاب ـ دەپتەرلىرىنى قولتۇقلاپ، قويۇق ئارچىلار ئارىسىدىكى كىچىك سېمونت يول بىلەن ۋاسىلى ئىۋانوۋنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئايىغى ئاستىدا بىرنەرسە «پاس» قىلىپ قالدى. ئۇ يۇرىكى ئاغقان ھالدا ئايىقىغا قارىدى. ئۇ، ئۇزۇن بىر سالمىغا دەسسىۋالـغان بۇلۇپ، سالما قانغا مىلىنىپ ياتاتتى. جامال خۇرسەندى. ئۇ يولدا تەكشى ئۆمىلىشىپ يۇرىدىغان سالمىدىن تولىمۇ بىزار ئىدى. ئۇ بېيجىڭغا كەلگەن بىر يېرىم يىلدىن بېرى ئايىغى ئاستىدا ئۆمىلەپ يۇرگەن سالمىلاردىن ئېھتىيات بىلەن ئاتلاپ ئۆتۈپ كەلگەنىدى. ئۇنىڭ يۇرتىدا: «سالمىنى ئۆلتۈرگەن كىشىنى نەس باسىدۇ» دېگەن ئەقىدە بار ئىدى. ئۇنىڭ يۇرىكى راستىنلا بۆلەكچە سوقۇپ كەتتى. ئۇنى بىر خىل ۋەھىمە قاپلىدى. ئۇغۇ كونا، خۇراپىي قاراش. ئەمما يەنىلا ئادەمنىڭ بالىلىق دەۋرىدە ئېڭىغا سىڭىپ كەتكەن ئەقىدىنى يۇيۇپ چىقىرىۋەتكىلى بولمايدۇ. بۇ، داۋۇننىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا، ئىنسانلاردىكى تۇغما خۇسۇسىيەت. جامالنىڭ كۆڭلى چۈشەن يەۋالغاندەك بولۇپ، ئىشىك ئالدىغا كېلىپ قالغىنىنمۇ تۇيماي قالدى. ئۆي ئىچىدىن ۋاسىلى ئىۋانوۋنىڭ ئاۋازى ئېنىق ئاڭلىنىۋاتاتتى:

— ھازىر ۋەزىيەت جىددىي ئۆزگەردى. سوۋېت ـ جۇڭگو مۇناسىۋىتى يامانلىشىش تەرەپكە قاراپ بۇرۇلدى. ھۆكۈمىتىمىز ئۆزىنىڭ جۇڭگوغا قىلغان بارلىق يارەملىرىنى قايتۇرۇۋالماقچى. جۇڭگوغا كىرگەن بارلىق مۇتەخەسسىس، ئالىملارنى قايتۇرۇپ ئېچىقىپ كەتمەكچى. كىشىنى ئەپسۇسلاندۇرىدىغان بۇ ئىشنى بۈگۈن چۈشتىن كېيىن ئەلچىخانىمىزدىكى كاتتىۋاشلار

بىزگە ئۇقتۇردى. بۇ يەردە قىلىۋاتقان ۋە قىلماقچى بولۇۋاتقان نۇرغۇن ئىشلار ئىزىدا قالدى. بۇ تولىمۇ ئېچىنارلىق بىر ئىش.

ئىۋانوۋنىڭ سۆزى ئۈزۈلدى. ئۆي ئىچى گۆرىستاندەك جىمجىتلىققا چۆمدى.

ئاياغ تىۋىشى ئىشىككە يېقىنلاپ كەلدى. جامال قويۇق ئارچا يوپۇرماقلىرى ئارىسىغا مەڭدىگەن ھالدا ئۆزىنى ئاتتى.

9

ئوغۇل بالىنىڭ بېشىغا ھەرخىل قىسمەتلەر كېلىدۇ. ئامەتنىڭ كەلسە، ئىشىك ـ دېرىزەڭنى ئېتىۋالساڭمۇ موراڭدىن كىرىۋېرىدۇ. ئامەتنىڭ قاچقاندا بولسا، تۆتۈۋالمەن دەپ ئىشىك ـ دېرىزەڭنى مىخلىۋەتسەڭمۇ تېمىڭنى ئۆرۈپ چىقىپ كېتىۋېرىدۇ. ئامەت جامالغا بىر دەملىككىلا كۆلۈمسىرەپ باقتى ـ يۇ، ئۇنىڭ كەينىدىن بالا ـ قازا ئىز بېسىپ كېلىپ قالدى. جامال بىر يېرىم يىل كاستۇم ـ بۇرۇلكا كىيىپ، گالستۇك تاقاپ، بېيجىڭ كوچىسىدا ئۆزىنى پۇۋلەپ، كەشىگە چۈشكەن شولىغا قاراپ چېچىنى ياساپ، تانسا ئويناپ، ستۇدېنت بولۇۋىدى، بىر يېرىم يىلدىن كېيىن تەقدىر ئۇنى شېخىدىن ئايرىغان يوپۇرماقتەك ئۇچۇرۇپ ئاپىرىپ، تېگى كۆرۈنمەس بىر ھاڭنىڭ گىرۋىكىگە ئاپىرىپ تاشلىدى.

جۇڭگو ـ سوۋېت مۇناسىۋىتى بۇزۇلۇپ ئۇزۇنغا قالماي، جامال شېۋجېڭجۇيىچىلارنىڭ ئىشپىيونى دېيىلىپ، مەكتەپتىن سولاقخانىغا يۆتكەلدى. سوراق، تاياق. ئاھ، نەچچە مىڭ كىلومېتىر يىراقلىقتىكى ئانا يۇرت، ئاھ، تەكلىماكان، ئاھ، دولان، مېنىڭ يۇرتۇم، قايدىسەن! مېنى قوينۇڭغا ئال، ئوغلۇڭغا قۇچىقىڭنى ئاچ، ئوغلۇڭنىڭ بېشىغا تېگى كۆرۈنمەس قارا بالا ـ قازا كەلدى. ئوغلۇڭنى قارا باستى. ئانا يۇرت، ئانىلىق مېھرىڭ بىلەن مېنى باغرىڭغا باس، بېشىمتى سىيلا، ئاق سۈت بەرگەن

قوش ئەمچەكنىڭ ئارىسىغا يوشۇر. ئوغلۇڭنىڭ ئارقىسىدىن قارا بوراندەك دەھشەتلىك بالا ـ قازا يۈگۈرۈپ كېلىۋاتىدۇ. مۇنى چەكسىز كەتكەن بىپايان قۇملىرىڭغا كۆم، تىلسىملىق شەھىرىڭگە سولىۋەت، ئۇلار ئوغلۇڭنى كۆرەلمىسۇن. چېتىگە كۆز يەتمەس توغراقلىقىڭغا يوشۇر، بوران ئۇچۇرۇپ كەتمىسۇن. ساپ ھاۋالىق بوستانلىرىڭغا يوشۇر، بالانىڭ كۆزى كۆرمىسۇن. بەگ ۋاش دولان دەرياسىنى گەپكە كىرگۈز، دەھشەتلىك دولقۇنلىرى بىلەن يەتتە باشلىق يالماۋۇزنى توسقاندەك، بالا ـ قازانىڭ يولىنى توسسۇن. ئۆزىنىڭ مەۋج ئۇرۇپ تۇرغان دولقۇنلىرى، يۈرەكنى تىترىتىدىغان شىددەتلىك شاۋقۇنلىرى بىلەن، بالا ـ قازانىڭ يۈرىكىنى تىترەتسۇن. ئۇھ... جامال بەدەر قاچقانچە، ئۆز يۈرتىغا كېلىپ ھالسىرىغان ھالدا ئانا تۇپراققا، كىندىك قېنىنى تۆكۈلگەن يەرگە يۈزلىرىنى، لەۋلىرىنى يېقىپ يىقىلدى. ئۇ دولان دەرياسىدىن ئۆتۈپ بولغۇچە، گويا كەينىدىن بىرنەرسە قوغلاپ كېلىدىغاندەك، يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلدى. بىرەر يولۇچى ئۇنىڭغا گەپ قىلسا، قورققىنىدىن بەزگەكتەك تىترەپ كەتتى. بىرەر ساقچىنىڭ قارىسىنى كۆرۈپ قالسا، يەۋاتقان نېنىنى قويۇپ قاچتى. مانا ئاخىرى، مىڭ ئۆلۈپ، بىر تىرىلىپ، ئالىي مەكتەپتە رۇس تىلىغا قىزىققىنىغا مىڭ لەنەت ئوقۇپ، ئانىسىدىن تۇغۇلغىنىغا پۇشايمان قىلىپ، يۈرتىغا ئاران كېلىۋالدى. ئۇنى قورقىتىپ، ۋەھىمىگە سېلىپ، يۈرىكىنى قېپىدىن چىقارغان بالا ـ قازا كەلمىدى. دەككە ـ دۈككىدە ئۆتكەن كۈنلەر بارا ـ بارا يىراقلاپ كەتتى. لېكىن ئۇ نەسچىلىكىنىڭ ئۇستىگىلا چۈشكەنلىكىنى بىردىنلا سېزىپ قالدى.

پۈتكۈل يۈرت قەھەتچىلىكتە قالغانىدى. ئاچارچىلىقتىن كىشىلەر قىرىلىپ، كەينى ـ كەينىدىن ئۆلمەكتە، خۇددى كېسەل تەگكەن توخۇدەك ئارقا ـ ئارقىدىن ئۆلمەكتە. ئۆلمىگەنلىرى شامال كېسىلىگە يولۇقۇپ، چىرايلىرى سارغىيىپ، نىمجان بو-

لۇپ قالغاندى. جامالنىڭ ئاتىسىمۇ بەرداشلىق بېرەلمەي يىقىلـ
دى. ئاتىسى ئۆلگەندىن كېيىن، جامالمۇ نىمجان بولۇپ قالدى.
ئۇ ئۆزىنى كۈتۈپ تۇرغان پاتىمەنىڭ كۆڭۈلچەك، رەھىمدىل ئاتا ـ
ئانىسىنىڭ پاناھىغا ئېرىشتى. ئۇ، بۇ ئۆيگە زەمبىلده كەلتۈرۈلـ
گەندى. بۇ ئائىلىنىڭ ھال ـ كۈنىمۇ كومۇنانىڭ داش قازىنىـ
دىكى كېپەك ئۈمىچىغا قاراشلىق ئىدى. تازا ئىشتەيلىك ئېغىزـ
دىن بىرسى كۆپەيدى. بۇ ئائىلىنىڭ يۈكى بىر ھەسسە ئېغىرلاشـ
تى. ئەمما پاتىمەنىڭ ئاتا ـ ئانىسى غىڭ قىلمىدى. پاتىمەنىڭ
گۈزەللىكى تۈگۈل ئۇنىڭ شوخلۇقىدىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى.
ئۇنىڭ يۈزى قوشۇقتەك بولۇپ قالغان، ئالمىدەك يۈزىنى داغ
باسقان، مىجەزى ئۆزگىرىپ، مۆرىمەس بولۇپ قالغانىدى. ئۇ
جامالنىڭ كەلگىنىگە خۇشال بولمىدى. ئۇنىڭ گەپلىرىگە پىسەنت
قىلمىدى، پاتىمە ئۆيدىكى ئالتە جان ئادەمنىڭ ئاچلىقتىن ئۆلـ
مەسلىكى ئۈچۈن ئۆزىنى قۇربان قىلغانىدى. ئامانەتنى دادۇينىڭ
ياش ئامبارچىسى ھېكمىگە بىر چارەك تېرىققا مەخپىي تىگىشكەنـ
دى. كېيىنمۇ ئون جىڭ... بەش جىڭ... بىر جىڭ...
تېرىققا تىگىشۇەردى. ئاتا ـ ئانا بۇلارنى بىلدى. تېرىق ئىزسىز
يوقالدى ـ يۇ، ئۇنىڭ سۆڭىكى گالغا تۇرۇپ قالدى. پاتىمە ئېغىر
بوي بولۇپ قالغانىدى. مانا بۇنى پاتىمەنىڭ ئاتا ـ ئانىسى جامالغا
دەپ بەردى. جامال پاتىمە بىلەن توي قىلدى. ئۇ قىز تويلىقى
ئۈچۈن، ئاياللارنىڭ ئېتىزدا ئەمگەك قىلىدىغان بىر دىنبىر قورا
لى بولغان تاغاردىن بىرنى ئالدى. ئۇ بۇنى لېۋىنى لېۋىگە چىشـ
لەپ قىلدى. ئۇ پاتىمەنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئۆزىنى پاناھىغا
ئېلىپ، ئۆلۈمدىن قۇتقۇزغىنىغا جاۋاب قايتۇرۇش ئۈچۈن، پاتـ
مە بىلەن توي قىلغانىدى. ئەمما يۈرىكىدە بىر داغ قالدى.
پاتىمە تاغاردا ئېتىزغا توپا قۇيۇپ يۈردى. ئېغىر توپا ئۇنى
بويىدىن ئاجرىتىۋەتتى. كۈنلەر ئەنە شۇنداق ئۆتۈۋەردى. جامال
غەزىپىنى كەتمەندىن چىقاردى. ئۇ بىر چارەك ئېغىرلىقتىكى

پولات كەتمەننى بوز يەرگە كۇچ بىلەن چاپالايدىغان بولدى. ئۆز ۋاقتىدا ئالىي دەرىجىلىك سارجىدا كاستۇم - بۇرۇلكا كىيىپ، گالستۇك تاقاپ، كەشىنىك شولىسىدا ئۆزىنى كۆرۈپ يۈرگەن يىگىت مانا ئەمدى بېشىنى چۈشۈرتۈپ، شاپاق دوپپا كىيىپ، توپا ئارىسىدا ھاشار چاپىدىغان دولان دېھقىنىغا ئايلانغانىدى.

10

ئايلار، يىللار ئەنە شۇنداق مۇشەققەت ئىچىدە ئۆتۈۋەردى. كىشىلەر ئۆلدى، بالىلار تۇغۇلدى. تىرىكچىلىك يەنە داۋاملىشىۋەردى.

جامال ئېغىر ئەمگەك دەستىدىن مۇنەكتەك قورۇلۇپ قالدى. دەرد - ھەسرەت، پۇشايمان ئۇنىڭ يۈرىكىنى ئېغىر ئەمگەكتىنمۇ بەتتەر ئازابلايتتى. ئۇ ئايالى پاتمەگە بىر قارىسىلا، ئاچچىقى كېلەتتى - دە، ئۇنى چېچىدىن تۇتۇپ راسا ساۋۇغۇسى كېلەتتى، يەنە بىر تۇرۇپ ئىچى ئاغرىيتتى. مېھرىبانلىقى تۇتۇپ قالسا، تارىشىدەك قاتقان قوللىرى بىلەن ئۇنى قۇچاقلاپ قويۇاتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى پاتمە ئۇچۇن بەرىبىر ئوخشاش، ئۇ يەنىلا ئۇنسىز، ياۋاش بىر بەندىگە ئايلىنىپ قالغان. جامال نېمە تەلەپ قىلسا، نېمىگە بۇيرۇسا، ئۇنسىز ئىجرا قىلاتتى. مانا بۇ ھال جامالنىڭ يۈرىكىنى سىقاتتى، ئىچىنى پۇشۇراتتى. ئاخىرى ئۇ، نېسىۋىسىگە چاڭ سالغان ھېكمەدىن ئىنتىقام ئېلىپ، شۇ ئارقىلىق خورلانغان قەلب يارىسىنى شىپا تاپقۇزماقچى بولدى. ئۇنى ھازىرلا بېرىپ دەردى چىققۇدەك ئۇرسۇنمۇ ياكى بىر پىچاق بىلەنلا ئۇ ئالەمگە يوللىۋەتسۇنمۇ؟ بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆز پۇتىنى بىر ئۆتۈككە تىقىش، ئۆزىنى ھالاك قىلىشتىن ئىبارەت، خالاس. ئەڭ ياخشىسى، ۋاقىت كۇتۇش، پۇرسەت كۇتۇش، شۇ جەريانداا مۇۋاپىق بىر چارىگە ئىگە بولۇش كېرەك.

پەلەكنىڭ تەتۇر چۆرگىلەۋاتقان چاقى بىردىنلا ئوڭ چۆرگە-لەشكە باشلىدى. جامال لەپپىدە بۇ ناھىيىدىلا ئەمەس، ۋىلايەت تەۋەسىدە نامدار، ئابرويلۇق ئىنسانغا ئايلىنىپ قالدى. ھەر چوڭ ئەترەتتە ماۋ زېدۇڭنىڭ ئون گەزلىك سۇرىتىدىن ھېچ بولمىغاندا بىرسى بولۇشى، كىچىك ئەترەتلەرنىڭ مەجلىسخانا، ئىسكىلات تاملىرىدا ساناقسىز ماۋ زېدۇڭ سۇرەتلىرى بولۇشى، ئائىلىلەردە-مۇ ئاشۇ سۇرەتتىن بىرسى بولۇشى تەلەپ قىلىندى. قانچە كۆپ بولسا، شۇنچە ياخشى، بۇ ھەربىر كىشىنىڭ پارتىيىگە، ماۋجۇ-شىغا بولغان سادىقلىقىنى ئۆلچەيدىغان ئۆلچەم. ئەگەر كىم مەڭ-دەپ قېلىپ، بۇ بورانغا توغرا تۇرۇپ قالمىغان بولسا، بۇ بىچارىنىڭ ھالىغا ۋاي. مانا، بۇ بورانغا قاراپ يەلكەن يايغان ئەڭ ئاكتىپ كىشى بىزنىڭ جامال بولدى. ئۇنىڭغا بېيجىڭدا ئۆگەنگەن ھۇنەرنى ئىشقا سالمىغان پۇرسەت كەلگەنىدى. لېكىن بىزنىڭ جامالنى ئەترەتتىكىلەر كۆزگە ئىلماي، نەچچە مىڭ يۈەن تۆلەم تۆلەپ، ئىچكىرىدىكى داڭلىق رەسسامىلارنى تەكلىپ قىلغىلى ئا-دەم ماڭدۇردى. كېلىمغان داڭلىق رەسسامىلار ئۇچۇن مېھمانخانا تەييارلىدى، ئەترەتنىڭ ئاشلىق ئىسكىلاتىدا تېرىقتىن ئۆزگە ھېچنېمە يوق ئىدى. تېرىق تامىقىنى قانداقمۇ ئىچكىرىدىن چىق-قان داڭلىق رەسسامىلارنىڭ ئالدىغا قويغىلى بولسۇن؟! ئۇلار دەررۇ يېزىدىكى داڭلىق قاراڭغۇ بازارچى ساۋۇت شېيخنى قاراڭ-غۇ ئۆيىدىن بوشىتىپ، بۇغداي ئۇنى تېپىپ كېلىشكە ماڭدۇردى. چوڭ ئەترەتنىڭ چارۋا مۇدىرىغا ھەرقايسى قوتانلاردىكى ئەركەك پاخلانلارنى تاللاپ، بىر يەرگە يىغىپ، مېھمانلار ئۇچۇن ئوبدان بورداش بۇيرۇقى بېرىلدى. بېلىق، ئۆدەك، غاز، قاشقالداق تۇتۇشقا مەخسۇس ئادەملەر بەلگىلەندى. قېرى مەزىنگە بىرقانچە چوشقىنى بورداپ سەمرىتىش ۋەزىپىسى يۈكلەندى. مانا بۇ ئىشلار جامالنىڭ ئوغىسىنى قاينىتىۋەتتى. ئۇ ئۆينىڭ ئالدى تېمىنى توزغاق بىلەن كۆك سېغىزدا چىرايلىق سوۋىدى. ئاندىن كېيىن

هاكلاپ ئاقارتتى، كېچىسى پاتمەنىڭ قولىغا جىن چىراغنى تۇتۇ-قۇزۇپ قويۇپ، بېيجىڭدىن سومكىسىغا سولاپ ئەپكەلگەن بويۇق-نى ئەپچىقىپ سۇرەت سىزىشقا باشلىدى. بىچارە پاتمە ئېرىنىڭ هاياتىدىن ئۈمىدىنى ئۈزدى. تولا يىغلاپ ئاۋازى پۈتتى. ئېرىنى قارامايلىق قىلماسلىققا ئۇندەپ يالۋۇردى. ئالدىڭىزدىكى ئىككى بالا ئاتىسىز يېتىم بولۇپ قالمىسۇن، دەپ يېلىندى. بىراق جاهىل ئېرىنى توسۇپ قالالمىدى. نائىلاج چىراغنى تۇتۇپ قاراپ تۇردى. ئالا قانجۇقنى ئىشىك ئالدىدىكى قېرى ئۆرۈككە باغلى-دى. ئىت قاۋاپ ئادەم كەلگەنلىكىدىن شەپە بەرسىلا، سىزىلىۋاتقان سۇرەتنى سۇۋاپ چاپلىۋېتىش ئۈچۈن، زەمبىلدە سېغىز لاي ئەكىلىپ قويدى. ئېرى بولسا خاتىرجەم هالدا ئاۋۇال قېرىنداش قەلەم بىلەن ئۆزى ياسىۋالغان ياغاچ سىزغۇچتا بىرمۇنچە سىزىق تارتىپ چىقتى. پاتمەنىڭ كۆزلىرى ئالاق - جالاق بولۇپ، بەزگەكتەك لاغىلداپ تىترىمەكتە. ئۇنىڭ شۇنچە ئېغىر - بې-سىق، غەم يېمەس مىجەزى نەلەرگە كەتتىكىن. چىراغ تولا لىپىلداپ جامالىنىڭ سەپراسىنى ئۆرلەتتى. قارىۋىدى، ئايالىنىڭ بىر قولى بىلەن يۈرىكىنى تۇتۇۋېلىپ، هەدەپ هاسىراۋاتقانلىقىنى كۆردى. ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىققان چوڭ تىنىق چىراغنى لىپىلدە-تىپ ئۆچۈرۈپ قويماي دەپ قالغانىدى. جامال زەردىسى قاينىغان هالدا، ئايالىدىن چىراغنى تارتىۋېلىپ: «كۆزۈمدىن يوقال!» دېدى. ئايالى قورقۇمسىراپ تالاغا چىقىپ كەتتى. جامال بىر قولىدا جىن چىراغنى، بىر قولىدا موي قەلەم تۇتۇپ، ماۋجۇشى-نىڭ تېمىنىغىنىمىن راۋانقىدا هەيۋەت بىلەن تىكىلىپ تۇرغان هەربىي فورمىلىق سۇرىتىنى سىزىشقا كىرىشتى. ئۇ هودۇقماي، خاتىر-جەم ئىشلىمەكتە ئىدى. پاتمە ئىشىك تۇۋىدە تۇرۇپ، چەكسىز قاراڭغۇلۇق ئىچىدىن پىل - پىل قىلىپ كۆرۈنۈپ قالىدىغان چىراغ شولىسىنى كۆرۈپ قالاتتى. بىراق - بىراقلاردىن ئېچىر-قىغان ئىتلارنىڭ ئېچىنىشلىق هۇۋلاشلىرى، چېكەتكىلەرنىڭ

بەس - بەستە چىرىلداشلىرى، قاياقتىندۇر ئەتىگەنلىك ناشتا ئۈچۈن ياغۇنچاق[1] چۆرۈۋاتقان قېرى مەزلۇمنىڭ مۇڭلۇق ناخشا ئاۋازى ئاڭلىناتتى:

«قادىر خۇدا قۇدرىتىڭدىن تاغنى ياراتتىڭ،
تاغنىڭ ئىچى قاراڭغۇ دەپ ئاينى ياراتتىڭ.
. . . . . .»

پاتمە ئەنسىزلىك ئىچىدە يۈلتۈزسىز قاراڭغۇلۇققا قاراپ ھارغاندىن كېيىن، ئالا قانجۇقنىڭ يالىقىغا بېشىنى قويۇپ، ئۇيقۇغا كەتتى.

پاتمە دەھشەتلىك قارا بېسىپ چىرقىراپ ئويغانغاندا، ئېرى جىن چىراغنى تۈتۈپ، يۈز - كۆزلىرى، قوللىرى ھەرخىل بويالغان بىلەن بويالغان ھالدا، ئۇنىڭ بېشىدا زوڭزىيىپ ئولتۇراتتى، ئۇنىڭ قارىيىپ گەز باغلىغان لەۋلىرى ئۇمچىيىپ، ئۈيقۇسىزلىقتىن قىزارغان كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياش قۇيۇلۇۋاتاتتى. پاتمە ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ، ئېرىنىڭ قولىدىن جىن چىراغنى يۇلۇۋالدى - دە، تامنىڭ ئالدىغا بېرىپ، جىن چىراغ يورۇقىدا تامغا سەكسرىپ قارىدى. ئۇ ھەيرانلىقتىن قورقۇپ ئارقىسىغا داجىدى. ماڭا زېدۇڭنىڭ ئىككى گەز چوڭلۇقتىكى ھەيۋەتلىك ھەربىي فورما بىلەن قاراپ تۇرغان سۈرىتى يىراقلارغا، چەكسىز قاراڭغۇلۇققا تىكىلىپ تۇراتتى. پاتمە نېمە ئۈچۈن ئۆزىچە قورقۇپ، چىراغنى قولىدىن پاققىدە چۈشۈرۈۋەتتى، ئۇ پېشانىسىنى تۇتقان ھالدا ھوشسىزلىنىپ يىقىلدى.

— پاتمە! — جامال پاتمەنى يۆلەۋالدى.

---

[1] ياغۇنچاق — قىيىن يىللاردا مەكتەت خەلقى قولىدا چۆرۈپ ئۇن چىقىرىدىغان بىر جۈپ يوغان تاش. — ئاپتوردىن.

11

جامالنىڭ هەرە كۆنىكىدەك قۇشقاچ كامىرى تېمىدا پەيدا بولغان ھەيۋەتلىك سۈرەت قومۇشلۇق سەھرادىكى كىچىككىنە يېزىنىڭ ئۆرە - تۆپە قىلىۋەتتى، شامال كېسىلى بېسىپ، چىرايلىرى سامانەدەك سارغايغان، ئاچلىقتىن ئورۇقلاپ، قۇرۇق قاقشالدەك بولۇپ قالغان دېھقانلار ياشاڭغىراپ تۇرغان كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىشىپ، بۇ تامدىكى ھەيۋەتلىك سۈرەتكە قورقۇمسىراپ، تۇرلۇك - تۇمەن ئەندىشىلەر بىلەن تىكىلىشتى. بەزىلىرى بۇ سۈرەتكە قاراشقىمۇ پېتىنالماي، ياقىسىنى تۇتۇشقان ھالدا: «توۋا، جامالدا ئات كاللىسىدەك يۈرەك بار ئوخشايدۇ، قانداق پېتىنغاندۇر؟ بۇ تەلۈە سارىڭ بېشىغا بالا تېپىۋالىدىغان بولدى - دە. خۇدانىڭ بەرگىنىگە شۈكۈر قىلىپ، سىڭگەن يامىسىنى ئېچىسە بولماسمىدى؟» دېيىشىپ تارقاپ كېتىشتى. بەزىلىرى: «ئەجەبمۇ بالادىن قورقمايدىغان قارام بىر نېمىكەن بۇ؟ ئۆزىغۇ مىشەك مانتىسى يېمىگەندىمۇ، گۈندىخانىغا كىرىپ ئاق موما يەپ ياتار. ئەمما ئايالى بىچارە بىلەن ئىككى بالا تىس كۈنگە قالىدىغان بولدى - دە، ئۇلارغا ئەمدى سېرىق قوناقنىڭ ئۈمىچىنى كىم تېپىپ بېرىدۇ؟» دېيىشىپ، جامالدىن رەنجىشتى. بۇلار بۇ بالا - قازانىڭ ئۆزلىرىگە يۇقۇپ قېلىشىدىن قورقۇپ، جامالنى قارغاشتى، لەنەت - نەپرەت ئوقۇشتى ۋە يۈرتنىڭ بېشىغا بالا - قازانى چىللاپ كەلگەن بۇ شۇم ھۇقۇشنى سا چۈجىنى قاماللىغاندەك چاڭگاللاپ، ئەترەتنىڭ سولاقخانىسىغا قامىۋېتىپ، ئۇنىڭ ئىشلىرىنى بىرنەچچە ۋاراق سامان قەغەزگە پۈتۈپ، گۈڭشىغا يوللاشتى. گۈڭشىدىن كەلگەن باشلىق جامالنىڭ تېمىدىكى سۈرەتكە قاراپ، ئاغزىنى ئۆمەللەپ، كۆزلىرىنى چىمچىقلاتتى - يۇ، ھۆكۈم چىقىرالماي، ناھىيىگە يوللاش ئۈچۈن دەرھال قايتتى. ناھىيىدىن كەل-

گەنلەر رەڭگى ئۆچۈپ ئاقىرىپ كەتكەن سېرىق سىيامبۇ شەپكىلىرىنى قوللىرىغا ئېلىشىپ، پېشانىلىرىدىكى تەرنى سۈرتۈشتى، كۆزەينەكىنى هورداپ سۈرتۈشۈپ، رەسىمگە ئۇزاققىچە تىكىلىپ قاراشتى. بىراق، ئۇلارمۇ هۆكۈم چىقىرىشقا ئاجىزلىق قىلىشتى بولغاي، ۋىلايەتكە يوللاش ئۈچۈن، جامالنى قارلىغاچ قانىتى قىلىپ بوغۇچلاپ، ساقچى ماشىنىسىغا سېلىپ، ناهىيىگە ئېلىپ كېتىشتى. بۇ يېزىدىكى دېهقانلار گويا ئۇستىدىن بىر ئېغىر يۈك ئېلىپ تاشلانغاندەك بولۇپ يېنىك تىنىشتى. بۇ بالا ـ قازانىڭ ئاشۇ دەيۈز جامال بىلەنلا كەتكىنىگە چەكسىز خۇشال بولۇشتى. ئۇنداق شۇم قۇشنىڭ ماكانى ئاشۇ قاراڭغۇ گۇندىخانا بولۇشى كېرەك. ئەترەتتە چوڭ ـ كىچىك، قاتلاممۇ قاتلام يىغىنلار ئېچىلىپ، جامالنىڭ تەلۇبلىكى، دۆتلىكى، يۈرتقا سالغان ئەڭ ـ سىزچىلىكى راسا نەپرەت بىلەن قاغالدى. پاتمە ئېغىر دەرد ـ ئەلەم، ئاهانەتكە چىداپ تۇرالماي، تاننى قېرى ئۇرۇككە سېلىپ تۇرۇۋۈندى، بالىلىرى چىرقىراپ يىغلىشىپ، ئۇنىڭ پۇتىغا ئېسىـ لىپ يالۋۇرۇشتى، زېمىنغا، ئاسمانغا قاراپ، ئانىسىنى، ئۆزلىـ رىنى قۇتقۇزۇۋېلىشنى تىلەپ ۋارقىراشتى. ئانىسىنىڭ يۈرىكى ئەلۋەتتە تاش ئەمەس، ئۇ سەل سىقىپ قويسىلا سۇيى چىقىدىغان شوخلىـ غا ئوخشايدۇ. ئانا ئاخىرى بالىلىرىنى قۇچاقلاپ ئۇن سېلىپ يىغلىۋەتتى. گۈدەك بالىلارنىڭ سېهرىي كۈچى نېمىدېگەن قۇدرەتلىك ـ هە. ئۇلار گۆرىستانغا ئوخشايدىغان سۇرلۇك، قاپاق ئىچىگە چۈشكەن هەرىدەك غۇـ ڭۇلداپ تۇرىدىغان بۇ دۇنيادىن ۋاز كەچكەن ئانىنى ئۇ دۇنيادىكى تىنچ، خاتىرجەم كۆيگىلى بولىدىغان دوزاققا مېڭىشتىن توسۇپ قويدى. ئانا يەنە شۇ مەسۇم گۆدەكلەرنىڭ بەختى ئۈچۈن ياشاش قارارىغا كەلدى.

12

ناهىيە بۇ چوڭ سىياسىي مەسىلىنى ۋىلايەتكە يوللىدى. بۇ ئىش ئىچكىرى ئۆلكىدىن شىنجاڭنىڭ سۇرەت سىزىشىغا ياردەم بەرگۈچى رەسساملار ئۆمىكى كەلگەن پەيتكە توغرا كەلدى. بۇلار- نىڭ ئارىسىدا جۇڭگو ۋە چەت ئەللەردە نامى چىققان داڭلىق تاقىر باش رەسساملارمۇ، ياش بۇيرۇقۇاز رەسساملارمۇ بار ئىدى. ئۇ- لارنىڭ ئىچىدە ياشلىرى قېرىلىرىنى باشقۇراتتى. قېرىلىرى «گىزەندىلەر»، ياشلىرى ئىنقىلابىي كۇچلەر ھېسابلىناتتى. ئۇ- لارنىڭ ئارىسىدا ياش تۇرۇپ قېرى «گىزەندىلەر» نىڭ قاتارىغا ئۆتۈپ قالغانلارمۇ بار ئىدى. «جامال»، «رەسىم» دېگەن ئىسىم چىقىش بىلەن تەڭ، بىر ياش رەسسام بىلەن قېرى رەسسام بىر - بىرىگە ھەيرانۇ - ھەس بولۇپ قاراشتى ۋە بۇ ئەنزىنى تەكشۈرۈش ھەم ئۇ ناھىيىنىڭ رەسىم سىزىش ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىش، سىزىلغان رەسىملەرنىڭ سۈپىتىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىشكە ياردەم بېرىش ئۈچۈن، جامالنىڭ يۇرتىغا بېرىشنى تەلەپ قىلدى. بۇ ناھىيىنىڭ قاتنىشى ئىنتايىن قولايسىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە داڭقى كەتكەن بەڭگۇاش دەريادىن ئۆتكۈچىلەر ئۆلۈمنى ئالقىنىغا ئېلىپ مېڭىشقا توغرا كېلەتتى. شۇڭا ئۇلارنىڭ تەلىپى دەرھال تەستىق- لاندى. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، ئىچكىرىدىن دۇش- كەللىنىپ ھەيدەپ كېلىنگەن «گىزەندە» رەسساملار شىنجاڭ بوسۇغۇسىغا قەدەم قويۇشى بىلەنلا، زور قارشى ئېلىشقا، ئۇخلاپ چۈشىدە كۆرمىگەن ھۆرمەت ۋە ئالىي ئېھتىرامغا ئېرىشكەنىدى. شۇڭا ئۇلار شىنجاڭدا ئەركىنلىككە ئېرىشىپ، نازارەتتىن قۇتۇل- غاندىن كېيىن، كۆڭلى ئازادە بولۇپ، «بۇ يەر مەھبۇسلار پانالە- نىدىغان بىپايان دالدا جايىكەن» دېيىشىپ، بۇ خاسىيەتلىك جايغا نېمىشقا بالدۇرراق كەلمىگىنىگە پۇشايمان يېيىشتى. بۇ ئىككى

داڭلىق رەسسام تەكشۈرگۈچى خادىملار بىلەن بىللە جامالنىڭ قومۇشلۇق ئارىسىدىكى ئۆيى ئالدىغا باردى. باردى ـ يۇ، ئېغىز-لىرىنى كامارەك ئېچىشىپ قارىشىپ قالدى. ماۋ زېدۇڭنىڭ ھەيۋەتلىك سۈرىتى بۇ قومۇشلۇق مەھەللىدە ھەيۋەت بىلەن قاراپ تۇراتتى.

— ئوخشاپتۇ، قالتىس ئوخشاپتۇ. بىزمۇ ھازىرغىچە ماۋجۇ-شىنىڭ بۇنچىۋالا چوڭلۇقتىكى رەسىمىنى سىزىپ باقمىدۇق. بەلكىم ھەرقانچە سىزساقمۇ مۇشۇنچىلىق سىزالمىز. قېنى رەس-سام، ئۇنى نېمىشقا خورلايسىلەر؟ بۇنى سىزىش ئاسان گەپمۇ؟ ئۇ ھەقىقىي باتۇر ئەزىمەت ئىكەن. بىزنى ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتۇ-رۇڭلار!

ناھىيىنىڭ ئورۇق، 5 ـ سىنىپ سەۋىيىسىگە ئىگە، ئەس-كەرلىكتىن ئالماشقان بۇيرۇقچۇار سېكرېتارى دەرھال جامالنى بوشۇتۇپ كېلىشنى بۇيرۇدى. تەرجىمان ئارقىلىق داڭلىق رەس-سامنىڭ سۆزلىرىنى ئۇققان سېمىز گۈڭشې شۇجىسى ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ ئاغزىنى ئېچىپلا قالدى. جامال كەلتۈرۈلدى. ئۇنىڭ سا-قاللىرى سۈپۈرگىدەك بولۇپ، چاچلىرى گەدىنىنى ياپقانىدى. ئىككى خەنزۇ رەسسام دەسلەپ جامالغا چېكەتكىدەك قاراپ قېلىش-تى، كېيىن كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياش تۆكۈلدى. جامال بولسا بىردەم ھاڭۇېقىپ قاراپ تۇرغاندىن كېيىن خەنزۇ تىلىدا:

— جاڭ مۇئەللىم، شياۋلىيۇ، — دەپ ۋارقىرىغىنىچە ئېتىز-لىپ بېرىپ، ئۇلارنى چىڭ قۇچاقلىۋالدى.

ئۇچەيلەن كاللەك بولۇپ قۇچاقلىشىپ، يىغلىشىپ كەتتى.

— بۇ، ئوڭۇمۇ، چۈشۈممۇ؟ مەن ھازىر نەدە؟ سىلەر بۇ يەرگە نېمىشقا كەلدىڭلار؟ مېنى ئەپكەتكىلى كەلدىڭلارمۇ ياكى جازالىغىلى كەلدىڭلارمۇ؟ ئۇلار مېنى جازالاش ئۈچۈن تۈتۈپ تۇرغان. بولدى، مەن بۇلارنىڭ قولىدا ئۆلگۈچە، سىلەرنىڭ قولۇڭلاردا ئۆلۈشنى خالايمەن، — دېدى جامال ئۆپكىدەپ يىغلاپ

تۇرۇپ.

— نېمە دەۋاتسىز جامال، سارالڭ بولدىڭىزمۇ؟ بىز سىز بىلەن كۆرۈشۈپ ئىنتايىن خۇشال بولدۇق. شىنجاڭغا كېلىدىغاندىلىقىمىزنى ئاڭلاپ، سىز بىلەن كۆرۈشۈشنى تاما قىلغانىدۇق. قەشقەرگە كېلىشىمىز بىلەنلا، بىر رەسسامنىڭ رەسىم سىزغانلىقىنى ئاڭلىدۇق. رەسمنى چوقۇم سىزنىڭ سىزغانلىقىڭىزنى پەرەز قىلدۇق. سىز ھەم قورقۇمسىز ئىدىڭىز، ھەم ياخشى سىزاتتىڭىز. ۋاسىلى ئىۋانوۋ سىزگە ئەڭ قاتتىق تەلەپ قويۇپ ئۆگىتەتتى.

جالڭ مۇئەللىم ۋاسىلى ئىۋانوۋنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالغىنىغا شۇ زامان پۇشايمان قىلىپ، گېپىنى توختىتىۋالدى، چۈنكى شۇ كۈنلەردە، رۇسلارنىڭ ئېچىدە لېنىن بىلەن ستالىندىن باشقىسىنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالغىلى بولمايتتى. ئۇ سۆزىنى بىراقلا ئۇزۇپ قويسا ياخشى ئەمەسلىكىنى ئويلاپ، ۋىلايەت ۋە ناھىيىدىن كەلگەنلەرگە قاراپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— جامال بىلەن شياۋلىيۇ مېنىڭ بېيجىڭ مىللەتلەر ئىنستىتۇتىدىكى ئوقۇغۇچىلىرىم. شياۋلىيۇ بىلەن جامال ساۋاقداش بولىدۇ، — دەپ سۆزىنى ئاخىرلاشتۇردى.

13

جامال بىردىنلا ناھىيە، ۋىلايەت تەۋەسىدە نامدار شەخسكە ئايلىنىپ قالدى. ئۇ رەسىم سىزىپ بېرىشنى تەلەپ قىلىپ كەلگەن ئورۇنلارغا يېتىشەلمەي قالدى. ماشىنىلار ئۇنىڭ ئىشكى ئالدىدا ئۆچرەت ساقلاپ تۇرىدىغان بولدى. ئۇنىڭ رەسىم سىزىپ كەلتۈرگەن كىرىمى بۇ نامرات ئەترەتنى بېيىتىپ قويدى. قەيەرگە رەسىم سىزىپ بەرسە، رەسىم سىزىش ھەققىگە ئاشلىق تەلەپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن، تەرەپ ـ تەرەپلەردىن ھارۋا ـ ماشىنىلار ـ

دا ئاشلىق كېلىپ، ئەترەتنىڭ چاشقان يامانلاپ چىقىپ كەتكۈدەك هالدا كېلىپ قالغان ئامبارلىرىغا تۆكۈلدى. ئاچارچىلىقتىن تەرەپ ـ تەرەپكە پىتىراپ چىقىپ كەتكەن دېھقانلار قايتىپ كېلىشكە باشلىدى. هەتتا باشقا ئەترەتلەرنىڭ دېھقانلىرىمۇ قورساق توپىدىغان بۇ جەننەتكە نوپۇسقا ئۆتۈشكە ئۇرۇنۇپ، تەرەپ ـ تەرەپتىن كېلىشكە باشلىدى. جامال بولسا، كېچە ـ كۈندۈز ئارام تاپماي، تاملارغا، يول بويىغا قاتۇرۇلغان سېمونت مۇنارلارغا هارماي رەسىم سىزاتتى. ئۇ هازىر «پادىشاهىمۇ مەندەك قەدىرلىك بولۇپ كەتمەس؟» دەپ ئويلايتتى. ئۇ ئەمدى ئادەمگە ئوخشىدى، سەمرىدى، بەدىنىگە ئەت قوندى، قېتىپ تارشىدەك بولۇپ كەتكەن قوللىرى يۇمشىدى، ئالقانلىرىغا، پۇتلىرىغا چۈشكەن قاداقلار يوقالدى. ئەمدى ئۇ ئۆتكەن ـ كەچكەنلەرنىڭ ئالىي ئېهتىراملىق سالىمىنى قوبۇل قىلىدىغان بولدى. بۇرۇن ئۇنى يۇرتىغا بالايىئاپەت ئېلىپ كەلگۈچى شۇم قۇش دەپ قارىغان يۇرت دېھقانلىرى ئەمدىلىكتە جەينامازدا ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭغا ئاللادىن مەدەت تىلەيدى: «چىققان دۆڭىسىنى تېخىمۇ ئېگىز قىلغايسەن، مەرتىۋىسىنى تېخىمۇ يۇقىرى قىلغايسەن» دەپ دۇئا قىلىشىدىغان بولدى.

جاڭ مۇئەللىم، شياۋلىيۇ ۋە ۋىلايەتتىن كەلگەن تەكشۈرگۈچىلەر ئەھۋالنى ۋىلايەتكە دوكلات قىلىۋىدى، ۋىلايەت رەھبەرلىرى بۇنىڭدىن كېيىن بارلىق رەسىملەرنى جامالنىڭ سىزىشىنى، هازىر رەسىمچىلەر يېتىشمىگەنلىكى ئۈچۈن، ئىچكىرىدىن كەلگەن رەسساملارنىڭ دەرهال قايتىپ كېلىشىنى ئۇقتۇردى. شۇنىڭ بىلەن، جامال جاڭ مۇئەللىم ۋە ساۋاقدىشى شياۋلىيۇ بىلەن خوشلاشتى. جاڭ مۇئەللىم خوشلىشىدىغان چاغدا، شياۋلىيۇنىڭ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىپ قېلىنىپ، مانا ئەمدىلىكتە ئۆزى بىلەن تەڭ تارتىپ چىقىرىلىپ، بۇ يەرگە كەلگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى. جاڭ مۇئەللىم يەنە ۋاسىلى ئىۋانوۋ بىلەن بولغان دوستلۇقى، ۋاسىلى ئىۋانوۋنىڭ تالانتى توغرىسىدا ناھايىتى پەس ئا-

ۋازدا كۆپ سۆزلىدى، جامالنىڭ باللىرىنى ئەركىلەتتى، كۈلـ
دى، خۇشال يايرىدى، مېھمان شەرىپىگە ئۆتكۈزۈلگەن دولان
مەشرەپىدە، ئالا ـ تاغىل توۋلاپ، ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل دەسسەپ،
ئۇسسۇل ئويناندى، دولاننىڭ گۈزەل مەنزىرىسىنى زوق بىلەن
ماختاپ ئولتۇرۇپ سىزدى. جامال ئوقۇۋاتقان ۋاقتىدا ۋاسىلى
ئىۋانوۋ تەقدىم قىلغان فوتو ئاپپاراتىنى ئەسكى ساندۇقتىن ئەپچـ
قىپ، ئۇلار بىلەن گۈزەل مەنزىرە تاللاپ رەسىمگە چۈشتى.
مۇئەللىمنى ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن رەسىمگە تارتتى. ئەترەتنىڭ
قاشاڭ ئاتلىرىغا مىنىپ، تاكاس جاڭگىلىغا بېرىپ، جەرەن،
توشقان ئوۋلىدى. جاڭ مۇئەللىم بىلەن شياۋلىيۇ ئۇيغۇر ئوۋچـ
لىرىنىڭ قارچۇغا، بۈركۈتتە ئوۋ ئوۋلاشلىرىنى كۆرۈپ، ھايا
جان بىلەن، ئاغزى كۆپۈك بولغۇچە ماختىدى، رەسىمگە ئالدى،
سىزدى، ئۆزلىرىنىڭ تۇغۇلۇپ، چوڭ بولۇپ بۇنچىلىك كۆڭۈل
لۈك سەيلە قىلمىغانلىقىنى، بۇنچىلىك گۈزەل مۇنبەت يايلاق
لارنى، بوستانلىقلارنى، چەكسىز توغراقلىق ئورمانلارنى كۆرمـ
گەنلىكىنى، بۇنىڭ ئەستىن چىقمايدىغان خاتىرە بولۇپ قالىدىغا
لىقىنى سۆزلەشتى. جاڭ مۇئەللىم كېتىدىغان چاغدا، جامالنى
چىڭ قۇچاقلاپ تۇرۇپ:

— ئىنىم، بىزنىڭ ھاياتىمىز بەك ئەگرى ـ توقاي، مۇشـ
كۈل، بولۇپمۇ بىزنىڭ ئېلىمىزنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇنداق. چـ
داملىق بولۇڭ! — دەپ خوشلاشتى. ئۇ، بۇنىڭدىن كېيىن يەنە
كۆرۈشەلەيدىغان ياكى كۆرۈشەلمەيدىغانلىقىنى تىلغا ئالغىنىدا،
كۆزلىرىدىن يېشى پەقەت توختىمىدى، قوللىرىنى چۈشۈرمەي
پۈلاڭلاتتى.

14

تەقدىرنىڭ قان ساقىپ ئايلىنىدىغان چاقى بىر پىرقىراپلا

جامالغا ئامەتنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ قويدى. جاپالىق يىللار داۋامىدا چىققان ئاجايىپ ئىشلار ئەمدى ئامۇت ياغىچىدىن ھەسىلەنگەن يېرىم چارەك ئېغىرلىقتىكى پولات كەتمەندىن قۇتۇلغانىدى. ئۇنىڭ ئاغزى گۆش - مايغا تولۇۋىدى، يۈزلىرىدىكى چاۋىراپ تۇرغان داغلار يوقىلىپ، ياغاچ قوشۇقنىڭ كاسىسىدەك قىزاردى، ۋۇجۇك گەۋدىسى قاپاقتېرەكنىڭ غولىدەك چوڭايدى، يىپتەك ئىنچىكە قورساقلىرى ئالدىغا سېلىنىپ، كالىنىڭ قورسىقىدەك پولتايدى، جىگدە يىلتىزىدەك كۆرۈنمەيدىغان قاپقارا گەدىنى كۆندىن - كۈنگە ئېسىلىپ بۇقىنىڭ گەدىنىدەك زورايدى. كۆزلىرى پىلدىرلاپ تۇرىدىغان يىلتىز بويۇن جامال ھازىر يوق. ئۇ ئەمدى باشقا بىر جامالغا ئايلانغان. ھازىر ئۇ قورسىقىنى ئالدىغا چىقىرىپ، قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، بوغۇم - بوغۇم تۇرلىشىپ كەتكەن گەدىنىنى قويۇرۇپ ماڭىدىغان بولدى. قولتۇقىغا خالتا قىستۇرغان دېھقانلار يېراقتىن ئۇنىڭ ئالدىغا ئىگىلگىنىچە كېلىپ سالام قىلىدۇ، مەدھىيە ئوقۇيدۇ. جامال بولسا، خوش ياقمىغان ھالدا دېھقانىنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئالىدۇ، قولتۇقىغا خالتا قىستۇرۇپ، بوينىنى قىسىپ تۇرغان دېھقانغا: «پالانىغا ئون جىڭ قوناق بېرىلسۇن» ياكى «پۇستانىنىڭ كېسىلى ئېغىرلىشىپ گېلىدىن غىزا ئۆتمىگىنى ئۈچۈن، ئۈچ جىڭ چا بۇغداي بېرىلسۇن» دەپ باغاقچە يېزىپ بېرىدۇ. دېھقان بۇ ئىنسانپەرۋەر باشلىققا تۇمەن رەھمەت ئوقۇپ دۇئا قىلىدۇ. دەسلەپ كەينىچە، كېيىن يېنىچە مېڭىپ، ئېگىلگەن ھالدا كېتىپ قالىدۇ. جامال بەزىدە: «ھەي... پالانۇاي، بىز سېنىڭ ھالىڭغا يەتكەندىن كېيىن، سەنمۇ ئىشتا ھورۇن بولمىغىن. ئۆتكەندە ئېتىز ئارىلاپ كېتىۋاتسام، بىر يەر ناھايىتى ئەرۋايىمنى ئۈچۈردى. يەرگە قۇيغان توپا سېنىڭ مۇشۇ تەلىپىڭگە بىر كېلىدۇ. سۈرۈشتۈرسەم، سېنىڭ قىلغان ئىشىڭكەن. بۇنىڭدىن كېيىن ئۇنداق قىلمىغىن، ماڭە، ئىشىڭغا بارغىن. ھەممە ئادەم باش - كۆز يوق ئىشلەۋاتە-

سا، سەن لاغايلاپ يۈرسەڭ بولمايدۇ» دەيدۇ. دېھقان بولسا بويۇنلىرىنى قىسىپ، خىجىللىقىدىن ھىجايغان ھالدا: «ئوبدان، سېكرېتار، ئوبدان، ئوبدان قىلىلى. بىز ھەرگىزمۇ سىلىنى تەشكىل ئالدىدا يەرگە قارىتامايمىز» دەپ كېتىپ قالىدۇ. بايا بىز ئۇنىڭ رەسىم سىزىپ يۈرگىنىنى كۆرۈۋىدۇق، ئەمدى ئۇنىڭ ئىسمى ـ جىسمىغا لايىق يېزا ئەمەلدارىغا خاس سالاپىتىنى كۆرۈۋاتىمىز. ئەمدى ئۇنىڭ قانداق قىلىپ ئەترەت سېكرېتارى بولۇۋالغانلىقىنى كۆرۈپ باقايلى:

. . . شۇنداق قىلىپ جامال رەسىم سىزىپ يۈرۈپ داڭ چىقاردى. ئۇ، بۇ ئىشى بىلەن ئۆزىنىڭ يېزىسىدىكى دېھقانلارنىڭ قورسىقىنى تويغۇزۇپ، دۇئاسىنى ئالغانىنىڭ ئۈستىگە، ئۇنىڭ يېزىسى، گۈڭشېسى، ناھىيىسى ۋىلايەت بويىچە، ماۋجۇشى رەسىملىرىنى ئومۇملاشتۇرۇشتا ئىلغار بولۇپ، يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇنلارنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى. دېمەك، ئۇ پۈتۈن ناھىيەسىنى شەرەپنىڭ چوققىسىغا ئەپچىققۇچى خاسىيەتلىك ئادەمگە ئايلىنىپ قالدى. ئاخبارات ئورۇنلىرى ئۇنىڭ شانلىق تۆھپىسىنى مەدھىيىلەپ جاۋلدىشىپ كەتتى. رادىئولار ئۇنىڭ ئىسمىنى تىنماي تەكرارلىدى. گېزىتلەر ئۇنىڭ ھەرخىل كۆرۈنۈشتىكى سۈرەتلىرىنى باستى. شۇنداق قىلىپ، ئۇ بىر نامدار، ئۇلۇغ شەخسكە ئايلاندى. ناھىيە سېكرېتارى بىر قېتىملىق سۆھبەتتە ئۇنىڭ رەسمىدىلا قابىلىيىتى بولۇپ قالماستىن، سىياسىي جەھەتتىمۇ كۆپ نەرسىلەرنى بىلىدىغانلىقىغا ھەيران بولۇپ ھاڭۋېقىپ قالىدى. شۇ سورۇندا جامال ئۇنىڭ ئالتە گەز چوڭلۇقتىكى سۈرىتىنى سىزىپ ئۆزىگە تەقدىم قىلدى. سېكرېتار دەرھال ئېسىنى يىغىپ، جامالنى ئۆز دادۇيىنىڭ سېكرېتارلىقىغا تەيىنلىدى. ناھىيە سېكرېتارى، بۇ، جامالنى ئۆستۈرۈشنىڭ دەسلەپكى قەدىمى ئىكەنلىكى، كېيىن دەرىجىمۇ دەرىجە ئۆستۈرۈپ ناھىيىگە ئەكىلىدىغانلىقى ھەققىدە بىشارەت بەردى. گۈڭشې باشلىقلىرى

نەچچە يۈز كىشىلىك يىغىن ئېچىپ، جامالنىڭ شورتۆپە دادۇيد-
نىڭ سېكرېتارى بولغانلىقىنى تەنتەنىلىك جاكارلىدى. شورتۆپە
دادۇي خەلقى بولسا تەلىپەكلىرىنى ئاسمانغا ئېتىشىپ، ئۆزلىرىنى
ئاچارچىلىقتىن قۇتقۇزغان بۇ خاسىيەتلىك ئادەمنىڭ ئۆزلىرىگە
باشلىق بولغىنىنى تەنتەنە قىلىشتى. بىراق، بىر ئاز ۋاقىت ئۆتە -
ئۆتمەيلا، بۇ يېڭى باشلىقتىن دەسلەپ تويۇشتى، كېيىن سېسىق
كېكىرىشتى، ئاخىرىدا قاقشاشتى. ئۇلار بۇ باشلىقنىڭ خىزمەت
كۆرسىتىپ، ناھىيە سېكرېتارىنىڭ ئورنىنى ئېلىش نىيىتىنىڭ
بارلىقىنى نەدىن بىلسۇن؟ ئەتىگىنى يۇلتۇز تارىماستىنلا، كە-
چىك ئەترەتنىڭ ئۇزۇن مىس كارنىيىدىن كىچىك ئەترەت باشلە-
قىنىڭ جان - جەھلى بىلەن «ئەڭ ئالىي يولىورۇق» ئوقۇغان
ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ. «ئالىي يولىورۇق» نىڭ ئارقىسىغا ئۇلاپلا،
ئىشقا ھەيدەپ توۋلىغان بوغۇق ئاۋازى مەھەللىدىكى ئېچىرقىغان
ئىتلارنىڭ ئوغىسىنى قاپلىتىپ ھاۋشىتىۋېتىدۇ. ئەترەت باشلىقى
ئىتلارغا پەرۋا قىلماي، ئۇزۇن تاياقنى ئېلىپ، ئۆيمۇئۆي ھايت -
ھۇيتلاپ ئىشقا سۈيلەپ ماڭىدۇ. بۇنداق چاغدا، مەھەللە ئىتلىرى
ئىگىسىنىڭ ئۆزلىرىگە ناشتىلىق بېرىشىگە پۇرسەت بەرمەيدىغان
بۇ ئەشەددى رەقىبىنىڭ ئارقىسىدىن ئۇزاققىچە قاۋايدۇ، غىڭشىي-
دۇ، ھوۋلايدۇ. ئۇلار گەرچە توپلۇشۇپ ھۇجۇم قىلسىمۇ، ھېچ-
قايسىسى بۆسۈپ بېرىپ ئەترەت باشلىقىغا چاڭ سالالمايدۇ، چۈن-
كى ئۇلار ئاچ قورساق، كەم ماغدۇر بولغانلىقى ئۈستىگە، ئەترەت
باشلىقىنىڭ قولىدىكى يوغان غولدىدىن قورقىدۇ. ئەترەت باشلە-
قى شۇنچىۋالا ئىتلارنىڭ قورشاپ تىنماي قاۋاشلىرىغا پىسەنت
قىلماستىن، خاتىرجەم كېتىۋېرىدۇ، چۈنكى ئۇنىڭ قولىدا ئىت-
لارنىڭ ئەدىپىنى بېرىدىغان يوغان غولدا بولغاندىن سىرت، ئۇ-
نىڭ ئىگىسىنىڭ ئەدىپىنى بېرىدىغان كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان غايە-
ۋانە ھوقۇق غولدىسىمۇ بار - دە!

دېھقانلار جامال سېكرېتارنىڭ يەرلىك سىياسىتىنىڭ ھەيۋە-

سى ۋە ئېغىر ئەمگەك دەستىدىن يۇرتىنى تاشلاپ، تەرەپ - تەرەپكە قاچماقتا ئىدى. كىمىكى كېسەل بولۇپ قالسا، ئۇنىڭ ئولتۇرغىچىلىك ماغدۇرى بولسىلا، زەمبىل بىلەن ئەپچىقىپ ئېتىز بېشىدا ياتقۇزۇلاتتى. كېسەل كىشى ئېتىزدىكى قاينىاق ئەمگەك مەنزىرىسىنى — قۇلاقلىرىنى سالپايتىپ كېتىۋاتقان يېغىر ئېشەكلەرنى، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن مىسىلداپ كېتىۋاتقان زەئىپ، هارغىن گەۋدىلەرنى، ياغاچ هارۋىلارنى مۆڭلۈق غىچىرلىتىپ، دەلدۇگۇنۇپ كېتىۋاتقان خوتۇن - قىزلارنىڭ ئېغىر قەدەملىرىنى كۆرۈپ ياتاتتى. بىرەر دېهقان زەردىسى قاينىپ، ئەدىرەت باشلىنىغا چوڭراق تىكىلسە، شۇئان چوڭ ئەترەت ئىشخانىسىغا ئاپىرىپ سولاپ قويۇلاتتى - دە، كەچ كىرگەندە چىراغ ئۆچتى[1] قىلىپ راسا ئەدەپلىنەتتى. بۇنداق تۆمۈر ئىنتىزام تۈپەيلىدىن دېهقانلار جامالغا ئۆچ بولۇپ كەتتى. ئۇلارنىڭ جامالغا بولغان ئۆچمەنلىكى قان - قېنىغا سىڭىپ كەتكەنىدى. بۇرۇن يۇزمۇيۇز ئوقۇلىدىغان مەدھىيىلەر ئەمدى يوشۇرۇن نەپرەتكە، يۇرتقا توقچىلىق كەلتۈرگىنى ئۈچۈن جەيناماز ئۈستىدە قىلىنغان دۇئا ئەمدى «بوينۇڭ سۇنۇپ ئۆلەرسەن» دېگەن قارغىشلارغا ئۆزگەرگەنىدى.

15

چالا بوغۇزلانغان كالىدەك خارىلداپ خورەك تارتىپ ئۇخلاۋاتقان جامال بىرسىنىڭ يەر ئاستىغا كۆمۈۋەتكەن بەختسىز ئىت كۈچىكىدەك غىڭشىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ، كۆزىنى ئۇۋىلاپ يانغا

---

① ئون يىللىق مالمانچىلىق يىللىرىدا، جەنۇبىي شىنجاڭ يېزىلىرىدا، دېهقانلارنى چىراغ ئۆچۈرۈۋېتىپ، ئۇرۇپ جازالايدىغان ئادەت بار ئىدى.

ئۆرۈلدى. ئۇ ئۇيقۇسىنى بۇزغۇچىغا ئاچچىقلىناي دەپ ئاغزىنى ئۆمەللىدى ـ يۇ، ئۇيقۇسىنىڭ ئەمدى ئاخىرلىشىپ قالغىنىنى ئويلاپ ئىنجىقلاپ ئۆرە ئولتۇردى. ئۇنىڭ ئېغىر گەۋدىسىدىن ياغاچ كارىۋات غىچىلداپ كەتتى. ئۇنىڭ ئالدىدا، دادۇينىڭ تېلېفونچىسى قورقۇمسىراپ قاراپ تۇراتتى. جامال كۆزلىرىنى ئۇۋدۇلمغان هالدا:

— هازىر قايسى ۋاقىت؟ — دەپ سورىدى خىرىلدىغان ئاۋازدا.

— هازىر چۈش بولاي دېدى، — دېدى تېلېفونچى بالا.

— سەن بۇ يەردە نېمە ئىش قىلىسەن؟

— تى. . . تېلېفونغا قارايمەن، — قورققىنىدىن دۇدۇقلاپ ئارانلا جاۋاب بەردى بالا.

— هە؟ . . . — جامال كۆزلىرىنى چىملىتىپ ئۆيگە بىر قۇر خوشياقماي قارىۋەتكەندىن كېيىن، — هە. . . مەن ئىشخانىدا يېتىپ ئۇخلاپتىمەن ـ دە، تېخى ئۆيدە ياتتىممىكىن دەپتىمەن. بۇ يەرگە قاچان كىرىپ ئۇخلىدىم؟ — دېدى.

— تاڭغا يېقىن كىرىپ ئۇخلىدىلا.

— مېنى كىم ئەكىردى بۇ يەرگە؟

— مەن ئەكىردىم.

— كۆپ ئىچىۋېتىپتىمەن ـ دە، قۇسۇۋەتتىممۇ؟

— هەئە.

— چىشلىۋالغان ئوخشايدۇ، كاساپەت، ئىچىمدىكى هەممە نەرسە يانىمەن دەپلا تۇرىدىغۇ، باشقىلار قېنى؟

— ئەتىرەتتىڭ هارۋىسىدا ئۆيلىرىگە ئاپىرىپ قويدى.

— هەممىسى مەست بوپتىما؟

— هەئە.

— مېنى نېمىشقا ئۆيگە ئاپىرىۋەتمىدىڭلار؟

— ئۆزلىرى مۇشۇ يەردە ياتمەن دەپ تۇرۇۋالدىلا.

بالا داستا سۇ، لۇكگە ئەپكەلدى. جامال ئىنجىقلاپ تۇرۇپ يۇز - كۆزىنى يۇيدى، يۇزىنى سۇرتۇپ بولۇپ، خامۇش ھالدا ئۇنسىز پۇشۇلداپ ئولتۇردى.

— بىر نەرسە يەۋالاملا؟ — دەپ سورىدى بالا. جامال پىشانىسىنى ئۇۋۇلاپ، بېشىنى چايقىدى.

— ھۆ تۈتۈپلا تۇرىدۇ. كۆڭلۈم سوغۇق بىر نەرسە تارتىدۇ. ھە راست، بىر تاۋاق قېتىق تاپمامسەن. ئىچىۋەتسەم، ھاراق قويۇۋېتەمدىكىن، — دېدى جامال.

— ماقۇل، — بالا دەررۇ ئىشىك تۈۋىگە باردى - يۇ، يەنە ئارقىسىغا قايرىلدى، — سېكرېتار، خۇماخان ئاچام كەپتىكەن، بىر سائەتتەك بولدى، سىلىنى ساقلاپ تۇرىدۇ، دەيدىغان گېپى بار ئىكەن.

جامالنىڭ قىسىلغان كۆزلىرى سەل - پەل ئېچىلدى:

— قايسى خۇماخان، ھە... ھېلىقى ھېكىم چورۇقنىڭ خوتۇنىمۇ؟ كىرسۇن.

بالا چىقىپ كەتتى. جامالنىڭ چىرايىدا خامۇش بىر تەبەسسۇم پەيدا بولدى. خۇماخان ئەدەپ بىلەن، قورۇنۇپقىنا كىرىپ كەلدى. خۇماخان 28 ياشلار ئۆپچۆرۇسىدىكى كېلىشكەن، چىرايلىق جۇۋان ئىدى. قاپقارا شەھلا كۆزلىرى ئولتۇرۇشقان بولۇپ، سەل غەمكىن، بۇغداي ئۆڭ يۇمىلاق يۈزى مىسكىن كۆرۈنەتتى. ئىككى تال ئۇزۇن ئۆرۈمە چېچى تېقىمىدىن ئاشقان، بېشىغا كىيىۋالغان مەخمەل دوپپا بىلەن ئۇچىسىدىكى ئۆڭۈپ كەتكەن كونا ئەتلەس كۆڭلىكىمۇ ئۇنىڭ بويىنى زىبالاشتۇرۇپ تۇراتتى. ئۇ، مۇشۇ يېزىدىكى ئاياللارنىڭ ئەڭ چىرايلىقى ئىدى. ئاچارچىلىق يىللىرىدا، ئۇنىڭ ھازىرقى ئېرى ھېكىم چورۇق مۇشۇ يېزىدىكى بىر مىڭ تۆت يۈز قىرىق ئۇچ گالىنىڭ ئوزۇق ئاچقۇچىنى ئۆز قولىدا تۇتقان. دېھقانلار ئۇنىڭ ئالدىدا خالتىلىرىنى قولتۇقلاپ، بويۇن قىسىپ، يىلىنىپ - يالۋۇرۇپ تۇر-

غان. ئۇ، قولىدىكى قىممەتلىك ئالتۇن ئاچقۇچتىن پايدىلىنىپ، مۇشۇ يېزىنىڭ نۇرغۇن گۈزەل قىزلىرىنىڭ نومۇسىنى بىرقانچە جىڭدىن تېرىق ياكى سېرىق قوناققا تېگىشىپ نەپسىنى قاندۇر-غان. ئۇ، ئاشۇ يىللاردا ئۆزىنىڭ خوتۇنىنى ئۇچ بالىسى بىلەن بىللە ھەيدىۋېتىپ، مۇشۇ خۇمار كۆزلۈك گۈزەل قىزنى ئۆزىگە خوتۇن قىلىۋالغانىدى. يەنە تېخى جامالنىڭ پاتىمەسمۇ ئۇنىڭ چاڭگىلىدا تىپىرلاپ، ئەڭ قىممەتلىك نەرسىسىدىن ئايرىلىپ قالغانىدى. شۇ تاپتا جامالنىڭ ھېكىم چورۇقنى چايناپ پۇركۇ-ۋەتكۈسى، يالاڭاچلاپ تۆۋرۈككە تېڭىپ: «يېزىمىزنىڭ قىزلىرى-نى يەۋەتكەن تويماس نەپسىڭ مۇشۇمۇ؟» دەپ جان يېرىگە داغمال ياققۇسى كېلىپ كەتتى. بىراق، ھېكىم چورۇق ھازىر يوق. جامال دادۇينىڭ سېكرېتارى بولۇپلا، ئەتىسى ئۇنىڭ قولىدىكى ئالتۇن ئاچقۇچنى تارتىۋالغان، نەدە يىراق ھاشار، ئېغىر ئەمگەك بولسا، شۇ يەرگە ئەۋەتكەنىدى. شۇ ئارقىلىق ئۇ ئۆچىنى ئالماق-چى، ئۆزىنىڭ قىممەتلىك نەرسىسىنى بۇلىۋالغان بۇلاڭچىنى جا-زالماقچىدى. مانا ھازىر ھېكىم چورۇق بۇ يەردىن تۆت يۈز كىلومېتر يىراقلىقتىكى سوغۇچاق سۇ ئامبىرىدا ھاشاردا ئىدى. ئۇ جامالنىڭ ئۆزىدىن ئۆچ ئالىدىغانلىقىنى بىلمەيدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ نەزەردە، پاتىمەنى ئاياق ـ ئاستى قىلغىنىنى جامال بىل-مەيدۇ. ئۇ، جامال بېيجىڭدا ئوقۇۋاتقان مەزگىلدە بولغان ئىش تۇرسا، قانداق بىلەلىسۇن؟ ئۇ ئىشنى پەقەت بىر دۆۋە چالا ئادالانغان تېرىق دۆۋىسى، ھاڭدەك چوڭ قاراڭغۇ ئامبارنىڭ تۆت تېمىدىن باشقا ئىنسى ـ جىن كۆرمىگەن. ئەمدىلا ئون ئالتىگە قەدەم باسقان پاتىمەنىڭ تېرىق دۆۋىسى ئۈستىدە ئۆڭۈپ تىتىلىپ كەتكەن زەيتۇن رەڭلىك يىپ ياغلىقىنى چىڭ چىشلەپ، ئۇنسىز ناله قىلىپ، تېپچەكلەپ ئاستىدىكى تېرىقلارنى ھەر تەرەپكە چې-چىۋەتكىنىنى پەقەت تېرىقلا بىلەتتى. قىز يىرتىق خالتىسىغا تېرىقنى ئېلىپ، چىرايى تاتارغان، كۆزلىرىدىن يامغۇردەك ياش

تۆككەن ھالدا، ھېكىمگە تەلمۇرۈپ تۇرۇپ: «ئوبدان ئاكا، بۇ ئىشنى ئىنسى ـ جىنغا تىنمىسىڭىز» دەپ، تېرىقنى يۇدىگەن پېتى دەلدۇ-گۇنۇپ چىقىپ كەتكەندى. ئۇنىڭ ئۆشنىسىدىكى تېرىق ئەمەس، ئۆزىنىڭ بەختى. پاتمە ئۆزىنىڭ بەختىنى تېرىققا ئايلاندۇرۇپ، ئەسكى خالتىغا قاچىلاپ، ئۆشنىسىگە ئارتىپ كەتكەندى. بىر قېز ئۇچۇن دۇنيادا بۇنىڭدىن ئارتۇق بەختسىزلىك بولماس؟ ئۇ ئىلاجسىز شۇنداق قىلغانىدى. ھېكىم چورۇق مۇشۇ يېزىدىكى نۇرغۇن قىزلارنىڭ، ياش ئاياللارنىڭ بەختىنى ئۆز ئالقىنىدىكى كەڭرى، قاراڭغۇ تېرىق ئامبىرىدا، تېرىق دۆۋىسى ئۇستىدە نا-بۇت قىلدى. بۇ بەختسىزلىكلەرنى ئىنسى ـ جىن كۆرمىگەن، پەقەت تۆت تام، سانسىزلىغان تېرىق دانچىلىرى كۆرگەن. ئاشۇ بەختسىز قىزلار، بەختسىز ياش ئاياللار چۇۋۇلغان چاچلىرىنى تۇزەشتۇرۇپ، ئىچىدە يېلىنجاۋاتقان غەزەپ ـ نەپرەتنى بېسىپ تۇرۇپ: «ئوبدان ھېكىم ئاكا، بۇ ئىشنى ئىنسى ـ جىن بىلمە-سۇن» دەپ يېلىنغانىدى. ھېكىم ھېچكىمگە تىنمىدى. قىز ـ جۇۋانلارنىڭ قەلبىدىكى چەكسىز نومۇسمۇ بۇ ئىشنى گويا ئاسمان مىڭ كېچە ـ كۇندۇزلەپ كۆز يېشىنى تۆكسە، بىپايان تەكلىما-كان ھىچقانداق شەپسىز ئىچىگە سىڭىرىۋەتكىنىدەك، ئىچىگە سىڭىرىۋەتتى. بۇ ئاياللار تەكلىماكان تۇپرىقىنىڭ نېمىتىدە ئې-غىزلانغانلىقى، ئۇنىڭ باغرىدىكى ئۆركەشلەپ تۇرغان دەريالىرى-نىڭ سۇيىنى ئىچكەنلىكى، شۇ تۇپراق بىلەن نەپەسداش بولغىنى ئۇچۇن، گويا تەكلىماكان ئۆزىنىڭ بېشىغا كەلگەن نۇرغۇن بالا ـ قازا ۋە تەقدىرىنى تەتۇر قىلىۋەتكەن بەختسىزلىكلەرنى كەڭ قورساقى ئىچىگە ئۇن ـ تىۋىشسىز سولىۋەتكەندەك، ئانا تۇپراقنىڭ سۇت بىلەن سىڭىرگەن خۇيى بويىچە سىڭىرىۋەتتى، سۇكۇتكە پاتتى. قىزلار قىز ئاتىقى بىلەن ئەرگە تېگىۋېرىشتى. بەزىسى شۇنىڭ بىلەن يۇرىكى زىدە ھالدا ئىلاجسىز بەختلىك بولۇشتى. بەزىسى توي بولۇپ ئۇچ كۇندىن كېيىن، بىر داستىخان نان ئۇستىدىكى

سەۋزە بىلەن ئائىلىسىگە قايتىپ كېلىپ، بەختسىز تەقدىر بىلەن ياشىدى ياكى ياشىمىدى. ھېلىقى چىرايلىق جۈۋانلار سۈكۈت ئىچىدە، بۇلغانغان كۆكسىگە سوغۇق سۇ شاپشىتىۋېتىپ، بالىلىرىنىڭ ئاغزىغا ئەمچەك سالدى. قورساق بىر ئاز ئاراملاندى، ماددىي تەن بۇ ھارام نېمەتتىن ئوزۇق ئالدى. بىراق ئۇنىڭ ئىپلاس تامغىسى ۋىجدان تۆرىگە ئىز سالدى. ھېكىم چورۇق بۇ ئۇنسىز، ئىزسىز، بۇسى يوق ئىشتىن خۇشال بولدى. قىز - جۈۋانلاردىن رازى بولدى. بىراق، پاتمەنىڭ بۇ ئىشنى قان - يامغۇر يىغلاپ تۇرۇپ جامالغا دەيدىغانلىقىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىدى. ئۇنىڭ نەزەرىدە، ھەرقانداق ئايال ئۆزىنىڭ خىيانىتىنى ھالال جۈپتىگە دېمەسلىكى تەبىئىي ئىدى. بىراق، ئۇ گۇمانلاندى، كۆڭلى تۇيۇپ تۇردى. جامال ئەلۋەتتە ئۇنىڭ بۇنداق قىلغىنىنى ئېغىزدىن چىقىرىشى مۇمكىن ئەمەس ۋە شۇ قىلغىنى ئۈچۈن ئۇنى ساقچىغا سولۇتىۋېتىشىمۇ، ئۆلتۈرۈشىمۇ مۇمكىن ئەمەس. پەقەت ئېغىر ئەمگەك، ئۇستى - ئۇستىلەپ زۇلۇم سېلىش ئارقىلىق قىيناپ جېنىنى ئېلىشى مۇمكىن. سوغۇچاق ھاشىرىدىن ھەركۈنى كېلىۋاتقان ئاغرىق - سىلاقنىڭ شۇم خەۋىرى جامالنىڭ كۆڭلىگە بىر خىيالنى كەلتۈردى. شۇ ئېغىر ھاشاردا ئۆلگەن نۇرغۇن ھايۋانلار قاتاردا ھېكىم چورۇقتەك بىر ئادەم سۈپەت ھايۋاننىڭ ئۆلۈشى تەبىئىي. ھېكىم چورۇق ئۆلگەن ئات، تۆگە، كالىنىڭ ئورنىغا يېڭى ئات، تۆگە، كالا ھەيدەپ، سوغۇچاققا ھاشارغا ماڭدۇرۇلدى. ئۆزى ھەيدەپ كېتىۋاتقان ھايۋانلارنىڭ تەقدىرىمۇ ئالدىنقىلاردەك بولىدىغانلىقىنى ھېكىم چورۇقنىڭ كۆڭلى تۇيۇپ تۇردى. ھېچبولمىسا، يېرىمى شۇنداق بولىدۇ. جامال ھېكىمنىڭمۇ ئاشۇ قاتاردا بولۇشىنى نەقەدەر ئارزۇ قىلىدۇ - ھە! بۇلارنى ھېكىم خۇددى ئەينى چاغدا ئامباردىكى تېرىقنىڭ ھېسابىنى بىلگەندەك ئېنىق بىلىدۇ. ئۇ جامال ئۇستىدىن ئەرز قىلسۇنمۇ؟ جامال ناھىيە، ۋىلايەت ھەتتا ئاپتونوم

رایون بویىچه ئىلغار ئادەم، ئۇنى تونىمايدىغان باشلىق يوق. بۇ ناھىيىدە بولسا، ھەتتا ئەمدىلا ئەقلى تولغان بالىلارمۇ ماۋ زېدۇڭ-نىڭ سۆرىتى بىلەن تەڭلا جامالنىمۇ يادىغا ئالىدۇ. بەيجىڭغا ئەرز قىلسا، ئۇ يەردىمۇ بۇ بەدىرەكنىڭ تونۇشلىرى، دوستلىرى بار ئىكەن ئەمەسمۇ؟ بۇنداق ئىشلىگەن يالغۇز ھېكمىلا ئەمەس. مۇ-شۇ يېزىدىكى شۇمەك سالغان ئەرنىڭ ھەممىسى ئىشلەۋاتامدۇ؟ جامال ھېكمىنى يېزىنىڭ خوتۇن - قىزلىرىنى بۇلغىدى دەپ ئامبارچىلىقتىن ئېلىپ تاشلىدى. بىراق، ھازىر ئۆزىچۇ؟ جامال ھېكىم چورۇقتىن نەچچە ھەسسە ئاشۇرۇۋەتتى. ھېكىم چورۇق پەقەت قاراڭغۇ تېرىق ئامبىرى، تېرىق دۆۋىسى ئۈستىدىلا شۇنداق ئىشلارنى قىلغانىدى. جامال بولسا، قوناقلىق، كېۋەزلىك، باغ، ئۆستەڭ بويى، ھەتتا ئەترەت ئىشخانىسى، خامانلاردا بىمالال ئەسكىلىك قىلالايدۇ. كىشىلەر كۆرسىمۇ كۆرمەسكە، ئاڭلىسىمۇ ئاڭلىماسقا سالىدۇ. ھېچكىم ئۇنىڭغا تىكلىپ قارىيالمايدۇ. قارىسا، ئۇنىڭ ئۆچ ئېلىش ھېيلىسى شەيتانىنىڭ نۇختىسىدىن كۆپ. چىرايلىق ئاياللارنىڭ ئەرلىرى يىراق ھاشاردىن كېلەلمەي-دۇ، چىرايلىق ئاياللارنىڭ ئۆيىدىن ئۇنىڭ ئايىقى ئۇزۇلمەيدۇ. نەچچە قىزنىڭ ياتلىق بولماي بويىدا قالدى. بىراق، جامال ئۇلار-نى يۇۋاش - يۇمشاق، يېتىم - مۇساپىرلارغا «ئاتىدارچىلىق» بىلەن چېتىپ، ئەر - خوتۇن قىلىپ قويدى. ھېكىم چورۇق يۇقىرقىلارنى پۈتۈپ يۇقىرىغا ئەرز يازسا نېمىشقا بولمايدىكەن؟ ئەل-ۋەتتە بولىدۇ. بىراق، تەكشۈرگۈچىلەر يىراقتىنلا «پاكىتىڭ قېنى؟» دەپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتىشىپ كېلىدۇ. ھە، پاكىت قېنى؟ جامالنى كىم بىلىكىدىن تۇتۇۋالالىدى؟ كۆرگەن ئادەم بارمۇ؟ بار. لېكىن ئۇلاردىن سورىساڭ، ئالاقزادىلىك بىلەن: «ياق، مەن كۆرمىدىم» دەيدۇ. چۈنكى «كۆردىم» دەپ قويىدىمۇ، بول-دى، ئۇنىڭ تېگى يوق، پۈت - قولى يوق بالا - قازاغا ئۇچرىغە-نى شۇ. كىم ئۆزىگە بالا - قازانى يۈكلىۋېلىشنى خالايدۇ؟

دېمەك، بۇ يەرلىك خاقانغا بۇ يەردە ئاللا ئۆزى تەك كەلمىسە، بەندە تەك كېلىشى قىيىن. ئاللاغا تاپشۇردۇم، ئۆتنە جاھان، ئۆتنەك بىر كۈن ئەمەس، بىر كۈن ئۆتۈپمۇ قالار. ھېكىم ھەممىنى ئاللاغا تاپشۇرۇپ، ئاللانىڭ، تەقدىرنىڭ تەڭشىشىگە قويدى. ئەگەر ھېكىم چورۇق جامالنى تەختتىن غۇلۇتالايدىغان بولسا، ئۆزىلا ئەمەس، پۈتۈن ئەل - يۇرت، ئانىلار، ئاياللار، بالىلار، قىزلار، ئەرلەر خۇشال بولغان، ھېكىمنى ئاسمانغا ئېتىپ، ئۇنىڭ پىشانىسىدىن سۆيگەن بولار ئىدى. بۇ جامالغا ئاللا تەك كەلسۇن، جاجىسىنى ئاللا بەرسۇن!

16

خۇماخاننىڭ مىسكىن قىياپىتى ئۇنى تېخىمۇ گۇزەللەشتۈرۈۋەتكەنىدى. جامال ھېكىمگە بولغان چەكسىز ئۆچمەنلىكى تۈپەيلىدىن، ئۇنىڭ ئەنجان تېمىدىن قوپۇرۇلغان پۇمزەك ئۆيىگە يىراقتىن نەزەر سېلىپ قويغان، بىراق ئۇنىڭ بۇنداق چىرايلىق ياش ئايالى بارلىقىنى ئېسىگە ئالمىغان، ئېتىز ئارىلاپ، خىزمەت تەكشۈرگەندە، بۇ ئايالنى ئەسكى سەگەك كىيىم ئىچىدە، بالىلىرىنىڭ تەربىسىنى ئېرىغداپ ئولتۇرغان يېرىدە كۆرگەنۇ، كۆڭلى ئاينىپ ئانچە بەك دىققەت قىلمىشقا ئۇلگۇرەلمىگەنىدى. يېقىندا ئۇ «بەشتە كاپالەتلىك» بىر تۇل خوتۇن ئارقىلىق خۇماخان توغرىسىدا ئاڭلىغان. ئۇ جامالغا چىرايلىقلارنىڭ ئۇچۇرىنى مەخپىي يەتكۈزىدىغان «كۆز» ئىدى. بالىلىرى ئاغرىپ قالغان ئاياللار ئۇنىڭ ئالدىغا بالىلىرىغا «ئوت كۆچۈرتۇش» ئۈچۈن كېلەتتى - دە، بۇ «كۆز» نىڭ نەزەرىگە چۈشۈپ قالاتتى. بۇ «كۆز» نىڭ نەزەرىگە ئىلىشقان ھەرقانداق ئايال ئۇزۇنغا قالماي جامالنىڭ نەزەرىگە ئىلىشاتتى. بىراق ئۇنى ھېچكىم بىلمەيتتى. مانا بۇ خۇماخان تېخى يېقىندىلا «كۆز» ئارقىلىق جامالنىڭ قۇلىقىغا

يەتكەن. بىراق يېقىندىن بۇيان سوغۇچاق ھاشىرغا ئادەم چىقىش-تۇرۇپ بولالماي، جامالنىڭ بۇ ئىشقا ۋاقتى يەتمىگەنىدى. مانا ئەمدى ئۇ ئۆز ئايىقى بىلەن كەپتۇ. بۇمۇ بىر ئامەت.

— ھە، خۇمارخان نېمە گەپ؟

— ئازراق قىينىچىلىقىم بار ئىدى، شۇڭا... — قورققىنىدىن تۇتۇلگەن ھالدا ئاران سۆزلىدى خۇمارخان.

— ھە... قىينىچىلىق دەڭ؟ ئىشكىنى ئېتىۋېتىڭا، تالادا نېمانچە غەلۋە كۆپ، — ئەمەلىيەتتە سىرت تېنچ ئىدى. خۇمار-خان بېرىپ ئىشكىنى يېپىپ قويدى.

— كۆزۈمنى كۈن چېقىپ كەتتىغۇ، ئاۋۇ دېرىزە پەردىسىنى چۈشۈرۈۋېتىڭا!...

خۇمارخان جامالنىڭ دېگىنى بويىچە قىلدى.

— ھە، نېمە قىينىچىلىق؟ — جامالنىڭ سالپاڭ گۆشلۈك چىرايىغا بىر ئاز كۈلكە يۈگۈردى.

— ئۆيدە ئورۇس گۇگۈتى بىلەن كىرىسىن تۇگەپتىكەن، كىنىشكىگە[1] ئېلىپ بولغانكەنمىز، تىلەپمۇ ئىش ئەپلەشمىدى، شۇڭا ئۆزلىرىنى بەش قاپ سەرەڭگە بىلەن ئون سەر كىرىسىنغا خەت يېزىپ بېرەمدىكىن، دەپ كىرىۋىدىم.

— ھە... بەش قاپ سەرەڭگە ھازىر ئۇچ ئائىلىگە بېرىلە-دۇ. ماقۇل، ئىككى قاپ سەرەڭگە بىلەن ئون سەر كىرىسىن ئېلىپ تۇرۇڭ، تۇگىسە يەنە بىز بولغاندىن كېيىن، بىر ئىش قىلارمىز، ھە، يەنە قانداق قىينىچىلىق بار؟

— بالىلارنىڭ ئاتىسى ئۆيدە يوق... — خۇمارخان سۆزىنى داۋاملاشتۇرالماي ئۆپكىدەپ يىغلىۋەتتى. ئۇ خۇددى تاسادىپىي مېھرىبان شەپقەتچىگە يولۇققاندەك، ئۆزىنى بېسىۋالالماي قالغاند-

---

[1] 70 ـ يىللاردا كىرىسىن بىلەن سەرەڭگە قىس بولغانلىقتىن، ھۆكۈمەت بۇ نەرسىلەرنى كىنىشكە تارقىتىپ تۇرمىلىق تەمىنلىگەن.

دى. «ئۆز ۋاقتىدا مېنىڭ پاتمەمۇ سېنىڭ ئېرىڭ ئالدىدا مۇشۇنداق بىچارىلىق بىلەن يېلىنىپ تۇرغان. ئەمدى سەن. . . » جامال خۇمارخانىنىڭ بىلىكىدىن تارتىپ ئاستا يېنىدا ئولتۇرغۇزدى. خۇمارخان قورققىنىدىن غال ـ غال تىترەپ كەتتى.

— قورقماڭ، مەن سىزنىڭ قېينىڭلىقىڭىزنى ھەل قىلىپ بېرىمەن. ئۆز ۋاقتىدا ھېكىم چورۇقمۇ ئايالىمنىڭ قېينىڭلىقىنى ئوبدان ھەل قىلىپ قويۇپتىكەن.

جامال شۇنداق دەپ خۇمارخانىنىڭ ياش توختاپ قالغان مەڭزىنى يۇمشاق، گۆشلۈك قوللىرى بىلەن سۈرتتى.

جامال خۇمارخانغا كىرسىن، سەرەڭگە ھەل قىلىپ بەردى، خۇددى، ھېكىم چورۇق پاتمەگە تېرىق ھەل قىلىپ بەرگىنىگە ئوخشاش. جامال يەنە ھەل قىلىپ بەردى، يەنە ھەل قىلىپ بەردى.

جامال بىر كەچقۇرۇنلۇقى ئىككى مېتىر قارا چىپەرقۇت ئېلىپ خۇمارخانىنىڭ ئۆيىگە كەلدى. ئۇششاق بالىلار ئۇخلاپ قالغانىدى. خۇمارخان دەسلەپ جامالنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشكەندە، خورلۇق ھېس قىلىپ، ئىچىدىن يىغلىغۇسى كەلگەندى. كېيىنكى كۈنلەردە كۆنۈپمۇ كەتتى. جاپانى بۇرۇنقىدىن خېلى ئاز تارتتى، غېمىمۇ خېلى يېنىكلىدى. جامال ئۇنىڭغا ھېكىمنى پات ئارىدا سوغۇچاقتىن قايتۇرۇپ كېلىشكە ۋەدە بەردى. جامال خۇمارخانغا خۇمار بولۇپ قالغانىدى. بۇگۈن كەچتە ئۇ پات ئارىدا باشلىنىدىغان بۇغداي ئورۇمىغا قەسەمىيات يېغىنى ئاچماقچى بولۇپ، كىچىك ئەترەت باشلىقىغا ئەر ـ ئايال، قېرى ـ ياش ھەممىسىنى ئەترەتنىڭ كالا ئېغىلى يېنىدىكى چوڭ گەمگە يىغىشنى تاپىلاپ قويۇپ، خۇمارخانىنىڭ ئۆيىگە كەلگەنىدى. جامال چىپەرقۇتنى خۇمارخانغا ئۇزارتقاندا، ئۇ خۇشاللىقتىن سەكرەپ كېلىپ، جامالنىڭ بوينىغا ئېسىلدى. چىپەرقۇت بۇ يىللاردا ھوقۇقى، ئابرويى بار كىشىلەر كىيىدىغان ئالىي دەرىجىلىك

رەخت ھېسابلىناتتى. ئىككى قەدىناس ئۇزاققىچە ئىرمىشىپ، چىرمىشىپ يېتىپ، ئاخىرى ئۇخلاپ قېلىشتى. بۇ ئۇيقۇ ئۇلار-نىڭ ئاخىرقى شېرىن ئۇيقۇسى، ئۇلارنىڭ بېشىغا كېلىدىغان بالا - قازانىڭ مۇقەددىمىسى، جامال دېگەن يەرلىك خاقانىنىڭ زوراۋان-لىق دەۋرىنىڭ خاتىمىسى بولۇپ قالغانىدى...

كىچىك ئەترەت باشلىقىنىڭ ئىشىكنى قاتتىق تېپىپ ۋاركىراپ - جارقىراپ تىللىشى ئۇلارنى چۆچۈتۈپ ئويغۇتۇۋەتتى.

— قانداق دېگەن يۈزى قېلىن خوتۇن سەن؟ بايا يىغىنغا قىچقىرىپ قويسام، تېخىچە بارمىدىڭ، ھەممە ئادەم يىغىلىپ بولدى، بۇ يىغىننى جامال سېكرېتار ئاچماقچى، مېنى شۇ ئادەم-نىڭ سېسىق گېپىگە قويماي دەمسەن؟ سەندەك گەپ ئاڭلىمايدىغان قېلىن خوتۇننى ئالدىمغا سېلىپ ھەيدەپ بارمىسام، ئاچە ئىشىم-نى كۆرىنى!

خۇمارخان لاغىلداپ تېتىرەپ، چىراق يېقىش ئۈچۈن سەرەڭ-گىنى قولىغا ئېلىۋىدى، جامال ئۇنىڭ قولىغا ئۇرۇۋېتىپ، چى-راقنى ياقمايلا كىيىنىپ كىچىك ئەترەت باشلىقى بىلەن كېتىۋې-رىشنى بۇيرىدى. خۇمارخان قاراڭغۇدا ئالاق - جالاق بولۇپ كىيىملىرىنى كىيىپ چىقىپ كەتتى. كىچىك ئەترەت باشلىقى ئۇنى ئالدىغا سېلىپ، تىللىغانچە ئېلىپ كەتتى. جامالنىڭ يۇرد-كى جايىغا چۈشتى. ئۇ چىراقمۇ ياقماستىن ئالدىراپ كىيىملىرى-نى كىيىدى. ئۆيدىن چىقىپ ھويلا تېمىدىن ئارقىغا ئارتىلىپ چۈشۈپ، مىڭبىر جاپادا سىرتقا چىقىۋالدى. ئەتراپ سىيادەك قاراڭغۇ، ھاۋا تىنجىق، بەش بارماقنىمۇ پەرق قىلغىلى بولمايد-تى. جامال ھاسىراپ، بىر ھازاغىچە ئىزىدا ئولتۇرۇپ قالدى، پۈتۈن ئەزايى تەرلەپ چىلىق - چىلىق سۇ بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇ ئىزىدا بىر ئاش پىشىم ئولتۇرۇپ، سەل دېمىنى ئالغاندىن كېيىن، ئۆزىنى كۈتۈپ تۇرغان يىغىننى ئېچىش ئۈچۈن، يىراقتا پىلدىرلاپ كۆرۈنۈپ تۇرغان چىراق يورۇقىغا قاراپ يول ئالدى.

جامال ئادەتتى بويىچە قوللىرىنى ئارقىسىغا تۇتۇپ، قورسىقىنى ئالدىغا تومپايتىپ، لىققىدە ئەزالار ئولتۇرغان گەمىگە كىرگىنىدە، ھەممە دېگۈدەك پاراسلىتىپ چاۋاك چېلىۋەتتى. خۇمارخانىنى ئوتتۇرىدا توختىتىپ قويۇپ تازا تىللاۋاتقان كىچىك ئەترەت باشلىقى چاۋاك ئاۋازىنى ئاڭلاپ، ئارقىسىغا بۇرۇلدى. گەمە ئىچى ئون بەش تال شام بىلەن يورۇتۇلغانىدى. كىچىك ئەترەت باشلىقى ئەدەپ بىلەن قول باغلاپ ئالدىغا ماڭدىيۇ، ئۈچ قەدەم مېڭىپ ئىزىدا توختاپ قالدى. ئۇ سېكرېتارغا قاراپ بۇتەك قېتىپ قالدى. بىر دەملا گەمە ئىچىدە دولان دەرياسىنىڭ دولقۇنىدەك قاتتىق قىقاس - چۇقان، كۈلكە كۆتۈرۈلدى. ئۇلار شۇنداق قاتتىق كۈلۈشتىكى، گويا مۇشۇ بىرقانچە يىلدىن بۇيانقى يىغىلىپ قالغان كۈلكىسىنى كۈلىۋاتاتتى. ئۇلار تولا كۈلۈپ مادارىدىن كېتىشتى، يىقىلىپ قېلىشتى، كۈلگۈدەك كۈچىمۇ قالمىدى، ھەممەيلەن ئوتتۇرىدا ھەيكەلدەك قېتىپ تۇرغان جامال بىلەن خۇمارخانغا قاراپ كۈلمەكتە ئىدى. چۈنكى ئىككىسى بىر - بىرىنى ئىشتىنىنى ئالماشتۇرۇپ كىيىۋالغانىدى. جامال خۇمارخانىنىڭ قىزىل سىيامبۇ ئىشتىنىنى، خۇمارخان بولسا جامالنىڭ قارا سىيامبۇ ئىشتىنىنى كىيىۋالغانىدى. جامال ھۇشىنى يوقاتتى. ئۇ ھۇشىغا كېلىپ، ئۆزىنى گەمە سىرتىغا ئالماقچى بولۇۋاتقىدى، كۈلكىدىن توختىغان دېھقانلار گويا بىر توپ ئوۋچى ياۋا تۇڭگۇزغا ئېتىلغاندەك، دۇررىدە ئېتىلىپ كېلىپ، ئۇنى يەرگە باستى. غەزەپلەنگەن، ۋىجدان ئازابىدىن قىينالغان ئەرلەر، خورلانغان ئاياللار، ياشلار، قېرىلار ھەممىسى جامالنى پومۇداقلاپ بېسىۋېلىشتى، ئۇرۇشتى، تېپىشتى، ھەممەيلەن ئۆچىنى ئېلىۋېلىشقا، ئاچچىقىنى چىقىرىۋېلىشقا تىرىشىپ، قەھرى - غەزەپ بىلەن، كۈچىنىڭ بارىچە مۇشتلايتتى. يېقىن بارالمىغانلار تۇكۈرەتتى، تىللايتتى.

خۇمارخان بىر دەم داڭ قېتىپ تۇردى - دە، گەمىدىن قۇيۇۋ-

دەك يۇگۇروپ چىقىپ كەتتى. ئۇنى ھېچكىم كۆرمىدى، ھېچ-كىم ئۇنىڭغا دىققەت قىلمىدى، ئۇ پۇتۇن كۈچى بىلەن يۇگۇردى، يۇگۇردى، يىقىلدى، يەنە قوپتى، ئۆيىگە باردى. بالىلار ئۇخلاۋا-تاتتى. ئۇ قىل ئارغامچىنى ئىشىك ئالدىدىكى قېرى ئۈزۈمگە سالدى، ئىككىلەندى، كۆزلىرىدىن يامغۇردەك ياش تۆكۈپ، ئە-پايان تۇن قوينىدا ياتقان تەكلىماكانغا قارىدى، سوغۇچاق تەرەپكە قارىدى. ئېرىنىڭ چوڭقۇر خەندەك ئىچىدە دەرمانسىز كەتمەن چېپىۋاتقان سىماسى كۆزۈندى. يۈزىنى قولى بىلەن ئېتىپ، كەينىگە ئۆرۈلدى، بالىلىرى ئۇخلاۋاتقان ئۆيگە تەرەپكە قارىدى. سەبىي بالىلار ئۇخلىماقتا، يېنىك پۇشۇلداپ، ھەچنېمىدىن خە-ۋەرسىز ھالدا تاتلىق ئۇخلىماقتا.

— بالىلىرىم... سىلەر شەرمەندە ئاناڭلارنى كۆرمەڭلار. ئۇ سىلەرنىڭ ئاناڭلار بولۇشقا يارىمايدۇ. ئۇ بىر شەرمەندە، پاھىشە خوتۇن، سىلەر مېنى ئانا دېمەڭلار، مەندەك ئاناڭلارنىڭ بارلىقىنى ھېچكىمگە دېمەڭلار، يۈزىگە قارىماڭلار، سىلەرنىڭ پاك يۈزۈڭلەرگە داغ چۈشمىسۇن. ھەممە ئىپلاسلىق مەن بىلەن كەتسۇن، تۈگىسۇن. مېنى تۈپراققا كۆممەڭلار، تەكلىماكان بۇلغانمىسۇن. تېنىمنى قاغا ـ قۇزغۇنلار يەپ كەتسۇن!...

رازى بولۇڭلار جان جىگەرلىرىم!...

خۇمارخان سىرتماقتا ئېسىلدى...

17

تەقدىرنىڭ چاقى يەنە چۆرگىلىمەكتە، پىرقىرىماقتا. تەق-دىرنىڭ چاقى بۇ قېتىم جامالنى ئامەت تەختى ئۈستىدىن يۇلۇۋې-لىپ، ئۇنىڭغا ئايالچە ئىشتاننى كىيدۈرۈپ، چوڭقۇر ھاڭغا پىر-قىرتىپ تاشلىۋەتتى. بۇ ھال بۇرۇختۇملۇق ئىچىدە تۇنجۇقۇپ، يۈرەك ـ باغرى خۇن بولغان دېھقانلارغا تازا كۆڭۈللۈك كۈلكە

بولدى. كىشىلەرنىڭ كۆلكىسى بىردىنلا غەزەپ دولقۇنىغا ئۆز-گەردى. تەقدىر چاقى ئۇلارنىڭ كۆل ئۈستىدىكى قوقاسنىڭ ۋە-لىلداپ قالغان قەلبىگە ئوت تۇتاشتۇردى. ئۇلار جامالنى غەزەپ ئوتلىرىدىن پۈتكەن دوزاققا مەھكۇم قىلىۋەتتى. جامالنىڭ خۇ-مارخانىنى مەخپىي كىچىك خوتۇن قىلىۋالغىنىنى سوغۇچاق ھاشە-رىدا تۇرۇپ ئاڭلىغان ھېكىم چورۇقنىڭ قورساقلىرى ئېسە-لىپ، دەرد ئىچىدە بىپايان چۆللۈكتە، يانتاق باسقان قۇملۇق ئۈستىدە ئوغا يۈتۈۋالغاندەك تولغاندى. كۆك يانتاق تىكەنلىرى بەدەنلىرىگە سانجىلدى، كۆز ياشلىرى قۇمغا تۆكۈلدى. ئۇ ئاس-مانغا، بىپايان قۇملارغا قاراپ بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرىدى: «ئى ياراتقان ئاللا، مەن قانداق قىلاي؟ بۇ دەردىمنى كىمگە بېرىپ ئېيتاي؟!». چۆلدىن، قۇمدىن سادا كەلدى. ئۆز ئاۋازىمىكىن، زېمىننىڭ ئاۋازىمىكىن ياكى تەكرىنىڭ، ئاسماننىڭ ئاۋازىمە-كىن، ھەيۋەتلىك ئاۋاز كەلدى: «چىدا، سەن ئەسكىلىك قىلغا-دا، باشقىلارمۇ ساڭا ئوخشاش ناله قىلغان. بۇ ئۆتنە جاھان. سەن تۇنۇگۈن باشقىلارنى ئۆزۈڭگە ئوخشاش قان يىغلاتقان، قو-لۇڭغا قاراتقان، مالايدەك ئىشلەتكەن، قۇلدەك بىقاۋۇل قىلغان، ئەمدى نۆۋەت ساڭا كەلدى.» ھېكىم بۇ ئاۋازدىن چۆچۈدى. كۆزلىرىنى چوڭ ئېچىپ، مەغرىپتىن مەشرىققە قارىدى. بۇ ئاۋاز نەدىن كەلدى؟ ھېچبىر ئادەم يوق. زېمىندىن كەلدىمۇ؟ ياق، ئۇنىڭ تىلى يوق. بۇ زېمىننىڭ تىلىنى مۇشۇ بىپايان قۇملۇق بىسىپ كەتكەن، ئۇنى سۆزلىيەلمەس، تىنالماس قىلىۋەتكەن. ئۇ مەڭگۈ سۆزلىيەلمەيدۇ. ياق، ياق، ئەسلى تىل سۆزلىمەيدۇ، دىل سۆزلەيدۇ. بۇ بىپايان قۇملۇق ئەسلى يېشىل بوستانلىق، تاملىرى ھەتتاكى ئىتلىرىنىڭ يالىقىغچە ئالتۇندىن بولغان گۈ-زەل زېمىن ئىدى. كېيىن قۇم بىسىپ ۋەيران قىلدى، تىلسىم قىلىۋەتتى، تىلىنى سۆزلىيەلمەس قىلىۋەتتى، كۆزىگە قۇم تىقە-ۋەتتى، قۇلىقىغا قۇم تولۇپ قالدى. بىراق دىلىنى، يۈرىكىنى

هېچنەرسە قىلالمىدى. يۇرتكى قۇمنى لۆمۈلدىتىپ كۆتۈرۈۋاتىدۇ، ئېغىر قۇمنى ھالسىرىتىۋاتىدۇ، دىلى سۆزلەۋاتىدۇ، ھەر بىر تىنىقى كۆيىقاپ ھاسىل قىلىپ، بوران چىقىرىپ، قۇملارنى شىددەت بىلەن ئۇچۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ئۇستىنى باسقان بۇ ئاپەتنى كۆچۈرۈۋاتىدۇ. بۇ ئاۋاز ئەنە شۇ قۇم ئاستىدىكى زېمىننىڭ دىلىدىن چىققان ئاۋاز، يۇرەك ئاۋازى! ھېكىم چورۇق بېشىنى چاڭگاللاپ دەسلەپ ھۆركۈرەپ يىغلىدى، كېيىن قاقاقلاپ كۈلدى، زېمىندىن ئەمدى ھېچبىر سادا كەلمىدى. «ئۇھ... قەزىق تەقدىر بولدى. مەن ساڭا قول قويدۇم، ساڭا بويسۇندۇم، دېگىنىڭنى قىلدىڭ، قىلمۇاتىسەن. بىر خار بولغانىنى ئەزىز قىلمەن، ئەزىز بولغانىنى خار قىلماي قويمايمەن. سېنىڭ تۇتقان يولۇڭ شۇغۇ، ئەمدى بىلدىم، شۇنداق قىل، مېنى يەنە قانچىلىك خار قىلىسەنكىن؟» ھېكىمنىڭ قۇملۇققا قاراپ ناخشا توۋلىغۇسى كەلدى. ئۇ سوغۇچاق ھاشارچىلىرى ئارىسىدا كەڭ تارقالغان ھاشارچىلار ناخشىسىنى توۋلىدى:

سوغۇچاق ئامبا،
چۆرىسى دامبا.
كادىر بارسا نان بار،
دېھقان بارسا چام بار.

سوغۇچاق قۇم يەر،
چاپسا ـ چاپسا تۇگىمەس.
كەتمەن چاپقان زاغرا يەر،
ئوڭدا ياتقان سامسا يەر.

ھېكىم چورۇقنىڭ ناخشىسى ئاخىرلاشمايلا، قۇلاق پەردىسى شۇم خەۋەرنىڭ شىددەتلىك زەربىسىدىن تېشىلدى. خۇمارخانىنىڭ

ئېسىلىپ ئۆلۈۋاتقانلىقى ۋە جامالنىڭ قولغا ئېلىنغانلىقى ھەققىدە خەۋەر يېتىپ كەلگەنىدى. ھېكىم بۇ خەۋەرنى ئاڭلىدى - يۇ، بىپايان قۇملۇققا، چەت - چېكى كۆرۈنمەس تەكلىماكان قۇملۇقىغا قاراپ يۈگۈردى. ئېگىز قۇم چوققىسىغا زورۇقۇپ چىقتى، ھاڭدەك چوڭقۇر قۇم ئازگىلىغا موللاقلاپ چۈشتى، يەنە ئۆمىلەپ ئورنىدىن تۇردى، يۈگۈردى. سارائالارچە، ئەسەبىيلەرچە كۆلۈپ، ۋارقىراپ - جارقىراپ، چەكسىز قۇملۇق ئىچىگە ئىچكىرىلەپ كىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ جان - جەھلى بىلەن ۋارقىرىغان ئاۋازىنى بىپايان قۇملۇق سۈنى سۈمۈرگەندەك سۈمۈرۈپ كەتتى. قۇملۇقتا ئۇنىڭ گەۋدىسى دەسلەپ تۆگە مايىقىدەك، كېيىن بىر تال چېكىتتەك كۆرۈندى. بىپايان قۇملۇق بۇ چېكىتنى ئاخىرى يۇتۇپ كەتتى. ھاشارچىلار ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ھاڭۋېقىپ قاراپ قالدى. ئادەملەرنىڭ بەزىلىرى ياقىلىرىنى تۇتۇپ، توۋا دېيىشىپ كېتىپ قېلىشتى، قۇلىقىم ئاڭلىمىسۇن، كۆزۈم كۆرمىسۇن دېگەندەك، ئۇنسىز كېتىپ قېلىشتى. يەنە بەزىلىرى جامالنى قارغاپ، ھېكىمگە ئىچ ئاغرىتىشتى.

ھېكىم چورۇق چۆلگە چىقىپ كەتتى. ئۇ ئۆلۈكمۇ، - تىرىكمۇ، بۇنى بىلىش قىيىن. بەلكىم تىرىكتۇر. بىپايان قۇملۇق ئۇنى ئۇنسىز قوينىغا ئالدى. ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋاتقان ئادەم ئۇدۇل دوزاققا كىرىدۇ، دېيىشىدۇ. بىراق خۇمارخان رەھمەتلىك بۇ جاھاننىڭ ئازاب - ئوقۇبەتلىرىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئۆزىنى ئۆلتۈرگەنىدى. ئۇ راستىنلا دوزاققا كىرىپ كەتكەنمىدۇر؟ دوزاقتا كۆيۈۋاتقانمىدۇر؟ ئۇ يەردىن قانداق قۇتۇلار؟ ئۇ يەردىن بۇ جاھانغا يەنە قايتىپ كەلگەنلەر بولمىغىنى ئۈچۈن، بۇنىڭغا ئاللادىن باشقا ھېچكىم جاۋاب بېرەلمەيدۇ. ھېكىمنىڭ بالىلىرىنى ئۇنىڭ تۇغقانلىرى بۆلۈۋېلىشتى. بۇ بىچارە يېتىملار ئاتا - ئانىسىدىن ئايرىلىش ئازابى يەتمىگەندەك، ئۆزئارامۇ ئايرىلىپ قېلىشتى.

ئۇلار ئەمدى بىر يوتقاندا يېتىپ، تېپچەكلەپ ئوينىشالمايدىغان بولدى، پەقەت كىرپىدەك تۆگۈلۈپ ياتىدۇ. تەڭتۇشلىرى بار ئاۋازى بىلەن «ئاتا، ئانا، ئاكا» دەپ چاقىرسا، بۇلار تام تۆۋىدە بارمىقىنى چىشلەپ، بوينىنى قىسىپ، كۆزىگە ۋىللىدە ياش ئېلىپ ئۆكسۈپ يىغلايدۇ. ئانىسىنى سېغىنىدۇ، ئاتىسىنى سېغىنىدۇ، ئاكىسىنى سېغىنىدۇ، ئۇكىسىنى، سىڭلىسىنى، ئاچىسىنى سېغىنىدۇ، بۇرۇنقى غەمسىز كۈنلىرىنى سېغىنىدۇ، ئۇمىد قىلىدۇ.

18

تەقدىرنىڭ چاقى پىقىراپ ئايلىنىپ، بىزنىڭ جامالنى يەنە مۇشۇ زېمىنغا، دولان بويىدىكى قومۇشلۇق مەھەللىگە ئېپكېلىپ تاشلىدى. كىشىلەر ئۇنىڭغا ھەيرانۇ - ھەس بولۇپ قاراشتى. ئۇنىڭغا ھازىر بۇرۇنقىدەك كۆچلۈك نەپرەت بىلەن قارىمىسىمۇ، لېكىن ھېسداشلىقمۇ قىلمىدى. ئۇلار: «ئادەم پەقەت ھايات بولسىلا، ھەممە ئىش ئۆتۈپ كېتىدىكەن، ھەممە ئىش ئۆلگەنگە بولدى» دېيىشتى. جامال ئون يىللىق تۇرمە ۋە رېجىم ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، يەنە ھايات قايتىپ چىقتى. ئۇ خىلىلا ئۆزگىرىپتۇ، چاچ - ساقىلىغا ئاق ئارىلاپتۇ، ئەمما بۇرۇنقىدەكلا سېمىز تۇرۇپتۇ. ياش ۋاقتىدىكى ئويناپ تۇرىدىغان كۆزلىرى ئەمدى سەل خىيالچان باقىدىغان بولۇپ قاپتۇ. ئۇنىڭ بۇ قىياپىتى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىدا ئىشلەپ كەلگەن ئادەمگە مۇتلەق ئوخشىمايدۇ. توغرا، ئۇ «ھۇنەرلىك ئەر خار بولماس» دېگەندەك، ئاشۇ نەچچە مىڭ جىنايەتچىلەر ئارىسىدا ئېغىر ئەمگەك بىلەن ئەمەس، ئۆز كەسپى بىلەن شۇغۇللانىدى. رەسىم سىزدى، رەسىم تارتتى، ھازىرقى زامان ئادەملىرى رەسىمسىز ياشالامتى؟ جىنايەتچىلەرمۇ، ئۇلارنىڭ گۈندىپايلىرىمۇ ئادەم - دە. ئۇلارمۇ

رەسىمگە چۈشۈشنى، رەسىم سىزدۇرۇشنى ئارزۇ قىلىدۇ. ئادەتتىكى تۇرمە مۇھاپىزەت خادىملىرى، بۆلۈم ئەمەلدارلىرى، باشلىقلىرى، ئۇلارنىڭ ئەركە - ئايناق چىرايلىق خوتۇن - قىزلىرى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ھەممىسى رەسىمگە موھتاج. جامال ئۇلار ئۈچۈن قۇل رەسىمچى. جامالمۇ ئېغىر ئەمگەكتىن قۇتۇلغىنىغا خوش. ئۇ، قانداق سىزىش، قانداق رەسىم تارتىش بۇيرۇلسا شۇنداق قىلدى. مانا شۇنداق قىلىپ، ئون يىلنى، ئەركىسىز، ئەمما جاپاسىز ئۆتكۈزدى. ئۇ باشلىقنىڭ ئۆيىدىن بۇ باشلىقنىڭ ئۆيىگە يۆتكىلىپ يۈرۈپ، ئۇلارنىڭ چوڭايتىلغان رەسىملىرىنى سىزدى. ئېرىنىڭ، ئايالىنىڭ، بالىسىنىڭ، ئانىسىنىڭ رەسىملىرىنى چوڭ رامكىلارغا كەلتۈرۈپ سىزدى. دەسلەپتە، سىزىدىغان، تارتىدىغان رەسىم تۈگەپ كەتسە قانداق قىلار- مەن دەپ غەم - ئەندىشىدە بولۇۋىدى، بۇ بىكار بولۇپ چىقتى. خۇددى مۇددىتى توشقان جىنايەتچىلەر ئازاد قىلىنىپ، يەنە يېڭىلىرى كېلىپ تۈرغىنىغا ئوخشاش، بۇ ئورۇنىنىڭ كادىر، ساقچىلىرىمۇ كېلىپ - كېتىپ تۇرىدىكەن. كونىسى كەتسە، يېڭىسى كېلىدىكەن، رەسىم سىزىدىغان، سۈرەت تارتىدىغان ئىشلار تۈگىمەيدىكەن.

جامال تۇرمە ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ ئۆيىگە كەلگەندە، ۋەزىيەت ئەسلىدىكىدىن ئاسمان - زېمىن ئۆزگەرگەنىدى. دېھقانلارغا يەرلەر ھۆددە بېرىلىپ، ئاچارچىلىق، يوقسۇللۇق، موھتاجلىقنىڭ ئورنىنى مەمۇرچىلىق، توقچىلىق ئىگىلىگەن، ئادەملەرنىڭ چىرايىغىمۇ قان يۈگۈرۈپ، نۇرلىنىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ بالىلىرى چوڭ بولۇپ قالغان، چوڭ قىزى ئاينىگار تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، دارىلمۇئەللىمىنگە ئوقۇشقا كەتكەن. ئىككىنچى بالىسى سۇلتان تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتە، ئۈچىنچى بالىسى بولسا، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇماقتا ئىدى. پاتمەنىڭ بېشىغا ئاق كىرگەن، يۈزىگە قورۇقلار چۈشكەن،

ئورۇق يۈزىنى قارا داغلار باسقانىدى.

جامال هازىر يەر تېرىش تۈگۈل كەتمەنمۇ تۇتالمايدۇ. ئۇ مەيلى سېكرېتار بولغان مەزگىلدە بولسۇن، مەيلى تۇرمىدە ياتقان مەزگىلدە بولسۇن، كەتمەن تۇتمىدى. قىسقىسى، يىگىرمە يىل-دىن بېرى ئۇ ئېغىر ئەمگەك قىلىپ باقمىدى. ئۇ يەنىلا خىزمەت قىلىشنى، هوقۇق تۇتۇشنى ئۇمىد قىلاتتى. بىراق، هوقۇق، ئەمەل دېگەن يەردىن سۈپۈرۈۋالىدىغان نەرسە ئەمەس - تە. نائىـ-لاج، ئۇ يەنە بىكار تۇرغاندىن كۆرە، مىدىرلاپ تۇرماقچى بولدى. ئۇ، ئوقۇغۇچىلىق دەۋرىدىكى رەسىم ئاپپاراتىنىڭ توپىسىنى سۈرتۈۋېتىپ، يېزىلاردا ئايلىنىپ يۈرۈپ، خەقنى رەسىمگە تار-تىپ پۇل تېپىشقا چۈشتى. يەنە تېخى مۇخبىرلىق قىلىشنىمۇ پۇل تېپىشنىڭ ئوبدان چارىسى قىلدى. رەسىمگە تارتىپ قويۇپ دېھـ-قاندىن پۇل ئالغاندىن تاشقىرى يەنە باي بولغانلارنى ئېتىزى، ئاشلىقى، چارۋىسى، ئورمىنى يېنىدا تازا كۈلدۈرۈپ رەسىمگە تارتىپ، رەسىمنىڭ ئاستىغا: «3 - ئومۇمىي يىغىندىن كېيىن...» دېگەن گەپتىن باشلاپ چۈشەندۈرۈش يېزىپ، سۈرەتلىك خەۋەر قىلىپ، شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە گېزىتلەرگە ئەۋەتىپ تۇردى. شۇنداق قىلىپ، گېزىت - ژۇرناللاردا ئۇنىڭ نامى چىقىشقا باشلىدى. ئىككى - ئۈچ پارچە سۈرەتلىك خەۋەرگە ئاتمىش - يەتمىش يۈەن قەلەم هەققى كېلىدىغان بولدى. جامالغا يەنە ئامەت خەزىنىسى ئېچىلدى. بىر تەرەپتىن، چۆنتىكى پۇلغا تولۇشقا، يەنە بىر تەرەپتىن، سېسىپ كەتكەن نامى يۇيۇلۇپ، كۆزگە كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئۇزاق ئۆتمەيلا، ئۇ يېزا باشلىقلىرىنىڭ نەزىرىگە ئېلىندى. ئالىي مەكتەپتە ئوقۇغان، يېزىقچىلىق ئىقتى-دارى يۇقىرى، خەنزۇچىنى سۈدەك بىلىدۇ. دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بۇنداق يېزىدا بۇنچىلىك ئادەمنىڭ چىقىشى ئا-سانمۇ! بۇنداق ئادەمنىڭ ئىقتىدارىنى ئىسراپ قىلىۋەتمەي كۆچە-دىن پايدىلىنىش كېرەك. ئىختىساس ئىگىسى دېگەن شۇ - دە.

هازىر يېزىلىق هۆكۈمەتكە كاتىپ يوق، مېنىڭچە ئۇنى كاتىپ قىلىپ ياللىۋالساق، كېيىنچە كادىر قوبۇل قىلىش شتاتى بېرىلسە، رەسمىيلەشتۈرۈۋالساق بولىدۇ.

يېڭىدىن سايلانغان يېزىلىق خەلق هۆكۈمىتىنىڭ ياش باشلىقىنىڭ بۇ دادىل پىكرى جامالنى خوشلۇقتىن مەست قىلىۋەتتى. ئۇنىڭ ئارزۇ قىلغىنى مۇشۇنچىلىك بىر خىزمەت ئەمەسمىدى؟ ئىشقىلىپ، هۆكۈمەت خىزمىتى بولسىلا بولدى. ئۇنىڭ بۇ ئارزۇسىنى يېزىنىڭ يېڭى باشلىقى ئوبدان چۈشەندى. هە، هازىر ياللانما كاتىپ بولدى. ئەتە - ئۆگۈن، يۇقىرىدىن شتات كەلسە، دۆلەتنىڭ رەسمىي كادىرى، رەسمىي كاتىپ بولىدۇ. ئادەمنىڭ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا ئامەت شۇنچىلىك كەلسە بولمىدىمۇ؟ رەسمىي كادىرلىق شتاتىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، چوقۇم بارلىق ئامالنى قىلىش كېرەك. نېمىلا بولمىسۇن، رەسمىي كادىر دېگەنىنىڭ هامان نېنى پۈتۈن، يېگەن گۆشى سۆڭەكسىز بولىدۇ. شۇڭا ئۇ، بارلىق تىرىشچانلىق بىلەن، يېزىنىڭ ئادەتتىكى كالتا ئاقساقاللىرىدىن تارتىپ سېكرېتارىغىچە هارماي خىزمەت قىلدى. ئۇلارنىڭ رەسمىنى سىزدى، سىرچىلىقىنى قىلدى، ئۆيىگە مېهمانغا چاقىردى، ماختىدى، مەدھىيىلىدى. يالغۇز ئاغزىدىلا ئەمەس، گېزىتتە، ژۇرناللاردا ماختىدى. هارسىمۇ، مۇدۇرسىمۇ، يېقىلسىمۇ، ئۇيقۇدىن مەڭدەپ قوپۇپ خىزمىتىنى قىلسىمۇ، ئۇلاردا ياخشى تەسىرات قالدۇرۇشقا تىرىشتى. مانا مۇشۇ تامادا پالاقشىپ ئىككى يىل ئۆتۈپ كەتتى. هازىر ئۇنىڭ سىرتقى كۆرۈنۈشى تۇرمىدىن بوشۇنۇپ چىققان ۋاقتىدىكى جامالغا مۇتلەق ئوخشىمايتتى. هەرقايسى قاتلامدىكى ئەمەلدارلارغا تىنىمسىز خىزمەت قىلىش نەتىجىسىدە، ئورۇقلىغان، مۇكچەيگەن، چارچىغاندى. خۇددى ئۇ سېكرېتار بولۇشتىن ئىلگىرىكى ۋاقتىدىكىگە ئوخشاش قورسىقى ئىچىگە تارتىلىپ، دۇمبىسىگە چاپلىشىپ قالاي دەپ قالغان، بويۇن گۆشلىرى سىزىپ، ئىنچىكىرەپ، جىگدە يىلتە-

زىدەك بولۇپ قالغانىدى. شۇنداق بولسىمۇ، لېكىن ئۇ قىلچە بوشاشقىنى يوق. يەنىلا تېنىمسىز ھەركەت قىلدى، ئىشلىدى، خۇددى ئىگىسىگە سادىق ئىتتەك، ئەمەلدارلارنىڭ بوسۇغىسىدىن نېرى كەتمىدى. ئۇ پەلەكنىڭ ئۆرگۈلۈپ ـ چۆرگۈلۈپ تۇرىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. ئۇ، ئامەت ئۇنىڭغا قۇچاق ئېچىپ، دۆلەتنىڭ كادىرى بولۇۋالغاندىن كېيىنلا، ئاندىن ھاردۇقىنى چىقارماقچى، دەم ئېلىپ، ئۆزىنى كۆتۈپ، يوقاتقانلىرىنىڭ ھەممىسىنى تولدۇرۇۋالماقچى. شۇڭا ئۇ ئاشۇ شتات ئۈچۈن، جان ـ جەھلى بىلەن ئىشلىدى. ئۇھ، مانا ئەمدى ئەتە شۇ شتاتنى، ئاشۇ تۆمۈر كېيىمنى كىمگە بېرىش مەسىلىسى بەلگىلىنىدىغان قۇتلۇق كۈن. جامالىنىڭ قىلغان خىزمەتلىرى ئالدىدا، چوقۇم ئۇلارنىڭ يۈزى قىزىرىدۇ، يېگەن ئېغىز ئۈيۈلىدۇ ئەمەسمۇ!...

مانا ھازىر ئۇ بىر كېچە ئۇخلىماي سىرغان رەسىمنى كەچكىچە ئاپتاپتا قۇرۇتۇپ، خۇپتەن ۋاقتى بولغاندا قولتۇقىغا قىسىپ، يېزا باشلىقىنىڭكىگە قاراپ يول ئالدى. ئۇ، بۇۋايدەك مۇكچەيمەپ، بېشىنى تۆۋەن سېلىپ، ھازىرلا يىقىلىپ كېتىدىغاندەك دەلدەڭشىپ كېتىۋاتاتتى. ئادەملەر، سىلەر جامالنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ، ئۇنىڭ چىرايىغا قاراپ بېقىڭلار! ئۇنىڭ نېمىلەرنى ئويلاۋاتقىنىنى چىرايىدىن بىلىۋېلىشقا ئۇرۇنۇپ كۆرۈڭلار! ئەي زېمىن! مەن ساڭا يەنە خىتاپ قىلاي: قارا، ئادەملىرىڭگە!

ئاھ، رەھىمسىز دەريا!

(پوۋېست)

1

مانا بۇ كۆرۈمسىز، تاش مايماق قارا ئېشەك بىزنىڭ تۇردى رەزگىنىڭ سىردىشى ۋە ئايرىلماس دوستى. ئۇلار قاچانمۇ بىرەر - يېرىم دەم ئايرىلىپ باققان؟ تۇردى رەزگى بىر يەرگە بارىدىغان چاغدا، ئېشىكىگە ئەسكى كېگىز مۆلىنى[1] توقۇيدۇ - دە، ئۇستىگە ئەپ-چىلگىنە مىنىۋالىدۇ. يولغا چىقىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، خۇددى ئېشەك بىلەن ئۆزى ئوچۇنلا ئېيتىۋاتقاندەك، بوغۇق ئاۋازدا غىڭ-شىپ «گۈلئايىم» ناخشىسىنى باشلايدۇ، ئۇنىڭ ياغسىراپ كەت-كەن ياغاچ ھارۇنىڭ غىچىرلىشىدەك چىقىدىغان كۈلكىلىك، ئالا - تاغىل ئاۋازى، ئېشەككە نىسبەتەن ئالاھىدە تەسىر كۆرسەتسە كېرەك. شۇڭا ئۇ قۇلاقلىرىنى يوپۇرۇپ، خارتىلداپ قويۇپ، ئالچاق پۇتلىرىنى چاققان يۆتكەپ، قىل يورغىدەك مېڭىپ كېتە-دۇ. تۇردى رەزگى ئېشىكىنىڭ بۇنداق مېڭىشلىرىدىن قانداقتۇر ئۆزىمۇ تىل بىلەن ئىپادىلەپ بېرەلمەيدىغان شېرىن ھېسسىياتلار-غا تولىدۇ، ئۆز ئىچىدە ئېشىكىدىن شۇنچىلىك سۆيۈنىدۇ. ئۇنىڭ نە ئۇرۇق - تۇغقىنى، نە بالا - چاقىسى، نە دوست - بۇرادىرى يوق. پېشى ئەللىكتىن ئاشقىنى بىلەن تېخى توي قىلمىغان قېرى يى-گىت. ئۇنىڭ ھېسسىياتىنىڭ ئۆلگەن - ئۆلمىگەنلىكىنى بىلگىلى

---

① مۆلە — مەكىت شۇنسىدە ئۇچۇلۇق مەنسىدە.

بولمايدۇ. چۈنكى ئۇ مۇشۇ پېشىغىچە بىرەر يات جىنىس بىلەن بىرەر - يېرىم دەم مۇڭدىشىپ باققىنى يوق. ئۇنىڭ دوستىمۇ، مەھبۇبە- مۇ، ھەممىسى مانا مۇشۇ ئاستىدىكى مۇلايىم ئېشىكى. ئۇ ئېشەك تۇردى رەزگىگە ئوخشاشلا كۆرۈمسىز. ئۇنى ئېشەكلەر ئىچىدىكى ئەڭ سەت ئېشەك دېسە بولىدۇ. قاپقارا، ئۆسكىلەڭ، پاچىپىيپ تۇرغان يۇڭلار ئارىسىدىكى چاپاق باسقان كۆزلىرى چۈن - كۈمۈتىلەرنىڭ ئۈۋىسى، سالپىيىپ تۇرىدىغان ئۆزىدىن يوغان قۇلىقىچۇ تېخى! ئىگىسىنىڭ كۆزىمۇ ئۇنىڭدىن قېلىشمايدۇ. تۇردى رەزگىنىڭ ئۆسكىلەڭ چۈپۈر قاشلىرى ئاستىدا يوشۇرۇن- غان خۇنۇك كۆزلىرىگە قارىغان ئادەم يىرگىنىدۇ. دېمىسىمۇ، تۆمۈرچىلىك كەسپى ئۇنىڭ يۈزىنى ئۆزى كۈچىنىپ بازغانلايدە- غان تۆمۈردەك ھەم قوتۇر، ھەم قاپقارا قىلىۋەتكەن، چىگىشلە- شىپ كەتكەن ساقاللىرى ئۇنىڭ يۈزىنى كىرپىنىڭ دۈمبىسىگە ئوخشىتىپ قويغان.

ئىزدەپ - تېپىشقان بۇ ئىككى مەخلۇق ئۆز جەمەتلىرى ئىچىدىكى ئەڭ ئېتىبارسىز، كۆرۈمسىزلەردىن. شۇڭا ئۇلار ئۇ- نىڭ بىرسى ئادەم، بىرسىنىڭ ھايۋان بولۇشىدىن ئىبارەت تەبە- ئىي توساقنى قىلچىمۇ نەزەرگە ئالماستىن، بىر - بىرى بىلەن ئوبدانلا چىقىشىپ قالغان. تۇردى رەزگى، «بۇ دۇنيادا چىرايلىق ئادەملەر (ئۆزىدىن باشقا ئادەملەرنىڭ ھەممىسىنى چىرايلىق ھې- سابلايتتى) دىن دوست چىقمايدۇ. ئادەملەر ۋاپاسىز، ئاغزىدا چە- رايلىق سۆزلەپ، ئۆزلىرىنى مەدەنىيەتلىك ھېسابلايدىغان، چوڭ ئىشلار قولىدىن كېلىدىغان ئادەملەرمۇ ۋاپاسىز. گەرچە ئۇلار ئادەم بولسىمۇ، ئۆز مەنپەئەتى ئۈچۈن ئەڭ قەبىھ ۋەھشىيلىكلەر- نى قىلىشقا ئۇرۇنىدۇ. ئۇلاردا ھايۋانچىلىك سەممىيلىك، سادا- قەت دەيدىغان نەرسە مەۋجۇت ئەمەس، ھەتتا مۇشۇ ئاستىدىكى ئېشەكچىلىك ۋاپا دېگەننى بىلمەيدۇ، دوستلۇقنى قەدىرلىمەيدۇ» دەپ قارايدۇ. شۇڭا ئۇ، مۇشۇ كۆرۈمسىز ئېشىكىنى ئەڭ يېقىن

دوستى دەپ بىلدۇ. بۇ ئىككىسىنىڭ رىشتى شۇنچىلىك چىڭ باغلانغان.

ئۇنىڭ ئۆيى دەريا بويىدىكى بازارغا ئانچە يىراق بولمىغان مەھەللىدە. ئۇ مەھەللىسىنىڭ چېتىدىكى بىر باغۇ بوستان ئىچىدە ئىككى ئېغىزلىق، تورۇسلىرى ئىستىن قارايغان لاي تاملىق ئۆيدە ئولتۇرىدۇ. تاشقىرىقى ئۆيى ئۇنىڭ تۆمۈرچىلىك قىلىدىغان دۇكىنى، ئىچكەركى ئۆيگە بولسا، كونا زەدىۋال تارتىلىپ، ئىككى چىت يوتقان - كۆرپە، قۇراقتىن تىكىلگەن سامان تەكىيە، بىرقانچە ساپال قاچا، بىر قۇم قازان ۋە چۆگۈن قاتارلىق نەرسە-لەر قويۇلغان. مانا بۇلار ئۇنىڭ ئۆيىدىكى بار - يوقى بىساتى. ئۇنىڭ ئۆيىنىڭ ئىچى بۇنداق بىچارىچىلىق، يوقسۇزلۇق ئىچىدە قالغاندەك غېرىپسىنىپ تۇرغىنى بىلەن، ئۆيىنىڭ ئەتراپىغا كۆ-چەت سېلىۋېرىپ، ئۇ يەرنى مانا ئەمدىلىكتە تۇمەنلىگەن قۇشلار ماكان تۇتىدىغان جەننەتكە ئايلاندۇرغان. تۇردى رەزگىنىڭ ئۆيى بولسا جەننەتتەك باغ ئىچىدە، چوخچىيىپ تۇرغان قاقاس دۆڭگە ئوخشاش كۆرۈنىدۇ.

2

تۇردى رەزگى — ئاۋۋال ئۇنىڭ لەقىمىنى بىلۈۋالىلى — بۇ ئىسىم ئۇنىڭغا مۇشۇ مەھەللىدىكى ئادەملەر تەرىپىدىن قويۇل-غان. ئۇ چىرايلى كۆرۈمسىز، سەت بولغىنى ئۈچۈنمىكىن، سەل رەتلىكرەك يۈرۈشنىمۇ بىلمەيدۇ، كىيىملىرى شۇنچىلىك بەزەپ، رەتسىز ۋە يىرتىق. ئۇنى ياماپ ياكى يۇيۇپ كىيمەيدۇ، بىر كىيىمنى بىرلا كىيىۋالسا، تاكى ياپمىسا بولمايدىغان يېرى ئې-چىلغاندىلا يەڭگۈشلەيدۇ، ياكى يېڭىسىنى ئالىدۇ، بۇ ئۇنىڭ ئادىتى. ھورۇنمىكىن دېسە ئىشچان، نامرات بىچارىمىكىن دېسە، مۇشۇ يۇرت، ھەتتا مۇشۇ ناھىيە بويىچە ھەرقانداق دۆلەتمەن بايىنىڭ ئۇنىڭ ۋەجى ئالدىدا كۆزى چەكچەيمەي قالمايدۇ. ئۇ

تۆمۈرچىلىك ئورنىغا بىر كىرىۋالسا، قوپال، قاداق قوللىرى بىلەن بولقىنى ئەپچىل سوقىدۇ، كېچە ياكى كۈندۈز دېمەستىن ئىشلەۋېرىدۇ. بۇ ناھىيىنىڭ دېھقانلىرى تۇردى رەزگىنىڭ كەتـ مىنىدىن باشقا كەتمەننى چاپمايدۇ، ياغاچچىلار ئۇ ياسىغان كەكە ۋە ئىسكىنىدىن باشقا كەكە، ئىسكىنىنى ئىشلەتمەيدۇ. شۇڭا ئۇ بۇيرۇتمىدىن باش كۆتۈرەلمەيدۇ، شۇنداق بولغانكەن، ئۇنىڭ بولقىسىنىڭ تۆمۈرگە «توك» قىلىپ بىر تېگىشى پۇل دېگەن سۆز، پۇل كىرىۋېرىدۇ، لېكىن چىقمايدۇ. تۇردى رەزگىنىڭ بىر قورسىقىدىن باشقا يەنە نېمىسى بار، ئۇ پۇللارنى نەگىمۇ سىغدۇرار ھەم نېمىمۇ قىلار؟ ئۆلسە قالىدۇ!... ۋۇي ئۆلۈمـ تۇك رەزگى، ياكى يېيىشنى بىلمەيدۇ، ياكى كىيىشنى. «ئاشنى ئىچەلمەسكە بەر، نانىنى يېيەلمەسكە بەر» دېگەندەك، ۋەجنى خۇدا ـ يىمنىڭ مۇشۇنداق رەزگىگە بەرگىنى قىزىق!...

تۇردى رەزگى غەلىتە ئادەم، ئۇ بازارغا بارسا، پاكار ۋە كۆرۈمسىز قارا ئېشىكىگە مىنىپ غىتىلداپ بارىدۇ، باشقىلارغا ئوخشاش ئات ياكى موتسىكلىت مىنمەيدۇ، ئۇنداق قىلىپ جان قىينىاپ بازارغا بارغانىنىڭ نېمە پايدىسى؟ بېلىگە ئۆزى قوقاستا كۆمۈپ پىشۇرغان كۆمەچتىن بىرنى تۇڭىدۇ ـ دە، ئاتايىن بازارـ غا بارغان ئادەم ئاغزىغا تېتىغۇدەك تۇزۇكرەك غىزا يېمەي، ئەللىك پۇڭلۇق ئۇچەي ـ قېرىن شورپىسى ئېلىپ، ھېجىر تاۋاقتا كۆمەچنى پوملاپ سالغاندىن كېيىن، ئۇستىدىن ياغاچ قوشۇقتا بېسىپ تۇرۇپ، پاخماق ساقاللىرى ئارىسىدىن ئۆرۈلۈپ چىقىپ تۇرغان كالپۇكلىرى بىلەن، ئۇچەي ـ قېرىننىڭ سۈيىنى ھۇزۇرلىنىپ سۈمۈرىدۇ. ۋاھ، ئۇنىڭ ئۇچۇن دۇنيادا بۇنىڭدىن ئارتۇق لەززەت بولامدۇ؟ ئۇ تىلىنى تامشىپ، تەرلەپ ئولتۇـ رۇپ، يوغان كۆمەچنى ئۇچەي ـ قېرىننىڭ سۈيى بىلەن ئىچىپ بولغاندىن كېيىن، بىر كېكىرىدۇ ـ دە، ئۆپكە ـ قېرىن، ئۇچەيلەرنى بەلبېغىغا تۇگۇپ، ئاللاغا شۇكرى ـ سانا ئېيتىپ،

بىر دۇئا قىلغاندىن كېيىن، سوزۇپ بىرنى كېكىرتۈپتىپ، ئور-نىدىن قوزغىلىدۇ. بۇ چاغدا، ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرغانلار ئۇنىڭ-دىن بىزار بولۇشۇپ، ئىچىدە مىڭنى تىللايدۇ. ئەگەر، نازاكەت-لىك قىز - جۈۋانلار يانداپ ئۆتۈپ قالسا، ئۇنىڭدىن بوقسۇپ چىققان تەرنىڭ بەتبۇيىدىن سەسكىنىپ، كۆڭلى ئاينىپ، خېلى يەرگە بارغۇچە «سەت، توخۇرۇلۇق مەينەت رەزگى» دەيىشىپ كېتىدۇ. ئۇ ئادەتتە، پۇلنى كۆپ تاپىدۇ، خەجلىمەيدۇ. ئەنە بۇگۈنمۇ ئۇ ئۇسساپ تاماقلىرى قۇرۇپ، كالپۇكلىرىنى گەز باغلاپ، ئاغزى كاككۇكتەك ئېچىلىپ قالدى، مۇزدەك چۇچىمەل دوغ ئۇنىڭ نەپسىنى تاقىلداتقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ بىر قاچا مۇز سۇيىنى (ھە راست، يەنە ئىككى قوشۇق ئىچىدىغان قېتىقىمۇ بار) يىگىرمە پۇڭغا ئىچمەيدۇ، ئۇ ئىچىدە: «ئادەملەر ئەخمەق - دە، ماۋۇ يەردە بەش پۇڭلۇق مۇز قىيامى تۇرسا، يىگىرمە پۇڭغا دوغ ئىچىدۇ، بۇ نېمىدېگەن ھاماقەتلىك!» دەپ ئويلايدۇ. تۇردى رەزگى بەش پۇڭلۇق مۇز سۇيىدىن بىر قاچا ئىچىپ راسا راھەت-لەندى - دە، دوغ ئىچىۋاتقان ئادەملەرگە نەپرەت بىلەن قاراپ قويۇپ، كېتىپ قالدى. مانا شۇ ئۇنىڭ ھەپتىدە بىر بولىدىغان بازار كۈنى قىلىدىغان خىراجىتى. ھەر كۈنى ئەكم دېگەندە يىگىرمە - ئوتتۇز كويغا ئىشلەيدىغان، قولىدا ئوتتۇز نەچچە مىڭ يۈەن پۇلى بار ئادەمنىڭ ئىشلىرى مانا شۇنداق. ئوتتۇز نەچچە مىڭ يۈەنمۇ ئاشۇنداق يېمەي، كىيمەي يىغقاندا توپلانغان پۇل - دە، ئەگەر ئۇدۇللۇق يەپ تۈگەتسە، بۇ پۇل ئۆزلىكىدىن يىغىلىپ قالاتتىمۇ؟

تۇردى رەزگى بازاردىن يېنىپ، ئۇدۇل دەريا تەرەپكە ماڭ-دى. ئېشەك ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى ئوبدان بىلىدۇ. شۇڭا ئۇ ئاچالغا كەلگەندە، ئۆيى تەرەپكە بۇرۇلماستىن، ئۇدۇل دەريا بويىغا قاراپ ماڭدى. تۇردى رەزگى ئېشىكىنىڭ ئەقلىگە سۆيۈ-نۈپ، كۆلۈمسىرىدى. چىم، يۇلغۇن، يانتاق، چاتقاللار ئارىسى-

دىكى چىغىر يول بىلەن دەريا بويىغا يېتىپ كېلىشتى. مانا ئۇنىڭ ئوتتۇز يىلدىن بېرى داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن كونا ئادىتى. ئادەتتە ھەر كۈنى كەچتە ئېشىكىگە مىنىپ مۈشۈ دەريا بويىغا كېلىدۇ. دەريا بويىغا كەلگەندە، ئېشىكىدىن چۈشۈپ، چىم ئۈستىدە ئولـ تۇرۇپ، پېشىن نامىزىنى ئوقۇيدۇ. ئۇ نامىزىنى شۇنچىلىك پىغانلىق، ئاللاغا سېغىنىش ئىچىدە ھۆكۈرەپ يىغلاپ ئوقۇيدۇكى، ئادەتتە ئۇنىڭ مۇنداق يۇرەكنى ئېزىدىغان يىغىسىنى ئاڭلىغان ھەرقانداق تاش يۇرەك ئادەمنىڭمۇ چىداپ تۇرۇشى مۇمكىن ئەـ مەس. ئۇ يىغىدىن توختاپ، نامىزى تۈگىگەندىن كېيىنمۇ، يۈكۈـ نۈپ ئولتۇرغان پېتى، لۆمۈشۈپ ئېقىۋاتقان دەريا سۈيىگە ئۇزاقتىن ـ ئۇزاق مۆڭلىنىپ قاراپ ئولتۇرۇپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ دائىم تۆمۈرـ گە قاراۋېرىپ، تۆمۈردەك قېتىپ كەتكەن چىرايلى بۇنداق چاغدا شۇنچىلىك مۆڭلۈق تۇسكە كىرىدۇكى، ئۇنىڭ بۇ قىياپىتى ئادەمـ گە شەكسىز يىغا ياماشتۇرىدۇ. بىراق، بۇ ئادەمنىڭ بۇنداق مۆڭلۈق چىرايىنى ئېشىكىدىن باشقا ئىنسى ـ جىن كۆرۈپ باقمىغان. ئۇ ئادەتتە ھېچكىمگە ئارىلاشماي، ئۆيىدە ئىشىنى قىلىدۇ. ئىشى تۈگىسە، دەريانىڭ مۇشۇ قويۇق چاتقاللار قاپلـ ىغان بىرلا يېرىگە ـ دۆڭنىڭ باغرىغا كېلىپ نامازغا بىر ئولتۇرـ سا، تاكى قاراڭغۇ چۈشۈپ كۆز باغلانغۇچە دەرياغا قاراپ ئولتۇرىدۇ. ئولتۇرغاندىمۇ، بىر تەكىلسە سۈدىن باشقا ياقتا قارىمايدۇ. ئاھ... ئېـ قىن سۇ، سەن نېمىدېگەن ئۇلۇغ! سېنى بىرسى ئالدىغا سېلىپ قوغلىمايدۇ، ياكى تۆگىدەك بۇرنۇڭغا چۈلۈك سېلىپ يېتىلىمەيـ دۇ. نەگە شۇنچە ئالدىرايدىغانسەن؟ ئۇنىڭ كۆز نۇرى، يۈرەك رىشتى ساڭا باغلانغان. ئۇنىڭ كۆزى دەريا ئىچىدىن ـ لاي ـ لاتقىلارنى بۇلدۇقلىتىپ سۆرەپ ئېقىۋاتقان سۇ ئىچىدىن بىر گۈزەلنىڭ سىماسىنى كۆرىدۇ. بۇ چىراي ئۇنىڭ ئۆچۈن ئەڭ مۇقەددەس تەۋەرۈك. بۇ گۈزەل سىمانى پەقەت ئۇلا، ئۇنىڭ ئاشۇ گۈزەل پەرىگە باغلانغان ئاشىق يۈرىكى بىلەن ئۇنىڭ كۆز نۇرىلا

كۆرىدۇ. قارىغانسېرى ئۇنىڭغا مۇھەببىتى ئاشىدۇ. ئەقىدىسى كۈچىيىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ ئاشۇ گۈزىلىگە ئۇنسىز قارايدۇ. غايىبانە چىرايىمۇ ئۇنىڭغا سىنچى كۆزلىرى بىلەن تىكىلىدۇ. ئۇ شۇنچىلىك گۈزەل چىرايكى، ئۇنى يەر يۈزىدە پەقەت تۇردى رەزگىلا كۆرگەن. بىر كۆرۈشى بىلەنلا غايىبانە سۆيگەن. شۇ سۆيگۈنىڭ ئەقىدىسى ئۇنىڭ يۈرىكىگە مەڭگۈ ئۆچمەس سۆيگۈنىڭ تامغىسىنى باسقانىدى. ئۇ ھەر كۈنى دەريا بويىغا كەلگەن ھامان، ئاشۇ گۈزەل پەرىزاتنىڭ ئوماق چىرايى سۇ يۈزىدە پەيدا بولاتتى - دە، بۇلاقتەك كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىكىپ، چوڭقۇر مۇھەببەت نەزەرى بىلەن ئۇنسىز قارايتتى. ئۇ بۇ گۈزەل مەھبۇبىدىن ئايرىلىپ قالماسلىق ئۈچۈن، ئۇنى ئۇنتۇپ قالماسلىق ئۈچۈن، بۇ يەرگە ھەر كۈنى كېلىشنى ئادەت قىلغان. ئۇنىڭ دەريا بويىغا تولا كېلىشتىكى سەۋەبى مانا مۇشۇنىڭدىن ئىبارەت ئىدى.

3

تۇردى رەزگى ھاياتىدا بىرەر ئايالغا ئۆزىنىڭ ئەرلىك سېزىمىنى ئاتا قىلىپ باققان ئەمەس، ئۇ سۇ يۈزىدە جىلۋە قىلىپ، ئۆزىگە غەمكىن كۈلكىسىنى تەقدىم قىلىپ تۇرغان گۈزەل قىزنىڭ جامالىنى كۆرۈش بىلەن، ئۆزىنىڭ ئوتلۇق مۇھەببەت ئىشتىنى، ئىلاھى سېھرىي كارامەت بىلەن چىڭ چېگىپ، ئۇنىڭ ھايات يولىنى بۇزۇۋەتكەن ئاشۇ ئىشنى ئوتتۇز ئىككى يىلدىن بېرى ھەر كۈنى ئەسلەپ، ئاچچىق ھەسرەت بىلەن پۈتكەن مەنىۋى لەززەتتىن ئوزۇق ئېلىپ ياشىدى. ئۇمۇر بويى ئاشۇ قىزنىڭ مۇپتىلاسى بولدى. ئوتىدا كۆيدى. بۇ كۆيۈكتىن ,شۇنداق بىر ئېچىنىشلىق غايە مۇنارىسى تىكلەندىكى، ئۇنىڭ ھاياتىدا يۇز بەرگەن ھەرقانداق ئەگرى - توقايلىق، ھەرقانداق يەر تەۋرەش ۋە ھەرقانداق شىددەتلىك جۇدۇن - شۇبرغانمۇ بۇ مۇقەددەس مۇنا-

رىنى ئۆرۈۋېتەلمىدى. ئەكسىچە ئۇ بارغانسېرى سەلتەنەتلىك بو-
لۇپ قەد كۆتۈردى. ئەنە شۇ ئاشقىلىق ئۇنى مۇشۇنداق رەزگى
ھالغا كەلتۈرگەن، لېكىن ئۇنىڭ سىرتىدىكى رەزگىلىك پەقەت
قەلب كۆزى غۇۋا كۆرىدىغان كىشىلەرنىڭ كۆزىتىشىدىنلا ئىبا-
رەت، خالاس.

بەزىدە ئالەم ئاستىن - ئۈستۈن بولۇپ كەتسىمۇ، يەنىلا
تەقدىر ئۆزگەرمەيدىغان چاغلار بولىدۇ، بۇ خۇددى مەھكۇم ئە-
نىڭ قۇرام تاش ئاستىدىكى مىجىلىپ ياتقان گىياھەك بىچارىلىق
ھالىتىنى ئەسلىتىدۇ. لېكىن بەزىدە تەقدىر قىلدىن نازۇك بو-
لۇپ، سەللا سالقىن شامالدا تەۋرەپ، كارامەت يېڭى قىسمەتنى
تۇغىدۇ. بۇنى تۇردى رەزگىنىڭ تەقدىرىنى بەلگىلەۋاتقان كىچىك-
كىنە بىر ۋەقەدىن كۆرۈپ باقايلى.

4

تۇردى رەزگىنىڭ يېگىرمە ياشلىق ۋاقتى. ياش تۇردى ۋۇ-
جۇدى ياشلىق ھېسلىرىنىڭ مەستخۇشلىقىدا ئۇرغۇپ تۇرغان،
غۇرۇرى كۈچلۈك، بىلەكلىرى توم، كۆچتۇڭگۇر بولۇپ يېتىل-
دى. نامرات ئانا - ئانا پەرزەنتىنىڭ ھاياتىنى ئۆزلىرىدەك موھ-
تاجلىقتا ئۆتكۈزمەسلىكى ھەم ھالال ئادەم بولۇپ چىقىشى ئۈ-
چۈن، ئۇنى شۇ زامانداا راسا ئېقىۋاتقان تۆمۈرچىلىك ھۈنىرىنى
ئۆگىنىشكە بەردى. تەمبەل ۋە ئەقىللىق شاگىرت قېرى تۆمۈر-
چىنىڭ كۆڭلىگە تازا ياقتى. تۇردى ھەر بىر ئىشتا ئۆز ئۈستىد-
نىڭ كۆڭلىدىكىنى تېپىشقا تىرىشاتتى ھەم تاپشۇرۇلغان ئىشلار-
نى ئەستايىدىللىق بىلەن كۆڭۈلدىكىدەك قىلاتتى. شۇڭا ئۇ ئازلا
كۈن ئىچىدە خېلى نەرسىلەرنى ئۆگىنىۋالدى ھەم ئۈستىسىنىڭ
قەدىرلىشىگە ئېرىشتى. قېرى تۆمۈرچى ئولتۇرسا - قوپسا ئۆيدە-
كىلەرگىمۇ، يار - بۇرادەرلىرىگىمۇ تۇردىنى ماختاپ، ئۆز ئۆمە-

ىردە تەربىيىلىگەن يەتمىش نەچچە شاگىرتى ئىچىدە، بۇنىڭدىن ياخشى شاگىرتقا ئۆچرىمىغانلىقىنى ئېيتىپ ھۆزۈرلىناتتى.

قېرى تۆمۈرچىنىڭ دۇنيالىقتا ئايمىنىسا ئىسىملىك بىرلا قىزى بار ئىدى. ئۇنىڭ سەرۋىدەك ئۆسكەن زىلۋا بويى، ئاق سېرىق كەلگەن يۈمىلاق يۈزى، كۈلۈپ تۇرىدىغان سېھىرلىك كۆزلىرى تولىمۇ يېقىملىق ئىدى. تىلى چۆچۈك بۇ ئوماق قىز، تۇردىغا بەكمۇ ياقاتتى. ئۇ داۋاملىق تۇردىنىڭ قاپقارا، توم بېلەك-لىرىگە، تەر تەپچىرەپ مىس قازاندەك پارقىراپ كەتكەن كەڭ يەلكىلىرىگە، قىپقىزىل تۆمۈرگە بارغان ئۇرۇشلىرىغا قاراپ، توختىماي ۋىلقىلاپ كۈلەتتى. ئايمىنىسا بىر كۈنى شۇنداق كۈلۈ-ۋەرگەندىن كېيىن، قېرى تۆمۈرچىمۇ ئىشتىن توختاپ، قويۇق چار ساقىلى ئارىسىدىكى پۈرۈلۈپ كەتكەن ئېغىزىنى ئېچىپ، قىزىغا زوقى كېلىپ كۈلۈمسىرىدى. ئۇ چوڭقۇر ئاتىلىق مېھرى بىلەن:

— قىزىم، كېلە، كۈلۈۋەرمەي ئاتاڭنىڭ تەرىنى سۈرتۈپ قويە، ئومىقىم، — دېدى. قىز شۇئان نېپىز لېۋىنى پۈرۈپ ئەركىلىدى:

— ھىم... كۆيىدەپ، قارىداپ كەتكەن يۈزۈڭنى يەنە سۈرتسە يەنە قارا قىلىسەن. ئۆزۈڭنىڭ قارىلىقى يەتمىگەندەك.

— ھا، ھا، ھا... بالام ئەتمەيمەن، خەپ توختاپ تۇر، — قېرى تۆمۈرچى شۇنداق دەپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. ئايمىنىسا شۇئان ئاستا كېلىپ، ئاتىسىنىڭ ئىستىن قارايغان يىرىك ساقال باسقان يۈزىنى قولياغلىقى بىلەن پاكىزە سۈرتۈپ قويدى. شۇ چاغدا بارغان تۆتۈپ تۇرغان تۇردىنىڭ تېنى جۇغلىدە قىلىپ، خۇددى قىز ئۇنىڭ تەرىنى سۈرتۈۋاتقاندەك، تەر باسقان يۈزى قىزىرىپ، يەرگە قارىۋالدى. ئايمىنىسانىڭ قوڭغۇراقتەك زىل ئاۋازى يەنە ئاڭلاندى:

— ھىم... مەيلى، مېنى بالام ئەتمىسەڭ، ئانام بالام

ئېتىۋېرىدۇ، يۇزۇڭنى ئەمدى ھەرگىز سۈرتمەيمەن.
— نېمىشقا؟
— يۇزۇڭنىڭ تۈكى قولۇمغا سانجىلىپ كېتىدىكەن.
قېرى تۆمۈرچى قىزنىڭ سۆزىدىن ئۇچىيى ئۇزۇلگۈدەك كۈلۈپ كەتتى. بۇ گەپتىن تۇردىمۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي كۈلۈپ سالدى. قىز لېۋىنى پۈرۈشتۈرۈپ دومسايدى. قېرى تۆمۈرچى كۈلكىدىن ئۆزىنى ئاران توختىتىپ:
— مېنىڭ يۇزلىرىم تۈكلۈك بولسا، ئەمىسە تۇردى ئاكاڭ-نىڭ يۇزىنى سۈرتۈپ قوي، ئۇنىڭ يۈزى سېنىككىدەك تۈكسىز، — دېدى.
قىزنىڭ ھەممە خۇشاللىقى شۇئان نەگىدۇر يوقاپ، يۈزىگە ۋىللىدە قىزىللىق ئولاشتى ـ دە، بۇرۇلۇپ ئۆيگە قېچىپ كىرىپ كەتتى. تۇردىنىڭ بېشىدا چاقماق چاققاندەك بولۇپ، ۋۇجۇدىنى تىترەك باستى. ۋاھ، بۇ قانداق گەپ، ئاتىنىڭ كۆڭلى شۇنچە-لىك تۈز بولسىمۇ، بىراق بۇنچىۋالا ئاشۇرۇۋەتمەسلىك كېرەك ئىدى. قىز ئۇنى ھەرقانچە ئۆز ئاكىسىدەك كۆرسىمۇ، لېكىن بەربىر ياتباش ئادەم ـ دە. تۇردىنىڭ پۈت ـ قوللىرى بوشاپ ماغدۇرسىزلاندى. ئاھ، بۇ نېمە قىلىق. مەن نېمە بولۇۋاتىمەن؟ بۇ ئوڭۇمۇ ـ چۈشۈممۇ؟ بىچارە قىز، قانچىلىك ئىزا تارتقان-دۇر؟ تۇردى ساڭگىلاپ كەتكەن بېشىنى ئاستا كۆتۈرۈپ ئۇستە-سىغا قارىدى. قېرى تۆمۈرچى ھېچ ئىش بولمىغاندەك يەنە ئىشقا كىرىشكەنىدى. تۇردى ئېغىر بازغانىنى كۈچەپ ئۇرۇشقا باشلە-دى. بىراق ئۇ ئۆزىنى يوقاتقان. بىچارە قىز ھەتتا بىرقانچە كۈنگىچە ھېچنەرسە يېمەي، دۇم يېتىپ يىغلاپ، ئاتا ـ ئانىسە-نىڭ يۈزىگە قارىيالماس، گەرچە ئۆزى نومۇسقا يات بىرەر قىلىق-نى قىلىپ سالمىغان بولسىمۇ. ئاشۇ ئاتىسىنىڭ — ئاغزى ئىت-نىڭ ساددا ئاتىسىنىڭ ئاشۇ سۆزى ئۈچۈن، قىز ئىزا تارتىپ، نېمە بولۇپ كەتتى ـ ھە؟

تۇردى ئەس ـ هوشىنى يوقاتتى، ئۇنىڭ ۋۇجۇدى سېزىمدىن ئايرىلدى. ئۇ قولىدىكى ئېغىر بازغانىنى جايىغا قويدى ـ دە، ئويمانچەكتىن چىقىپ، تالاغا قاراپ ماڭدى.

— تۇردى ئوغلۇم، ساڭا نېمە بولدى؟

تۇردى ئۆزىنى تالاغا ئاتتى.

5

ئاھ، قىيانلىق دەريا — دولان دەرياسى! . . . سەن خۇددى يىگىتنىڭ قەلبىدەك مەۋج ئۇرۇپ ئۆركەشلەيسەن، تىنىمسىز سوقۇۋاتقان يۈرىكىدەك قىرغاقلارغا ئۆزۈڭنى ئۇرىسەن، ئۇيقۇدىن بىدار بولغان ئاشىقتەك تولغىنىسەن، مۇڭلۇق شاۋقۇنلىرىڭ بىلەن كېچە ـ كۈندۈز توختىماي ئاقىسەن. ئېيتقىنا، سەن نەگە بارىسەن؟ كېچە ـ كۈندۈز تۆكۈلگەن ياشلىرىڭنى چاچرىتىپ، ئاشىقىڭنىڭ ۋەسلىگە يېتىش ئۈچۈن كېتىۋاتامسەن؟ سەن ئاشىق، سېنىڭ بويىڭدا خۇددىنى يوقتىپ، بېشىنى ساڭگىلىتىپ ساڭا تىكىلىپ ئولتۇرغان مانا مۇشۇ يىگىتمۇ بىر ئاشىق. ئۇنىڭ كېچە ـ كۈندۈز سەندەك تولغىنىپ، سېنىڭ دولقۇنلىرىڭدەك توختاۋسىز دولقۇنلىغان قەلبى مانا ھازىر خۇددى سەن سۈرۈپ كېتىۋاتقان لاي ـ لاتقىلاردەك ئېلىشىپ كەتتى.

تۇردى تولغىنىپ ئېقىۋاتقان دەريانى قاراپ گاڭگىراپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ قەلبى دەريا ئىچىدىكى ئېقىپ كەلگەن ياپراقتەك دولقۇنلار ئەۋجىدە گاھ ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ كۇننىڭ ئۆتكۈر نۇرىدا يالتىرىسا، گاھ مۇئەللەقتىن كەپتەرگە ئېتىلىپ چۈشكەن ياش لاچىن ساناقسىز كەپتەر توپى ئىچىگە شۇڭغىغاندەك، بۇزغۇنلار ئارىسىدا سىڭىپ كېتەتتى.

— تۇردىكا، ئاغرىپ قالدىڭمۇ؟

قىزنىڭ تۇيۇقسىز ئارقا تەرەپتىن ئاڭلانغان ئاۋازى تۇردىنى

ئەندىكتۇرۇۋەتتى. ئۇ دەررۇ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، قىزنىڭ ئاۋازىدىن بالىلارغا خاس ئوماقلىق چىقىپ تۇراتتى. تۇردى ئۇن - تىنسىز ئايىمنىسانىڭ قوڭۇر، قويۇق كىرپىكلىرى ئىچىدە پارقىراپ تۇرغان نۇرلۇق كۆزلىرىگە تىكىلدى. بۇ كۆز تۇردى ئۇچۇن شۇنچىلىك قەدىرلىك. بۇ كۆزنىڭ يارقىن سىماسى ئۇنىڭ يۇرىكىگە نەقىشلەنگەن.

— تۇردىكا، ماڭا نېمانچە بەك تىكىلىپ قاراپ كېتىسىز؟

ئەمدى قىزنىڭ ئاۋازىدىن ئۇنىڭ ئەسلىدىكى شوخلۇقىغا قايتقانلىقى بىلىندى. قىز سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — تۇردىكا، ئاتامنىڭ يۇزىدىكى كۆمۈر يۇقى يۇزۇمگە يۇقۇپ قاپتىمۇ - يە؟

قىز سۆزلەپ بولۇپ كۇلدى. ئۇنىڭ قىياپىتى خۇددى باھار ئېيىنىڭ ئەتىگەنلىكى ياپراق ئارىسىدىن يېڭىلا پوستىنى يېرىپ چىققان گۈلنىڭ غۇنچىسىغا ئوخشايدۇ. بۇ غۇنچە شۇنچە چىرايلىق ھەم نازاكەتلىك ئىكەنكى، ياپيېشىل يۇمران ياپراقلار ئارىسىدىن خۇددى مانا مۇشۇ قىزنىڭ كۆزىدەك نۇر جۇلاسى ئىچىدە كۆرۈنىدۇ.

— يۇزىڭىزگە ھېچنەرسە يۇقماپتۇ.

— ھى، ھى، ھى... خۇددى پوكاندەك ئېسىلىپ كېتىپسىزغۇ ئەمىسە؟ — قىز شۇنداق دەپ قاقاقلاپ كۇلۇۋەتتى. ئۇنىڭ كۇلكىسى دەريا ساھىلىنى چاك كەلتۈرۈپ، چۆل كارۋىنىڭ تۆگىسىنىڭ بوينىدىكى زىل قوڭغۇراقتەك جاراڭلاپ كەتتى، — ھېچقانداق چاغدا ماڭا بۇنداق قاراپ كەتمەيتتىڭىز، بۇگۈن ئەجەپ كۆزىڭىزنى ئۇزەلمەي قالدىڭىز - ھە، تۇردىكا، سىزمۇ ماڭا ئانامدەك ئامراق - ھە؟

ئاھ بۇ نېمىدېگەن گۈزەل كىلىك، سادىلىق، بۇ تۇردىنىڭ چۈشىدىكى كۆرۈنۈشلەرگە نېمىدېگەن ئوخشايدۇ - ھە! تۇردى مەستخۇش ھالدا، لاغىلداپ تىترەۋاتقان قوللىرى بىلەن قىزنىڭ ئوماق مەڭزىنى ئالقانلىرى ئارىسىغا ئالدى. ئۇنىڭ ئاستىن ئېڭىز-

كى ئاجراپ كەتكەندەك چىشلىرىمۇ كارسىلداپ، ئاغزى يۇمۇلماي قالدى. قىز بولسا شوخ كۈلۈمسىرەش بىلەن، ئۇنىڭ سۆيۈشىنى كۈتەتتى. تۇردى ئاغزىنى يېقىن ئەكىلىپ ئىككىلىنىپ تۇرۇپ قالدى. ئاۋۇال قىزنىڭ نەرىگە سۆيسۇن، جىنەستىدەك قىزىرىپ تۇرغان لېۋىگە سۆيسۇنمۇ؟ ياكى توغاچتەك قىزىرىپ تۇرغان مەڭ-ىگە سۆيسۇنمۇ ۋە ياكى سەبىي، ئەمما مىسلىسىز سېھرىي كۆچكە ئىگە كىرپىكلىرى سايە تاشلاپ تۇرغان شەھلا كۆزلىرىگمۇ؟ ياق... ياق... ھەرگىز ئۇنداق قىلماسلىق كېرەك. ئىپپەت قەسىرىنىڭ ئالتۇن دەرۋازىسىغا سېلىنغان توقماق توققۇز پەرد-لىك مۇقەددەس قۇلۇپى تېخى ئېچىلمىغان بۇ پاك ساددا قەلبىنى خورلاشقا بولمايدۇ. بۇنداق قىلىش جىنايەت! بىراق، ئايىمنىسا-نىڭ تەكتۈشلىرى بىردىن ئەرنىڭ ئارقىسىدىن يۈرمەمدۇ؟ ياق. ئۇ قىزلار ياشقا، ئايىمنىسا ياشقا...

تۇردى قىزنىڭ لېۋىگە تېگىپ كېتىشكە سەللا قالغان ئاغز-نى تارتىۋېلىپ، قىزنى قويۇۋەتتى. شۇئان قىز دومسايدى، ئۇ-نىڭ كۆزلىرى لەققىدە ياشقا تولدى.

قىزنىڭ كۆڭلى نېمىدېگەن نازۇك، ئۇنىڭ كۆڭلى نېمىلەر-نى دەۋاتىدۇ؟ ئەي جاھان قىزلىرى، سىلەر مۇشۇ دوستۇڭلارنىڭ يۈرەك سۆزىنى ئاڭلاۋاتامسىلەر، ئۇنىڭ كۆڭلى سىلەرنىڭكىگە ئوخشامدىكەن؟

بىردىنلا تۇردىنىڭ ئىچى سىيرىلىپ كەتتى. يۈرىكى شۇنچە-لىك سىقىلدىكى، خۇددى بىر پارچە قاغدالما كېسەك ئاستىدا قالغان بىچارە قۇشنىڭ بالىسىدەك تىپىرلاپ كەتتى. ئۇ چىرايى تاتارغان ھالدا، ئۆيگە — يەنى دەريا قىرغىقىدىكى تۆمۈرچىلىك دۇكىنىغا كىرىپ كەتتى. قىز شۇئان پاكىزە يىغلىۋەتتى.

تۇردى كىرگەندە، تاۋلىنىپ، چوغ بىلەن ئوخشاش بولۇپ كەتكەن تۆمۈرگە ئۇستىسى قىينالغان ھالدا بولقا ئۇرۇۋاتاتتى. ئۇ تۇردىنى كۆرۈپ:

— هه، ئوبدان كەلدىڭ بالام، — دەپ قويدى. تۇردى ئۇن - تىنسىزلا ئېغىر بارغانىنى قولىغا ئېلىپ، كۆچ بىلەن سوقۇشقا باشلىدى.

6

دەريا سۈيىنىڭ ئۇلغىيىپ بېرىشى بىلەن گۆمۈرۈلۈپ چۈشكەن چوڭ بىر پارچە توپا قاتلىمىنىڭ سۇغا چۈشكەن شاۋقۇنى ھەم ئۆزىگە چاچرىغان سۇ تامچىسى بىلەن تۇردى رەزگى ئەندىكىپ كەتتى. بۇ چاغدا ئاللىقاچان قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكەن بولۇپ، ئاسماندا جىمىرلاپ تۇرغان يۇلتۇزلار زېمىنغا كىيدۈرۈلگەن ئۆتمە - تۆشۈك داش قازانىنىڭ تۆشۈكچىلىرىدەك كۆرۈنەتتى. تۇردى رەزگى دەريا يۈزىگە قارىدى. ئۇ چاپاق باسقان قىيسىق كۆزلىرىنى قانچە كۆچەپ يوغان ئاچقان بولسىمۇ، قاراڭغۇلۇق قوينىدا بۇ ئۇلۇق سۈمۈ كۆرۈنمەي قالغان. پەقەت دەريانىڭ يىراق ئېقىملىرىغا زەڭ سېلىپ قارىغاندا، دەريا ئۈستىدىكى ئاقۇش تۇمانىنى كۆرگىلى بولاتتى. قاراڭغۇلۇق ئىچىدە، دەريانىڭ شاۋقۇنى گويا زىندانىدا يېتىپ جان تەسلىم قىلىۋاتقان مەھبۇسنىڭ خۇددىنى بىلمەي سېلىۋاتقان پەريادىدەك ئاڭلىناتتى. دەريانىڭ بۇ شاۋقۇنىنى تۇردى رەزگى ئۆزىنىڭ قەلبىنىڭ شاۋقۇنىغا ئوخشىتاتتى. زىندانىدا جان تالىشىپ پەرياد سېلىۋاتقان مەھبۇس ئۆز خۇددىنى بىلمەيدۇ. ئۇ قانچىلىك پەرياد چەكمىسۇن، بەربىر ئۇخشاش، ئۇنىڭ پۈتىغا سېلىنغان ئېغىر كىشەنلىرى چېقىپ، بۇ يەردىن ئۆزىنى قۇتقۇزغۇدەك مادارى يوق، تۇردى رەزگىمۇ بۇنىڭدىن ئوتتۇز يىل ئىلگىرىكى مۇھەببىتىنى دەھشەتلىك ھالاكەتتىن قۇتقۇزۇالمىغۇدەك قۇدرەتكە ئىگە بولالمىغان. لېكىن ئۇ ئوتتۇز نەچچە يىلدىن بېرى ئاشۇ مۇھەببەتنى يۈرىكىدە ساقلاپ كېلىۋاتقىدۇ. تۇردى بۇلار ئۈچۈن ئۆز ۋۇجۇدىدىن قانچىلىك بەدەل بەردى -

هه؟ ئۇ قېرىدى، جۇدىدى. شۇڭا ئۇنىڭغا كىشىلەر تەرىپىدىن رەزگى دېگەن لەقەم ئىنئام قىلىندى.

هازىر كىشىلەرنىڭ تولىسى كۆز كېسىلگە گىرىپتار بولۇ-ۋاتىدۇ. كۆزلىرىگە گىرادۇسلۇق ئەينەك، هەتتا دۇربۇن تۇتسە-مۇ، هەقىقىي گۈزەللىكنى كۆرۈش ئۇلارغا نېسىپ بولمايدۇ. تۇردىنىڭ ئەڭ گۈزەل نەقىشلەر ئۇيۇلغان قەلبىنى ئۇلار كۆرەل-مەيدۇ. ئۇلار ئاشۇ گۈزەللىكنى جاهانىنىڭ پاسكىنىچىلىقىدىن ساقلاپ، پاك پېتى تۇرغۇزۇۋاتقان ئاشۇ ۋۇجۇدىنىڭ سىرتىدىكى كۆرۈمسىزلىكلەرنى كۆرۈۋاتىدۇ. ئۇنىڭ قەلبى خۇددى نەچچە قات چوڭقۇر دېڭىز تەكتىدىكى ئۇنچە - مەرۋايىتلاردەك يوشۇرۇ-نۇپ ياتىدۇ. ئۇنى ئادەتتىكى دېڭىزدا يول يۈرگۈچى كۆرەلمىشى مۇمكىن ئەمەس. ئۇنى پەقەت غەۋۋاسىنىڭ ئۆتكۇر كۆزىلا كۆرەلەي-دۇ.

تۇردى رەزگى، كىشىلەر دائىم ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان «پۇل بولسىلا، هەممە بولىدۇ» دەپ، هەتتا جاهاندىكى هەممە ئىپلاسلىق ۋە پەسكەشلىكلەرنى پەقەت پۇل ئۈچۈنلا قىلىدىغانلارنى كۆردى. ئالدىغا قارىۋىدى، پۇل ئۈچۈن بىراۋ ئاتىسىنى سىرتماق-قا ئېسىپ ئۆلتۈردى. ئارقىسىغا قارىۋىدى، پۇلنى دەپ بىراۋ ئاق سۈت بەرگەن مېهرىبان ئانىسىنىڭ كۆكسىگە پىچاق ئۇردى. يانغا قارىۋىدى، بىراۋ ئاشۇ پۇل ئۈچۈن ئۆز قېرىندىشىنى ئوت قويۇپ كۆيدۈردى. . .

مانا بۇلارنىڭ هەممىسى ئۆزىنى چىرايلىق بېزەپ يۈرىدىغان «مەدەنىيەتلىك» كىشىلەرنىڭ «گۈزەل» قەلبى!

تۇردى رەزگى پۈتكۈل هاياتىدا، ئاشۇ ئادەملەرنىڭ «پۇل بولسا، هەممە بولىدۇ» دېگەنلىرىگە ئاساسەن، هارماي ئىشلىدى. يېمەي - ئىچمەي، كىيمەي پۇل يىغدى. ساناقسىز پۇل توپلىدى. ئۆينىڭ ئۆزى ياتىدىغان يېرىگە كۆمۈلگەن ساپال كۈپنىڭ ئىچىگە پۇل توپلىدى. كۈپ توشۇپ كەتتى. بىراق هەممە نەرسە بولمە-

دى. يەنى ئۇ مۇشۇ پۇلنىڭ قۇدرىتى بىلەن بوپقالا دەپ تاما قىلغان ئۇنىڭ كۆتكەن نەرسىسى بولمىدى. ئايىمنىسانىڭ ساپ قەلبى، ئۇنىڭ مۇھەببىتى بولمىدى.

تۇردى رەزگى چۈشەندىكى، پۇل پەقەت يەپ - ئىچىشنى دۇنيانىڭ پۈتكۈل لەززىتىنىڭ ئۈستىگە قويىدىغان ئاجىز مەخلۇق-لار ئۈچۈنلا ھەممە نەرسىنى تېپىش قۇدرىتىگە ئىگە. ئۇنىڭ تاپىنى ئاستىدا تۇرغان بولاق - بولاق پۇل ئۇنىڭ ئۈچۈن، كۆزدە يەر يۈزىنى قاپلىغان غازاڭلاردەك قەدىرسىز، ئەمما ئۇ يەنىلا تۇردىنىڭ پۈتكۈل ھاياتىدىكى ھالال ئەمگىكىنىڭ مېۋىسى. ئۇغ-رىلار قانچە قىلىپمۇ بۇ پۇللارنى تاپالمىدى. ئۇغرىلىيالمىدى. بۇ پۇللار گويا سېھرىلىك تىلسىمدەك، ئۆز ھالاللىقىنى ساقلاپ، ھارامغا ماڭمىدى. بۇ توغرىدا پەقەت ئازغىنە مىسال كەلتۇرسەك كۇپايە.

7

مۇشۇ كەنتتە قايسى بىر يىللىرى كەنتكە سېكرېتار بولغان بىر ئادەم بار. بۇ ئادەم ئۆزىنىڭ قۇۋۇ، ھېيلىگەرلىكىگە ۋە مۇناسىۋەتشۇناسلىقىغا تايىنىپ، ئوتتۇرا قاتلام ھۆكۈمەت ئورگان-لىرىدىكى نەپسىگە ئامراق ئادەملەرنىڭ ھىمايىسى بىلەن بىر مەزگىل تازا دەۋر سۈرگەن. ئۇ ئەينى چاغدا، تۇردى رەزگىنىڭ كارامەت بايلىقىغا كۆزىنى قىزارتىپ، بۇ ئادەمنىڭ پۇلىنى بىر ئامال قىلىپ قولغا چۈشۈرۈشكە ئۇرۇنغانىدى. قانداق قىلىش كېرەك؟ ئۇنى باشقىلارنىڭ قولى ئارقىلىق ئوجۇقتۇرۇش كېرەك-مۇ؟ بۇ بىر خەتەرلىك ئىش. مەيلى نېمىلا بولسۇن، بۇ قاتىللىق-نى ئۆزى قاملاشتۇرالمىغاندىن كېيىن، باشقىلارنىڭ قولى بىلەن قىلسا، ھامان بىر كۈنى پاش بولۇپ تۇگىشىدىغان گەپ. ماھىر، پىشقان ئوغرىلارنى ئىشقا سالسا. پۇلنى تەڭ بۆلۈشسە قانداق

بولار؟ بۇ تەييار لۇق گۆشكە باشقىلارنى تەڭ شېرىك قىلغانلىق بولىدۇ ـ دە.

ئىدرىس ئىسمىلىك بۇ ئايدىڭباش سېكرېتارنىڭ بېشى قاتـ
تى. لېكىن پىخسەقنىڭ پۇلىنى ئېلىش رايى بارغانچە ئۇنىڭ ئىچىنى ئۆرتەيدىغان ئوتقا ئايلاندى. كېچىلىرى ئۇيقۇسى كەلـ
مەي، كۆك تاماكىنى بولۇشىغا چېكىپ يۆتىلىپ كەتسە، نەۋرە كۆرگەندىمۇ نەپسىدىن قالمىغان سېمىز ئايالى ئۇنىڭ دۇمبىسىنى شاپالدايتتى. ئاندىن ئۆزىنىڭ كونا ئادىتى بويىچە بېقىنىنى چىمـ
داپ قويايتتى. بۇگۈن ئىدرىس ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ، پۇشۇلداپ يېتىۋالدى. يۇرت ئىچىدە «بىرىنچى سېكرېتار ئىدرىس، ئىكـ
كىنچى سېكرېتار هاشىرخان» دەپ ئاتىلىدىغان بۇ ئايالنىڭ شۇ تاپتا جۇدۇنى تۇتۇپ قالدى. چۈنكى مۇشۇ ئىككى هەپتىدىن بۇيان، بۇ كونا قەدىناس ئۇنىڭغا نىسبەتەن سۇسلىشىپ قالغانـ
دى، مانا هازىرقىدەك قاملاشمىغان ئىش مۇشۇنىڭ بىلەن بىرـ
نەچچە قېتىم تەكرارلاندى. «قېرىغاندا ئىتنىڭ تېزىنى كۆردۈم» دەپ، بۇ رودىپاي نېمە ئىش قىلىپ يۈرىدۇ؟ ياكى مۇشۇ يەردە ياش يۈزسىزدىن بىرسى بىلەن... هاشىرخاننىڭ ئويلاپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، سەپرايى تېخىمۇ ئۆرلەپ:

— هوي يۈزى قېلىن تاپ، مېنى بىلمەيدۇ دەمسەن؟ قېرىـ
غاندا سەت بولمىسۇن دەپ، دەردىمنى ئىچمىگە يۇتۇپ يۈرسەم، ئۆزۈڭنى بىلمەيسىنا؟ دېگىنە زادى، كىمنىڭ كەينىدە يۈرۈيـ
سەن؟ مەندىن چېنىۋاتامسەن ـ يە؟! — دەپ ۋارقىرىدى. ئىدـ
رىس ئىشنىڭ چاتاق تەرەپكە ئېغىشىدىن ئەنسىرەپ، دەررۇ ئارقـ
ىسىغا ئۆرۈلدى. چۈنكى هاشىرخاننىڭ بىر ئىشقا چېپىلىۋالسا پات قۇتۇلغىلى بولمايدىغان هازا ۋۇللۇقى ئۇنىڭغا ئوبدان چۈشىنىشـ
لىك ئىدى. ئىدرىس قاملاشمىغان هالدا بىرنى هېجىيىپ، هاـ
شىرخانغا تۇمشۇقىنى سوزۇۋىدى، تەستەكتىن بىرنى يېدى:

— ئاپار نېرى، ئاشقان ـ تاشقاننى يالايدىغان ئىتقا يالات!

مەن سېنىڭ قاسماقلىرىڭنى ئېرىتىدىغان ئادەم ئەمەس.

تەستەك ئىدرىسقا خېلى تەگكەنىدى. ئۇ ئەمدى ھەرقانداق قىلىپمۇ ھاشىرخاننىڭ كۆڭلىنى ئېلىشقا قادىر بولالمىدى. ھاشىرخان بولسا، ئۇنىڭغا قىلچە ئارام بەرمەي، ئاپتوماتنىڭ ئوقىدەك ئاغزىنى قويۇۋەتتى.

— ھەي... بوشراق گەپ قىل دەيمەن، ماۋۇ يان ئۆيدە زىبىرنىسا بار، سەت تۇرىدۇ.

— بولسا نېمە بوپتۇ؟ ئۇ بىر نارەسىدىمىتى؟ بۇنداق گەپلەرگىچۇ، سەن - بىزدىن پىششىق، بىلىپ قوي، سەن قېرىنىڭ ھازىرغىچە سېكرېتار بولۇپ تۇرۇشۇڭ قىزىڭنىڭ دۆلىتىدىن.

ئەمدى بىز، بۇ ئىككىسىنىڭ كىشى ئاڭلاشقا بولمايدىغان شەخسىي پاراڭىنى مۇشۇ يەردە قويۇپ تۇرۇپ، بۇلار ھازىر تىلغا ئالغان قىزى زىبىرنىسا بىلەن تونۇشايلى.

يان تەرەپتىكى ئۆيدە زىبىرنىسا يالغۇز ياتىدۇ. بۇ ئۆيدە ئۇنىڭدىن باشقا ئادەم بولمىغانلىقى، تومۇز كېچىسىنىڭ بۇرۇخ-تۇم كېچىسى بولغىنى ئۈچۈن، بۇ يىگىرمە تۆت ياشلىق چوكان يالىڭاچ يېتىپ تاتلىق ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. ئۇنىڭ بېلىقتەك تولغان تەن قۇرۇلۇشى، سۇرەتتەك كېلىشكەن ھۆسنى ئۇنى بەختسىز قىلغانىدى. زىبىرنىسا باشلانغۇچتىنلا ئوقۇشنى بولدى قىلغان، ئۇنىڭ ئۇستىگە، چىرايلىق بولغانغا يارىشا، ئەقلى چېچىنىڭ ئۇچىدىن بىرىگە توغرا كەلمەيدىغان قىز بولۇپ قالغاچقا، ئۆزىگە كېلىۋاتقان بەختسىزلىكنى بەخت، جاھانىنىڭ لەززىتى دەپ بىلەتتى.

زىبىرنىسا چىرايلىق ئىدى. ئۇنىڭغا ياخشى ئادەملەرنىڭمۇ، يامان ئادەملەرنىڭمۇ كۆزى چۈشۈشى ئەلۋەتتە تەبىئىي ئەھۋال. ئۆزىنىڭ ئەسكىلىكىنى دائىم بىر قاراشتىلا كۆرۈۋالغىلى بولىدىغان ئەسكىلەر ئاددىي ئەسكى ھېسابلىنىدۇ. ئۇلار گەرچە دائىم ئۈششاق ئەسكىلىكلەردىن خالى بولمىسىمۇ، لېكىن چوڭ ئەسكى-

لىك ئۇلارنىڭ قولىدىن كەلمەيدۇ. بىراق، ئادەتتە ياخشى ئاتىلىدىغان ئەسكىلەر كارامەت بولىدۇ.

شۇنداق قىلىپ، مۇشۇ يۇرتتىكى ئۆزىمۇ ئوبدان، ئەمىلى كىچىك بولسىمۇ بايلىقى چوڭ بىر ئادەمنىڭ ئوغلىغا زىبىرنىسا ئون سەككىز يېشىدا ياتلىق قىلىندى. يېگىت ئوبدان يېگىت ئىدى. ئۇ زىبىرنىسانى كۆيۈپ - پىشىپ ناھايىتى تەستە نىكاھىغا ئالدى. بىراق يېگىتكە ئۇۋالچىلىق بولىدىغانلىقى كىمنىڭمۇ يادىغا كەلسۇن دەيسىز؟ ئۇ چىن قەلبىدىن سۆيۈپ، ئاران قولىغا چۈشۈرگەن بۇ ئېسىل قىز، تويى بولۇپ بىر ھەپتىدىن كېيىن، قورسىقىدا ئالتە ئايلىق بولغان ھامىلىدار ئايال ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى. ۋاھ، بۇ يېگىت بولغۇچى ئۇچۇن قانچىلىك ئېغىر نومۇس - ھە؟! يېگىتنىڭ شۇ چاغدىكى كۆز قارىشى بويىچە، ئۇنى پەقەت ئۆلتۈرۈۋەتكەندىلا، خورلانغان ۋىجدانى ئاقلىناتتى، نامى، ئىززىتى - غۇرۇرى پاك بولاتتى. بىراق يېگىت ئۇنداق قىلىشقا ئۇلگۈرەلمىدى. يېگىتنىڭ ئاتا - ئانىسى چاققان كېلىپ، ئوغلى ئالدىدا گويا كەچۈرگۈسىز گۇناھ ئۆتكۈزگەن گۇناھكاردەك تىزلىنىشىپ يېلىنىدى. كۆزلىرىدىن تارىلاپ ياش تۆكتى. ئوغۇل ئۇچۇن، ئۆز ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۆزى ئالدىدا تىزلىنىشى دۇنيادا نېمىدېگەن بىچارىلىق. نېمىدېگەن ئېچىنىشلىق؟! يېگىت لېۋىنى قاتتىق چىشلىدى. چاۋغىيى ئارىسىدىن قانلار جىرغاپ چىقتى. قولىدىكى يالتىراپ تۇرغان خەنجەر يەرگە چۈشتى. ئۇنىڭ قولىدىكى ئولجىنى قاچۇرۇپ قويغان بۇركۇتنىڭ كۆزىدەك قەھرىگە تولغان كۆزى ئۆزىگە بويۇن قىسىپ تەلمۈرۈپ تۇرغان ئاتا - ئانىسى ئالدىدا گاڭگىرىدى. شىركەبى كۈچ بىلەن ئۆيۈشقان ۋۇجۇدى پاپراقتەك تىترىدى. بىچارە ئاتا - ئانا لېۋىنى مەھكەم چىشلەپ تۇرۇپ، بۇ سىرنى ئىنس - جىنغا بىلدۈرمەستىن، پەقەت خەلق ئارىسىدا، «كېلىشەلمىدى» دېگەن ئات بىلەن، زىبىرنىسانى يولغا سېلىپ قويدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ جان -

جىگىرىنى، بەدىنىگە يۇققان مەرەزنى يۇيىمەن دەپ ھالاك بولۇش-تىن ساقلاپ قالدى. مەھەللىدىكى سۆز - چۆچەكلەر بۇ ئىش ئۈستىدىن: «بۇ قىز تازىمۇ ئەركە - ناياق ئىدى، بۇنداق خوتۇن بىلەن غۇرۇرلۇق ئەر ئۆمۈر بويى چىقىشالمايدۇ» دېگەن خۇلاسە-نى چىقاردى. زىبىرنىسا ئۆيگە قايتىپ كېلىپ، تەجرىبىلىك ئانىسىنىڭ داۋالىشى بىلەن، ئىنسى - جىنغا تۇيدۇرمايلا، قور-سىقىدىكى بىگۇناھ مېھمانىنى ئۆز ماكانىغا يولغا سالدى. ئۆزى بولسا ساپ - ساپچى خوتۇنلار تەرىپىدىن «چالا - پۇلا ئەرگە تەگكەن قىز» دېگەن ئالتۇن جازا ئىچىدە ياشىدى. يىگىت ئىچىگە توشۇپ كەتكەن دەرد - پىغانىنى بوشىتىش ئۈچۈن، يىراق سەپەرگە ئاتلاندى. بۇ ئىشلار مانا شۇنداق.

ئەمدى بىز ھېلىقى زىبىرنىسانىڭ قورسىقىدىكى غايىب مېھ-مان توغرىسىدا ئاجايىپ ھېكايىنى ئاڭلايمىز. ئەسلى بۇ سىر ئېچىلمىسا بولاتتى. بۇ سىر ئاشكارا بولغاندا، يىگىتكە تېخىمۇ ئۇۋال قىلىناتتى. لېكىن ئىسكەندەرنىڭ بېشىنى چۈشۈرۈپ ھايات قالغان ھېلىقى ساتىراشنىڭ قورسىقى ئېسىلىپ كەتكەندەك[1]، بىزنىڭ بۇ يىگىتنىڭمۇ قورسىقى ئېسىلىپ زادىلا تۇرالمىدى. ئاخىرى ئېچىنى تاتىلاپ قىلچە ئارام ئالدۇرمىغان بۇ يوشۇرۇن سىرنى بىر يەردە ئولتۇرۇپ دەۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن سۆز - چۆچەك شامىلى بۇ مەخپىي سىرنى ھەممە يەردە ئۇچۇرۇپ يۈردى. ئەمما بۇ يۇرتتا بولسا، سېكرىتارنىڭ تۆمۈر قاپلىق يەرلىك سىياسىتى-نىڭ ھەيۋىسىدىن قورقۇپ، كىشىلەر كۆڭلىدە بىلىپ، ئېغىزدىن چىقىرالمىدى. يىگىت ئۆز خوتۇنىنىڭ قورسىقىدىكى بالى-نىڭ دادىسىنى زىبىرنىسانىڭ ئادەمنى سېھىرلەندۇرىدىغان كۆزى-گە خەنجەرنى يېقىن تەڭلەپ تۇرۇپ سوراپ بىلگەنىدى.

---

① «مۇڭگۈزلۈك ئىسكەندەر» نامىلىق خەلق چۆچىكىدىكى ۋەقە كۆزدە تۇتۇلىدۇ — مۇھەررىردىن.

ئىش ئەسلىدە مۇنداق بولغان: زىبىرنىسا خۇددى تولۇپ ئېچىلغان بىر تال قىزىل گۈلگە ئوخشاش ئۆسۈپ ھۆسنىگە تولـ
دى. ئەلۋەتتە بۇ قوموش باسقان سەھرادا بۇنداق قىزىلگۈل ئاز ئۇچرايدۇ. يېقىندىن بېرى، يېزىلىق ھۆكۈمەتتىكى سالى مۇدىر بىلەن ئىدرىس سېكرېتار يېقىنلىشىپ، دوست بولۇشۇپ قالدى. يېزا بويىچە ئېچىلغان چوڭ يىغىنلاردا، سالى مۇدىر ئىدرىس سېكرېتارنى ماختاپ، ئۇنىڭ خىزمەتتىكى نەتىجىسىنى باشقا سېكرېتارلار ئالدىدا ئالاھىدە مەدھىيىلىدى. ھەتتا سېكرېتارلارنى ئىدرىس سېكرېتاردىن ئۆگىنىشكە چاقىردى. باشقا سېكرېتارلار سالى مۇدىرغا قاراپ، ھەيرانلىقىنى زادىلا يوشۇرالمىغان ھالدا، ئاغزىنى كامارەك ئېچىشىپ قالدى. چۈنكى، سالى مۇدىر ئىلگـ
رىكى چوڭ ـ كىچىك يىغىنلاردا دائىم ئۇنى تەنقىدلەيتتى ھەم ئادەتتىكى چاغلاردا دائىم «بۇ ئىدرىس دېگەن قېرى، مىسباش تاز قايسى ئاي، قايسى كۈنلۈكتە سېكرېتار بولۇپ قاپتىكى، پەقەت ئىش كەسمەيدۇ. ئۇنىڭ كەنتىگە بارسام، گويا گۆرستانغا بارغاندەك بولىمەن. ئادەملىرىنىڭ روھى ناھايىتى تۆۋەن، نەگە قارىسا، ئەسكى پۈچۈق تام، دېھقانلارنى ھېيىشقا باشلىيالمايدۇ. تۈردى رەزگى دەپ بىرلا ھېيى بار. بايلارنى تونۇشتۇر دېسە، شۇ رەزگىنى تونۇشتۇرىدۇ. ئۇ مەلئۇن رەزگى سارائىنى باي دەپ، بىر يەردىن كەلگەن ئادەمگە كۆرسەتكىلى بولامدۇ؟» دەپ قاينايتـ
تى. ئىدرىس سېكرېتار دائىم ئېچىدە: «بۇ سويمەكنىڭ ئەجەپ مەن بىلەن خوشى چىقمىدى. ماڭا بۇ كىسپۇرۇچتىن بىرەر بالا كەلمىگىدى؟» دەپ ئەنسىرەيتتى. لېكىن يېقىنقى كۈنلەردىن بۇيان ئىش باشقىچە بولدى. بىر كۈنى خىزمەت تەكشۈرۈپ كەلـ
گەن مۇدىر كەچ قېلىپ، ئاچ قورساق، ئىلاجسىز ئىدرىس سېكرېتارنىڭ ئۆيىگە كىرىپ قالدى. كىردى ـ يۇ، نېمىشقا بۇ ئۆيگە بۇرۇن كىرىپ قالمىغىنىغا پۇشايمان قىلدى. چۈنكى چەـ
رايلىق دېھقان جۇۋان ـ قىزلىرىغا ئۆگىنىپ كەتكەن بۇ كونا

يېزا ئەمەلدارى ئىش كەسمەس، خوشى يوق سېكرېتارنىڭ بۇنچە-لىك كېلىشكەن قىزنىڭ بارلىقىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى. بىر تال قىزىلگۈلنى كۆرگەن بۇ ئالا - چىپار كېپىنەكنىڭ بۇ گۈل-نىڭ تېخى ئەمدىلا تولۇپ ئېچىلغان بەرگىسىنى تالىۋىلىشقا نەپسى تاقىلداپ كەتتى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، سالى مۇدىر ئىدرىس سېكرېتار بىلەن سىرداش دوستلاردىن بولۇشۇپ كەتتى. سالى مۇدىر پات - پات ئەل ئايىقى بېسىققاندا، ئۆزىنىڭ سادىق ھارۋىكەشىگە ئۇچقۇر بوز ئايغىرنى ھارۋىغا قاتتۇرۇپ، بىر نەچچە بوتۇلكىنى ئېلىپ كېلىپ، ئىدرىس سېكرېتار بىلەن كېچىنى تاڭغا ئۇلاپ ئېچىشىدىغان بولدى. كۇنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن، بۇ ئىشلار داۋاملىشىپ، ھاشىرخان دېگەن بۇ سەزگۇر خوتۇن سالى مۇدىر-نىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىۋالدى ھەم ناھايىتى خۇشال بولدى. چۈن-كى ئۇمۇ شۇ ۋاستىسىگە تايىنىپلا، ئېرىنىڭ خىزمەتتىكى ئىق-تىدارسىزلىقى، خىزمەتىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىغانلىقى سەۋەب-لىك، يېقىندىن بېرى خەلق ئارىسىدا «ئىدرىس سېكرېتار يېقىندا سېكرېتارلىقىدىن قالىدىكەن» دېگەن ئۆزلىرىنىڭ بەخت قۇشىنى ئۇچۇرۇۋېتىدىغان، ئېسىل مەنسەپتىن ئايرىلىپ قالىدىغان گەپ-لەردىن قۇتۇلاتتى. مۇدىر ئۇلارغا يار - يۆلەك بولسىلا، ئېرى ھوقۇقتىن ھەرگىز قالمايتتى. شۇڭا بىر كۈنى كېچىسى، ئېرى مەستلىك ئۈيقۇسىنى باشلىغان، سالى مۇدىر شىركەيىپ بولغان پۇرسەتتە، ئۆزى پەرۋىش قىلىپ ئۆستۈرگەن بىر تال قىزىلگۈل-نى، ئۇنىڭغا ئۇزۇپ تاشلاپ بەردى. ئېچىرقاپ كەتكەن تۇلكە، ئوۋچى قۇرغان توزاق ئۈستىگە قويۇپ قويغان چۆجىنى يالماپ كەتتى. لېكىن ئوشۇقىدىنلا توزاق قىسۋالدى. شىركەيىپ بولغان سالى قىزنىڭ ناله - پەريادىدىن شۇركىنىپ ئېسىگە كەلگەندە، ھاشىرخان بوغۇم - بوغۇم توم بىلەكلىرىنى تاغاردەك بېلىگە تىرەپ، ئۇنىڭغا غەزەپ بىلەن چەكچىيىپ تۇراتتى.

9

. . . ئەدرىس سېكرېتار يوتقاندا يېتىپ، ئاخىرى ئۆز مەق-سىتىنى ھاشىرخانغا بىلدۈرەلىدى. ھاشىرخان ئاخىرى ئېرىنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلدى. ئۆتكەن چاغلاردا، ئېرى سېكرېتار ۋاقتى-دا، ھوقۇقىنىڭ قۇدرىتىدىن ئۇلارنىڭ تۇرمۇشى ھەشەمەتلىك، كۆڭۈللۈك ئىدى. مانا بۈ ئەمدىلىكتە ھېلىقى سالى دېگەن بېشىنى يەيدىغان يەرىۋتقۇر ئېغىر خىيانىتى چىقىپ، ھوقۇقىدىن قالدىلا ئەمەس، تۇرمىگە كىرىپ جاجىسىنى يېدى. ئۇزۇنغا قالماي، ئەدرىس سېكرېتارلىقىدىن قالدۇرۇلدى. ئەمدى ئېرىنىڭ قايتا مەنسەپكە ئولتۇرۇشىغا كۆزى يەتمىگەن ھاشىرخان، ئەمدى پۇل بولمىسا جان باقماقنىڭ ئاسان ئەمەسلىكىنى ھەمدە خەلقى ئالەم ئالدىدا «ھوقۇقى بار ۋاقتىدا، ئېسىل كىيىپ، تويۇپ ـ كېكىرىپ يۇرەتتى، ھوقۇقتىن ئايرىلىپلا، كۆك پىت باستى» دېگەن سۆز ـ چۆ-چەككە قالماسلىق ئۈچۈن، يەنىلا كۆپ پۇل بولۇش كېرەكلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلدى. قانداق پۇل تېپىش كېرەك؟ ئون بەش يىلدىن بېرى خەقنى ئىشلىتىپ ئۆگەنگەن بۇ قېرى سېكرېتار ئىشلەپ پۇل تېپىشنى بىلەمدۇ؟

باشقىلار كۈندىن ـ كۈنگە بېيىپ كېتىۋاتىدۇ. يەنىلا تۇردى رەزگىنىڭ يېمەي يىغقان پۇلىنى قولغا چۈشۈرۈش پىلانى پۇل تېپىشنىڭ ئاسان يولى. بىراق ئۇ مەلئۇن رەزگىدىن پۇلنى قانداق ئالغىلى بولار؟ ھاشىرخان ئۇزاق ئويلاپ، ھېچبىر چارە تاپالماي، بىر ئۇھ تارتتى ـ دە، سولىشىپ ـ سوۋۇپ، ھېچبىر رايىنى تارتالمىغان ئېرىدىن ئۆزىنى نېرى قىلىپ ئۆرۈلۈپ ياتتى. لېكىن ئۇنىڭ خىيالى تۇردى رەزگىنىڭ بولاق ـ بولاق پۇلى ئۈستىدە ئەگمەكتە. بىردىنلا ئۇنىڭ خىيالىدىن بىر ئىش ئۆتـ-تى.

ئۇ پالاكەت ئۇستىخىنىنى تەستە مىدىرلىتىپ ئېرى تەرەپكە ئۆرۈلدى، كارىۋات بۇ ئېغىر يۈكنىڭ مىدىرلىشى بىلەن غىچىرلاپ كەتتى. ئۇ سېكرېتارغا يېقىن سۈرۈلۈپ، ئۇنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى. بىر ھازادىن كېيىن سېكرېتار خۇشاللىقىنى باسالماي ۋارقىرىۋەتتى.

— ھەبەللى خوتۇن...

سېكرېتار ئاغزىنى خوتۇنىنىڭ قۇلىقىغا يېقىپ پىچىرلىدى.

— بۇ مەخپىي بولۇشى كېرەك. بۇ ئىشنى خەق بىلىپ قالسا، تۇردى رەزگىنىڭ پۇلىنى دەپ ئاشۇنداق قىپتۇ دەپ سۆز - چۆچەك قىلىدۇ. بۇ بىز ئۈچۈن بەك نومۇسلۇق ئىش بولىدۇ.

— خاتىرجەم بولسىلا، مەنچۇ، قىلغان ئىشىمنىڭ بۇسىنى چىقىرىدىغان گالۋاڭلاردىن ئەمەس!

— يارايسەن خوتۇن، ئىشىمىز دېگىنىمىزدەك بولىدىغان بولسا، ئۆمۈر بويى جاھانىنىڭ موھتاجلىقىدا قالمايمىز. سېنىڭ مۇشۇنداق يەرلىرىڭنى كۆرسەمزە...

سېكرېتار خۇشاللىقىنى باسالمىغان ھالدا، ھاشىرخانىغا مېھرىبانلىق كۆرسەتتى...

10

زېمىن يەنىلا بۇرۇنقى ئادىتى بويىچە كۈندۈزى ئىنسانلارنىڭ خۇشاللىقى ئۈچۈن يورۇسا، كېچىسى يەنە شۇ ئىنسانلارنىڭ ھەسرىتى ئۈچۈن ماتەم تۇتقاندەك، قارا لىباس كىيىپ، سۈكۈتكە چۆمدى. زېمىن زۇلمەت پەردىسىگە ئوراپ ئېلىپ كەلگەن غەپلەت ئۇيقۇسىنى كىشىلەرنىڭ ئاجىز كۆزلىرىگە پۈركۈۋەتتى. ھاياتلىق ئۇيقۇسىنى باشلىدى. پەقەت شاۋقۇنلۇق دولان دەريىسى ھاياتلىقنىڭ ئەڭ جاپاكەش شېپاسى بولۇپ، ھاياتلىقنىڭ تەشنالىقى ئۈچۈن ئالدىراپ ئاقىدۇ. ئۇنىڭ بويىدا، يەنىلا بىزنىڭ تۇردى

رەزگى يۈكۈنۈپ ئولتۇرىدۇ. دەريا ئۆزىنىڭ بۇ كونا ئۇلپىتىگە قاراپ قاقاقلاپ كۈلىدۇ. ھۆركۈرەپ يىغلايدۇ. يەنە غەزەپ بىلەن نەرە تارتىدۇ. ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن بۇنداق قىلىدىغانلىقى ئىنسانلارغا نامەلۇم.

تۇردى رەزگىنىڭ كىردىن سارغايغان شاپاق دوپپىسى ئاستىدىن پاخپىيىپ چىگىلىشىپ قۇلاق گەدىنىنى باسقان چاچلىرىغا، يۈزلىرىگە دەريا بويىدا ياشىغۇچى كۈمۈتە ـ پاشىلار قونۇپ، ئۇنىڭ قېنىنى شورىماقتا. تۇردى رەزگى ھاياتتىكى بۇنداق تەيياراتاپ قان شورىغۇچىلارغا تەبىئىي كۈنۈپ قالغاندەك ئىدى. ئۇنى ئۆلتۈرۈپمۇ تۇغەتكىلى بولمايدۇ، قورۇپمۇ قاچۇرغىلى بولمايدۇ. تەقدىر شۇنداق. ئادەملەر جان ـ جەھلى بىلەن، ھارماي ـ تالماي ئىشلەپ، قان يىغىدۇ. پاشىلار بولسا غىڭشىپ ئۈچۈپ كېلىپ شورايدۇ، بۇنى قانداقمۇ تۇغەتكىلى بولسۇن؟ لېكىن ئۇ پاشىغا ئىس سالسا قاچىدىغانلىقىنى بىلىدۇ. ئەمما شۇنى قىلىشقا ھورۇنلۇق قىلىدۇ. تۇتۇرۇققا سەرەڭگە يېقىپ قولىنىڭ كۆيۈپ قېلىشىدىن قورقىدۇ. بۇمۇ تۇرۇپ تۇرسۇن، ئۇ مۇنداق ئادەتكە كۈنۈپ كەتكەن بىر لەقۇا. تۇردى رەزگى پۈتۈن ئەس ـ يادى بىلەن، يۇلتۇزلارنىڭ دەريا ئىچىدىكى ئەكسىگە قارايدۇ، ئۇنىڭ چاپاق باسقان كۆزلىرى دەرياغا كۆچكەن يۇلتۇزلار ئارىسىدىن ئۆزىنىڭ چولپان يۇلتۇزىنى — ئايىمنىسانى، ئۇنىڭ يۇلتۇز بولۇپ چاقنايدىغان بىر جۈپ كۆزىنى ئىزدەيدۇ. ئەنە ئۇ غۇۋا كۆرۈنۈشكە باشلىدى. گويىاكى قويۇق تۈمان ئىچىدىن كۈلۈمسىرەپ چىقىشقا باشلىدى. ۋاھ... ئۇ ئەجەپ ياش تۇرۇپتۇ ـ ھە؟ بەلكى بارغانچە ھۆسنىگە تولۇپ، تۇردىنى بارغانچە ئۆزىگە مەھلىيا قىلىدىغان دەرىجىدە گۈزەللىشىپ كېتىپتۇ. تۇردى بولسا قېرىپ كەتتى. بوۋاي بولۇپ قالدى. ئەمدى ئۇ ياش قىز بۇ بوۋايغا قانداقمۇ توغرا كېلەر؟ ياق، ياق. توغرا كېلىدۇ، مۇھەببەت ئۇلۇغ، مۇھەببەت مۇقەددەس. ئوتتۇز يىلدىن بېرى مۇھەببىتىنى

شۇ مەھبۇبە ئۇچۇن بېغىشلىدى. بۇ مۇھەببەتنى پەقەت ھېچكىم تارتىۋالالمىدى، ھەم تارتىۋالالمايدۇ! تۇردى رەزگى كۆزىنى يۇمدى. قىزمۇ دەريا يۇزىدە كۆزدىن غايىب بولۇپ، يۇلتۇزلارغا ئايلىنىپ كەتتى. تۇردى رەزگى ئادەتتى بويىچە، يېراق ئۆتمۇشتىكى مۇھەببەتنىڭ مەنىۋى كۆلەڭگىسىنى زىيارەت قىلغىلى كەتتى.

. . . ياش تۇردى يوغان بازغانىنى سەندەل ئۇستىدىكى چوغقا ئايلانغان تۆمۇر ئۇستىگە كۇچەپ ئۇراتتى. ئۇنىڭ يۇرىكى ۋۇجۇدىغا ئاشۇ چوغنىڭ ھارارىتىنى بېرىپ، ئۇزلۇكسىز قىزدۇرماقتا. ئۇنىڭ يۇرىكى چوغ، بۇ چوغ بىر ئوچاقتا، بىر ئايىمنىسانىڭ قەلبىدىكى ئاتەشداندا بارغانچە ياشىرىپ، ھارارىتى بارغانچە ئاشماقتا.

ئاشۇ ئىشتىن كېيىن، ئايىمنىسا تۇردىغا ئۇدۇل قارىيالمايدىغان بولدى. تۇردى بەكمۇ ئازابلاندى. ئۇ ئايىمنىساغا بەكرەك دىققەت بىلەن نەزەر سېلىۋىدى، ئۇنىڭ بۇتناپ خاپا بولۇپ يۇرگىنىنى بايقىدى. بۇنى بىلگىنىدە، تۇردىنىڭ گېلىدىن غىزا ئۆتمەدى. چىرايى كۇندىن - كۇنگە سارغىيىپ، ئىشتىن قالدى ھەم كېيىنچە ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى. ئۇ جۇيلۇيتتى، دۇڭلىنەتتى، ھەرقانداق دورىنىڭ ئۇنىڭغا كار قىلىشى مۇمكىن ئەمەس، ئۇ دائىم بەزگەكتەك تىترەپ، چىشلىرى كارسىلداپ كېتەتتى. تۇرۇپ - تۇرۇپ، قاتتىق چۇچۇپ ۋارقىرىۋېتەتتى. ئۇ ئورۇقلاپ، بىر تېرە - بىر ئۇستىخان بولۇپ قالدى. خۇددى رۇايەتلەردىكى شىشە ئىچىگە بەند قىلىۋېتىلگەن دىۋە كۇچىكىنىڭ ئۆزى بولۇپ قالدى. شۇ كۇنلەرنىڭ بىرىدە، قېرى تۆمۇرچى ئۆزىنىڭ بۇ ئەڭ ئامراق شاگىرتىنى يوقلاش، ھاياتى بىلەن خوشلىشىش بۇسۇغىسىغا كېلىپ قالغان شاگىرتىدىن رازىلىق ئېلىش ئۈچۈن، ئايالى ۋە سۆيۈملۈك قىزى ئايىمنىسانى ئېلىپ، تۇردىنىڭ ئۆيىگە كەلدى. كېسەل چېقىپ، ئەزرائىل بېشىدا يەلپۇگۈچ تۇتۇپ تۇرغان بىچارە تۇردى سۇ سېپىۋەتكەن تىندۇرما ئازگالدەك ئول-

تۇرۇشۇپ كەتكەن جانسىز كۆزلىرىنى ئاران ئېچىپ، ئۆزىنىڭ قەدىرلىك ئۇستازىغا تىكىلدى. ئۇ شۇنچىلىك زورۇقۇپ، بىر نەرسە دېمەكچى بولغان بولسىمۇ، قورۇلۇپ گەز باغلىغان لەۋلىرىنى ئاچقۇدەك ماغدۇرى قالمىغانىدى. ئۇ جانسىز كۆزلىرىنى باشقا ياققا قاراشتۇرۇشقا باشلىدى. ئۇ شۇ تاپتا، ئۆزىنىڭ كۆز نۇرىنى — هايات چىرىغىنى ئىزدەيتتى. ئاخىرى ئۇنىڭ كۆزى ئىزدىگەن نەرسىگە ئېرىشتى. ئايىقىدا كۆزلىرىدىن مۇنچاقتەك ياش تۆكۈپ تۇرغان ئايىمنىسانى كۆردى. ئۇنىڭ يىغلاشلىرىمۇ شۇنچىلىك جىلۋىلىك، ئوماق ئىدىكى، يامغۇرلۇق كېچىدىكى بۇلۇت ئارىسىدىن ئاستا ـ ئاستا ئەگىپ ئۆزۈۋاتقان هىلال ئاينىڭ سىماسى جىلۋە قىلىپ تۇراتتى، تۇردىنىڭ خۇنى كەتكەن كۆزلىرى خۇددى يىپقا تارتىپ قويغاندەك تىكىلدى. ئۇنىڭ قۇرۇق قاقشال يۈزىگە بىچارىلەرچە كۈلكە ياماشتى. تەبەسسۇمغا ئايلاندى. ئاخىرى، ئون بەش كۈندىن بېرى ئېچىلمىغان ئېغىزى ئېچىلىپ، چىشلىرى كۆرۈندى. دېمەك ئۇ كۈلدى، ئۆيدىكى هەممە كۈلدى، يامغۇردەك تۆكۈلۈپ يىغلاۋاتقان ئايىمنىسامۇ كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلغان هالدا، ئادەتتى بويىچە هەممىدىن ئاۋۋال كۈلدى. سىم ـ سىم يامغۇر توختاپ، بۇلۇتلار ئارىسىدىن هىلال ئاي چىقتى. يامغۇردىن يۇيۇلغان يېشىل كائىنات هىلال ئاي نۇرىدا تويى بولغان تارتىنچاق قىزدەك نازلىق ئىدى. تۇردىنىڭ سارغايغان چىرايىدا بەخت ئۇچقۇنى پەيدا بولدى. قىز قولىدىكى ئۆزىنىڭ ئۆكىدەك ئاق سۈتلۈك ئالمىنى تۇردىنىڭ بۇرنىغا پۇراتتى.

— هەي ئەخمەق قىز، ئاغزىنى ئېچىشقا دەرمانى يەتمىگەن ئادەم ئالمىنى قانداق يېيىلەيدۇ؟ — دېدى ئاتىسى. قىز ئۆز قىلىقىدىن خىجىل بولۇپ، دەرهال قولىنى تارتىۋالدى. ئۇنىڭ يۈزى ئۆزىمۇ سەزمىگەن هالدا تۇنجى قېتىم كۈز ئالمىسىدەك قىزارىدى. لېكىن شۇئان تۇردىنىڭ چىرايىدىكى كۈلكە ئۆچۈپ،

قىزنىڭ قولىدىكى ئالمىغا تەلمۈردى.

— ھە، ئەپكەل، پۇرات قىزىم، كۆڭلى ئالمىنى تارتىپ قالغان ئوخشايدۇ، چاققان ئەكەل.

ئاتا مۇراجەت قىلدى. ئەمما قىز ئالمىنى تۇتقانچە ئىزىدىن مىدىرلاپ قويمىدى. قولىنىمۇ سۇنۇپ قويمىدى. ئاتا زەردىسى قاينىغان ھالدا ئالمىنى قىزنىڭ قولىدىن ئېلىپ تۇردىغا پۇراتىتى. قىز بولسا تېخىمۇ خىجىل بولۇپ، بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئۇنچىقماي ئولتۇردى. تۇردىنىڭ جانسىز كۆزلىرى ئۇنىڭدىن ئۇزۇق ئالماقتا. بارغانچە جانلانماقتا ئىدى. قىزنىڭ ھەربىر تىنىقلىرىغىچە ئۇ ئاڭلايتتى. يۈرەك رىتمى ئۇنىڭ تىنىقىغا تەڭكەش ئىدى.

11

كۈنلەر ئۆتۈپ، تۇردى ئۆلۈم گىرداۋىدىن قۇتۇلۇپ، ئەرۋاھلىق قىياپىتىدىن يەنە ئادەم قىياپىتىگە كىردى. ئۇ ساقىيىپ تېخى تولۇق ماغدۇرىغا كەلمەي تۇرۇپ، ئۇستىسىنىڭ يېنىغا قايتىپ كېلىپ، بازغانىنى قايتىدىن قولىغا ئالدى. ئىلاھى كۈچىنىڭ قۇدرىتى، ماغدۇرى تېخى تولۇق ئەسلىگە كەلمىگەن بۇ يىگىتنى قولىغا بازغان ئېلىشقا مەجبۇرلىدى. ئۇ كۆڭلىدە قولىغا ئېغىر بازغان ئەمەس، مۇھەببەت شارابى تولدۇرۇلغان ئالتۇن جامنى ئالدى. ئالتۇن جامدىكى شارابقا قاراپلا مەستخۇش بولدى. ئۇ گۈپۈلدىتىپ بازغان سوقۇۋاتقان بىلەن، كۆڭلى باشقا تەرەپلەردە ئىدى.

ئۇ، ئۇستىسىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كەلگەندە، بىرىنچى بولۇپ ئايىمنىسا:

— ۋاي، تۇردىكام كەلدى! — دەپ خۇشال بولۇپ توۋلىۋەتتى. لېكىن تۇردى خىجىل بولۇپ يەرگە قارىدى. شۇنىڭدىن

ئېتىبارەن، ئايمىنىسا تۇردىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ يۈرىدىغان بولـ
دى. تاسادىپىي ئۇچراپ قالسىمۇ، ھودۇقۇپ تەمتىرەپ، يول
ماڭسا مۆدۈرۈپ - چوقۇرۇپ، ئۆزىنى دالدىغا ئالاتتى.

كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن، قىز تاماقتىن قالدى. ئۇنىڭ
نېمە كېسەللىكىنى تۇردى ئۆزى، ئاندىن قالسا ئاللا بىلىدۇ.
چىرايى سارغىيىپ كەتتى. دۇنيالىقتا پەقەت بىرلا قىزى بولغان
بۇ بىچارىلەر قورقىنىدىن خۇدىنى يوقىتىپ، گاڭگىرىشىپ قې-
لىشتى. قىز تۇردىنىڭ قارىسىنى كۆرسە، ھودۇقىنىدىن خۇدد-
نى يوقىتىپ، نەپەسلىرى سىقىلىپ، كۆزىنى چىڭ يۇمۇۋېلىپ
يېتىۋالىدۇ. خالىسىز ئاق پېشانىسىدە دانە - دانە ئۇنچە - مەرۋا-
يىتتەك تەر تامچىلىرى پەيدا بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن يەنە ئۆزۈن
قايرىلما كىرپىكلىرى ئارىسىدىن ياش سىرغىپ چىقىپ، ئىلىپ-
تەك بۇرنىنىڭ تۈۋىدىكى زىناقلىرىنى ئېرىتچە قىلىپ ئاقىدۇ.
مانا بۇ ياش قىزنىڭ يۈرىكىدە كۆز ئاچقان مۇھەببەت بۇلىقىنىڭ
شېرىن سۈيى. قىزنىڭ كۆز يۇمۇشلىرى نېمىدېگەن ئوماق. مانا
ئۇ قىشنىڭ كىرىستالدەك سۈزۈك ئاسمىنىدا قوتانلىغان ئاينىڭ
ئۆزى. ئۇنىڭ بويىنىدىكى تىزىق مەرۋايىت ئاينىڭ ئوراپ تۇرغان
نۇر دەستىسىنىڭ ئۆزى.

قېرى تۆمۈرچى ئايمىنىسانى ئاق دۆڭدىكى بىر مەشھۇر تې-
ۋىپقا ئېلىپ بارماقچى بولدى. ھاۋا ئوچۇق بىر جۈمە كۈنى ئۇلار
سەپەر تەييارلىقىنى پۈتتۈرۈپ، دەريادىن ئۆتۈشكە ھازىرلاندى.
ئاتا - ئانا، بىچارە قىز دەريادىن ئۆتۈپ ئاق دۆڭگە بارماقچى،
تۇردى ئۆيگە قاراپ قالماقچى.

تۇردى بىر كۈنى سۈبھى بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ، دەريا
ساھىلىدىكى چاتقاللار ئارىسىدىن ياۋا گۈللەرنى ئۆتكۈر تىكەنلەر
ئارىسىدىن بىردىنبىر ئۈزۈپ تەردى. ھارماي تەردى. قوللىرىنى
ئۆتكۈر تىكەنلەر سىجاپ قان چىقىرىۋەتتى، چاتقاللار ئارىسىدا
ئۇۋا سالغان جاڭگال قۇشلىرى، قىرغاۋۇللار چۆچۈپ، ئەنسىز

سايرىشىپ، ئۇۋسىنى تاشلاپ قاچتى. تۇردى ئاخىرى بىر دەستە گۈل تىزدى. ئۇنىڭ قان تەپچىرەپ ئېچىشىپ تۇرغان قوللىرى ئاغرىق ئازابىدىن ئەمەس، بەلكى بىر دەستە گۈلنىڭ خۇشاللىقىدا ئىدى. ئۇ بۇ گۈللەرنى ئايىمنىسانىڭ قولىغا تۇنۇقۇزۇش ئالدىدىكى ئاجايىپ مەنزىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەندە، ئەڭ شېرىن ھېسلارغا تولدى. گۈللەر... ياۋا گۈللەر... ھەرخىل گۈللەر... ئىسمى نامەلۇم بولغان بىر رەڭگارەڭ گۈللەر، ھەربىرى ئۆزىگە خاس پۇراقتا ئىدى.

ئۇلار قۇياش شەرق ئاسمىنىنى قىزغۇچ شەپەقلەر بىلەن بېزىگەن چاغدا، دەريا كېچىكىدە قارشى قىرغاقتىن كېلىدىغان كېمىنى كۆتۈپ ئولتۇرۇشاتتى. ئات ھارۋىسىغا سېلىنغان چۆشەكتە ھالسىزلانغان قىز ياتىدۇ. ئۇنىڭ قولىدا ھەرخىل گۈللەر. دىن تىزىلغان بىر دەستە گۈل تۇرىدۇ. قىز گۈلگە قاراپ، پۇراپ تويمايدۇ، ئۇ پۇرىغانسېرى گۈلدىن تارىغان ئاجايىپ پۇراقنى، يەنى قەلبىدە سۆيگەن كىشىنىڭ پۇرىقىنى سەزمەكتە. ئۇنىڭ نۇرسىزلانغان كۆزلىرى گۈل بەرگىلىرى ئارىسىدا ئاندا ـ ساندا كۆزگە چېلىقىدىغان قان يۇقىغا چۈشكەندە، يۇرىكى جىغغىدە قىلىپ قالدى. چۈنكى ئۇ بۇ گۈللەرنىڭ قانداق يەردە ئۆسىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىدۇ. ئۇ شۇئان ئۆز كېسىلىگە خاس بولمىغان چاققانلىق بىلەن بېشىنى يانغا بۇرىدى. ياغاچ ھارۋىنىڭ ئېگىز چاقىنىڭ شادىلىرى ئارىسىدىن ئۇنىڭ كۆزى شۇئان تۇردىنىڭ ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغان كۆزى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. گويا تاش بىلەن تاش بىر ـ بىرىگە سوقۇلغاندا چاقنىغان ئوتتەك، ئىككى جۈپ كۆزدىن ئۇچقۇن چاچرىغاندەك بولدى.

12

كېمىنىڭ ئۇ قىرغاقتىن بۇ قىرغاققا كېلىشى ئۇچۇن تېز

بولغاندا چارەك كۈن، بولمىسا يېرىم كۈن كېتىدۇ. شۇڭا ئايىم-
ىسانىڭ ئانىسى ئۆيىدىن ئېلىۋالغان قەلەمچە قىلىپ تەييارلانغان
سەۋزە، گۈرۈچ، پاخلان گۆشىدە كىچىك مىس داڭقانىنى چالمىدا
ياسالغان ئوچاققا ئېسىپ پولو دۈملەۋاتاتتى. تۈردى بولسا يۇلغۇد-
ىنىڭ قۇرۇق چۆنقىلىرىنى تېرىپ كېلىپ، تىزىغا قويۇپ سۈندۈ-
رۈپ، ئوچاققا ئوت قالاۋاتاتتى. ئۇ ئوت قالاۋاتسىمۇ، كۆڭلى
ئاشۇ هارۋىدا، ئۇ ئوچاقتىكى ئوتنىڭ ئۆچۈپ قالغىنىنى سەزمەس-
تىن بىر تۇتام چۆنقىنى تۇتۇپ، هارۋىغا تىكىلىپ قاراپ، قاتۇ-
رۈپ قويغاندەك ئولتۇرۇپ قالدى. قىز شۇ تاپتا ئۇ سۇۋغا قىلغان
گۈلنى پۈرىماقتا ئىدى. يىگىتنىڭ قەلبى بولسا، گويا هازىر
شىددەت بىلەن تۇرۇلۇپ دۇلقۇنلاپ ئېقىۋاتقان دولان دەريا-
سىنىڭ سۈيىدەك شاۋقۇنلىماقتا. غايىبانە خىتاب قىلماقتا. قىز شۇ چاغ
گويا ئۇنىڭ قەلب خىتابىنى ئاڭلىغاندەك، بۇرۇلۇپ يىگىتكە يالت
قىلىپ قارىدى. تۈردى هودۇققىنىدىن دەررۇ ئوچاققا قارىۋالدى
هەم تەمتىرىگەن هالدا ئوچاققا ئوتۇن سېلىشقا كىرىشتى. قىزمۇ
دەرهال بۇرۇلۇپ، باشقا تەرەپكە قارىۋالدى. ئۇنىڭ يۈزلىرى
قىزىرىپ هەم قىزىپ كەتتى. ئۇ شۇ قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە
يىگىتنىڭ قولىنىڭ لاتا بىلەن ئورالغانلىقىنى كۆرۈشكە ئۇلگۈرگەن-
دى. دېمەك گۈل بەرگىدىكى قان يىگىتنىڭ قېنىكەنده! . . . پۈرا، قىز
پۈرىغىن! بۇ گۈلگە ئۆز ئاشىقىڭنىڭ ئىسسىق قېنى رەڭ بەر-
گەن، پۈراق بەرگەن ۋە يەنە ساڭا بولغان ئىشقى ـ مۇهەببىتىنى
بەرگەن. بۇ بەرگلەردىكى قان يۈقى ئۇنىڭ قولىدىن ئەمەس،
يۈرىكىنىڭ فونتانەك ئوخچىۋاتقان يېرىدىن چىققان. ئۇنىڭ رەڭ-
گى يارقىن مۇهەببەتنىڭ ئۆچمەس سىمبولى. ئۇنىڭ پۈرىقى سۆيۈ-
گۈنىڭ پۈرىقى. قىزدا بىردىنلا قىزلارنىڭ يىگىتلەر ئالدىدا ئەتەي
كۆرسىتىدىغان نازلىق غۇرۇرى قوزغالدى، ئۇ قاراپ قالغىنىغا
پۇشايمان قىلدى، ئەمما يەنىلا خۇشال بولدى. كۆڭلىنىڭ بىر
يەرلىرى رازىلىق بىلدۈرۈپ تەبەسسۇم ئەيلىسە، يەنە بىر يەرلىرى-

ده غۇۋا پۇشايمانىنىڭ نېپىز، سۇزۇك پەردىلىرى جىلۋە بىلەن تىترىدى. قىز گۈلنى يوشۇردى. ئاۋۇال ئۇنى يوتقىنىنىڭ يان تەرىپىگە يوشۇرۇپ قويدى. قويۇپلا يۈرىكى ئېچىشقاندەك بىر خىل سېزىم ئۇنى ياپراقتەك تىترىتىۋەتتى. ئاھ... بۇ نېمىدېگەن تاش يۈرەكلىك! ئۆز يايرىنىڭ گۆھەردەك قىممەتلىك يۇرىكى يۇرىدە تۇرماسلىقى كېرەك. قىز گۈلنې يوتقانىنىڭ ئىچى بىلەن ئاستا قولىغا ئالدى. ئاھ... ئەمسە بۇ گۈلنى نەدە قويسۇن؟ ئۇنىڭ قوللىرى ئىختىيارسىز يىغلىپ كېلىپ، گۈلىنى ئالمىدەك كۆكسىنىڭ ئارىسىغا قويدى. قىزنىڭ يۈرىكى سەكرەپ كەتتى. ئۇنىڭ نازۇك كۆكسى ئۇستىگە گۈلنىڭ يۇمران بەرگلىرى تەگكەندە، ئۇنىڭ ۋۇجۇدى قىزىپ، بەدەنلىرى ئۇيۇشۇپ، تومۇرلىرىدا ئاجايىپ بىر خىل نازۇكقىنا لەززەتلىك سېزىم پەيدا بولدى. دېمەك ئۇ كۆكسى ئۇستىدە ھازىر گۈل ئەمەس، چۈشىدە كۆرگەن يېقىن كىشىسىنىڭ غايىبانە سىماسىنىڭ يۈرەك رىتىمىنى سەزگەنىدى. شۇ چاغدا، ئۇ ھاياتىدا تۇنجى قېتىم ئەڭ لەززەتلىك مەنىۋى تۇيغۇغا چۆمۈلگەن، چۈشىدىن ئويغانغاندا بولسا، بۇ تاتلىق ھېسسىيات بىردىنلا ئىزاغا ئايلىنىپ، يۈزلىرى ئوتتەك قىزىپ، نومۇستىن يۈزلىرىنى تۇتۇۋېلىپ، يوتقانغا پۈركىنىۋالغان. خېلىغىچە دۈم يېتىۋالغانىدى. ئۇ دۈم يېتىپ مەستلەرچە پىخىلداپ كۈلگەنىدى. ئورنىدىن تۇرۇپ، بېشىنىڭ سەل ئاغرىپ قېيىۋاتقانلىقىغا قارىماي، دەريا ساھىلىغا يۈگۈرگەنىدى. شۇ چاغ، ئايىقى ئاستىدىكى چىملار، قۇملۇقلار، چاتقاللار ئۇنىڭغا مۇھەببەت بىلەن قاراپ كۈلۈمسىرەگەن، كۆزلىرىنى قىسىشقان، يۇلغۇن چېچەكلىرى گويا شوخ قىز ئۆز دوستىنىڭ سۆيگۈسىنى تىلىنى چىقىرىپ تەبرىكلەۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇ يۈگۈردى. چاتقاللار پاچاقلىرىنى تىلىۋەتتى. يېڭىدىن كىيگەن ئەتلەس كۆڭلىكىنىڭ ئايىقىنى يىرتىۋەتتى. ئەگەر ئادەتتىكى ۋاقىت بولغان بولسا، پاچىقىنى تىلىۋەتتى.

سه، چاتقاللارنى ئۆچمەنلىك بىلەن تىللايتتى، ھازىر بولسا، ئۇ كۆڭلىكىنىڭ يىرتىلغىنىنى پەرۋايىغىمۇ ئالمىدى، پاچىقىنىڭ ئېچىشقىنىنى پەقەت ھېس قىلمىدى، ئەكسىچە، بولۇشىغا قاقاقلاپ كۈلدى. دەريا ساھىلىدىن قايتقان ئۆز ئاۋازىنىڭ ئەكس ساداسىنى تاماشا قىلدى. يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ، ئالدىغا دۈم چۈشتى. ئۇ يەنە قاقاقلاپ كۈلدى. ھېشىنى كۆتۈرۈۋۈندى، كىر-چىككىنە كاككۇك گۈلى ئۇنىڭ ئالدىدىلا ئېچىلىپ تۇراتتى. شۇ تاپتا ئادەتتە ئۆزى ئۆچ كۆرىدىغان بۇ گۈلمۇ شۇنچىلىك سۆيۈم-لۈك كۆرۈندى. ئۇ دۈم يانقان ھالدا ئالدىغا سەل سۈرۈلۈپ، گۈلگە كۆزلىرىنى مەستخۇش ھالدا تىكىپ، لېۋىنى ئاستا ـ ئاستا ئۇنىڭغا يېقىن ئەكەلدى. . .

— قىزىم، بۇ پولو خېلى مەززىلىك بوپتۇ، ئازراق يەپ باقامسىز؟

13

قىز شېرىن خىيالدىن چۆچۈپ ئويغاندى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا مېھرىبان ئانا چوڭقۇر مېھرى بىلەن تىكىلىپ تۇراتتى. قولىدا بولسا بىر قاچىدا پولو بار ئىدى. پولونىڭ مەززىلىك ھىدى دىماغىغا ئۇرۇلدى. قىزنىڭ شۇئان كۆڭلى ئاينىپ ئۆپكىسى ئۆ-رۈلگەندەك بولدى ـ دە، يېمەيدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ئاستا بېشى-نى چايقىدى.

— ئوبدان قىزىم، دەريانىڭ تومۇز ئىسسىقى يامان، دەريا-دىن ئۆتۈپ بولغۇچە، ئىسسىق ئۆتۈپ كېسىلىڭىز يامانلىشىپ قالسا قانداق قىلىمىز؟

شۇ چاغ بۇ يەردە ئاتا پەيدا بولدى. ئۇ قىزنىڭ چېكىسىنى چوڭ قاداق قوللىرى بىلەن تۇتۇپ كۆرۈپ:

— ئوبدان قىزىم، ئاش يېمىسىڭىز زادىلا بولمايدۇ. بىر

كېسىلىڭىزنىڭ دەردىنى تارتالمىغاندا، يەنە بىرسى قوشۇلسا قانداق قىلغۇلۇق؟ سىز ئاتىڭىزنىڭ ئوبدان قىزى بولغاندىكىن، بۇ ئاشنى يەڭ! — دېدى.

قىز لەۋلىرىنى مىدىرلىتىپ پەس ئاۋازدا:

— ئاتا، مېنىڭ كېسىلىم يوق، مېنى تېۋىپقا ئاپىرىمىز دەپ ئاۋارە بولمىسىڭلار، مېنىڭ ياكى بىر يېرىم ئاغرىمىسا، مېنى پەقەت ئۆز ئارامىمدا جىم قويسىڭلار، ساقىيىپ قالاتتىم، — دېدى.

— ياق، ياق، قىزىم كېسىلىڭىز يېنىك ئەمەس، بۇنداق دېمەڭ، هازىر كېسىلىڭىزنىڭ نېمىلىكىنى ئۆزىڭىزمۇ، بىزمۇ بىلمەيمىز، سەۋەب قىلساق، خۇدا شىپاسىنى بېرەر.

كۈن قوزا چۈش مەزگىلىدە، شىددەت بىلەن ئېقىۋاتقان دەريادا قىرغاققا قاراپ ئۈزۈپ كېلىۋاتقان كېمىنىڭ قارىسى كۆرۈندى. باشنى قاينىتىدىغان پىژغىرىم ئىسسىقتا، ئالتە ـ يەتتە گەز كېلىدىغان ئۇزۇن خادىنى تۇتقان تۆت ـ بەش كېمىچى شىددەتلىك ئېقىم ئىچىدە تەۋرىنىپ ئېقىن سۈرەپ كېتىۋاتقان كېمە ئۈستىدە ۋارقىراپ ـ جارقىراپ، كېمە باشقۇرۇپ كەلمەكتە، كېمە ئۈستىدىكى ئادەم، ئات ـ ئۇلاغ هەممىسى دېگۈدەك سۇنىڭ دەھشەتلىك ئېقىنلىرىغا قاراشقا جۈرئەت قىلالماي، ئۈن ـ تىنسىز قېتىپ تۇراتتى. كېمە قىرغاققا يېقىن كەلگەندە، شىددەتلىك بىر دولقۇن تۇرۇلۇپ كېلىپ، ئۇنىڭغا بىر ئۇرۇلۇپ ئاغدۇرۇلۇپ كېتىشكە تاسلا قېلىپ، لەپەڭشىپ ئاققان پېتى بىر تېپىز يەرگە بېرىپ قۇم ـ لاتقىلارغا پېتىپ قالدى. شۇ چاغ يېشى ئەللىككە يېقىنلاپ قالغان، چىرايى ئاپتاپتا قارىيىپ كەتكەن پاناقراق، شاپ بۇرۇت كېمىچى ۋارقىرىدى:

— هاي، هاي، ئانىسى شۇمەك سالغان ئەركەكلەر، جان لازىم بولسا، دەرهال چۈشۈپ كېمىنى سۈرەڭلار! هە، چاققان! هەي نېماندىق تاش ئېسىپ قويغاندەك ئولتۇرۇشسەن، چۈشمەمـ

سەن؟!

شۇئان ئەركەكلەر كۆڭلەك - تامباللىرىنى سېلىشىپ، سۇغا سەكرەپ چۈشۈپ، كېمىنىڭ يوغان ھالقىسىغا چىگىلگەن ئارقانىنى تۇتۇشتى. پاناق كېمىچى يەنە كېمە ئىچىگە قاراپ ۋارقىرىدى:

— ھەي، ھەي، ئاۋۇ ئايالنىڭ دالدىسىغا ئۆتۈۋالغان سېمىز ئاداش، چۈشە، ھېلى بىكار قاينامغا تاشلايمەن! ياكى بولمىسا ئون سەككىز موچەنلىك رومالدىن بىرنى بېشىڭغا ئارتىپ ئولتۇر.

ئارقان تۇتقان ئادەملەردىن بىرى:

— ھەي ئاكا، ئۇ ناھىيىنىڭ ھاكىمى، ئۇ ئادەم چۈشمىگەندىگە، كېمە چىقماي قالمايدۇ، بولدى قىلسىڭىز، — دېدى.

كېمىچى شۇئان ئۇ ئادەمنى ئاغزى - بۇرنىغىچە تويغۇزۇۋەتتى:

— كۆتۈرە ئۇنداق بەدىرەڭگە گېپىڭنى. بېرىپ ئېشەك بازىرىدا قىل! بۇ سېنىڭ سالا قىلىدىغان يېرىڭ ئەمەس، سۇ ھاكىمىنى تونۇمايدۇ، بىلەمسەن، ھازىر كەلكۈن ۋاقتى، بايىقىدەك قىيان كېلىپ ئاغدۇرۇۋەتسە، ھاكىم - پاكىمىڭ نەدە؟ جان بىلەن ئويناشما!

ھاكىم پوكاندەك ئېسىلىپ، كىيىملىرى بىلەنلا سۇغا چۈشۈشكە مەجبۇر بولدى. كىشىلەر بىر - بىرىگە كۈسۈرلىشىپ، كېمىچىنىڭ باتۇرلۇقىغا ھەيران بولدى. شۇئان كېمىچىنىڭ سۇرلۇك چىرايى، شىددەت بىلەن ئېقىۋاتقان سۇدا كۆزلىرى ئالاق - جالاق بولۇپ كەتكەن ھاكىمغا قاراپ كۈلۈمسىرىدى.

— ھە، مانا ئەمدى بولدى، ھاكىم خوجام خەقنىڭ دەريادىن قانداق ئۆتىدىغانلىقىنى بىلگەندە، ئاندىن بۇ دەريانى كۆۋرۈك سالمىدۇ، شۇنداقمۇ ھاكىم؟

14

تومۇز ئىسسىقى شۇنداق كۈچەپ كەتتىكى، جاھان گويا تونۇر ئىچىدە قالغاندەك قىزىپ، دەريا بويىدىكى ئوت - چۆپلەر سالپىيىپ، چاتقاللارنىڭ قۇلاقلىرى سولىشىپ كەتتى. كىشىلەر بۇ ئىسسىققا چىدىماي، يەرنى كولاپ سۇ سېپىپ، تون چاپان، پالاسلارنى سايىۋەن قىلىپ يەردە دۇم يېتىشتى. دەريانىڭ پوتەكاپىتەك لاي سۈيىنى ئىچىپ، بەزىلەرنىڭ قورساقلىرى ئاغرىپ، ناله - پەريات قىلىشماقتا ئىدى. كېمىچىلەر ھاردۇق يەتكەن، بوشاشقان ھالدا چېدىرغا كىرىپ، ئۇيقۇغا كېتىشتى. ئارىدىن كىمدۇر بىرسى:

— بۇ دەريا پادىشاھى غوجىلىرىمغا ھۆكۈمەتنىڭ چىشى پاتمايدۇ. ئەگەر ئۇ بولمىسا بۇ دەريادا ھىچقانداق كىشى كېمە ھەيدەشكە جۇرئەت قىلالمايدۇ، نېۋاققىچە ئۇخلاركىن؟ — دېدى ده، سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالماي دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى.

ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتتى، كېمىچىلەر چېدىردا قورسىقىنى توقلاپ، بىر ئۇخلىغانچە ئويغانمىدى، بىر ياش كېمىچى ئويغىنىپ تەرەت قىلىشقا چىقىۋىدى، كىشىلەر ئۇنى ئورنۇبلىپ، يېلىنىپ، يالۇۋردى. ياش كېمىچى ئۆزىنىڭ ئىلاجسىز ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ:

— ماڭا قانچە يالۇۋرساڭلارمۇ بىكار، ئۇستامغا دەڭلار، مېنى ده - ده دېگىنىڭلار بىلەن، بىر ئېغىز گەپ قىلسامىلا، ئەدىبىمنى بېرىدۇ، — دېدى. ئارىدىن يەنە ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتتى. كىشىلەر ئىسسىقتا بوشىشىپ كېتىشتى. نەچچەسىگە ئىسسىق ئۆتۈپ كەتكەنلىكتىن، خۇددىنى بىلمىگەن ھالدا، بېشى قېيىپ قۇسۇشقا باشلىدى.

قېرى تۆمۈرچى، ئايالى، ئايىمنىسالار ھارۋىنىڭ سۈگەت

بادىرسىدا ئېگىپ ياسالغان سايىۋىننىى يەرگە ئېلىپ، شۇنىڭ ئاستىدا پانالانماقتا. تۇردى بولسا قىستىلىپ قالمىز دەپ، بۇ يەرگە كىرگىلى ئۇنىماي، قاياققىدۇر بىر ياققا كەتكەنىدى. ئا-يىمىنىسانىڭ ئۇنىمىغىنىغا قويماي، بايا تاماق يېگۈزگەنىدى. ئا-يىمىنىسانىڭ پۇتۇن ئەس - يادى ھازىر تۇردى بىلەنلا قالغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئىسسىقتا يۇرۇپ ئۆزىگە ئىسسىق ئۆتكۈزۈۋېلىشى-دىن ئەنسىرەتتى. ئۇ، تۇردى سوۋۇغا قېلىغان گۈلنى ھازىرمۇ ئاتا - ئانىسىدىن يوشۇرۇپ، قويىنىدا ساقلاۋاتاتتى. ياۋا گۈللەر ئىسسىق ھارارەتتىن مەست بولغانىدەك سۇلىشىپ كەتكەن، ئەمما سۇلاشقاد-چە ئۇنىڭ پۇرىقى ئەتراپقا شۇنچە تارىلاتتى. كىچىككىنە سايىۋەن ئىچىنى گۈلنىڭ خۇش پۇرىقى قاپلىدى.

— ئەجەپمۇ گۈلنىڭ خۇش پۇرىقى كەلدىيا؟

— شۇنى دەيمىنا، نەدىن كېلىۋاتىدىكىن؟

ئاتا - ئانا ئۆزلىرىچە ھۇزۇرلىنىپ، ھەيران بولۇشقان ھالدا قارىشىپ قويۇشتى. ئايىمىنسا پىسكىتىدە كۈلۈپ قويۇپ، ئۇن چىقار-مىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئەتىگەنكى بىر ئىش پەيدا بولدى...

سەپەر تەييارلىقى پۈتۈپ، ھارۋا تەييارلاندى. ئايىمىنسا ھار-ۋىدىكى چۈشەككە يانقۇزۇلدى، شۇ چاغ ئاتىسى ئۆيدە بىر نەرسە-سىنى ئۇنتۇپ قالغىنىنى ئېيتىپ، ئاتىنىڭ چۈلۈۋۈرىنى تۇردىغا تۇنقۇزۇپ قويۇپ، ئۆيگە كىرىپ كەتتى. بىر ئاز ۋاقىتتىن كېيىن، ئانىنى چاقىردى. ئانا غۇدۇرىغان ھالدا ئۆيگە كىرىپ كەتتى، دېمەك ئىككىسى يالغۇز قالدى. ئايىمىنسانىڭ يۈرىكى قاتتىق سوقۇپ ئاغزىغا تىقىلىپ قالغاندەك بولدى.

— ئايىمىنساگۈل!... — تۇردىنىڭ بوش چاقىرغان ئاۋا-زىدىن ئايىمىنسا يۈرىكى «قارت» تىدە قىلىپ يانغا قارىدى. شۇ تاپتا، تۇردىنىڭ لەۋلىرىمۇ تىترەپ، ناھايىتى قىينىلىپ گەپ قىلىۋاتاتتى. ئۇ قويىنىدىن بىر دەستە گۈلنى چىقىرىپ، بىر ھازا گەپ قىلالماي، يۈزلىرى قىزىرىپ، ئىسىلىپ تۇرۇپ قالدى،

شۇ چاغدا كىم بىلسۇن ئۇنىڭ گۈل بىلەن بىرگە قىزغا دەيدىغان نۇرغۇن يۈرەك سۆزلىرى بار بولغىيتتى، بىراق ئۇ ئاغزىنى تەستە قىمىرلاتتى - يۇ، ئاغزىدىن چىقىرالمىدى. قىزمۇ ئۇنىڭغا تىكىلىپ قېتىپ قالغاندەك قاراپ قالدى. يىگىت ھېچنەرسە دېيەلمىدى. ئاخىرى ئوڭايسىزلىنىپ كۈلۈمسىرىدى. بىراق كۆزلىرىدىن غىللىتە ياش كەتتى. قىزنىڭ كۆزىدىنمۇ جاۋابەن ياش سىرغىپ چىقتى. يىگىت تىترەپ تۇرغان قولىدىن گۈلنى يا قىزغا ئۇزىتالمايتتى ياكى قىزنىڭ گۈلنى يىگىتنىڭ قولىدىن ئېلىشقا دەرمانى يەتمەيتتى. ئۆيدىن چىققان ئاياغ تاۋۇشى ھەر ئىككىسىنى جىددىيلەشتۇرۇۋەتتى. يىگىت ھودۇقۇپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي، بىرئاز گاڭگىرىغاندىن كېيىن، گۈلنى دەررۇ قىزنىڭ تەكىيى يېنىدا تۇرغان چۆمىلگە رومىلىغا باستۇرۇپ قويدى...

سىرتتا كۆتۈرۈلگەن غەۋغا ئايىمنىسانى خىيالدىن ئويغىتىۋەتتى. كېمىچى قىزىرىپ كەتكەن چالا ئۇيقۇلۇق كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ، كېرىلىپ بىر ئەسنىدى، ئۇنىڭ قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرى ياشاڭغىراپ تۇراتتى. جاماەت ئۇنىڭغا يېلىنماقتا:

— ئوبدان ئۇستام، ناماز ۋاقتى بىلەن كەپتۇق، كۈن چۈشتىن قايرىلدى، ئاللا ئۇ دۇنيا - بۇ دۇنيا ئەزىز قىلسۇن، بىزنى بىر ئۆتكۈزۈپ قويسىلا، خۇدا سىلىنى خار قىلمىغاي.

كېمىچى پەرۋاسىزلا دەريانىڭ قويۇق ئاقۇش تۇمان قاپلىغان يۇقىرى ئېقىمىغا تىكىلدى. دەريا ھۆكۈرەپ دولقۇنلىنىپ ئاقماقتا. قىرغاقلارغا گۈلدۇرلەپ ئۇرۇلۇپ، چوڭ - چوڭ توپا قاتلىرىنى سۆرەپ كىرىپ كەتمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ ئېقىنلىرىدا ھەر - ھەر چوڭ دەرەخلەر، شاخ - شۇمبا، بەزىدە ھايۋانلارنىڭ ئۆلۈكلىرى ئېقىپ كېلىپ، گاھ چوڭقۇر قاينامىلارغا سۈمۈرۈلۈپ كىرىپ كۆزدىن غايىب بولسا، گاھ كۆتۈرۈلگەن شىددەتلىك قىيانىلار ئۇستىدە پەيدا بولاتتى. دېمەك دەريا سۈيى تومۇزدىكى كەلكۈندىن

دېرەك ېېرىپ ئاقماقتا.

كېمىچى ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ:

— دەريا سۈيى ئۇلغىيىپ كەتتى. ئاۋۇ ئاقۇش تۇتەك — كېلىۋاتقان زور كەلكۈننىڭ شەپىسى. مانا بۇ تۇخۇم پىشۇرىدىغان ئىسسىق، كەلكۈن سۈيىنىڭ ئىسسىقى. كېمە سېلىشقا بولمايدۇ، نەدىن كەلگەن بولسىمۇ شۇ يەرگە ېېرىپ، سىڭگەن نېنىڭلارنى يەڭلار، — دېدى. پاناق كېمىچى شۇنداق دەپ چېدىرغا كىرىپ كەتمەكچى بولۇۋىدى، بىرنەچچە بوۋاي ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ، ساقاللىرىنى تىترىتىپ تۇرۇپ، يېلىنىشقا باشلىدى:

— ئوبدان ئوغلۇم، خۇدا ئامان قىلسا، كەلكۈن كېلىپ بولغۇچە ئۆتۈپمۇ ئالارمىز، خۇدا ئۇ دۇنيادىكى دوزاق ئازابىدىن خالاس قىلار. بىزنى ئۆتكۈزۈپ قويغىن، بىز يىراق يەردىن كېلىۋاتىمىز.

شۇ چاغدا كىشىلەر توپى ئىچىدىن يېشى يەتمىشلەرگە يېقىنلاپ قالغان بىر موماي چىقىپ، كېمىچىنىڭ قوللىرىغا ئېسىلىپ، قار ـ يامغۇر يىغلاپ كەتتى:

— ئوبدان ئوغلۇم، سەنمۇ مېنىڭ ئوغلۇم قاتارىدىكەنسەن، مېنىڭ بىر ئوغلۇم ياقا يۇرتتا مۇساپىر بولۇپ يۈرەتتى، تۈيۇقسىز ئېغىر كېسەل بولۇپ يېتىپ قاپتۇ. «كېسەلدىن ساقىيالمايدىغان ئوخشايمەن، ئانامغا تارتىشىپ قالدىم، ئانام كەلسە دەيدىغان بىر گېپىم بار ئىدى» دەپ ئۇچۇر بېرىپتىكەن، مانا ماۋۇ بالىلىرىنى ئېلىپ ماڭدىم، بىز بېرىپ بولغۇچە قازا قىلىپ كېتىپ قالسا، كۆزى ئوچۇق كېتىدۇ، كۆڭلۈم تۈيۈپ تۇرۇۋاتىدۇ، بىزگە قىلىسالىق، بىزدىن يانمىسا ئاللادىن يانا، سېنىڭمۇ ماڭا ئوخشاش ئاناڭ بولغىيتتى...

مومای سۆزىنىڭ ئاخىرىنى داۋام قىلالماي، ھۆڭرەپ يىغلىۋەتتى. كېمىچىگە كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ تۇرغان نەۋرىلىرىمۇ چوڭ ئانىسى بىلەن تەڭ يىغلىشىپ كەتتى..

ئاھ، ئانا دېگەن نېمانچە ئۇلۇغ، مۇقەددەس ـ ھە! ئانىنىڭ كۆز يېشى تاشنى ئېرىتىدۇ، يۈرىكى تاشتىن ياسالغان ئادەملەر-نىڭ يۈرىكىمۇ ئانىنىڭ كۆز يېشى بىلەن سىماپتەك ئېرىيدۇ. كېمىچى تۇتەك قاپلىغان دەريانىڭ يۇقىرى ئېقىمىغا خېلى ئۇزاق قاراپ تۇردى ـ دە، ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ:

— تەۋەككۇل، يەيدىغان رىزقىمىز بولسا... خۇدا چوڭ ئارىسىدا پاختا ساقلىغانىكەن، ئەجىلىمىز توشقان بولسا، ئەلھەك-مۇللا... ، — دېدى.

ئۇمىدسىزلىنىپ روھىي چۈشۈپ كەتكەن خەلق بىردىنلا تەۋرەپ، خۇشاللىقىدا ھەممىنى ئۇنتۇپ، ئۆزلۈكىدىن پاتپاراق بولۇشقان ھالدا كېمىگە چىقىشتى. بۇ چاغدا كېمىچىنىڭ ۋەھىمە-لىك گەپلىرى كىمنىڭمۇ قۇلىقىغا كىرسۇن؟ كېمىچى دەريادىن ئۆتۈۋېلىشنىڭ خۇشلۇقىدا ھەممىنى ئېسىدىن چىقارغان خەلقنە بىر ھازا جىمجىت تىكىلىپ قاراپ تۇرۇپ قالدى. كېمىچىنىڭ شاگىرتى خەلقنە قاراپ ۋارقىرىماقتا:

— كېمىگە پاسىقلار چىقماڭلار، تەرەت ئېلىپ چىقىڭلار! ئىت، مۇشۇك سالماڭلار، كېمىنىڭ پىرى ئىتتىنىك، ئەگەر خە-لاپلىق قىلىنسا، جاندىن ئايرىلىدىغان گەپ!

بىر دەمنىڭ ئىچىدە يۈز نەچچە ئادەم، ئات ـ ئۇلاغ، ھارۋە-لىرى بىلەن كېمىگە جايلىشىپ بولدى. ئۇلار كېمە ئىچىدە ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ قىلىشىپ، ھەممىنى ئۇنتۇغان، ئۆز ھەلەكچىلىكى بە-لەن بەند ئىدى. قىرغاقتا تېخىچە ئون ـ تىنسىز قاراپ تۇرغان كېمىچىگە ھېچكىم دىققەت قىلمايتتى، كېمىچى بارغانسېرى ئۈل-غىيىپ بۇزغۇنلىنىپ ئېقىۋاتقان دولقۇنلۇق دەريا‌غا تىكىلىپ كۆ-زىنى يۇمدى ـ دە، كۈسۈرلاپ بىرمۇنچە ئايەتلەرنى ئوقۇغاندىن كېيىن: «خۇدا، ئۆزۈڭگە ئامانەت، پىرىم نوھ ئەلەيھىسسالام مەدەت بەرگەيسەن» دەپ كېمىگە چىقتى. قىرغاقتا ئۇزاتقىلى كەلگەنلەر ۋارقىرىشىپ، كېمىدىكىلەر بىلەن خوشلىشاتتى. كېمە

ئاستا ـ ئاستا قىرغاقتىن يىراقلاشتى. ئامانلىق، ئاق يول تىلەش-
لەر بارا ـ بارا يىغا ـ زارغا ئايلىنىپ كەتتى. قىرغاقتىكى بىر
توپ ئۇزاتقۇچىلار ئىچىدە، ئاۋازىنى بولۇشىغا قويۇپ ببرىپ يىغ-
لىغانلار كۆپ بولسىمۇ، بىزنىڭ تۇردىنىڭكىدەك يۇرىكى ئېچى-
شىپ، ھەممىدىن بەكرەك يىغان بىلەن يىغلىغانلىرى ئاز بولسا
كېرەك. ئەلۋەتتە تۇردى ئۇنسىز ياش تۆكتى، يېشىنى ھەتتا
ئۆزىگە تىكلىپ كۆزلىرىدىن مارجاندەك ياش تۆككەن ئايىمنىساغا
كۆرسەتمىگەن بولسىمۇ، بىراق ئۇنىڭ قەلبىدە يېڭىدىن يېيىشقان
ئەڭ ناز ۇك مۇھەببەت پەردىسى، گويا دەھشەتلىك بوراندەكى يۈم-
ران يوپۇرماقتەك تىترىدى، سىلكىندى، يۇلقۇندى. دۇنيادا كى-
شىلەر پەقەت كۆزدىن چىققان ياشنىلا يىغىنىڭ بەلگىسى قىلىۋې-
لىشتى. بۇ گويا ھاماقەتلەرنىڭ كىشىلەرنىڭ شەكلىگە قاراپ باھا
بەرگىنىگە ئوخشاشلا ئۇچىغا چىققان ھاماقەتلىك، كۆز يېشى
يىغىنىڭ مەلۇم بەلگىسى بولسىمۇ، لېكىن بىر پۈتۈن قەلبنىڭ
دەرد ـ ھەسرىتىنىڭ كۆرۈنۈشى ئەمەس. پەقەت ۋاقىتلىق كۈچ-
لۈك ھاياجاننىڭ سىقىشىدىن چىققان سۇ تامچىسى خالاس. ھەر-
قانداق قاتتىق دەرد ـ ھەسرەت، بىر قېتىملىق قاتتىق يىغا بىلەن
تەڭ پارغا ئايلىنىپ تۈگەيدۇ، لېكىن ياش چىقمايدىغان يۈرەكتە-
كى يىغا بەلكى ئىنسانىنىڭ پۈتۈن ئۆمرىگە ھەمراھ بولۇپ، تاكى
گۆرگە كىرىپ كېتىشىگىچە مۇمكىن. كۆز يېشىنى ھازىر ئارتىسلار-
مۇ قىلىۋاتىدۇ، مانا بۇ بىزنىڭ تۇردىنىڭ يۈرەكتە يىغلىغان
يىغىسىنىڭ ئۆمۈربويى ئۇنىڭ بىلەن ياشايدىغانلىقىنى كىممۇ بە-
لەلىسۇن؟

كېيىمە يىراقلاشماقتا، ئۇ بارا ـ بارا بىر تەڭلىگە ئايلاندى.
ئۇ شىددەتلىك دولقۇنلار ئىچىدە خودىدى بىر تال سامانەڭ تەۋرە-
نەتتى. ئۇ گاھ كۆزگە كۆرۈنسە، گاھ شىددەتلىك قىيان ئارىسى-
دا كۆرۈنمەي قالاتتى، تۇردىنىڭ يۈرىكى ئۇنىڭ كۆكسىدە ئې-
مەس، بەلكى ئاشۇ دولقۇن ئارىسىدا ۋەھىمىلىك تەۋرەيتتى. شىد-

دەتلىك دولقۇن بارغانچە ئاچ يولۋاستەك ھۆركۈرەپ، ئەجدىھادەك تولغانماقتا.

تۇردىنىڭ كۆزلىرى چەكچەيگەن ھالدا قېتىپ قالدى. شۇ تاپتا ئۇ ئەتراپتىكى ئەنسىز داد ـ پەريادلارنى گويا ئاڭلىمىغاندەك ئىدى، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا كېمە دولقۇن ئارىسىدا گويا سەجدىدىن كېيىن ئورنىدىن تۇرغان ئادەمدەك بىر ئۆرە بولدى ـ دە، دولقۇنلار ئىچىدە مەڭگۈ كۆزدىن غايىب بولدى. ئاھ، رەھىمسىز دەريا! رەھىمسىز ئەجدىھا! سېنىڭ نەپسىڭ قاچان تويار؟ سانىقسىز نادانلارنىڭ، گۆدەكلەرنىڭ يۈرىكىنى لەختە قىلىپ، ئاھۇ ـ پەريادىغا قاقاقلاپ كۈلۈپ، نۇرغۇن ئادەملەرنى يۇتۇۋەتتىڭ. سېنىڭ كارنىيىڭ قانچىلىك يوغان. قورسىقىڭ قانچىلىك يوغاندۇر؟ شۇنچە ئادەمنى يۇتۇۋەتتىڭ، يەنە يۇتۇۋاتىسەن. يۇتماقچىسەن، قاچانغىچە يۇتىسەن؟ سېنىڭ قورسىقىڭ، سۈلايمانىنىڭ ئون سەككىز مىڭ ئالەمنى سولايدىغان بوتۇلكىسىدىن ياسالغانمۇ ۋە ياكى ئۇنىڭ پارچىسىمۇ؟ سەن مەھكۇملارنى يۇتۇشنىلا بىلىسەن، ئۇلارنىڭ ئاھ ـ زارى سېنىڭ كۆڭلۈڭنى خوش ئېتىدىغان يېقىملىق مۇزىكاڭ، يۇتقانلىرىڭ نەگە سىغۇاتىدۇ ياكى ئىچىڭدە ساناقسىز قان ئىچىپ ياشايدىغان قورتلىرىڭ بارمۇ؟ سەن ياكى زامانە ئاخىرىدا جەددالدىن بۇرۇن كېلىپ، ئالەمنى سۈپۈرۈپ قارىنىڭغا قاچىلايدىغان يەجۇجمۇ؟...

تۇردى ھەممىدىن ئايرىلدى، ئۇنىڭ مەنىۋى ھاياتىنى مانا مۇشۇ رەھىمسىز دەريا يۇتۇۋالدى، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن تۇردى قەلبىدىكى ئۇنسىز يىغا بىلەن مەجنۇنغا ئايلاندى. ئۇنىڭ روھى مانا شۇنىڭدىن ئېتىبارەن مۇشۇ دەريا ئىچىدە ياشايدۇ، بېلىقلار بىلەن تەڭ ئۈزۈپ، ئۆز مەشۇقىنى ئىزدەيدۇ، ئۇنىڭ ئىشقىدا بىھوش بولىدۇ. مانا ئوتتۇز يىلدىن بېرى، ئايىمىنسانى يۇتۇپ كەتكەن دەريا تۇردىنى يۇتمىدى. ياق، يۇتتى، ئۇنىڭ قاينىق

هېسسىياتىنى، روھىنى يۇتۇپ، مانا بۇ رەزگىنى — سېسىق تېنىنى يۇتمىدى.

دېمەك، بىر كېمىدىكى يۈز نەچچە جان دەريانا غەرق بولدى. بۇ — دەريانا غەرق بولغان قانچىنچى كېمە ئىكەنلىكىنى ھېچكىم ئېيتىپ بېرەلمەيدۇ، تۇردى ئايمىنىسادىن ئايرىلغاندىن كېيىن، بىر مەزگىل ئېلىشىپ، سارالىڭ بولۇپ دەريا بويىدا يۇردى. بىرقانچە قېتىم دەريانا سەكرەپ باققان بولسىمۇ، ئەجىلى توشماي، يەنە ھايات قالدى. بۇ جەريانىدا تۆمۈرچىنىڭ يىراق بىر تۇغقىنى ئۇنىڭ ئۆي - ۋاقىسىغا ئىگە بولۇپ، ئۆينىڭ ئۈستىنى ئېچىپ، ياغاچ - تېشىنى ئېلىپ كەتتى. ھازىر بۇ ئۆينىڭ ئورنىمۇ دەريا ئىچىدە قالدى.

15

تومۇز كۈنلىرىنىڭ ئۆمرى ئاخىرلىشىپ، كۈزنىڭ شەپىسى كېلىۋاتىدۇ، كېچە، سانىاقسىز يۇلتۇزلار دەريا بويىدا كۆز قىسماقتا. ئۇنىڭ ئىچىدە ئايمىنىسانىڭ شەھلا كۆزلىرى شوخ، ئەمما ھەسرەتلىك كۆرۈنىدۇ. تۇردى رەزگى يەنىلا دەريا لېۋىدىكى ئاشۇ چىم ئۈستىدە ئولتۇرماقتا. ئەتراپتىن ئاڭلىنىۋاتقان دەريا شاۋقۇنى پاقا - چېكەتكىلەرنىڭ چىرىلداشلىرى قوشۇلۇپ، تۇردىنىڭ ھىجران ئازابلىرىغا تەڭكەش بىر سىمفونىيە ھاسىل قىلدى. تۇردى رەزگى دەريا ئىچىدىكى مېھىرلىك چىرىنى قانماي تاماشا قىلىدۇ. ئوتتۇز يىلدىن بېرى، بىرەر كۈن بۇ يەرگە كەلمەي قالغان، سېھىرلەنگەن چىرىنى كۆرمەي قالغان كۈنى يوق.

بۇگۈن نېمە ئىش بولۇۋاتىدۇ، ئاللا ئايمىنىساغا دەريا ئىچىدىن چىقىپ، تۇردى رەزگىنىڭ مەجنۇن قەلبىگە شىپا بولۇشقا ئەمىر قىلدىمۇ - قانداق؟ ئەنە، ئۇنىڭ نازۇك قوللىرى تۇردىنىڭ قاتمال بەدەنلىرىنى سىيلىماقتا، ئەنە، بۇ نازۇك قوللار خاتىرجەم

هالدا ئۇنىڭ كىرلىشىپ پاخپايغان چاچلىرى ئارىسىدىن ئۇنىڭ بوينىغا چۈشتى. مانا بۇ بىزنىڭ قېرى يىگىتنىڭ بوينىغا ئايال زاتىنىڭ تۇنجى قېتىم قولى چۈشۈشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بويـ ىدىن جەننەتنىڭ خۇش ھىدلىرى، تىنىقىدىن ئابىھاياتنىڭ شىرىن پۇرىقى كېلىۋاتىدۇ. مانا، نازۇك لەۋلەر قويۇق، مەينەت ساقاللار ئىچىگە تەلمۈرۈپ سىڭىپ كىردى. تۇردى ئۆزىنىڭ ئوتتۇز نەچچە يىل قىلغان ناله ـ پەريادىنىڭ ئاللاغا يەتكەنلىكىنى ھېس قىلدى. ھازىر ئۇ توۋلىماقچى ئىدى، پۈتۈن يۈرتقا ئاڭلىتىپ: «ئەي خالايىق، مېنىڭ ئاھۇ ـ زارىم ئاللاغا يېتىپ، دەريا ئىچىدىن ئۆز ياردىم قايتىپ چىقتى، ئىشەنمىسەڭلار، مانا قاراڭلار، ئۇ مېنىڭ قۇچىقىمدا، باغرىمدا، گەرچە ئۇ تېخى ياش، مەن قېرىپ كەتكەن بولسامۇ، بىزنىڭ مۇھەببىتىمىز ھېچقانداق توسالغۇغا دۇچ كەلمەيدۇ» دەپ ئۇنلۇك توۋلىماقچى ئىدى. بىراق ئۇلگۈ رەلمىدى. چۈنكى، ئۇ، ئۆز ياشرىنىڭ قۇچىقىدىن بوشىنىپ، يەنە دەريانىڭ شۇڭغۇپ كېتىشىدىن ئەندىشە قىلدى. شۇڭا ئۇ بار كۈچـ نى يىغىپ، سۆيۈملۈك مەشۇقىنى باغرىغا چىڭ باستى. ئۇنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن سۆيدى. قىز ئۇنىڭ قۇچىقىدا قانچە نازلان مىسۇن، ئۇنىڭ كۆزى ھازىر ھېچنەرسىنى كۆرمەيدۇ. پەقەت قەلبى كۆرىدۇ. سۆيۈملۈكى ئايىمنىسانى كۆرىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ھېچنەرسىنى كۆرۈشى مۇمكىن ئەمەس ھەم كۆرۈشنىمۇ خالىمايدۇ، ئۇ ھازىر پەقەت يارىنىڭ يەنە سېھىرلىنىپ دەريانىڭ شۇڭغۇپ كەتمەسلىكىنى ئويلايدۇ. تائەت ـ ئىبادەتنىڭ خۇدانىڭ يەتكەنلىكىدىن چەكسىز خۇشال بولىدۇ. خۇدا يەتكۈزگەن بۇ كىشىنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيدىغان كارامەت. بۇ پۈرسەت قاچان غىچە ئۇنىڭ ئالقىنىدا تۇرىدۇ؟ ئاھ سۆيگۈ، ئوتتۇز يىللىق سۆيگۈ، ئوتتۇز يىلدىن بېرى يىغلىغان سۆيگۈ! . . . ئۇنى تاما مەن تولدۇرۇۋېلىشقا مۇمكىن بولمىسىمۇ، بۇ سۆيگۈگە قېنىش ئۈچۈن تىرىشىش كېرەك. . . تۇردى رەزگىنىڭ ۋۇجۇدى ئە

شەنچلىك لەرزىگە كەلگەن ئىدىكى، بۇ يۈكسەك مۇھەببەت ئالدا، سۈكۈت قىلىشقا بولمايدۇ.

قىزنىڭ بوشقىنا ئاڭلانغان ئاۋازى تۇردىنىڭ سەل بوشاشقان ۋۇجۇدىنى تېتىكلەشتۈردى.

— نېمە دەيسىز مېنىڭ ئامرىقىم، ئايىمنىسا گۈلۈم؟ — دەپ سورىدى تۇردى. قىز بىر ئاز جىم تۇرغاندىن كېيىن:

— مۇشۇ يىللار نېمە ئىشلارنى قىلىپ يۈردىڭىز؟ — دېدى.

— سىزنىڭ پىراقىڭىزدا مەجنۇن بولۇپ، خۇدۇمتى بىلمەي يۈردۈم. سىز ئۈچۈن قارىلىق تۈتتۈم، — تۇردى كۆزىنى ئاچماستىن شۇنداق دېدى. قىز تۇردىغا تېخىمۇ يېقىن يېپىشتى. ئۇ نازۇك قوللىرى بىلەن ئۇنىڭ قاتمال بەدەنلىرىنى سىيلايتتى. ئۇنىڭ تۈكلۈك مەيدىسىگە قۇلىقىنى يېقىپ، ئۇنىڭ تېنىمسىز كۆچلۈك سوقۇۋاتقان يۈرەك سوقۇشلىرىنى ئاڭلايتتى، قىز ناھايىتى پەس ئاۋازدا پىچىرلىدى:

— سىز شۇنچە پۇلنى نېمىشقا يېمەي ـ ئىچمەي يىغىسىز؟

— يىغقانلىقىمنى بىلەمسىز؟ — تۇردى ھاياجانلىنىپ كەتتى.

— مەن سىزنىڭ ھەممە ئىشلىرىڭىزنى بىلىپ تۇردۇم. تۇردى نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي قالدى.

— پۇللىرىڭىز بەكمۇ كۆپىيىپ كەتتى. قانداقمۇ ساقلىيالىدىڭىز؟

— خاتىرجەم بولۇڭ، ئەمدى ئاللانىڭ مېھرى ـ شەپقىتى بىلەن سىزگە ئېرىشتىم، ئەمدى ئوچاقنىڭ ئاستىدىن كۈپىنى ئالساقلا چىقىدۇ، تۇرمۇشىمىزغا ئىشلىتەرمىز، بالا ـ چاقىلىق بولۇپ باشقىلارغا ئوخشاش بايلىشىمىز. مەن سىزنىڭ ئاخىرى بىر كۈن مۇشۇنداق چىقىپ قېلىشىڭىزنى كۈتەتتىم...

قىز ۋىلىقلاپ كۈلدى، ئاندىن:

— سىز بەك پۇراپ كېتىپسىز، يۇيۇنۇۋېلىڭ! — دېدى.

ئىككىسى بىر ھازا ئۇن ـ تىنسىز جىمجىت كېتىشتى. كۆچىلۇك ھاياجان شۇ تاپتا ھەر ئىككىسىنى سۆزلەش ئىقتىدارىدىن ئايرىپ قويغاندەك قىلاتتى.

. . . تاڭ قۇياشى دەريا ساھىلىنى قىزارتىۋەتتى. كۈننىڭ قىزغۇچ نۇرى تۇردى رەزگىنىڭ يۈزىنى چاقناندىلا، ئۇ كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ چۆچۈپ ئويغاندى. ئۇ يېنىغا قارىدى. يېنىدا ھېچكىم يوق، پەقەت سەل نېرىدىلا ئېشىكى خاتىرجەم ئوتلىماقتا.

— ئايمىنىسا! . . . ئايمىنىسا! . . .

تۇردى ئەتراپىغا قاراپ، قانچىلىك قىچقارسىمۇ، ئايمىنىسادىن سادا بولمىدى. تۇردى رەزگى قاتتىق ھەسرەتلىنىپ، بوشۇشۇپ ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇ بەكمۇ ھەيران قالدى. بۇ زادى ئۇنىڭ ئوڭىمۇ ـ چۈشىمۇ؟ چۈش دەي دېسە، ئۇنىڭ ئۆزىدە قىزدىن كېلىدىغان ئەتىرنىڭ كۆچلۈك پۇرىقى قالغان، مانا مۇشۇ يەردىلا ئۇ قىز بىلەن بىرگە بولغان، ئوڭۇم دەي دېسە، قىز قېنى؟ . . . ئۇ دەريا‌غا تىكىلىپ قارىدى، دەريا ھەر كۈندىكىدەك ئاقماقتا. ئۇنىڭدا ھېچقانداق يېڭىلىق يوق. تۇردى رەزگى تېگى يوق خىيالىلارغا پاتتى. بۇ ئىشلارنى «چۈشۈم» دەپ ئاتاشقا كۆڭلى پەقەت ئۇنمايتتى. ئۇ ئوتتۇز يىلدىن بۇيان ھەر كۈنى ئەل ياتقۇچە بۇ يەردە بولسىمۇ، لېكىن قۇنۇپ باقمىغانىدى. بۈگۈن بولسا قونىدى. ئايمىنىسا چىققانلىقى ئۈچۈن قوندى. قىزنىڭ ئۇنىڭغا قىلغان سۆزلىرى ھازىرمۇ ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە شۇنىڭلاۋاتقاندەك ئاڭلىنىدۇ. قىزنىڭ تېز ـ تېز نەپەس ئېلىشلىرى، نازاكەتلىك سىماسى ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىن ئورۇن ئالغانىدى. مانا بۇ شېرىن چاغلار تېخى ھېلىلا بار ئىدى. تاڭ ئېتىپ كەتكەندىن كېيىن، قىز كۆپكۈندۈزدە بۇ يەردە يېتىشتىن ئۇيۇلۇپ، ئۆيگە كېتىپ قالغانمىدۇ ـ يا؟ نېمىشقا تۇردىنى ئويغاتماي كېتىدۇ؟ ھە راست، بۇ قېرى لەقۋا قاتتىق ئۇخلاپ كەتكىنىدىن، قىز ئويغىتالماي ئۆيگە بارغان بولۇشى مۇمكىن. . .

تۇردى ئۆزىگە كايىپ، چاپسان ئېشىكىگە مىندى. بۇ نېمە-دېگەن سەتچىلىك! قىزنى ئاخشام ئۇ نېمىشقا ئۆيگە ئەكەتمەي مۇشۇ چىملىقتا. . . ھەي تۇردى، تۇردى، چاپسان بول، بېرىپ قىزدىن ئەپۇ سورا، ئۆزۈڭنىڭ بەغرەزلىكىنى قىزنىڭ ئالدىدا ئىقرار قىل، ناماقۇل بول، ھەتتا ئۇنىڭ ئالدىدا تىزلان. چۈنكى سەن ئوتتۇز يىلدىن بېرى زارىقىپ كۈتكەن ئەزىز مېھمان شۇ ئەمەسمۇ؟ . . .

16

تۇردى يول بويى ئۆزىگە كايىپ، ئېشىكىنى بولىۋشىغا زىخ-لاپ يۈگۈرتۈپ دېگۈدەك ئۆيگە قاراپ ماڭدى. تېخى ئەتىگەن بولغاچقا، مەھەللىنى ئەتىگەنلىك تاماقنىڭ مەززىلىك ھىدى قاپ-لىغان، تۇرخۇنلاردىن چىققان تۈتۈنلەر كەنجى قوناقلار ئۈستىدە بىر قەۋەت نېپىز تۇمان ھاسىل قىلغاندى. بۇنىڭدىن كېيىن، تۇردىنىڭ ئۆيىدىمۇ باشقا ئۆيلەرگە ئوخشاش ئەتىگىنى مەززىلىك تاماق پىشۇرۇلىدۇ. باشقىلارغا ئوخشاش ئازادە پېشايۋانلىق، تاخ-تاي بىلەن يېپىلغان ئۆيلەرنى سالىدۇ، بەلكى تېخى. . .

ئۇ ئېشىكىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، خۇشاللىقىدىن ۋارقىرىۋەت-كىلى تاسلا قالدى. راستىنلا ئۆينىڭ ئىشىكىدە ئۇ سېلىپ قويغان قۇلۇپ يوق ئىدى. دېمەك قىز ئۆيگە كېلىپ بولغان ئىكەن - دە!

ئۇ ئېشەكتىن چۈشۈپ، ھېچنېمىگە قارىماستىن ئىشىكنى ئىتتىردى. ئۇنىڭ بىلىكىگە قاچاندىن يىغلىغان كۈچ ئىدىكى، بىر ئىتتىرىش بىلەنلا، ئىشىككە تىرەلگەن دەمنىڭ ئاچمىقى يېرىلىپ، ئىشىك ئېچىلىپ كەتتى. ئۇ ئىشىكنى ئاچقىچە ئارە-لىقتا، ئۆزىنىڭ بۇنچىلىك كۈچلۈك ئىكەنلىكىگە ھەيران قالدى. ئىشىكنى ئېچىپ ئۆيگە كىرىپلا، كۆزلىرى چەكچىيىپ ئىزىدا

قېتىپ قالدى.

ئۆيدىكى ئوچاق چېقىپ تاشلانغان، ئۇنىڭ ئورنى ئىككى گەز كولىنىپ، كۈپ تارتىپ چىقىرىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى توپ - توپ پۇللار بىر تاغارغا قاچىلانماقتا ئىدى. ئىدرىس سېكرىتار، هاشىرخان ۋە ئۇنىڭ قىزى زىبىرنىسالار قوللىرىدا پۇللارنى تۇتقان پېتى قېتىپ تۇرۇپ قېلىشتى. ئىدرىس سېكرىتار بىلەن هاشىرخان تاتىرىپ كېتىشتى. ئۇلارنىڭ قوللىرى بەزگەكتەك تىترەپ، پۇللار يەرگە دۆۋىلەنگەن توپا ئۈستىگە چۈشتى. ئۇلار لاپ قىلىپ سوئال نەزەرى بىلەن قىزى زىبىرنىساغا تىكىلدى. زىبىرنىسا ۋىللىدە قىزىرىپ كېتىپ، ئاندىن تەمتىرىگەن هالدا، ئىشكتىلا چەكچىيىپ تۇرغان تۇردىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئۇنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە تىكىلدى. زىبىرنىسانىڭ سېھىرلىك كۆزلىرى هەم لېۋىدە بىلىنەر - بىلىنمەس تەبەسسۇم پەيدا بولدى. تۇردىنىڭ كاللىسىدا چاقماق چېقىلغاندەك بولۇپ، غەزەپتىن بوغۇلۇپ، دەهشەتلىك ۋارقىرىدى:

— هۇ، هىيلىگەر شەيتان! ئەسلىدە سەن ئىكەنسەن - دە، يوقال كۆزۈمدىن! سەن مېنىڭ ئوتتۇز يىلدىن بېرى پاك ساقلىغان ئەقىدەمنى بۇلغىدىڭ، يوقال، يوقىلىش ئوغرىلار، مۇتىهەم بۇزۇقلار! . . .

تۇردى شۇنداق دەهشەتلىك ۋارقىرىدىكى، جىمجىت مەهەللىدە دەهشەتلىك پارتلاش ئاۋازىدەك سادا پەيدا بولدى. ئەتىگەنلىك ئۇيقۇدىن ئويغانمىغان ئىتلار ئەنسىز قاۋشىپ كەتتى. ئەتراپتىكى ئۆيلەرنىڭ ئىشىكلىرى غىچىرلاپ ئېچىلىپ، كىشىلەر ئەندىكسىرەپ ئۆيلىرىدىن چىقىشىپ، تۇردى رەزگىنىڭ ئۆيىگە قاراپ مېڭىشتى.

تۇردى زىبىرنىسانىڭ كارنىيىدىن بوغۇپ، ئۆلتۈرۈپ قويغىلى تاسلا قالدى. تۇردىنىڭ قان تولغان دەهشەتلىك كۆزلىرى، قورقۇنچلۇق تۈس ئالغان سۈرلۈك چىرايى، توختىماي ۋارقىرى-

شىدىن گاڭگىراپ قالغان ئاتا ـ ئانىنىڭ ئۆز قىزىنى ئاجرىتىۋېلىشقا دەرمانى قالمىغانىدى. ئۆيگە يېتىپ كەلگەن كىشىلەر مىڭ تەسلىكتە زىبىرنىسانى تۇردىنىڭ قولىدىن ئاجرىتىۋالدى. بىر-دەمدىلا بىرەر يۈزدەك ئادەم توپلاندى، ئۇلار ئۆي ئىچىدىكى دۆۋە-لىنىپ تۇرغان توپا ئۈستىدىكى چېچىلىپ ياتقان پۇللارغا، ئاندىن ئۆينىڭ بۇلۇڭىدا موردىدەك تاتىرىپ تۇرغان ئىدرىس بىلەن ها-شىرخانغا قاراپ، ھەممىنى چۈشىنىشتى.

— بۇ بىچارىنىڭ يېمەي ـ ئىچمەي يىغقان پۇلىنى ئىنسى ـ جىن بىلمەيتتى. بۇلار قانداق بىلىۋالدىكىنە؟

كىشىلەر ئۆزئارا غۇلغۇلا قىلىشىپ، ئىدرىس بىلەن هاشىر-خان ھەم زىبىرنىسالارغا لەنەت ـ نەپرەت ئوقۇشتى. ئۇلار رەسۋا بولۇپ، ئىزا ـ ئاھانەتتىن ئۆزىنى يوقاتقانىدى. تۇردى رەزگى يەنە ۋارقىرىدى:

— نېمىگە قارىشىپ تۇرۇشسەن؟ كۆزۈمدىن يوقىلىش!...

تۇردى رەزگى غەزىپىگە چىدىمايى، سۇنۇق دەمنى قولىغا ئېلىپ يۈگۈردى. بىرنەچچە ئادەم ئۇنى قۇچاقلاپ تۇتۇۋالدى. ئىدرىس بىلەن هاشىرخان توپا ئۈستىدە ھالسىز يىغلاپ ياتقان زىبىرنىسانى تەستە يۆلەپ ئىشكىتىن چىقىۋالدى ـ دە، خۇددى تۇردى رەزگى ئارقىسىدىن قوغلاپ كېلىپ كالتەكلەيدىغاندەك يۈگۈرۈشتى.

كىشىلەر ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن مەسخىرىلىك كۈلۈشتى. ئۇششاق بالىلار ئارقىسىدىن خېلى يىرگىچە چالما ئېتىنىپ چۇقان سېلىشتى. كىشىلەر تېخىچە تارقالماي، ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا دۆۋىلىنىپ تۇرغان، بەزىسى سارغىيىپ كەتكەن ساپلا ئون كوي-لۇق پۇللارغا قاراپ، ھەيرانۇ ـ ھەس بولۇپ قېلىشتى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى گەرچە تۇردى رەزگىنىڭ پۇلىنىڭ ناھايىتى كۆپلىكىنى بىلسىمۇ، لېكىن ئەمەلىيەتتە بۇنچىۋالا پۇلنى كۆرۈپ، ھەقىقە-تەنمۇ ئۆزلىرىنى جاھاندا بارمۇ ـ يوق دەپ قېلىشتى. تۇردى

رەزگى كىشىلەرگە قاراپ غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى:

— كىلە ئوغرىلار، بۇلاڭچىلار! . . . ھەممىڭ بۇلىماقچى-مۇ؟ ئاۋۋال مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، ئاندىن كېيىن بۇلاش، مەن تىرىك بولىدىكەنمەن، ھېچقايسىڭ بىر موچەن ئالالمايسەن! . . .

كىشىلەر بۇ بىچارىگە ئىچ ئاغرىتىشقان ھالدا تارقاپ كېتىشتى. تۇردى ئىشىكنى ئېچىدىن تاقاپ، ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا دۆۋىلەنگەن ھۆل توپا ئۈستىگە ئۆزىنى تاشلاپ، ھۆكۈرەپ يىغلاپ كەتتى:

— ئاھ. . . رەھىمسىز دەريا، جېنىم ئايىمىسا! . . . مەن ئوتتۇز يىل ساقلا ئەقىدە قىلىپ، ئۆزۈمنى پاك ساقلىغانىدىم، جەننەتتە سەن بىلەن ئوچۇق - يورۇق كۆرۈشۈشنى ئاللادىن تىلىگەنىدىم، ئەقىدەم بۇزۇلدى، بۇلغاندى، مەن قانداق قىلىمەن، ئايىمىسا، مەن قانداق قىلاي؟ . . .

تۇردى توپىنى قۇچاقلاپ شۇنداق يىغلىدىكى، بۇ ئۇنىڭ ھاياتىدىكى تۇنجى قېتىملىق، شۇنداقلا ئەڭ قاتتىق يىغلىشى ئىدى.

17

يېزىدا يۇز بەرگەن بۇ يېڭى ۋەقە بىر دەمدە بۇ يېزىنى قوچۇپ، پۈتۈن ناھىيىنى زىلزىلىگە سېلىۋەتتى. ھەرقايسى يېزا - كەنتلەردىن كىشىلەر كېلىپ، تۇردى رەزگىنىڭ بىر تاغار پۇلىنى كۆرمەكچى بولۇشتى. ئەمەلىيەتتە بولسا، ئۇلار پەقەت ئۇنىڭ پۇچۇق تاملىق ئۆيىنىڭ سىرتىنلا كۆرۈشتى.

بۇگۈن ئۇچ كۈن بولدى. تۇردى رەزگى ئۆيىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىدىن تاقاپ بىر كىرىۋالغانچە، تالاغا چىقمىدى. كىشىلەر ئاش - تاماق يېيىشكە زورلاپ قانچە يالۋۇرسىمۇ، ئۇچ كۈندىن بېرى ئۇ ئىشىكنى ئاچمىدى. ھېچنەرسىمۇ يېمىدى، كىشىلەر قانچە

نەسىھەت قىلسىمۇ، ئۇ ۋارقىراپ تىللاش بىلەن جاۋاب قايتۇردى. ئۇچ كۈندىن بېرى، بىرقانچە خەلق ئەسكىرى ئۈنۈك ئۆيىنى كېچە - كۈندۈز مۇھاپىزەت قىلىپ، يامان نىيەتلىك ئادەملەرنىڭ ئۈنىگە زىيانكەشلىك قىلىپ، پۈلىنى ئەكىتىشىدىن ساقلىماقتا ئىدى. كىشىلەر ئۈنىگە پۈللىرىنى بانكىغا قويۇش توغرىسىدا نەسىھەت قىلدى، ھەتتا بانكا خادىمىنى بۇ يەرگە باشلاپ كېلىپ، ئىشىك ئالدىدا تۇرۇپ يالۋۇرۇپ - سايراپ كەتتى. ئەمما بۇمۇ كار قىلمىدى.

بۇ كۈنلەردە كىشىلەر تۇردى رەزگىنىڭ بۇنچىۋالا پۈلنى قانداق قىلىشى توغرىسىدا كۆپ مۇلاھىزە قىلىشتى.

ئەتىگەنلىك بامداتتىن كېيىن، يېزا چوڭلىرى، ئىمام - ئاخۇنۇم باشلىق جامائەت ئارىسىدا يەنە غۇلغۇلا بولدى. بەزىلەر:

— تۇردى بۇ پۈلغا ھەرقايسى مەھەللىلەرگە مەسچىت سېلىپ بەرسە چوڭ ساۋاپ تاپىدۇ. بۇ دۇنيادىكى پۈتۈن گۈناھلىرى مەغپىرەت قىلىنىپ، ئۇ دۇنيالىقى ئوبدان بولىدۇ، تۇردى رەزگى قىلالمىغان ئىبادىتى، تاپالمىغان ساۋابىنى مۇشۇنىڭدىن تاپىدۇ، — دېيىشتى. يەنە بەزىلەر:

— كۆل چاپقۇزۇش، يېتىم - يېسىرلارغا سەدىقە بېرىش كېرەك، — دېيىشتى، بۇ گەپلەرنىڭ ھەممىسى ئورۇنلۇق ئىدى. ئىمام ئاخۇنۇم مۇنۇ تەكلىپنىمۇ ئوتتۇرىغا قويدى:

— ئەھلى - جامائەت تۇرداخۇننىڭ ئۆمۈر بويى ئىككى بىلىكىگە تايىنىپ، ھالاللاپ تاپقان دەپنە - دۇنياسى توغرىسىدا كۆپ باش قاتۇرۇشتى. مېنىڭ كۆڭلۈمدە مۇنداق بىر ئۇلۇغ ئىش سايە تاشلاپ تۇرۇپتۇ. ئۇ بولسىمۇ تۇرداخۇننىڭ ھېسابسىز مال - دۇنياسىغا مېنىڭچە ھارامدىن ھېچنەرسە قوشۇلۇپ قالمىغان. ئۇ ئۆمرىدە جەبرى - جاپا بىلەن ئىشلەپ، غورىگۈل كۈن كۆچۈرۈپ، تاپقىنىنى يىغدى. دېمەك، بۇ دۇنيادا خوۋلۇق كۆرمىدى. ئۈنىڭ ئۆيلەنگىنىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. پۈلنى نېمە دەپ يىغقان-

لىقىنىمۇ بىلگىلى بولمايدۇ، مېنىڭچە، ئۇ ئادەمنىڭ پېشانىسىگە ئاللا ئەنە شۇنداق بۇ دۇنيادا تارتقۇلۇقنى تارتىپ، ئۇ دۇنيادا پاراغەت كۆرۈشنى پۈتۈپتىكەن. ئۇ مېنىڭچە تەقۋادار بولۇپ، بۇ ھالال ۋەجى بىلەن ھەرەمگە بېرىپ ھەج - تاۋاپ قىلىپ كەلسە، ئەڭ ئۇلۇغ ساۋاپ تېپىپ كېلەلەيدۇ. مېنىڭچە ئۇنى ۋاقتىدا نەسىھەت بىلەن ئاشۇنداق قىلىشقا ئۇندەيلى. ئۇ دەرد ئىچىدە ئاچلىقتا ئۆلۈپ كەتسە بولماس.

ئىمام ئاخۇنۇمنىڭ سۆزى ھەممىنىڭ گويا كۆڭلىدە بولۇپ، تاپالمىغان سۆزدەك تۇيۇلۇپ، بۇ چارىنى ناھايىتى ئاقىلانىلىق دەپ قاراشتى. شۇنداق قىلىپ، ئىمام ئاخۇنۇم باشلىق مويسىپىت-لار بامداتتىن كېيىن، مەسچىتتىن قومۇرۇلۇپ چىقىپ، تۇردى رەزگىنىڭ ئۆيىگە كەلدى.

ئۆي ئەتراپىدا يەتتە - سەككىزچە خەلق ئەسكىرى چۆرگىلە-شىپ يۈرۈشەتتى. باشقا يېزىلاردىن تۇردى رەزگىنىڭ پۈلىنى كۆرۈش ئۈچۈن ئەتىگەندە بۇ يەرگە كەلگەن كىشىلەرمۇ بار ئىدى. ئۇلار ئۇ يەر - بۇ يەرگە دۆگىلەك بولۇۋېلىپ ئولتۇرۇپ، ئۆزئارا پاراڭلىرىنى قىلىشۋاتاتتى.

ئىمام ئاخۇنۇملار تۇردى رەزگىنىڭ ئىشىك ئالدىغا كېلىپ توختاشتى. ئۇلۇچەك، يان ياغاچلىرىنى قۇرت يەپ چىرىگەن ئەسكى ئىشىك ھىم ئېتىكلىك ئىدى. ئىشىكنىڭ شالاڭ يوچۇقلە-رىدىن ئۆي ئىچىگە قارىغىلى بولسىمۇ، لېكىن بۇ ئۆينىڭ نە دېرىزىسى، نە تۆڭلۈكى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، قاراڭغۇلۇقتا ئۆي ئىچىنى كۆرگىلى بولمايتتى. ئىمام ئاخۇنۇم ئەتراپتىكى جامائەت-نى ئولتۇرۇشقا ئىشارەت قىلدى. ئۆي ئەتراپىغا بىر دەمنىڭ ئە-چىدە ئۇچ يۈزچە ئادەم توپلاندى. ئۇلار ئىمام ئاخۇنۇمنىڭ ھەرە-كەتلىرىگە ئۈن - تىنسىز قارىشىپ تۇراتتى.

ئىمام ئاخۇنۇم ئىشىككە قۇلىقىنى يېقىپ ئۆي ئىچىنى تىڭ-شىدى. ئۆي ئىچى جىمجىت. بوشقىنا تىنىق ئاۋازى ئاڭلىنىپ

تۇراتتى. ئىمام ئاخۇنۇم كارنىيىنى قىرىپ، مۇلايىم ئاۋازدا:
— تۇرداخۇن، تۇرداخۇن! — دەپ چاقىردى.
. . .
— تۇرداخۇن، جامائەت سىلىنى يوقلاپ، مەھەللىلىرىگە كەلدۇق، يۇرتتىكى مويسىپىتلار كۆڭۈللىرىنىڭ پاراكەندە بولۇغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن، ئۆزلىرى بىلەن دىدارلىشىپ، سىلىگە بىر مۇھىم ئىش توغرىسىدا مەسلىھەت سالماقچى. شۇنچە مۇتىۋەر ئادەملەر ئىشىك ئالدىلىرىغا كېلىپ تۇرسا، ئىشكىلىرىنى تاقىۋالسىلا، مۇسۇلمانچىلىقتا تازا ئوبدان بولماسمىكىن؟
— سىلى كىم؟
ئۆي ئىچىدىن بوغۇق ئاۋاز ئاڭلاندى. ئۇچ كۈندىن بېرى تولا تەلمۈرۈپ، تۇردى رەزگىنىڭ ئاۋازىنىمۇ ئاڭلىيالمىغان خەلق بىر ـ بىرىگە ئۇمىدلىك قاراشتى. ئىمام ئاخۇنۇم جاۋاب بەردى:
— مەن ئىمام ئاخۇنۇم. جامائەت بىلەن بىرگە سىلى بىلەن دىدار كۆرۈشەي دەپ كېلىشىم، سىلى بىلەن مەسلىھەتلىشىدىغان مۇھىم بىر ئىش بار ئىدى. ئىشىكلىرىنى ئېچىپ تالاغا چىقسىلا.
ئۆيدىن سادا چىقمىدى. باشقا ھەرقانداق ۋاقىتتا، ئىمام ئاخۇنۇمنىڭ سۆزىنى ھۆرمەت بىلەن ئاڭلاپ ئېتىقاد قىلىدىغان تۇرداخۇن ئۇنىڭ ئىلتىجاسىنى جاۋابسىز قالدۇردى. ھېچكىمنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىسا مېنىڭكىنى ئاڭلايدۇ دەپ زور ئىشەنچ قىلغان ئىمام ئاخۇنۇم سەل بوشىشىپ، ئۇمىدسىزلىنىپ، ئويلىنىپ قالدى. بىر ئازدىن كېيىن يەنە:
— تۇرداخۇن، ئۆزلىرى بۇرۇنمۇ ئادەملەرنى ۋاپاسىز دەپ ئۇلارغا ئارىلاشمايتتىلا، ھازىرنىڭ ئۆزىدە تېخىمۇ شۇنداق دەپ ئويلاپلا. بۇ يەرگە چىقىشنى خالىمىسىلا، بىزنىڭ سۆزىمىزنى ئاڭلىسىلا، سىلى ئۆمۈر بويى ئاچ ـ يالىڭاچ يۈرۈپ، ۋەج يىغدىلا، كۆپ جاپا چەكتىلە، ئاللاغا تائەت ـ ئىبادەت قىلدىلا. ھېچ

قانداق چوڭ گۇناھى ـ كەبىر سادىر قىلمىدىلا، ئاللانىڭ سىلـ
ىدەك مۆمىن بەندىسى بىلەن كۆڭلى يېقىن بولىدۇ. ھەدىستە
شەرھى قىلۇرلەركى، بىر ئادەم ئۆمرىدە مۆمىنلەرنى رەنجىتمـ
سە، ئوغرىلىق، زىناخورلۇق، گۇناھى ـ ھارامىلاردىن ساقىت
بولۇپ، ئاللا يولىدا تائەت ـ ئىبادەت قىلىپ، ھالال كۇچ بىلەن
ئىشلەپ، دەپنى ـ دۇنيا يىغىپ، ئەڭ كاتتا ساۋاپ تاپماقچى
بولسا، ئۇنى ھەرەمگە بېرىپ تاۋاپ قىلىشتەك كاتتا ساۋابقا ئې
رىشتۇرگەيمەن، دېيىلگەندۇر. سىلى ئەنە شۇنداق كاتتا ساۋابقا
لايىق مۆمىنلەردىن بولىلا. شۇڭا، بىز يۇرتتىكى ئەل ـ جامائەت
سىلىنى ھەرەمگە ئەۋەتىشكە نىيەت قىلدۇق ھەم سىلىنى بۇ كاتتا
ساۋاب ئىلىش شەرىپىنى خۇشال ھالدا قوبۇل كۆرىدۇ دەپ ئىشەنـ
دۇق.

ئىمامنىڭ سۆزىنى ھەممە بىردەك:

— شۇنداق، شۇنداق، — دەپ تەستىقلاشتى. بىر ھازا جىمجىتلىقتىن كېيىن، ئۆي ئىچىدىن تۇردىنىڭ بوغۇق ئاۋازى ئاڭلاندى:

— ئەگەر ناھىيىنىڭ ھاكىمى كەلگەن بولسا، مەن چىقىپ جامائەت ئالدىدا ئىككى ئېغىز گەپ قىلىۋالغان بولسام...

جامائەت شۇئان تەۋرەپ كەتتى. ھەممە بىردەك تۇرداخۇنىڭ ھەرەمگە بارىدىغانلىقىغا ئىشەندى. ئۇنىڭ مۇشۇ جامائەت ئالدىدا ھاكىمدىن ئۆزىنى ھەرەمگە ئەۋەتىشكە ۋەدە ئالماقچى ئىكەنلىكىنى بىلىشتى. ئىمام ئاخۇنۇم ئۆز سۆزىنىڭ بۇ جاھىل ئادەمگە تەسىر قىلغىنىدىن سۆيۈنۈپ، جامائەت ئالدىدا مەغرۇرلىنىپ، ئاۋۋال بىر يىگىتنى «پۇتۇن يېزا خەلقى سىزنى چاقىرىدۇ، ناھايىتى مۇھىم ئىشى بار ئىكەن» دەپ خەت بىلەن موتسىكلىتنى مىندۈرۈپ يولغا سالدى. ئاندىن كېيىن جامائەتكە ئۆز ئادىتى بويىچە قۇرئانى شېرىپتىن نۇتۇق سۆزلەشكە كىرىشىپ كەتتى. ئالاھەزەل ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە، كىچىك ماشىنا سىگنال

بېرىپ، بۇ يەرگە كېلىپ توختىدى. بۇ چاغدا، تەرەپ - تەرەپتىن توپلانغان ئادەملەر كىچىك يولغا پاتماي، ئېتىزلىقلاردا سانجاق - سانجاق تۇرۇشۇپ كەتكەن بولۇپ، بۇ يەر بەئەينى بىر ئادەم دېگىزغا ئايلانغانىدى. ئۇششاق بالىلار قارغىدەك دەرەخلەرگە قونۇۋالغان بولۇپ، ئەسكى ئۆينىڭ ئىشىكىگە بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ قارىشاتتى.

هاكىم ماشىنىدىن هەيرانلىق ئىچىدە چۈشۈپ، كىشىلەرگە كۆلۈمسىرەپ سالام بەردى. رەزگىنىڭ ئىشىدىن ئۇنىڭ خەۋىرى بار ئىدى. ئەمما بۇ يەرگە مۇنچىۋالا كۆپ ئادەمنىڭ توپلىنىشىنى ئويلىمىغانىدى. كىشىلەرنىڭ بەزىلىرى هاكىم بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ، يول بوشىتىشتى. هاكىم ئىشىك ئالدىدا كېلىپ، ئىمام ئاخۇنۇم باشلىق قېرىلار بىلەن قىزغىن كۆرۈشۈپ، ئۇلاردىن هال - ئەهۋال سورىدى. ئىمام ئاخۇنۇم هاكىمنىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ:

— هاكىم ئوغلۇم، سىلىنىڭ كەلگەنلىكىلىرى ئۈچۈن بىز بەك خۇشال بولدۇق. خۇدا چىققان دۆڭلىرىنى تېخىمۇ ئېگىز قىلسۇن، هەرقانداق بولسا، پۇقرالارنىڭ گېپىنى ئىلىك ئېلىپ كەپلا، بىزنىڭ بۇ يەردە — ئىمام ئاخۇنۇم ئىشىكنى ئىشارەت قىلىپ، ئاۋازىنى پەسەيتىپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — تۇرداخۇن دەيدىغان بىر يۇرتلىقىمىز بار ئىدى. ئۇچ كۈن بولدى، ئۇ نېمىتى يامان بىر كاززاپنىڭ پاراكەندىچىلىكىدىن تۇگىشىپ كەتتى. سىلىگە هەرەمگە بېرىش ئىلتىماسى باركەن.

ئىمام هاياجىنىنى باسالماي سۆزلەپ كەتتى ۋە بىردىن ئۆزىنى تۇتۇپ، سۆزىدىن توختاپ:

— هەي تۇرداخۇن، ئىشىكلىرىنى ئاچسىلا، هاكىم كەلدى، — دېدى.

ئىمامنىڭ سۆزى ئاخىرلىشىپ ئىشىككە تەلمۇردى. هەممە كۆزلەر ئەسكى ئىشىككە تىكىلدى. ئادەم دېگىزى تىمتاسلىقتا چۆمدى. خېلىدىن بېرى گۇدۇ - گۇدۇ بىلەن هېچكىمنىڭ گېپى

ئى ھېچكىم ئاڭلىغىلى بولمايدىغان غەۋغا بېسىقىپ قالدى. ئۇ يەر - بۇ يەردىن ئاندا - ساندا خۇدۇكسىرەپ يۆتەلگەن ئاۋاز ئاڭلىنىپ قالاتتى. بىردىن ئەسكى ئىشىك غىچىرلاپ ئېچىلدى. كىشىلەر توپى تەۋرەپ:

— ئەنە چىقتى! — دېيىشىپ كەتتى. ئارقىدا تۇرغانلار بولسا بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ قاراشتى. قاپقاراڭغۇ ئۆي ئىچىدىن تۇردى رەزگى چىقىپ كەلدى. ئىمام ئاخۇنۇم كۆرۈشۈش ئۈچۈن قولىنى تەڭلەۋىدى، ئۇ قولىنى ئۇزاتمىدى. ئىمام ئاخۇنۇم ئۇ-نىڭغا تىكىلىپ قاراپلا قالدى. ئۇچ كۈن ئىچىدە ئۇ ئاجايىپ ئۆزگىرىپ كەتكەنىدى. چاپاق بېسىپ كەتكەن كۆزلىرى ئولتۇ-رۇشۇپ، نۇرسىز، خۇنۇك ھالەتتە پىلدىرلاپ قالغان، ئىككى قوۋزى ئولتۇرۇپ، قويۇق چىگىلىماچ ساقىلى ئارىسىدىن ياڭاق سۆڭىكى چۈخچىيىپ چىقىپ قالغانىدى. چىرايى تولىمۇ قور-قۇنچلۇق، سۇرلۇك تۈس ئالغان بولۇپ، ئۇششاق بالىلار ئۇنىڭغا بىر قاراپلا، يۈزىنى تۆتۈۋېلىپ، قىرقىراپ يىغلىۋەتتى. يۇرىكال-دى ئاياللار بولسا: «ۋاي جېنىم، ئالۋاستىمۇ نېمە بۇ؟ چۈشۈمگە كىرىپ قالمىسۇن» دەپ باشقا ياققا قارىۋېلىشتى. كىشىلەر توپى ئارىسىدىكى غەلۋە، تۇردى رەزگىنىڭ بوغۇق ئاۋازى بىلەن تەڭلا يەنە بېسىقتى:

— ھاكىم قېنى؟ مېنى ئالدىمغانسىلەر؟

ئۇ شۇنداق دەپ قولىنى تۆت تەرەپكە سوزدى. ھاكىم ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇپ:

— مانا مەن ھاكىم، گېپىڭىزنى دەۋېرىڭ، — دېدى مۇلا-يىملىق بىلەن، تۇردى رەزگى ھاكىمنىڭ قولىنى چىڭ تۇتۇپ:

— ھەي ئىمام ئاخۇنۇم باشلىق جامائەت، بارمۇسىلەر؟ — دېدى.

— بىز بار، ھازىر يانلىرىدا ئىككى - ئۈچ يۈز جامائەت بار، — دېدى ئىمام ئاخۇنۇم.

تۇردى رەزگى كارنىيىنى قىرىپ بىردەم تۇرغاندىن كېيىن سۆزلىدى:

— ھازىر كۆز ئالدىم سەل سۇزۇلگەندەك قىلىۋاتىدۇ. ئەمما يەنىلا ھېچنەرسىنى پەرق ئېتەلمەيۋاتىمەن. مۇشۇ مەن قولىنى تۇتۇپ تۇرغان ھاكىممۇ؟

— ھاكىم شۇ، — جامائەت بىردەك جاۋاب بەردى. تۇردى رەزگى گېپىنى نەدىن باشلاشنى بىلەلمەي، بىر ھازا تۇرۇۋالغاندىن كېيىن، سورىدى:

— ئۆزلىرى ناھىيىنىڭ ھاكىمىكەنلا، ھاكىم دېگەننى خەلق سايلايدۇ، خەلقنىڭ دەردىگە يېتىدۇ دەپ ئاڭلىدىم، بۇ راستمۇ؟

— راست، — دېدى ھاكىم.

— مەن ئۆمۇر بويى ھالال ئىشلەپ پۇل يىغدىم، بۇنى چوڭ بىر ساۋاب ئۈچۈن، يېمەي ـ ئىچمەي يىغدىم، بۇ پۇلۇمنى بىر چوڭ كۆپنىڭ ئىچىدە ساقلىدىم. پۇللىرىم قانچىلىك، سانىنى بىلمەيمەن، ئەمما ناھايىتى كۆپ، تاپقىنىمنى شۇنىڭغا سالدىم، سىلى جاۋاب بەرسىلە، ئەڭ چوڭ ساۋابنى ھەرەمگە بارسا تاپقىلى بولامدۇ؟

ھاكىم گەپ قىلىش ئۈچۈن ئاغزىنى قىمىرلىتاي دېۋىدى، ئىمام ئاخۇنۇم سۆز ئالدى:

— تۇرداخۇن، سىلى بۇنداق گەپلەرنى ھاكىمدىن سورىسىلا بولمايدۇ، ھاكىم دېگەن ساۋابنى باشقا تەرەپتىن سۆزلەيدۇ. ھۆكۈمەت «ساۋاب، گۇناھ» دېگەن سۆزنى ئىشلەتمەيدۇ، ھەرەمگە بارسىلا، ئەڭ كاتتا ساۋابقا ئېرىشىلا.

— شۇنداقمۇ ھاكىم؟ — تۇردى رەزگى ھاكىمدىن قايتىلاپ سورىدى. ھاكىم سەل ئويلانغاندىن كېيىن، ياندۇرۇپلا:

— ئۆزلىرى قانداق ئويلايلا؟ — دەپ سورىدى.

— ھەممە كىشى ھەرەمگە بارغانىنىڭ ساۋابىنى كاتتا دېيىشىدۇ، بىراق، مەن ئۆمرۇمدە جۇغلىغان ۋەجىمنى باشقا بىر چوڭ

ساۋابنا ئاتاپ يىغلامەن.

ئىمامنىڭ كۆزلىرى چوڭ ئېچىلدى، خەلق توپى ئىچىدە يەنە ۋاراڭ - چۇرۇك كۆتۈرۈلۈپ، تۇردى رەزگىنىڭ ئۇلاپ ئېيتقان مۇزى بىلەن يەنە توختىدى.

— مەن ياش چېغىمدىلا نۇرغۇن ئادەملەرنى يۇتۇپ كەتكەن مۇشۇ رەھىمسىز دەريانا كۆۋرۈك سېلىشقا بەل باغلاپ ۋەج يىغقان. پۈلۈم بۇ دەريانا كۆۋرۈك سالغىلى يېتەمدۇ - يەتمەمدۇ؟ ئۇقمايمەن. ئەمدى مەن بولالمىدىم، شۇڭا بۇ پۈللارنى مۇشۇ جامائەت ئالدىدا ئۆزلىرىگە تاپشۇرىمەن. سىلى خەلقنىڭ ھاكىمى بولغانلىقلىرى ئۈچۈن، سىلىگە تاپشۇرىمەن. بۇ پۈلنى خەلق ئالدىدا، مۇشۇ دەريانا كۆۋرۈك سېلىشقا ئىشلىتىمەن دەپ، قەسەم بېرىپ ئالىلا، بولامدۇ؟

تۇردى رەزگى گېپىنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاشتۇرالماي، كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلۇپ، ھالسىزلىنىپ ئىزىدا ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ كۆزىگە شىددەتلىك دولقۇن ئىچىدە ئاغدۇرۇلۇپ سۇغا غەرق بولغان كېمە. ھۆركۈرەپ ئېقىۋاتقان قاينام ئىچىگە تارتىلىپ كېتىۋاتقان ئايىمىنسانىڭ سىماسى كۆرۈندى. ئۇ يەنە زورۇقۇپ، تىرەجەپ ئورنىدىن تۇردى. خەلق توپى ئىچىدە بىردىنلا يىغا - زارە ئارىلاش ئايرىن سادالىرى كۆتۈرۈلدى:

— رەھمەت ئاتاڭغا! . . . رەھمەت ساڭا تۇردى! . . . سەن ساۋابىنىڭ ئەڭ كاتتىسىنى تاللاپسەن.

ھاكىمنىڭمۇ كۆزىدىن ياش ئەگىدى. ئۇ تۇردى رەزگىنىڭ قولىنى چىڭ سىقىپ تۇرۇپ:

— رەھمەت سىزگە تۇردىكا، سىز يۇرت خەلقى ئۈچۈن ئەڭ ئېسىل ساۋابلىق ئىش قىلىپ بەردىڭىز. بىز چوقۇم سىزنىڭ دېگىنىڭىز بويىچە ئىش قىلىمىز. سىز ئەۋلادلار مەڭگۈ ئونتۇمايدىغان ئىشنى قىلدىڭىز ھەم ھەقىقىي ساۋابنىڭ نېمىلىكىنى ساۋاب ئىزلىگۈچىلەرگە كۆرسەتتىڭىز، — دېدى.

تۇردى ھالسىزلانغان ھالدا بېشىنى ئاستا لىڭشىتتى، كىشە-

لەر توپى ئىچىدە تۇردىغا ئاپىرىن ئېيتىشلار، خۇشاللىق مەدھە-
يىلەر ئۇزۇلمەي ياڭرىماقتا. تۇردىنىڭ ئەپەسلىرى بارغانچە قە-
يىنلاشتى. پۇلنى يىغىپ ھېسابلاشقا كىرىپ كەتكەن خادىم چە-
قىپ ھاكىمغا:

— پۇل جەمئىي ئوتتۇز ئالتە مىڭ تۆت يۈز يۇەن ئىكەن، بەزىسى كونا پۇللار ئىكەن، — دەپ دوكلات قىلدى. ھاكىم ېېشىنى لىڭشىتتى ۋە بۇ ئالۋاستى سىياقىدىكى قورقونچلۇق ئا-دەمگە شۇ تاپتا چەكسىز ھۆرمەت تىكىلدى. تۇردى ناھايە-تى قىينىلىپ، پەس ئاۋازدا:

— مەن بولالمىدىم، مەن ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، مېنى دەريانىڭ ئېقىشىغا ئېلىپ كېتىڭلار، مېنىڭ ئاخىرەتلىك جايىم دەريا بولۇ-شۇن، دەريا مېنى ئۆز قوينىغا تارتىۋالسۇن، — دېدى.

قۇرتلاپ كەتكەن كۆل

1

يېزىدا ھەركۈنى ھايات شۇنداق باشلىناتتى: ئاۋۋال مەھەللە-نىڭ ھوش ـ كاللىسىنى يوقاتمىغان ھاڭگىسىدىن بىرسى، كېچە يېرىم بولدى دېگەننىڭ نىشانىسىنى بېرىپ ھاڭرايدۇ. بۇ ئاۋاز تۇن جىملىقىنى بۇزۇپ، دېھقانلارنىڭ پاكار ـ پاكار ئۆيلىرى، دەرەخلەر ئارىسىدىن، ئېتىزلىقلار ئوستىدىن ئۆچۈپ ئۆتۈپ، يىراقتىن ـ يىراقتا ھەيۋەتلىك ئەكس سادا چىقىرىپ تارايدۇ. ئاندىن خودىدى شۇنى كۈتۈپ تۇرۇشقاندەك، دورامچۇق ھاڭگىلار ئارقا ـ ئارقىدىن مۇسابىقىگە چۈشكەندەك ھاڭرىشىدۇ. ئىتلار، خورازلارمۇ ئۆزىنىڭ سەگەك ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىپ، بۇ نەغمىگە قېتىلىدۇ. كېچە جىمجىتلىقىغا چۆمگەن مەھەللە بىر-دەملىك ھاڭراش، چىللاش، قاۋاشلار بىلەن تولىدۇ. ئادەملەر ئويغىنىپ، تەرەتتىن كېيىن، ئېغىللىرىدىكى قويلىرىنى، كالا ـ ئې-شەكلىرىنى، ئاتلىرىنى بىر يوقلۇۋېتىپ، ئاسمانغا قاراپ ئەسنە-شىدۇ ـ دە، «يېرىم كېچە بوپتۇ» دەيىشىپ، يېڭىۋاشتىن ئۇيقۇ-غا كېتىشىدۇ. ئىلگىرىكى چاغلاردا، ئەتىرەت باشلىقلىرى ھاڭگە-دىن بۇرۇن، مەھەللىمۇ مەھەللە قاتراپ، ئادەملەرنى ئىشقا ھەي-دەيتتى. خەقلەر ئەتىرەت باشلىقىنىڭ توۋلىشىنى يېرىم كېچىنىڭ بەلگىسى قىلىشقاندى. مانا ئەمدى ئۇنىڭ زۇۋانى ئاڭلانمايدىغان بولدى. پەقەت مەزىن ئەزان ئېيتقاندا، ئىككىنچى قېتىم ئورنە-دىن تۇرۇشىدۇ، يېڭى بىر كۈنلۈك ھايات باشلىنىدۇ.

بۇ يېزىنىڭ ئىسمى ئاياغقۇم، ئۆزىمۇ ئىسمىغا لايىق قۇملۇق-

ىنىڭ ئىچكىرىسىگە جايلاشقان. ھۆكۈمەت باي بولغان يېزا قاتارىدا دەپتەرگە پۈتۈپ قويغان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ھەممە يېرىنى نامراتچىلىق قاپلىغان بىر يېزا. بۇنداق بولۇشى ئاياغقۇمغا ئون سەككىز يېزىنى ئاتلاپ، ئېرىقتىن سەل چوڭ، ئۆستەڭدىن خېلى كىچىك بىر ئېقىن سۇ كېلىدۇ. بۇ يەرنىڭ ھەممە يېرى قۇمساڭ-غۇ، سۇ دەپلا ئاغزىنى ئېچىپ تۇرىدۇ. قانچە سۇ كىرسىمۇ چوپلىدا سۇ توختىمىغاندەك، تەرەپ - تەرەپكە سىڭىپ، ئۇچ يۈز تۆتۈندىن ئارتۇق ئاياغقۇملۇقلارغا توخۇغا دان چاچقانچىلىكىمۇ بول-مايدۇ. بۇ يېزىدا ئادەملەرنىڭ پۇتلىرى ياز بويى ئاياغ كۆرمەيدۇ. قاپقارا، چاك - چاك ئېتىلغان قېلىن تېرىلەردىن ئوغرى تىكەنمۇ تېشىپ كىرەلمەيدۇ. ئاپتاپتا كۆيگەن، بىر - بىرىدىن سۈرلۈك قارايغان يۈزلەردىن، چوڭقۇر ئورا كۆزلەردىن قىلچە ئارامسىزلە-نىش كۆرۈنمەيدۇ. ئاياغقۇملۇقلارنىڭ بالىلىرى ياز بويى ئۇچە-سىغا كىيىم كىيمەيدۇ، ئۇلارنىڭ تومۇز ئاپتىپىدا پىشقان تېرە-لىرى ئاتا - ئانىلىرىنىڭ يۈز - كۆزلىرىگە ئوخشاش، مىس قازاندەك پارقىراپ تۇرىدۇ. توپ - توپ بولۇشۇپ يۈرگەن بالىلار يىراقتىن خۇددى قارا كۆتەكلەردەك كۆرۈنىدۇ. ئۇلارنىڭ پەقەت چىشلىرىلا ئاپئاق، كۆلگەندە خۇددى كېۋەزلەردەك ئېچىلىپ، كىشىگە يېقىملىق تۇيۇلىدۇ. ئەرلەرنىڭ چىرايىدىن قورقۇمسىز-لىقى، جاپاغا پىشىپ قاتقانلىقى ئەمما بوشاڭلىقىنىڭمۇ ئالامەتلە-رى مانا مەن دەپ كۆرۈنۈپلا تۇرىدۇ. بۇ يېزىنىڭ ئاياللىرى ئورۇق، زىلۋا كۆرۈنگىنى بىلەن، كۆكسى خېلىلا چوڭ كېلىدۇ، زىلۋا بەدەنگە ئاياللىق سالاپەت بېغىشلايدۇ. قىزلىرى تولىمۇ ئوماق كۆرۈنىدۇ. ئۇلارنىڭ قارا يۈزلىرىدىن ئادەملەرنى جەلپ قىلغۇچى بىر خىل سېھرىي كۈچ ئۇرغۇپ تۇرىدۇ. تىنىق كۆزلە-رىنىڭ بولسا ئېقى خەسىدەك، ئۇزۇن ھەم قارا كىرپىكلىرى بولسا شۇنچە تەبىئىي بولۇپ، ئېتىز قىرىدىكى تەكشى ئۆسكەن قىياقلاردەك سۈلكەتلىك. ئەرلەرنىڭ تولىسى پۇتۇن يازنى بىر

قۇر كېيىم بىلەن چىقىرىدۇ، بۇ كېيىملەرمۇ كۆك خالتا كۆڭ-لەك، ئاق شاپاق دوپپا، ئېغى كەڭ، پۇشقىقى قىزلارنىڭ يوپكە-سىدەك كېلىدىغان ئازادە تامبالالار بولۇپ، ياماقنىڭ تولىلىقىدىن رەختىنىڭ ئەسلى رەڭگىنىمۇ بىلىشكە بولمايدۇ. ياز بويى چاڭ - تو-زان، تەرنىڭ دەستىدىن قېتىپ، ئەيلەنمىگەن كالا تېرىسىدەك تاراقلاپ كېتىدۇ. ئايالالارنىڭ قول ئىلكىدە بارلىرىدا بولسا، ئىككى - ئۈچ ئۈزۈن كۆڭلەك، رومال، بىر قانچە چېت تامبالالار بولىدۇ.

خالتا كۆڭلەك ئۈستىدىن ھەرخىل يەكتەكلەرنى كېيىپ، شەمبىزە بەلۋېغىغا ئۈزۈن پىچىقىنى ئېسىپ، باشلىرىغا ئاق دوپپىنى كېيىپ، قوللىرىنى قولاشتۇرغان ھالدا، ئالدىغا ئېڭە-شىپ مېڭىش بۇ يەردىكى ياش - قېرى ئەرلەرنىڭ مۇسۇلماندار-چىلىقىنىڭ ئەنئەنىۋى نىزامى بولۇپ شەكىللەنگەن. كىمكى قەدە-مىنى رۇسلاپ، بېشىنى ئېگىز تۇتۇپ ماڭىدىكەن، ئۇنىڭدىن ھاكاۋۇرلۇق، مەنمەنلىك، كۆپۈرلۈق ئۆتىدۇ، جامائەتنىڭ نەزە-رىدىن چۈشىدۇ. ئۇنىڭ بىلەن، خۇدانىڭ نەزەرىدىن يىقىلىدۇ. ئىلگىرى باسمايدۇ، بىر يېرى سۇنۇپ، بوينى قاتلىشىپ ئۆلىدۇ. بۇنداقلارنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىش ساۋابلىق ئىش. شۇڭا، ھەر كۇنى نامازدىن كېيىن، سىم ساقال ئابدۇرېشىت ئىمام بىرقانچە ئۆيگە بوسۇغىدىن «بىسمىللا» دەپ ئاتلىمىغان، ئاشنى «بىسمىللا» دەپ ئېچمىگەن، چېچىنى ئۆستۇرۇۋالغان، ساقال - بۇرۇتىنى ئېلىۋەتكەنلەر، تولا كېيىم يەڭگۇشلەپ، ياسانچۇقلۇق قىلغانلار-غا، بىرەر بالىسىنى موللىغا تۇتۇپ بەرمىگەنلەرگە پەند - نەسى-ھەت قىلغىلى بارىدۇ. ئاۋۋال مەسچىتتە ئىمام ئاخۇنۇم ۋەز قىلىدۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن، يۇكۇنۇپ ئولتۇرغان جامائەتنىڭ ئارىسىدىن بىرى ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ، ئىجازەت سورايدۇ:

— ئىمام ئاخۇنۇم...

— خوش، قېنى، — دەيدۇ ئىمام ئاخۇنۇم.

— ماڭا ئوسمانكام كۆنچىنىڭ بالىسى داۋۇت ئاخۇن يېقىندىن بېرى سەل تاپتىن چىقىپ كېتكەندەك تۇرىدۇ. قارىسام، چېچىنى ئەمدى... بىر نېمىگە ئوخشاتسام سەت تۇرار، بەكلا ئۆستۈرۈۋاپتۇ. تار بىر ئىشتان كىيىۋاپتۇ... ئاندىن... ئاندىن شەپكە كىيىۋاپتۇ. ئۆزى مۇسۇلمان بالىسى تۇرۇپ، كاپىرنى دورىۋالسا بولامدۇ؟... بۇنىڭغا بىر نېمە دېمەسەك، ياش بالىلار نېمىنىڭ يامان، نېمىنىڭ ياخشىلىقىنى بىلمەيدۇ. ئاتا — ئانىلار، ئەل — جامائەت نەسىھەت قىلايلى! — دەيدۇ.

شۇ زامان ئىمامنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كېتىدۇ.

— بۇ تولىمۇ يامان بوپتۇ. بۇ سۆز بەرھەق.

ھەممە جامائەت غۇدۇرىشىدۇ، ئەتراپىغا قارىشىدۇ. ئۇلار داۋۇتنى مەسچىتتىن ئىزدىشىدۇ. بۇ يەردە ساقال — بۇرۇتنى ئالدۇرماسلىقنى ھەممە ئادەم تەشەببۇس قىلىدۇ. ساقال چىققاندىن كېيىن قويۇۋېتىش ئاللانىڭ سۈننىتى، ساقال ئالدۇرسا، چاچ قويسا، شەپكە كىيسە، ئاتا — ئانا، قاربى — مولىلارمۇ، جامائەتمۇ خاپا، شۇڭا ياشلارنىڭ چىرايلىق ساقال — بۇرۇتلىرى چاڭگاك يۆگىشىپ ئۆسكەن بولىدۇ. ھەممەيلەن ئۇزۇن يەكتەك كىيىپ، بەلۋاغ باغلاپ، ئېشەك بىلەن ماڭىدۇ. قېرى بىلەن ياشنى پەرق ئېتىش تەس.

2

تومۇز ئېيىنىڭ سەھەر ۋاقتى سالقىن بولىدۇ. تۇنۇگۈنكى كۆيدۇرگۈچ ئاپتاپتا تونۇردەك قىزىپ قاينىاپ كەتكەن قۇم ئارىسىدىكى قازانغا ئوخشاش يېزا ئۇستىدىن كەچكىچە سۇس هور كۆتۈرۈلگەنىدى. پۈتۈن يېزا كېچىچە سوۋۇپ، سەھەردە ئىنتايىن سالقىن ھاۋاغا تولدى. قۇملۇقتىن يەنىلا ئىسسىقلا مايىل بىر

خىل قۇرغاق شامال يولدا ئالدىراش مەسچىتكە قاراپ ماڭغان ئادەملەرنىڭ يۈزلىرىنى، قېلىن ساقال - بۇرۇتلىرى ئارىسىدىكى دۇرۇت ئوقۇپ ماڭغان قۇرۇغان كالپۇكلىرىنى يۇمشاق سۆيۈپ ئۆتىدۇ. ئۇلار كېتىۋېتىپ، قۇلۇم - قوشنىلارنىڭ سالاملىرىنى ئىلىك ئېلىپ، قوللىرىنى ئىككى قوللاپ چىڭ سىقىپ، يۈز - كۆزىگە سۈرتۈشۈپ ئۆتىدۇ. بىر - بىرىگە ئېگىلىشكەندە، قېتىپ قالغان تەنلىرى تېخىمۇ ئېگىلىپ، قاڭشارلىرى تىزلىرىغا تەگكۈدەك بولىدۇ.

ئاياغقۇمدا ئون قويى، ئىككى كالىسى، بىر ئېشەك هارۋىسى، بىر ئات، بىر رادىئو، تۆت تاغار بۇغداي، ئالتە تاغار قوناق ئۈنى بار ئادەملەر باي سانىلىپ رويخەتكە پۈتۈلىدۇ. بۇ ئەھۋالىيەتتە ھەربىر ئىنساندا بولۇشقا تېگىشلىك كۈندىلىك لازىمەتلىك بولسىمۇ، بۇلار بۇ يەردە بايلىق ھېسابلىنىپ كېتىدۇ. بۇنداقلار ئاز تېپىلىدۇ. يازلىق بۇغداي خامىنى ئالغاندا، ھەر چارەككە ئىشىكتىن زاكات ئايرىپ، ئىمام، قارى، مەزىنگە بېرىلىدۇ. ئۈنىڭدىن ئاشقىنى ھۆكۈمەتنىڭ غەللىسى، تاغاردا قالغىنى ئۆزىنىڭ بولىدۇ. چۈنكى مەھەللىگە ئېقىپ كېلىدىغان سۇ تايىنلىق بولۇپ، سۇ ئاۋۋال سېكرېتارنىڭ، ئاندىن كەنت باشلىقى، ئەترەت باشلىقى، مىراب، بوغالتىر، ئاندىن ئىمام، قارى، مەزىنلەرنىڭ يېرىگە قۇيۇلىدۇ. ئۈنىڭدىن كېيىن، دېھقانلارغا نۆۋەت كېلىدۇ. بۇ چاغ سۇنىڭ نۆۋىتى قىستاپ كەتكەن بولغاچقا، دېھقانلار ئۆستەڭ بېشىدا كېچە - كۈندۈزلەپ تۇنەيدۇ. ئۆستەڭ بېشى جېدەل، قان ئېقىشلار، يىغا - زارلەر بىلەن تولىدۇ. ھەربىر ئېتىزغا قۇرۇق ئۈن سەپكەندەكلا سۇ كىرىدۇ، قاغجىرىغان زىرائەتلەر ئەنە شۇنداق سۇغىرىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، بۇغدايلار بىر قېتىملىق كەنجى سۈيى بىلەن، يەردىن بىر يېرىم غېرىچ ئاران كۆتۈرۈلۈپلا سارغىيىپ، تەستە چىمەلتەكتەك باش چىقىرىپلا پىشىۋالىدۇ. بۇ دانلار خامان سورۇغاندا، كۆچلۈك

شامال بىلەنلا قوشۇلۇپ ئۇچۇپ كېتىدۇ. شۇڭا، دېھقانلار شامال بەكرەك چىقىپ قالسا، خامان سورۇمايدۇ.

ئاياغقۇملۇقلارنى باشقا كەنتلىكلەر نامرات دەيدۇ. ئەمما، ئۇلارنىڭ بىر ئىشىدىن كارامەت ھېس قىلىشىپ، ئاغزىلىرى ئېچىلىپلا قالدى. ئاياغقۇملۇقلار بىر كىيىمنى بىر يىل كىيىپ، يالىڭاياق يۈرىدۇ. لېكىن توخۇ بېقىپ، تۇخۇم سېتىپ يىغقان پۇللىرىغا ھەممىنى ھەيران قالدۇرۇپ، قۇم ئۈستىگە بىر مەسچىت سالدى. مەسچىت دەرۋازىسىنى بەش گەز كەڭلىكتە، مۇنارىنى ئون ئىككى گەز ئېگىز قىلىپ، پىششىق خىشتا چىقاردى. ھەرخىل نەقىشلەرنى ئويدۇردى. ئاياغقۇم تارىخىدا ھېچكىم بىر تال پىششىق خىش ئىشلىتىپ باقمىغانىدى. مەسچىتنىڭ بەش مولۇق دائىرىدىكى تېمىنى قەشقەردىن پىششىق خىش ئەكىلىپ قوپاردى. ئەر - ئايال، بالىلار ھەممىسى ساق ئۇچ يىل ھارغان - ئاچقانغا قارىماي ياسىدى. يىللار، ئەسىرلەر داۋاملىدا قاغجىراپ ياتقان قۇم ئۈستىدە كۆموش ئايلىرى پارقىراپ تۇرغان ھەيۋەتلىك مەسچىت مۇنارىسى قەد كۆتۈردى. ھەممە يۇرتنىڭ جامائەتلىرى ئاياغقۇملۇقلارنىڭ كارامىتىگە بارىكاللا ئېيتىشتى، مۇبارەكلەشتى، بىر چاغلاردا داجەيدىن ئۆگەنگەندەك، ھەممە جايلار ئاياغقۇملۇقلارنى ئۈلگە قىلىپ، مەسچىتلىرىنى باشقىدىن ياساشقا كىرىشتى، ئېگىزلەتتى، خام خىشتا ياسىغان بولسا، پىششىق خىشقا ئۆزگەرتتى، سىدام بولسا، سىرلاپ نەقىشلىدى. پۇقرالار يانلىرىدىن پۇل چىقىرىپ، مۇلۇكلىرىنى پۇل قىلىپ، مەسچىتكە تاپشۇردى. ئېتىز ئىشلىرىنى تاشلاپ، ئاياغقۇملۇقلاردەك، قەشقەرنىڭ زاۋۇت خىشلىرىنى، ھۈناكارلىق ئۈستىلىرىنى، نەققاشچىلارنى تەكلىپ قىلىپ، مەسچىت ياساشقا كىرىشتى. كىشىلەر ئېچىدا مەسچىتنىڭ كۆركەم بولۇش - بولماسلىقى شۇ يەرلىكلەرنىڭ ئىززەت - ئابرويى، بايلىقى، مۇسۇلمانچىلىقىنىڭ چىڭلىقىنى ئايرىشنىڭ بەلگىسى بولدى. ئاياغقۇملۇقلار ئۆزلىرىنى پە-

خىرلىك ھېس قىلىشتى. ئۇلار كىمگىلا ئۇچرىسا، پالانى يەرلىك بىزنى دوراپ، پۈستانى يەردىن ئىلىمى چوڭ دامولالمنى تەكلىپ قىلىپ، مەسچىتى ئۆچۈن مەسلىھەت سوراشتى دەپ، ئۆزلىرىنىڭ بۇ ئۇلۇغ ئىجادىيىتىدىن ماختىنىشتى، ئۆزلىرىنىڭ نامرات بولسىمۇ، مۇسۇلمانچىلىقتا ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقىدىن ماختىنىشتى.

جىن چىراغنىڭ ئاجىز نۇرى مېھراب يېنىدا ئولتۇرۇپ قۇرئان ئوقۇۋاتقان يوغان سەللىلىك ئابدۇرېشت ئىمامنىڭ قارامتۇل چىرايىنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى. ئۇنىڭ قىسىلغان كۆزلىرى قولىدىكى ئۇلۇغ مۇقەددەس قۇرئانغا تىكىلگەن. ئېڭىكىدىكى شالاڭ بىر تۇتام ساقىلى، جاۋغىيىنىڭ ئوستىگىلا ئۇنۇپ قالغان بۇرۇتى، ئاغزىنىڭ قىمىرلىشىدىن تىترەپ تۇراتتى. كىشىلەر ئەسلى بۇ ئادەمنى ئىمامىلىققا سايلىغىلى ئۇنىمىغان، بىرىنچىدىن، بۇ ئادەم كىتاب كۆيدۈرۈش يىللىرىدا، ھۆكۈمەتنىڭ ئالدىدا مېڭىپ، قۇرئان، ھەپتىيەكلەرنى كۆيدۈرگەن. «نامازشام ئىشى يوقنىڭ، روزا ئېشى يوقنىڭ» دەپ ۋارقىراپ يۈرگەنىدى. ھەتتا ئىسيانچىلار بىلەن ئىچكى ئۆلكىلەرگە بارغاندا، بىر زىيافەتتە بىر كاتتاۋاشنىڭ قولىنى ياندۇرماي، ھاراق ئىچىپتۇ، دېگەن گەپلەر تارقالغان. مانا مۇشۇ ئىشلار كىشىلەرنىڭ كاللىسىدىن ئۆتمەيدۇ؛ ئىككىنچىدىن، بۇ ئادەمنىڭ ساقىلىنىڭ تايىنى يوق. ئەمما سايلىماي ئامال بولمىدى. بىرى، ئۇ كېيىنكى چاغلاردا، بوينىغا قارا ئارغامچا سېلىپ، پۈتۈن يۈرت ئالدىدا ھۆكۈرەپ يىغلاپ، توۋا قىلىپ، گۇناھىنى تىلەپ تۇرۇۋالدى؛ يەنە بىرى، ئۇ ئەپلەپ يۇرۇپ، سىياسىي كېڭەشتىن ماڭاش يەيدىغان بولۇۋالدى؛ ئۇچىنچىدىن، ئابدۇرېشت ئىمام ئاپئاق خوجىنىڭ ئەۋلادى بولغىنى ئۈچۈن، كىشىلەر ئاللا ئۇنىڭ ھەرقانچە ئېغىر گۇناھى بولسىمۇ، كەچۈرۈم قىلىدۇ، دەپ سايلىغانىدى. يېزا بويىچە بىرلا ئادەم ئۇنىڭغا باشتىن - ئاخىر ئوچۇق - ئاشكارا قارشى تۇرۇپ كەل-

دى. سايلىمغانلىق ئۇستىگە، نامازنى ئايرىپ، ئۆزى يالغۇز مەسچىتنىڭ بىر بۇلۇڭىدا ئوقۇيدۇ. ئوقۇپلا، ئۇنىڭ تەپسىرلىرىگە قۇلاق سالماي چىقىپ كېتىدۇ. بۇ ئادەمنىڭ ئېتى مۇھەممەت ئىمىن سەيدىن بولۇپ، قىرىق ياشلارنىڭ چامىسىدا، ۋۇجۇك، قارا ساقال، قارا قويۇق قاشلىق، كۆزلىرىدىن بىر خىل تەلۋىلىك چىقىپ تۇرغاندەك كۆرۈنىدۇ. جامائەت دەسلەپ ئۇنىڭغا ئۆچمەنلىك قىلدى، نەسىھەت قىلىشتى، ئەمما ئۇمۇ بوش كەلمىدى: «ئاللا ھەممە گۇناھنى مەغپىرەت قىلىدۇ، ئەمما مۇناپىقنى كەچۈرمەيدۇ. سىلەر مۇناپىقنىڭ كەينىدە تۇرۇپ نامار ئوقۇۋاتىسىلەر» دەيدۇ. خەق ھەر قېتىم ئۇنى كۆرگەندە، بىر قېتىم غەق بولىدۇ. ئاخىر ئۇزاق يىللىق ئەنئەنە بويىچە: «ھەممىنى ئاللاغا تاپشۇردۇق، ئاللادىن بۇيرۇقسىز قىل تەۋرىمەيدۇ. نېمە تىمىز پاك ئادەممىز، ئاللا قوبۇل قىلار» دەپ سادىدا كۆڭۈللىرى بىلەن، ئىمامغا ئەگىشىپ نامار ئوقۇيدۇ. ئۆزلىرى بىلىپ قىلىشقا چامى يېتىدىغان ئىشلارنىمۇ ئاللاغا قويۇشىدۇ. مۇھەممەت ئىمىن سەيدىن بۇ ئادەملەرنىڭ نادانلىقىغا ئەپسۇسلىنىدۇ. بىر تۇرۇپ كۈلۈپ كېتىدۇ، يەنە بىر تۇرۇپ غەزىپى كېلىدۇ، ھەممە ئادەم نامازدىن كېيىنلا ئاللاغا يېلىنىپ، بالا ـ قازانى نېرى قىلىشنى، تۆھمەتتىن ساقلاشنى، بايلىق، ئىنساپنى تىلىسە، مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئۇيراپ بۇغدايدەك قالغان چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ تۇرۇپ:

— ئى، ھەممىگە قادىر ئاللا، يۇرتقا پاك ئىمان، ۋىجدان، دىيانەت بەرگەيسەن! ئاشۇ تەمبەل ئەرلىرىڭنى لامزەللىلىكتىن، غاپىللىقتىن ساقلىغايسەن! بەدبىنىدە قۇرۇپ سېسىپ كېتىۋاتقان كۆچىنى ھالال ئىشلىتىشكە جۇرئەت ئەيلىگەيسەن! — دەپ دۇئا قىلىدۇ، جامائەت ئۇنىڭ نېمىدەپ دۇئا قىلغىنىدىن گۇمانلىنىشىتى، سوراشتى. ئاخىرى بۇنىمۇ بىلىۋالدى، بىلىپ ھەممىسى توۋا دەپ ياقىسىنى چىشلەپ كۈلۈشتى.

— مۇھەممەتئىمىن سەيدىن كارامەت خىسلەتلىك مۇسۇلمان ـ دە! — دېيىشدۇ ئۇلار. كۆڭۇللىرىدە، ئۇنىڭ سۆزلىرىنىڭ تۇغرىلىقىغا ئىشەنسىمۇ، بۇنى ئاللانىڭ راۋا كۆرۈشىگە ئىشەنمەيدۇ. چۈنكى ئىمانىڭ ھەرقانداق تەپسىرىدە بۇنداق ئادەملەر «جوھۇت» ئاتىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن، جامائەت مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىڭ تېگى ـ تەكتىدىن گۇمان قىلىشتى، ئەمما ئۇيغۇرلار ئىككى ئەجدادىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكىنىڭ كىملىكىنى بىلمەيدىغانلىقى سەۋەبىدىن، ئۇنىڭ قايسى ئۇرۇقتىن ئىكەنلىكىنى ئايرىيالمىدى. راست جوھۇتمىدۇر دېسە، نامراز، روزىنى قازا قىلىپ باققىنىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ، بۇ مۇسۇلمان خۇدادىن باشقا ھېچنېمىگە ئېتىقاد قىلمايدۇ. ئۆزلىرىگە ئوخشاش خوجىلارغا مۇرىت ئەمەس. ئىشان دەپ قىزلىرىنى ھەدىيە قىلمايدۇ. ھەرقايسى مازارلارغا بېرىپ ئۆلگەنلەرنىڭ ئەرۋاھىدىن بالا تىلىمەيدۇ. ئۇلار ئاخىر مۇھەممەتئىمىن سەيدىننى مېڭىسىنىڭ سۇيى بار مەلئۇنغا، خىيالى بويىچە ئىش قىلىدىغانغا چىقىرىۋېتىشتى.

— ئىمام ئاخۇنۇم، بامدات ۋاقتى بولدى! — يېشى ئەللىككە بېرىپ قالغان سوپى مەزىن كارنىيىنى قېقىپ قويۇپ، ئىمامغا چەكسىز ھۆرمەت بىلەن دېدى. ئىمام قىسىلىپ كەتكەن كۆزلىرىنى تەستە ئاچتى، بايا تىن بېرى كىرگەن ھەربىر ئادەمگە قول بېرىپ، سالامىنى قوبۇل قىلىپ ئولتۇرغانىدى. ئۇ جايىدىن قىمىر قىلماي قولىنى بېرىپ ئولتۇرغان بولسىمۇ، خىلىلا ھالسىزلاندى، بۇ كۆرۈشۇشلەردىن كۆڭلىدە بىزار بولسىمۇ، جاماەتنىڭ ئۆزىنى تاۋاپ قىلىشىدىن ئىبارەت چەكسىز لەززەتنىڭ مېھرىدىن كېچەلمەيدۇ. شۇڭا ئۇ ئازابلارغا بەرداشلىق بېرىدۇ.

— مەزناخۇنۇم، قېنى ئەمسە باشلىسىلا، — دېدى ئىمام گېپىنى يىغىلىپ قالغان بەلغەمنى يوتۇۋېتىپ. بۇ چاغدا، مۇھەممەتئىمىن سەيدىن بامداتنى ئاللىقاچان ئوقۇپ بولغانىدى. مەزىن مېھراب تەكچىسىدىكى ساپال چىراغنى مەسچىتنىڭ شىمال تېمىغا ئېلىپ ماڭدى. ئۇزۇن تونىنىڭ پېشىدىن چىقىپ تۇرغان پوتى

يەرگە سېلىنغان بورنىنى غىرىسلىتىپ دەسسەيتتى، تاڭ خېلى سۈزۈلۈپ قالغان بولسىمۇ، مەسچىت ئىچى تېخى تولۇق يورۇپ بولالمىغانىدى. ئۇ، شىمال تامدىكى چوڭ چاقماق سىزىقلىق ئاق قەغەزنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ياي بولۇپ ئېگىلگەن بېشىنى سەل تۆزلەپ، يۇقىرى كۆتۈردى، قويىنىدىن قارا قەلەمنى چىقاردى. بىر - ئىككى قۇرۇق يۆتەلدىن كېيىن، غاراڭ - غۇرۇڭ ئاۋازدا يوقلىما قىلىشقا باشلىدى. يېقىندىن بۇيان، مەسچىتتە نامازغا يوقلىما قىلىش تۈزۈمى بەلگىلەندى. ئىمام كىم نامازغا كەلمىدى، نېمە سەۋەبتىن كەلمىدى، بۇنى سوراپ بىلىدۇ، ئاغرىپ قالغان بولسا، يوقلاپ بارىدۇ. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن يوقلىمىدىن ئۆتۈپلا، مەسچىتتىن چىقىپ كەتتى. ئىمام ئادەتتى بويىچە قىسىلغان كۆزلىرىنى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن مىڭبىر قارغىش بىلەن تىكتى. يەنە بىر ئەلەم يۇتتى.

3

يېزىنىڭ ھەممە تەرىپىدە ئېگىز - پەس چوقچىيىپ تۇرغان قۇمىلۇقلار، قۇمىلۇقلاردا پاكار يۇلغۇنلارنىڭ چېچىلىپ تۇرغان پۆپۈكلىرى توزنىڭ قۇيرۇقىدەك ساڭگىلىغان. خادا قومۇشلار سەھەرنىڭ سالقىن شامىلىدا بوش ئىغاڭلاپ تۇرىدۇ، قۇم باغرىدا پاكار قارا قومۇش، يېشىل پىچانلار، كۆك يانتاق ئۆسەكەن. قۇرۇق توپا ئېقىپ تۇرغان ھارۋا يولىدىمۇ شۇنداق، سالقىن شامال مورىلاردىن چىقىۋاتقان ئىسلارنى قۇمىلۇق ئوستىدە ئۇچۇرۇپ يۈرىدۇ. يولنىڭ ئىككى قاسىنىدىكى پاكار شالاڭ بۇغدايلار سارغىيىپ كەتكەنىدى. يەر چاك - چاك يېرىلغان بولۇپ، يېرىقلىرىدا ئۆمۈچۈك، چېكەتكە، چاشقانلار ئۇۋا سالغان، قومۇش چىڭگىلىك بېسىپ كەتكەن يول بويىدىكى ئېرىقلار قىرىدىكى تېرەكلەرنىڭ تەڭگىدەك ياپراقلىرى تومۇز بولماي تۆ-

رۇپ سارغىيىپ، غازاڭغا ئايلىنىشقا باشلىغانىدى. يەردىن ئەمدى بەشىنى كۆتۈرۈپ، يىگىلەپ قالغان زىرائەتلەر كىشىنىڭ روھىنى چۈشۈرىدۇ. قاغجىراپ كەتكەن قۇمساڭغۇ سېغىز توپىلىق يولدا قوي، كالىلارنى ئەگەشتۈرگەن ئاياللار، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ۋاڭ - چۇڭ سېلىشقان بالىلار، ئىتلار چاڭ - توپا توزۇتىپ، يېزىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى سۆگەت بىلەن ئورالغان كۆلگە قاراپ ماڭدى. بۇ كۆل ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ، كولانغىنىغا ئاتمىش يىلدىن ئاشقانىدى. ئۇنى قاسىم باپكار دېگەن ئادەم كولاتقان بولغاچقا، كىشىلەر بۇ كۆلنى «باپكارنىڭ كۆلى» دەپ ئاتاشاتتى. بۇ يېزىنى كۆكلىتىپ تۇرغان پەقەتلا مۇشۇ باپكارنىڭ كۆلى ئىدى. كۆلنىڭ تېگى چوڭقۇر بولغاچقا سۇيى قۇرۇمايدۇ. كۆلدە قويۇق خادا قومۇشلار، لەش، جامكا ئۆسكەن. يۇمران ئىنچىكە يوپۇرماقلىق سۇ ئۆسۈملۈكى ئارىسىدا، ئۇششاق قىزىل قۇرتلار، قۇمۇچاقلار توپ - توپ بولۇشۇپ ئۇزۇشۇپ يۈرۈشىدۇ. تىكەنلىك، چاققان، ياپىلاق ناۋات رەڭ كېپىنەكسىمان بىر خىل قۇرت ئىنچىكە كالتە بۇرۇتىنى قىمىرلىتىپ، قانىتىنى بىر كېرىپ، بىر يېغىپ تۇگۈلۈپ ئۇزمەكتە. پوقىقى لىپىلداپ تۇرغان قېرى چار پاقىلار قول - پۇتلىرىنى سەت كېرىشىپ، بىردە قىرغاققا، بىردە كۆلچەكنىڭ ئوتتۇرىسىغا قاراپ ئۇزۇشۇپ، جامكىلارنى چالغىتىپ يۈرۈشەتتى. كۆلدىن چىقىۋاتقان نەم پۇراق پۇتۇن يېزا بويىچە مۇشۇ كۆل بويىدىلا سالقىن ھاۋا پەيدا قىلغاندەك. يېزا بويىچە، مۇشۇ كۆل بويىدىكى قېرى سۆگەتلەرنىڭ ياپراقلىرىلا قارامتۇل، يېشىل ياشىرىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭدىن ئوتتۇز قەدەم نېرىدىكى ئورۇك، شاپتۇللارنىڭ يوپۇرماقلىرى ساپسېرىق بولۇپ پۇرلىشىپ قۇرۇپ كەتكەنىدى. ھەر يىلقىدەك، ھازىرمۇ سۇ ئازىيىپ، كۆلنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر كۆلچەك پەيدا بولغان. كۆلچەكتە جامكا، قومۇش، قۇرت، قۇمۇچاق، پاقىلار مەشغۇلداپ كەتكەنىدى. ئەتىگەندە، كۆلنىڭ بويى بازار بولۇپ

كەتتى. كالا، قويلار كۆل ئىچىگە چۈشۈپ، سۇنى كۆرۈپ، مەرەپ، مۆرەشكىلى تۇردى. قېرى سۆگەتكە باغلانغان ئېشەكلەر بىر - بىرىنى كۆرۈپ، سۇغا ئالدىراپ، خىتىلدىشىپ ھاڭراشقىلى تۇردى. يالىڭاچ بالىلار بىر - بىرىنى قوغلىشىپ چۇرقىراشقا باشلىدى. بەزىسى قويلىرىنى قوغلاپ يۇرۇشەتتى. ئاياللار كۆل بويىدىن پۈت قويغۇدەك يەرنى ئىگىلەپ، نوگايدا سۇ ئېلىپ، چېلەك، قاپاقلىرىغا قۇيغىلى باشلىدى. بالىلار ئۇلاقلىرىنى سۇغىرىتتى. كېيىن كەلگەنلەر، نۆۋەت كەلگۈچە پاراڭ سېلىشىپ قارىشىپ تۇراتتى.

— بۇ يىلزە، سۇ بۇلتۇرقىدىنمۇ قىس بولدىمۇ دەيمەن، خۇدايىم، — دېدى ھەلىمخان قاپاقنى يەرگە قويۇۋېتىپ، ئۇ داستىخانىنى قولتۇقىغا قىسقاندا، يىرتىق كۆڭلەك ئىچىدىكى ئەمچەكلىرى لىغىرلاپ كەتتى. ھەلىمخان ئوتتۇزدىن ئاشقان جۇۋان ئىدى، ئۇ ئانچە چىرايلىق ئەمەس ئىدى. شۇنىڭغا باقماي، داۋاملىق قېشىغا دەمدەك ئوسما قويۇپ، ئەرلەرنى ئۆزىگە بەكرەك قارىتىشتىن لەززەتلىنىپ يۈرىدىغان چوكان ئىدى.

— شۇنداق بولمامتىكى ئەمىسە، بۇلتۇر مۇنداق چاغدا كۆلدە لىق سۇ بار ئىدى، مۇنداق ئۆچىرەت تۇرۇپ كەتمەيتتۇق. كۆلدە ھاشاراتلارمۇ ئاز ئىدى، بۇ يىل نېمە بولۇپ كەتتى؟ بۇلتۇر ھەممە ئادەم بۇغداينىڭ كەنجە سۈيىنى قىر چۆكۈرۈپ قاندۇرۇپ قويۇۋالغان، بۇغدايمۇ ئوخشىغان، ئورۇك، ئالمىمۇ خېلى سۇلۇق پىشقان. بۇ يىل خۇدا ئۇردى بىزنى! — دېدى قىرىقلارغا بېرىپ قالغان ئايشەمخان قورۇغان كالپۇكىنى يالاپ قويۇپ:

— بۇلتۇر بۇغداينى بىر قېتىم بولسىمۇ قاندۇرۇپ سۇغارغاچقا، بۇغداينىڭ بويى تىزغا كەلگۈدەك ئۆسۈپ، دان تۇتۇپ پىشقان. بۇ يىل يەردىن بىر غېرىچ كۆتۈرۈلۈپلا، باش تارتىپ پىشىۋالدى. مەن بۇلتۇر غەللىگە ھۆددە يەرنىڭ بۇغدىيىنى چىقىشتۇرۇپ بولالماي، قالدۇرۇق يەرنىڭ بۇغدىيىنى قوشۇپ ئۆتۈ-

كۆزدۇم. بىر قوي سېتىپ، يېگىلى بۇغداي ئالدىم. كېيىز ۋەزىپىسىگە بولسا موزاينى ساتتىم، ئەمدى بۇ يىل قانداق قىلىشىپ كېتەرمىزكىن - تاڭ؟ — دېدى ھېزىمخان ئۇلۇق - كىچىك تىنىپ. ياخشى يېرى، ئاياغقۇملۇقلارنىڭ چارۋىسى ئايىنىپ بارماقتا ئىدى. شۇڭا ھەر يىلى قويدىن نەچچىنى سېتىپ ئاشلىق ئېلىشىدۇ. ئەمما ئۆزلىرى يىل بويى تۆت سەر ماي، بىرەر جىڭ گۆش يېمەي ئۆتۈپ كېتىۋېرىدۇ.

— بۇ يىلمۇ يېزا باشلىقى، مىرابلارغا يېگۈزگەن قوي، بەرگەن ياغاچ ئاز ئەمەس، — دېدى بىر موماي ئەسنەپ تۇرۇپ.

— ھامان بولىدىغان ئىش بولدى. ھۆكۈمەت بۇ يىل غەللە-سىنى كىمەيتەر؟ ئەمما - زە، دەرەخلەر قۇرۇپ كەتسە، قانداق قىلارمىز؟ ئەڭ يامىنى، بىز ئۈسسۈزلۇقتىن ئۆلمىسەك بولاتتى-غۇ! — دېدى ھەمشىرىخان. بۇ ئايال يېشى قىرىقلارغا تاقاپ قالغان، چاچلىرىغا ئاق ئارىلىغان زىلۋا بويلۇق ئايال ئىدى. ئۇنىڭ بۇرۇن گۈزەل ئىكەنلىكىگە ھېلىمۇ گۇۋاھلىق بېرىپ تۇرغان ئىنچىكە ئەگمە قاشلىرى بىلەن قاپقارا، چوڭقۇر كۆزلىرىدىن جاپاكەش، باغرى يۇمشاق، ساددا ئايال ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ كېيىن قالغانلار قاتارىدا، قولىدا ياغاچ سوغىنى تۇتۇپ تۇراتتى. ئۇنىڭ كەينىدە، ئانىسىغا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايدىغان، ئون ئالتە ياشلىق، قارا قۇمچاق، ئېڭىكى ئۇزۇن، ئاغزى كىچىك، ئاستىنقى لېۋى قىزىرىپ پىشقان مۇنىقەدەك سۈزۈلۈپ چۈشكەن ئوماق قىز نۇسرەت كونا داستىخان بىلەن قاپاقنى تۇتۇپ تۇراتتى. ئۇنىڭ قايرىما كىرپىكلىرى، قاپقارا كۆزلىرى، كەڭ پېشانىسىدىن ئادەمنى مەھلىيا قىلغۇچى نۇر يېغىپ تۇراتتى. زىلۋا بويىغا چىپچىدە كەلگەن ناۋات رەڭ چىت كۆڭلىكى ئۇنى پەردەك نازاكەتلىك كۆرسىتەتتى. قاپقارا تىنىق كۆزلىرى ئايالار بەس - بەستە سۇ ئۈسۈۋاتقان كۆلچەككە تىكىلگەنىدى. نوگايلار توختىماي كۆلچەككە پاتۇرۇلىدۇ. جامكا،

لوجىلەر توختىماي چالغىچ، سۇزۇك سۇنى داۋالغۇتۇپ تۇرىدۇ. قۇرتلار شۇنچە كۆپكى، خۇددى كۆلچەككە رەڭلىك گازىرلارنى چېچىۋەتكەندەك قىزىرلىشىپ يۈرۈشىدۇ. سۇ تېگىدە كۆرۈنۈپ تۇرغان قومۇش كۆتىكى قاپقارا سېسىغان، ئۇنىڭدا پاقا ياپرىقىدەك بىر خىل بۇزغۇن لەشلەر سۇ بىلەن تەڭ تەۋرەپ لىپىلداپ تۇرىدۇ. نۇسرەتنىڭ دائىم مۇشۇ كۆلچەكنى كۆرسە كۆڭلى ئېلىشىدۇ. سېسىق جامكا تېتىيدىغان لاۋزا سۇ، كۆلدە ئۇزۇن قومۇش جامكىلار كۆپ. كۆلگە يىل بويى سۇ كىرمەيدىغان سۇيى تۈگىمەيدۇ. چوڭلار ئاشۇ جامكانىڭ بولغىنىدىن سۇ سىڭىپ كەتمەيدۇ، دېيىشىدۇ. ئىشقىلىپ قۇم تونۇرى ئېچىدە تۇرۇۋاتقان مەھەللىنى مۇشۇ پاسكىنا كۆل توزىتىۋەتمەي ساقلاپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇ ئادەملەرنىڭمۇ، ھايۋانلارنىڭمۇ، ئوت - چۆپ، دەل - دەرەخلەرنىڭمۇ ئۇسسۇزلۇقىنى قاندۇرىدۇ. يىل بويى بىكار يۇرىدىغان ئىتلارمۇ قۇملۇقتا كىرپە، قىرغاۋۇل تۈتۈپ يەپ، ئىچى قىزىپ كەتسە، ئۇزۇن تىللىرىنى چىقىرىپ، كۆل سۈيىنى راھەتلىنىپ ئىچىدۇ. نۇسرەتنىڭ يادىغا مۇشۇ ئىش چۈشسىلا، كۆڭلى ئېلىشىدۇ، بىر قېتىم ئۇ چوڭ دادىسىدىن سورىدى:

— ھالال، ھارام دەپ ئايرىيدىكەنمىز - يۇ، باپكارنىڭ كۆلىدىن بىزمۇ سۇ ئىچىدىكەنمىز، ئىت، ئېشەكمۇ، قۇرت - قۇمچاقلارمۇ سۇ ئىچىدىكەن. كۆلدىن يەنە بىرنى كولىساق، بىرىدە ھايۋانلار، بىرىدە ئادەملەر سۇ ئىچسە بولمامدۇ؟

ھارۇن بوۋاي قىزىل جىيەك، كىرپىكسىز، چاپاق كۆزىنى ھەيرانلىق بىلەن نەۋرە قىزىغا تىكتى. كىرلەشكەن ساقىلىدىكى چاپلىشىپ قالغان نان ئۇۋاقلىرىنى ئالقىنىغا ئاستا سىيرىپ چۈشۈرۈپ كاپ ئەتكەندىن كېيىن، خوش ياقماسلىق بىلەن جاۋاب بەردى:

— سەن گۆدەك - دە، بالام. كۆلدە شەك يوق، كۆلگە شەك كەلتۈرسەك، كۈپۈرلۈق بولىدۇ. خۇدا مۇشۇ يۇرتقا بەرگەن

رىزقى ـ نېسىۋىنى ھەممە جان ـ جانىۋارلارغا تەڭ بەرگەن، بىرىنىڭ رىزقىنى بىرى يېيەلمەيدۇ. خەق باشقا يەرگە كۆل كولاپ باققان، ئەمما سۇ تۇرمىدى. خۇدا ئاشۇ باپكارنىڭ كۆلىگەلا بىز ئاياغقۇملۇقلارنىڭ رىزقىنى چاچقان، — دېدى.

ئاياغقۇمدا تاملىرى قۇشقاچ پوقلىرى بىلەن تولغان، ئەتراپىنى قومۇش باسقان چوڭ بىر ئۆي بار. ئۆي ئىچىگە تۆت قاتار سىكارىيان سۇنۇق ئورۇندۇقلار تىزىلغان. بۇ ئۆيدە بىرىنچى سىنىپتىن بەشىنچى سىنىپقىچە بولغان ئوقۇغۇچىلار ئوقۇيدۇ. ھەر سىنىپقا تەۋە بەشتىن ئالتىگىچە بالا. بىر خانىم ئەتىگىنى ئاش ۋاقتىدا كونا ۋېلىسىپىتتە كېلىپ، پېشىنگىچە دەرس ئۆتۈپ، بالىلارنى قويۇۋېتىپ كېتىدۇ. ئاشۇ مەكتەپ قىزىل، سېرىق چاچ، كۆكۈش كۆزلۈك خانىم سۇدانغا سۇ قاچىلاپ كېلىدۇ، ئاياغقۇمنىڭ سۇيىنى ئىچمەيدۇ. بالىلار ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئۆگەتكىنى بويىچە:

— خانىم، ئەقىل دېگەن ئادەمنىڭ ھەممە يېرىدە يۈگۈرۈپ يۈرەمدۇ؟ ئەقىلگە ھېچنېمە يۇقمامدۇ؟ سۇ ئەكىلىپ قىينالغۇچە، باپكارنىڭ كۆلىنىڭ سۇيىنى ئىچىۋەرسىلە، ئاياغقۇمدا ئىشتىنىنى سەللە قىلىپ يۆگەپ مەسچىتكە كىرگەن ئادەم يوق، — دېيىشەتتى، ئەمما خانىم كۈلۈپ قويۇپ گەپ قىلمايتتى. نۆسرەت شۇ خانىمنىڭ سۆزىنىدىن بىر قېتىم سۇ ئىچكەندىن باشلاپلا، ئۆيدىكى سۇنى ئىچكىلى، تاماقنى يېگىلى ئۇنمايدىغان بولۇۋالىدى. تامامقا قارىسا، چۆپلەر كۆزنىگە قۇرت ـ قۇمچاقلاردەك كۆرۈنىدۇ. دادىسى مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئۇنىڭغا بەك ئامراق، ئۇ كەنت سېكرىتارى، كەنت باشلىقى، ئابدۇرېشىت ئىمامنىڭ ئۆيىگە ھارۋىدا ھەر كۈنى سۇ توشۇيدىغان ياسىن مەدەكتىن بىرنەچچە قېتىم تۇخۇمغا سۇ تېگىشتى. ئەمما تېگىشىۋەرگىلى بولمىدى. ئۆينىڭ ئەھۋالىنى نۆسرەتمۇ بىلىدۇ، ئۆزىدىن باشقا، يالىڭاچ ئويناىدىغان بەش ئۇكىسى بار، توخۇنىڭ تۇخۇمى چىراغ

يېغى بىلەن تۇغمەننىڭ غەللىسىگە، مەسچىت سېلىنىغا ئاران ئۇلگۈرىدۇ. شۇڭا يەنىلا مۇشۇ سۇنى ئىچمەي ئامال يوق. ئىھ، قۇرتلاپ كەتكەن كۆلچەك، ئىسىت بىچارە كىشىلەر!...

نۇسرەتنىڭ بېقىنىنى بىرسى يېنىك چىمداپ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى. ئۇ سەل ئاچچىقلاپ يانغا قاراپ قويدى. يېنىغا دوستى هاشىرخان كەلگەنىدى. ئۇ نۇسرەتنىن بىر ياش كىچىك، ماڭلاي چېچىنى چىرايلىق تاراپ تەكشى قىرقىپ قويۇۋالىدىغان قارىقۇمۇچاق، يۇمىلاق يۈز قىز ئىدى.

— قاچان كەلدىڭ؟ ئۇخلاپ قاپسەن - ھە؟ — سورىدى نۇسرەت.

— ياق ئۇخلاپ قالمىدىم.

— يىغلاپسەنغۇ؟ — نۇسرەت دوستىنىڭ قىزىرىپ ئىششىغان قاپاقلىرىغا قاراپ سورىدى.

هاشىرخان بىلەن نۇسرەت ئىككىنچى سىنىپقىچە بىللە ئوقۇپ، كېيىن مەكتەپتىن ئايرىلىپ موللىدا ئوقۇغان ساۋاقداشلار ئىدى.

— ئاناڭ ئۇردىمۇ؟

ئۇلارغا ھېچكىم دەققەت قىلمايتتى، ھەممە ئۆز ئىشى بىلەن ئىدى. ئەتراپ ۋارقىراش، كۈلۈشمەك، تىللاشماق، قوي - كالىلارنىڭ مۆرەشلىرى بىلەن تولغانىدى.

— مىشىلدىماي گەپ قىلە، داداڭ ئۇردىمۇ ئەمىسە؟

— هاشىرخان بارغانچە ئۆكسۈپ يىغلاشقا باشلىدى.

— سەل تۇرۇپ قۇمنىڭ كەينىگە ئۆتكىن، دەپ بېرىمەن.

— هازىر دېسەڭ بولمامدۇ؟

— ياق، — دېدى هاشىرخان ۋە ئېشەك بىلەن كالىنى باشقۇرالماي ئاچىسىنى تىللاپ، يىغلاۋاتقان ئىنىسىنىڭ قېشىغا كەلتى.

تومۇزنىڭ كۆيدۇرگۈچ ئاپتىپى ئېغىر ئۈيقۇدا ياتقان قۇمـ
لۇقنىڭ سۇس كۈل رەڭ دۇمبىسىدىن قۇرغاق هور چىقارماقتا
ئىدى. قۇمدا ئۆسكەن ئېگىز خادا قومۇشلارنىڭ قۇلاقلىرى يۇمـ
لاقلىشىپ پۈرلىشىپ كەتكەن. يۇلغۇننىڭ يېشىل ياپراقلىرى
سالپىيىپ قالغانىدى. قومۇشلۇقتا دىكىلدەپ ئوت ـ چۆپ يەيدىـ
غان توشقانلارمۇ ئورەكلەرگە كىرىۋېلىپ، قومۇشنىڭ يىلتىزىنى
غاجىلاپ ئۈسسۈزلۇقىنى قاندۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. يىراقتىن
ئىچى قىزىپ تۇرالمىغان تۈلكىنىڭ هۇۋلاشلىرى ئاڭلىنىپ تۇرىدـ
ۇ. ئۇچار قاناتلار سولىشىپ كەتكەن تېرەك، ئۇجمىلىكلەرگە،
جىگدىلەرنىڭ سايىسىگە يوشۇرۇنۇۋالدى. پەقەت كېلەلا قۇملۇقـ
نىڭ تازا قىزىغان يەرلىرىدە ئاپئاق قورساقلىرىنى كۈنگە قاقلاپ
راهەتلىنىپ ئۈيقۇغا كەتكەنىدى. قىزىل بېقىن پاتمىچۇقلار قۇـ
ياشقا قاراپ ئاغزىنى ئېچىپ هاسىرايدۇ.

هاشىرخان قۇملۇقنىڭ كەينىدىكى جىگدىلىكتە قومۇش باسـ
قان چىغىر يولغا قاراپ قويۇپ يېلىم ئالماقتا ئىدى. ئۇنىڭ
يۈزلىرىدىن تەر تەپچىپ تۇرسىمۇ ئەمما ۋۇجۇدى مۇزلاپ كېتىۋا
تاتتى. قورقۇش ۋە قىزىقىش هېسسىياتى بىردە كۆتۈرۈلسە،
بىردە پەسىيەتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا پۈرلىشىپ ساڭگىلىغان
لەش قاپاقلار، خوتۇن كەتكەن سۇرلۇك كۆزلەر، سالپايغان قۇرۇق
يۈز، مونگەش قورۇقلار بىلەن تولغان قاغا جىگدىسىنىڭ يىلتىزـ
دەك بويۇن، چاڭگىدەك ساقال ئارىسىدىكى كۆپكۆك قۇرۇق
كالپۇك كېلەتتى.

هارۋا يولىدا نۇسرەت پەيدا بولدى. ئۇنىڭ ئوشۇقىغا چۈش
كەن ناۋات رەڭ چىت كۆڭلىكى پاكار قومۇشلار ئۈستىدە ئاققۇـ
نىڭ قانىتىدەك يېيىلىپ كېلىۋاتاتتى. هاشىرخان يۇگۇرۇپ بە-

ربپ ئۇنى چىڭ قۇچاقلىۋېلىپ يىغلاپ كەتتى. كۆز ياشلىرى بىردەمدىلا ئۇنىڭ يۈمىلاق قارامتۇل مەڭزىلىرىنى پارقىرىتىۋەتتى.

نۇسرەت بېشىدىكى يىپ ياغلىقىنى يېشىۋېلىپ، ئۇنىڭ ياشلىرىنى سۈرتتى.

— چىققىلى خېلى بولدىمۇ؟ — سورىدى نۇسرەت.

— ھەئە، نېمانداق چىقىپ بولالمايسەن؟

— ئانام نەگە بارىسەن، دەپ چىققىلى قويماي كاشال قىلىدى، مەن ھاشىرخان بىلەن يېلىم ئالمىز دېيىشىپ قويغان دەپ، ئاران تەستە چىقتىم. ھە، نېمە بالا بولدى؟

— ئۇچ كۈندىن بۇيان مېنى ئەرگە بېرىمىز، دەپ بېشىمنى ئوچاق ئېتىۋەتتى.

— ئۇھ، ۋايجان مۇشۇ گەپمىدى؟ مەن تېخى داداڭ ئاناڭنى قويۇۋېتىمەن دەپ يەنە دۇمبالاپ ھەيدىۋەتكەن ئوخشايدۇ دەپ، قورقۇپ كېتىپتىمەن. ئەرگە بېرىمىز دېسە مۇشۇنچىۋالا بولۇپ كەتتىڭما؟ يىغلىساڭمۇ، كۈلسەڭمۇ، ھامان بىزنى ئەرگە بېرىدىغۇ، مېنىمۇ شۇنداق دەپ يۇرۇشىدۇ. كىمگە بېرەركىن تاڭ؟ سېنى كىمگە بېرىدىكەن؟

ئىككىسى يېتىلىشىپ بىر قېرى جىگدىنىڭ تۇۋىگە كېلىپ، قۇمساڭغۇ يۈمشاق توپىغا ئولتۇرۇشتى.

— ئەرگە بەرسىغۇ مەيلىدى، لېكىن مېنى ئابدۇرېشىت ئىمامغا دۇئا قىلدۇرىمىز دەيدۇ، — دېدى ھاشىرخان.

— ئەمدى ئۇنىڭ دۇئاسىنى ئالمىغان سېنىڭ داداڭ بىلەن ئاناڭ قاپتۇمۇ؟ يا ئۆلمىدى ئۇ ئوغرى، — دېدى نۇسرەت قۇمغا قولىنى پاتۇرۇپ.

— قانچە كۈنلۈك ئالىدىكەن؟

— ئۇچ كۈنلۈك دەيدۇ. مەن يىغلاپ ئۇنىمىسام، دادام «گېپىمگە كىرمىسەڭ سەندەك قىزنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىمەن»

دەيدۇ. ئانام: «ئابدۇرېشىت ئىمام خوجا ئەۋلادى، ئۇنىڭ دۇئا-سىنى ئالغانلار ئوبدان كۆكلەپ كېتىۋاتىدۇ، ئۇ دۇنيالىقىمۇ ئوبدان بولىدۇ» دەيدۇ. ئاخۇنۇم ئۇلارغا: «ھاشىرخاننى پەقەت ئۇچ كۈنلا نىكاھىمدا تۇتسام، تالاق قىلىۋېتىمەن» دەپتۇمىش. ھۆكۈمەت بۇنداق ئىشنىڭ بەك چىڭ سورىقىنى قىلىدىغان ئوخ-شايدۇ، شۇڭا داۋراڭ قىلمايلى، دەيدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇ-زۇنغا قالماي لايىقىدا بىرىگە چوكان تويۇڭنى قىلىپ بېرىۋېتە-مىز، دەيدۇ.

— سەن نېمە دېدىڭ؟

— مەن ئۇنىمىدىم. ئۇچ كۈنلۈككە توشقان تېرىسىمۇ چىدايدۇ، ئۇ سېنى تىرىك يۇتۇۋېتىدىغان يالماۋۇز ئەمەس، ئۇچ كۈندىن كېيىن قويۇۋېتىدۇ، دەپ تۇرۇۋالدى. يىغلىدىم شۇ، يىغلىسامۇ قانداق قىلىمەن؟

نۇسرەت ھاشىرخاننىڭ ئاغزىغا قارايلا قالدى.

— سېنىڭ داداڭدەك دادا نەدە بار ئىكەن؟ — دېدى ھاشىر-خان ئۇلۇق ـ كىچىك تىنىپ، — سەن داداڭغا دەپ باق، دادامغا نەسىھەت قىلىپ قويسۇن، مەن بەك قورقۇپ كېتىۋاتىمەن.

— مەن دادامغا دېيەلمەيمەن، ئانامغا دەي، ئانام دادامغا دېسۇن، كەچتە ئەكېتىدۇ دېدىڭمۇ؟

— ھەئە، كەچكىچە دەپ باقسۇن، سېنىڭ ئاچاڭ ياكى سىڭلىڭ بولۇپ قالغان بولسام، بېشىمغا بۇ كۈنمۇ كەلمەسكەن.

نۇسرەتتە ئۆز دادىسىدىن پەخىرلىنىش ھېسسىياتى تۇنجى قېتىم پەيدا بولدى. ئۆتكەن يىلى ئىمامنىڭ بىر غالچىسى مۇھەم-مەتئىمىن سەيدىنگە نۇسرەتنى ئابدۇرېشىت ئىمامغا دۇئا قىلدۇ-رۇش توغرىسىدا يوشۇرۇنچە تەكلىپ بەرگەندە، مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئۇنى تىللاپ، ئاغزى ـ بۇرنىغىچە تويغۇزۇپ قويدى. ئابدۇرېشىت ئىمامنىڭ مۇرىتلىرى ئۇنى يامان كۆردى، قارىغاش-تى. ئۇ چاغلاردا نۇسرەتكە بۇ ئىش قىزىق بىر ئويۇندەكلا كۆرۈ-

گەن، كۆلۈپ ئۆتكۈزۈۋەتكەندى، هازىر بولسا گويا ئۆزىنى دۈئا قىلدۇرۇۋېتىدىغاندەك قورقۇنچلۇق بىر هېسسىيات ئۇنى چۈلغۇۋالدى. ئەينى چاغدا ئۆز بېشىغا كەلگەندە نېمىشقا هازىرقىدەك قورقمىغانلىقىغا هەيران قالدى.

پېشىندىن كېيىن، مۇهەممەتئىمىن سەيدىن ئەمەت كۆنچەكنىڭ ئۆيىگە كەلدى. كۆنچەكنىڭ ئۆيى يېزىنىڭ قىبلە تەرىپىدىكى ئىككى قەۋەم دۆڭنىڭ قىسىلچىقىدىكى يەردە ئىدى. ئۆينىڭ ئەترا-پىغا چۆرگىلىتىپ قاغا جىگدە قويۇلغان بولۇپ، جىگدىلەرگە چىرماشقان چىگگىلىك، ياۋا قۇلماق پىلەكلىرى، ئۆينىڭ تامىلىرىغا يامىشىپ كەتكەن كاۋا پىلەكلىرى ئاللىقاچان قۇرۇپ كەتىپ، ئەمدىلا قوش مۇشتەك بولغان كاۋىلار چىگىلگەن پېتى دوڭغىيىپ چىقىپ قالغانىدى. مۇهەممەتئىمىن سەيدىنىنىڭ بۇرۇنقىغا يىراقتىنلا پولۇنىڭ مەززىلىك هىدى ئۇرۇلدى.

بەش كۈچۈكىنى ئەگەشتۈرگەن ئالا قانجىق قاۋاپ - قاۋاپ ئارقىغا قاچتى. مۇهەممەتئىمىن سەيدىن ئەگۈنچەك دەرۋازىدىن كىرگەندە، ئەمەت كۆنچى تەرلەپ - پىشىپ، لەمپىنىڭ ئەگرى سوقۇمىغا ئېسىلغان ئوغلاقنىڭ ئىچ - قارنىنى ئېلىۋاتقانىدى. خوتۇنى، ئوچاقتىكى داڭقاندا پولۇنى دۈملەش ئۈچۈن پايپېتەك بولۇپ يۇرگەنىدى. ئەمەت كۆنچىنىڭ مۇهەممەتئىمىن سەيدىنىنى كۆرۈش بىلەنلا ئەرۋاهى ئۇچتى.

— مۇهەممەت باي نېمىدەپ كەلدىڭلار؟ — دېدى ئەمەت كۆنچى قولىغا چاپلىشىپ قالغان ئوغلاقنىڭ ئىچ يېغىنى ئاغزىغا سېلىپ چاياپ، ئۇنىڭ ئاۋازى شۇنداق قوپال هەم تەهدىتلىك ئىدى. مۇهەممەتئىمىن سەيدىن پەرۋا قىلمىغان هالدا ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى. قويۇق قاشلىرى ئارىسىدىكى بۆرتۈپ چىققان تېرىسىدىكى چوڭقۇر خەنجەر ئىزىدەك قورۇق نەيزە ئۇچىدەك ئۇزارىدى.

— سەن بىلمىسەن كۆنچى ئەۋلادى، مەن يۇرتنا هازىرغىچە

هېچكىمنىڭ هېچقانداق ئىشىغا ئارىلاشماي كېلىۋاتىمەن. توي ـ تۆكۈنگە قىچقارسا بارىمەن، ئۆلۈم ـ يېتىمگە بارىمەن. ئەمما كىم نېمە ئىش قىلسا لام دېمەيمەن. پەقەت خۇدادىن بەندىلەرنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ تىلەپ كەلدىم. بۇگۈن كۆڭلۈم تارتىپ ساڭا ئىككى شىڭگىل گەپ قىلاي دەپ كەلدىم، ئەمەت باي، سەن ئەخمەق بولما، قوي بۇ ئىشنى. مەن نېرى ـ بېرىسىنى ساڭا ئېيتىپ ئېچۈرەلمەيمەن، ئەمما كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرىدۇ. بۇنداق ئىشنى قىلما.

ئەمەت كۆنچى تاتىرىپ كەتتى. سېرىق شالاڭ چىشلىرى خىرىس قىلىۋاتقان ئىتنىڭ چىشىدەك ئۇستىگە تۇرۇلۇپ، دىڭگايغان بۇرۇتلىرى ئارىسىدىن كۆرۈندى.

— مەن دادامنى كۆمۈپ قويدۇم دېسەم، دادام ئۆلمەپتىكەنمۇ دەيمەن؟ — ئۇ ئۈپراپ بېسى بىگىزدەك قالغان سۆڭەك دەستىلىك پېچاقنى مۇھەممەتئىمىن سەيدىنگە شىلتىدى، — سەن ماڭا ۋەزخانلىق قىلمەن دېمەي، كېتىپ سىڭگەن ئۇمىچىڭنى ئېچ، ھېلى ئىزا تارتىپ قالىسەن.

مۇھەممەتئىمىن سەيدىن بىرئاز قىزاردىيۇ، دەرھال ئۆزىنى بېسىۋالدى. ئۇنىڭ پىشانىسىدىكى قورۇقلار تېخىمۇ قويۇقلاشتى:

— ئىمانىڭدىن ئاجراپ كەتمىگىن، پىچىقىڭنى ماڭا تەڭلەمە، — دېدى ئۇ گەپنى چىشلىرى ئارىسىدىن چىقىرىپ.

— سېنىڭ بۇنىڭدىن باشقا دەيدىغان گېپىڭ يوقمۇ؟ — دېدى ئۇ پىچاقنى يەرگە سانجىپ ئالغاندىن كېيىن، قىسىلغان كۆزلىرىنى مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىڭ مىت قىلمايا تۇرغان چوڭقۇر كۆزىگە قاداپ.

— ياق، مۇشۇ گەپ، بەك دۇئا ئالغۇڭ كەلسە، مېلىڭدىن بەر، قىزىڭنى بەرمىگىن. بۇنداق دېسەم، باشقا غەرىزى بارمىكىن دەپ قالما. ئوغۇللىرىم تېخى كىچىك.

ئەمەت كۆنچىنىڭ يەنە زەردىسى قايىندى:

— هەي، مەن ساڭا دەي. ماڭا نەسىھەت قىلغۇچى بولما. مەن كىچىك بالا ئەمەس، ھۇشۇڭنى بىلىپ گەپ قىل، مېنىڭ ئىشىمغا ئارىلاشما، مەن بەرسەم، ئۆزۈمنىڭ قىزىنى بېرىمەن، سېنىڭ ھەققىڭ يوق، سەن قىزىڭنى بەرمەي، مەھەللە ـ كويدا يېتىمسىراپ قېلىپ، ئەمدى مېنى ئۆزۈڭگە ھەمراھ قىلىۋالماق- چىمۇ؟ بۇ سېنىڭ ئوخلاپ چۈشۈڭ، مەن سا مېڭىسىنى يەپ قالمىدىم.

مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىڭ ئىمانى ئۇچتى.

— ئاغزىڭغا بېقىپ سۆزلە! ھېلى سا مېڭىسى يېگۈزۈپ قويماي يەنە.

ئەمەت كۆنچى مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىڭ ئەلپازىدىن قور- قۇپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆرەڭلەپ تۇرغان تەلەتى غايىب بولۇپ، كۆزلىرى ئالا ـ جالاق بولدى.

— ھەي خوتۇن، كەكەمنى! ما تەلۈە نېمە ئىش قىلاي دەيدۇ؟ ھەي سەيدىن بايچەكنىڭ سۈيدۈكى، بۇ يەر مېنىڭ ئۆيۈم جۈمۇ، يوغانلىق قىلما، چاناپ ئىتقا تاشلاپ بېرىمەن بىكار.

مۇھەممەتئىمىن سەيدىن بېشىدىن دوپپىنى ئالدى، يېڭى قىردۇرۇلغان بېشى كۇن نۇردا پارقىراپ كەتتى.

— سەن تولا پو گەپ قىلما، مەن ئۇششۇق ئەمەس، سەن بىلەن ئورۇشقىلى، ئېتىڭغا تاپ بولغىلى كەلمىدىم، قىزىڭنى دۇئا قىلدۇرما دېگىلى كەلدىم.

— قىزىمغا ئۆزۈم ئىگە، ئىتقا، ئېشەككە بېرىمەنمۇ بۇ مېنىڭ ئىلكىمدىكى ئىش، سەن چىرايلىقچە كېتىۋال، سەن تەلۈە بولساڭ، مەن تەلۈنى ئوڭلايدىغان ئادەم.

ئەمەت كۆنچى خوتۇنى بەرگەن كەكىنى پەش قىلىپ قويدى.

— بىزنىڭ ئىشىمىزغا چات كەرگۈچە، ئۆزىنىڭ قىزىنى بىلمەي، ئو. . . ش، — دېدى كۆنچىنىڭ خوتۇنى ئوچاققا قۇ- رۇق كالا تېزىكىنى تاشلاۋېتىپ.

مۇھەممەتئىمىن سەيدىن چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى.

— قېنى ئاخىر «ۋاي ئىسىت» دېمىگىنىڭنى كۆرەرمەن، — دېدى ئۇ دوپپىسىنى كىيىپ ۋە كەينىگە يېنىپ چىقىپ كەتتى.

ئەمەت كۆنچى ئوغلاقنىڭ ئاچچىق ئۇچىيىنى سىيرىش ئۈچۈن قولىغا ئېلىپ، نېمىدۇر ئېسىگە كەلگەندەك، ئۇچەيىنى تېرىگە تاشلىدى - دە، يۇگۇرگەندەك ئىشىك ئالدىغا چىقتى. خوتۇنى ئالاقزادە بولۇپ ئۇنىڭ كەينىدىن ئەگەشتى. مۇھەممەتئەمىن سەيدىن ئىسسىقتا قىزىپ كەتكەن قۇمساڭغۇ هارۋا يولىدا، قولىنى بېلىگە قوشتۇرۇپ تۇتقان هالدا، ئالدىغا ئېگىلىپ كېتىۋاتاتتى.

— هەي مۇھەممەت باي، سەن خىيالىڭدا سەلەي شاڭجاڭ ياكى مۇسا شاڭجاڭغا چاقمەن، ئىمام ئاخۇنۇم بىلەن مېنىڭ ئىككى پۇتۇمنى بىر ئۆتۈككە تىقمەن دەپ چوت سوقما، شۇنداق قىلىدىغان بولساڭ، ئاياغقۇمدا ياشايمەن دەپ خىيال ئەيلىمە، بىر كېچە ئۆيۈڭ بىلەن قوشۇپ كۆيدۈرۈۋېتىمەن! — دەپ ۋارقىرىدى ئەمەت كۆنچى.

مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئارقىغا ئۆرۈلدى. ئاغزىغا يىغىلىپ قالغان تۈكۈرۈكنى كۈچەپ تۈكۈردى:

— تۈفى، پەس! ئىتنىڭ بۇرنىدىن چۈشكەن! مەن سەن نېمىلەرنى چاقىچە، ئىشتان بېغىمغا ئېسىلىپ ئۆلۈۋالمەن. پەس بولمىسا، مۇشۇنداق گەپنى قىلامسەن؟! ئەمدى كارىم يوق، هەممە نېمەڭنى دۈگا قىلدۇرساڭمۇ كارىم يوق. ئۆتىگەن نامازلىرىڭنىمۇ دۈگا قىلدۇر بەدبەخت!...

5

پىژغىرىم ئىسسىق ئەۋجىگە چىقتى. ئادەملەرگە يېزا كۆيۈۋاتقاندەك بىلىندى، هەتتا كۆلچەكنىڭ سۈيىمۇ ئىسسىپ قالغاندەك

دى. سۇ بارغانچە قۇرۇپ كەتكىلى تۇردى. ئادەملەر چوڭقۇر ئورا كولاپ، كىيىملىرىنى سېلىۋېتىپ، شۇ ئورىغا كىرىۋېلىپ، روزا تۇتتى. كۈندۈزى ھېچقانداق يەردە ئادەم كۆرگىلى بولمىدى. كېچىسى ھەممىسى ئورما ئورۇشاتتى. يەنە بىرنەچچە كۈن كېيىن قالسا، مۇشۇ زەئىپ باشاقلاردىكى تۆت تال دانمۇ تۆكۈلۈپ تۇگەپ كېتىدۇ. شۇڭا، ئىپتادىن كېيىنلا، يېلىنجاپ تۇرغان ئىسسىقتا قارىماي، يىگىلەپ پىشقان بۇغدايلارنى ئورۇشقا تۇتۇندى. تەكلەماكان قۇملۇقىدىن كېلىۋاتقان جانغا راھەت، ساپ، سالقىن شامال مادارىدىن كېتىشكەن ئورمىچىلارنىڭ قىزىغان تەنلىرىنى سۆيمەكتە ئىدى. چېكەتكىلەر يەنىلا ئەركىن چىرىلداشتىن قالمەغانىدى، شۇ چاغ مەھەللە مەسچىت مۇنارىسىدىن ناغرىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. ئورمىچىلار ئۇنچىنىڭ ئۇستىدىن چۆچۈپ ئويغىنىشىپ، زولۇق ئۇچۇن ئالدىراشتى. ئۇزۇنغا قالماي، سوپى مەزىنىنىڭ يىغلىغاندەك تونۇش ئاۋازى ئاڭلاندى. ئەزەن ئاۋازى قۇملۇقنى تېخىمۇ جانلاندۇرۇۋەتتى. كىشىلەر كۈندۈزكى تەشنالىقىنى دەردى ئۇچۇن، سۇنى تازا ھۇزۇرلىنىپ ئىچىشتى. بۇ سۇ شۇنچە لاۋزا، سېسىق بولسىمۇ، ئۇلارغا ھېچقانداق غەلىتە تېتىمايدۇ. چۇنكى، بۇلارنىڭ پۇراق، تەم سەزگۈلىرى بۇ سۇغا كۆنۈپ قالغان.

ئۆيگە يېقىنلا يەردىن قاتتىق ئۇرۇلۇۋاتقان ناغرا ئاۋازى ئابدۇرېشىت ئىمامنىڭ خورەك ئارىلاش ئۇيقۇسىنى بۇزالمىدى. ئۇنىڭ يېنىدا، چاچلىرى چۇۋۇلغان، خۇددى قېتىپ قالغان سۇرەتتەك ھاشىرخان ياتاتتى، ئۇ يوتقانىنىڭ سىرتىدا، گويا قاشقا قاڭقىپ چىقىپ بىھوش بولۇپ قالغان بېلىققا ئوخشاش مەست ئۇيقۇدا ئىدى. دۇك يەڭگە خوتۇن بىردەم كۈتۈپ تۇرۇپ، ئاخىرى ئۇلار ياتقان ئۆيگە ئاستا كىردى، كونا ئىشىكنىڭ غىچىرلىشىمۇ ئۇلارنىڭ ئۇيقۇسىنى بۇزالمىدى. دۇمچەك خوتۇننىڭ كۆزلىرى قاراڭغۇلۇققا كۈنۈپ كەتكەندى. سويغان پىيازدەكلا ئوڭدا ياتقان

هاشىرخاننى كۆردى. «ۋاي ئاللا، بىلىق ئىكەن كاساپەت!» دەپ تاۋار يوتقاننى ئاستا ئۇنىڭ ئۈستىگە يېپىپ قويدى. ئاندىن ئاۋايلاپ ئىمامنىڭ يېنىغا ئۆتتى.

— غوجام، غوجام!

ئىمام چۆچۈپ، «ھىم ـ ھىم» دەپ ئىتتىك بېشىنى كۆتۈردى. ئۇنىڭ بېشى سۇ ئالغان قاپاقتەك ئېغىر چىڭقىلىپ، لوقۇلداپ، ئۈستىخانلىرى سىرقىراپ ئاغرىماقتا ئىدى. ئورنىدىن قوپۇشىغىلا، بېشى پىرىدە قېيىپ، كۆزىگە قىزىللىق تېقىلدى. تەكىيگە جەينەكلەپ يېنىچە يېتىپ قالدى.

— خوجام، قوپسىلا، ناغرا چىلىنىۋاتىدۇ، — دېدى دۇمچەك خوتۇن.

— ھە... ئاڭلىدىم بۇۋىيخان، ياڭاقنى جىقراق چېقىڭ، بۇگۈن ھەسەلدىن جىقراق يەي، گۆشنى پىشۇرغانسىز؟ — دېدى ئۇ ئىنجىقلاپ تۇرۇپ.

— ھەممىنى تەقلەپ قويدۇم.

ئىمام بويىنى سۇغا سالغاندىن كېيىن، يوغان كاساڭغا ئىسلىتقان تۇخۇمنى چېقىپ قۇيدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر چاڭگال شېكەرنى سېلىپ بىردەم ئارىلاشتۇرغاندىن كېيىن، كاساڭ بىلەن كۆتۈرۈپ گۈپۈلدىتىپ ئىچىۋالدى. ئاندىن ياغلىق توغاچ بىلەن ياڭاق مېغىزى، ئۇنىڭ كەينىدىن يۇمشاق پىشقان ئوغلاق گۆشى بىلەن ناشتا قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىنلا، ئۇنىڭ پۈت ـ قولىغا جان كىرگەندەك بولۇپ، كەينى ـ كەينىدىن بىرقانچىنى سوزۇپ كېكىردى. ئۇ مەسچىتكە كىرگەندە، بىرقانچە نامازخان ئالدى سەپتىكى بورا ئۈستىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇشقانىدى. ئىمامنى كۆرۈپ، ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. ئۇنىڭ قوللىرىنى چىڭ سىقىپ، يۈزلىرىگە سۈرتۈشتى.

— مۇبارەك بولسۇن غوجام، — دېيىشتى جامائەت، ئىمام سۈسلا جاۋاب بېرىپ، گېپىدىكەن ھالدا مېھرابقا بېرىپ ئولتۇر-

دى. كەينى ـ كەينىدىن كىرگەن جامائەت ئۇنىڭغا ئېھتىرام بىلەن سالام بېرىپ بورىغا يۈكۈندى. ئۇلار شۇنچە هارغىن، ماغدۇرسىز بولسىمۇ، يەنىلا قىزغىن، روهلۇق ئىدى. نامار ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، سوپى مەزىن ئورنىدىن تۇردى.

— جامائەت، تارقىلىپ كەتمەي تۇرۇڭلار، بۈگۈن سەمىگە لارغا سالىدىغان بىرنەچچە ئىش بار. بىرى، كۆنچى ئەمىتاخۇن قىزنىڭ ئابدۇرېشىتخان غوجامغا دۇئاغا تۇتتى. ئىمام ئاخۇنۇم بۇنى قوبۇل كۆردى. بۇنى ئىچىمىزدە بىلىپ قالساقلا بولدى. هازىر ئىمام ئاخۇنۇمدىن ئەمىتاخۇنغا قىز مېهرىگە دۇئا بېرىشنى تىلەيلى.

سوپى مەزىن گەپ قىلىۋاتقاندا، ئەمەت كۆنچى هەرەمدىن قايتقان هاجىدەك، ئۆزىنى پەخىرلىك، مەغرۇر تۇتۇپ، چەكسىز لەززەت ئىچىدە، خۇشال غادىيىپ ئولتۇردى. هەممە نامازخان ئۇنىڭغا چەكسىز هۆرمەت بىلەن قاراشتى. ئۇنىڭ ئېتىقادقا سادىق ئىكەنلىكىنى، ئىماننىڭ كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىغانلىقىدىن سۆيۈنۈشتى. سوپى مەزىن ئابدۇرېشىت ئىمامنىڭ ئالدىغا كېلىپ، يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپلا، هۇ تارتىپ يىغلاپ كەتتى.

— غوجام، دۇئا بەرسىلە، شۇ ئەمىتاخۇننىڭ ئۇ دۇنيا ـ بۇ دۇنيا ئەزىز غوجاملارنىڭ نەزەرىگە يولۇققانلىقىنىڭ هەق ـ هۆرمىتىگە، يەتمىش پۈشتىنىڭ ياتقان يېرىنىڭ جەننەتتە بولۇشىغا!...

سوپى مەزىن ئابدۇرېشىت غوجىنىڭ پېشىگە پېشانىسىنى يېقىپ، سەجدە قىلىپ يىغلاپ سۆزلىدى. غوجا كۆزىنى يېرىم يۇمۇپ، سۇرلۇك خىزىر سۈپەت تىلىسمەدەك قېتىپ ئولتۇردى. سوپى مەزىن تېخىمۇ قاتتىق هۇ تارتىپ يىغلاپ تۇرۇپ، ئىلتىجا قىلدى:

— دۇئا بەرسىلە غوجام، دۇئا بەرسىلە، جامائەت دۇئا تىلەيلى!

— دۇئا بەرسىلە غوجام! — مەسچىت ئىچىدە ئاجايىپ

ھەيۋەتلىك ئومۇمىي خورەك يىغا ئارىلاش توۋلىغان سادا كۆتۈرۈلدى. ھەممىسى بېشىنى تۆۋەن سېلىپ مۇكچىيىپ ئولتۇرۇشتى. پەقەت بىر ئادەملا سۇرلۇك ئىمامغا تىك بېقىپ ئولتۇراتتى. ئۇ بايا نامىزنى ئوقۇپ بولۇپلا چىقىپ كەتمەك بولۇپ مېڭىۋىدى، مەسچىت ئىشىكىدە كەنت سېكرىتارى ھامۇت نۇر، كەنت باشلىقى سىدىق بايچەكلەر — «دېيىشىدىغان گەپ بار» دەپ چىققىلى قويمىغانىدى. ئىككى يىلدىن بۇيان كەنت كادىرلىرى يىغىنغا دېھقانلارنى يىغىپ بولالماي، يىغىننى بامدات نامىزىدىن كېيىن مەسچىتتە ئاچىدىغان بولغانىدى. خەقمۇ بۇنىڭغا كۆنۈپ قالدى.

— ئامىن! — ئابدۇرېشىت ئىمام دۇئاغا قول كۆتۈردى. ئۇنىڭ غاژ ـ غۇژ ئاۋازىدىن كېيىن «ئامىن!» دېگەن سۆز ئارقا ـ ئارقىدىن ياڭرىدى. سوپى مەزىن قاتارلىق بىرقانچە ئون كىشىنىڭ يىغلاپ تۇرۇپ دۇئا قىلىۋاتقانلىقى ئاڭلىنىپ تۇردى. دۇئادىن كېيىن سوپا مەزىن يەنە سۆزلىدى:

— جامائەت، بۈگۈن ئادەم بېشىغا ئىككى كويدىن چىقىرىپ، ئىمام ئاخۇنۇمنىڭ ئۆيىگە يارىشىقىنى قىلىپ بارىمىز. ئاخۇنۇمغا چاي ئىچۈرىمىز، ئەمدى گەپنى ھۆرمەتلىك سېكرىتارىمىز مامۇتخاندىن ئىشتىڭلار.

مامۇت نۇر سېرىق شاپ بۇرۇتىنى گۆشلۈك قوللىرى بىلەن سىيپاپ قويۇپ، سول قولىدا يوغان قورسقىنى چەككەچ سۆزلىدى:

— جامائەت، ئالدىمىزدىكى بىرىنچى چېسلاغنىچە خامانىنى تېپىپ، دۆلەتنىڭ ئاشلىقىنى سېتىپ بېرىپ بولالمىساق، كېيىك شاڭجاڭ — ساقال ـ بۇرۇتۇمنى يېكەندە قىرىدۇ، مەنمۇ كىمدە ـ كىم غەللىنى ۋاقتىدا تاپشۇرماي، بويۇنتاۋلىق قىلسا، شۇنىڭ ساقىلىنى ھۆپۈپ يۇڭدىغاندەك يۇڭدايمەن، شۇڭا، ھەممەيلەن بۇ ئىشقا ئوبدان ھېزى بولساق، ئاندىن ئېڭىز ئورنىغا چىلگە قوناق تېرىيدىغان گەپ، ھازىر ھەممەيلەن كۆرۈپ تۇرۇپتىمىز، ئاياغقۇمدا

يەر ئوسا قىلىش تۇگۈل، ئىچكىلى سۇ يوق. ھېلىمۇ خۇدانىڭ ھىممىتى بىلەن، باپكارنىڭ كۆلى بولۇپ قاپتىكەن، بولمىسا نېمە ئىچەتتۇقكى؟ ئۆگۈنلۈككە كېپەك شاڭجاڭنىڭ خوتۇنىنىڭ ئىنسىگە غوراكۆلدىن خوتۇن ئاچىقىدىكەن، بۇ بىز ئۈچۈن سۇ ھەل قىلىۋېلىشنىڭ تازا ئوبدان پۇرسىتى. ناۋادا سۇ بېرىپ قالسا، بىز بۇغداي ئېكىزى، كېۋەزلىككە، مۇھىمى، باپكارنىڭ كۆلىگە سۇ قۇيۇۋالمىساق بولمايدۇ. تۇنۈگۈن بۇ ئىشنى ئابدۇرېشىتخان غوجام بىلەن مەسلىھەتلەشتۇق، كېپەك شاڭجاڭنىڭ تويغا ئوبدان كالىدىن بىرنى ئاپىرىپ سوۋغا قىلساق دېيىشتۇق، بۇنداق قىلمىساق، سۇنى بېرىش ۋاقتىنى ئۇزارتقىلى بولمايدۇ، سىلەرچە قانداق، مۇشۇنداق قىلساق بولارمۇ؟

— ياغدەك گەپ بوپتۇ.

— تازا بەلەن مەسلىھەت بوپتۇ.

— سۇ ئۈچۈن جېنىمىزنى بەرسەكمۇ ئاز.

جامائەت تەرەپ - تەرەپتىن خۇشال ۋارقىراپ بۇ گەپنى ماقۇللاشتى.

— شۇڭا، — دەپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى مامۇت نۇر ۋاراڭ - چۇرۇڭنى بېسىپ، — كېپەك شاڭجاڭ ئادەتتىكى ئادەم ئەمەس، پۇتۇن ئون ئۆستەڭ يۇرت بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرۈپ يۈرگەن تۆتىنىڭ بىرى. ئۇنىڭ مەربىكە ئىشىغا ئون سەككىز يۇرتنىڭ ئاقساقاللىرىنىڭ ھەممىسى مال - كالىنى قوتىنى بىلەن ھەيدەپ بارىدۇ. بىز ئۆزىمىزنى نامرات چاغلاپ، سىڭا سۆڭگەچ جىنازدىن بىرنى يېتىلەپ بارساق، ئىككى پۇللۇقمىز قالمايدۇ. ئوبدان، يوغان ئۆيدىن بىرنى ئاپارساق.

— مېنىڭچە تۆگە ئاپارساق دەيتتىم، — دېدى ئابدۇرېشىتخان غوجام گەپ قىستۇرۇپ، مامۇت نۇر گېپىنى داۋام قىلدى:

— ھەر بىرىمىز كالا ئۈچۈن ئون كويدىن چىقارساق قانداق؟ چىقىرالايمىزمۇ؟

— چىقىرىمىز! — جامائەت تەڭلا توۋلاشتى.

— يەنە بىر گەپىم، جامائەتكە توغرا كەلسە، بايا مەزىناخۇ- نۇم ئابدۇرېشىت غوجامنىڭ چېيىغا ئىككى كويدىن دېدى. ھازىر ئىككى كويىنى پۇل دېگىلى بولمايدىغان بولۇپ قالدى. بۇرۇنقى ئىككى موچەن دېسەك بولىدۇ، مېنىڭچە، بەش كوي قىلساق دەيمەن، قانداق؟ توغرا كېلەرمۇ؟ مەن شەخسەن بەش كوي چىقى- رىمەن.

— شۇنداق قىلىلى، توغرا كېلىدۇ! — دەپ ۋارقىراشتى ھەممىسى. پەقەت مۇھەممەتئىمىن سەيدىنلا ئۇندىمەي، قارا سا- قاللىرىنى بارمىقىغا يۆگەپ، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ ئولتۇر- دى.

— ئەمدى ئاخىرقى بىر گەپ، «بېرىشنى خۇدا بەرسە، شەيتانىڭ ئاچچىقى كەپتۇ» دەپ، سۇنى شاڭجاڭ ئاتام بۇيرۇپ بەرسە، ئېچىق بېشىدا يەنە ھېلىقى ھەممىمىزنى چاتىرىقىدىن ئۆ- مىلىتىدىغان سوۋۇن قوشقار دېگەن مىرابىمىز بار. ھازىر قۇرۇق قۇلاق قۇرۇق قۇلاققا ياقمايدىغان بولۇپ قالدى. سوۋۇن قوشقارنى بىزگە سۇ باشلاپ كەلگەن چاغدىن تارتىپ كەتكىچە گۆشتە باقمە- ساق، ئۇ يوغان باشنىڭ بىر ئاچچىقى كەلسە، سۇنى باشقا يەرگە يۆتكىۋەتسە، ھېچنېمە قىلغىلى بولمايدۇ. ئۇ، كەم دېگەندە ھەپ- تىگىچە، ئاشۇ كۆلنىڭ بويىدا كارىۋات قۇرۇپ ياتىدۇ، ھەپتە ياتسا، ئۇچ قوينىڭ بېشىنى كەسمەسەك بولمايدۇ. بۇنىڭغا ھەرمو يەرگە بىر كويدىن يىغمىساق بولمايدۇ، تېخى «سوغۇق چاي» ئىچىدىغان ئىشى بار ئۇ ھارام تاماقنىڭ.

— قانچە قوي يېسە يېسۇن، نېمىمىز كەتسە بېرەيلى، ئىچىدىغان ئىشنى بىزنىڭ ئاياغقۇمدا قىلمىسۇن ئۇ تۆگىگۈزنىڭ بۇرنىدىن چۈشكەن. مۇسۇلمان تۇرۇپ قىلغان قىلىقىنى! — دېدى جامائەت ئارىسىدىن بىرسى. ھەممە جامائەت دەرھال ئاۋاز قوشتى:

— توغرا، كۆنده بىر قوي يېسىمۇ يېسۇن، ئىشتىنىمىزنى سېتىپ بولسىمۇ باقايلى، ئاياغقۇمنى بۇلغىمىسۇن ئۇ ئىمانسىز! — دەپ ۋارقىراشتى.

— ئۇنى شۇ بويىچە توغرىلىساق بولىدۇ، — دېدى مامۇت نۇر ھەممىگە ھىجايغاندەك جاۋغىينىنى قىيسايتىپ.

— ئەمىسە، غوجامنىڭ چاي پۇلىنى سوپى مەزىن يىغىدۇ. پېشىندىن كېيىن، چايغا كىرىمىز. كالا، قوينىڭ قالغان پۇلىنى بىزنىڭ سىدىق بايچەك يىغىدۇ. ئەتە كالا ئېلىشنىڭ پولىنى قىلىپ، ئۆگۈنلۈككە، خۇدا تىنچلىق بولساق، ئون ئادەمنى ۋەكىل سايلاپ، غوجام باشچىلىقىدا كېپەك شاڭجاڭنىڭ چېيىغا بارىمىز، مېنىڭ گېپىم تۇگىدى، — مامۇت نۇر بورىغا يۈكۈندى.

— مەن ئىككى شىڭگىل گەپ قىلاي.

مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئورنىدىن تۇردى. ھەممىدىن ئاۋۇال غوجامنىڭ، ئاندىن مامۇت نۇر ۋە ھەممە جامائەتنىڭ قاپىقى تۇرۇلدى. ھەممىسى خۇددى ئاشقا چۈشكەندەك، كۆڭۈلسىز بولۇشتى.

— بىزگە تېگىشلىك سۇ نۆۋىتىنىمۇ كېپەك شاڭجاڭغا بىر كالا ئېلىپ بېرىپ خوشامەت قىلىپ ئەكەلسەك، ھۆكۈمەت ھەق بېرىدىغان مىرابقىمۇ دېھقاندىن پۇل يىغىپ خۇشامەت قىلساق، ئىمام ئاخۇنۇم ئۇچ كۈنلۈك دۇئاغا ئالغان خوتۇنغا چاي ئىچۈرۈش ئۈچۈن، بىز يەنە پۇل يىغساق، ھۆكۈمەت سالغان ئون سەككىز خىل باج ـ سېلىقنى تاپشۇرۇپ بولالماي، خەق قەرزگە بوغۇلۇپ كېتىۋاتسا، ئەمدى ئۆز يولى بىلەن بولىدىغان ئىشنىمۇ ئارتۇق يۈك بىلەن قىلساق، مۇشۇ ئىشلارنى خۇدا راۋا كۆرەرمۇ؟ ھېلىمۇ بىرمۇنچە ئادەم ۋەيران بولۇپ، يۇرتنى تاشلاپ چىقىپ كەتتى. ھازىر يىل بويى تۆت سەر ياغ كۆرمەي ئۆتۈۋاتقانلار بار. تېخى تېرىمىغان بۇغداينىڭ ھوسۇلىغا قەرز ئېلىپ يەپ بولغان ئادەم

جىق تۇرسا، يەنە بۇنداق قىلساق بولماس. سەل ئىنساپ بىلەن ئىش قىلايلى مۇسۇلمانلار، — مۇھەممەتئىمىن سەيدىن گەپىنىڭ ئاخىرىنى دېيەلمەي بوغۇلۇپ قالدى. جامائەت ئارىسىدىن بىرقاندەچە يەردىن بوغۇلۇپ «ئۇھ» تارتقان ئاۋاز ئاڭلاندى.

ھەممە جىمجىت بولۇپ كەتتى. سوپى مەزىن غەزەپتىن تىترەپ كەتتى.

ماموت نۇر تاتاردى، پۈتۈن ئەزايى لاغىلداپ تىترەپ كەتتى.

— ئولتۇرە سا مېڭىسى يەپ قالغان سارائ، ھېلى كۆرگۈلۈكۈنى كۆرىستىمەن، — دەپ خىرقىرىدى كەنت باشلىقى سەدىق بايچەك. ئۇ، قارا كۆتەكتەك پاكار، ئاچچىقى يامان ئادەم ئىدى. تىترەپ، كۆزلىرى چەكچىيىپ ئاغزىغا گەپ كەلمەي قالغان ئابدۇرېشىت ئىمامنىڭ سەل دەردى چىققاندەك بولۇپ، تىنىقى يۇرۇشتى.

— ھەي، مېڭىسىنىڭ سۇيى بار، ئىش بۇزدى سارائ! خەق سۇ ئىچمەسە، يەر تېرىمىسا بولامتى؟ يۇرتنى تاشلاپ چىقىپ كەتكەنلەرنىڭ ھەممىسى ساڭا ئوخشاش ئىش بۇزدى نان قېپىلار، غوجامنىڭ قارغىشىغا كەتكەن، كۆكلىمەس قاقشاللار، قالغانلارنىڭ ھەممىسى باياشات! — دەپ قاينىاپ كەتتى سەدىق بايچەك.

— جامائەت، ئەمىسە ماۋۇ مېڭىسىنىڭ سۇيى بار لەقۇانىڭ دېگىنى بويىچە، كېپەك شاڭجاڭ قاچان سۇ نۆۋىتى بۇيرۇسا، شۇ چاقىچە «ئۇجمە پىش، ئاغزىمغا چۈش» دەپ ئولتۇرىمىزمۇ؟ ئەمىسە، شۇنداق قىلىمىز دېسەڭلارمۇ مەيلى، — دېدى ماموت نۇر.

— ياق، سۇنى ۋاقتىدا ئەكېلىپ يەرگە ئۇرۇق پاتۇرمىساق بولمايدۇ. جېنىمىزنى ئالسىمۇ مەيلى! — دەپ ۋارقىراشتى جاماەت.

— ھوي سارائ، سەن ھازىر نېمىنى بىلەتتىڭ؟ جاھانىنىڭ ئىشلىرىدىن خەۋىرىڭ يوق. ھازىر مۇشۇك بىكارغا ئاپتاپقا چىقـ

مايدۇ، ھەممە يەردە پۇل، پۇل بولمىسا بولمايدۇ!

— ئولتۇرە، ئىش بۇزدى، سەن بەرمىسەڭ بىز بېرىمىز، قېنى، سۇ دەپ ئېچىق بېشىغا چىققىنىڭنى بىر كۆرەيلى!

ھەممىسى تەرەپ تەرەپتىن مۇھەممەتئىمىن سەيدىننى تالاپ كەتتى. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن شۇمشىيىپ ئىزىغا ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇنى ئىچ ـ ئىچىدىن يىغا قاپلاپ كەتتى. ئەمما چىشلىرى چىڭ كىرىشىپ، پەيلىرى تارتىشىپ قالغاندەك بولدى.

— جامائەت! — دەپ ئورنىدىن تۇردى ئابدۇرېشىتخان غوجا، مەسچىت ئىچى قاينىۋاتقان قازانغا سۇ قۇيغاندەك جىمىدى، ھەممە بېشىنى تۆۋەن ئېگىپ، تىنىقىنى پەسلىتىپ، ئىمامغا بولغان چەكسىز ھۆرمەت ھېسسىياتى بىلەن تۇرۇشتى.

— ھازىر مەھەللىدە مانا بۇنىڭغا ئوخشاش، مەيدىسى قېچىشسا دۇمبىسىنى قاشلايدىغان بىر قىسىم نائەھلىلەر خەق ئارىسىدا ھېلى ھۆكۈمەتنىڭ، ھېلى بىزدەك دىننىڭ تۆۋرۈكى ئەھلى مۇسۇلمانلارنىڭ ئۈستىدىن پىتنە ـ پاسات تېرىپ يۈرۈيدىغان بولۇپ قالدى. بۇنداق غەيرەت ـ شىكايەتچىلەر ئاللانىڭ غەزىپىدىن قۇتۇلالمايدۇ. مانا مۇشۇنداق ئاللانىڭ، جامائەتنىڭ نەزىرىدىن چۈشىدۇ. سىلەر ئۇلارنىڭ كەينىگە كىرمەڭلار، ئىمانسىزلارنى بۇلغىماڭلار، ئۇلاردەك ئىنساپسىز، قارا يۈز بولماڭلار، ماۋۇت نۇر سېكرېتار، سىدىق بايچەك دادۇيجاڭلارمۇ بىزگە پارتىيە ـ ھۆكۈمەت بولۇپ، يۈرتقا ئاتا بولۇپ تۇرۇۋاتقانلار. بىز مانا مۇشۇنداق بايقاتلىقنىڭ، ھۆر زامانىنىڭ قەدىرگە يەتمىسەك، ھەممىمىز تۇزكور، دوزىخى بولىمىز. ھۆكۈمەتنىڭ ئەمرىنى تۇتماق ۋاجىپ، غەللىنى ساق تاپشۇرساق، ماۋۇت نۇر، سىدىق بايچەكلەر باشلىغان يولدا ماڭساق، ھۆكۈمەتنىڭ ئەمرىنى تۇتقان بولىمىز. ئۇلارنىڭ مانا مۇشۇنداق مەسچىتىمىزگە قەدەم تەشرىپ قىلىپ، جامائەتكە ئاتىدارچىلىق قىلىۋاتقانلىقى ھۆكۈمەتنىڭ بىز مۇسۇلمانلارغا قىلغان غەمخورلۇقى. بىز سەيدىن بايىنىڭ بالىسىغا

كۆپ قېتىم ئىمان - ئىنساپ ھەققىدە سۆزلىدۇق. ئەمما ئۇنىڭ مېڭىسىنىڭ دەردى بولغاچقا، مۇشۇنداق دېنغا يات، ھۆكۈمەتنىڭ ئەمىر - پەرمانىغا مۇخالىپ سۆزلەيدۇ. بۇنداقلاردىن ھەزەر ئەيلەيلى...

6

بۇغداي ئېكىنزلىرىدا ئاق قۇشقاچلار ھەر تەرەپكە پىتىراپ، ئۇچۇشۇپ ئوينىشىدۇ، قۇياشنىڭ پالىلداپ ئۇرۇۋاتقان كۈچلۈك تەپتىدە ئېكىنزلىقتىن قۇرۇق ھور كۆتۈرۈلگەن، ئاپتاپقا چىدىمىغان قويلار قاغجىرىغان پاكار جىگدىلەر ئاستىغا توپلىشىۋېلىپ، سالجىلارنىڭ دەستىدىن سەكرىشىدۇ. ئېكىنزلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدا پەقەت ئاپتاپتىن قورقمايدىغان ئېشەكلەرلا قۇلاقلىرىنى سالپايتىپ، چار ئوت، قىر بېشىدىكى خوخا، ئېكىنزنىڭ ئارىسىغا پېتىپ قالغان قاشقا بېدىلەرنى يەپ تويمايدۇ. يالىڭاچ ئۇششاق بالىلار سارغىيىۋاتقان جىگدىلەرنى قىزىق قۇمغا كۆمۈپ، پىشۇرۇپ يېيىشمەكتە. ئۇلارنىڭ ئاپتاپتا كۆيگەن بەدەنلىرى قىزىرىپ پىشقان زاغرىدەك، قۇرغاق ھەم پارقىراق ئىدى.

نۇسرەت قوناقلىقنىڭ قىرىدىكى قويۇق جىگدىنىڭ تۈۋىدە ئولتۇرغىلى ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت بولدى. قوناقلىقتىن يالىلداپ چىقىۋاتقان دەم سىقما ئىسسىقتا ئۇ چىپىلداپ تەرگە چۆمدى، ئۇ پات - پات يىراق قۇم باغرىدىكى قومۇش باسقان ھارۋا يولىغا تەلمۈرۈپ قاراپ قويىدۇ. يولدا ئىنسى - جىن كۆرۈنمەيتتى. قوناقلىق ئۇستىدە، توپ قۇشقاچ ۋە كەپتەرلەر ئۇچۇشۇپ يۇرۇشىدۇ. پىژغىرىم ئىسسىقتىن نۇسرەتنىڭ پۈتۈن ئەزايى چىلىق - چىلىق سۇ بولۇپ كەتتى. ئۇ ئۆپچۆرىسىگە بىر دەم قاراشتۇرۇپ قۇلاق سالغاندىن كېيىن، كۆڭلىكىنى سېلىۋەتتى. ئۇنىڭ بۇغداي ئۆڭ كەلگەن بەدىنى شۇنچە سىيلىق ھەم

چىرايلىق ئىدى. ئەمدىلا كۆتۈرۈلۈشكە باشلىغان كۆكسى كىچىك بىر جۈپ ئالمىدەك پارقىراپ تۇراتتى. ئىككى كۆكسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئالمىنىڭ ئۇرۇقىچىلىق چوڭلۇقتا بىر خال بار ئىدى. ئۇ ئۇزۇندىن بېرى ئۆز بەدىنىنى بۇنداق خاتىرجەم، ئازادە كۆرۈۋېلىش پۇرسىتىگە ئېرىشەلمىگەنىدى. ئادەتتە دائىم بويىنى سۇغا سېلىپ تۇرىدۇ، ئەمما كېچىدە ئېغىلنىڭ ئىچىدە يۇيۇنىدۇ، ئۇ دائىم ئەينەكتە يۈزىنى كۆرۈپ، يۈزىنىڭ چىرايلىق ئىكەنلىكىدىن لەززەت ئالاتتى، مانا بۈگۈن ئۆز بەدىنىنىڭ چوڭ ئانىسى سۆزلەپ بېرىدىغان چۆچەكلەردىكى مەلىكىلەرنىڭكىگە يەتمىسىمۇ، زىلۋا-لىقىنىڭ ئۇلارنىڭكىدىن قېلىشمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇ-نىڭ ئىچىگە ئوت كەتكەندەك قىزىپ كەتتى، ئۇ رامىزان كىرگەن ئون ئۇچ كۈندىن بۇيان، ئۆيدىكى چوڭلار بىلەن ئوخشاش، روزىنى قازا قىلماي ساق تۇتۇپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇ جىگدىنىڭ تۇۋىنى تىرناقلىرىدا تاتىلاپ كولاشقا باشلىدى. خېلى كولىغاندىن كېيىن نەم توپا چىقتى، سالقىن، نەمخۇش بىر خىل ھاۋا ئۇنىڭ تىنىقىغا كىردى. ئۇ ئەتراپىغا يەنە بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، كۆكسىنى نەم توپىغا بېسىپ ياتتى. ئەمدى يېتىپ تۇرۇشىغا، قۇلىقىغا تونۇش ناخشا ئاۋازى ئاڭلاندى.

ئاتام مېنى، ئانام مېنى،
نېمىشقا ئازلاپتىكى؟
مېنىڭ بۇنداق بولارىمنى،
نېمىشقا ئويلىماپتىكى؟

نۇسرەت كۆكسىگە چاپلاشقان نەم قۇملارنى دەرھال قېقىش-تۇرۇپ، كۆڭلىكىنى كىيىۋالدى. ئۇ ۋۇجۇدىغا ھۇزۇر بەرگەن نەم يەردە يەنە بىردەم يېتىۋېلىشنى بەك ئارزۇ قىلغانىدى، ئەمما ناخشا ھودۇقتۇرۇۋەتتى. ئۇ يۇرىكىنىڭ بارغانچە سېلىپ كېتە-

ۋاتقىنىنى، پۈت ـ قولىنىڭ تىترەۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. بىر خىل لەززەتلىك ئېقىم ھەممە يېرىگە تاراپ كەتكەندەك بولدى. ئۇ يانچۇقىدىن كىچىك ئەينەكنى ئېلىپ يۈزىگە قارىدى. ئەتىگەن قويۇۋالغان ئوسمىسى تەر بىلەن يۇيۇلۇپ پەقەت سۈس ئىزناسى قالغانىدى. شۇنداقتىمۇ قىياقتەك قارا قاشلىرى ھۆسنىگە ھۆسن قوشۇپ تۇراتتى، كالىنىڭ بوينىدىكى تونۇش زىل قوڭغۇراق ئاۋازى ناخشا بىلەن بىرگە يېقىنلاپ، ئۇنىڭ يۈرىكىنى بارغانچە ئوينىتىۋەتتى. ئۇ جىگدىنىڭ تۈۋىدىكى سالقىن يەردىن كۆڭلى قىيمىغان ھالدا قوپۇپ، قوناقلىق ئىچى بىلەن ناخشا كېلىۋاتقان تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

نۇسرەت يول بويىدىكى قېرى جىگدىنىڭ تۈۋىگە كېلىشىگە، ھارۋىمۇ يېقىنلاپ كەلدى، ياسىن مەدەك ھارۋىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇنىڭ ئاپتاپتا كۆيۈپ پىشقان سوزۇنچاق يۈزىدىن تەر قۇيۇلۇپ تۇراتتى. شالاڭ كالتە قاشلىرى ئاستىدىكى كىچىك قوڭۇر كۆزلىرى نۇسرەتنى كۆرۈپ چاقناپ كەتتى.

— چىققىنىڭىزغا خېلى ئۇزۇن بولدىمۇ؟ — دېدى ئۇ گەز باغلاپ قورۇلۇپ كەتكەن قېلىن كالپۇكىنى يالاپ.

— ياق، تېخى بايىلا چىققان، — دېدى نۇسرەت ئۇنىڭ تەردىن ھۆل بولۇپ كەتكەن كۆك مايكىسىغا قاراپ پىخىلداپ كۈلۈپ.

— يائاللا، ئەجەب بولدى بۇ ئىسسىق! — دېدى ياسىن مەدەك كۆڭلىكىنىڭ يېڭى بىلەن چېكىسىنى، جىگدە يىلتىزىدەك بوينىدىن توختىماي ساقىپ چۈشۈۋاتقان تەرنى سۈرتۈپ.

— مەڭ، مانىڭدا ئېرتىڭ، — نۇسرەت ئۇنىڭغا قولياغلىقىنى سۇندى.

ياسىن ياغلىقنى ئېلىپ يۈزىنى سۈرتتى، ئاندىن نۇسرەتنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە تىكىلىپ تۇرۇپ پۈرىدى.

— سەتلىكىنى قېلىننىڭ، خوتۇنى ياغلىق توقۇپ بەرمىدى-مىكى؟ — دېدى نۇسرەت بوينىنى تولغاپ تەنە بىلەن.

— ۋاي قويۇڭا شۇ خوتۇننىڭ گېپىنى، بۇنداق ياغلىق توقۇپ ئېرىنىڭ يانچۇقىغا سېلىپ قويۇش ئون يىلدىمۇ ئەقىلگە كەلمەيدۇ ئۇ كالىنىڭ، — دېدى ياسىن زارلىنىپ.

— ئەمىسە نېمىشقا ئالغان؟ ئۆزىنىڭ خوتۇنىنىڭ ئەيىبىنى دېيىشتىن نومۇسمۇ قىلمايدىكەن!

— ۋاي، مەن سىزگە نەچچە قېتىم دېدىمغۇ؟ ئانام مۇشۇ خوتۇننى ئالمىسا، ئاق بولمەن، كۆك بولمەن، ئۇچ كۈنلۈك بولسىمۇ ئال دەپ تۇرۇۋالدى، ئالغاندىن كېيىن قويۇۋېتەي دېسەم، كۆز بولسۇن، قىش چىقسۇن دەپ يۈرۈپ، مانا ئەمدى بىرنى تۇغۇپ ياتتى، ئەمدى ئۆيگە ئەكەلگىنىمنى كۆرسۇن. ئەگەر ئۆيدىكىلەر ئەكېلىمەن دېسە، ئۆينى تاشلاپ چىقىپ كېتىمەن. شۇنداق تويدۇمكى، ئايلاپ يېنىدا ياتساممۇ، مايەردە خوتۇنۇم بار ئىدى، دېگۈم كەلمەيدۇ.

— سەت گەپ قىلماڭا، كېتىمەن بولمىسا.

— بولدى دېمەي، ئەمما بۇ كۆڭلۈمدىكى گېپىم.

— پو ئاتماڭ، ئەمدى مېنى گوللىيالمايسىز، بۇنىڭدىن كېيىن ئىككىنچى چىقمايمەن.

— ياق، ياق، سىز نېمىشقا مېنىڭ يۈرىكىمدىكىنى چۈشەنمەيدىغانسىز؟ قەسەم ئىچىمەنكى، ئەمدى ئۇنى قويۇۋەتكىنىم قويۇۋەتكەن!

— خوتۇنىڭىز تۇغقىلى قانچە كۈن بولدى؟

— بۈگۈن ئوتتۇز ئالتە كۈن بولدى.

— ئوغۇلمۇ ـ قىزمۇ؟

— قىز تۇغۇپتۇ، كالۋا.

— قېيىن ئانىڭىز بېقىۋاتامدۇ؟

— ھەئە، تېرىكمۇ ئۆزى ئالغان ئوخشايدۇ. ئەتە ـ ئۆگۈن

خېتىنى بەرسۇن، دەيدۇ ھەقىچان. ئۇڭغىچە، ھوشۇر توختىغا بىر جىك ھاراق ئېلىپ بېرىپ، «ئاكا، ئاجرىشىمىز دەپ كەلگەن ھامان، گەپ قىلمايلا خەت كېسىۋەت» دەپ ئىشنى جۆندەيمەن.

— ئىشقىلىپ، ۋاقتىدا ئۆيگە داستىخان ئەكىرىۋەتمىسەڭلا، خەق كىشى قويغىلى تۇردى، دادام گەپ قىلماي تۇرۇۋاتىدۇ.

— ماقۇل، خۇدا بۇيرۇسا، ئونىنچى ئايدا توي قىلىمىز.

— قېنى كۆرەرمىز، — دېدى چەكسىز شادلىنىپ كەتكەن نۇسرەت ئۆزىنى بېسىۋېلىشقا تىرىشىپ.

ياسىن مەدەك ياغلىققا سىنچىلاپ قاراشتۇرغىلى تۇردى، چۆرىسىگە ئاق يېپتا رېشىلىيە ئىشلەپ، ئوتتۇرىغا بىر جۇپ ئالمىنىك سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن يېشىل تاۋار ياغلىقتىن كۆيە دورىسىنىك پۇرىقى تارقىلىپ تۇراتتى، بۇنى نۇسرەت ئانىسىنىك قۇراق تەكىيگە ئاتاپ قويغان پۇرۇچ بوغچىسىدىن سۇغۇرۇۋالغاندى. ياسىن ياغلىقنى بىردەم پۇرىغاندىن كېيىن، نۇسرەتنىك خىيال سۈرۈپ قالغان پۇرستىدىن پايدىلىنىپ، بېلىدىن قۇچاقلىۋالدى.

— ۋىيەي، سارىك بولدىڭىزمۇ؟ قويۇۋېتىك، ۋارقىرايمەن. رامىزاندا مۇشۇنداق قىلامسىز، روزا تۇتمىغان ئوخشىمامسىز؟

— ياق، روزا تۇتتۇم. بۇنىڭلىققا روزا بۇزۇلمايدۇ، پەقەت بىرنى، بىرنىلا...

— ياق، ياق، ئالماقچى بولغان قىزنى بۇنداق قىلمايدۇ. سىز مېنى ئەخمەق قىلماقچىمۇ؟ راست گېپىڭىزنى قىلىك!

نۇسرەتنىك قارا كۆزلىرى ياسىنغا مىختەك قادالدى. قاشلىرى تىك بولۇپ، قوشۇمىسى تۇرۇلدى، يۈزلىرى قىزىرىپ كەتتى.

— ياق، چوقۇم ئالىمەن. مەن ئۇنداق قىلىمەن دېمىدىم، پەقەتلا سۆيۈۋالاي دەۋاتىمەن، ئۇنىڭغا نېمە بولىدۇ؟

— ياق، ياق، بولمايدۇ.

— سۆيگەنگە ھېچنېمە بولمايدۇ، پەقەت بىرنى سۆيۈۋالاي.

ئىككىسى خېلىغىچە تارتىشتى، نۇسرەت بېشىنى ئىچىگە تىقىۋېلىپ بويۇن بەرمىدى، ياسىن بولسا پەقەت ئۇنىڭ بوينىغىلا سۆيۈۋالدى. نۇسرەت كۆكۈيۇن چاققان بايتالدەك سەكرەپ، يا-سىنىنىڭ سول بىلىكىنى چىشلىۋالدى، ياسىن دەرھال قويۇۋەت-تى.

— ۋايجان، بىلىكىمدىن قان ئېقىۋاتىدۇ، — دەپ نېرىغا بېرىپ يامانلاپ ئولتۇرۇۋالدى، نۇسرەت دەرھال يۈگۈرۈپ كەل-دى.

— ۋاي راستما، مەن ئۇنچىۋالا قاتتىق چىشلىمىگەن، تۇتۇ-ۋا، — نۇسرەت ئەنسىرەشتىن ھەممىنى ئۇنتۇدى، ياسىن مۇغەم-بەرلىك بىلەن كۈلدى.

— قېنى، ئەسكى، يالغانچى.

ياسىن ئورنىدىن تۇردى.

— مەن ماڭاي، ھېلى ئىتقا ئوخشاش قاۋاپ كەتمىسۇن. قاپىقىڭىزنى ئەكېلىڭا. ياسىن قاپاقنى ئېلىپ، ھارۇندىكى تۆمۈر تۈڭنىڭ رېزىنكە نوسىدىن قاپاققا سۇ چۈشۈردى. كەنت سېكرىتا-رى ھامۇت نۇر ئۇنى يىللىق ھاشارسىنى كۆتۈرۈش ھېسابىغا، ئاياغقۇمدىن قىرىق چاقىرىم يىراقتىكى شەھەر ئۈستىگىدىن سۇ توشۇشقا قويغانىدى. بۇ سۇنى ھامۇت نۇر، سىدىق بايچەك، ئىمام قاتارلىق كاتتىلارنىڭ ئۆيىگە ئەكېلىپ بېرەتتى. نۇسرەت ھەپتىدە بىر قېتىم مۇشۇ يەردە تۇرۇپ ياسىندىن سۇ ئالاتتى.

— بۇگۈن خېلى بالدۇر كەپسىزغۇ؟

— زولۇق يەپلا چىققان، بۇگۈن نۆۋەت غوجامغا كەلگەن، سەھەر ئەكېلىشنى تاپىلىغانىدى. ئاڭلىسام، ھاشىرخان بىچارىنى شۇ قېرى ھاڭگا جۆندەپ كېتىپتۇغۇ؟ ئىسىت، ساپ بەلەن قىز بالىنىڭ بۇرنىنى شۇ ئوغرى يارىدۇ، مەنمۇ غوجا ئەۋلادى بولۇپ قالسامچۇ!

— سەتلىكىنى، توخۇ پوقى.

نۇسرەت ئاچچىقلانغان پېتى قاپاقنى يۇدۇپ كېتىپ قالدى. ياسىن مەدەك كەينىدىن گەدىنىنى تاتىلاپ ھىجايدى:

— كەچتە سىلىنىڭ مەھەللە تەرەپتە قىمار بولىدۇ، ئاي تۇغقاندا چىقسىڭىز، يەنە بىرنى سۆيۈۋالسام، ھەممىنى ئۇتۇۋالاتتىم.

— چولام يوق، ئىشتىنىڭىزنىمۇ ئۈتتۈرۈۋېتەرسىز خۇدا-يىم، — نۇسرەت ئارقىسىغا قاراپ شۇنداق دەپلا، «ۋىلىق» قىدە كۈلۈپ قويۇپ كەتتى.

— خەپ، سېنىمۇ ئالارمەن جۇمۇ! — دېدى ياسىن مەدەك قولىدىكى تاياق بىلەن كالىنى بىرنى ئۇرۇپ.

7

باپكا كۆلىنىڭ چېتىدىكى ئايلانمىدا، قۇچاق يەتمەيدىغان ئىچى كاۋاك سۆگەتلەر سايە تاشلاپ تۇرىدۇ. يىراقلارغا سوزۇلغان شاخلاردا قۇشلار ھۇزۇرلىنىپ، تىنماي سايرايدۇ. يەردىن چىقىپ قالغان ئادەم بېلىدەك يىلتىزلاردا ئۇششاق بالىلار ئۇچكە چېقىپ يەيدۇ. ئاياغقۇمدا پەقەت مۇشۇ كۆل بويىلا جانغا راھەت ھاۋالىق جاي. تومۇز كىرگەندىن كېيىن، بۇ يەردە بالىلار، قېرىلار، بىكارچىلار توپ - توپ بولۇپ ئولتۇرۇشۇپ راھەتلىنىدۇ. بالىلار بىر - بىرىنى قوغلايدۇ ياكى كۆلدىن قۇمچاق تۇتۇپ ئويناىدۇ، ياشلار قارت ئويناىدۇ، قېرىلار ئۇ دۇنيا توغرىسىدا، پەيغەمبەرلەر قىسسىسى، ھەزرىتى ئەلىنىڭ «كاپىرلار»نى ئىمان ئېيتقۇزۇش ئۇچۇن ئېلىپ بارغان ئۇرۇشلىرىنىڭ قىسسىلىرىنى سۆزلىشىدۇ، مەھەللىدىكى يېڭىلىقلار توغرىسىدا پاراڭ سېلىشىدۇ، بەزى خالىي قالغان چاغلاردا، قىمارۋازلار تاۋكا قۇرۇپ،

ئوشۇق ئوينىشىدۇ.

يېقىندىن بۇيان، ئاياغقۇمدا تولغاق كېسىلى تارالدى. بىر قانچە بالا ئۆلۈپ كەتتى. مەھەللىدە ۋەھىمە پەيدا بولدى، ئەمدى كۆل بويىدىكى گەپنىڭ تېمىسى «كېسەل» ھەققىدىلا بولۇپ قالدى، بۇگۈنمۇ تۆشلىرىنى ئېچىپ، بالۇغلىرىنى بوش باغلىۋالغان قېرىلار كالىنىڭ قۇيرۇقىدىن ياسىۋالغان چۈن قورۇغۇچىنى كۆتۈرۈۋېلىپ، كۆل بويىغا كېلىشتى، ئۇلار سۆگەتنىڭ سايىسىدىكى ئەم توپىغا ئۆزلىرىنى تاشلىشىپ، پاراڭلىرىنى باشلىدى.

— ھوي سىدىقاخۇن، بۇگۈن ئاۋۇدۇن بايىنىڭ ئەۋرىسىنىڭ ئەزىرىسىگە بارمىدىڭلار، نېمە ئىش بولدى؟ مەسچىتتىمۇ كۆرۈنمىدىڭلار؟ — دېدى پۈتىنىڭ باش بارمىقىغا چېگىنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ ئارغامچا ئېشىۋاتقان مۆمىن ھېلىمشا. ئۇنىڭ تۇرۇپ — تۇرۇپ ئالقىنىغا تۈكۈرگەن تۈكۈرۈكى چىشسىز ئاغزىدىن ھەر تەرەپكە چېچىلىپ، تولىسى ئاچماق ساقىلىغا چاپلىشىپ قالاتتى. توقۇم ياماپ ئولتۇرغان سىدىق پاكار جۇۋالدۇرۇزنى كۆچەپ سانجىپ، بېشىنى كۆتۈرمەستىن جاۋاب بەردى.

— گەپ قىلماڭلا مۆمىناخۇن، ھېلىقى ئىپلاس كېسەل ماڭا چاپلىشىپ قاپتىكەن، كېچىچە تولا تالاغا چىقىپ، بولالماي قالدىم، نامازغا ئالغان تەرتىتىمۇ تەرەت بولمىدى، پۈت — قولۇمدا مادار يوق، قانداق قىلارمەن؟ ئاۋۇدۇن بايىنىڭ ئەۋرىسىمۇ تولغاق بولۇپ قاپتىكەنمۇ؟

— ھە، ئۇ بالىمۇ شۇ كېسەل... شۇكرى دەڭلا، بۇمۇ ئاللانىڭ بەرگىنى.

— توۋا قىلدىم، خۇدايا، بەرگەن كۈنىڭگە يۈز مىڭ شۈكرى، — دەپ ياقىسىنى چىشلىدى سىدىق پاكار ھودۇققان ھالدا.

— ھېلىقى مارىخان تولغاقنىڭ ئالدىنى ئالمىدىغان دورا دەپ، بىرنەمىلەرنى تارقىتىپ يۈرەتتى. شۇنىڭدىن يېمىدىڭلىمۇ سىدىق

باي؟ — دېدى ئېشىكىنىڭ جۇمبۇرىنى ياماپ ئولتۇرغان توختى قوتۇر قاپقارا چوقۇر يۈزىگە چاپلاشقان ئىت چىۋىنىنى كاپپىدە تۇتۇپ يەرگە تاشلاپ دەسسىگەچ. ئۇنىڭ يېرىك تاپىنى ئاستىدىن «پاس» قىلغان ئاۋاز چىقتى.

— ئۆمرۈمگە كېلىپ ھازىرغىچە بىر كۈن ئاغرىپ قالغان بەندە ئەمەسمەن، ئەمدى تۆت كۈنلۈكۈم قالغاندا، ئاشۇ ھارام نېمىنى يەپ، ئىمانىمنى بۇلغۇغىچە، پاك پېتىم ئۇ دۇنياغا باراي،— دېدى سىدىق پاكار. ئۇنىڭ ساقال ئارىسىدىكى سەل سارغىيىپ قالغان قارا يۈزلىرىدە بىر خىل غۇرۇر ئالامىتى ئىپادىلەندى.

— ھەببەللى، بۇ گېپىڭ ئوبدان بولدى، سەن ئىككى چاق-ماق قەنت تېپىپ، چايغا سېلىپ ناشتا قىلىپ باقە، ماۋۇ ئوبۇل چەمەكنىڭ بۇۋىخان شۇنداق قىلىپ ساقايدىم دەپ يۇرىمىش، — دېدى مۆمىن ھېلىمشا.

— ئۆتكەن يىللىرى، كېسەل تارقالسا، دورىنى بىكارغا بېرەتتى. ھازىر ئەمدى تەكشۈرگەنگە بىر يېرىم كوي، تۆت تال دورىغا ئۇچ كوي ئالىدىغان بولۇشۇۋاپتۇ. دورىنى يەپ ساقايسىغۇ ساقايدى، بولمىسا تۆت يېرىم كوي پۇلنىڭ كۆزى ئوچۇقلا كېتىدۇ. شۇ پۇلغا ئەھمەت قاسىاپنىڭ كاساك گۆشىدىن بىر پارچە يېسە، شۇ پايدا، — دېدى ئوبۇل كوسا ئاغزىنى چاكىلدىتىپ.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

ئولتۇرۇشقانلار بۇ بوغۇق ئاۋازدىن چۆچۈپ، ھودۇققان ھالىدا ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ كەتتى، ئۇلارنىڭ قېشىغا ئابدۇرېشىتخان غوجا كەلگەنىدى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، غوجام! — ھەممىسى ئېگىلگەن، دوڭغاقلىغان پېتى. يۈگۈرگەندەك ھېرىپ، غوجىنىڭ قوللىرىنى چىڭ تۇتۇپ، يۈزلىرىگە سۈرتۈپ كېتىشتى. ئابدۇرېشىتخان غوجا ھېشىغا يېڭى گۈللۈك ئاق دوپپا، ئۇچىسىغا ئاق شايى يەكتەك كىيىپ، ھېلىنى چۈچىلىق ھەرەم ياغلىقىدا باغلىۋالغانىدى. ئۇ-

زۇن چار ساقىلى ئوچۇق قىزىل مەيدىسىدە يەلپۇنۇپ، ئۇنىڭغا ئالاھىدە سالاپەت بېرىپ تۇراتتى، ئۇ پۇقرالىرىنىڭ قوبۇل قىلغان پادىشاھتەك، سولاشقان قاپاقلىرىنى سۈرلۈك لىپىلدىتىپ، ئاھ-دەملەرگە قولىنى ئېرىنچەكلىك بىلەن ئۇزاتتى.

— بىر كۈندە يەتتە مەرتەم كۆرۈشكۈلۈك ئەمەسمۇ - ھە! — دېدى ئۇ، غاراڭ - غۇرۇڭ ئاۋازدا.

— ھەئە، شۇنداق غوجام، ساۋاب ئەمەسمۇ غوجام، — دېيىشىپ قول قوشتۇرۇپ تۇرۇشتى ھەممىسى ئېگىلگەن ھالدا. سىدىق پاكار ھەممىسىنىڭ كەينىدىن ئاران مېڭىپ كېلىپ كۆ-رۈشتى.

— ھە، سىدىقباي، نېمە بولدۇڭلار، بەك دوڭغاسلاپ قاپ-سىلە - يا؟

— تولىغاق بولۇپ قاپتىكەنمەن غوجام، پۇت - قولۇمنىڭ ھېچ ماجالى يوق.

— ئاللاغا جىق ھەمدۇسانا ئېيتىڭلار، توۋا قىلىڭلار، ھۆ-كۈمەتنىڭ كەينىدىن غەيۋەت - شىكايەت قىلىدىغان ئىشقا ھەرگىز ئارىلاشماڭلار.

ئاڭغىچە، قولتۇقىغا گىلەم قىستۇرغان مۇرتنى يېتىپ كە-لىپ، يەرگە گىلەمنى سالدى. ئىككى تالىپ ئىككى يانغا ئۆتۈپ، بىرى يەلپۇگۈچتە يەلپۇدى، بىرى قوتاز قۇيرۇقىدا ياسالغان چۈن قورۇغۇچتا چۈن قورۇدى. قېرىلار ئۇنى چۆرىدەپ، يۇمشاق، نەم توپىدا يۇكۈنۈپ، ئۇنىڭغا ئېڭىشىپ، ئاغزىغا تەلمۈ-رۈپ ئولتۇرۇشتى.

— ھازىر بىز مۇسۇلمان خەقتە ئىنساپ قالمىدى - ھە، — دېدى ئۇ سۆزىنى ئۆلاپ، — ھۆكۈمەتنىڭ كەينىدىن، دىنىي ئۆلىمالارنىڭ كەينىدىن غەيۋەت - شىكايەت قىلىشىپ، ئەمىر - پەرمانلارغا بويۇنتاۋلىق قىلىشىدۇ، غەللە تاپشۇرۇڭ دېسە، ۋاقتىدا تولۇق تاپشۇرمايدۇ، ئىككى تال «غەللىنىڭ پۇلىنى بەرسۇن» دەپ يېتە-

ۋالمدۇ. بۇنىڭ ھەممىسى غەيرەت - شىكايەت، ھۆكۈمەتكە پۇت ئاتقانلىق، ئاللانىڭ ئەمرىنى تۇتمىغانلىق. ھازىر ئاللا بىزگە نېمىشقا ھېلى جىگەر كېسىلى، ھېلى تولغاق دەپ بۇ كېسەللەرنى بېرىۋېرىدۇ؟ بۇ ئاللانىڭ بىزگە قىلغان غەزىپى، ھازىر ئاياغقۇمدا ھاراق ئىچىدىغانلار، زىنا قىلىدىغان ئىشلار — ئىپلاسلىقلار پەيدا بولدى، مىسال، ئاۋۇ مەمتەك دېگەن خالقۇش سارائىنىڭ قىزىنى ھېلىقى ياسىن مەدەك دېگەن ھاراقكەش قىمارۋاز جىگىدىلىكتە سۆرەپ يۈرەرمىش. مۇشۇنداق ھاراق، زىنا، غەيرەت - شىكايەت- تىن بىز بۇرۇن ئېتىنى ئاڭلاپ باقمىغان جىگەر كېسىلى، تولـ- غاق، موخو دېگەن كېسەللەر پەيدا بولدى. بۇ نېمە؟ ئاللانىڭ غەزىپى، ئاشۇ ھارام ئىشلارنىڭ ھەققىگە ئاللانىڭ بىزگە ياغدۇر- غان جاۋابى. قېنى، ئاشۇلار بىر يوقالسۇن، كېسەل ھازىر يوقـ- لىدۇ. ھۆكۈمەتنىڭ، ئاللانىڭ بەرگىنىگە شۈكرى قىلىپ، سىڭـ- گەن ئۇمىچىمىزنى ئىچىپ، بېشىمىزنى ئىچىمىزگە تىقىپ، تىم دېھقانچىلىقىمىزنى قىلساق، خۇدا بىزگە رەھىم قىلمىدۇ. ئىنساب ياغدۇرىدۇ، ئىمان ياغدۇرىدۇ. زىرائەتلىرىمىز ئوخشايدۇ، يامـ- غۇر بېرىدۇ، سۇ بېرىدۇ، ئاڭلىمىساڭ، مانا مۇشۇنداق سېسىق كۆلنىڭ پاقىسىدەك سېسىق سۇ ئىچىپ، زىرائەتلىرىمىزگە سۇ يوق، كۈندىن كۈنگە قۇرۇپ تۈگىشىپ كېتىمىز. مانا بۇ يىل ئاشۇ مەمتەك دېگەن خالىقۇشنىڭ كەينىگە كىرىپ، غەيرەت - شىكايەت قىلغۇچىلار كۆپۈيۈۋىدى، بۇغدايغىمۇ ئاران بىر سۇ قويالىدۇق، سۇ يوق، دەل - دەرەخلىرىمىز قۇرۇدى، كېۋەزلـ- رىمىز غوزا تاشلىۋەتتى. باغلارنىڭ مېۋىسى يىگىلەپ كەتتى. قىشچە، جىگەر كېسىلىنىڭ دەردىدىن بىرمۇنچە مۇسۇلمانلىرـ- مىز قازا قىلدى، سەرسان بولۇپ كەتتى. ئەمدى يازچە تولغاق كېسىلى تارقىدى، بۇنىڭ ھەممىسى ئاللانىڭ غەزىپى بولماي نېمە؟ تووا قىلايلى مۇسۇلمانلار، ئاللاغا ھەمدۇ - سانايىمىزنى ئېيتايلى. گۇناھـ- مىزنى تىلەيلى، ئۇلۇغ مازايى - ماشايىقلارغا سېغىنايلى، ھەزرـ-

تى ئاپئاق غوجام ئاتمىزنىڭ ھەق - ھۆرمىتى ئۈچۈن، نەزىر، ئۆشرە - زاكاتنى ئۇنتۇمايلى، تېۋىنايلى، شۇنداق قىلساق، ئاللا گۇناھىمىزنى مەغپىرەت قىلغاي!

— بەرھەق، بەرھەق، ئېھە، قۇدرەتلىك ئاللا! بىلە - بىلە- مەس قىلغان گۇناھىمىزنى مەغپىرەت قىلغايسەن! — سوپى مەزىن ھۆكۈرەپ يىغلاپ باش بولۇپ توۋلىدى. ھەممە جامائەت ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ھۇ تارتىپ يىغلاشتى. كېيىن، «ھە... ھۇم» دېيىشىپ جەر سېلىشقا چۈشتى.

8

چۈشكە يېقىن، مەھەللە ئىچى ئىسسىق دەستىدىن قاينىپ كەتتى. تەڭلىماكان قۇملۇقىدىن يالىلداپ ئۇرۇۋاتقان ئىسسىق كىشىنى چىدىغۇسىز كۆيدۈرەتتى. روزى تۇتقانلارنىڭ تولىسى دەرەخنىڭ تۈۋىگە چۆكۈپ ئازگال كولاپ، شۇنىڭ ئىچىدە يالىڭاچ ياتماقتا ئىدى. چوڭلار: «قىرىق يىلدىن بۇيان بۇنداق ئىسسىق بولمىغان» دېيىشتى.

مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئۆيگە كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ قارام- تۇل چىرايى تۆمۈردەك كۆكىرىپ كەتكەن، قۇرۇپ گەز باغلىغان نېپىز لەۋلىرى توختىماي ئۇمچىيىپ تىترەتتى. چۆكۈپ قارا كۆزلىرىدىن تەلۋىلەرچە ئەلەم يېغىپ تۇراتتى. قارا ساقال - بۇرۇتلىرى ئوغرى تىكەندەك پارقىراق ئىدى. بېشىدىن ساقىپ چۈشۈۋاتقان تەر پېشانىسىدىكى، يۈزىدىكى قورۇقلار ئارقىلىق ئېقىپ ياڭاق سۆڭىكىدىن تامچىپ چۈشەتتى، ئۇ، بەلۋېغىنى يەشتى، كېيىن كىردىن قارايغان، ئوت - چۆپىنىڭ چېلى قېتىپ قالغان خەسە يەكتىكىنى سېلىپ، بەلۋېغى بىلەن قوشۇپ يەلكە- سىگە تاشلىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى پارقىراپ كەتتى. ئىچ - ئىچە- دىن يىغا قاينىپ چىقىۋاتقاندەك بولدى. ياش چېغىدا قۇمدا چە-

لىشقا چۇشكەندە ئېغىر بەل قورۇشقاندىكىدەك ھۆمۈلەپ كەتتى، ئۇ بېشىدىكى بىر قېتى تىتما بولۇپ كەتكەن ئالق دوپپىسىنى پېشانىسىدىن سىيرىپ چۇشۇرۇپ، گويا پۈتۈن ئەلىمنى شۇنىڭ-دىن ئالىدىغاندەك، ئاغزىغا پۇرلەپ تىقىپ، چىڭ چىشلىۋالدى.

— ۋاي نېمە بولدۇڭلار، ئۆنگىلەك بوپكېتىپسىلىيا؟

خوتۇنىنىڭ ئاۋازى ئۇنى ئېسىگە كەلتۈردى. ئۇ شۇ چاغدىلا ئۆيگە كەلگەنلىكىنى بىلدى، ئېشەككە قوزۇق ياساۋاتقان قېيىن ئاتىسى ھارۇن بوۋاينى، ئۇنىڭ يېنىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ، چوڭ دادىسى بىلەن قىزغىن گەپلىشىۋاتقان كىچىك يالىڭاچ ئو-غۇللىرىنى تونىدى. خوتۇنى يوبدان ئېتىش ئۈچۈن، ئۆيىنىڭ ئارقىسىدىن چامغۇر يۇلۇپ كېلىۋاتقانىدى، مۇھەممەتئىمىن سەي-دىن دولىسىدىكى چاپانىنى پىرقىرىتىپ چۆرۈۋېتىپ، ئاغزىدىكى دوپپىنى تۆكۈرۈۋەتتى، دوپپا قان ئارىلاش يەرگە چۈشتى. ھەم-شىرىخان قورقۇپ كەتتى، ئەمدىلا گەپ قىلىش ئۈچۈن ئاغزىنى ئۆمەللەپ تۇرۇشىغا، مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىنىڭ تەتۇر مۇشتى بوينىغا تېگىپ، يەرگە يىقىلدى. ھەمشىرىخان «ۋايجان!» دەپ توپىدا يۇمىلاپ كەتتى. ھارۇن بوۋاي:

— ۋاي مەمەتخان، نېمە بولدى؟ — دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ بولغۇچە، مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئۆيگە ئوقتەك ئېتىلىپ كى-رىپ كەتتى، بالىلار قىرقىرىشىپ يىغلاشقىلى تۇردى. مۇھەم-مەتئىمىن سەيدىن دالان، تۆت ئېغىز ئۆي، ئېغىللارغا شامالدەك كىرىپ قايتىپ چىقتى، يەنە غالجىرلاشقان پېتى ھارۇن بوۋاي ئەمدىلا يۆلەپ تۇرغۇزغان خوتۇنىغا ئېسىلدى. بوۋاي: «ئوبدان بالام مەمەتخان، ئاچچىقىڭىزغا ھاي بېرىڭ، ھەمشىرىخان ھەرقان-چە گۇناھ قىلغان بولسىمۇ، مەن ئاماقۇل، مېنىڭ يۈزۈمنى قىلىڭ، مېنىڭ تۆت كۈنلۈكۈم قالدى. مەن ھايات چاغدا بۇنداق قىلماڭ، مېنى كۆمۈپ قويۇپ، نېمە ئىش قىلسىڭىز مەيلى. خۇدانىڭ، تۇنقان روزام، ئۆتىگەن بەش ۋاخ نامىزىمنىڭ ھەق - ھۆر-

ممتی ئوچۇن، پەيلى شەيتاننىڭ كەينىگە كىرمەك، بالام!» دەپ ئۇنىڭ قولىغا ئېسىلىۋالدى. باللىرى پۈتىغا ئېسىلىۋېلىپ: «دادا، ئانا!» دەپ قىرقىرىشىپ يىغلاشتى. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن مەست ئادەمدەك دەلدۇگۇنۇپ توختاپ قالدى. ھەمشىرە-خان توپىدا دۇم يېتىپ ئۆكسۈپ يىغلايتتى. ھارۇن بوۋاي كۆچە-سىز قوللىرىدا مۇھەممەتئىمىن سەيدىننى سۆرەشتۇرۇپ، لەمپە ئاستىدىكى سۇپىغا ئاپىرىپ ئولتۇرغۇزدى. ئۇنىڭ چىرايى قور-قۇنچلۇق تارتىشىپ، كۆزلىرى قان قۇيۇلغاندەك قىزىرىپ كەتكە-ئىدى. ئۆزى ھەدەپ ھەمشىرىخانىغا خىرىس قىلغان ھالدا تىكىلىپ ھاسىرايتتى. ھەمشىرىخان ھەممە يېرى توپىغا مىلەنگەن ھالدا، ئۆكسۈپ يىغلاپ، ئاستا سۆرۈلۈپ، كۆمۈپ قويۇلغان قەغەز يۆ-لەندى. چۇڭۇلۇپ كەتكەن چاچلىرى يۈز - كۆزلىرىنى توسۇۋالغا-ئىدى. باللار قىرقىراپ يىغلىشىپ، ئۇنىڭغا يېپىشىۋېلىپ، دادىسىغا قورقۇمسىرىغان، ياتسىرىغاندەك پات - پات يەر تېگىدىن قاراپ قويۇشاتتى. ھارۇن بوۋاي تاتارغان، ھاسىرغان ھالدا، بىردەم قىزىغا، بىردەم يېنىدا ئولتۇرغان كۆيئوغلىغا قارايتتى. ئۇنىڭ كىرپىكسىز كۆزىدىن توختىماي ئېقىۋاتقان ياش ئاق، كىر ساقىلىنىڭ ئارىسىغا سىڭمەكتە ئىدى.

— بالام، — دېدى بوۋاي بوغۇلغان يىغا ئارىلاش ئاۋازدا، — ماۋۇ بالىلارغا قارا، ماڭا ئېچىڭلار ئاغرىمىسمۇ، بالىلارغا ئېچىڭلار ئاغرىسۇن. بۇنداق قىلساڭلار، مەن قورۇنۇپ كېتىدىكەنمەن. ئاچچىق دېگەن پەيلى شەيتان، ئۇنىڭ ئەسىرى بولسا، ئادەم ئەقلىنى يوقىتىدۇ. ھەرقانداق ئىش بولسىمۇ، ئاچچىق قىلغانغا، ئۇرۇشقانغا ئورنىغا كەلمەيدۇ، چىرايلىق دەيلى، بۇرۇنغۇ ياش ئې-دىڭلار، بۇنداق قىلساڭلارمۇ يارىشاتتى، ئەمدى ئالتە بالىغا ئاتا - ئانا بولدۇڭلار، بالاڭلىنىڭ چوڭى ياتلىق قىلىنغۇدەك بولدى...

— مانا شۇنىڭ خاپىلىقى، ھە، قېيىنئاتا، سىلى ئاڭلىسلا، ھازىر ھەممە خەقنىڭ ئاغزىدا، مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىڭ قىزى ياسىن مەدەك بىلەن ئۇ قېچىتۇ، بۇ قېچىتۇ... دېگەن سۆز - چۆچەك... بۇ

سۆز - چۆچەكلەر دوست - دۇشمەننىڭ ئالدىدا بىر پۈتۈنلۈكۈمنى قويمىدى. مەن يۈزۈمنى قانداق كۆتۈرۈپ يۈرىمەن؟ نى ئات، نى ئومۇس! قىز باققانىڭ جاجىسىمۇ ئەمدى بۇ! ھازىر بولماي قالدى، خەيرىيەت، ھەي، ئۇنۇڭنى ئۆچۈرۈپ ئاڭلا! — دەپ ۋارقىرىدى مۇھەممەتئىمىن سەيدىن. ھەمشىرىخان ئۆكسۈشتىن دەرھال توختىدى، — مەن بۇ قېتىمغا قېيىنئاتامنىڭ يۈزىنى قىلدىم، بوپتۇ. بۇنىڭدىن كېيىن، قىزىڭ تالاغا چىقمىسۇن. كۆزۈمگە چېلىقىپ قالسا ياكى زىخىرەك گەپ قۇلىقىمغا چۈشۈپ قالسا، ئىككىڭنى تۈۋرۈككە تېڭىپ، پاچىقىڭنى چېقىۋېتىپ، كۆرۈدىغىنىمنى كۆرىمەن!

— مۆرىمەمسەن؟ مەمەتخانىڭ گېپى ئورۇنلۇق، تايىقى ھەق بوپتۇ. ھۇ، سەندەك ئەقىلسىزنى! — قورقۇنچ ۋە ئاچچىقلىنىشتىن بوۋاينىڭ تىزلىرى دىر - دىر تىترەپ كەتتى.

— ئۇقتۇم، — دېدى ھەمشىرىخان يىغا ئارىلاش ئۆكسىگەن ئاۋازدا.

— ھەممە گۇناھ مەندە، — بوۋاي مەيدىسىگە مۇشتلىدى، — كۆزگە كۆرۈنگەن نەۋرەم دەپ ئەركىلىتىپ، ھالا بۇ كۈندە، ما ئىشنى كۆر ئەمدى؟ دادىسى دۇشمىنى كۆپ ئادەم تۇرسا، دادىسىنى ئايىمىغىنىنى قارا ئۇ ئەقىلسىزنىڭ! سەن ئانىسى بولغاندىكىن، نېمىشقا بويىغا يەتكەن قىزىڭغا ئوبدان ھېزى بولمايسەن تاياق قېپى؟ خەپ نۇسرەت، خەپ... سەن بىزنىڭ دەردى - ئېسەيمىزىنى ئاز بولۇپ قالدى دەپ، ئەمدى بىزگە مۇشۇنى كۆرسەتتىڭما؟!

ئۆيدىكى بۇ جىدەلنى ئۇققان نۇسرەت ئۆيگە كىرىشكە پېتىنالمىدى، ھەپتىگىچە دادا جەمەت بوۋىسىنىڭ ئۆيىدە تۇردى.

9

ئەترەتنىڭ تاملىرى ئۆرۈلۈپ چۈشكىلى ئاز قالغان، يانتاق،

قومۇشلار ئۇنۇپ كەتكەن هويلىسى بۇگۈن ئادەم بىلەن لىق تولـ
غان، ئۇزۇندىن بېرى تىنجىپ قالغان بۇ كونا «ئوردا» غا جان
كىرگەنىدى. بۇرۇنمۇ بۇ يەردىن چىقىدىغان غەلۋە ـ غۇۋغا هەر-
گىز خۇشاللىق ئەمەس، جېدەل، مۇشتلىشىش، يىغلاش، ۋارقـ
راش ئىدى. چىراغ ئۆچتى قىلىپ كالتەكلەيدىغان ئۆينىڭمۇ
هازىر ئىشىك ـ دېرىزىسى قىيسىيىپ، تاملىرىنىڭ سۇۋىقى
چۈشۈپ، بىرقانچە يەرگە بارماق پاتقۇدەك چاك كەتكەنىدى. جا-
هانىنىڭ خاپىلىقى گويا مۇشۇ يەردىن ماكان تۇتۇۋالغاندەك، يەنە
هازىرمۇ ۋارقىراشماق، يىغا ـ زارە بولماقتا ئىدى. بۇ ئىشلار
بۇ كەڭرى هويلىنىڭ ئىككى يېرىدە — بىرى، هويلا ئوتتۇرىسـ
دىكى قېرى ئۇجمىنىڭ تۇۋىدە، يەنە بىرى، ئامبارىدا بولۇۋاتاتتى.

ئۇجمە تۇۋىدە، بىر توپ قېرى ـ ياش ئايالار، بالىلار كەنت
سېكرېتارى مامۇت نۇرنىڭ ئەتراپىغا ئولىشىۋالغانىدى. مامۇت
نۇر پوكاندەك ئېسىلىپ، تەرلەپ ـ پىشىپ، ئۇلارغا سۆزلىمەكتە
ئىدى:

— هەي مۇسۇلمانلار، مەن سىلەرگە ئەتىگەننىڭياقى قەلەـ
دەرنىڭ ئىتىغا ئوخشاش كاپشىپ سۆزلەۋاتىمەن، بۇ مېنىڭ گې-
پىم ئەمەس، كېپەك شائجاڭنىڭ بۇيرۇقى. بۇ يالغۇز بىزنىڭ
ئاياغقۇمغا چىقارغان سىياسەت ئەمەس. مەنچە بولغاندىغۇ، غەلله
ئاشلىقى ساتقان پۇلنى هازىرلا قولۇڭلارغا بەرسەم بولاتتى، لې-
كىنزە، كېپەك شائجاڭ: «بۇغداي ساتقان پۇلدىن بىر سىنتىمۇ
دېهقانلارغا بېرىلمەيدۇ، هەممىگە ئوغۇت ئېلىپ بېرىمىز» دەپ
بۇيرۇق قىلدى. بۇنىڭمىغۇ، تېگىدىن ئالغاندا يامىنى يوق، ئو-
غۇتنى جىق سالساق، كېلەر يىلى هوسۇلنى جىق ئالىدىغان گەپ!

— كېلەر يىلقى هوسۇلغىچە بىز كارىنامىنى قوزۇقتا ئېسىپ
قويىمىزمۇ؟ ئورمىدا بېرىشكە يېگەن گۆشنىڭ قەرزىنى ئىشتىنـ
مىزنى سېتىپ بېرىمىزمۇ؟ قوناق پىشقىچە نېمە يەيمىز؟ ئوغۇت
بەرسەڭلار، ئوغۇتنى يەيمىزمۇ؟ — دېدى تۇۋەن مەهەللىدىكى

ئەيسا خىكىرىق.

— راست، بىز ئوغۇت يەمدىكەنمىز؟

— بىزمۇ ئاش بەرگەندىكىن، بىزگە پۇل بەرسۇن، پۇلـ
مىزنى بەرسۇن. «ئاۋۋال تاياق، ئاندىن كالام»، قورساقنى غەمـ
لىۋېلىپ، ئاندىن ئوغۇتنىڭ غېمىنى قىلساقمۇ كېچىكمەيمىز.

— ھەرقانچە ئوغۇت چاچقان بىلەنمۇ، سۇ بولمىسا، تۆشۈك يانچۇققا پۇل سالغاندەك ئىش بولىدۇ. مانا، بۇ يىلمۇ بىر مۇنچە ئوغۇت ئېلىپ چاچتۇق، يالتىراق ئېلىپ باستۇق، سۇ بولمىغانـ
دىكىن، «ئېشىكى ئۇچ تەڭگە، توقۇمى بەش تەڭگە» بولدى. يېرىمىنىڭ ئېچىق بېشىغا سۇنى ئەكېلىپ قويۇپ، ئاندىن ئوغۇت ئال دېسە بولمامدۇ؟ ئەمدى جېنىمنى تىكىپ قويدۇم، — دېدى قادىر پىلاك.

— ماڭا كەچكىچە ئېسىلىۋالساڭلارمۇ مەندە پۇل يوق، — دېدى مامۇت نۇر توقۇمنى قارىغا ئېلىپ، — بۇ كېپەك شاڭجاڭـ
نىڭ بۇيرۇقى، مەن شۇنى سىلەرگە يەتكۈزۈپ قويدۇم.

— شۇنداق، سىز يۇقىرىغا ياخشى، پەقەت يۇقىرىنى رازى قىلىسىڭىزلا بولدى. لەك ساتقۇزۇشتا، ھەربىر ئادەمگە بۆرىدەك تەگدىڭىز، بىز سىز دېگەن ۋاقىتتا سېتىپ بېرىدۇق. سىز يۇقـ
رىدىن مۇكاپات ئالدىڭىز، ئەمدى ھەققىمىزنى بېرىدىغان چاغدا، چاتىقىڭىز يوق. ۋاي، ئۇنداق قىلماڭ ئوبدان سېكىرىتار، بىزگـ
مۇ ئېچىڭىز ئاغرىسۇن، بىزگىمۇ ئانچە ـ مۇنچە ياخشى بولۇڭ، ئاخىرى ئۆلسىڭىز يىغلايدىغان، جىنازىڭىزنى كۆتۈرىدىغان بىز. بىزنى ئونچىۋالا تاشلىۋەتمەڭ، يۇقىرىدىن چايدان مۇكاپات بەرـ
گەن بولسا، بىز سىزگە بىر پاقلان سويۇپ چاي قۇيۇپ مۇكاپاتلايـ
لى، — دېدى قادىر پىلاك.

— تولا كاپشىما تاز. . . ئىش قىلىپ، مېنىڭ كارىم يوق.

— شۇنداق، «غوجامنىڭ قورسىقى توق، قۇلى بىلەن ئىشى يوق». قېنى كۆرەرمىز، يەنە بىر ـ بىرىمىزگە لازىم بولۇشمـ

غىنىمىزنى!

— لازىم بولسا‌ق، ماڭا ئەمەس، ھۆكۈمەتكە بولسۇن، ماڭا نېمىدى؟ مەن يەنە ھۆكۈمەتنى‌ڭ سىياسىتى بويىچە ئىشلەۋېرەمەن، — دەپ ھۆركىرىدى ماموت نۇر چىچاڭشىپ.

— ھەي، خالايىق، بولدى تالاشماڭلار، بۇنى‌ڭ بىلەن مە‌ڭ كېچە - كۈندۈز دېيىشسەڭلارمۇ بىكار، بۇ يەنە مۇشۇنداق مۇشۇك بالىسىنى يېگەندە‌ك، ھەممىنى يۇتۇۋېتىپ، كۆزىنى يۇمۇۋېلىپ، خىيالىغا كەلگەننى سۆزلەۋېرىدۇ، بەزدە‌ك تۇرۇۋېرىدۇ، — دېدى مۇھەممەتئىمىن سەيدىن توپ ئىچىدە ۋارقىراپ.

— ئالە، مەمتە‌ك.

— ھۇششەرە مەمتە‌ك، يەنىلا سەن يۇرەكلىرى‌ڭ، سەن ئوغۇل بالا! — دېيىشتى خالايىق، ماموت نۇر تاتىرىپ كەتتى.

— مېنى ھەممەڭلار مېڭىسىنى‌ڭ سۇيى بار خالقۇش سارا‌ڭ دەيسىلەر... — مۇھەممەتئىمىن سەيدىن جامائەتنى ئۆزىگە قاراتتى، — ھەرھالدا، مېنى‌ڭ بىر ئېغىز گېپىمنى ئاڭلاڭلار. ئىككى ئىت تالاشسا، بىرسى كاسكىراپ، چىشىنى چىقىرىپ كەينىنى قىلمۇالسا، تالاۋاتقىنىمۇ تالمايدۇ. كۇلەمڭلار، كۇلەدىغان گەپ ئەمەس. بىزنى‌ڭ دانا سېكرېتارىمىز بۇنىڭغا كاسكىراپ، كېپە‌ك شاڭجاڭغا دۆڭگىگەندىكىن، بىز قانداق قىلىمىز؟ ھەقىچان شۇنداق دېسەم، «بۇ لامزەللەر كېپە‌ك شاڭجاڭنى‌ڭ ئالدىغا بارمايدۇ، شۇنى‌ڭ بىلەن، مېنى‌ڭ دېگىنىم دېگەن بولىدۇ!» دەيدۇ. قورساق ئاچسا، قانداق قىلىمىز؟ ھېلىغۇ كېپە‌ك شاڭجاڭكەن، ۋالىينى‌ڭ ئالدىغىمۇ بارىمىز. چۈنكى بىزگە نان كېرە‌ك، نان بولمىسا، بىز بولمايمىز، بىز بولمىساق، نان بولمايدۇ. كېپە‌ك شاڭجاڭ شاڭجاڭ بولالمايدۇ، ۋالىيمۇ ۋالىي بولالمايدۇ، چۈنكى بىز ئۇلارغا كېرە‌ك. بىز نان تاپمىساق، ئاچلىققا ئۇلار بىزدىن بەكرە‌ك چىدىيالمايدۇ. جان بىزنىڭكىدىن ئۇلارغا بەكرە‌ك تاتلىق.

مەيداندا يەنە كۆلكە كۆتۈرۈلدى:

— سۆزلە سارائ، گېپىڭ جايىدا!

— ئەگەر پۈتۈن ئاياغقۇمدا، مەن بىلەن كېپەك شائجاڭنىڭ ئالدىغا بارالىغۇدەك ئىنجاسى بار ئۇغول بالىدىن بىرى چىقسا بىرى بىلەن، ئونى چىقسا ئونى بىلەن بارىمەن. چىقمىسا، ئۆزۈملا بارىمەن. كېپەك شائجاڭمۇ بىزگە ئوخشاشلا ئادەم، ئىككى پۇتى بار، ماڭىدۇ، ئاغزى بار، سۆزلەيدۇ، قۇلىقى بار، ئاڭلايدۇ، كۆزى بار، كۆرىدۇ، ئادەم يېمەيدۇ. ئەھۋالىمىزنى دەيمەن، تىڭشىسا — ھەل قىلسا يېنىپ كېلىمەن، بولمىسا، كېپەك شائجاڭنىڭ ئۆيىدە كۈندە شورپا، پولو، مانتا بار، يەپ ياتىمەن. بېرىدۇ، بەرمەي ئامالى يوق، ئۇمۇ بىزگە ئوخشاش ئادەم، پەقەت بىزدىن سېمىز، چىرايلىق.

— كېپەك شائجاڭ يېگەننى يېسەڭ، سەنمۇ ئۇنىڭدىن چىرايلىق بولۇپ كېتىسەن مەمتەك، — دېدى بىر قېرى مەزلۇم، خالايىق يەنە كۈلۈشتى.

— قانداق، مەن بىلەن بارىدىغانلار بارمۇ؟

شۇئان توپ ئىچى جىمىپ كەتتى. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن توپ ئىچىگە — ھەربىر ئادەمگە قاراپ چىقتى. ھەممە كۆزلەردىن تەشۋىش، ئۆزىنى قاچۇرۇش، يەنە خىجىللىق، ئىشەنمەسلىك، ئۇمىدسىزلىك، زەئىپلىك چىقىپ تۇراتتى. ھەممىنىڭ زۇۋانى تۇتۇلۇپ قالغاندەك ئىدى.

— بارمۇ؟

. . .

— ھا. . . ھا. . . ھا. . . — مۇھەممەتئىمىن سەيدىن قاتتىق قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. كۈلكىدىن توختىغاندا، لەۋلىرى تىترەپ، ئاغزىغا گەپ كەلمەي قالدى، بۇغولۇپ كەتتى.

— ئىسىت بىچارىلەر، ئادەمنىڭ ئىچىنى ئاغرىتماڭلار! كېپەك شائجاڭ ئادەم يېمەيدۇ، بىز ئۇرۇشقىلى بارمايمىز، پەقەت

قەت ھال ـ ئەھۋالىمىزنى دەيمىز، پارتىيىنىڭ رەھبىرى پۈقرا-سى ئاچ قالسا قاراپ تۇرمايدۇ. پەقەت بىزنىڭ ھالىمىز ئۇلارنىڭ قۇلىقىغا يالغان مەلۇم قىلىنغان، بىز «ھەممە يېرىدىن چېپىلداپ ياغ ئېقىپ تۇرىدۇ، ماڭسا، ئاشلىقىنىڭ تۆپىسىگە دەسسەپ ماڭىدۇ، بېشىنى كۆتۈرسە، توقماقتەك پۇلغا ئۇسۇۋالىدۇ» دەيىلىگەن. بۇ نېمە ئۈچۈن؟ ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈن. بۇنداق ئىش بۇرۇن شۇنداق ئىدى، ھازىرمۇ تازا ئۆزگەرمىدى، ئىسىت، سىلەرگە ئىچىم ئاغرىۋاتىدۇ. يىغلىغىم كېلىۋاتىدۇ، بېچارىلەر...

— بولدى مەمتەك، بىزنى ئىزاغا ئۆلتۇرەي دېدىڭ، بولدى قىل.. ئەمما ئۆزۈڭ بىلىسەن، بىز گېپىمىزنى سەندەك ئوڭلاپ قىلالمايمىز، سەندەك ئوقۇماپتىكەنمىز. ھەمراھ بولساقمۇ بولاتتى، ئەمما سەن بىلىسەن، بىزنى خىجىل قىلما، يەنىلا سېنىڭ بارغىنىڭ ئوبدانكەن، — دېدى قادىر پىلاك.

— شۇنداق، مەمتەك سەن بارغىن!

— شۇنداق قىل، بالام!

— ياخشى سەن بوپقاپتىكەنسەن، بولمىسا، بىز ئۇچۇن بىر ئېغىز گەپ قىلىشقا كىم چىقاتتى؟ «خۇدايىم كۆزىدىن ئايرىسۇ، ھاسىسىدىن ئايرىمىغان» دېگەن شۇ.

جامائەت يەنە زۇۋانىغا كىرىپ، جانلىنىپ قالدى.

— بوپتۇ، مەن يەنىلا سىلەرگە كۆسەي بولاي. كىچىك چېغىمدا، ئانام «كۆسەي بالام» دەپ ئەركىلىتىپ قويۇاتتى.

— سەن بىز ئاياغقۇملۇقلارنىڭ كۆسەي بالىسى، بالام، — دېدى بىر قېرى مەزلۇم كۆز يېشىنى ئېتىكى بىلەن سۈرتۈپ.

ماموت نۇر تاتىرىپ تىپىرلاپ كەتتى، ئۇ دەرھال توپتىن ئايرىلىپ، ئابدۇرېشىتخان غوجىنىڭ يېنىغا پاپىلداپ ئىلدى.

مۇھەممەتئىمىن سەيدىن كۆك ئېشىكىنى مىنىپ، يېزىلىق ھۆكۈمەتكە كەتتى. خەنىڭ ئەندىشىلىك، ئۇممىدسىز كۆزلىرى ئۇنىڭ قارىسى يېتكىچە، كەينىدىن قاراپ قالدى.

ئەتىسى ئەتىگەندە، مۇھەممەتئىمىن سەيدىن خۇشال قايتىپ كەلدى. كېپەك شاڭجاڭ ئۇنىڭ قولىغا: «ئاياغقۇمنىڭ ئەھۋالى باشقا يەرگە ئوخشمايدۇ، غەللىنىڭ پۇلى دەرھال دېھقانلارنىڭ قولىغا بېرىلسۇن، باشقا كەنتلەرنىڭ ئەسلىدىكى بويىچە بولىدۇ» دەپ تەستىق يېزىپ بەرگەنىدى. ئاياغقۇملۇقلار شادلىنىشتى، ماموت نۇر، سىدىق بايچەك، ئابدۇرېشىتخان غوجا، سوپى مەزىنلەر قايغۇرۇشتى، ھازا تۇتۇشتى، مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىي خەقلەر ماختاپ بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرگەندە، سېكرىتار ئۆزىنىڭ ھوقۇقى ئۇنىڭغا ئۆتۈپ كەتكەندەك، ئىمام ئىماملىقىنى، سوپى مەزىن مەزىنلىكىنى ئۇنىڭغا تارتقۇزۇپ قويغاندەك، تولغىنىپ كېتىشتى، جامائەت كۆلىنىڭ بويىدا، مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىي ئورنۇبلىشتى.

— ھە، مەمتەك، بىر دېگىنە، سەن كېپەك شاڭجاڭ بىلەن قانداق كۆرۈشتۇڭ؟

— راست شۇنى دە، دېگىنە، بىر ئاڭلايلى.

— خۇپتەن بىلەن باردىم، بىر كىچىك بالا ئۆيىنى كۆرسەتىپ قويدى. ئېشىكىمنى دەرۋازا ئالدىدىكى بىر ئامۇنتا باغلاپ قويۇپ: «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!» دەپ كىرسەم، ھېچ سادا يوق، بۇ ھويلىسىكەن، يەنە مېڭىپ: «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!» دەپ كىرسەم، يەنە ئادەم يوق. كىچىك بالا گولداپ قويدىمىكىن دېسەم، ئۆيلەرنىڭ چىرىغى يورۇق، شۇنداق قىلىپ ئۇچىنچى قېتىم: «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!» دەپ كىرگىنىمنى بىلمەن، كۆزۈم ئالىچەكمەن بولۇپ كەتتى. ئوتقاشتەك گىلەم سېلىنغان ئۆيدە، بىر - بىردىن سېمىز ئادەملەر ئولتۇرۇشىدۇ. داستىخاندىكى نېمىلەرنىڭ تولىلىقىدىن بېشىم قېيىپ كەتتى. بىر قويۇنىڭ پۇتۇن گۆشى تۇرىدۇ، بىرقانچىسى بىردىن پىچاقتا گۆشىنىڭ خالىغان يېرىدىن كېسىپ يەۋاتىدۇ، ھاراق ئىچىشۋاتىدۇ.

— ئۆلە، بېشىڭنى يەيدىغان كاساپەتلەر.

— باشلىقلار دېگەن ئىمانسىز بولىدۇ.
— ماموت نۇر غوجامنىڭ قولتۇقىدىن، مەسچىتتىن چىقالمىغان بىلەن، ناماز ئوقۇمايدۇ ئەمەسمۇ؟
— ھە، سۆزلە.
— ھەممىسى ھاڭۇېقىپ، بېشىمدىن تاپىنىمغىچە قاراشتى، بىر - بىرىگە قاراشتى. كېيىك شاڭجاڭ مەن بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۆزى ئولتۇرغان يەرگە ئولتۇرغۇزدى. ئالدىمغا چاي، گۆش قويدى. «ئالسىلا» دەپتى، «مەن روزا تۇتقان» دېسەم، ھەممىسى خىجىل بولۇشۇپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن، «نېمە ئىشلىرى بار ئىدى؟» دەپ سوراپتى، ھەممىنى دەپ بەردىم. ئولتۇرغانلار: «ئۇنداق بولسا بولماپتۇ» دېدى. كېيىك شاڭجاڭ خاتىرىسىدىن بىر ۋاراقنى يىرتىپ، مۇشۇ خەتنى يېزىپ بەردى. ماڭدىغان چاغدا، بىر پارچە گۆشنى «ئىپتارلاڭ» دەپ بەردى، يېنىپ چىقتىم شۇ.
— ۋاي، ما ئىشنى؟ شۇنچىلىك ئىكەنيا!
— زادى ھەل بولىدىغانلىقىنى مېنىڭمۇ كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرغان.
— مىڭنى قىلسا ئادەم - دە، بىزنى ئاچ قويمايتتى زادى.
— ئەسلى مەن بىللە باراي دېگەن، بارسام بوپتىكەن!
— كېيىك شاڭجاڭ قانداق ئادەمكەن؟
— سېمىز، يوغان قورساق، كۆك كۆز، سۇرلۇك ئادەمكەن.
— مېھماندىن سىقىلىپ قاپتۇ، بولمىسا بۇنداق ئاسان ھەل بولمايتتى.

10

خۇشاللىقتا ھامان قايغۇ ھەمراھ. ئاياغقۇملۇقلار ئازراق

خۇشال بولۇۋىدى، دەرھال بىر پاجىئە ھەممە ئادەمنىڭ كۆڭلىدە ئەندىشىلىك گۇمان پەيدا قىلدى. لېكىن ئۆز غېمى بىلەنلا بو-لۇپ، باشقىلارنىڭ نېمە بولۇپ كېتىشى بىلەن كارى يوق، بەلكى ئۇنىڭ بىرەر چاتىقى ماڭا يۇقۇپ قالارمىكىن دەپ قورقۇپ، تۆگۈلۈپ ياشاشقا كۈنۈپ كەتكەن ئاياغقۇملۇقلارغا بۇ پاجىئە توخۇ-سى يېتىپ كەتكەنچىلىك تۇيۇلمىدى.

بۇ ئىش يەنە ئاشۇ كۆك يانتاق، چىڭگىلىك، پاكار قومۇشلار قاپلاپ كەتكەن ئەترەتنىڭ ئامبىرىدا بولدى. سىدىق بايچەك غەل-لىنى تولۇق تاپشۇرالمىغان قىرىق - ئەللىك ئادەمنى ئامبارغا سولىۋېلىپ، قىستىماقتا ئىدى.

— سىلەر ھۆكۈمەتنىڭ تومۇرىنى تۈتۈپ بېقىۋاتىسىلەر، مۇشۇنداق كۆكەمىلىك قىلىپ يېتىۋالساق، بىزدىن غەللىنى كۆ-تۈرۈۋېتىدۇ دەپ، خىيال ئەيلىمەڭلار، ئەجەب باشقىلار ئۆزى يەيدىغان ئاشلىقىنى قوشۇپ، ئۇ چىقىشمىسا، بىرەر قويىنى، توخۇلىرىنى سېتىپ، بازاردىن ئاش ئېلىپ، ۋەزىپىسىنى تۈگە-تى. ھەرقايسىڭلار نېمىشقا ئۇنداق قىلمايسىلەر؟...

— سەن تېخى بىزنى ئۇنچىۋالا پەس كۆرمە سىدىقاخۇن، بىز كۆكەمە زەمبىلكەش ئەمەس، يەيدىغىنىمىزنىمۇ سېتىپ بەردۇق، يەنە بولمىدى. ئېشەك، كالىمىزنى ساتايلى دېسەك، يەنە دېھقان-چىلىق قىلمىساق بولماس. مۇسۇلمان ئادەم يالغان گەپ قىلسا يامان بولىدۇ، ئەمدى بىزنى قىيناۋەرمە، يەردىن چىقمىسا، قان-داق قىلىمىز؟ سۇ بولمىغاندىكىن ھېچنېمە بولمىدى، — دېدى ھەسەن مايماق ۋايساپ.

— جېنىمىزنى قىيناۋەرمە، بۇغدايدىن توشمىغان غەللىمىز-نى كۆزدە قوناقتا ئارتقۇزايلى، — دېدى يەنە بىر مومای.

— يوشۇرۇن كۆچنى قازايلى، سىلەر جاھىللىق قىلماڭلار، مەن سىلەردىن جاھىل. ئۆيۈڭلەردە ئاش يوق ئەمەس. ئەگەر مۇشۇنداق قىلىۋەرسەڭلار، ئاپىرىپ پەيچۇسوغا سولىتىۋېتىمەن،

جەرىمانە قويغۇزىمەن!

— جەرىمانە قويساڭ، جاننى ئالارسەن، — دېدى مۇسا سوغۇق.

— ھەي ياسىن مەدەك، سەن غەللىنى پۇتۇن بېرەلمەي نومۇس قىلمىدىڭما؟ — دېدى سىدىق بايچەك.

— نېمىدىن نومۇس قىلىمەن؟ خاماندىن چىققان ساماندىن باشقىنىڭ ھەممىسىنى بەرسەم، گەدىنىمدە يەنە يۈز ئەللىك جىڭ ئېشىپتۇ، مانا كۇن تۇرۇپتۇ، مەن گېلىمغا بىر تال دان ئېلىپ قالماي تاپشۇردۇم، ئۆشرە ـ زاكاتقا ساماننى ئېلىپ قويدۇم، خۇدايىم بار، دېدىم. ئىشقىلىپ، ئاياغقۇمدا ئاچ قالماسمەن، سىلىدەك باي ئاتىمىزنىڭ ئۆيىگە بارارمەن، — دېدى ياسىن كۆزىنى يۇمۇپ كۇلۇپ. سىدىق بايچەك تېرىكتى.

— ئادىشۇا، «ئېشەك ئۆلۈۋاتسا، بىر يېرى غىجەك تارتىپتۇ» دېگەندەك، سەت ھىجايىمغىنا، سەن مېنىڭ خوتۇنۇممىدىڭ مەن سېنى بېقىپ، خوتۇنىڭنى ئەكەپ قوي، ئوبدان بېقىپ قويای بولمىسا...

ياسىننىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتتى:

— سىدىق ئاكا، سەن ئاكامدەك ئادەم، ئاغزىڭغا بېقىپ سۆزلە. مەن چاقچاق قىلىپ دەپ قويدۇم. مېنىڭ بار ـ يوقۇم، تۇرغان تۇرقۇم مۇشۇ، لېكىن خوتۇنۇمنى باققۇچىلىكىم بار. سەن مەندىن باي، ئەممما خوتۇنىڭنى باقالمىغان بولساڭ، ماڭا ئەكېلىپ بەرسەڭ، مەن سەندىن ئوبدانراق باقىمەن.

— ھېلى جۇما شۇمتەك، سەن شۇنداق دېگۈدەك بولدۇڭما، ھۇ خوتۇنىڭنى!...، — سىدىق بايچەك ياسىنغا ئېتىلدى. تۆت ـ بەش ئادەم ئۇنى قۇچاقلاپ تۇتۇۋېلىپ يالۋۇردى:

— ھاي سىدىقاخۇن، ھاي دەيمەن، سىلىمۇ كىچىك بالىمۇ؟ خاپا بولمىسىلا.

— مەن زادى ئاشۇ ھارامدىن بولغان سولتەكتىن مۇشۇنداق

گەپ ئاڭلايمەنما؟ ھۇ، خوتۇنىڭنى!...
— سەن خوتۇنۇمنى تولا ئاغزىڭغا ئالما، مېنىڭمۇ ئاغزىم بار، سەندىن قورقۇپ قالمايمەن. ناھايىتى قولۇڭدىن كەلسە سولىتۇۋېتەرسەن...
— ھۇ، خوتۇنىڭنى!....، — سىدىق بايچەك ھەدەپ يۇلقۇنۇپ بوشىنىشىغا ئۇرۇندى، ئەمما ئۇنى چىڭ قۇچاقلىۋېلىشتى. ئۇ جان ئاچچىقىدا بوغۇلۇپ، خىرقىراپ كەتتى.
— ھۇ، خوتۇنىڭنى! خوتۇنىڭدىن سورا شۇمتەك، سىدىق بايچەك جىگدىلىكتە نېمە قىلغان دەپ سورىساڭ بىلىسەن. خوتۇنىڭنىڭ قۇچىقىدىكى بالىغا قاراپ باق، كىمگە ئوخشايدىكەن - ھە؟ ئاڭلاپ قوي!
ياسىننىڭ چىرايى دەھشەت قورقۇنچلۇق تۈس ئالدى.
— ھەي سىدىق خۇمپەر، خوتۇنۇمنى جىگدىلىككە ئېلىپ چىقتىڭما؟
— ھە، ئېلىپ چىقتىم، ئۇنى قويۇۋېتىڭلار، قويۇۋېتىڭلار، ئى شۇمنىڭ تەڭ كېلەلىگىننى مەن بىر كۆرەي، — سىدىق بايچەك تىپىرلاپ يۇلقۇنماقتا، خىرقىرىماقتا.
— ھەي سىدىق خۇمپەر، يالاق يالايدىغان غالچا، سەن مېنىڭ خوتۇنۇمدىن بالا تاپتىڭما؟
— ھە تاپتىم، يەنە تاپىمەن!...
— مېنى قويۇپ بېرىڭلار مۇسۇلمانلار، مېنى قويۇۋېتىڭلار خوتۇن تالاقلار! — ياسىن ئەسەبىيلەرچە ۋارقىراپ يىغلاپ كەتتى. باغلاقتا كۆنمىگەن تايغاندەك ئۆزىنى ھەر تەرەپكە ئۇردى. ئەمما خەق ئۇنى ئامباردىن سۆرەپ تالاغا ئېلىپ چىقتى. ئۇ ھەدەپ كەينىگە تىرەجەپ ۋارقىرايتتى:
— سەن قەلەندەر، مېنىڭ خوتۇنۇمنى جىگدىلىككە ئېلىپ چىقتىڭما؟ خەپ توختا! خەپ سىبسىق خۇمپەر، سەن ھوقۇقىڭغا ئىشەنمە، تېخى جاھاننىڭ مەنزىلى ئۇزۇن، خەپ!...

كىشىلەر ئۇنى ئاخىرى كۆتە ـ كۆتە قىلىپ ئېلىپ كەتتى. ياسىن مەدەك ھۆكۈرەپ يىغلاپ كەتتى.

— بولدى، يىغلىما بالام! ئوغۇل بالا — يەنە كېلىپ سەن ياسىن مەدەك يىغلىساڭ ياراشمايدۇ. ئۇ، ئىت خۇيلۇق توخۇ پوقى، بىزدىن ئاش ئالالماي، ئوسكىلى يەر تاپالماي، سېنى تالىدى. ئادەم جان ئاچچىقىدا ئاغزىغا كەلگەننى دەۋېرىدىغان گەپ. شۇڭا، پەيلى شەيتان دەيمىز. ھە، بولدى قىل، يىغلىما. سېنىڭ خوتۇنۇڭ خەق جىگدىلىككە تارتسا ماڭىدىغان خوتۇن ئەمەس. ئۇ، رودىپاي سەندىن ئاچچىقىنى چىقىرىش ئۈچۈن شۇنداق دەپ تاشلىدى. سەنمۇ دېدىڭ، يەنە نېمىگە يىغلايسەن؟ بولدى قىل! سەن تاۋى نازۇك خېنىممىدىڭ؟ يىغلىما! «يولۋاسنى يەڭگەن باتۇر ئەمەس، ئاچچىقىنى يەڭگەن باتۇر». ئەگەر ئۇنىڭ قىلغانلىرى يۇرىكىگە تۇرۇۋېلىپ، ئۆچ ئالماق بولساڭ، ئاچچىقىنى بېسىۋېلىپ، ئەقلىڭنى ئىشلەت.

— ئاكىلار، كۆردۈڭلار، ئادەمنى شۇنداق سۈندۇرغان بارمۇ؟ مېنى شۇنداق بوزەك ئېتەمدۇ؟ يىل بويى ئاشۇ تۇزكورنىڭ ئۆيىگە سۇ توشۇيمەن، شۇنىڭمۇ يۈزى يوقمۇ؟

— ئۇنى دېسەڭ، بىزنىمۇ ئاز بوزەك قىلمىدى دەمسەن؟ ئۇنىڭ قىلمىغان ئەسكىلىكى قالمىدى، ئاياغقۇم ھازىر ئۇنىڭ ئالقىنىدىكى گۆشى، ئېزىقىغا ئېلىپ چاياۋاتىدۇ. ھەركىم قىلسا، ئۆزىگە قىلىدۇ، نى ـ نى ئادەملەردىن قالغان جاھان بۇ! بۇ بايچەك ئەۋلادىدىنمۇ قالىدۇ تېخى. خۇدايىم ئۆزى تەڭشەپ قويار...

جامائەتنىڭ نەسىھىتى ياسىننى ئاچچىقىدىن ياندۇردى. ئۇ يانچۇقىدىن كۆك موخۇركا ئېلىپ، سۇس تىترەۋاتقان كىرپىنىڭ دۇمبىسىدەك يىرىك دىقماق بارماقلىرىدا قولاشمىغان ھالدا يۆگەپ تۇتاشتۇردى.

— روزاگۈنى بۇزدۇڭمۇ توخۇ پوقى، — دېدى ھەسەن سوغۇق نارازىلىق بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلىپ.

ياسىن گەپ قىلمىدى. مەھەللە دوقمۇشىغا كەلگەندە، ھەم-مەيلەن تارقاپ كەتتى. ياسىن قىرداا تېرەككە يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ خىيالىغچە موخۇركىسىنى چەكتى. بىر كەمدە، بىردىنلا چېكىۋاتقان تاماكىسىنى تاشلاپ، ئېرىقتىن ئاتلىدى - دە، قومۇشلۇق ئارىسى بىلەن مېڭىپ كەتتى. ماڭغاندىمۇ خۇددى بىر نەرسىگە ئولگۇرەلمەيدىغاندەك ئالدىراپ ماڭدى. يەردىكى قومۇش كۆتەك-لىرى، ئۆلۈك پاتاسلار بىلەن قوشۇلۇپ چۈيۈندەك قېتىپ كەت-كەن مودۇر - چوقۇر قىرلار ئۇنىڭ چەمدەك قېتىپ كەتكەن تاپىنىغا تەسىرمۇ قىلمىدى. سالما، پاتمىچۇقلار شىلدىرلاپ، ئايىغى ئاستىدا ھەر تەرەپكە قاچاتتى. قومۇش كۆتەكلىرىگە ئۇۋا سالغان تورغايلار چۆچۈپ ئۇچاتتى. كەچكى شەپەقتە، ئەمدى يېپەك تارتىشقا باشلىغان قومۇشلارنىڭ ئۇچى قىزغۇچ تاۋلانماق-تا، قۇملار يۈزىمۇ كۆڭۈلسىز قىزغۇچ تۇسكە كىرگەن، پاشا - كۇمۇ-تىلار غىڭشىپ، ئادەمگە ئۆزىنى ئۇراتتى. ياسىن مەدەك قومۇش-لۇق بىلەن ئۇدۇللاپ مېڭىپ بىر دەمدىلا سىدىق بايچەكنىڭ ئۆيىگە كەلدى. ئۇ دەرۋازىدىن كىرگەندە، سىدىق بايچەكنىڭ ئايالى ھويلىسىدا، ئىسلىشىپ كەتكەن چەللە ئاستىدىكى ئوچاق بېشىدا، قولىغا ئۆزۈن رېپىدە كىيگەن ھالدا، ئوچاققا نان چاپلاۋاتقانىدى. ياسىننىڭ بۇرنىغا مەززىلىك چۆچۈرىنىڭ ھىدى كەلدى. بايچەك-نىڭ ئوششاق يالىڭاچ بالىلىرى توپىدا ئولتۇرۇپ تەمەچ ئويىنماق-تا. سىدىق بايچەكنىڭ باشقا خوتۇنىدىن بولغان گاچا ئوغلى كالىغا ھەلەپ ئەتمەكتە ئىدى. بايچەكنىڭ خوتۇنى قەمبەرخان ياسىننى كۆرۈپلا سەل خۇيى تۇتقاندەك بولدى، ئۇ باش ياغلىقىنى چېكىلەپ تېڭىۋالغان بولۇپ، بۇغدايئۆڭ، يۇمىلاق كەلگەن يۈز-لىرى ئوت تەپتىدىن قىزىرىپ كەتكەنىدى. سەمىرىپ لىغىلداپ كەتكەن بەللىرى يېشىل تاۋار كۆڭلىكىگە پاتماي قالغان، ئىككى تەرىپىگە ئىككى ياستۇقنى تېڭىۋالغاندەك يوغان ساغرىسى بىلەن باراڭدىن ساڭگىلىغان بىر جۈپ خام قاپاقتەك كۆكسى كۆڭلەكنى

هبلىلا بۆسۈپ چىقىدىغاندەك ئىدى.

— ياتاللا ياسىن مەدەك، سەنزە ئەجەب رىزقىلىق جۇمۇ. دائىم شاپتۇل ياغىچىدا چىشىڭنى كولايدىغان ئوخشىمامسەن؟ چۆچۈرىنىڭ پىشىشىغا ئۇلگۈرۈپ كەلگىنىڭنى كۆر.

ياسىن مەدەكنىڭ چىرايى جىددىي، قاراشلىرى سۈرلۈك ئىدى.

— قەمبەرخان ئاچا، مېنىڭ چۆچۈرىگە تاۋۇم يوق، ئىچكىرى ئۆيگە كىرىڭ، سىزگە دەيدىغان جىددىي بىر گەپ چىقىپ قېلىپ ئالدىراش كەلدىم.

— ئوھۇش، مەشەدىلا دېگىنە، ئاڭلاۋېرىمەن. ھېلى ئوچاق سوۋۇپ قالسا، ناننى ياپالماي قالسام، — دېدى قەمبەرخان پەرۋاسىز ھالدا.

— قويۇڭ نېنىڭىزنى، ناندىن ماۋۇ گەپ مۇھىم، مۇشۇ گەپنى سىزگە دەيمەن دەپ، ئۈدۈل قومۇشلۇق بىلەن كەلدىم. ھېلى پۇشايمان قىلىپ قالمىسۇن، مەن ئالدىرايمەن.

قەمبەرخان ئەنسىزلىككە چۈشۈپ، رەپىدىنى سېلىۋېتىپلا ياسىن مەدەكنىڭ ئالدىدا ئىچكىرى ئۆيگە ئۆردەكتەك ئىغاڭلاپ ماڭدى. ئىچكىرى ئۆي زالدەك يوغان بولۇپ، ياغاچ سۈپىغا گىلەملەر سېلىنغان، تاملىرىغا يىپەك گىلەم تارتىلغان مېھمانخانا ئىدى. قەمبەرخان ئۆيگە كىرىپ ياسىننىڭ تاتىرىپ كەتكەن چىرايىغا ئەنسىزلىك بىلەن تىكىلدى.

— دېگىنە، ئۆلۈم خەۋىرى ئەمەستۇ؟

— ياق، ئۇنداق ئەمەس، شۇنىڭغا يېقىن.

— ھە، بىزنىڭ سىدىق باي ساقتۇ؟

— ساق...

— ھە، ئەمىسە نېمە گەپ؟

— مۇنداق گەپ: مەن بايا قېينىئاتامنىڭ ئۆيگە خوتۇن-بالىلارنى يوقلاپ كېلەي دەپ بارسام، ئۆيدە قېينىئاتام، قېينىئا-

نام يوق، سىدىق ئاكام بىلەن خوتۇنۇمنىڭ پومداقلىشۇاتقىنىنىڭ ئۈستىگە كىرىپتىمەن، ئۇلار مېنى تۆيماي قالدى. تازا قاپ يۈرەك قىزىل باشلار ئىكەن، ئىشىكلەر ھاڭدەك ئوچۇق، ئۇلار ھەممىنى يادىدىن چىقىرىپ، ھەدەپ ئۆز ئەھۋالى بىلەن بولۇپ كېتىپتۇ. ئوقتەك ئېتىلىپ چىقىپلا، ئۇدۇل مەشەگە كېلىشىم.

قەمبەرخانىنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ، ئۆڭسىلى قالمىدى، ئۇ سىدىق بايچەكتىن ئون نەچچە ياش كىچىك، كۈنلۈكى يامان ھەم ئۆزىنىڭمۇ سەل قىچىقى بار خوتۇن ئىدى، شۇ تاپتا ئۇنىڭ مېڭىسى قوچۇلۇپلا كەتتى.

— ھۇ، لامزەللە، زاكۇ ماز، سېنىمۇ ئەركەك دېگىلى، ۋىجدانى بار ئوغۇل بالا دېگىلى بولامدۇ؟ شۇ يەردىلا تۈتۈپ، ئىككى رەسۋانىڭ ئەدىبىنى بېرەلمەي، مايەرگە كەلگىنىڭنى قارا؟ ئوغۇل بالا بولسا‌ڭ، يالىڭاچلاپ تۈۋرۈككە تېڭىپ، جىگدىنىڭ شوخۇلۇق تايىقىدا سالسا‌ڭ بولامدۇ؟ ماڭە، مېنى باشلاپ بار، ھازىر بولسىمۇ مەن ئۇ شاپاقچىلارنىڭ جاجىسىنى بېرىمەن. مەن بۇ لالما ئىتلارغا ئۆزۈمنى تونۇتمايدىغان بولسام، قەمبەرخان بولمايمەن!

قەمبەرخانىنىڭ تەلەتى بىردەمدىلا قورقۇنچلۇق بولۇپ كەتتى، دەسلەپ قولىغا يوغان قىڭراقنى ئالدى، سەل تۇرۇپ، ئۇنى تاشلىۋېتىپ، كەكىنى ئالدى.

— ھەي ئابلىكىم، ھەي گاچا، ئاتىنى توقۇ...

گاچا بالا ئالاقزادە بولۇپ، ئۆيگە يۈگۈرۈپ كىردى. ئۇ بۇ ئۆگەي ئانىنىڭ قۇلى ئىدى.

— ھەي لەنىتى گاچا، ئاتىنى توقۇ دەيمەن! — قەمبەرخان ئۇنىڭ ئالدىغا دىۋىلىدى، ئابلىكىم دەرھال قاچتى.

— مەن زاكۇ، ماز بولسام، سىز ئىلگىرىكىن كالۋا، ئەخمەقكەنسىز، — دېدى ياسىن ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ، — بۇ چاغقىچە ئۇلار سىزگە قاراپ تۇرامدۇ؟ تۆپىگە ئولگۈرۈپ بارالمـ

غان تەقدىردىمۇ ناھايىتى بىرەر شاپىلاق ئۇرارسىز، يۈزىگە تۈكۈرەرسىز، ئۇنىڭلىق بىلەن، ئىككىمىزگە نېمە پايدا، نېمە تاتلىقى بولىدۇ؟ يەنىلا زەردىگۆش بولىمىز، خەلقى ئالەم ئاڭلىسا، سىز بىلەن ماڭا تېخىمۇ نومۇس. ئېرىڭىز ھوقۇقتىن موللاق ئاتىدۇ، ئالتە بالىڭىز بىلەن خېتىڭىزنى ئالامتىڭىز؟ ئۇنىڭدىن كۆرە، بۇ ئىشنىڭ بۇسىنى چىقارماي، ئۇلارمۇ خۇش، بىزمۇ خۇش بولىدۇ. غان ئىشنى قىلمايمىزمۇ؟ زېخمۇ، كاۋاپمۇ كۆيمىسۇن، مەن شۇڭا كەلدىم.

قەمبەرخان چەكچىيىپ، ھاڭۇبقىپ ياسىنغا قاراپ قالدى. ئۇ سەل بوشاپ قالغانىدى. ياسىن مەدەك شۇنچە خاتىرجەم، سۈرلۈك ئىدى. قەمبەرخاننىڭ كۆزىگە ئۆيىگە سۇ توشۇيدىغان مالاي ئورنىدىكى ياش بىردىنلا باشقىچە، ھەيۋەتلىك كۆرۈنۈپ كەتتى. ئۇ كەكسىنى تاشلاپ، تالاغا يۈگۈرۈپ چىقتى.

— ھەي گاچا، ماڭە، ئۇلاغنىڭ ھەممىسىنى باپكارنىڭ كۆلىگە ئاپىرىپ سۇغىرىپ كەل، ھەرقايسىڭ، قازاندا ئاش بار، ئۈسۈپ ئىچىش، ئەمدى چوڭ بولۇشتۇڭ! — قەمبەرخان يەنە شامالدەك ئۆيگە كىردى - دە، ئىشكىنى دەم سېلىپ تاقىدى.

— راست، نېمىشقا ئۆزۈمنى ئۇيرىتىمەن؟ ئۆچ ئېلىش دېگەن مۇناق بولسىمۇ بولىدىكەنغۇ! — دېدى ئۇ يېڭى ياستۇق - كۆرپىنى گىلەم ئۈستىگە تاشلاپ.

11

تۇن يېرىمدىن ئاشقاندا، چولپانخاننىڭ ئىشكى قاتتىق قېقىلدى. ئۇ چۆچۈپ ئويغىنىپ، ئەكىيدىن بېشىنى كۆتۈردى.

— قايسىڭلار، كېچىدە ئىشىك قاققان؟ — دېدى چولپانخان قورقۇنچلۇقتا.

— مەن، مەن، ئانا، ئىشكىنى ئاچە!

— ياسىنمۇ سەن ـ ھە؟
ھەئە.
— نېمە بولدى بۇ كېچىدە ئۇخلىماي؟
— ئىتتىك بولە، ئىشكىنى ئاچە.
— ياللا، تۆت كۈنۈم قالدى بالام، مېنى ئارامىمدا ياتقىلى قويساڭ بولمامدۇ؟ ئىگەكىم خۇدا خوش بولسا.
— بۇنىڭدىن كېيىن سېنى پەقەت ئاۋارە قىلمايمەن ئانا، ئىشكىنى بىر ئاچە.
چولپانخان ئەندىشىدىن يۈرىكى ئاغدۇر ۇلغان ھالدا، ساپال چىراغنى ياندۇردى، ئۆيدە باغلاپ قويۇلغان قويلار كۆزلىرىدىن زەڭگەر نۇر چاقنىتىپ، خاتىرجەم كۆشەپ ياتقانىدى. چولپانخان ئىشكىنىڭ دەمىنى ئالدى، كونا ئىشىك غىچىرلاپ ئېچىلدى. ياسىن چىرايى ئۆلۈكتەك تاتارغان ھالدا، ئۆيگە بوراندەك كىرىپ كەلدى، چولپانخان قورقۇپ، كەينىگە سەنتۈرۈلۈپ كەتتى. ياسىن دەرھال ئانىسىنى تۇتۇۋالدى. ئانا يۈرىكى ئاغزىغا قاپلاشقان ھالدا، ماغدۇرسىزلىنىپ سۇپىغا ئولتۇرۇپ قالدى.
— بالام، چىرايىڭ بۆلەكچىلا بولۇپ كېتىپتۇ يا، نېمە بولدۇڭ؟
— ئانا مەن بەك تاياق يەپ كەتتىم، تاياق ئىچىمگە ئۆتۈپ كەتتى.
— قىمار ئوينىغانمىدىڭ؟
ياسىن سەل دۇدۇقلاپ: «ھەئە» دەپ جاۋاب بەردى.
— ئۇتتۇر ۇۋەتكەنما؟
— ياق ئانا، ئۇتۇۋالدىم، دەردىم چىققۇدەك ئۇتۇۋالغانتىم. . .
— پۇلىنى بەرمەسەڭ ئۇردىما؟
— ھەئە.
— ئوينىما دېسە ئونمايسەن، دائىم مۇشۇنداق تاياق يەيسەن.

— ھەممىدىن بۇ قېتىم قاتتىق يېدىم، ئانا.

بۇ تولا ئاڭلىغان گەپلەر بولغاچقا، ئانىنىڭ يۈرىكى جايىغا چۈشۈپ خاتىرجەم بولۇپ قالدى.

— ئانا، قۇچىقىڭغا بېشىمنى قويۇپ كىچىككىنە يېتىۋالاي، يۈز - كۆزۈمنى، بېشىمنى بىر سىيلاپ قويا، ئاندىن كېتىمەن.

— نېمانداق گەپ قىلىسەن؟ — ئانىنىڭ كۆڭلى سەل ئاغقاندەك بولدى.

— كۆڭلۈم تارتىپ قالدى، كىچىك ۋاقتىم يادىمغا كېلىپ قالدى.

ئانا يەنە خاتىرجەم بولدى، ئوغلىنىڭ بېشىنى قۇچىقىغا ئېلىپ، باش - كۆزلىرىنى مېھرىبانلىق بىلەن سىيلىدى. ياسىن جىممىدە قېتىپ قالغاندەك يېتىپ قالدى. بىردەمدىن كېيىن بېشىنى كۆتۈردى.

— ئەمدى كېتەي ئانا، كەينىمدىن ئۇچ ئادەم قوغلاپ كېلىۋاتقاندەك قىلىدۇ، ھېلى سېنى ئاۋارە قىلغىلى تۇرىدۇ.

— ئۇنداق بولسا كەتمە، مەشھەدە يات، ئۆيىڭدە سەن يالغۇز، يەنە بوزەك قىلمىسۇن، — دېدى ئانا ئەنسىرەپ.

— ياق، ئۆيۈمگە بېرىۋالسام، ئونى بولسىمۇ تېتىيمەن ئانا، مېنى بىلمىسەن، — دېدى ياسىن تەمكىنلىك بىلەن. ئانا خاتىرجەم بولۇپ قالدى، چۈنكى ئوغلى ئاسانلىقچە خەقتىن تاياق يېمەيتتى. بايام ئوغلى تاياق يېدىم دېگەندىمۇ، ئانچە ئىشىنىپ كەتمىگەنىدى. شۇڭا خاتىرجەم بولدى.

ياسىن ئىشىكتىن چىقىپلا قاراڭغۇلۇقتا كۆزدىن غايىب بولدى. ئانا: «ئاللاغا تاپشۇردۇم، ھەزرىتى ئەلى شاھى مەردان مەدەت قىلغاي!» دەپ دۇئا قىلىپ، ئىشىكىگە دەمنى سالدى. مانا شۇنىڭدىن كېيىن ئۇچ كۈن ئۆتۈپ كەتتى. ياسىن مەدەكنى ھېچكىم كۆرمىدى، ئانىمۇ ئانچە ئەنسىرەپ كەتمىدى. چۈنكى، ياسىن بەزى چاغلاردا، ھەيتىلەپ، ھەتتا ئايلاپ، ئاياغقۇمدىن

يوقاپ كېتىپ، يەنە پەيدا بولاتتى. ئۇنىڭ يۈرتمۇ يۇرت قىمار قوغلاپ يۈرۈپ، كېيىن قايتىپ كېلىدىغان ئادىتى بار ئىدى.

ئەمما ئۇچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ياسىننىڭ قىمارۋاز بىر ئاغىنىسى قورقۇپ ئەقلىدىن ئېزىپ قالاي دېگۈدەك ئەسەبىيلىك بىلەن ۋارقىراپ، يۈرتقا بىر شۇم خەۋەرنى يەتكۈزدى، چولپانخان شۇندىلا ئۆزىنى كاچاتلاپ، چېچىنى يۇلغان هالدا، ياسىننىڭ ئۆيىگە يۈگۈردى. جامائەت ياسىننىڭ هويلىسىغا كىرىپلا، قورقۇنچلۇق بىر هالەتنى كۆردى.

ياسىن هويلىنىڭ چۆرۈق لەمپىسىگە ئارغامچىدا ئېسىلغان هالدا تۇراتتى. ئۇنىڭ بوينى سوزۇلۇپ، پۇتىنىڭ ئۇچى يەرگە تېگىپ قاپتۇ. پۇتۇن بەدىنى كۆكسىپ ئىسىلىپ كەتكەن، ئىككى كۆزى چانىقىدىن چىقىپ، مەڭزىدە ساڭگىلاپ تۇراتتى.

ئانا بۇنى كۆرۈپلا هوشىدىن كېتىپ يىقىلدى. جامائەت بۇ قورقۇنچلۇق جەسەتكە قاراشقا جۈرئەت قىلالمىدى. ئەتراپىنى سەسىق پۇراق قاپلىغانىدى، موسا سوغۇق بىلەن هەسەن مايماق جەسەتنى يەرگە ئالماق بولۇپ تۇتۇشىغا، تۇنقان يېرىدىن مىلىقلاپ سۇ چىقىپ، تېرە سويۇلۇپ چۈشتى، موسا سوغۇق بىلەن هەسەن مايماق دەرهال ئۆزىنى چەتكە ئالدى.

موتسېكلىتتا كەلگەن يېزا ساقچىسى تۇراق سەلەي، ناهىيىنىڭ قانۇن دوختۇرى ۋە يەنە بىر ساقچى مىلىچلاپ كەتكەن جەسەتنى بىردەم تەكشۈرگەندىن كېيىن، نېرى كېتىشتى. قانۇن دوختۇرى جەسەتنى دەرهال كۆمۈۋېتىشنى بۇيرۇدى.

سېسىقچىلىقتىن تېزرەك قۇتۇلۇش ئۈچۈن، مېيىتنىڭ نامىزىنى چۈشۈرۈلمەستىلا كۆمۈۋېتىلدى. ئۇچ ساقچى تەكشۈرۈشنى باشلىدى. ياسىن مەدەكنىڭ هېلىقى قىمارۋاز ئاغىنىسىنىڭ دەپ بېرىشىچە، ئۇ ياسىن بىلەن هەپتىدىن بۇيان كۆرۈشەلمىگەنمىكەن، مەهەللىگە ئىزدەپ كەلسە، هويلا ئىشىكى تېشىدىن قۇلۇپ سېلىنغان، ئۇ كەتمەكچى بولغاندا، ياسىننىڭ دائىم ئىشلىتىدىغان

شىكنىڭ تېشىدىن قۇلۇپ سېلىپ قويۇپ ئۇخلايدىغان ئادىتى يادىغا كېلىپ، هويلىغا چۈشۈپ قاراپ باقماقچى بوپتۇ ۋە تامدىن ئارتىلىپلا، هېلىقىدەك هالەتنى كۆرۈپتۇ.

ساقچىلار ئىككى هەپتە تەكشۈرگەندىن كېيىن، «ئېسىلىپ ئۆلۈۋالغان» دېگەن هۆكۈمنى چىقىرىپ قايتىپ كەتتى. خەقلەر ئالدىنقى كۈنى جىدەلدە، ياسىننىڭ چوقۇم بىر ئىش چىقىرىشىدىن گۇمانلىنىدى. شۇڭا جامائەتمۇ: «ياسىن ئاچچىقىغا پايلىماي ئۆزىنى ئېسىۋاپتۇ» دېگەن خۇلاسىگە كېلىشتى.

ئانا شۇ هوشىدىن كەتكەنچە، ئەقلىدىن ئېزىپ قالدى. ياسىن مەدەكنىڭ ئايالى بولسا، تولا يىغلاپ، كېسەل بولۇپ يېتىپ قالدى.

12

ئاياغقۇمغا سۇ كەلدى. تۆكۈلگەن جىگدە، قومۇش، پاتاسلارنى لەيلىتىپ، قارامتۇل قويۇق لاي سۇ ئاياغقۇمنىڭ كىچىك-كىچىك ئۆستىڭگە تولۇپ كەلدى. قۇرۇپ كەتكەن ئۆستەڭ قاشلىرىدىن پاقا كوكىرىغاندەك ئاۋاز چىقاتتى. قاغجىرىغان يەرلەر كۆپۈك چىقىرىپ سۇ ئىچىشتى، سۇلاشقان دەرەخلەر ياشاردى. توپا ئۇچۇپ يۈرگەن يېزىغا ئىللىق نەم هاۋا تارالدى. زەئىپلىشىپ كەتكەن سۇلغۇن چىراي ئادەملەرنىڭ كۆزلىرىدىمۇ ئېقىۋاتقان ئېرىق سۈيىدەك خۇشاللىق جىلۋىلىنەتتى. زىرائەتلەر، جان-جانىۋارلار قېنىپ - قېنىپ سۇ ئىچىشتى. بەزى ئادەملەر ئۆستەڭگە سەكرىدى، ئۇزاقتىن بېرى جىقراق سۇ كۆرمىگەن بەدەنلىرى هۇزۇرلاندى، پاسكىنىچىلىقلار ئېقىپ تازىلاندى.

ئادەملەر ئادىتى بويىچە كۆلىنىڭ بويىغا يىغىلىشقا باشلىدى. سۇۋان مىراب ئاياغقۇمغا كېلىپلا، كۆلىنىڭ بويىغا كاريۋات قويدۇرۇپ، كېچە - كۈندۈز مۇشۇ يەردە ياتتى. ئۇزۇندىن بۇيان

توختاپ قالغان مەشرەپ كېچىچە ئوينالماقچى ئىدى، ئىپتاردىن كېيىن باپكارنىڭ كۆلىنىڭ بويىدا مەشرەپ بولىدىغانلىقىدىن ھەممە ئادەم خەۋەر تاپتى. ئابدۇرېشىتخان غوجا، ماموت نۇر، سىدىق بايچەك، سوپى مەزىن قاتارلىق يۇرت ئاقساقاللىرى بۇگۈن سۇۋان مىراب بىلەن ئىپتارلىماق بولۇشۇپ، كۆل بويىغا ئۇچ يەرگە قازان ئاسقۇزۇپ، ئۇچ قوينىڭ گۆشىنى پۈتۈن پىشۇرغۇزۇشتى، داستىخان تارتىلدى. ھەممىسى دۇئادىن كېيىن ئىپتار قىلىشتى، ئۇچ قوينىڭ گۆشىنى پارچىلاپ، ھەربىر كىشىگە ئىناۋەتسىگە قاراپ ئايرىپ، بىر نان بىلەن ئالدىغا قويۇشتى. يەنىلا ھەممىسى خۇشال ئىدى. ئىپتاردىن كېيىن، كۆل بويى ئادەملەر بىلەن تولدى، مەھەللىنىڭ بوۋايلىرىدىن تارتىپ بالىلارغىچە كېلىشتى. تاراۋىدىن كېيىن، مەشرەپ باشلاندى. قالۇن، دولان راۋىپى، قىل ئىجەك، داپلار بىلەن تەڭ، مۇقامچىلار ئۇنىنى بولۇشىغا قويۇپ بېرىپ توۋلاشقا باشلىدى. كىشىلەر ھەرقايسىسى ئۆز كۆڭلى تارتىدىغان بىلەن جۈپ بولۇپ، مەشرەپكە چۈشتى، ئۇز ۇندىن بۇيان كۆل سۇيىدەك جىممىدە يۇرۇپ، مەشرەپ سېغىنىپ قالغان بولغاچقا، ياشلاردىن تاشقىرى، بوۋاي، مومايلارمۇ ئۇسسۇلغا چۈشتى، پەقەت غوجا ۋە ئونىڭ تالىپلىرى تۆردىكى داستىخانغا سۇرلۇك قاراپ ئولتۇرۇشتى. سۇۋان مىرابمۇ سانىخان ئىسىملىك تۇل ئايال بىلەن ئۇسسۇلغا چۈشتى. ئۇ يىگىتلىكى تۇتقان ھالدا، قارا شاپ بۇرۇتىنى پات - پات سىيلاپ قويياتتى، ئەڭ ئاخىردا، ئىككىسى سورۇندا يالغۇز پىرقىرىشىپ قالدى. چەتكە چىققانلار قىقاس سېلىپ ۋارقىرىشىپ، ئىسقىرتىپ، قايسىسىنىڭ نوچى چىقىدىغانلىقىغا قىزىقىشتى. ئاخىرى، سۇۋان مىراب بېشى قېيىپ بولالماي، موككىدە ئولتۇرۇپ قالدى. پاراقلىغان كۆلكە ساداسى سۇرلۇك يانتاق تەكلىماكان قۇملۇقى ئۇستىدە ياڭرىدى.

— قويسىلا غوجام، ئەھۋاللىرى شۇنچىلىكمىدى؟ —

سانىخان كۆزلىرى ئالىچەكمەن بولۇپ زوڭزۇيۇپ ئولتۇرۇپ قالـ
غان سۈۋان مىرابنىڭ بەلۋېغىدىن تۇتۇپ دەسسىدە تۇرغۇزۇپ
قويۇپ، مەيداندىن چىقىپ كەتتى.

شۇئان يەنە ئۇز ۇنغا سوز ۇلغان كۇلكە، قىقاس، ئىسقىرتىشـ
لار كۆتۇرۇلدى. مىراب ئۆپكىدەك ئىسىلىپ، قىزارغان ھالدا،
بېشىنى تاتىلاپ ھىجايدى:

— خوتۇن خەق دېگەن ھامان ئەر خەقنى پاخشە قىلىدۇ،
ئەمەسمۇ، — دەپ مەيداندىن چىقتى. خەق يەنە ھۇيت ـ ھۇيلـ
دى، ۋارقىراشتى. سۈۋان مىراب ئەمدىلا ئولتۇرۇپ تۇرۇشىغا،
يىگىتبېشى ھەسەن مايماق بىر پىيالە چاي بىلەن چىڭ ئېشىلگەن
دەررىنى ئېلىپ كېلىپ، سۈۋان مىرابقا چوڭقۇر بىر تەزىم قە
لىپ تەڭلىدى:

— ھۆرمەتلىك سۇ ئىگىسى بولغان سۈۋان مىراب ئاتىمىز
بىزنىڭ يۇرتقا سۇ باشلاپ كېلىپ، تەشنالىقىمىزنى قاندۇردى.
بۇ ئايىغى يارىشىملىق مېھمىنىمىزنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن، بۇگۈنـ
كى مەشرىپىمىزدە، ئاياغقۇم دولانلىرىنىڭ سۈۋان ئاخۇنغا بولغان
تەشەككۇرىنى بىلدۇرۇپ، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ پات ـ پات سۇغە
رىپ تۇرۇشىنى تىلەپ، مۇشۇ يەردە بىر پىيالە چېيىمىز بىلەن،
سانىخان ئۆز قولىدا چىڭداپ قۇيغان ئەركەك پاقلاننىڭ ياغلىق
ئۈچىيى بار ئىكەن، سۈۋان ئاخۇنىنىڭ مۇشۇ ياغلىق ئۈچەينى بىر
باشتىن چىڭ تۇتۇپ، يەنە بىر بېشىنى كۆڭلى تارتقان بىرىگە
تۇتقۇزۇپ، تەڭ تالىشىپ يېيىشىگە سۈندۇق.

مەشرەپچىلەر قىقاس ـ چۇقان چىقىرىپ كۇلۇشتى. ياشلار
ئىسقىرتىشتى، قىزلار قولىنىڭ كەينى بىلەن ئاغزىنى ئېتىۋېلىپ
كۇلۇشتى. سۈۋان مىراب ئوتتۇرىغا چىقىپ، يىگىتبېشىغا ئېگە
لىپ قولىنى تەڭلىدى.

— ۋاي، سىلىنى ھېسىپتىمۇ بەك چىڭداپ قۇيۇۋەتكەن
ئوخشىمامدۇ، ئېگىلەلمەيلىيا؟ — يىگىتبېشى شۇنداق دەپلا، دەر

دىيىپ تۇرغان دەررە بىلەن كېلىشتۇرۇپ بىرنى سېلىپ، چاينى بەرمەي، ئوڭ چۆرگىلىدى، دەررە تاغاقلا ئەپچىل تەگكەنلىكىتىن، سۇۋان مىراب تولغىنىپ كەتتى.

سورۇندا قاتتىق كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

— ۋاي مىراب، قورساقلىرى ئالتە ئايلىق ئېغىر ئاياغ خوتۇنىنىڭ قورسىقىدەك تۇرىدۇ. بۇنداق ھېسىپتىن يەنە ئونى پاتىدۇ جۇمۇ، قېنى، باقسىلا.

كاۋىدەك چىققان كاسىغا «تارس» قىلىپ يەنە بىرسى تەگدى.

سۇۋان مىراب «ۋايجان، ۋايجان» دەپ، كاسىسىنى تۇتۇۋېلىپ، يېگىتبېشى ئوڭ چۆرگىلىسە، ئوڭ چۆرگىلەپ قالدى. يەنە كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

— ۋاي سۇۋان ئاخۇن، سىلى مەكتىتە تۆت ئەركەكنىڭ بىرى ھېسابلىنىلا، ئون سەككىز مىڭ ياغاچ ئۆيلۈك دولانىڭ ئەركىك ئەۋلادىيا؟ ھېسىپتىن بىر ئىلىك يېمەي، «ۋايجان» دەپسالسىلا، ياراشمايدۇ. «ۋايجانلاش» دېگەن ئايال خەقنىڭ گېپى جۇما! ئۇنىڭ تاشايىنىدا، تېخى ئېزىپ چۆرگىلەپ قاللا، ئەمىسە ماۋۇ جازاسى، — دەپ يەنە بىرنى سالدى. سۇۋان مىراب بۇ دورەم توغرا چۆرگىلىدى. ئاندىن پۈكلىنىپ تەزىم قىلىپ، يېگىتبېشى قولىدىكى دەررىنى تۇتۇۋالدى. يېگىتبېشى شۇندىلا چوڭقۇر تەزىم قىلىپ دېدى:

— قانداق، ياغلىق ئۇچەي ئوخشاپتىما؟

— ۋاي ئوخشىمامدىغان، تازا ئوخشاپتۇ.

— ئىشتەيلىرى خېلى ئېچىلغاندۇر؟

— قالتىس.

— مانا ئەمىسە، پوكانلىرىغا تۇرۇپ قالغىنىنى ئاياغ شەھەرگە ھەيدىسۇن دەپ تۇتتۇم چېيىمنى.

يېگىتبېشى پىيالىدىكى شورپىنى سۇۋان مىرابقا بەردى.

سۇۋان مىراب شورپىنى ئىچىۋەتكەندىن كېيىن، قاچىنى رەھمەت تەزىم بىلەن يىگىتبېشىغا ئاپىرىپ بەردى. ئاندىن سو-رۇنغا بىر كۆز يۈگۈرتۈۋېتىپ، سەندىق بايچەكنىڭ خوتۇنى قەم-بەرخانغا تۇتتى. قەمبەرخان چوڭقۇر خىيال بىلەن غەمگە پېتىپ ئولتۇرغاندى، ئۇ زورىغا كۈلۈمسىرەپ سورۇنغا كىردى. سۇۋان مىرابنىڭ كۆزلىرى چاقناپ كەتتى. تازا ئىچىلالماي، خۇدۇكسە-رىگەندەك ئولتۇرغان سەندىق بايچەكنىڭ چىرايى سەل ئۆڭدى، چۈنكى ئۇ خوتۇننى سۇۋان مىرابتىن كۈنلەپ جەدەل چىقىرىپ تۇراتتى.

سۇۋان مىراب سۆگۈنى تۇتقان بۇقىدەك بويۇنلىرىنى كۆپتۈ-رۈپ، روھلۇق ئەمما سەل ئېھتىيات بىلەن، قەمبەرخاننىڭ پاختا تىققان خالتىدەك يۇمشاق بەدەنلىرىگە دەررىنى بوش - بوش ئۇ-رۈپ، ئۇنىڭغا يەۋەتكەندەك قاراپ ئويندى.

— داد، پادىشاھى ئالەم! — دېدى ھەسەن مايماق سورۇننى توغرا كېسىپ يۈگۈرگەن پېتى يىگىتبېشىنىڭ ئالدىغا كېلىپ تىزلىنىپ تەزىم قىلىپ.

— نېمە دەردىڭ بار كالاكومشا، تۈلكە قۇيرۇق، مەخمەل-ۋاش؟ — دېدى يىگىتبېشى پادىشاھلاردەك گەدىيىپ ئولتۇرۇپ.

— ئەگەر دەردىمگە يەتمەيدىغان بولسىڭىز، توكۇر خورىزىم-غا مىنىپ، باغدانقا بارىمەن.

— دە، مۇشتى يوغان، كۈس ماڭلاي، مەن دەردىڭگە يېتە-مەن، باغدات شاھى مېنىڭ مەسە - كالىچىمنى مايلاپ، پادىشاھ-لىقنى مەندىن ئۆگەنگەن، — دېدى يىگىتبېشى.

— ماۋۇ ئىككى ھاياسىزنى مەشرەپ سورۇنغا ئاچىقىپ قويساق، ئۇلار يۇرت - جامائەتنى كۆزگە ئىلمىدى، سۇۋان مىراب دەررىنى ئېشەك قۇيرۇقىدەك پۇلاڭشىتىپ، تۇزۇك ئۇر-ماي، بۇ خاتۇنغا خوشامەت قىلىۋاتىدۇ. خاتۇن خەققە ئامراق ئوخشايدۇ، ئۇنى جازالاپ بەرمىسىلە، دېگىنىمنى قىلمەن.

— پەششاپ!
— لەببەي شاھىم!
— سۇۋان مىرابنى ئالدىمغا كەلتۇر!
— خوش!
ئىككى ياش يۈگۈرۈپ بېرىپ، سورۇننىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرغان سۇۋان مىرابنى تۇتۇپ ئەكېلىپ، يىگىتبېشىنىڭ ئالدىدا تىزلاندۇردى.
— ھەي ھالى يوغان، كاۋا قورساق سۇۋانباي، قىلغان گۇناھىڭنى بويىنىڭغا ئالامسەن؟
— ئالىمەن شاھىم، مەن گۇناھكار.
— پەششاپ، گۇناھكار گۇناھىنى بويىنىغا ئالدى، پەرمانىمىنى ئاڭلا: بۇ كۆسەي بۇرۇن، كۆس ماڭلاي خاتۇنغا ئامراق بولغىنى ئۈچۈن، ئون سەككىز مىڭ ياغاچ ئۆيلۈك دولان، ئون ئۆستەڭ مەكىت تەۋەسىدىن، ئەرگە ئامراق، قىچقى بار، ئەڭ يامان خوتۇندىن ئىككىنى تېپىپ كېلىپ، ئۇنىڭغا نىكاھ قىلىپ قويۇڭلار. خوتۇن كىشىگە تويسۇن، بۇنىڭ جازاسىنى خوتۇن خەق بەرسۇن، شۇ چاغدا، خوتۇن خەقنىڭ ئېتىنى ئاڭلىسا، ئون كۇنلۈك يەرگە قاچىدىغان بولىدۇ. چاقماقتەك بولۇڭلار.
— بېشىمىز بىلەن، شاھىم!
ئىككى يىگىت دەرھال توپلىشىپ تۇرغان خەق ئارىسىدىن بۇرۇنلا ئايالچە ياسىنىپ تەييار بولۇپ تۇرغان ئىككى قىزنىقچىنى سۆرەپ كەلدى.
— ھەي، ئاغزى مايماق، قىچقى يامان بايتاللار، سۇۋان مىرابقا تېگەمسىلەر؟
— ھەشقاللا شاھىم، — دەپ ئايالچە ئاۋاز بىلەن جاۋاب بېرىپ تەزىم قىلدى «خوتۇنلار».
— تويلۇقۇڭلارغا قىرىق تۆگە، سەكسەن ئات، ئىككى تۈمەن قوي بەردىم، نىكاھىڭلارنى ئوقۇتۇپ، ئەر - خوتۇن بولۇشۇڭ-

لىكلار، بۇ ئەر كەپسىز، يامان خوتۇنلار ئەپقاچىدۇ، چىلىك تۇتۇۋ-
لار.

ئىككى قىزنقچى دەرھال سۇۋان مىرابنىڭ ئىككى تەرىپىدىن قولتۇقلىۋالدى.

— ماڭا قاراڭلار، ھەي، ماڭا ئەر بولدۇڭلار جۇما ئەمدى، — دېدى سول تەرەپتىكى قىزنقچى سۇۋان مىرابنىڭ ئېڭىكىدىن تۇتۇپ ئۆزىگە قارىتىپ.

— ماڭا قاراڭلار ھوي، ماڭا بەكرەك قاراڭلار جۇما، مەن سىلىنىڭ چوڭ خوتۇنۇڭلار، — دېدى ئوڭ تەرەپتىكى قىزنقچى سۇۋان مىرابنىڭ قۇلىقىدىن سوزۇپ ئۆزىگە قارىتىپ.

— ئوھوش، ۋۇي، مېنى بوزەك كۆرۈۋاتاملا، — دېدى سول تەرەپتىكى قىزنقچى سۇۋان مىرابنىڭ قۇلىقىدىن قاتتىق سوزۇپ ئۆزىگە قارىتىپ، سۇۋان مىراب ئاغرىقتا چىدىمای: «ۋاي-جان! ۋاي قۇلىقىم!» دەپ ۋارقىراپ كەتتى.

— مەن ھازىر نېمە دېدىم ھەي جۇۋاينىمەك؟ — دېدى ئوڭ تەرەپتىكى قىزنقچى سۇۋان مىرابنىڭ سول يۇزىگە «چاك!» قىلىپ تەستەك سېلىپ.

— ھەي، سەن مېنىڭ، ماڭا قارا، — «چاك!» قىلىپ سول تەرەپتىكى قىزنقچى سۇۋان مىرابنىڭ مەڭزىگە كاچات ئۇ-رۇپ، ئۇنى ئۆزىگە قارىتتى.

سۇۋان مىراب ئاخىر ئىككىسىنىڭ قولىدىن يۇلقۇنۇپ چىق-قانچە، ۋارقىراپ، پادىشاھنىڭ ئالدىغا تىزلاندى.

— داد، خوتۇنغا تويدۇم، خوتۇن ئالغانىڭ سازايىسى! مەشرەپ ئەھلى پاراقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى.

— ھەي، كۈس ماڭلاي، بۇنىڭدىن كېيىن ئۇچرىغانلا خو-تۇنغا قوچقارلىق قىلامسەن؟

— ياق، پەندىياد پادىشاھىم، بولدى تويدۇم، ھازىرلا بۇ خوتۇنلاردىن ئاجراشتۇرۇپ قويمىسلا، تامبىلىمنىڭ بېغىغا ئې-

سىلىپ ئۆلۈۋالمەن.
مەشرەپ ئەھلى تېلىقىپ كۈلۈشتى.
مەشرەپ خوراز تۇن تەڭگە چىللىغۇچە داۋاملىشىپ، ئاندىن تارقىدى.
كۆل بويىدا ئابدۇرېشىتخان غوجا، مامۇت نۇر، سىدىق بايچەك، سوپى مەزىن يەنە بەش - ئالتە ئادەملەر سۆۋان مىرابقا ھەمراھ بولۇپ قالدى. ئۇلارنىڭ ئالدىغا داستىخان سېلىندى. قوغۇن - تاۋۇز، ئوغلاقتىكى جىگىرى بىلەن قېرىن، ياغلىق ئۈچىيىدە پىشۇرۇلغان ياغ بەررە كەلتۇرۇلدى، ھەممىسىنىڭ روھى كۆتۈرۈلۈپ كەتكەندى.
— مەشرەپ تازا قىزىدى جۇما، ۋاي - ۋاي، — دېدى سۆۋان مىراب كاۋاپنى ھۇزۇرلىنىپ چاينايپ.
— بىر يىلدىن بۇيان، سۇ يوق، ھوسۇل بولمىغاندىكىن، خەق بەك تۇگىشىپ كەتكەن، ھېچقاچان سۇ بۇ قېتىمقىدەك كەڭرى بولمىغان. خەقزە، شۇ خوشلۇقتا مەشرەپنى بەك قىزىتتى، پات - پات سۇنى مۇشۇنداق كەڭرى ئېلىپ كەلسەڭلار، مەشرەپ قىزىۋېرىدۇ، — دېدى مامۇت نۇر.
— ھەي، مەنچە بولسىغۇ ئاياغقۇمنى سۇغا چىلىۋەتكىم بار، «غوجامنىڭ غوجىسى بار، چامغۇرنىڭ ئورىسى». مامۇتاخۇن، ئاياغقۇمدا يوقتەك گەپ قىلماڭلار.
— تۆت يىلدىن بۇيان، ئاياغقۇمغا بۇنداق سۇ كېلىپ باقمىغان جۇما، — دېدى سىدىق بايچەك.
— ھەي، بىلمەيۋاتامسىلەر، ھاماقەتلەر، كېپەك شاڭجاڭنىڭ تويىغا مىڭ كويلۇق نەسىللىك بۇقىنى ئېلىپ بارغىنىڭلارنى ئۇنتۇپ قالدىڭلىما - ھە؟
— ھەببەللى، گەپ مانا مۇشۇ يەردە، — دېدى ئابدۇرېشىتخان غوجا گۈلقەقەلىرى ئېچىلىپ.
— گەپنىڭ نان تېگىدىغان يېرى شۇ، ئىككى كەنتنىڭ سۇ

نۆۋەتىنى ئاشۇ بىر كالا ئاياغقۇمغا ئېقىتىۋەتتى.

— ياۋاللا، هازىرزە، جاهان نېمە بولۇپ كەتتى؟ هەممە ئادەم «يەيمەن» دەپلا تۇرىدۇ، يېگۈزمىگۈچە ئىش ئاقمايدۇ، ئاشۇ كالىغا پۇل يىغقۇچە، خەق بىلەن قان چېچىشمىدۇق، باشقىسى بولدى. مۇشۇنداق كېتىۋەرسەك، كېيىن قانداق قىلىشىپ كېتەرمىز؟ — دېدى سىدىق بايچەك ئۇلۇق - كىچىك تىنىپ.

— هەي سىدىقاخۇن، سەن بۇ تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ ئىچىدىكى ئالقاندەك يەرگە كىرىۋېلىپ، شۇنچىلىك ئىشقا قاقشايسەن. سەن چىقىپ، ناهىيىنى كۆر، قەشقەرگە بار، ئۈرۈمچىگە بار، بولسا ئىچكىرىگە بېرىپ قاراپ باق، خەق نېمە ئىش قىلىۋاتىدۇ؟ ئۇ سەن بىلىدىغان بۇرۇنقى جاهان قالمىدى، سېنىڭ بۇ قىلغىنىڭ خەقلەرنىڭ قىلىشۋاتقانلىرى ئالدىدا هېچنېمىگە دال بولمايدىغان ئىش، هەممە ئادەم هام يېسەم دەيدۇ، بەرسەم دەيدىغان گەپ چىقمايدۇ. جاهاننىڭ ئىشى پۇل بىلەن ئېقىۋاتىدۇ، قۇرۇق گەپ قۇلاققا ياقمايدۇ، ئاغىنە. ئۈرۈق - تۇغقان، ئادەمگەرچىلىك، پرىنسىپ دېگەنلەرنى توپا بېسىپ قالدى، هەممىسى پۇل، سېنى بىر كىم ئۆيىگە قىچقىرىپ، بىر قاچا ئاشنى هەرگىز بىكارغا بەرمەيدۇ، مەسىلەن، هازىر تەشكىلمۇ تەشكىلگە پارا بەرمەي بىر ئىش قىلالمايۋاتامدۇ؟ مانا بۇلتۇر مۆلدۈر ئاپىتى بولۇپ، ناهىيە ۋىلايەتتىن قۇنقۇزۇش ياردىمىنى جىقراق ئالمىز دەپ، تۆت ماشىنا ئېسىل ياغاچ ئېلىپ بېرىۋىدى، ئوتتۇز تونىنا ئوغۇتنى ئوشۇق بېرىپتۇ. ئۈرۈمچىگە قۇنقۇزۇش تەلەپ قىلغىلى ماڭغانلارمۇ بەش مىڭ كويلۇق سوۋغا - سالام تەييارلاپ بېرىپ، ئون بەش تونىنا يالتىراق هەل قىلىپ كەپتۇ، قانداق؟ — دېدى سۇۋان مىراب. ئولتۇرغانلار ئۇنىڭ ئاغزىغا هاڭۋېقىپ قاراپ قېلىشتى، ماموت نۇ پېشانىسىگە بىرنى ئۇردى.

— ئاللا، ما ئىشنى كۆر، تېخى بىز هېچ ئىش قىلماپتىمىز.

— جاهاننىڭ ئىشلىرى مۇنداق بولۇپ كەتتى دەڭلار.
— بىز ئەمدى ھەر قېتىم سۇ، ئوغۇت دېسەك، شۇنداق قىلارمىزما؟ بۇنىڭغا جان توشارما؟
— بۇنىڭدىن كېيىنكىسىنى خۇدا ئۆزى بىلىدۇ.
— مەنچە، ئاياغقۇم سۇ ئىچىدىغانلا ئىش بولسا، سېلىق چاچساق، خەق ئىشتىننىنى ساتسىمۇ بېرىدۇ، جۇما، — دېدى سوپى مەزىن.
— ئۇغۇ راست، ئەمما خەققە تەس، — دېدى مامۇت نۇر.
ھەممىسى بىردەم شۇك بولۇپ قېلىشتى. سۇۋان مىراب شاپاق دوپپىسىنى قولىغا ئېلىۋېلىپ، يېڭى قىردۇرغان سىدام بېشىنى بىردەم قاشلىغاندىن كېيىن دېدى:
— ئۆزۈڭلارنىمۇ قىينىماي، تايىنلىق دەردىنى بىرلا تارتىڭ-لار. سۇيىڭلارنىڭ مۇشۇنداق تەس بولۇشى سىلەرنىڭ ئاياغ پاينا-تا بولغانلىقىڭلاردىن بولۇۋاتىدۇ. پۈتۈن يېزا بويىچە ئون سەك-كىز كەنتنىڭ ئۆستىڭىنى چىڭ باغلاپ، ھەممە سۇنى يىغىپ چىڭقاققا سالمىسا، بۇ يەرگە سۇ چىقمايدۇ، بۇنى قىلماق تەس، شۇڭا، سىلەر يالجماي كېلىۋاتسىلەر.
— راست زادى! — ھەممىسى ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ماقۇللى-دى.
— ھۆكۈمەتنىڭ بىر ئىشقا ئەقلىنى ئىشلىتىشكە چولىسى تەگمەيۋاتىدۇ، مۇشۇ ئاياغقۇمنىڭ كەينى قۇملۇقىدا، بىر يېرىم كۈن ئېشەكلىك ماڭسا، دەريانىڭ ئۇرنى ئاياغقۇمدىن خېلى كۆپ ئېگىز، ئەگەر ناھىيە كۆچەپ، مۇشۇ قۇمنى كېسىپ بىر ئۆستەڭ ئالسا، ھەممە خاپىلىق تۈگەيتتى.
— ھە راست، — دېيىشتى ھەممىسى.
— بۇنىڭغا قانداق قىلىپ ناھىيىنى ماقۇل كەلتۈرگىلى بولىدۇ؟ — دېدى مامۇت نۇر كۆزلىرى چاقنىغان ھالدا.
— بۇنىڭ يولى ئاسان، — دېدى سۇۋان مىراب تەكىنگە

يانپاشلاپ.

— ئاۋۋال مۇشۇ ئەھۋالنى پۈتۈپ، بىر ئاخشامدا شۇجىنىڭ ئۆيىگە بارىمىز.

— بىر نەرسە ئاپىرىمىزما؟ — دېدى سىدىق بايچەك.

— ئاپارماي بولامتىكى؟ ئاپارمىساق، «سىلەر قايتىپ تۇرۇڭلار، بىز پارتكومدىكىلەر مۇزاكىرىلىشىپ باقايلى» دەيدۇ، ئىش ئاقمايدۇ. ھازىر تۇرمۇك شۇجى تازا ئۆي سېلىۋاتىدۇ.

— ئۇنداقتا، تېرەكتىن يىگىرمە - ئوتتۇز تال كېسىپ ئاپارساق بولىدىكەن، — دېدى سىدىق بايچەك.

— گەپنىڭ بېلىگە تەپمەي تۇرە ئاداش، ئۇ دېگەن ئاياغقۇمدەك كەنتتىن ئون سەككىزنىڭ شۇجىسى، تېرەك دېگەن سەن ئاپىرىپ بەرمىسەڭمۇ ئاللىقاچان بېرىپ بولدى.

— ئەمىسە يىگىرمە - ئوتتۇز ئادەمنى ئاپىرىپ، ئۆيىنى ياسىتىپ بېرەيلى، تامچى، ياغاچچى دېگەن بىزدە تولا، — دېدى بايچەك.

— نېمانداق غەرەز ئۇقمايسەن؟ گەپ قىلغىلى قويساڭا، — دېدى سۇۋان مىراب تېرىكىپ.

— ئاغزىڭنى بىردەم باسقىنا سەن، بىر ئادەم گەپ قىلسۇن. قاندا تولا قوشۇق سالماي، — دېدى ئابدۇرېشىتخان غوجام كايىپ.

سىدىق بايچەك غىققىدە بولۇپ، ئىزا تارتىپ ئولتۇرۇپ قالدى. سۇۋان مىراب گېپىنى داۋام قىلدۇردى:

— تۇرمۇك شۇجى كۆملاچ تام سېلىپ ئولتۇرمايدۇ، سەمونت بىلەن پىششىق خىشتا سالىدۇ، سىلەرنىڭ تامچى، ياغاچچىلار دېگەن ئۇنداق تامنى كۆرۈپ باقمىغان. ئۇ ئادەمنىڭ ھازىر پۇلدىن باشقىغا ئېھتىياجى يوق. ئىككى مىڭنى قاتار قىلىپ، شەھەرلىكلەرگە ئوخشاش قەغەز خالتىغا سېلىپ، ئاستا داستىخانىنىڭ بۇرجىكىگە قويىمىز، ئىش ئاقىدۇ. ئۇ ئادەم ناھەر

يىگە يوللايدۇ. دوكلات گۇڭشېدىن ناھىيدىكىلەرگە ئۆتكەندە، ناھىيىدىكىلەرگە نېمە لازىم، ئۇنى شۇ چاغدا بىلمىمىز. ناھىيە ۋىلايەتكە يوللايدۇ، ۋىلايەتتىكىلەرگە نېمە كېرەك، ھەربىرىنى تېپىپ، كۆڭلىدىكىنى ئېلىپ، ئاپىرىدىغانلىنى ئاپىرىدىغان گەپ.

— ياللا، قۇمدىن ئۆستەڭ چاپماق تەسكەن.

— بۇ ئىش قۇمدىن ئۆستەڭ چېپىشتىن نەچچە ھەسسە تەس. قىلدىن ئىنچىكە، نازۇك، سەل مايماق كەتسە، بۇزۇلغىنى بۇزۇلغان، مۇشۇنىڭغا ئىنجا بولسا بولىدۇ.

ھەممىسىنىڭ بېشى ساڭگىلاپ كەتتى. سېلىق يىغقان مەزگىلدىكى دېھقانلار بىلەن بولغان ئېچىنارلىق ھالەت كۆز ئالدىغا كەلدى. قۇلاقلىرىغا يىغا ـ زارە، ناله قىلىش، تىللاش، قارغاشلار ئاڭلانغاندەك بولدى.

— سىلىچە قانداق قىلساق بولار غوجام؟ — دەپ سورىدى مامۇت نۇر ئاق ئارىلىغان بېشىنى تاتىلاپ.

— مۇشۇ بەلەن گەپ، خوپ چارە بولدى. شۇنداق قىلمىمىز، — دېدى ئابدۇرېشىت ئىمام كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ، يوغان قورسىقىغا قويۇۋالغان قولىدىكى تەسۋىيىنى بىر تالدىن سىيرىپ. مامۇت نۇر سىدىق بايچەك بىلەن قارىشۇالدى.

ئەتىسى ئابدۇرېشىت ئىمام مېھرابتا ئولتۇرۇپ، ئۇزاق ۋەزخانلىق قىلىپ، بۇ ئىشنى ئاياغقۇملۇقلارغا ئېلان قىلدى. ئاياللار لېۋىنى چىشلەپ تۇرۇپ، كونا تۇگۈنچەكلىرىنى يېشىشتى، ئەرلەر تارشىدەك قاتقان قارا قوللىرىدىن تىترىگەن ھالدا پۇل چىقاردى. ئۇلارغا پەقەت ھازىر كۆز ئالدىدىن توختىماي ئۆتۈۋاتقان قۇملۇق ئارىسىدىكى پارقىراپ ئېقىۋاتقان بىر ئۆستەڭ سۇلا ئەڭ زور ئۈمىد ھەم تەسەللى ئىدى. ئىشلار سۇۋان مىراب دېگەندەك بولدى. ئىككى مىڭ يۈەننى يېزا سېكرېتارىغا ئاپاردى، ھاكىمىنىڭ ئۆي سېلىشىغا ئون بەش ھاشارچى بىر ئاي ئىشلىدى، مانا شۇنداق قىلىپ، ئىشلار ۋىلايەتكە يۇرۇشتى، ۋىلايەتكە ئاتاپ، يۇز

تال تېرەك كېسىلدى. يۇز جىك زىغىر يېغى، تۆت تاغار ياڭاق، بەش تاي سۈپەتلىك پاختا تەقلەندى. بۇلار ئۇچۇن، كۈچى بارلار كۈچىنى، پۇلى بارلار پۇلىنى، نېمىسى بولسا شۇنى چىقاردى. قوي سېتىلدى، تۇخۇم سېتىلدى. ھەممە ئادەم بۇ ئىشلارغا چىشىنى چىشلەپ تۇرۇپ چىدىدى. مانا بۇلار سۇ ئەكىلىدىغان نەرسىلەر، پەقەت ئاشۇ ئىش بۇزدى مۇھەممەتئىمىن سەيدىن سارائىلا تۆشىنى چىقىرىپ تۇردى. ئەمما ئۇنىڭ بۇ ئىشلار توغرىسىدا ئوڭ ـ تەتۇر سۆزلىمىگىنى، ئىشنى بۇزمىغىنى ئۇچۇن، ھەممە خاتىرجەم بولۇشتى.

13

نۇسرەت قوناقلىق بويىدىكى جىگدىلىككە كەلدى. ياز ئاخىرلىشىپ، دەسلەپكى شەبنەم چۈرۈچ بولۇشقا باشلىغان قوناقلارنىڭ يېشىل ياپراقلىرىدا تاۋلىناتتى. جىگدىلەر قۇياشنىڭ قىزغۇچ نۇرىدا، ئاجايىپ شوخ جۇلالىنىپ تۇرىدۇ. سەھەرنىڭ سالقىن، نەم ھاۋاسى قۇمنىڭ قۇرغاق يۇزىنى سىيلاپ ئۆتۈپ، كېۋەز، كەندىرلەرنىڭ چۇچۇمەل پۇرىقىنى دىماغقا ئۇرىدۇ. قىزغۇچ ياپراقلىرى پارقىراپ، تارتىنچاق قىزنىڭ مەڭزىدەك تاۋلىنىپ تۇرغان كېۋەزلىكتە، ئەمدىلا چىش يېرىپ ئېچىلىشقا باشلىغان كېۋەزلەر قۇياش نۇرىدا كۈمۈشتەك بىغۇبار كۆرۈنىدۇ. كېۋەزلىك قىرلىرىدىكى ئوتقاشتەك جۇلالىنىپ تۇرغان زاراڭزا چېچەكلىرى ئۇستىدە پەرۋاز قىلىشىپ ئۇچۇشۇۋاتقان ھەسەل ھەرىلىرى كىشىگە بەختىيارلىق ئېچىدە چۇرۇقلىشىپ ئوينىشىۋاتقان شوخ قىزلارنى ئەسلىتىدۇ.

نۇسرەتنىڭ ئولتۇرۇشقان قارا كۆزلىرىدىن ئادەمنىڭ ئېچىنى سېرىلدۇرىدىغان قايغۇ ـ مۇڭ يېغىپ تۇراتتى، پۈسمىلاق بۇغداي ئۆڭ يۈزىنىڭ نۇرلىرى ئۆچكەنىدى، ئېلىپتەك بۇرنى

سارغىيىپ، چىلاندەك لەۋلىرى قورۇلۇپ كەتكەنىدى. نۇسرەتـ
لىك شۇ ھالىتى ئۇنى مەجنۇنتالىنىڭ نازۇك شېخىدەك، نازاكەتـ
لىك ھەم ئەۋرىشىم قىلىپ قويغانىدى.

ئاق داكا داستىخاننى مۇرىسىگە سېلىپ، قۇرۇق قاپاقنى يۇدۇۋالغان نۇسرەت بىر بېسىپ ـ ئىككى بېسىپ، جىگدە تۇۋىددـ
كى بىر ئورەكنىڭ ئالدىغا كەلدى. بۇ ھېلىقى چاغدا، ياسىننى ساقلاپ، ئېسىدىن كېتىپ، كۆكسىنى باسقان ئورەك ئىدى. ئۇنىڭ ئىچىگە قاچاندۇر سۇ كىرىپ سىڭىپ، يەنە قاغجىراپ كېتىپتۇ، ئۇ ھەيران بولۇپ تىكىلىپ قالدى.

ئورەك گىرۋەكلىرىدە ساقلىنىپ قالغان تىرناق ئىزلىرى تېخىچە قېتىپ تۇراتتى، ئۇ مۇشۇ ئورەكنى ئۆزىنىڭ تىرناقلىرى بىلەن تاتىلاپ كولىغىنىدىن ھەيران قالدى. ھازىر ئۇنى ھەرگىز كولىيالمايدۇ. كولىغۇدەك مادارىمۇ يوق، ئۇ چاغدا، تومۇرلىرىغا پاتماي يۇرىكىنى قېپىدىن يېرىپ چىقارغۇدەك ئوخچۇپ تۇرغان بىر سېھرىي كۈچ ئۇنى كولاتقانىدى. ئەنە ئاشۇ تىرناق ئىزلىرى چەكسىز لەززەتنىڭ شاھىدى. ئۇ چاغدا، ئۇنىڭ يۇرىكى ساق ئىدى، قانلىرى شاۋقۇنلۇق ئۆركەشلەپ ئاققانىدى. يەرنى قازغانـ
دا، ئۇنىڭ تىرناقلىرى يېرىلىپ كەتكەن، قاتتىق ئاغرىغان، ئۇ ئاشۇ ئاغرىقتىنمۇ ئازابلانماي، لەززەت ئالغانىدى. نۇسرەتنىڭ چەكسىز قايغۇلۇق كۆزلىرى كۆل ئارىسىدىن ۋالىلداپ چوغ كۆـ
رۈنگەندەك سۇس چاقنىدى، لەۋلىرىگە تەبەسسۇم، چىرايىغا قەـ
زىللىق يۈگۈردى. مەستخۇش چاقناپ تۇرغان بىر جۈپ قوڭۇر كۆز ئۇنىڭغا تاقەتسىزلىك بىلەن تىكىلدى. بۇ كۆزلەر نېمىدېگەن ئوتلۇق، كۆيدۈرگۈچ كۆزلەر. بۇ كۆيدۈرگۈچ ھېسسىيات شۇنـ
چىلىك لەززەتلىك ئىدىكى، ئۇنىڭ تومۇرىدىن شۇنچە يېقىملىق ئېقىپ ئۆتتى. ئۇنىڭ پەيلىرى تارتىشىپ، ئۇگىلىرى بوشىشىپ كەتتى. ئۇ خۇددىنى بىلمەي تولغاندى، بەدەنلىرى ئوتتەك قىزـ
دى، خېمىرەدەك يۇمشاپ كەتتى. ئۇ ئەڭ شېرىن چۈش كۆرۈۋاتـ

قاندەك، ھالسىزلىنىپ يېتىپ قالدى. كۆچلۈك قوللار ئۆزىنى مەھكەم قىسىۋالغانلىقىنى، ئوتتەك بەدەن، كۆيدۇرگۈچ تىنىقلار بوينىنى يېلىنجىتىۋاتقىنىنى سەزگەندەك بولدى. بىراق يەنە ئۆزىنىڭ ئۆمرىدە يېتىپ باقمىغان يۇمشاق ئورۇندا ئەمەسلىكىنى، قېرى جىگدىنىڭ قوپال، قاتقان قوۋزاقلىق، مودۇر - چوقۇرلىرىنىڭ تېنىگە تېگىپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. شېرىن چۈشلەر ئاستا - ئاستا غايىب بولۇپ، يېقىمسىز ئازابلىق دۇنيا قايتىپ كەلدى. كۆيدۇرگۈچ ئاپتاپ، قۇملۇقتىن كېلىۋاتقان ئىسسىق ھاۋا، قاغجىرغان يەر، جىگدە پۇتاقلىرى دۇمبىسىگە قاتتىق پېتىپ ئاغرىتماقتا. ئۇ، بۇنى ھېس قىلىپ، يىغلۇۋەتكىلى تاسلا قالدى. تېخى ھازىرلا ئۇنى مەست قىلغان لەززەتلەر نەلەرگە كەتتى؟ ئۇ جىگدە پۇتاقلىرىنىڭ قاتتىق پېتىشىغا چىداپ، لېۋىنى چىشلەپ، كۆزلىرىنى يۇمۇۋالدى. كۆزىنى ئاچسىلا، بۇ جاھاننى كۆرۈپ، ھەممە لەززەتتىن قۇرۇق قالىدۇ. دائىملىق بار، يېقىمسىز شىلدىرلاۋاتقان قومۇشلۇقلارنى، كۆرۈمسىز قۇملۇقلارنى، چۆللۈكنى كۆرىدۇ. كۆزىنى يۇمسا، شۇنچە گۈزەل ئىللىق دۇنياغا قايتىدۇ. ئۇنىڭ قېشىدا ياسىن تۇرماقتا. ياسىننىڭ تەر پۇراقلىرىدىن جەننەتنىڭ ھىدى كېلىۋاتىدۇ. ياسىننىڭ كۆچلۈك بىلەكلىرىنىڭ قىسىشى ئۇنىڭ نەپسىنى سىقىپ قويدى. ئۇ، يۇلقۇندى:

— مېنى قويۇۋېتىڭ، مېنى قويۇۋېتىڭ، ۋارقىرايمەن!

نۇسرەت ئۆزىنى ئاۋازىدىن ئۆزى قاتتىق چۆچۈپ كەتتى. ئۇ مۇزدەك قاپاقنى كۆكسىگە بېسىپ، چىڭ قۇچاقلىۋالغاندى. قاپاق توپىلىق يەرگە چۈشۈپ يۇمىلاپ كەتتى. ئۇ ياسىننى يىتتۈرۈپ قويدى. ھېچ يەردە، قوناقلىقتا، كېۋەزلىكتە، قۇملۇقتا، جىگدىلىك ئارىسىدا يوق. يولدا تۇرامدۇ نېمە؟ ھارۋىنىڭ يېنىدا، بوينىنى قىسىپ كۈلۈمسىرەپ قاراپ تۇرۇپتۇغۇ؟ گەپ قىلىشقا ئاغزىنى ئاچاي دەيدۇ. ئەمما ئاچمايدۇ. يا نۇسرەتنىڭ يېنىغا

كەلمەيدۇ. پەقەت بىر خىل غەمكىن قىياپەتتە، كۆزىنى چاقنەتىپ، قاراپ تۇرىدۇ.

— نېمانداق قاراپ تۇرىسىز؟ نەۋاخ مەن بۇ يەردە ساقلاپ تۇرغىلى! — نۇسرەت شۇنداق دەپلا ئۇنىڭغا قاراپ ماڭدى. شۇ ئان ياسىن يوقالدى. ئۇ، قاپاقلا پۈتلىشىپ دۇم چۈشتى، توپا توزىدى. ئۇ ئۆمىلەپ، جىگدىنى چىقىپ قۇچاقلاپ يىغلىدى، ئۇ شۇنداق قاتتىق ئۆكسۈپ يىغلىدىكى، يۈرەك، زىلۋا تەنلىرى لاغىلداپ تىترەپ كەتتى:

— ئىسىت، رەھمەتلىك، نېمىشقا ئۇنداق قىلدىڭ؟ ئاچچىقىڭغا پايلىماي شۇنداق قىلامسەن تاش يۈرەك؟ نېمىشقا مېنىمۇ بىللە ئېلىپ كەتمىدىڭ؟ مەنمۇ كېتەتتىم ئەمەسمۇ، ماڭا ئىشەنمىدىڭمۇ؟ ماڭا ئەمدى تىرىكلىكىڭنىڭ نېمە كېرىكى، مەن ئاجىزنى نېمىشقا ئويلىمىدىڭ؟

نۇسرەت ھالسىزلىنىپ جىگدىگە يۆلەنگىنىچە، ئاستا سىيرىلىپ ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇزۇن تال ـ تال كىرپىكلىرى ئارسىدىن توختىماي ياش ئېقىپ، يۈزىنى يۇيماقتا ئىدى. توق بۇغداي ئۆڭ يۈزى تاتىرىپ، سۇس قايغۇلۇق پارقىراپ كەتتى. بۇرۇن تۆشۈكلىرى كېڭىيىپ، تىنىقى يېتىشمەي قالدى. ئۇ ئۆتكەندىمۇ دەل مۇشۇ جىگدىگە يۆلىنىپ، ئەڭ شېرىن لەززەتتىن ھالسىزلىنىپ، مۇشۇنداق ئولتۇرۇپ قالغانىدى. ھازىرمۇ خۇددى شۇنداق بولدى.

14

كېچە، سۇس ئاي نۇرى ئۆمۈچۈك تورى ساڭگىلاپ تۇرغان تۆڭلۈكتىن تۆكۈلۈپ، ئۆينىڭ ئىچىنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى. ئاندا ـ ساندا، ئىتلارنىڭ قاۋاشلىرى، پاقىلارنىڭ كۇرۇلداشلىرى ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ. يىراق قۇملۇق ئارىسىدىن ئېچىرقىغان

تۇلكىنىڭ ھۇۋلىغان ئاۋازى كەلدى. كۆلنىڭ بويىدىن بولسا كېرەك، بىرسىنىڭ ئالىتاغىل ئاۋازدا چىڭقىلىپ ئېيتىۋاتقان ناخشىسى ئاڭلاندى. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن بېشىنى گىرەلەشتۈرۈلگەن قوللىرىغا قويۇپ ئوڭدا ياتقانىدى. ئۇنىڭ ھېچ ئۇيقۇسى كەلمىدى. ئۇنىڭغا جاھان تۇرۇپ تارلىشىپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلدى. مانا، بۇگۈن جامائەت ئابدۇرېشىت غوجىنىڭ باشلامچىلىقىدا، ناھىيە ھاكىمىنىڭ تويىغا ئاتاپ بىر كالا ئېلىپ مېڭىشتى. ياغاچ ـ خىشلارمۇ ماڭغۇزۇلدى، ئادەملەر ئىشلىدى. بۇلارغا زادى سۇ كېلەرمۇ، ھۆكۈمەت قۇملۇق ئارىسىدىن سۇ باشلىغىلى ئۇنار-مۇ؟ مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىڭ بۇنىڭغا ھېچ ئىشەنگۈسى كەلمەدى. ئۇلار ۋىلايەتكە يوللىۋەتسىلا ئىشى تۈگەيدۇ. ۋىلايەتتىكى-لەرنىڭ بىر كەنت خەلقىنى ئويلىغىلى چولىسى تېگەرمۇ؟ تەييار-لانغان يۈز تال ياغاچ، ياڭاق، پاختىلار كۆچىنى كۆرسەتسە، مۇزاكىرىدىن ئۆتەرمۇ؟ مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئۇلۇق ـ كىچىك تىنىپ ئورنىدىن تۇردى. سۆرىلىپ چىقىپ، غاڭزىسىنى سىيلاش-تۇرۇپ تېپىپ موخۇركا سالدى. ئاچچىق ئىس ئۆيدىن چىقىۋاتقان زەي پۈرىقى بىلەن ئارىلىشىپ كەتتى.

— نېمانداق ئۇخلىمايسىنوي؟ — دېدى ئۇ تۇگۇلۇپ يېتىپ توختىماي ئۇلۇق ـ كىچىك تىنىۋاتقان ئايالىنىڭ ۋىجىك يەلكىسى-نى ئالقانلىرى بىلەن ئاستا سىيلاپ. ھەمشىرىخانىنىڭ قۇرۇق ئۇستىخانلىق ئەتلىرى ئالقىنىغا تېگىشى بىلەن، ئۇنىڭ كۆڭلى بۇزۇلدى. بىر چاغلاردىكى گىرە خېمىرىدەك چىڭ بەدەنلەر نەگە كەتتى؟ ئۇ، ئىچى سىيرىلگەن ھالدا، كۆندىن ـ كۈنگە كىچىك-لەپ كېتىۋاتقان، كىچىك بالىدەك پىشىلداپ تىنىپ ياتقان ئايالى-نى ئۆزىگە تارتتى. ئۇنىڭ بوغۇزى ئېچىشتى. مانا ئۇ ئايالىنى مۇشۇنداق مېھرى بىلەن باغرىغا ئالمىغىلى ھەتتا ئۇنى سۆيۈنۈش ئىچىدە تۇتۇپ، شەپقەتلىك كۆزلىرى بىلەن سىنچىلاپ قاراپ باقمىغىلى ئۇزۇن زامانلار بولۇپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭ كۈنلىرى

ئېتىز ئىشلىرى، باپكارنىڭ كۆلىنىڭ بويىدا چىلىم تارتىشىپ ئولتۇرۇش، بەش ۋاخ مەسچىتكە بېرىش بىلەن ئۆتۈپ كېتىپتۇ. تالادا بىر كىملەر بىلەن غىژىلدىشىپ قالسا، ئۆيگە كېلىپ، مانا مۇشۇ كۆتۈرۈشلۈك ئاجىز ئايالىدىن دەردىنى ئاپتۇ، غالجىرلىقى تۇتسا، ئاچچىقى بېسىلغۇچە دۇمبالاپ، توپىغا يۇمىلىتىپتۇ، گويا خاپىلىق، گۇناھ مۇشۇ ئايالىدىن كېلىۋاتقاندەك. ئۇ ئۆزىنى چەكسىز خىجىلچىلىق ئىچىدە سەزدى. ھازىر قاراڭغۇدا ئۇنىڭ چىرايىنى كۆرۈش مۇمكىن ئەمەس، ئۇ ھەمشىرىخانىنى توي كېچىسىدىكىدەك چەكسىز ئىنتىزارلىق بىلەن ئاۋايلاپ باغرىغا باسىتى. يىرىك ساقاللار چىرمىغان، گۈپۈلدەپ چىلىم پۇرىقى كېلىدىغان تۇمشۇقىنى ھەمشىرىخانىنىڭ مۇزدەك سوغۇق، قوشۇقتەك كىچىك مەڭزىگە باستى.

چوغدەك كۆيدۈرىدىغان پۈسمىلاق يۇمشاق يۇزلەر قېنى؟ ئۇ خۇشلۇقى تۇتۇپ قالغاندا، پات - پات قارام، كەپسىز سەككىز ياشلىق ئوغلى ئېلىنى ئوينىۋاتقان يېرىدىن تۇتۇۋېلىپ، چىڭ قۇچاقلاپ، ئاپتاپتا كۆيگەن يالىڭاچ قورساقلىرىغا سۆيۈپ قويىدۇ. «نوچى بالا، پەقەت سەنلا دادامغا تارتتىڭ» دەپ ئەركىلىتىدۇ. مانا ھازىر ئۇ خودىدى شۇ ئوغلىنى قۇچاقلىغاندەك ھېس قىلىپ قالدى. ۋاي ئىسىت، بۇ بىچارە نېمانچە كىچىكلەپ كەتكەن؟ ئاياغقۇمنىڭ قىز - چوكانلىرى كۆكسى بىلەن داڭلىق. كۆكسى ئۆزىدىن بۇرۇن چوڭىيىپ بولىدۇ، ھەمشىرىخانىنىڭ ئەلۋەتتە شۇنداق ئىدى، ئەمما ھازىر ئۇنىڭ ئورنىدا ناسۋال قاپقەدەكلا سولاشقان تېرە قاپتۇ.

— جېنىم خوتۇن، نېمانچە يىگىلەپ كەتكەنسەن؟ — دېدى مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ھەمشىرىخانىنىڭ بوينىغا تۇمشۇقىنى سۈركەپ. ھەمشىرىخان گەپ قىلماستىن ئۆكسۈپ يىغلىغىلى تۇردى.

— ئۇنداق قىلساڭ، تېخىمۇ ئىچىمنى ئاغرىتىۋېتىسەن.

دائىم قارىسام گەپ قىلمايسەن، ئىچىڭگە تىنىپ يۇرۇۋېرىپ، ئۇگىشىپ كېتىسەن. قېرىغان چاغدا سەندىن ئايرىلىپ قالماي.

مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىڭ ئاۋازىغا ئاخىرى يىغا ياماشتى. ئۇ گەپ قىلالماي قالدى. ھەمشىرىخان تېخىمۇ بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى. ئۇ ئۇزۇندىن بېرى دەردى ئىچىگە توشۇپ كېتىپ، ئەمدى سىرداشقا يولۇققاندەك، ئېرىنىڭ بوينىغا چىڭ چاپلاشتى.

— ھەممە ئىشلار ئۆتتى، كەتتى. بىر ئىشنى ئۇنداق ئويلاپ-مۇ - بۇنداق ئويلاپمۇ ھېچقانداق قىلالمىدىم. سىلىگە دەي دېسەم، ئەمدى بۇ قېتىم ئۇرسىلا، تىرىك قېلىشىمغا كۆزۈم يەتمەيدۇ. باشقا تارتىشىدىغان ھېچنېمەم يوق، مۇشۇ بالىلىرىم بىلەن قېرىغان دادامنىڭ توغرىسىدىن كۆزۈم ئوچۇق كېتىدۇ. ئەمدى مېنى ئۇرمىسىلا، ھەر قانچە گۇناھ ئۆتۈلگەن بولسۇن، ئۇرمىسىلا. مەن شۇ دەردىمنى دەي، سىلىگە دېمەي كىمگە دەيمەن؟ دېمەي دېسەم، چارەم بولمىدى، كونىلىق قىلىپ، قان تېپىر بەردىم، ئوقۇتتۇم، بولمىدى. يېقىندىن بۇيان نۇسرەتنى كۆرگەنلا، ئۇ مەندىنمۇ بەك تۇگىشىپ كەتتى. سىلىدىن ئۇ دۇنيا - بۇ دۇنيا رازى بولاي، كۆزۈم ئوچۇق كەتمىسۇن. مەندە گۇناھ يوق، باللىنى يېتىم قىلمىسىلا.

— ئىچىمنى ئاغرىتما خوتۇن، بۇنىڭدىن كېيىن، ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشكۈدەك ئىش بولسىمۇ، سېنى ئۇرمايمەن، خوتۇن، ئۇنىڭ ئورنىغا ئۆزۈمنى ئۇراي، ئېشەكنى ئۇراي، ئۇنداق دەۋەرمە، كۆڭلۈم بەك بۇزۇلۇپ كېتىۋاتىدۇ.

مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئۆزىدىن تۇتۇۋالالماي يىغلاپ تاشلىدى. بايىتىن بېرى، ياق، ئۇ ئۆمرىدە تا ھازىرغىچە ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، پەقەت كۆزىدىن ياش چىقارماسلىققا تىرىشىپ كەلگەنىدى. ئاخىرى بەرداشلىق بېرەلمىدى.

ئايال تېخىمۇ ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتتى:

— نۇسرەت ، ئىسىت بىچارە قىزىم. . . بىر تاللا — قىزىم دېسەم، كۆزىگە قارىسام. . . مانا ئەمدى. . . ئۇنىڭ بويىدا قاپ-تۇ.

— نېمە؟ — مۇھەممەتئىمىن سەيدىن چۆچۈپ ياندۇرۇپ سورىدى.

— قورسىقى يوغىناپ قاپتۇ.

— سەن ئىپلاس! — مۇھەممەتئىمىن سەيدىن خوتۇنىنىڭ چېچىدىن قامالالاپ تۇتقانچە، ئورنىدىن چاچراپ تۇردى. خوتۇنى ئاغرىققا چىدىماي، ۋارقىراپ كەتتى. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن مۇشتۇمىنى كۆتۈرۈپ بولۇپ، توختاپ قالدى. تېخى ھازىرلا دېگەن گېپىنى يادىدىن چىقىرغانىدى. ئۇ دەرھال خوتۇنىنى ئىتتىرىۋېتىپ، تاشقىرى ئۆيگە ئوقتەك ئېتىلىپ چىقتى.

— قېنى سەن نۇسرەت، قېنى سەن پېشانەمگە ئۇنگەن شۇم-بۇيا؟ مەن سېنى ئۆلتۈرۈپ ئىتقا تاشلاپ بەرمەيدىغان بولسام!

ئۇ چوڭ دادىسىنىڭ يېنىدا تۇگۈلۈپ ئۇخلاۋاتقان بالىلىرى ئارىسىدىن نۇسرەتنى چېچىدىن سۆرەپ چىقتى. بالىلار قېيا-چىيا قىلىشىپ يىغلاشتى. ھارۇن بوۋايمۇ ئويغاندى، بوۋاي، ئايالى، بالىلىرى يىغلاپ يالۋۇرۇپ ئۇنىڭ پۇتىغا ئېسىلدى. ئەمما ئۇنىڭ قۇلىقىغا ھېچنېمە كىرمىدى. ئۇ نۇسرەتنىڭ ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە ئۇرۇۋەردى. نۇسرەت دەسلەپ چىرقىراپ يىغلىدى، بارا - بارا ئۇنىڭ ئۇنى ئۆچۈپ كەتتى. سىرتتا، يىراق - يېقىندىن چۆچۈشۈپ ئويغانغان ئىتلارنىڭ قاۋغان ئاۋازلىرى ئاڭلاندى.

مۇھەممەتئىمىن سەيدىن چاچلىرى چۈۋۈلۈپ، ھوشىنى بىلمەي قالغان قىزىنى ئۆينىڭ تۆۋرۈكىگە باغلىدى. قولىغا ئېشەك ھەيدەيدىغان قامچىسىنى ئېلىۋېلىپ، ئۇنىڭ يالىڭاچ پاچىقىغا ئۇرۇشقا باشلىدى.

— مەن سېنى ياسىن مەدەكنىڭ گۆرىگە كۆمۈۋېتىمەن، ماڭا ئەمدى بۇ يۇرتنىڭ نېنى ھارام.

— ئوبدان دادا، تاتلىق دادا، مەن ئۇنداق قىلمىدىم. ئەسكى ئىش قىلمىدىم، مەن قەسەم قىلىپ بېرەي، مەن ئەسكى ئىش قىلمىدىم. مەن سىزنىڭ يۈزىڭىزنى تۆكىدىغان ئەسكى ئىشنى قىلغان بولسام، قاقشالدەك قۇرۇپ ئۆلەي! گېپىمگە ئىشىنىڭ دادا!

— قورسىقىڭدىكى نېمە؟ . . . ۋاي ئىسىت، دادا ـ بالىغۇ بىز . . . مەن نېمە بولغان ئادەم؟ ئۇلۇغ خۇدا، ماڭا يەنە قانداق شەپقەتلىرىڭ بار؟ كۆرسىتە خۇدا! — مۇھەممەتئىمىن سەيدىن بېشىنى چاڭگاللاپ يىغلاپ كەتتى. ئاندىن ئۆزىنى كاچاتلاپ، ساقاللىرىنى يۇلغىلى تۇردى.

— ئوبدان دادا، مەن خوش بولاي، ئۇنداق قىلماڭ، مەن گۇناھ قىلمىدىم، ھېچ ئەسكى ئىش قىلمىدىم، بىلمەيمەن، ئۆزۈ-چە مۇشۇنداق بولۇپ قالدى.

— دادا، قىز باققانغا دادا! — مۇھەممەتئىمىن سەيدىن بىردىنلا ئەسەبىيلىك بىلەن ۋارقىراپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

بوۋاي تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن نۇسرەتنى تۇۋرۇكتىن يەشتى. بوۋاي ۋە ئانا ـ بالا قۇچاقلىشىپ يىغلىشىپ كەتتى.

— ئوبدان قىزىم، راستىڭنى دە دېسە ئۇنىمايسەن، بۇ زادى نېمە سېھرىي ـ ئەسنا؟ ئەسكى ئىش قىلمىدىم دەيسەن، بۇ زادى نېمە ئىش؟

— ئوبدان ئانا، جېنىم ئانا، مەن ھەرگىز ئەسكى ئىش قىلمىدىم. نەچچە قېتىم قەسەم قىلدىم، قەسىمگە ئىشىنىڭ، مەن ھېچ بىلمىدىم.

— بالام، ئۆلسەڭمۇ راست گەپ قىلە، جېنىم بالام.

— ئوبدان ئانا، قەسىمگە ئىشىنىڭ، مەن راست گەپ قىلدىم. . .

بىرقانچە كۈن جىممىدە ئۆتۈپ كەتتى. ھەمشىرىخان كۈنلە-رىنى توختىماي يىغلاش بىلەن ئۆتكۈزدى.

هارۇن بوۋاي كىچىك نەۋرىلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ، ئېشەك بىلەن قوينى ئېلىپ، ئەتىگەنده چىقىپ كېتىدۇ. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئىشەك ئالدىدىكى دۆڭگە چىقىۋېلىپ، چىلىم تارتىدۇ. ھېچكىم - ھېچكىمگە گەپ قىلمايدۇ. نۇسرەت ئۆيدىن تالاغا چىقمىدى. ئۇچ كۈندىن كېيىنكى جۈمە كۈنى ئەتىگەنده، بوۋاي ئاللا - توۋا سېلىپ يىغلاپ، ھەممىنى ئويغاتتى. جىن چىراغ يېقىلدى. نۇسرەت ياتقان يېرىده سۇرەتتەك قېتىپ قالغان، چىرايلىق لېۋىدىن كۆپۈك ئۆرلەپ قالغان، ئۇنىڭدىن ئاللىقانداق بىر دورىنىڭ سېسىق پۇرىقى كەلدى.

ئانا قىزىنىڭ ئۇستىگە ئۆزىنى ئاتتى، ئۇنىڭ چىرايلىق قارا كۆزلىرى يېرىم ئوچۇق ئىدى. بوۋاي ھەم كۆز يېشى قىلىپ، ھەم دۇرۇت ئوقۇپ، ئۇنىڭ كۆزىنى ئۇۋۇلاپ يۇرۇپ تەسته يۇمدۇردى. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن قىزىغا قاراپ ھەيكەلدەك قېتىپ قالدى. ئۇنىڭ لېۋىنىڭ تىترىشىدىنلا تىرىك ئادەم ئىكەنلىكىنى پەرق ئېتىش مۇمكىن ئىدى.

15

نۇسرەتنىڭ جەستىنى يۇيۇپ - تاراپ بولغۇچه، ئابدۇرېشتخان غوجىنىڭ: «ئۆز ئەجلى بىلەن ئۆلمەي، زەھەر ئىچىپ ئۆلۈۋالغان ئادەم ئۇ دۇنيا - بۇ دۇنيا ئوبدان بولمايدۇ! ئۇنىڭ تاشايىندا، ھارام بالا بىلەن ئۆلدى، ئاخىرەتلىكى ئوبدان ئەمەس. ئۇلۇغ جۈمە كۈنىده نامىزىنى چۈشۈرمەيمەن» دېگەن گېپىى مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىڭ ئائىلىسىگە يېتىپ كەلدى. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن غوجىنىڭ ئالدىغا بارىمەن دەپ، ئەلپازىنى بۇزۇپ قوپۇۋىدى، ئۇرۇق - تۇغقانلار توسوۋالدى. ھارۇن بوۋاي ھەمشىرىخانىنىڭ ئانىسىدىن قالغان تۆت مىسقاللىق تەۋەرۈك زىرىسىنى قوينىغا سالدى - دە، ئېشىكىنى مىنىپ چىقىپ كەتتى،

ئۇزۇنغا قالماي ئۇ قايتىپ كەلدى. نۇسرەتنىڭ نامىزى جۇمە نامىزىدىن كېيىن چۈشۈرۈلۈپ، يەرلىكىگە قويۇلدى.

مەھەللىدە سۆز ـ چۆچەكلەر كەڭرى تارقالدى. باپكارنىڭ كۆلىنىڭ بويى يەنە جانلىنىپ كەتتى.

— شۇنداق چىرايلىق بالىنىمۇ ئاشۇنداق سارالىغا بېرىدىكەن خۇدايىم، ناۋادا ئابدۇرېشىتخان غوجامغا بەرگەن بولسا، مۇشۇ بالا ـ قازامۇ يوق.

— راست، زادى غوجامدىن تەقسىرات كەتتى. بۇ بەدنىيەت بىكار تۇرماي غوجام بىلەن ئېيتىشىدۇ، غوجامنىڭ كەينىدىن پىتنە- پاسات تېرىيدۇ، پەسەندە.

— بالدۇرراق ئەرگە بېرىۋەتكەن بولسا، ئەلۋەتتە كۇنىنىڭ سېرىقىنى كۆرەتتى. «بويىغا يەتكەن قىز بالىنى ئۆيدە ساقلىما، بىر تاۋاق سىركىنى بېشىڭغا قۇيۇۋالىسەن» دەيدىغان گەپ بار.

نۇسرەتنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن، ھەمشىرىخانىنىڭ ئەس ـ ھوشى جايىدا بولماي قالدى. بىر قېتىم كۆلدىن سۇ ئەكېلىۋېتىپ، ئۆيگە كەلدىم دەپ مازارلىققا كېتىپ قالدى. كۆزلىرىدىن تەلۋە ئوچقۇن چاچراپ تۇرىدۇ. ئوڭ گەپ قىلمۇېتىپ، گېپى قېيىپ كېتىدۇ، بالىلار ئانىسىدىن ياتسىراپ، قورقۇپ قاچىدىغان بولۇپ قالدى.

ھارۇن بوۋاينىڭ چىرايى تاتىرىپ، كۇندىن ـ كۇنگە قۇرۇپ كەتتى. قورسىقى يوغىناپ، يەپ تويمايدىغان بولۇپ كەتتى. قورسىقى كۆپۈپ تۇرىدۇ، ئەمما يەل يۇرۇشمەيدۇ، تولغاپ ئاغرىيدۇ.

بۇگۇن بوۋاينىڭ قورسىقى قاتتىق ئاغرىدى. ئۇ ئىسسىپ كەتكەن قورسىقىنى مۇجۇقلاپ: «ۋايجان، ۋاي ئاللا، بۇنداق قىينىغۇچە، جېنىمنى ئالساڭ بولمامدۇ؟» دەپ داد ـ پەريات ئۇرۇپ يىغلاپ كەتتى. ئۇ سۇپىدا خېلى ئۇزاق يۇمىلاپ تىپىرلىغاندىن كېيىن، ھالسىزلىنىپ قالدى. چىرايى تاتىرىپ، پۇت ـ قول-

لىرىغچە قانسىزلىنىپ، ئاجىزلاپ كەتتى. مۇھەممەتئىمىن سەيـ
دىن ئېشەكنى ھارۇنغا قوشۇپ، ھارۇن بوۋاينى يېزا دوختۇرخا-
نىسىغا ئاپاردى. يېزا دوختۇرلىرى ناھىيىگە بۇيرۇدى. ناھىيە
دوختۇرخانىسى بوۋاينى خېلى ئۇزاق تەكشۈرگەندىن كېيىن، ئۇ-
يېراتسىيە قىلماقچى بولدى. نىمجان بوۋاي: «مېنى ئۇ ئالەمگە
يەتتە ئەزايىم ساق كەتكىلى قويۇڭلار» دەپ تۇردى. مۇھەممەتئە-
مىن سەيدىن بىر دەم ئىككىلەنگەندىن كېيىن، ئوپېراتسىيە قە-
لىشقا قوشۇلدى. ئوپېراتسىيە پېچىقى بوۋاينىڭ قورسىقىدىن بىر
مۆجىزىنى سۆرەپ چىقتى. پىستانەدەك يۇمىلاق بىر چەمبىرەك
قىزىل سىزىق، ئاندىن چېقىر دۆگىلەكچە نېپىز بىر قەۋەت
قىزىل پەردە ئاستىدىن كۆزلىرى چەكچىيىپ تۇرغان، ھەممە
يېرى قىپقىزىل گۆشلۈك بىر تىرىك پاقا خالتىلىشىپ قالغان
قىزىل پەردىلىك بوغۇزىنى لىپىلدىتىپ، كۆچلۈك يورۇقلۇققا
قورقۇنچلۇق قارىماقتا ئىدى. ياشانغان دوختۇرنىڭ كۆزلىرى
پاقىنىڭكىدىنمۇ بەك چەكچىيىپ قوللىرى دىر ـ دىر تىترەپ
كەتتى. مۆجىزە، ئاجايىپ مۆجىزە، قورقۇنچلۇق بىر مۆجىزە... پاقا
ئاغزىنى ماكىلدىتىپ ئېچىپ، تاپ يېگەن ئىتتەك ھاسىرىدى.
ئاغزىدىن قىزىل سۈيۇقلۇق قۇيۇلۇپ تۇردى. ئەسۋاب تۇتۇپ
تۇرغان سېستىرا قىز قورقۇپ چىرقىرىۋەتتى.

بۇ ئىش ناھىيە ئىچىدە ئەڭ قىزىق، ھەيران قالارلىق خەۋەر-
گە ئايلاندى. دوختۇرخانا ئىچى پاقىنى كۆرگۈچىلەر بىلەن قالاي-
مىقانلىشىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن دوختۇرخانىدىكىلەر بۇ پاقىنى
يوغان ئەينەك قاچىغا سېلىپ، ھەممە خەق كۆرەلەيدىغان يەرگە
قويۇپ قويدى. خەقلەر بۇ مۆجىزىنى كۆرۈپ، ياقىسىنى چىشلە-
شەتتى. قاچىنىڭ يېنىغا كىچىككىنە تاختىچاق قويۇلۇپ، ئۇنىڭغا
مۇنداق ئىزاھات بېرىلگەنىدى: «ھارۇن ئارىپ، ئەر، 63 ياش،
ئاياغقۇم يېزا ئاياغقۇم كەنتىدىن، ئۇنىڭ قورسىقىدىن چىققان بۇ
پاقىنىڭ ئېغىرلىقى سەككىز يۈز يىگىرمە بىر گرام، مۇتەخەس-

سىسىلەرنىڭ دەسلەپكى قىياس قىلىشچە، بۇ پاقا بۇنىڭدىن ئىككى يىل ئىلگىرى قۇمچاق ۋاقتىدا، بوۋاينىڭ گېلىدىن خام سۇ بىلەن كىرىپ كەتكەن بولۇشى مۇمكىن. . . »

16

كەچ كۇز كىرىپ كەلدى. ھاۋا خېلىلا سوۋۇپ كەتتى. ئاياغقۇمنىڭ دەل ـ دەرەخلىرى ئاللىقاچان يالىڭاچلانغانىدى. ئېتىزلاردىكى شۇمشىيىپ قالغان سېرىق قوناقلار، پاختىسى ساڭگىلاپ كەتكەن كېۋەز تالالىرى بوز قىراۋدا نەمدىلىپ كەتتى. تەكلىماكاندىن كېلىۋاتقان كۇز شامىلى چىڭگىلىك باناملىرىنى لەيلىتىپ، يەردىكى غازاڭلارنى ئۇچۇرىدۇ، تېخى قېزىۋېلىنمىغان چامغۇر، كۆك تۇرۇپلارنىڭ يېشىل يوپۇرماقلىرى بوز قىراۋ ئۇششۇكىدىن يەرگە كۆكسىنى يېقىپ چىڭ چاپلاشقانىدى.

ئۇيۇق قىزىرىش بىلەن تەڭ، دائىملىك ئادەت بويىچە، يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە ماڭغۇدەك ماداري بار ئەرلەرنىڭ ھەممىسى ئالدىغا دۇمچەيگەن، بېشىنى تۆۋەن ئەگگەن، قوللىرىنى قوۋۇشتۇرغان ھالدا، قىراۋدىن نەمدەلگەن توپىلىق چىغىر يولىلاردىن كۆلەڭگۇدەك تىمىسقىلاپ مېڭىپ، مەسچىتكە ئېقىشقا باشلىدى.

ئاياللار، قىزلار ئۆيلىرىدە تەرەت ئېلىپ نامازغا ئوقۇغاندىن كېيىن، دەرھال قاپاقلىرىنى يۇدۇپ، سوغىلىرىنى بالداقا ئېلىپ، ئېشەك، قوي، كالا يېتىلەپ، ئىتلىرىنى ئەگەشتۇرگەن ھالدا، باپكارنىڭ كۆلىگە ئالدىراپ مېڭىشتى. مەھەللە كوچىلىرىدا، سارغايغان قومۇشلۇق ئارىسىدىكى چىغىر يوللاردا، خوتۇنلارنىڭ كېچىكى چۈشلىرى توغرىسىدا ۋاتىلداشقان، چوكانلارنىڭ ئەرلىرىدىن زارلىنىپ، قاقاقلاپ كۈلۈشكەن، كالىنىڭ مۆرىگەن، ئىتلارنىڭ قاۋغان ئاۋازلىرى يېزىنى جانلاندۇرۇۋېتىدۇ.

هارۇن بوۋاينىڭ قورسقىدىن چىققان پاقا ھەققىدىكى پاراڭ ئالـ
لىقاچان كونىراپ كەتتى. ئاياغقۇملۇقلار ئۇنى خۇدانىڭ كارامـ
تىگە چىقىرىۋەتتى. ئەمما باياقارنىڭ كۆلىدىن سۇ ئالغاندا، نو-
گاي بىلەن ئالىدىغان، سۇ ئىچكەندە، بۇرۇنقىدەك ئېغىزلىرىنى
كەشتەك ئېچىپ ئىچمەي، چىشىنىڭ ئارىسىدىن سۈزۈپ ئىچىدى-
غان بولۇشتى. بوۋاي ساقايدى، ئەمما مۇھەممەتئىمىن سەيدىن
تۇگىشىپ كەتتى. ئۇ، ھازىر مەسچىتتىن قالدى. ئادەملەردىن
تېخىمۇ قاچىدىغان بولدى. پات - پات، قومۇشلۇق ئارىسىدا،
ئۇنىڭ ۋارقىرىغان، تىللىغان ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ. مانا، ئاغىچـ
خان كالىنى تەستە سۈرىگەن پېتى، چىغىر يولىنىڭ دوقمۇشىدىن
قوشۇلغان پەيزىخان بىلەن سالامىلىشىپ، دېگىلى ئالدىراپ ئاران
ئۇلگۈرگەن گېپىنى باشلىدى:

— ۋاي پەيزىخان، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى خەق سارايغا دەۋە-
رىپ، ماۋۇ مەسىلەك ئەمدى رەسمىي سارايغا بولغان ئوخشايدۇ،
ئاڭلىدىڭىزما؟

— ياق، ھە، قانداق دەيسىز؟

— كېچىدىن بېرى يەرنىڭ تېگىدىن، بىر ئاسمانىنىڭ قەھرە-
دىن كەلگەندەك، بىر كىمنى توۋلاۋاتقان ئاۋاز كەلدى. بىزنىڭ
ئادەم تالاغا چىقىپ كېتىپ، بىر ھازادىن كېيىن: «مەسىلەك
قۇمنىڭ چوققىسىغا چىقىۋېلىپ، ‹ۋاي قىزىم نۇسرەت، نەدىسەن؟› دەپ
توۋلاپ يۈگۈرۈپ يۈرىدۇ» دەپ كىرىپتۇ. بىر ئۇزۇنغىچە ئۇيقۇم
كەلمىدى. بۇ يىل كەلگۈلۈك كەلدى ئۇ بىچارىگە. مەنمۇ بەزىدە
شۇ نۇسرەتنىڭ ھارامىدىن بويىدا قالغانلىقىغا گۇمان قىلىمەن.
ئۇ ئۇنداق قىلمىدىغان قىز ئەمەس ئىدى دېگۈم كېلىدۇ. ئۇنىڭمۇ
گېلىدىن قۇمچاق ئۆتۈپ كەتكەن بولسا، چوڭ دادىسىدەك بولغاز-
مىكىن دەيمەن.

— ئالەم ئەمدى. ئەمما لېكىنزە، زادى غوجا ئەۋلادى بىلەن
ئېيتىشمىغان ئوبدانكەن دەپ قالدىم. مەمىتەك بىكار تۇرماي

ئابدۇرېشىتخان غوجام بىلەن تىركىشىپ، سورۇقچىلىق تارتىپ كەتتى. ھەمشىرىخان ئاز - ماز سۆزلەيدىغان بولۇپ قالغان، ئەمدى مەسىتەك ئۇنىڭدىن بەتتەر بولدى...

باپكارنىڭ كۆلىنىڭ بويىغا ئايالار، ئۇلاغلار، ئىتلار يىغىلدى. قېرى سۆگەتنىڭ قۇرۇغان غازاڭلىرى قاغجىرغان كۆلىنىڭ، كۆل ئىچىدىكى كۆلچەكنىڭ ئىچىدە پاتقاقتا چاپلاشقان ئۇلاغنىڭ، ئىتنىڭ ئۇ يەر - بۇ يەردىكى تېزەك، سۈيدۈكلىرىگە مىلەنگەن ھالدا تۇرىدۇ. كۆلنىڭ ئىچى كالا، ئېشەكلىرىنى تۇتۇپ، ۋاتىلدىشىۋاتقان ئايالارغا تولدى. قاشتا بولسا، كۆلنىڭ ئىچىگە چۈشۈش نۆۋىتىنى كۈتۈۋاتقانلارنىڭ جاۋىلدىشى ئاڭلىنىاتتى. جامىكا غازاڭلارنىڭ تېگىدە قالغان مۇزدەك سۇ توختىماي داۋالغۇپ تۇرىدۇ. كۆلنىڭ قاش تەرىپىدە، قىيا - چىيا كۆتۈرۈلدى. ئايالار، قىزلار يۇزىنى تۇتۇپ، كالا - ئېشەكلىرىنى سوغا - قاپاقلىرىنى تاشلاپ، تەرەپ - تەرەپكە قاچتى. كۆلنىڭ ئىچىدىكىلەر نېمە بالا بولغاندۇر دەپ بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ، كۆلچەك بويىچە سۇ ئېلىشىۋاتقانلار چۆچۈشۈپ قاراپ بولغۇچە، كۆلنىڭ قىرىدا، قىپيالىڭاچ مۇھەممەتئىمىن سەيدىن پەيدا بولدى. ئۇنىڭ قورقۇنچلۇق تەلەتى ئۇنى ئادەم قىياپىتىدىن چىقارغان، كۆزلىرى تەلۈلەرچە چەكچەيگەن، قارا ساقاللىرى ئارىسىدىكى كۆكسىپ كەتكەن كالپۇكلىرى سىڭايان تارتىشىپ، ئاغزىنى مايماق قىلىپ قويغانىدى. كۆل ئىچىدىكىلەرمۇ: «ۋاي ئۆلەي، ھايۋان!...» دېيىشىپ، بىر - بىرىگە پۇتلىشىپ، تەرەپ - تەرەپكە قاچتى. قىزلار تېخىمۇ ئالاقزادە بولۇشۇپ كەتتى. بىر قىز قاچىمەن دەپ، تېيىلىپ كۆلچەككە يوتىسىغىچە كىرىپ كەتتى، ئەمما چىرقىرغىنىچە، ئۆمىلەپ قېچىپ چىقىپ كەتتى. بىر دەمدىلا، كۆلنىڭ بويى كالا، ئېشەك، قوي، ئىت بىلەنلا قالدى. ھايۋانلار مۇھەممەتئىمىن سەيدىنگە ھەيران بولغاندەك قاراشتى. بىر تەخەي ئاستا كېلىپ، مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىڭ

تۆكلۈك بەدىنىنى پۈرىدى. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن چەكچەيگىنىچە، كۆلگە قاراپ تۇردى، چاتراقلىرىنى كەرگەن پېتى تۇرۇۋەردى. بىر كالا ئاستا كۆلچەككە يېقىنلاپ كېلىپ، پۇشۇلداپ، جامكا ئارىسىدىن سۇنى سۈمۈرۈپ ئىچكىلى تۇردى. بىر سېرىق موزاي ئەگىشىپ كېلىپ، كۆلچەك بويىدا قۇيرۇقىنى سەل كۆتۈرۈپ شىرىلدىتىپ سىيىشكە باشلىدى. مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىڭ قان قۇيغاندەك كۆزلىرى تېخىمۇ چەكچەيدى. «كۆل... نۇسرەت... قىزىم...» ئۇ شۇنداق پىچىرلىغانچە، ئاستا كۆلگە چۈشتى. مۇزدەك سۇ ئۇنىڭ مېڭىسىگە تەپتى. كۆكەرگەن كالىپۇكى تىترەپ كەتتى. يۈمشاق لۆجىلەر ئۇنىڭ پاچاقلىرىغا يۆگەشتى. كۆلچەكنىڭ سۇيى ئۇنىڭ تىزىدىن سەل ئاشتى. بىر-قانچە چوڭ ياشلىق ئايال كۆل بويىدا پەيدا بولدى. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن سۇغا كىرىشكىلا، ئۇلار چۇرقىرىشىپ كەتتى:

— ۋاي جېنىم، ۋاي ماۋۇ سارىڭ بولغىدى سۇنى، بۇلغىدى!

— قانداق قىلارمىز ئەمدى، نېمىنى ئىچىمىز؟

— چىقە مەينەت، سۈدىن!

كۆل بويىغا بىرقانچە ئاياللار ئولاشتى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى چۇرقىراشقىنىچە، سەت گەپلەر بىلەن تىللاشقىلى تۇردى. ئۇلار ئەمدى ھەممىنى ئۇنتۇغانىدى.

— ھۇ، سا مېڭىسىنى يېگەن سارىڭ، چىقە كۆلدىن!

— ۋاي ئۇلۇم تەگكۇر تۇڭرۇلۇق، سۇنى بۇلغىدىڭ، ئەمدى نېمە ئىچىمىز، ھايۋان؟

مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئاياللارغا بىردەم ھاڭقايغان پېتى قاراپ تۇردى. ئاندىن كۆلگە قاراپ شارقىرىتىپ قويۇۋەتتى. جىرغىپ چىققان سۆيدۈك سۇدا كوركىراپ، كەڭرى بىر دائىرىدە گۈللۈك بۇجغۇن پەيدا قىلدى، ئاياللار تېخىمۇ قىيا ـ چىيا قىلىشىپ چۇرقىراشتى:

— ۋاي توخۇ پوقى مەرەز، ۋاي ئىپلاس!
مۇھەممەتئىمىن تىپىرلاپ چۇرقىرىشۋاتقان ئاياللارغا بىر-دەم چەكچىيىپ قارىغاندىن كېيىن، ئەسەبىيلەرچە قاقاقلاپ كۈل-دى:
— ها... ها... ها... ئىچىكلار... ئىچىكلار...
— ها... ها... ھەممىكلار ئىچىكلار...
ئاياللار تېخىمۇ غەزەپلىنىپ ۋارقىراشتى:
— ۋايجان، قاراڭلار ماۋۇ ھايۋان... ئادەم ئەمەس ھايۋان-نى!...
ئاياللار غەزەپ بىلەن مۇھەممەتئىمىن سەيدىنگە چالما ئاتقى-لى تۇردى. چالمىلار مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىڭ باش - كۆزىگە ياغقىلى تۇردى. ھەربىر چالما ئۇنىڭ بەدىنىگە تەگسە، دەرھال ئۇۋۇلۇپ تۇزۇپ كەتتى. ئۇ تېخىچە قاقاقلاپ كۈلمەكتە ئىدى. كۆل بويىدا، كالتەك كۆتۈرگەن بىرقانچە ئەركەك پەيدا بولدى. ئۇلار مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىنى ئۇرغان پېتى كۆلدىن سۆرەپ چىقتى. خەق كۆلدىن يەتتە چېلەك سۇنى ئېلىپ تۆكۈۋەتكەندىن كېيىن: «كۆلدە شەك يوق» دېيىشىپ، سۇنى يەنىلا بۇرۇنقىدەك ھالاللاپ ئىچىشنى داۋام ئەتكۈزدى.

قىيامەتتە قالغان سەھرا

(پوۋېست)

كىملەرنىڭ ئەزىزلىرى
كىملەرگە خار بولماپتۇ!...
— خەلق

I باب

1

كىشىلەر، بىر كۈن باشلىنىپ ئاخىرلاشسا، مەشرىقتىن كۆتۈرۈلۈپ، كۆككە يەتكەندە تولىدۇ، ئاخىرى پەسلەپ مەغرىبكە ئولتۇرۇش ئالدىدا، ئەتىگەن كۆتۈرۈلگەن چېغىدىكىدەك يەنە شەپەق نۇرىنى زېمىنگە، شەھەرگە، سەھراغا، دەشتىلەرگە، باغۇ — بوستانلارغا تارتىدۇ — دە، ئاندىن تۈن باشلىنىدۇ دەپ ھېسابلىشىدۇ. ئەمەلىيەتتە، ئىنسانىنىڭ ئۆمرىمۇ ئاشۇ قىسقا بىر كۈنگە ئوخشىشىدۇ. ھاياتمۇ ئاشۇ قۇياشتەك، ئۆز تېڭىدا خۇشال پەيدا بولۇپ، زېمىنگە، زېمىنىنىڭ سەھراسىغا، شەھرىگە نۇر چاچىدۇ. ئاخىرى، يەنىلا ھاياتقا تويماي، كەچكى قۇياشتەك ئالەم بىلەن قايغۇ ئىچىدە خوشلىشىپ، قاراڭغۇ گۆرگە كىرىپ كېتىدۇ. بۇنى بەزىلەر بەلكى ئويلايدىغاندۇر، ئەمما كۆپ كىشىلەر ئويلىمىسا كېرەك، ھايات بەزىدە، ئەمدىلا كۆتۈرۈلگەن قۇياشنىڭ قارا بۇلۇت ئارىسىدا قېلىپ، ئۆزى ئارزۇلاپ چىققان زېمىنىنى

كۆرەلمىگىنىگە، زېمىنگە جامالىنى كۆرسىتىش ئىستىكىگە يېتەلمىگەنلىكىگە ئوخشىشىپمۇ قالىدۇ. بۇ ھايات ئاشۇ قارا بۇلۇتلار ئىچىدە — زۇلمەت ئىچىدە ئۆتىدۇ، ھاياتنىڭ يورۇقلۇق چاغلىرىدىن ئۈمىدى ئۈزۈلىدۇ، ئەمما كۈن سەل كۆككە ئۆرلەگەندىن كېيىن بولسا، قارا بۇلۇتلار يىمىرىلىپ، ئۇ ئۆزى زېمىنگە كۈن بولۇپ كۆرۈنۈپ، شۇ بىر كۈننىڭ قالغان قىسمىنى يورۇقلۇق ئىچىدە ئاخىرلاشتۇرىدۇ.

ھايات قۇياشى زەڭگەر، ئاقۇچ مەشرىق ئۇپۇقىدىن زېمىنىنىڭ زوقى كەلگۈدەك قىزىل قان رەڭگى، ئالتۇندەك گۈزەل ئومۇمىنىڭ تولغان يۈزىدەك كۆتۈرۈلۈپ، پۈتكۈل ھاياتنىڭ زۇمرەت ئاسمىنىدا، ھەممىنىڭ كۆزىنى چاقنىتىپ، بېشىنى قايدۇرۇپ، پېشانىسىنى كۆيدۈرۈپ، يۈرىكىنى قىزىتىپ، تىكىلىپ قارىمىغۇسىز دەرىجىدە بىغۇبار ئۆتۈپ، مەغرىبكە يەنە ئاشۇنداق ساياھەتلىك باش قويىدۇ، مانا بۇ جاھاندىكى ئەڭ بەختلىك ئىنسانلارنىڭ ھاياتىغا ئوخشىشىدۇ، تەقدىرىمىزنىڭ خوجايىنلىرىنىڭ خۇشالِ — خورام ھاياتىغا ئوخشىشىدۇ. ئۇلار نېمىگە خۇشال؟ نېمىگە بەختىيار؟ ئۇلار ئەركىن... ھاياتنىڭ قۇلى ئەمەس، بەلكى خوجايىنلىرى بولۇپ ئۆتتى. قىلىمەن دېگەننى قىلالىدى، ئارمىنى نېمە بولسا، شۇنىڭغا يەتتى، بۇ قۇياشقا قارا بۇلۇتلار، قارا بورانلار توسالغۇ كۆرسىتەلمىدى، ھاياتنىڭ لەززىتىنى ئېلىپ تۇغۇلۇپ، ھاياتنىڭ لەززىتى بىلەن كەتتى، ئۇلار زېمىنگە سەلتەنەت بىلەن كەلدى، سەلتەنەت بىلەن ياشىدى، يەنە سەلتەنەت بىلەن كەتتى. ھايات قۇياشى بەزى كۈنلىرى بەختسىز قارا قۇللارنىڭ تەقدىرىدەكمۇ ئۆتىدۇ، قۇياش مەشرىقتىن قارا بۇلۇتلار ۋە قارا تۇمان ئىچىدە تۇغۇلۇپ، پۈتۈن بىر كۈن زېمىنگە ئۆزىنى كۆرسىتەلمەي، زېمىنمۇ ئۇنى كۆرەلمەي كەچ بولىدۇ. بۇ كۈن زاۋال تاپىدۇ - يۇ، يوقىلىدۇ. مۇنداق كۈنلىرى، كىشىلەر كۈن چىقمىدىمىكىن دېسە، زېمىنده غىل - پال يورۇق بولىدۇ،

كۈندۈزىدەك كۆرۈنىدۇ، چىقتىمىكىن دېسە، كۆككە قانچە زەن سېلىپ قارىسىمۇ، كۈننى كۆرەلمەيدۇ. بەزىدە، ھە، كۈن بار ئىكەن دېسۇن دېگەندەك، كۈن قارا بۇلۇتنىڭ ئېپىرى يېرىدىن غىل - پال كۆرۈنۈپ قويۇپ يوقىلىدۇ. بۇ كۈن مانا مۇشۇنداق ئاخىرلىشىدۇ. مانا مۇنداق كۈن، ھاياتتا ئۆز ئەركىنى تاپالمىغان، مەھكۇم، دۇنيادىكى بەختى ئەڭ قارا بولغان ئىنسانلار — مىللەتلەرنىڭ ھاياتىغا ئوخشىشىدۇ. كۈن بۇنداق چىققۇچە چىقمىسا، مۇنداق تاڭلار ئاتقۇچە ئاتمىسا، بۇنداق كۈندۈز بولغۇچە بولمىسا بولمامدۇ؟ ياق، بۇ بىچارە كۈن يەنىلا زېمىنده ياشاشنى خالايدۇ. ئۇ ئۇمىد بىلەن، مەشرىقته دۇنياغا كۆز ئاچىدۇ، كۆز ئېچىشىغىلا قويۇق قارا بۇلۇتلار ئارىسىغا كىرىپ قالىدۇ. دەسلەپ، قايغۇرىدۇ. ئىڭكەلەپ يىغلايدۇ، تېپچەكلەيدۇ، ئەمما ئۇ، شۇئان زاكىلىنىدۇ. ئاغزىغا بەزىده ئانىسىنىڭ ئەمچىكى سېلىنىسا، بەزىده قۇرۇق ئېمىزگە سېلىپ پەپىلىنىدۇ. ئانىنىڭ ئەمچىكىدىن كۆرە، قۇرۇق ئېمىزگە شۇمۇپ ياتقىنىغان ۋاقىتلىرى كۆپ بولىدۇ. قۇياش، قويۇق بۇلۇت ھېلى تارار، زەڭگەر ئۇپۇقىنىڭ جامالىنى ھېلى كۆرەرمەن، سەل كۆرەرمەن، ھەرقانچە بولسىمۇ كۆرەرمەن دېگەن ئۈمىدته ياشايدۇ، كۈتىدۇ، ئۇ شۇنداق كۈتۈپ، بىر كۈننىڭ — يەنى، ئۆز ھاياتىنىڭ ئاخىرلىشىپ قالغىنىنى بىلمەي، مەغرىبنىڭ قارا كۆلەڭگىسى، ياق، قارا گۆرنىڭ ئاغزى كۆرۈنگەندىلا، ئاندىن پۈتمەس - تۈگىمەس دەرد - ھەسرەت، ئارمان ئىچىده، شۇ كۆرۈنگەن گۆرگە كىرىپ كېتىدۇ. ئىنسانلار مۇشۇنداق، دۇنياغا بىرلا كۆز ئاچقان ئاشۇ كۈنگە ئوخشاش، ئاشۇ بىر كۈنلۈك ھاياتقا تويماي، ئارماندا كېتىدۇ. جەبىر - زۇلۇم، قارا كۈن ئىچىده ياشىغانلارغۇ ئەلۋەتته شۇنداق، ھاياتىدىن مەمنۇن ئۆتكەنلەرمۇ يەنىلا ھاياتقا تويماي، ئارماندا كېتىدۇ، ئادەملەر بۇ ئالەمنى «جەننەت بىلەن دوزاخ ئارىسىدىكى تۆت كۈنلۈك ئالەم» دېيىشىدۇ. بۇ قانداقچە تۆت كۈن

لۇك ئالەم بولسۇن! ئەي، ھاماقەت ئىنسانلار! ساڭا ھېچكىم تۆت كۆنلۈك ئالەمدە ياشا، دېمىدى، پەقەت بىر كۆنلۈك ئالەمدە ياشاشقىلا ئىمتىياز بەردى، ھاياتلىق بىر كۆنگە ئوخشىشىدۇ. بىلگىن، بۇ كۆنۈڭ نەدىمۇ جەننەت بىلەن دوزاخ ئارىلىقىدا بولسۇن؟ ئەجەبا، سەن جەننەت بىلەن دوزاخنىڭ ئاشۇ بىر كۆننىڭ ئىچىدە ئىكەنلىكىنى بىلمىسەڭ - ھە! بىلمىدىڭمۇ؟ كۆرمىدىڭمۇ؟ كۆرمىگەن بولساڭ كۆرۈۋال، بىلمىگەن بولساڭ بىلۋال! سەن ياشاۋاتقان ھاياتىڭ ئۆزى — جەننەت بىلەن دوزاخ. قارا! ئۇ — كۆن بويى راھەت - پاراغەت، ئەيش - ئىشرەت ئىچىدە ياشايدىغانلار، قولىنى قەيەرگە سوزسا شۇ يەرگە يېتىدىغان، ئوبدان تاماق يەيدىغان، ياخشى كىيىم كىيىدىغان، سۇدا ئۈزگىلى پاراخوتلىرى، ئاسماندا ئۇچقىلى ئايروپىلانلىرى، باشقىلارنى بوزەك قىلغىلى ھېيلە - نەيرەڭگە باي پولات مۇشتلىرى، ئۇچىسىنى تۇتقىلى خوتۇن - قىزلىرى بولغان، ئالەمنى كەزسە، ئالەم كېمىلىرى بولغان، نېمىنى خالسا شۇنى قىلىپ ياشاۋاتقانلار — جەننەتتىكىلەر ئەمەسمۇ؟ سەن دەۋاتقان جەننەتتىكى راھەت - پاراغەت شۇ ئەمەسمۇ؟ ئەمدى دوزاختىكىلەرچۇ؟ ئاشۇ جەننەتتىكىلەرنىڭ ئايىغى ئاستىدا مىجىقى چىقىپ، پاسكىنا سۇدىكى قۇرتتەك ئۆمىلەپ يۈرگەنلەر، جەننەتتىكىلەرنىڭ مېشىدە كۆمۈر بولۇپ كۆيۈۋاتقانلار، ئۆز ئانىسىغا، ئۆز بالىسىغا، مەسۇم قىزلىرىغا، سىڭلىسىغا، ئوماق خوتۇنلىرىغا، ھەتتا ئۆز تېنىگە ئىگە بولالماي، ھارى - يوقىنىڭ ھەممىسىنى جەننەتتە ياشاۋاتقانلارغا قۇربان قىلىپ بېرىۋاتقان بەختى قارا مەھكۇملار ئەمەسمۇ! ۋاي ھاماقەتلەر، سەن تارتىدىغان دوزاخ ئازابى بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق بولارمۇ؟ يەنە نېمە دېيىشىۋاتىسەن؟ بولدى ئەمدى بىلجىرلاشما! «تەڭرى ئۇلارنىڭ بۇ دۇنيالىقىنى بەرگەن، بىزنىڭ ئۇ دۇنيالىقىمىزنى بەرگەن. ئۇلارغا چىراي نۇرىنى، بىزگە بولسا ئىمانىنى» دېيىشىسەن... ئەي، پېلىكى يېگىلەپ قالغان خام قاپاقلار! دۇنيادا سىلەردىنمۇ

ئارتۇق هاماقەتلەرمۇ بارمىدۇر؟ ئەي ئىنسان، سەن جەننەتنى قاراڭغۇ گۆرنىڭ ئىچىدىن تاپامسەن؟ قارىغاندا، مەن قاپاقباش ئوخشايمەن. توغرا، سىلەرنىڭ جەننىتىڭلار ئاشۇ گۆردە ئەمەسمۇ! گۆردە گەدىنىڭلارغا دەسسەپ تۇرغان تۆمۈر تاپاندىن، گەجگەڭلاردىن نىختاپ تۇرغان تۆمۈر مۇشتتىن قۇتۇلۇپ، پۈت - قولۇڭلارنى ئۇزۇن سۈنۈپ، بەخىرامان ياتىسىلەر ئەمەسمۇ؟ جەنىتلار تېنىڭلاردىن ئاجرىغاندىن كېيىن، ئەلۋەتتە گۆرگە كىرىسىلەر، ئۇ گۆر سىلەرنىڭ. ئۇنى بىر كىم تارتىۋالالمايدۇ، ئۇ گۆر بىر پۈتۈن ئۆزۈڭلارغا تەۋە. ئۇ يەردە تېنىڭلار ئارام تاپىدۇ، جېنىڭلار بار ۋاقتىدا، پۈت - قولۇڭلارنى ئۇنچىلىك سوزۇپ ياتالمايسىلەر - دە! بۇ كىچىككىنە گۆر، ئۆرە تۇرساڭلار بېشىڭلار تاقىشىدىغان، يانغا ئۆرۈلسەڭلار سۆڭگۈچۈڭلار ئۇرۇلىدىغان يەر بولسىمۇ، ئەمما ئۆزۈڭلارنىڭ ئىلكىدە بولىدۇ... كەچۈرۈڭلار، مەن سىلەرنىڭ جەننىتىڭلارغا ھاقارەت كەلتۈرۈپ قويىدۇم، سىلەرگە يۇز كېلەلمەيمەن ھەم سىلەر ياشاۋاتقان، ياشىماقچى بولغان جەننەتتە ياشاشنى خالىمىغان بولغىنىم ئۈچۈن، جېنىم تېنىمدىكى چاغدا، مەن مۇشۇ جەننەتنىڭ ھۇزۇرىنى سۈرەكچى بولغىنىم ئۈچۈن، ئىرقىمىز، قېنىمىز، دىنىمىز بىر بولسىمۇ، تۇتقان يولىمىز، كىرمەكچى بولغان جەننىتىمىز باشقا - باشقا بولۇپ چىقىۋاتىدۇ. خەير، خۇداغا ئامانەت. قىيامەت كۈنى مەھشەرگاھتا، خۇدا قازى، جانابىي رۇسۇلىللانىڭ ئالدىدا، پانىي دۇنيانىڭ دوزاخ ھەم جەننەتلىرى توغرىسىدا، پۈتكۈل جاھاندىكى جانلىق ھەم جانسىز مەۋجۇداتلار توغرىسىدا سۆزلەيمەن، ھەقنى — ئۆزۈم كۆرگەن، بېشىمدىن ئۆتكەنلىرىنى قويماي سۆزلەيمەن...

2

مەن چۈشۈمدىن ئويغىنىپ كەتتىم، قارىسام، تاڭ ئېتىپ

قاپتۇ. بەرھەق، ئادەم نېمىنى ئويلىسا، شۇنى چۈشەيدىغان گەپ. مەن دائىم جەننەت بىلەن دوزاخ، قىيامەت قايىم بولغان چاغ، ھەقىقەت بىلەن ئادالەتسىزلىكنىڭ سوراق ـ سوئالى بولىدىغان مەھشەرگاھنى ئويلىغىنىم ئۈچۈن، دائىم قىيامەت قايىم بولۇپ، ئاسمان ـ زېمىننىڭ نالە ـ پەريات قىلغانلىقىنى، يۇلتۇزلار ۋە كۈن، ئاينىڭ پارە ـ پارە بولغان ۋاقتىنى چۈشەيمەن. ئۆزۈم سەھرادا تۇغۇلۇپ ئۆسكىنىم ئۈچۈن، قىيامەت كۈنى، ئاشۇ سەھرادا يۈرۈپ، مەھشەرگاھ، قىيامەت ئاشۇ سەھرادا بولۇۋېتىپ چۈشەيمەن. مەن كىچىكىمدە دوزاخ ئازابىدىن ئۆلگۈدەك قورقاتتىم، گۇناھكار دوزاختا كىرىدىغان بولغىنى ئۈچۈن، ماڭا يەرگە قاتتىقراق دەسسەپ سالسىمۇ گۇناھ بولىدۇ، دېيىشكەندى، شۇڭلاشقا، يەرگە قاتتىقراق دەسسەشتىنىمۇ ئېھتىيات قىلىپ، يولدا ماڭسام، خۇددى پىلىسراتتا ماڭغاندەك، شۇنچە ئاۋايلاپ، شۇنچە پەملەپ، ئاستا دەسسىدىم. بۇنداق ماڭسام، قازان بېشىدىن سۇپا ئالدىغا چۈشكۈچە، ئاران باردىكەنمەن، ئۇھ، بۇ ئىشتىن خويمۇ زېرىكتىم، بىراق، دوزاختىن قورقاندىن كېيىن نېمە ئامال؟ بىر كۈنى كېتىپ بارسام، بىرقانچە ئادەم ئۆي سالىمىز دەپ، ئۆينىڭ ئۇلىغا يەرنى تىترىتىپ گۈپۈلدىتىپ قاتقان ئورغىلى تۇرۇپتۇ. مەن: «دوزاختىن قورقمامسىلەر؟» دېسەم، ئۇلارنىڭ ھەممىسى قاقاقلىشىپ كۈلۈشۈپ كېتىشتى: تەرلەپ قارا تەرگە چۆمگەن بىرى تەلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ: «ئەي بالا، بالا ـ دە، سەن، كۆرمەيۋاتامسەن، ھەم گۇناھ قىلىۋاتىمىز، ھەم دوزاخ ئازابى تارتىۋاتىمىز، دوزاخ ھەرقانچە بولسا مۇشۇنداق بولار!» دېدى. ئاغزىمنى ئېتىۋالدىم. ھىم، ماۋۇ ئاغزى بالانى كۆرۈڭ! شۇنچىۋالا گەپنى ئاغزىدىن چىقىرىۋاتقىنىنى... دوزاخ دېگەن خۇدانىڭ دەرگاھىدا تۇرسا! ۋۇي راست، خۇدانىڭ دەرگاھى قەيەردىدۇر؟ ئاسماندىمۇ ياكى زېمىندىمۇ؟ بۇ سوئالنى ئويلاپ، ھېچ يەردىن تاپالمىدىم. ماقۇل، ئاسماندىمۇ دەيلى، ئەمما

سه، ئادەملەر ئۆلسه ئاسمانغا ئاچىقىپ دەپنه قىلماي، يەرگه دەپنه قىلىدىغۇ؟ جەننەت بىلەن دوزاخ چوقۇم زېمىنده بولىدىغان ئوخشايدۇ. بۇ سوئالىمغا چوڭ ئاناممۇ جاۋاب بېرەلمىدى، بېرەلمىدىلا ئەمەس، قورقۇپ چەكچەيگىنىچه ياقىسىنى تۆتۈپ قالدى. ئۇنىڭ جېنى چىقىپ كەتمىگىدى دەپ قورقۇپ، مېنىڭ جېنىم چىقىپ كەتكىلى تاسلا قالدى. شۇنىڭدىن كېيىن، بۇ سوئالنى ھېچكىمدىن سورىمىدىم، سورىسامۇ جاۋاب بېرەلمەيدىغانلىقىنى بىلىپ قالدىم. بارا - بارا... جەننەت بىلەن دوزاخنى بىز ياشاۋاتقان ھايات شۇ ئىكەن، دېگەن تونۇشقا كەلدىم. مانا ئەمدى قېرىپ ئۆلەر ۋاقتىم يەتتى. بۇگۈن ئۆلمەمنمۇ، ئەتىمۇ؟ ھازىر ئۆلمەمنمۇ، ھېلىمۇ؟ مەن بىلمەيمەن، پەقەت خۇدا ئۆزى بىلىدۇ. ئۆلىدىغان ۋاقتىم يېقىنلاشقانسېرى، جەننەت بىلەن دوزاخ توغرىسىدا كۆپ ئويلايدىغان، ئويلىغانسېرى كۆپ چۈشەيدىغان بولۇپ قالدىم. ئەمدى ئۆلىدىغان ۋاقتىمدا، ئىككىلىنىپ قېلىۋاتىمەن. مەن ئۆلگەندىن كېيىن، يەنه كۆرىدىغان جەننەت بىلەن دوزاخمۇ بارمىدۇر؟ مەن ئاخىرى مۇنداق جىددىي قارارغا كەلدىم. مەن پۈتۈن ئۆمرۈم بويى كۆرگەن جەننەت بىلەن دوزاخنى ھازىر ئەسلەپ ئولتۇرۇپ خاتىرىلىۋالاي. ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەنلىرى چۈشۈمگه كىرىۋاتقاندىكىن، مۇتلەق تولۇق دېگىلى بولمىسىمۇ، خېلى تولۇق خاتىرىلىۋالغىلى بولىدىكەن. ئۇ دۇنياغا بارغاندا، راستىنلا جەننەت بىلەن دوزاخ بولۇپ قالسا، ئىككى ئالەمدىكى جەننەت، دوزاخلارنى سېلىشتۇرۇپ، پەرقىنى تاپاي... تولۇق سېلىشتۇرالمايدىغانلىقىم ئۈچۈن ئەپسۇسلىنىمەن. چۈنكى، مەن جەننەتنىڭ راھىتىدىن كۆرە، دوزاخنىڭ ئازابىنى كۆپ تارتتىم. ئۇ دۇنيادا چوقۇم ياكى جەننەتكه، ياكى دوزاخقا كىرىپ قېلىشىم مۇمكىن، ئەگەر ھەر ئىككىسىگه كىرىپ قالسام، مەيلى، ئۇ چاغدا ھەممىنى بىلىۋالىمەن، پەرقىنى تېپىۋالىمەن، ھازىر دۇنيادا، ئىلىم - پەن ساھەسىدىكى ئادەم بىلىپ بولمايدىغان تەقدىر

قات تۇرلىرى كۆپەيىپ كەتتى، ئەمما ھېچقانداق ئالىم، كەشپىياتچى جەننەت بىلەن دوزاخنى تەتقىق قىلمىدى ياكى قىلسىمۇ بىر باشقا ئېلىپ چىقالمىدى. بۇ ئىش ماڭا نەسىپ بولۇپ قالسا ئەجەپ ئەمەس... ئۆمۈر بويى ئېلىشىپ، ئارمانغا تۇشلۇق دەرمان بولماي، بىر باشقا ئېلىپ چىقالمىغان ئىلىم - پەننىڭ چوققىسىغا چىقىش ئارزۇيۇم ئەمەلگە ئېشىپ، دۇنيادىكى ئەڭ كاتتا ئالىملارنىڭ تۆرىدىن ئورۇن ئالسام، ھازىرقى زامان ئۇيغۇرلىرىدىن دۇنيانىڭ دىققەت - ئېتىبارىغا ئېرىشكەن بىرمۇ ئالىم يوق، شۇڭا، بۇ مىللەت ئىنسانلار ئۇنتۇپ كېتەي دەپ قالغان قەدىمىي مىللەت بولۇپ قالدى، دېگەن قالپاقنى ئىرغىتىپ تاشلىيالىسام ئەجەپ ئەمەس... ئەمدى خاتىرىلەشنى باشلىسام بولغۇدەك. بەزىدە بۇ خاتىرىلىرىمنى ئەسلىمەلىردىن يۇلۇپ چىقسام، بەزىدە چۈشۈمدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ، چاچراپ قوپۇپ خاتىرىلىۋالاي، بولمىسا، ئۆلىدىغان ۋاقىتقىچە تېز تۇتۇش قىلىمسام، بۇ جەننەت بىلەن دوزاخ دېگەن نەرسىلەرنىڭ سىرى مەڭگۈ ئېچىلماس تىلسىم بولۇپ، ئىنسانلارغا تەھدىت بولۇپ تۇرۇۋېرىمسۇن يەنە!...

3

... خىيال.

يىراق سەھرانىڭ قارا قىشتىكى گۈگۈم ۋاقتى. يالىڭاچلانغان دەرەخلەر زېمىنغا ئېتىلىپ كېلىۋاتقان قاراڭغۇلۇقتا، مازارلىقنىڭ تۈگ - شادىلىرىدەك سۇرلۇك كۆرۈنۈپ، گۆرىستان جىمجىتلىقىغا چۆمگەن، دوختۇرخانىنى بولسا ھەقىقىي گۆرىستانلىققا ئايلاندۇرۇپ قويغانىدى. چۈنكى، يېقىندىن بۇيان پارتلىغان تەرەپپازلىق ھەربكىتى ئاخىرى قورال تۇتۇپ، ئۆزئارا، خەلق بىلەن خەلق بىر - بىرىنى قىرىدىغان توپىلاڭغا ئايلانغان بولۇپ،

يىراقتىن قارىسا، ئىككى دەريانىڭ قايچىسىدا، خۇددى دېڭىز - ئوكيانلاردىكى قەدىمىي دېڭىزچىلارنىڭ دېڭىز بورىنىغا دۇچ كەل-گەندە پاناھلىنىدىغان كىچىك ئارىلىدەك كۆرۈنىدىغان كىچىككىنە ناھىيە ياغاچ تىقىپ كوچىلىۋەتكەن ھەرە ئۇۋىسىغا ئوخشىشىپ قالغانىدى. ئادەملەر بىر - بىرىنى كۆرسىلا، زەھەرلىك نەشتە-رىنى سانجىيدىغان بولۇپ قالغانىدى. مانا شۇ سەۋەبتىن، سەل كەچ بولۇپ بولغۇچە، تەرەپ - تەرەپتىن «پاڭ - پۇڭ» قىلىپ مىلتىق ئاۋازى ئاڭلىنىپ، ھېچكىم سىرتقا چىقىشقا پېتىنالماي، ئىشىكلىرىنى چىڭ تاقىشىپ ئولتۇرۇشىدۇ. مانا بۇ بىز گېپىنى قىلىۋاتقان دوختۇرخانىمۇ شۇنداق. شۇ تاپتا، ئۇنىڭدا داۋالىنىدە-غان كېسەلمۇ يوق، دوختۇرلىرىنىڭ بەزىلىرى پىپەن - كۇرەش سەھنىسىدە تازا پىپەن قىلىنىپ، ئەبجىقى چىقىرىلغان، بېشىدە-كى ئۇزۇن قالپاقنىمۇ ئالماستىن، تۇرمىگە، بەزىلىرى ئەمگەك ھىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىغا سەپەر قىلغان، بەزىلىرى بۇ ئالەم-دىن تويۇپ، ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلغان، بەزىلىرى يىراق يۇرتلار-غا، بەزىلىرى تەكلىماكان توغراقلىقىغا قېچىپ بېرىپ، جېنىنى قوغدىغان، بەزىلىرى ئاچچىقىغا پايلىيالماي، توپىلاڭچى تەرەپنىڭ قايىسىسى قىستاپ ئۆز تەرىپىگە بولىشىشقا زورلىسا، شۇ تەرەپكە ئۆتۈپ، قولىغا قورال ئېلىپ، جەڭچىگە ئايلىنىپ كەتكەنىدى. دوختۇرخانىدا بولسا، كېسەلمەن، قېرى ئايال دوختۇرلاردىن پەقەت بىرنەچچىسىلا قالغان بولۇپ، ئۇلار كۇن بويى دەككە - دۈككە ئىچىدە، ئۆيدىن چىقماي، قوماچ قورۇغاندەك ئېتىلىۋاتـ-قان ئوقلارنىڭ ھېلى قايسىبىرى كېلىپ جېنىمىزنى ئالارکىن دەپ، سۇبھانالالنى مىڭ قېتىملاپ ئوقۇپ، ئۆي ئىچىدە كولىۋال-غان مۇداپىئە لەخمىلىرىدە ئولتۇرۇشاتتى. سىرتتا بولسا، دوختۇر-خانا پاراس - پۇرۇس قىلىپ ئېتىلغان ئوقلار ۋە ئاللا - تووا ساداسى ئىچىدە، ھېلى بىر تەرەپنىڭ قولىغا ئۆتسە، ھېلى يەنە بىر تەرەپنىڭ قولىغا ئۆتەتتى. مانا بۇگۈن چۈشتىكى يېرىم سائەت-

لىك جەڭدە، ئىككى تەرەپنىڭ بىرقانچە پىداكارى «سەنشىڭ» ئۇچۇن، «سەنسۇ» ئۇچۇن دەپ شوئار توۋلاپ بەردى. . . بۇگۈن- كى جەڭدە، دوختۇرخانىنى سەنسۇچىلار سەنشىڭچىلارنىڭ قولى- دىن تارتىۋالدى. غەلىبە قىلغان تەرەپنىڭ ئادەملىرى بىر - بىرىنى قۇچاقلاپ تەبرىكلەشسە، مەغلۇپ بولغان تەرەپنىڭ ئادەم- لىرى بارمىقىنى چىشلەپ، چېكىنىپ چىقىپ كەتتى. . . ئارىدىن يەنە ھەپتە ئۆتتى. . .

ئاسماننى قاپقارا بۇلۇت قاپلاپ، زېمىننى زۇلمەت ئۆز قويۇ- نىغا ئالدى. دوختۇرخانىنىڭ يوغان ياغاچ دەرۋازىسىنىڭ بالا ئىشىكىنى بىرى ئاستا ئېچىۋەتتى، بىرقانچە ئادەم تىمىسقىلاپ دەرۋازا ئىچىگە غىپلا قىلىپ كىرىپ كەتتى. ئۇلار تۇيدۇرماي بېرىپ، بىرقانچە ھاڭۋاقتى قاراۋۇلنىڭ بېشىغا تاغار كىيدۈرۈپ، موكلا باسقاندىن كېيىن، ھەمساتتا شېرىن ئۇيقۇدا ياتقان ئۇچ ياتاقتىكى پىداكارلارنى قىپىيالىڭاچ ھالدا يوتقاندا ياتقان پېتى ئەسىر ئالدى. ئوتتۇرا بوي، دىققاق كەلگەن بىرى ئىككى ئادەمنى باشلاپ، باشقا ئۇيلەردىن خېلى ئالاھىدە پەرقلىنىدىغان بىر ئۇيگە مايمۇننىڭ چاقماقلىقىدا باردى - دە، گۈپۈلدىتىپ ئىشىكنى ئۇر- دى، ئىشىك ئىچىدىن ھىم ئېتىلگەنىدى، بىرى دېرىزىگە باردى، دېرىزىمۇ پولات چۈمۇق بىلەن تۇراقلىق چىقتى، مىلتىق پاينىكى بىلەن ئىككىنى ئۇرۇش بىلەن، ئىشىك پاچاقلىنىپ، ئوتتۇرىدە- كى ئىككى تال شال سۇنۇپ، ئادەم پاتقۇدەك كامار ئېچىلدى. بىر ياش يىگىت كىرمەكچى بولۇۋىدى، ھېلىقى ئوتتۇرا بوي كىشى ئۇنى مەيدىسىدىن بىر ئىتتىرىپلا يانغا ئۆتكۈزۈۋەتتى. شۇ ئان، «پاڭ - پۇڭ» قىلىپ ئىككى پاي تاپانچا ئوقى ئىشىكنىڭ كامىرىدىن ئېتىلدى — ھېلىقى كىشى ئۆي ئىچىگە قارىتىپ تاپانچىدىن ئىككى پاي ئوق ئۇزدى. شۇئان ئۆي ئىچىدىن كىچىك بالىنىڭ قىرىلداپ يىغلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى، ئاندىن بىر ئايالنىڭ ناله - پەريادى كۆتۈرۈلدى. ئۆي ئىچىدىن بىر ئەرنىڭ

— ئۆيده كىچىك بالا بىلەن ئايال كىشى بار... بۇلار گۇناھسىز، ئاتقان ئوقۇنۇلار ئايالغا تەگدى... — دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى.

— نۇردۇن، ياخشىلىقچە قورال تاپشۇر، بولمىسا ئۆيۈڭ بىلەن قوشۇپ پارتلىتىۋېتىمەن. بۇگۈن مەن سېنىڭ تۇخۇمىڭغىچە قۇرۇتۇۋەتكىلى كەلدىم، مېنى كىمكى دەپ قالما، مەن يۇسۇپ! يۇسۇپنى تونۇدۇڭمۇ؟

ئۆي ئىچىدە بالىنىڭ يىغىسىدىن باشقا ئاۋاز يوقالدى. پەقەت بالا خىرىلداپ يىغلىماقتا. يۇسۇپ يەنە ۋارقىرىدى:

— ئەي نۇردۇن، جاۋاب بېرەمسەن - يوق، ئەگەر يەنە جىم تۇرۇۋېرىدىكەنسەن، پارتلىتىمەن، مانا قولۇمدا بومبا! پىلىكىنى تارتىۋەتسەملا، ئىش تۈگەيدۇ...

— ئەگەر يۇرىكىڭ تاش بولۇپ قېتىپ كەتكەن بولسا، پارتلىتىۋەت! ئاتقان ئوقۇڭ ئايالىڭ سارەمگە تەگدى، قىزىڭ نەفىسە يىغلاپ تۇرۇپتۇ. ئاڭلاۋاتامسەن، يىغلاۋاتقان سېنىڭ قىزىڭ — نەفىسەڭ! پۈشتۇڭدىن تامغان يۇرەك - باغرىڭ! ھازىر مېنىڭ قولۇمدا. مەيلى ئوق ئات ياكى پارتلات، بەربىر، ھەممىمىز تۈگىشىمىز.

يۇسۇپنىڭ بېشىدا چاقماق چېقىلغاندەك بولۇپ، يۇرىكى «قارت» قىلىپ ئاغدى. يۇرىكىنى ئۆرتەپ كېتىۋاتقان تۈگمەس دەرد - ھەسرەت چوغىدا يالقۇنجىغان غەزەپ يالقۇنى، ئۇنىڭ تۇرتكىسىدە، پۈتۈن جىسمى تومۇرىدا قاتقان قان، ئۈيۈشۈپ كەتكەن ھەربىر ھۈجەيرىسىدىكى ۋولقاندەك پارتلاشقا ئاز قالغان كۈچ بىردىنلا غايىب بولۇپ، پۈت - قوللىرى خېمىرەدەك بوشىشىپ كەتتى. ئۇ دەرماندىن كەتتى، پۈت - قوللىرى لاغىلداپ تىترەپ، پۈتۈن ئەزايىنى بۇزۇزىدە سوغۇق تەر باستى. ئاڭلىغانلىرىم راست ئىكەن - دە ئۇ راستىنلا ئۇنىڭ خوتۇنى بولۇپ قالغانمىدۇر؟ ئۇ شىرەڭ ھۆركىرىگىنىچە، ئاشۇ ئالدىدا گۆرەڭ سۈر-

لۇك تۇرغان ئىشكىنىڭ چېقىلغان كامىرىدىن ئېتىلىپ كىرىپ، قانخور رەقىبى، ئەشەددىي ياۋۇز، قارا نىيەت — نۇردۇننىڭ كارنىيىدىن سىققانچە، ياق، ئەرەب مۇشۇكلىرىنىڭ مۇسۇلمانلارنى قاياناۋاتقان ياغقا تاشلاپ ئۆلتۈرگىنىدەك، ئۇنى جاھاندىكى ئەڭ قەبىھ ئۇسۇل بىلەن ئۆلتۈرمەكچى بولدى. ئۇنىڭ مېڭىسى چاراسلاپ كەتتى، مۇمكىن ئەمەس، ئۇنىڭ خوتۇنىنى يۇلۇپ كېتىشى مۇمكىن ئەمەس، بىراق، ساددا ئايال ئۇچۇن ئېيتقاندا، مۇنداق بولۇشىمۇ مۇمكىنغۇ؟ ھاياتتا بۇنداق ئىشلار ئازمۇ؟ ئۇ تاۋاقتىكى ئاشتەكلا بىر ئايال ئىدى، ئېرى ئۆلۈپ، ئۇزۇن ئۆتمەيلا يېڭى ئەر چىقسا، ئالدى ـ كەينىگە قارىماي تېگىۋېرىدۇ، ئۇيغۇر ئاياللىرى ئۇچۇن ئەرسىز ياشاش ئانىدىن يېتىم قالغان سوك قوزىدەكلا بىر ئىش. قوزا ئانا مېھرىگە، ئانىنىڭ ئۆز ھالىدىن خەۋەر ئېلىشىغا موھتاج بولغىنىدەك بىر ئىش... بىراق مەن ئۆلمىگەن تۇرسام...

تۇيۇقسىز ئۆي ئىچىدىن قىزچاقنىڭ «ئانا... ئانا!...» دەپ قاتتىق چىرقىرىغىنى، يۈرەكنى ئېزىدىغان يىغىسى ئاڭلاندى. يۇسۇپنىڭ قېنى قاينىدى، ئۇنىڭدىكى ئاتىلىق غۇرۇرى، ۋىجدان قەرزى قىستاپ، ئۇنىڭ قارامىلقىنى چېكىگە يەتكۈزدى. ئۇ غالجىر بۇقىدەك ھۆركىرىگىنىچە، ئىشىككە ئۆزىنى ئۇردى، كۆزىنى يۇمۇپ ئاچقۇچە، ئىشىك قاراسلاپ سۇنۇپ، ئۇ ئۆيگە يېنىچە يىقىلدى. ئۆي ئىچى گۆرەك قاراڭغۇ بولۇپ، ھېچ نەرسىنى ئىلغا قىلغىلى بولماي قالدى. نەفىسە! نەفىسە بىر تەرەپتە قىرىلداپ يىغلاۋاتىدۇ. راست، ئۇنىڭ قىزى نەفىسە... گەرچە ئۇنى كۆرمىگىلى ئىككى يىل بولغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئۇنىڭ يۈرىكى تونۇدى، ئۇنىڭ تىنىقىنى ئاتىلىق مېھرى سەزدى. ئۇ چاچراپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ئۆزىنى قىزى يىغلاۋاتقان تەرەپكە ئاتتى. ئەمما شۇئان ئۇنىڭ يوتىسى قاتتىق بىر نەرسىگە ئۇرۇلۇپ، ئاغرىقى مېڭىسىگە چىقتى. ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئۇنىڭ

ئارقىسىدىن ئۆيگە باستۇرۇپ كىردى. بىرنەچچە قول چىرىغى ئۆي ئىچىنى تەڭلا يورۇتتى. شالدىن توزۇلگەن ئېگىز كارىۋاتتا، كارىۋاتنىڭ تامغا تاقالغان يېرىدە قانغا بويالغان بىر ئايال نەپسى سىقىلغان هالدا ئىڭراپ ياتىدۇ. ئۇنىڭ بەدىنىدىن ئاققان قان ئاستىدىكى ئىران نۇسخىلىق گىلەمگە يېيىلغانىدى... يىغلاۋاتقان قىزچاق بولسا، ئانىسىنىڭ ئۇستىگە ئۆزىنى تاشلاپ قىرقىرىماقتا. چىراغ يورۇقىدا، يۈسۈپ ۋە ئۇنىڭ هەمراهلىرى ئاق-ساقلىغان هالدا، ئۆي ئىچىنى چاقماق تېزلىكىدە ئاختۇردى، لېكىن ئۆيدىن نۇردۇننىڭ سايىسىنىمۇ تاپالمىدى. غەزەپتىن، يۈسۈپنىڭ چىشلىرى كارسىلداپ، پۈت - قوللىرى تىترەپ كەتتى. ئۇ بىر قاراشتىلا، قىزى ۋە ئۆز ئايالى سارەمنى تونۇغاندى. سېغىنىش، چەكسىز خورلۇق، هەسرەت ئۇنىڭ يۈرىكىنى ئۆتمىتۆشۈك قىلىۋەتتى... ئۇنىڭدا چەكسىز ئۆچمەنلىك غالىب كېلىپ، هاياتىدىكى ئەڭ ئەشەددىي دۈشمىنى نۇردۇندىن ئىنتىقام ئېلىش — ئۇنىڭ مۇقەددەس غايىسى بولۇپ قالغانىدى. مانا ئەمدى ئۇ هەتتا ئۆيدىكى قازانىنىڭ تۈۋىقىنى ئېلىپ قاراپمۇ، ئۇنىڭ سايىسىنىمۇ تاپالمىدى. شۇ تاپتا، بەختسىز قىزىغا بولغان چەكسىز سېغىنىشى هەممىنى، ئۆچمەنلىكىنى، يوتىسىنىڭ لو-قۇلداپ ئاغرىۋاتقانلىقىنى، هەممە، هەممە ئازابنى بېسىپ چۈشتى. ئۇ قىزىنى ئانىسىنىڭ ئۇستىدىن كۆتۈرۈپ ئېلىپ، باغرىغا مەهكەم باستى. قىز ئۆزىگە ناتونۇش بولغان، ئەپتىدىن قورقۇنچلۇق، ۋەهشىيلىك چىقىپ تۇرغان بىر كىشىنىڭ قۇچىقىدا تىپىرلاپ، هەدەپ ئانىسىغا تەلپۈنۈپ: «ئانا... ئانا... هە... هە... ئانا!...» دەپ تېخىمۇ قاتتىق يىغلىدى. يۈسۈپنىڭ يۈرىكى هەرە چاقماندەك ۋىژىلدە قىلىپ كەتتى، كۆزىدىن ياش تامچىلاپ تۆكۈلدى، ئۇ زەئىپ هالدا ئىڭراپ ياتقان سارەمگە قارىدى، ئوق ئۇنىڭ قولتۇق ئاستىغا تەگكەن بولۇپ، قان كۆپ ئېقىپ كەتكەچكە، چىرايى ئۆلۈكنىڭكىدىن ئايرىغۇسىز دەرىجىدە

تاتىرىپ كەتكەنىدى. ئۇ نۇرسىز كۆزلىرىنى يۇسۇپكە تىكىپ، قۇرۇپ كەتكەن لەۋلىرىنى تەستە مىدىرلىتىپ، بىر نەرسىلەرنى دەۋاتىدۇ... يۇسۇپنىڭ كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى، سارىمنىڭ ئاي - كۈنى يېقىنلىشىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ سارىمگە قارىغۇدەك تاقىتى قالمىغانىدى.

— مانا بۇ يەردىن قېچىپتۇ، — دەپ بوش ۋارقىرىغان ئاۋاز يۇسۇپنى چۆچۈتۈپ هوشىغا كەلتۈردى. ئۇ ئالدىراپ قالغان بولسىمۇ، تىپىرلاپ ئۆزىنى ئەپقېچىپ تۇرغان قىزنىڭ ئانىسىنىڭ قېنى بىلەن بويالغان يۈزىگە يۈزىنى يېقىپ، ئۇنى كارىۋات ئۈستىگە قويدى - دە، ئىچكىرى ئۆيگە يۈگۈردى. بۇ ئۆيدە سۇپا، سۇپا ئۈستىدە ئورۇن - تۆشەكلەر تۇرىدۇ... ئىشىكنىڭ كەينىدە، ئەۋرەز[1] ئۈستىدىكى تاختاي ئۆرۈپ ئېلىۋېتىلگەن بولۇپ، ئاستى قاراڭغۇ لەخمە ئىدى.

— مانا مۇشۇ يەردىن قېچىپتۇ.

«خەپ نۇردۇن، سەن تۇلكىنى توزاققا چۈشۈرەلمەيدىغان بولسام، يۇسۇپ دېگەن ئىسىمنى يۆتكىۋېتىمەن!...»

يۇسۇپنىڭ گېپىنىڭ ئايىغى چۈشە - چۈشمەي، سىرتتا پاراسلاپ مىلتىق ئېتىلدى، بىرمۇنچە ئادەم بىر - بىرىنى تىلاپ، ۋارقىرىشىپ - جارقىرىشىپ بارغانچە، يۇسۇپلەر تۇرغان ئۆيگە يېقىنلىشىپ كەلدى. سىرتتىن يۇسۇپنىڭ بىر هەمراهى هاسىراپ ئالاقزادە بولۇپ يۇگۈرۈپ كىرىپ كەلدى.

— ئىش بولمىدى، چاققان بولۇڭلار! قورشاۋدا قالدۇق. هەممەيلەن جىددىيلىشىپ يۇسۇپكە قارىدى.

— هەر هالدا لەخمىگە چۈشۈڭلار! — دېدى يۇسۇپ.

— بۇ خەتەرلىك يۇسۇپكا! — دېدى ئېگىز بوي بىرى.

---

① ئەۋرەز — جەنۇبىي شىنجاڭ دېھقانلىرى مۇنچا ئورنىدا يۇيۇنۇش ئۈچۈن ياسىغان تاختايلىق ئورەك — ئاپتور.

— مەن چۇش دېگەندەكىن چۇش! — بوغۇلۇپ تۇرۇپ ۋارقىرىدى يۈسۈپ، — ئۇلار بىزنى بۇ لەخمىنى تاپالمىدى دەپ ئويلايدۇ. تېز بولۇش! نېمە قاراپ تۇرىسىلەر؟ تېز بولۇش. ئېگىچە ـ سىكىلىكىنىڭ ھەققى بولسىمۇ چۇشە! مېنىڭ گېپىم ھېساب، ئۆلمەي دېسەڭ، چۇش.

شۇ چاغدا، سىرتتىن ئۈيغۇرچە ـ خەنزۇچە ۋارقىراشقان ئاۋازلار ئاكىلىنىشقا باشلىدى: «ئەي، سەنشىڭچى سولتەكلەر، تەسلىم بولۇش! بىزنىڭ قورشاۋىمىزدا قېلىشتىڭ... ياخشىلىقچە قورال تاپشۇرۇپ تەسلىم بولساڭ، بىزنىڭ توپقا قوشۇلىسەن، بىز — ئىنقىلابچىلار، سىلەر — ئەكسىلئىنقىلابچىلار! ۋاقتىدا ھوشۇڭنى تېپىش!...» دېگەن چۇقان ـ سادا كۆتۈرۈلۈشكە، قول چىرىغىنىڭ يورۇقى دېرىزىدىن ئۆي ئىچىگە چۈشۈشكە باشلىدى. يۈسۈپنىڭ دەھشەتلىك ئەلپازىنى كۆرۈشكەن يىگىتلەر لەخمىگە چۇشتى. يۈسۈپ دىكگوسلاپ سىرتقى ئۆيگە چىقتى ـ دە، ئانىسىنىڭ ئۈستىدە تېخىچە قىرقىراپ ئاۋازى پۈتۈپ يىغلاۋاتقان نارەسىدە مەسۇمەنى ئېلىپ باغرىغا بېسىپ بىرنەچچىنى سۆيۈۋېتىپ، يېنىدىن بىر كاللەك پۇلنى چىقىرىپ تېخىچە جان تەلپۈز قىلىپ ئىگىلىۋاتقان سارەمگە قاراپ:

— رازى بول سارەم، ھەممىسى ئاشۇ نۇردۇننىڭ كاساپىتى، مەن ئۇ چەۋرەندى ھەزىلەكتىن ئىنتىقام ئالماي، بۇ دۇنيادا ھايات ياشىيالمايمەن، خەير، خۇدا ئامان قىلسا، ئۆلمىسەك كۆرۈشەرمىز، مەن سېنىڭ بۇ نېجىسىنىڭ ئۆيىدە ئىكەنلىكىگە ھازىرغىچە دەرگۇماندا بولغانىدىم، مانا ئەمدى ئىشەندىم، ئاتقان ئوقۇم ساڭا تېگەر دەپ خىيالىمغىمۇ كەلمەپتۇ، — دېدى. كۆزىدىن تارامىلاپ قۇيۇلۇۋاتقان ياش ئۇنىڭ يۈزىنى پۈتۈنلەي ھۆللىۋەتكەنىدى، سارەم تەستە زورۇقۇپ سادا چىقاردى:

— مەن... رازى... سىز... ھەقلىق...

شۇئان، بىرنەچچە قارا سايە ئىشىككە يېقىنلاپ كەلدى.

سەزگۈر يۈسۈپ بويندىكى ئاپتۇماتتىكى بىر دېسكا ئوقنى تاتاتلـ
تىپ ھاڭرىقاي ئوچۇق تۇرغان ئىشىكتىن چىقىرىپ ئېتىۋەتتى.
شۇ زامان «ئەيۋا!»، «ۋايجان!» دەپ بىر نەچچە ئادەمنىڭ نالە ـ
پەريادى كۆتۈرۈلدى، نەفىسە قورقۇپ، تېخىمۇ چىرقىراشقا باشـ
لىدى. سىرتتىن: «ئوق چىقارماڭلار! ئۆيدە كىچىك بالا بار،
بۇ سولتەكلەر ھېچ يەرگە قېچىپ كېتەلمەيدۇ» دېگەن ئاۋاز ئاڭـ
لاندى. يۈسۈپ: «خەير، خۇداغا ئامانەت!» دېدى ـ دە، ئىچكـ
رىكى ئۆيگە كىرىپ، ئەۋرەز لەخمىسىگە ئۆزىنى ئالدى.

4

خىيال بىلەن چۈش ئارىلىقىدا.

كىچىككىنە باش پانقۇدەك تۆڭلۈكتىن غۇۋا يورۇق چۈشۈپ تۇرىدىغان تارغىنا بىر زەي پۇراپ تۇرىدىغان ئۆيدىكى كارىۋاتتا سارەم ھۇشسىز ياتىدۇ. ئۇنىڭ يېنىدا قىزى نەفىسە قېتىپ ئۇخلىماقتا. سارەمنىڭ چىرايى ناھايىتى تاتىرىپ كەتكەن بولۇپ، ئاسما ئوكۇل قويۇپ قويۇلغانىدى. ئۇنىڭ بېشىدا، يېشى ئەللىكـ كە يېقىنلاپ قالغان، سېمىز، چېچىنىڭ تەڭدىن تولىسى ئاقىرىپ كەتكەن سېلىمىخان كۆزى ياش يۇقى، قاپىقى ئىشىشغان ھالدا: «توۋا ـ توۋا، ھەممە بەختسىزلىك مۇشۇ سارەمگە كېلەمدۇ؟» دەپ ھەسرەتلىنىپ ئولتۇرىدۇ. سېلىمىخاننىڭ يولدىشى تاھىر ئەپەندى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغان پېشقەدەم دوختۇرلارـ دىن بولۇپ، ھازىر تاھىر ئەپەندى «شىۋجېڭجۇيىچى ئۇنسۇر» بولۇپ تۇرمىگە ئېلىنغان، سېلىمىخان خىزمەتتىدىن ھەتتا ئۆيـ دىن ھەيدەپ چىقىرىلىپ، ماۋۇ دوختۇرخانىنىڭ چايخانىسى قەـ لىنغان زەي ئۆيگە كۆچۈرۈلگەن. . . . ئېرىنىڭ ئۆلۈك ـ تىرەـ كىدىن خەۋىرى يوق. ئىككى بالىسى قىزىل قوغدىغۇچى بولۇپ، ئۇنىڭ بىلەن چەك ـ چېگرىسىنى ئېنىق ئايرىغانىدى. سېلىمىخان

دوختۇرخانىدا سارەمنىڭ بىردىنبىر مۇڭداشچىسى، سىرداش دەردەمنى ئىدى. ئۇلار بىر قاچا تاماقتى ئادەتتە قىسىنىدىغان قوشنىلار ئىدى، بولۇپمۇ ئۇ ھەممە نەمىسىدىن ئايرىلغاندىن بۇيان، سارەمنىڭ يار - يۆلەكتە بولۇشى بىلەن كۈن كەچۈرۈۋاتاتتى. سارەم نۇردۇن بىلەن بىر ئۆيگە كىرگەندىن بۇيان، ئۇ ئىسيانچىلارنىڭ زۇلۇمىدىن قۇتۇلغان، سارەم ئۇنىڭغا سايە بولغانىدى. گەرچە ئۇ ئەسكى زەي ئۆيدە ئولتۇرسىمۇ، ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ ئەزاسى بولغان نۇردۇننىڭ ئايالىنىڭ ھىمايىسىدە، مۇنچىلىك ئولتۇرۇپتۇ. بولمىسا، بۇ چاغقا قايسىبىر ئۆزگەرتىش مەيدانىغا سۈرگۈن قىلىنغان بولاتتى. توپىلاڭ پارتلىغاندىن بۇيان، نۇردۇن ئۆيدە تۇرالمايدىغان بولۇپ قالدى، كۆپ چاغلاردا، سارەم سېلىمىخانىنىڭكىگە ھەيدەپ چىقىرىلىپ، ئۆيگە ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئەترىتىنىڭ ئىنقىلابىي ئارتىسلىرىنىڭ كۈتۈۋېلىشىدا، قوراللىق مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ ھىمايىسىدە، كاتتا مېھمانلار مېھمان بولۇپ كېتىدۇ. سارەم بولسا پەقەت نۇردۇننىڭ ئۆي ساقلىغۇچىسى، خالاس. ئۇ سېلىمىخانىغا دەريا - دەريا ياشلار تۆكۈپ دادلايدۇ. ئۆز ئۆيىدىن كېچىچە قىزلارنىڭ چاڭىلىدىغان خۇشال كۈلكە ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ، ئۇ كىرپىك قاقماي چىقىدۇ، ئىككى دەردەمەن تۇننى تاڭغا ئۇلايدۇ. نۇردۇنمۇ سېلىمىخانىنىڭ سارەمدىن ئىبارەت بۇ پۇتلىكاشاڭدىن قۇتۇلدۇرۇپ، ئۆز ئىشلىرىنىڭ ئوڭۇشلۇق بولۇشىغا يارەدەم بەرگىنىدىن رازى. ئۇ دائىم بىرمۇنچە قوراللىق كىشىلەر بىلەن ياشلا قىزلارنى ئۆيگە باشلاپ كەلگەندە، «سارە، سەن ئاۋۇ قېرىنىڭ ئۆيىگە چىقىپ يات!» دەيدۇ. سارەم دەردىنى ئىچگە يۇتۇپ، ئۇنسىز ھالدا نەپسىنى ئەچىقىپ كېتىدۇ. بەزىدە سېلىمىخانىدىن خىجىل بولۇپ، «سىلەرگە كاشىلا بولماي، ئىچكىرىكى ئۆيدە ئۇخلاي» دەيدۇ. شۇئان نۇردۇن قاپىقىنى تۇرۇپ: «بىزنىڭ ئىشلىرىمىز قەتئىي مەخپىي، چىق دېگەندىن كېيىن چىق!» دەيدۇ. سارەم

ئېتا سۆز قىلىشقا پېتىنالماي، ئۆزىگە قاراپ، ئېغىزلىرىنى قولى بىلەن ئېتىۋېلىپ كۈلۈشۈۋاتقان ئەركە - نايناق قىزلارغا يەر ئاستىدىن قاراپ قويۇپ چىقىپ كېتىدۇ. ئۇ بوسۇغىدىن پۈت ئېلىشىغلا، ئۆيدىن ئېرىنىڭ قىزلار بىلەن قوشۇلۇپ قاقاقلاپ كۈلگەن ئاۋازىنى، قىزلارنىڭ: «تازىمۇ ھېيلىگەر جۇمۇ نۇردۇنكا سىز!» دېگەن ئاۋازىنى، نۇردۇننىڭ: «بۇ كالۋا خوتۇن مۇشۇ-نىڭغا شۇكرى قىلسا بولىدۇ» دېگەن ئاۋازىنى ئاڭلايدۇ. بۇ چاغ-دا، ئۇ نۇردۇندىن ئىچ - ئىچىدىن يىرگىنىدۇ. يۈسۈپىنىڭ ئۆزى-گە تەكلىپ تۇرغان سەممىي قارا كۆزلىرىنى ئېسىگە ئالىدۇ، رەھمەتلىكنىڭ ياتقان يېرىنىڭ جەننەت بولۇشىنى تىلەيدۇ، بە-راق، ئاخشام يۈسۈپ كېلىپ قالدىغۇ؟ راست، يۈسۈپمىدۇر ياكى ئۇنىڭ روھىمىدۇر، ياكى ئۇ گۆردىن تىرىلىپ چىققانمىدۇر؟

ئىشىك غىچىرلاپ ئېچىلدى. سېلىمىخاننىڭ خىيالى بۆلۈ-ندى، نۇردۇن كىردى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئىككى قوراللىق كىشى يۈز - كۆزى تاياق زەربىسىدىن يېرىلغان، كىيىملىرى يىرتىلغان، ئوتتۇرا ياش بىر كىشىنى ھەيدەپ كىردى. نۇردۇن ئىككى بېقىنىغا ئىككى تاپانچا ئاسقان، رەسمىي ھەربىي ئادەمدەك سالاپەتلىك ئىدى. ئۇ سېلىمىخانغا سۆرلۈك قاراپ:

— تېخى ئۆلمىگەندۇر؟ — دېدى.

سېلىمىخان بېشىنى چايقىدى.

— قورسىقىدىكى پۈشتۈمنىڭ ھۆرمىتىنى دەيمەن - دە، بولمىسا بۇ تاپىنىڭ ماڭا كېرىكى يوق، ماۋۇ گېزەندىنىڭ قېنى ئوخشاش ئىكەن، ئېلىپ سېلىپ بېقىڭ، ئەجىلى توشمىغان بول-سا، ھايات قالار، بولمىسا مەيلى.

نۇردۇن سۆزىنى تۈگىتىپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى. ئىككى كىشى ھېلىقى گېزەندىنىڭ قوللىرىنى قايرىپ ئەكەلدى. سېلى-مىخان:

— ئۇنداق قىلساڭلار، قانداق قان ئالغىلى بولىدۇ؟ —

دېدى. ئۇ ئىككىسى سېلىشتۇرۇلمىغانغا بىرنى ھوممىيىشتى - دە، گېزەندىنى قويۇۋەتتى.

5

خىيال...

زامانغا لايىق ئازادە، يورۇق ئۆيدىكى بىر يالغۇز كىشىلىك كارىۋاتتا، يۈسۈپ چوڭقۇر قايغۇ - ھەسرەتكە چۆمگەن ھالدا، بېلىگىچە يوتقاندىن سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ، كارىۋات جازىسىغچە يۆلەنگەن ھالدا ئولتۇرىدۇ. بۇ ئادەم قارىماققا قاپقارا ساقاللىرى ئۆسۈپ، يېرىم غېرىچقا يەتكەنلىكى ئۈچۈن، قىرىق ياشلاردىن ھالقىغان ئادەمدەك كۆرۈنىدۇ. ئەمەلىيەتتە بولسا، ئۇ ئەمدىلا ئوتتۇز ئىككىگە ئۇلاشقان قىران كىشى ئىدى، بىر خىل قەيسەرلىك يېغىپ تۇرغان چېھرىدە، چىرايلىق يارالغان ئەرلەردە بولمىغان گۈزەللىك، كىشىنى مەھلىيا قىلمىغان سۈمبات بار ئىدى. شۇ تاپتا، ئۇنىڭ كۆزلىرى قىزىرىپ، قاپاقلىرى ئىششىغانىدى، بۇنىڭدىن ئۇچ يىل ئىلگىرى «يەرلىك مىللەتچى»، «قاتىل» دېيىلىپ تۇرمىگە تاشلانغاندىمۇ، ئاتىسى ئۇنى ۋە ئانىسىنى تاشلاپ، سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق تۈركىيىگە چىقىپ كەتكەندىمۇ، ئۇ شىنجاڭ تىببىي ئىنستىتۇتىدا ئوقۇۋاتقاندا، ئانىسى «ۋەتەن خائىنىنىڭ ئايالى» بولۇپ، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغاندىمۇ، ئۇنىڭ كۆزىدىن ياش چىقمىغان، قەلبىدە، يۈرىكىدە دەريا - دەريا يىغلىغان بولسىمۇ، كىرپىكىدىن ياش تېمىتمىغانىدى. ئىنستىتۇتتا بىرگە ئوقۇپ يۈرگەن قىزى ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، «ۋەتەن خائىنىنىڭ ئوغلى» دىن يىرگىنىپ، ئۇنى تاشلاپ، مەكتەپتە بىر كالتە باشلىقنىڭ شوپۇر ئوغلىغا تېگىۋالغاندىمۇ، ئۇ پەقەت ئازابلىق كۈلۈپ قويۇپ، قاۋاقخانىغا كىرىپ بىرنەچچە سەر

هاراق ئىچىۋېلىپ، قار لەپىلدەپ يېغىپ تىزدىن ئاشقان ئورۇمچى كوچىسىدا، كېچىچە ئايلىنىپ تاڭ ئاتقۇزغاندى. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئۆز يۇرتى، تۇغۇلغان ئانا تۇپرىقى — گۈزەل قەشقەردە قالماي، ئەڭ يىراق، تەكلىماكان قۇملۇقى ئارىسىدىكى ئىككى دەريا ياقىسىغا جايلاشقان، بۇككىدە قەدىمىي توغراقلىق، ئىپتىدائي ئورمان - چاتقاللار ئارىسىدىكى بۇ قاتتىشى ئەڭ قولايسىز بولغان دولان دىيارىغا، ئۆزگىچە مەدەنىيەتكە ئىگە بولغان بۇ قەدىمىي ئۇيغۇر قەبىلىسىنىڭ ناھىيىسىگە كەلگەندى. ئاق كۆڭۈل، ساددا، مېھماندوست دولانلىقلار ئارىسىدا، ئۇ كېچىلەپ، ھارغىنىنى بىلمەي، يۈرت بويىچە سورۇن تارتىپ، دولان مەشرەپى ئويناپ، خۇشال قاقاقلاپ كۈلۈپ يۈرۈپ، ھەممە ئازابىنى، ھەممە ھىجرانىنى ئۇنتۇپ، ئۆز بەختىنى تاپقاندى. گەنە شۇ بەخت ئىچىدە، يەنە بەختسىزلىكمۇ بولدى... سىرتتا ئاتىنىڭ دۇپۇرلىگەن تۇياق ئاۋازى ئۇنىڭ خىيالىنى ئۇزۇپ قويدى. ئۇ دەررۇ قولىدىكى سازەم بىلەن، نەفىسەنى قۇچىقىدا تۇتۇپ چۈشكەن سۈرەت ئۇستىدىكى ياشنى سۈرتۈپ، ئۇنى پورتمالغا سېلىپ قويۇپ يانچۇقىغا سالدى. ماۋزىر ئاسقان بىر يىگىت جىددىيلەشكەن ھالدا ئىشىكتىن كىرىپ:

— يۈسۈپ دوختۇر، سىلىگىيۇەنلەر سىزنى يوقلاپ كەلدى، — دېدى. يۈسۈپ ئۇنىڭغا قاپىقىنى تۇرۇپ، چىقىپ كېتىشكە ئىشارەت قىلدى. يىگىت دەرھال كەينىگە يېنىپ چىقىپ كەتتى. شۇئان، تولۇق قوراللانغان، سالاپەتلىك ئىككى كىشى، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن، ھەممىسلا ئۇزۇن قونچلۇق كاۋاكار ئۆتۈكى كىيىپ، ئۆتۈك قونچىغا ماۋزىر، خەنجەر قىستۇرۇۋالغان، بەللىرىگە تىزىق ئوقلارنى تاسما ئورنىدا باغلاپ، يالىڭاچلانغان ماۋزىرلارنى قىستۇرۇۋالغان، سېرىق تۈچ غىلاپلىق قىلىچ ئاسقان، بىر - بىرىدىن قاۋۇل، بەستلىك كەلگەن، چىرايلى سۈرلۈك سەككىز نەپەر ئەزىمەت ئۆينىڭ تۆت تەرىپىگە يېيىلىپ، پۈتلىرىنى كەر-

گىنىچە، قوللىرىنى بېلىدىكى يالىڭاچ ماۋزىرغا قويۇپ، سۈرلۈك قارىشىپ تۇردى. ئالدىدا كىرگەن ئىككى كىشىنىڭ ئالدىدىكىسى — ئوتتۇز تۆت - ئوتتۇز بەش ياشلاردىكى، ئوتتۇرا بوي، سېمىز، قاراقاش، ساقاللىق، سەل قىزارغان قوڭۇر كۆزلىرىدىن بىر خىل پاراسەت چاقناپ تۇرىدىغان كىشى — كاستۇمىنىڭ ئىچىدىكى ياقىسىغا كانۋا يېپتا گۈل ئىشلەنگەن كۆڭلىكى ئۈستىدىن ئوق تىزمىسىنى تاسما قىلىپ باغلاپ، كېچىك كۆن قاپلىق تاپانچا ئېسىۋالغان، ئۆسكىلەڭ قارا چېچى ئۈستىدىن بادام دوپپىنى باستۇرۇپ كىيىۋالغان بولۇپ، ئۇ — رازاق ھېكىم ئىدى. ئۇنىڭ يېنىدىكى كىشى ئېگىز، زىلۋا بوي، ئۇزۇن پاقالچاق كەلگەن بولۇپ، بېشىغا قارا سارجىدىن كەپكە كىيگەن، كۆك سوكۇنىدىن قىلىنغان ئۆرە ياقىلىق چاپان كىيگەن، ئىككى مۇرىسىدىن ئىككى يېنىغا ئېلىنغان ماۋزىرىنىڭ تاسمىسى پارقىراپ تۇرىدۇ. بېلىگە بولسا، پارقىراپ تۇرغان ئوق تىزىقىنى تاسما قىلىپ باغلىغان، قولىدا ئالتە قىرلىق قىلىپ توقۇلغان جەرەن مۆڭگۈزى دەستىلىك كالتە قامچا، پۇتىدا ئۇزۇن قونچلۇق كاۋكاز ئۆتۈكى ۋال - ۋۇل پارقىراپ، ماڭغاندا غىرىسلاپ ئاۋاز چىقىرىپ تۇرىدۇ. مانا بۇ نەرسىلەر ئۇنىڭ ئەمدىلا يىگىرمە ئۇچتىن ئاشقان يېشىغا، خەت تارتقان يۈمران مايىسىدەك قارا بۇرۇتلۇق، بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايىغا بىر خىل سۈرلۈك سالاپەت بېغىشلىغاندى. بۇ يۈملاق كەلگەن، قارا كۆزلىرىدىن چېچەنلىك ھەم قارامىلىقى چىقىپ تۇرىدىغان يىگىت زىيا ئىمىن ئىدى. ئۇنىڭ قاراشلىرىدىن مەغرۇرلۇقى، يەنە ئادەتتىكى سۆز بىلەن ئېيتقاندا، مەمەدانلىقى، پوچىلىقى، ئۆز ئەتراپىدىكى كۆپ نەرسىلەرنى كۆزگە ئىلماسلىقى چىقىپ تۇرىدۇ، يۈسۈپ ئۇلارنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن قوزغالماقچى بولدى، يوتىسىدىن كىرگەن ئاغرىق زىڭىلداپ مېڭىسىگە چىقىپ، تولغىنىپ كەتتى. ئۇنىڭ چىرايى پۈرۈلۈپ، كۆز ۋە بۇرۇن ئەتراپى تاتىرىپ، تەر تەپچىرىدى، ئۇ بۇ ئىككىيلەنگە

چىرايىنى ئېچىشقا قانچە تىرىشسىمۇ، لېكىن چېھرىگە يالغان تەبەسسۇم بېرەلمىدى. رازاق ھېكىم دەرھاللا:

— بولدى قوزغالمىسلا، غەزەپلىرىگە پايلىماي، ئالدىراپ قويلا ـ دە، بۇ ئىشقا سىلى قول سالمىسىلمۇ، بىزنىڭ بۇرادەر-لەر دېگەنلىرىدەك قىساس ئېلىپ بېرەتتى. . . ھەرھالدا، بىئە-جەل چۈشۈن قىرىق يىللىق قىرغىنىدىمۇ ساق قاپتۇ دېگەندەك، ساق چىقىپلا.

— ھىممىتىڭلارغا ئاپىرىن، ھا. . . ھا. . . ھا. . .

رازاق ھېكىم قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. زىيا ئىمىنمۇ دىمىقە-دا كۈلۈپ قويدى. يۈسۈپ مېھمانلىرىنىڭ كۆڭلى ئۆچۈن كۈل-دى، كۆڭلىدە بولسا، ئۇلارغا گۇمان ھەم نارازىلىق پەيدا بولدى. ئۇ، ئۇلارنىڭ كەلگىنىدىن بىزار بولغاندەك ئىدى، ئۇينىڭ تۆت تەرىپىدىكى رىۋايەتلەردىكى مونكىر ـ نەكىرلاردەك سۇرلۇك قارا-شىپ تۇرغان كىشىلەرگە تولىمۇ نارازى بولغان ھالدا قاراپ قويدى. كۆڭلىدە بولسا، شۇنچىلىك ئېشىپ كەتكەن بارمۇ؟ دەپ ئويلىدى. بىر ـ بىرىدىن سەزگۈر بۇ ئىككى مېھمان دەررۇ يۈسۈپنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىپ، بىر ـ بىرىگە قاراشتى، زىيا ئىمىن قامچىسى بىلەن مۇھاپىزەتچىلەرگە چېقىپ كېتىشكە ئىشا-رەت قىلدى، ئۇلار دەرھال ئۆيدىن چىقىپ، ئىشىك تۈۋىدىلا ئۆي ئىچىگە قارىشىپ تۇردى. رازاق ھېكىم بىلەن زىيا ئىمىن يۈسۈپ-نىڭ قارشىسىدىكى ئورۇندۇققا ئولتۇرۇشتى. رازاق ھېكىم:

— پۇتلىرى سۇنمىغاندۇر؟ — دەپ سورىدى، ئەمەلىيەتتە ئۇ، يۈسۈپنىڭ پۇتىنىڭ سۇنغانلىقىنى ئاڭلىغانىدى، پەقەت يۈ-سۈپنىڭ چىرايىدىكى مىڭ پاتمان خاپىلىق سەۋەبىدىن ئارىدا شە-كىللەنگەن سوغۇق كەيپىياتنى تۇگىتىش ئۈچۈن، سۆزنى مۇشۇ گەپتىن باشلىغانىدى.

— ياق، — دېدى يۈسۈپ قولى بىلەن يوتىسىنى سىيلاپ تۇرۇپ، — سۆزەككە بىرئاز دەز كېتىپتۇ، چوڭ چاتاق يوق.

رازاق هېكىم خاتىرجەم بولغاندەك بېشىنى لىڭشىتتى، زىيا ئىمىن ئورنىدىن تۇرۇپ، قولىدىكى قامچىنى ھاۋادا پىرقىراتقاچ، تامنىڭ تورۇسىغا قاراپ سۆزلىدى، قامچىنىڭ پىرقىرىشىدىن بىر خىل ئۇشقىرتقان ئاۋاز چىقىپ، ئۇي ئىچىدە كۆكۈيۈنىڭ غۇڭۇلدىشىدەك بىر خىل ئاۋاز پەيدا بولدى.

— يۇسۇپكا، بىز سىزدىن بىز بىلەن بىرگە ئۇرۇش قىلىشىڭىزنى تەلەپ قىلمايمىز. پەقەت بىزنىڭ ئاغرىق ـ سىلاق، يارىدار بۇرادەرلىرىمىزنى ساقايتىپ، ئۇرۇش قىلالايدىغان قىلىشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمىز، سىزنىڭ تۇنۇگۈن كېچىدىكىدەك ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن ئۇرۇش قىلىشىڭىز مېنىڭ سەپرايىمنى ئۆرلەتكەندى، بىراق ھەرىكىتىڭىز چاققان ھەم باتۇر بوپتۇ، مەن ئادەملىرىمنىڭ سىزدەك يۈرەكلىك بولۇشىنى ئارزۇ قىلىمەن. بىراق، ئۇنداقلار بارماق بىلەن ساناقلىق. مەن بىر قوماندان بولۇش سۈپىتىم بىلەن، سىزگە شۇنى ئېنىق بىلدۈرۈپ قويايكى، بۇنىڭدىن كېيىنكى ۋەزىپىڭىز — بىزنىڭ ئاشۇ بارماق بىلەن ساناقلىقلا بۇرادەرلىرىمىزنىڭ ھالى خەتەرگە يولۇققاندا، ئۇلارنى ھەرقانداق ئاماللار بىلەن ساقايتىش. باشقا ئادەتتىكىلەرنى داۋالايدىغانغا دوختۇر كۆپ، سىزنى بۇ يەرگە بىز تۇرمىدىن ئاشۇ مەقسەتتە قۇتۇلدۇرۇپ چىققان. ئۆزىڭىزنىڭ قانۇن بويىچە ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان جىنايەتچى ئىكەنلىكىڭىزنى بۆشۈكتىن تۆشۈككىچە ھەممە بىلىدۇ. تەشۋىقاتىمىز سىزنىڭ غەلىبىلىك ھالدا تۇرمىدىن قېچىپ چىقىپ، بىزنىڭ توپىمىزدىكى بىر پىدائى كار قەھرىمانغا ئايلانغانلىقىڭىزنى، ھەتتا تۇنۇگۈن كېچە تۆت ئادەم بىلەن دوختۇرخانىغا — ئۇچ يۈز نەپەر داشقال لوبونىڭ ئۇۋىسىغا باستۇرۇپ كىرىپ، ئون نەچچە لوبونى ئۆلتۈرۈپ، لوبولارنىڭ ئۇۋىسىنى ۋەيران قىلىپ، غەلىبىلىك قايتىپ چىققانلىقىڭىزنى كارناي ئارقىلىق قايتا ـ قايتا جاكارلىدى. لوبولارنىڭ مۇھىم بىر كاتتىۋېشى نۇردۇن سىزنىڭ ھەيۋىڭىزدىن قورقۇپ

قوپ، كامارىدىن چىقالمايۋاتىدۇ، دېمەك، سىز ھازىر ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان مەھبۇس، تۇرمىدىن قاچقان جىنايەتچى، شۇڭا- داقلا بىزنىڭ ئىنقىلابىي توپىمىزدىكى غوللۇق سەركەردە! بىز- دىن ئۆزىڭىزنى تارتىشقا يەنە ئورۇن قالمىدى، بىز چوقۇم غەلىبە قىلىمىز، بىزدىن گۇمانلانمىسىڭىز بولىدۇ. بۇرۇن ئادەملىرى- مىز ئاز، پەقەت بىرنەچچە تال قارا كۆسىيىمىز بار ئىدى، ئاجىز ئىدۇق، ھازىر بۇرادەرلەر تەرەپ - تەرەپتىن توپلاندى، ئادەم كۆچىمىز كۆپەيدى، ھەممە يەردە بىزنىڭ بۇرادەرلەر بار. ياغاچ، تۆمۈر، مەش كارناياللىرىدىن ئېسىل قوراللارنى ياساپ بېرىپ، چاسا ھەربىي قىسىمدىكى ھەربىيلەردىن بىرمۇنچە ئېسىل يېڭى قوراللارنى[1] غەنىيمەت ئەكەلدۇق. ھازىر مەيلى ئادەم، مەيلى قو- رال جەھەتلەردىن بولسۇن، بىز لوبولاردىن قېلىشمايمىز، بەلكى ئۇستۇن تۇرىمىز. ھازىر نۇرغۇن يۇرتلارغا بىزنىڭ ئىگىدارچى- لىق قىلىۋاتقانلىقىمىز — بۇنىڭ ئىسپاتى. توپىلاڭ ھامان بېسە- قىدۇ، ئەمما بىزنىڭ ھەربىتىمىز ئىنقىلابىي ھەربىكەت. ھۆكۈ- مەت چوقۇم بىزنىڭ ھەربىتىمىزنى قوللايدۇ، بىز پرولېتارىيات ئىنقىلابچىلىرى.

زىيا ئىمىننىڭ سۆزى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، سىرتتا «پاڭ - پۇڭ» قىلىپ ئارقا - ئارقىدىن ئېتىلغان مىلتىق ئاۋازى ئاڭلى- نىپ، ئۇنىڭ سۆزىنى ئۈزۈپ قويدى. ئۇ ئىشىك تۈۋىدە تۇرغان ئىككى يىگىتكە جىددىي قاراپ:

— سىلەر ئىككىڭلار يۈسۈپ دوختۇرنىڭ ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئېلىڭلار! ئۇنىڭ بىخەتەرلىكىنى ياخشى قوغدىيالمايدە- كەنسىلەر، تاناپكىڭلارنى تارتىمەن، — دېدى.

— چوقۇم دېگىنىڭىزدەك قىلىمىز، — دەپ تىك تۇرۇپ

---

[1] 1969 - يىلى سەنشىن تەرەپ ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ چاسىدا تۇرۇشلۇق قىسىمدىن قورال بۇلىغان — ئاپتور.

جاۋاب بەردى ئىككى يىگىت. زىيا ئىمىن ئارقىغا بۇرۇلۇپ يۈسۈپكە قاراپ:

— ئەسلى بۇ گەپنى قىلماسلىقىم كېرەك ئىدى، بىراق سىزنىڭ پوزىتسىيەڭىز مېنى سۆزلىتىپ قويدى. مەن زىيا ئىمىن ھاياتلا بولىدىكەنمەن، كۆپ ئۆتمەي، نۇردۇن دېگەن نامەرد خۇمسىنى تۇتۇپ، ئالدىڭىزغا ئەكىلىپ بېرىمەن. شۇ چاغدا ئۇ، خەلقى ئالەم ئالدىدا، سىزنىڭ قارىلانغانلىقىڭىزنى، بىگۇناھ ئىكەنلىكىڭىزنى ئۆز ئاغزى بىلەن سۆزلەيدۇ. ئۇ ئۆز ئاغزى بىلەن سىزنى قارىلىغاندىكىن، ئۆز ئاغزى بىلەن ئاقلايدۇ. شۇ چاغدا، سىز ئۇنى نېمە قىلسىڭىز، ئۆزىڭىزنىڭ ئىشى، مەن سىزنى تۇرمىدىن قۇتۇلدۇرۇپ ئېلىپ چىقمىغان بولسام، ئۇ ئاللىقاچان سىزنى ئۆلتۈرۈپ بولغان بولاتتى. ھۆكۈمەت قالايمىقانچىلىقنى بېسىقتۇرغاندىن كېيىن، چوقۇم سىزنىڭ گۇناھسىزلىقىڭىزنى ئېتىراپ قىلىدۇ. ئۇ چاغدا چوقۇم سىز مەندىن خوش بولىسىز. ماقۇل، خوش ئەمىسە، مەن كەتتىم، — زىيا ئىمىن سۆزىنى تۈگەتتى ـ دە، جىممىدە يەرگە قاراپ ئولتۇرغان يۈسۈپكە لاپپىدە بىر قاراپ قويۇپ، ئاندىن رازاق ھېكىمگە قاراپ قويۇپ، ئالدىراپ چىقىپ كەتتى. يۈسۈپ بېشىنىمۇ كۆتۈرمەي، زىيا ئىمىنگە خوشمۇ دەپ قويماي، يەرگە قارىغىنىچە، ئۇندىمەي ئولتۇرۇۋەردى. رازاق ھېكىم چوڭقۇر بىر تىندى ـ دە، گېزىت قەغىزىگە ئورالغان، چېكىپ يېرىملاشقان كۆك تاماكىسىنى قاتتىق بىرنى شوراپ، يەرگە تاشلاپ، دەسسەپ ئۆچۈردى، ئاندىن، يۈسۈپنىڭ يېتىپ ئولتۇرۇپ كەتكەن قىياپىتىگە قاراپ:

— ھە، سىلى بىز كۆپنى كۆرگەن، زىيا ئىمىنگە قارىغاندا بىرنەچچە ئىشتاننى كۆپ يىرتقان ئادەممىز. ئۇ تېخى بىزگە قارىغاندا سويمەك بالا، ئەمما ئۇنىڭدا يېتىپ ئاشقۇدەك ئەقىل ـ پاراسەت بار ھەم قارامىلقىمۇ بار، ئاق كۆڭۈل، ساددا، كۆڭلىگە كەلگەننى ئايمای دەۋېرىدۇ، ناھەق ئىشنى كۆرسە، چىداپ تۇرالـ

مايدۇ، شۇ زامان كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقىپ، مەيلى ئۇ كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، قىلچە ئايىپ ئولتۇرمايدۇ، باشقىلار يامان كۆنگە، ئېغىر كۈنگە قالغاندا، ئىچ ئاغرىتىدۇ، مىجەزى ئىتتىك بولغاچقا، مەكتەپتە تولا جىدەل چىقىرىپ، مەكتەپتىن ھەيدەلگەن. مانا ھازىر ئۇ يەنە ئۇستىگە بولۇۋاتقان ئېغىر ناھەقچىلىككە چىدىماي، قورال كۆتۈرۈپ مەيدانغا چىقىپ، ناھەقچىلىكنى توغەتمەكچى بولۇۋاتىدۇ. ئۇنىڭ كۆڭلىنى چۈشىنىشىمىز كېرەك. بىرلا يېرى — ئاغزى ئىتتىك، كۆڭۈللىرىگە ئالمىسىلا. مېنىڭچە، زىيا ئىمىنىدىكى بۇ مىجەزنى قورقۇمسىز ئادەملەردىكى ئارتۇقلۇق دېيىشكە بولار. قانداقلا بولمىسۇن، ئۇ بىر باتۇر ئەزىمەت. بۇ مېنىڭ ئېتىقادىم. ياۋۇزلۇقتا چېكىدىن ئاشقان ئىسيانچىلار مېنى ئادەم چىدىغۇسىز دەرىجىدە ئازابلىدى، ئۇردى، بارمىقىمغا يېڭنە سانجىپ، ئاغزىمغا يۇگەن سالدى، بەدىنىمگە قىزىتىلغان تۆمۈرنى ياقتى، مەن بۇ جازالارنى پەقەت ئۆزۈم قويغان كىنولاردىلا كۆرۈپ كەلگەنىدىم، بەزىدە قاراشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايتتىم، نەپرەتلىنەتتىم، غەزىپىم قاينىاپ تاشاتتى، ئاخىر ئۆز بېشىمغا كەلدى. . . چىداپ تۇرالماي، قولۇمغا قورال ئېلىپ، ئۆزۈمنى قوغداشقا مەجبۇر بولدۇم. ئادەملىرىمىزنىڭ ئادەمدەك ياشىشى ئۈچۈن، ۋەھشىيلىك، ياۋۇزلۇقلارنى بۇ زېمىندىن تۆگىتىش ئۈچۈن، مەيدانغا چۈشتۇم، زىيا ئىمىن ھەم مەندە بۇنىڭدىن باشقا غەرەز يوق، ئادەملەر بىزنى قانداقتۇر بىر قارا نىيىتى بار، ھۆكۈمەتكە، پارتىيىگە قارشى دەپ چۈقان سېلىۋاتىدۇ، ھەتتا پارتىيىمۇ بىزنى ئاشۇنداق چۈشىنىپ، ئاشۇ قارا نىيەتلەرنىڭ سۆزى بويىچە، ۋاقتى كەلگەندە، بىزنى ئەكسىلىنقىلابچى دەپ باستۇرۇشى مۇمكىن. بىراق بىز، جۇملىدىن، مەن — بىر نامرات ئېزىلگەن دېھقان بالىسىنى پارتىيە تەربىيىلىدى، پارتىيە تەربىيىسى ئاستىدا ئۆسۈپ چوڭ بولدۇم، پارتىيە مېنى ئوقۇتتى، مۇھىم خىزمەتكە قويدى، مېنى بەختلىك كۈنگە

ئېرىشتۇردى. ئاشۇنداق تۇرۇقلۇق، مەن ئاش بەرگەن قازاننى چېقىپ، قانداقمۇ پارتىيە ـ ھۆكۈمەتكە قارشى تۇراي؟ مەن ھەرگىزمۇ ئۇنداق قىلمايمەن، پارتىيە ـ ھۆكۈمەت، خەلقنىڭ ئاخىر مېنى چۈشىنىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن. . .

رازاق ھېكىم سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، كۆزىدىن تارامىلاپ ياشلار قۇيۇلدى. ئۇ سۆزىنى توختىتىۋالدى ھەم يانچۇقىدىن قولياغلىقىنى چىقىرىپ، كۆزىنى سۈرتتى. چېقىپ كېتىش ئۈچۈن، ئىشىككە ماڭدى، بوسۇغىغا بارغاندا، يەنە ئارقىسىغا قارايپ:

— مەن قولۇمغا قورال ئېلىپ، ئۆزۈمنى قوغدىمىغان بولىسام، نۇرغۇن ئادەملەردەك ناھەق ئۆلگەن بولاتتىم. بىراق، بىرنەچچە كۈن بولسىمۇ، خاتىرجەم ھايات ياشاشنى ئويلايمەن، سىلىمۇ شۇنداق. ھازىر سىلى بىلەن مەن قورالنى تاشلاپ ئوتتۇرىغا شۇنداق چىقساق، بىزنى خۇددى چۈشىنىنى ئۆلتۈرگەندەك بىردەمدە ئۆلتۈرىدۇ! ئويلاپ باقارلا. . .

رازاق ھېكىم شۇلارنى دەپ سۆزىنى تۈگەتتى ـ دە، ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

II باب

خيالالار.

كېچه يەنه ئادەتتى بويىچه كۆڭۈلسىز باشلاندى، تەكلىماكان گىرۇپكىگه جايلاشقان بۇ سەھرادىنمۇ زېمىندىكى بارلىق سەھرالارنىڭ كېچىسىگه ئوخشاش، تەرەپ ـ تەرەپتىن، لالما ئىتلارنىڭ قالايمىقان كاڭشىشلىرى، ئېشەكلەرنىڭ ھاڭراشلىرى، كالىلارنىڭ مۆرەشلىرى، ئادەملەرنىڭ سوزۇپ ئېيتىدىغان ناخشىلىرى، بىر ـ بىرىنى قوپال تىللاشلىرى، چاقچاق قىلغانلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. قاياقتىندۇر يۇرتقا شۇملۇق تىلەيدىغان خورازلارنىڭ ئەلىيانقۇ بولا ـ بولمايلا چىللاشلىرى ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ. بۇ سەھەرانىڭ ھازىر باشقا سەھرالارغا ئوخشاشمايدىغان بىرلا يېرى بار. ئۇ بولسىمۇ، كېچه بولا ـ بولمايلا، تەرەپ ـ تەرەپتىن ۋاڭشىپ ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازلىرى، كىشىلەرنىڭ جېنىنىڭ بارچه بىر ـ بىرىنى «قىزىل»، «قارا» سۆزلەر بىلەن بولۇشىغا تىللاشلىرى. بىردە، قايسىبىر ئۆيدىن ھارامزادە، زوراۋان تەرەپبازلارنىڭ شەھۋانىي كۈلكىلىرى، ئايالالارنىڭ يالۇۋرغان ناله ـ پەريادى، قىزلارنىڭ جېنىنىڭ بارچه چىرقىرىغان ئاۋازى، ئۇنىڭدىن كېيىن بولسا يەنه پاراسلاپ ئېتىلغان ئوق ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ. بىردەمدىن كېيىن، كىشىنى ئىنتايىن قورقۇنچقا سالىدىغان ئېغىر جىمجىتلىق باشلىنىدۇ، ھەتتا سەھرا مەركىزىدىكى بۇ بازار تىنىقى توختاپ قالغان ئادەمدەك، تىمتاسلىققا چۆمىدۇ. كىشىلەر مانا مۇشۇنداق ئېغىر سۈكۈت، كىشىنىڭ ئىچىنى ئېلىشتۇرىدىغان مازار جىمجىتلىقىدىن قورقۇپ، ئۆلۈم ۋەھىمىسى ئىچىده، مىڭ ئۆلۈپ، مىڭ تىرىلىشىدۇ، شۇنداقلا قارىسا، بۇ

بازار ئانسىنىڭ ئەمچىكىنى چىشلەپ غەمسىز ئۇخلاپ قالغان بوۋاقتەك، كۆزى سۈزۈلمىگەن بوۋاق كۆزىنى ئېچىپمۇ، يۇمۇپمۇ ئۇخلاۋەرگەندەك كۆرۈنىدۇ. ئەملىيەتتە بولسا، ئۇ خارامۇش بولغان، بىر - بىرىگە كۆزىنى چەكچەيتىپ، ئۇنسىز خىرس قىلىۋاتقان بىر جۈپ ئىتنىڭ ئوتتۇرىسىدا تالاشتا قالغان، لايغا مىلەنگەن تاپقا ئوخشىشىدۇ. مۇشۇنداق ئېغىر جىمجىتلىقتىن كېيىن، ئايىغى چىقمايدىغان قاتتىق كوچا سوقۇشى بولىدىغانلىقىنى ھەممە بىلىدۇ. بۇنداق ئۇرۇش بىر بولىدىمۇ، بولدى، كىشىلەر كېچىچە ئۇيقىسىغا كىرىۋېلىپ، ئوشۇققىچە زەي ئۆر-لەپ چىققان ئورنىغا كىرىۋېلىپ، تىقىلىشىپ، كىرپىك قاقماي ئولتۇرۇشىدۇ. بۇ كۆرۈنۈشلەر قۇم ئاستىدا قېلىپ تىلسىم بو-لۇپ كەتكەن تەكلىماكان شەھىرىنىڭ ئۇستىدە ئاپىرىدە بولغان بۇ يېزىنىڭ قىياپىتىنى ئوتتۇرا شەرقتىكى ئۇرۇش ئوچىقى — بىيرۇتقا ئوخشىتىپ قويغان، بۇ جاي ئوتتۇرا ئاسىيادىكى كىچىك بىيرۇت بولۇپ قالغانىدى. كىشىلەرنىڭ ئۇرۇشتىن يوشۇرۇنۇشى ئادەمنىڭ كۆلكىسىنى قىستايتتى. كوچىدا، ئۆگزىدە سوقۇش بولۇۋاتسا، ئادەملەر ئۆيدىكى چامغۇر ئورىسىغا كىرىۋالاتتى، بۇ خۇددى ئۇششاق بالىلار تولا قوغلاپ ھالىدىن كەتكۈزۈۋەتكەن قېرى مىكىيانىنىڭ ئىلاجسىز پاخالغا بېشىنى تىقىۋېلىپ تۇگۇلۇ-ۋالغىنىغا ئوخشىشاتتى. بۇگۈن كېچىمۇ يەنە كېچىچە ئايىغى ئۈزۈلمەيدىغان سوقۇش باشلاندى. نۇرغۇن بازار ئاھالىسىگە ئوخ-شاش، قاتمۇقات مۇداپىئە ئىچىدە تۇرۇۋاتقان دوختۇرخانا ئىچىدە-كى كىچىككىنە زەي ئۆيدە ياكى ئۆلمەي ياكى تىرىلمەي، نىمجان ھالەتتە، بىر ھوشىغا كېلىپ كۆزىنى يېرىم ئېچىپ، بىر ھوشە-دىن كېتىپ ياتقان سارەمنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىۋاتقان سېلىمە-خان كەچلىك ئۇرۇش باشلىنىپ، ئىشىك تۆۋىدىلا «تاتاتلاپ» ئوق ئېتىلىشىغا، ئوقتىن قورقۇپ، سارەم ياتقان كارىۋاتنىڭ ئاستىغا كىرىپ، ئەسكى - تۈسكى سېلىپ قويىدىغان چوراق

يۇلغۇن سېۋەتنى ئىچىدە تۇغۇلۇپ يېتىۋالدى. سارەم يېرىم كېچە بىلەن يەنە ھوشىغا كەلدى. ئۇنىڭ ئۆڭى تاتىرىپ كەتكەن. نېپىز لەۋلىرى قۇرۇپ پوستەك بولۇپ كەتكەنىدى. كۆزلىرى بولسا ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن. ئۇ مانا ئەمدى ئاغرىق سەزمەكتە، پۈتۈن بەدىنى لوقۇلداپ، تېنى كۆيۈپ ئاغرىماقتا، تولغاق قورسىقىنى مۇجۇۋاتىدۇ. ئۇ سەل ئېسىگە كېلىپلا، قىزى نەفىسەنى ئېسىگە ئالدى، مىدىرلاي دېۋىدى، مىدىرلىيالمىدى، گەپ قىلاي دېسىمۇ ماغدۇرى يەتمىدى. ئۇ ئامالسىز يېتىپ، قۇلىقىنىڭ يېنىدىلا يېنىك پۇشۇلداۋاتقان ئاۋازنى، قىزىنىڭ تىنىقىنى بىلدى. نەفىسە ئىككى كۈندىن بېرى تولا يىغلاپ چارچاپ، ھازىر ئانىسىنىڭ يېنىدا لايدەك يېتىپ ئۇخلىماقتا ئىدى. ئىشىك تۈۋىدە قۇلاقنى يارغۇدەك ئاۋازدا ئېتىلىۋاتقان ھەرخىل ئوق ئاۋازى ئۇنىڭ ئۇيقۇسىغا قىلچە تەسىر كۆرسىتەلمىگەنىدى، ئۇ خۇددى باغدا يۆلەنچۈكتە يېتىپ، ئانىسى ئېيتقان ئەللەي ناخشىسىنى ئاڭلاپ يېتىپ ئۇخلاپ قالغان بوۋاققا ئوخشىشاتتى. سارەم نەفىسەدىن خاتىرجەم بولدى، بىراق، گۈڭگا تۇمان ئىچىدە، قويۇق قوڭۇر رەڭ چاچ - ساقىلى ئۆسۈپ كەتكەن، كۆزىدىن ئوت يېنىپ تۇرىدىغان يۇسۇپىنىڭ چېھرى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئىنتايىن روشەن بۇيۇك سۈرەتتەك پەيدا بولدى. ئۇ ياكى كۇلىمەيدۇ، ياكى سارەمگە ئۆز ئادىتى بويىچە مۇلايىم تەبەسسۇم بىلەن قارىمايدۇ، ياكى ئاچچىق غەزەپ - نەپرەت بىلەن قارىمايدۇ، پەقەت ئىپادىسىزلا قارايدۇ. ئۇنىڭ يېنىدا، بىردىنلا ئوماق نەفىسەنىڭ ئاق پوستلاق چېھرىسى پەيدا بولدى. يۇسۇپ قىزىنى كۆرۈپ، قويۇق ساقاللىرى ئارىسىدىن ئاپئاق چىشلىرىنى كۆرسىتىپ كۈلدى. يۈز - كۆزىنى بېسىپ پاخپىيىپ كەتكەن چاچلىرىنى قولى بىلەن ئارقىسىغا تاراپ، قىزىنى مەھكەم قۇچاقلىدى، ساقاللىق يۈزىنى قىزىنىڭ يۈزىگە ياقتى، قىزىنى ھارماي سۆيدى، قىزچاق ھارماي ۋىلىقلاپ كۈلىدى، كىچىككىنە قوللىرى بىلەن ئاتىسىنىڭ ئۆسۈپ كەتكەن

ساقىلىنى تارتتى. ئاتا قىزىنىڭ بۇ قىلىقىدىن قاقاقلاپ كۈلدى. بۇ كۈلكە سارەم كۆرگەن ئىككىنچى كۈلكە بولدى. تۇنجى قېتىم ئۇ سارەم بىلەن تۇغمەس مۇھەببەت پاراڭلىرىنى سېلىپ كېتىپ بېرىپ، قەستەنگە سارەمنى ئۆستەڭگە ئىتىرىۋېتىپ، ئۆزىمۇ كىـ يىم ـ كېچىكى بىلەنلا ئۆستەڭگە سەكرەپ، سارەمنى بالىچىلاپ قۇچىقىغا ئېلىپ قاشقا ئېلىپ چىققۇچە، سارەم ھەم ئۇنىڭ مەيدىـ سىگە مۇشتلاپ تېپىچەكلەپ، ھەم ئادەتتە ئۆزىنىڭ كەمدىن كەم، پەقەت يۇسۇپ ئۇچۇنلا ئىشلىتىدىغان، ئەڭ قاتتىق سۆزى بولغان «قېلىن» دېگەن سۆزنى قايتا ـ قايتا دېگەندە، يۇسۇپ ئەنە شۇنداق قاتتىق ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ قاقاقلاپ كۈلگەنىدى. يۇـ سۇپ ئادەتتە پەقەت كۈلمەيدۇ، كۈلسىمۇ ناھايىتى ئاددىيلا تەبەسـ سۇم قىلىدۇ. ئۇ كۈلكىنى قاتتىق ئۆچ كۆرىدۇ، كۈلگەنلەرنى كۆرسە، ھەممىسى «ھاماقەتلەر، كۈلۈپلا ئۆتۈشنى بىلمىدۇ» دەيـ دۇ. بىر كۈنى سارەم:

— سىز نېمىشقا شۇنچە كۈلگۈدەك ئىشقىمۇ كۈلمەي، بۇتـ تەك قاراپ تۇرىسىز؟ — دېۋىدى، ئۇ:

— ئۆزۈممۇ ئانچە ئۇقمايمەن، ئەمما كۈلكىنى ئۆچ كۆرىـ مەن، بۇ مېنىڭ ئەرلەر تولا كۈلسە ئۆزى كۈلكىگە قالىدۇ، دېگەن قاراشتا بولغانلىقىمدىن ئەمەس، ئەمما كۈلكىنى ھېچ خالـ مايمەن، — دېگەنىدى. سارەم:

— پەقەت كۈلمەمسىز؟ — دەپ قايتىلاپ سوربدى.

— بەلكى شۇنداق بولۇشى مۇمكىن، ئەمما ھازىر بۇنىڭغا بىر نەرسە دېيەلمەيمەن.

— ئوھوش، ئەمما، مۇمكىن دېگەن نېمىدېگەن گەپ ئۇ؟ مەن بۇنداق گەپلەرنى چۈشەنمەيمەن، زادى قاچان كۈلىسىز؟ شۇنى سورىۋالاي!

— جەنىتەكە كىرگەندە! تولۇق قاقاقلاپ، بار ئاۋازىم بىلەن كۈلىمەن.

— سىزچە، جەننەت زادى قەيەردە؟
— ھە، ئۇ باشقا بىر دۇنيادا!
— باشقا بىر دۇنيادا؟ — سارەم تېڭىرقاپ قالدى، — باشقا بىر دۇنيا دېگەن قانداق دۇنيا ئۇ؟ ياكى تاغاملار ئۇ دۇنيا دېگەن دۇنيا شۇمۇيا؟
— ياق، ئۇ دۇنيادا ئەمەس، مۇشۇ دۇنيادا، ئۇ ئادەملەر ئۆزى يارىتىدىغان دۇنيا، غەيرەت قىلسا، بۇ دۇنيانىڭ ئىچىدە جەننەتنى چوقۇم يارالقىلى بولىدۇ.
— ھىم، — سارەم تۇمشۇقىنى ئۇچلىدى، — قانداق دېگەن گەپ بۇ؟ ئۆزىمۇ، مەنمۇ ئۇيغۇر تۇرۇپ، گېپىنى چۈشەنگىلى بولمايدۇ يا بۇ كىشىنىڭ! ئادەملەر جەننەت ياسىيالامدۇ؟ جەننەت خۇدانىڭ ئىلكىدە. ئادەم ئۆلگەندە، ياكى جەننەتكە، ياكى دوزاخقا كىرىدىغان گەپ. نەدىمۇ ئادەم جەننەت، دوزاخ ياسىيالايدىغان ئىش بولسۇن؟ مېنى ئوقۇمىغان ساۋاتسىز سەھرالىق قىز دەپ مازاق قىلىۋاتامسىز؟ بۇنچىلىك ئىشنىمۇ بىلمەمدۇ ئادەم؟
سارەم دومسايدى، مايتارتىپ كەينىگە ئۆرۈلۈۋالدى. يۈسۈپ شۇئان سارەمنىڭ مۇرىسىدىن تۇتۇپ ئۆزىگە قارىتتى:
— سارەم، مەن كىچىكىنە ياشلىق ھاياتىمدا كۆپ مازاق قىلىشقا ئۇچرىغان ئادەم! مەن كىشىلەرنى مازاق قىلماسلىققا قەسەم قىلغان. بۇ مېنىڭ راست گېپىم، مەن سىزگە راست گېپىمنى ئېيتسام، جەننەت بىلەن دوزاخنى ئادەملەرنىڭ ياسىغىنىنى ئاڭلىغانلا ئەمەس، بەلكى كۆرگەن، كۆرۈۋاتىمەن، سىزمۇ كۆرۈۋاتىسىز، مانا بىز تۇرۇۋاتقان يەر ھازىر قىيامەت قايىم بولۇۋاتقان يەر...
— جەننەت، دوزاخنى ئۆزى ياسايدۇ؟... قىيامەت قايىم بولۇۋاتقان يەر؟...
سارەم يۈسۈپنىڭ چاقچاق قىلمايۋاتقان، سەمىمىي سۆزلەۋاتقانلىقىغا ئىشەنسىمۇ، ئۇنىڭ سۆزلىرىگە ئىشەنمىدى ھەم چۈشەنمىدى.

— ئۇنداقتا، جەننەتنى سىز بىلەن مەن ياسىيالايمىزمۇ؟
— ياق، سىز بىلەن مەندەك نۇرغۇن ئادەم بىر نىيەتكە كەلگەندە، ياسغىلى بولىدۇ.
— ئەمسە، مۇشۇنداق ئاچارچىلىقتىن ئۆلۈپ كېتىۋاتقان ئادەملەر بىرلىشىپ جەننەت ياساپ، بايلىقلار ياشىسا بولمامدۇ؟
— . . .
— ئادەملەر دوزاخنى نېمىشقا ياسايدۇ؟
— ئۆزلىرىنى قىينىش ئۈچۈن.
— سارالىق بولمىسا، نېمىشقا ئۆزىنى قىينايدۇ؟
— . . .
— دوزاخ ياسايدىغان ئادەملەر كۆپمۇ؟
— ھەم ئاز، ھەم كۆپ.
سارەمنىڭ سەپرايى ئۆرلىدى:
— بۇ نېمىدېگەن گەپ؟ ھەم ئاز، ھەم كۆپ. . . مۇشۇمۇ گەپ بولدىمۇ؟
يۈسۈپ بۇلۇتلۇق ئاسمانغا قاراپ تۇرۇپ چۈشەندۈردى:
— ئۇلار ئۆزى ئاز بولسىمۇ، دوزاخنى ئۆزى ئازابلىماقچى بولغان كۆپ ئادەملەرنىڭ قولى بىلەن ياسايدۇ.
— خەقنى نېمىشقا ئازابلايدۇ؟
يۈسۈپ دەرھال سارەمگە ئىشارەت قىلدى:
— سارەم بولدى، ئەمدى بۇ گەپلەرنى سورىمايلا ھەم بۇ گەپلەرنى قەتئىي ئاغزىڭىزغا ئالغۇچى بولمايلا! بۇ مېنىڭ سىزگە تۇنجى قېتىم دېگەن مەخپىي گېپىم بولۇپ قالسۇن. بۇ گەپلەر ئاغزىڭىزدىن چىقىپ كەتسە بولمايدۇ. بۇ مېنىڭ سىزگە ئامانەتىم. قارالىق، تاماق ۋاقتى بوپتۇ، ھەممە ئادەم داس - تەڭگەلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ، كومۇنا ئاشخانىسىغا ئۇمىچقا كېتىپ بارىدۇ، يۈرۈڭ، بىزمۇ بېرىپ ئېلىۋالايلى، سەل كېچىكسەك، كېچىچە ۋاسا ساناپ چىقمىز.

سارەم خوشال بولوپ مېڭىپ بولدىيۇ:
— ئالدىدا بېرىۋالسام، مېنى پومېشچىك دەپ تىللايدۇ، — دېدى كۆزىگە ياش ئېلىپ.
— مەن كاپالەتلىك قىلىمەن، يۇرۇڭ! مەن بار يەردە ھېچكىم سىزگە بىر نېمە دېيەلمەيدۇ، — دېدى يۇسۇپ.
— سىز بىلەن ماڭسام، ئىزا تارتمامدىمەن؟
— ئۇنداق بولسا، مەن ئالدىڭىزدا كېتىۋېرەي، سىز ماڭۇ قوناقلىقنىڭ ئاۋۇ چېتى بىلەن مېنى ئىزدىگەن بولۇپ ياتقىمغا كىرىڭ. ياتقىمدا ھېلىقى نۇردۇن دېگەن سەپدىشىمۇ بار.
— ئۇ تازىمۇ قاملاشمىغان يېتىمدەك تۇرىدۇ.
— ئىچى تارراق ھېس قىلدىم، لېكىن ئۇنىڭ ئىچى تار بولسا، بىز بىلەن نېمە مۇناسىۋىتى؟ ئۆزىنىڭ ئىچى ئۆرتىلىپ تۇرۇۋېرىدۇ، خالاس.

2

غۇۋا چۈش.
قاتتىق تۇتقان تولغاق سارەمنى ھوشىدىن كەتكۈزۈۋەتتى. قارىغاندا، ئوقنىڭ زەربىسىدىن، بالا مۇددەتتىن بۇرۇن تۇغۇلىدىغاندەك تۇرىدۇ. بىر مامات ئۇستىدە تۇرغاندا، يەنە بىر ھايات ـ مامات جېڭىگە بۇ بىچارە بەرداشلىق بېرەلەرمۇ؟...
بىر دەھشەتلىك پاجىئەنىڭ ۋەھىمىلىك كۆلەڭگىسى يۇسۇپنىڭ ھارغىنلىق، غەزەپ، خورلۇق ئارىلىشىپ كەتكەن ئاجايىپ سۇرلۇك قىياپىتىدىن مانا مەن دەپ چىقىپ تۇرىدۇ. ئۇ ئۆيگە كىرىپ كەلدى. ئۇ ئۆيگە كىرگەندە، سارەم كىچىككىنە نەپىسىنى سېكىلىكىنى ئايرىپ، كىچىككىنە قىلىپ، ئۇنىڭ خۇددى يېڭى پىلەك تارتقان ھەشقىپىچەكنىڭ يۇمران غولىدەك ئىككى تال چېچىنى چىرايلىق ئۆرۈپ قويۇۋاتاتتى. يۇسۇپ ئىشكىنى ياپتى ـ دە،

ئىشككە يۆلىنىپ، كۆزىنى يۇمۇپ تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزاسى بىلىنەر ـ بىلىنمەس تىترەپ تۇراتتى، بېشىدىكى ئاق سىما، ئۇچىسىدىكى ئاق خالات، بوينىدىكى پلانداسكوپ (يۈرەك ھەرىكىتىنى تەكشىغۈچ) لار شۇ پېتى ئىدى. سارەم دەرھال ئور-نىدىن تۇرۇپ، ئۇنىڭدىن ھال سورىدى. نەفىسە «دادا» دېگىنىچە ئۇنىڭ ئالدىغا باردى. پۈتلىرىدىن قۇچاقلاپ، چوڭ قارا كۆزلىرى بىلەن ئاتىسىغا تىكىلدى. ئەمما يۈسۈپىنىڭ ئادەتتە، ئىشتىن قايتىپ كىرگەندە، ھېچنېمىگە قارىماي، ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەل-گەن ئوماق قىزى نەفىسەنى بىر ھازا قۇچىقىغا ئېلىۋېلىپ، باغاشلاپ ئەركىلىتىپ سۆيۈپ، ئويىنىتىپ كېتىدىغان ئادىتى بۇ-گۈن كۆرۈنمىدى. قىزچاق ئاتىسىنىڭ ئۆزىگە تۇنجى قېتىم پەر-ۋاسىز قارىغانلىقىنى كۆرۈپ، بارمىقىنى چىشلىدى، ئاتىسىغا قاراپ كۆزىگە ياش ئېلىپ دومسايدى، سارەم نەفىسەنى قۇچىقىغا ئېلىپ، يۈسۈپىنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— بىر نېرىگىز ئاغرىمدا؟

يۈسۈپ بېشىنى چايقىدى.

— ئەمىسە، بىرەر كۆڭۈلسىزلىك بولدىما؟

يۈسۈپ ئۇندىمەستىن جىممىدە تۇردى، سارەمنىڭ ئۆڭسۈلى ئۆچۈپ، كۆزلىرى سەل يوغىناپ كەتتى.

— ئادەمنى دەككە ـ دۈككە قىلماي دېمەمسىز؟ زادى نېمە ئىش بولدى؟...

يۈسۈپ قوللىرى بىلەن، چاچلىرى چۈشۈپ، پېشانىسى بار-غانچە بېشى ئۇستىگە قاراپ كېڭەيگەن، ئاق ئارىلىغان چاچلىرىنى چىڭ سىقىمدىدى، ئاندىن ئىككى چېكىسىنى قاتتىق ئۇۋۇلدىدى، بىراق يەنىلا كۆزىنىمۇ ئاچماستىن جاۋابسىز تۇردى. سارەم ئۇن-سىز تۇرغان ئېرىدىكى تاسادىپىي يۇز بەرگەن بۇنداق ئۆزگىرىش-تىن تەڭسىز بالا ـ قازانىڭ شەپىسىنى سەزگەندەك ئەندىكىپ كەتتى ھەم ھۇ تارتىپ يىغلىغانچە ھېرىپ، كارىۋاتتا تەتۈر قاراپ

ئولتۇرۇپ، ئۆكسۈشكە باشلىدى:

— چۈشۈمۈ نەچچە قېتىم بۇزۇلغان، غېرىب - غۇرۇالارغا سەدىقە بەردىم، قاپىقىم توختىماي تارتقىلى تۇرغىلى ئىككى ئاي-دىن ئاشقانىدى، زادى كۆڭلۈم تۈيۈپلا تۇراتتى، ماڭا كېلىدىغان كەلگۈلۈك ئەمدى بار ئوخشايدۇ...

يۈسۈپ ئۈستىدىكى خالات، پلانداسكوپلارنى ئېلىپ، ئۆينىڭ بىر تەرىپىدىكى كونا شىرەنىڭ ئۈستىگە تاشلىدى ھەم ئىنتايىن روھسىزلانغان ھالدا، ئاستا مېڭىپ، ئانىسى بىلەن تەڭ قىرىلداپ يىغلاۋاتقان نەفىسەنى قۇچىقىغا ئېلىپ، ئۇنىڭ ياش بىلەن يۇيۇ-لۇپ توقاچتەك قىزىرىپ كەتكەن ئوماق مەڭزىگە يۈزىنى ياقتى، ئالدىرىماستىن ئۇزۇن - ئۇزۇن بىرنەچچىنى سۆيدى، ئاندىن قولياغلىقىنى چىقىرىپ، ئۇنىڭ يۈزىنى سۈرتتى.

— سارەم، يىغلاۋەرمەي ماڭا قارا! تۈت ماۋۇ ياغلىقنى، كۆزلىرىڭنى سۈرتۈۋالغىن! — يۈسۈپ ئىنتايىن بوش، زەئىپ ئاۋازدا سۆزلىدى، — بىلىسەن، تولا يىغلىغان ئادەمنى كۆرسەم، سەپرايىم ئۆرلەيدۇ. يىغلىمىغىن، يىغلىساڭمۇ، بەرىبىر بولىدە-غان ئىش بولدى... ئۇنى يىغا بىلەن توسقىلى بولارمىدى! شۈڭا، ھازىرنىڭ ئۆزىدە، مەن سېنىڭ ۋە قىزىمنىڭ بەختسىز بولۇپ قېلىۋاتقىنىڭلاردىن قايغۇرۇۋاتىمەن.

سارەم بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئېرىگە گاڭگىرىغان ھالدا قارە-دى. يۈسۈپ باشقا تەرەپكە قاراپ تۇرۇپ:

— ھەرقاچان، بىرەر سائەتتىن كېيىن قولغا ئېلىنىشىم مۇمكىن... — دېدى.

— ھە؟! — سارەم قاتتىق چۆچۈپ ۋارقىرىغىنىچە ئورنە-دىن تۇرۇپ كەتتى، — سىزنى نېمىشقا قولغا ئالىدۇ؟ ياكى سىز ئوغرىلىق قىلمىسىڭىز، ياكى قاتىللىق قىلمىسىڭىز؟

— ھېسابتا، مەن قاتىللىق قىلغان بولدۇم، مەن ئوپېراتە-سىيە قىلغان بىر خەنزۇ ئالىم تۈيۈقسىز ئۆلۈپ كەتتى. ئۇ

تەكلماكانىنى گېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈشكە ماڭغان ھېلىقى تۆ-
گىلىك خەنزۇلارنىڭ باشلامچىسى ئىكەن، تۇنۇگۈن ناھىيە ئۇلار-
نى داغدۇغىلىق يىغىن ئېچىپ ئۇزىتىپ قويغانىدى، يولغا چىقىش
ئالدىدا، تۇيۇقسىز ئاغرىپ يېقىلىپتۇ. تەكشۈرسەم، جىددىي خا-
راكتېرلىك سوقۇر ئۈچەي بوپتۇ. ئوپېراتسىيە قىلىپ، سوقۇر
ئۈچەينى ئېلىۋەتسىلا، ئوڭشىلىپ كېتەتتى. مەن بۇ قارىشىمنى
ئوتتۇرىغا قويدۇم، شۇ چاغدا بۆلۈمىمىزنىڭ ھېلىقى ناشكەر
مۇئاۋىن مۇدىرى نۇردۇن ئۇنى ئون ئىككى بارماق ئۈچەي يارىسى
چىقىرىپ، ئوپېراتسىيە قىلمىسىمۇ، دورا، ئوكۇل بىلەن داۋالاپ
ساقايتقىلى بولىدۇ، دەپ داۋراڭ سالدى. مەن جىددىي ئوپېراتـ
سىيە قىلمىسا، كېسەلنىڭ ھاياتىدىن ئايرىلىدىغانلىقىنى ئېيتـ
تىم، شۇ چاغدا، يۇقىرىدىن قانداقلىكى چارە - ئامال بولسا
ئىشقا سېلىپ، كېسەلنى چوقۇم قۇتۇلدۇرۇۋېلىش لازىملىقى،
ئۇ كىشىنىڭ ئىنتايىن مۇھىم پەن - تېخنىكا خادىمى ئىكەنلىكـ
نى ئالاھىدە ئەسكەرتىپ، بۇيرۇق كەپتۇ. ناھىيە باشلىقلىرىنىڭ
ھەممىسى تىپىرلىشىپ كەتتى، ھېچقانداق ۋاقىتتا نۇردۇننىڭ
سىزىقىدىن چىقماي، ئۇنى قولتۇقلۇۋالىدىغان دوختۇرخانا باشلـ
قى تاسادىپىي مېنىڭ قارىشىمغا قوشۇلدى. شۇنىڭ بىلەن، كې-
سەل ئوپېراتسىيە قىلىندى. ئوپېراتسىيىنى مەن قىلدىم. ھەقـ
قەتەنمۇ سوقۇر ئۈچەي بولۇپ چىقتى، ئوپېراتسىيە مۇۋەپپەقىيەتـ
لىك بولدى. كېسەلنىڭ ئەھۋالىمۇ خېلى ياخشى ئىدى، بىراق
ئارىدىن يېرىم كۈن ئۆتكەندە، تۇيۇقسىز ئۆلۈپ كەتتى. نۇردۇن
قاتارلىقلار ناھايىتى قۇتراپ كېتىۋاتىدۇ، قانداقتۇر مەندە «قارا
نىيەت» بار ئىمىش. . . باشلىقلارمۇ مېنىڭ سىياسىي ئارقا كۆ-
رۈنۈشۈمنىڭ ئىنتايىن خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ناھايىتى
چۆچۈشۈپ كېتىپتۇ. يۇقىرىدىن بۇ مەسىلىنى قاتتىق تەكشۈرۈپ
بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق كەپتۇ. مەن بۇنىڭدا چوقۇم
بىر ئويۇن بارلىقىنى سەزدىم، بۇ چوقۇم نۇردۇننىڭ. . .

سارەم يەنە هوشىدىن كەتتى.

3

غۇۋا يورۇتۇپ تۇرغان شام يورۇقىدا، يۈسۈپ قېتىم ئولتۇ-رىدۇ، ئۇنىڭ پورتمالىنىڭ ئارىسىدا سارەمنىڭ قۇچىقىدا كىچىك-كىنە نەفىسە، ئۇنىڭ يېنىدا يۈسۈپ مۇلايىم كۈلۈمسىرەپ ئولتۇ-رۇپ چۈشكەن سۈرەت تۇرىدۇ. ئۇنىڭ سۈرەتنى تۇنقان قولى بىلىنەر - بىلىنمەس تىترەپ تۇراتتى. بۇنىڭدىن سەل ئىلگىرى، ئىككى مۇھاپىزەتچىنىڭ ھەمراھلىقىدا، تولۇق قوراللانغان، چە-رايى ئادەتتىن تاشقىرى جىددىي ھەم سۈرلۈك تۇس ئالغان رازاق ھېكىم كىرىپ، ئاۋۇال ئۇنىڭ پۇتىنىڭ ياخشى بولغان - بولمە-غانلىقىنى سورىدى. يۈسۈپ پۇتىدا سەل تالغاندىن باشقا ھېچقاز-داق ئالامەتلەر يوقلۇقىنى ئېيتتى. رازاق ھېكىمنىڭ چىرايىغا سەل تەبەسسۇم يۈگۈرگەندەك بولدى:

— رەھمەت سىزگە يۈسۈپكا، رەھمىتىمىزنى ئامان بولساق كېيىن باشقىدىن دېيىشۇالىمىز. ئەتە - ئۆگۈننىڭ ئىچىدە، زولىقۇمدا[1] قاتتىق تۇتۇشىدىغاندەك تۇرىمىز، بۇ قېتىمقى ئۇ-رۇشقا خوجايىنلىرى قاتاردا رەقىبىڭىز نۇردۇنمۇ قاتنىشىدىكەن. بەلكى ئامىتىمىز كېلىپ قالسا، ئۇ ئىپلاسنىڭ ئەجىلى ئاشۇ نەس باسقان قۇملۇقتا بولۇپ قالار، ئۆلۈكى قاغا - قۇزغۇنلارغا يەم بولۇپ كېتەر. بىزمۇ بۇ تەقدىردىن قۇتۇلالماسلىقىمىز مۇمكىن.

---

① زولىقۇم — مەكىت ناھىيىسىنىڭ شەرقىي شىمالىغا تەخمىنەن ئاتمىش - يەتمىش كىلومېتىر كېلىدىغان تەكلىماكان قۇملۇقىغا جايلاشقان يۇرت. 1969 - يىلى بۇ يەردە توپىلاڭچى ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا زور كۆلەملىك قانلىق جەڭ بولغان.

مېنىڭ سىزنىڭ يېنىڭىزغا كىرىشىمدىكى ئاساسىي مۇددىئايىم، سىز بىز بىلەن، شەخسەن مەن بىلەن ھەربىر قەدەمدە بىرگە تۇرۇپ ئۇرۇشقا قاتنىشىسىز، مەن شۇنى ئۈمىد قىلىمەن، بۇ مېنىڭ سىزگە ھەم ئىلتىماسىم، ھەم بۇيرۇقۇم! . . .

رازاق ھېكىم شۇلارنى دېدى ـ دە، چېقىپ كەتتى. يۈسۈپ-نىڭ ۋۇجۇدىدا شىددەتلىك بىر قاينام ئېقىم پەيدا بولدى. ئۇنىڭ مۇشتۇملىرى چىڭ تۈگۈلدى، كۆزلىرى بىر كىچىكلەپ، بىر چەكچەيدى. ئۇ، قويۇق قوڭۇر بۇرۇتى ئاستىدىن قىزىرىپ سەل تۆۋەنگە سوزۇلغان كالپۇكىنى چىشلىدى، چىڭ تۈگۈلگەن مۇش-تۇمى ئۈستىدىن كۆپۈپ چىققان تومۇرلىرى بارغانچە كۆكىرىپ، ئوسما رەڭگىدە، خازاڭ تاشلىغان دەرەخ شاخلىرىدەك كۆرۈندى. مانا بۇ ئۇنىڭ قەتئىي قارارغا كەلگەنلىكىنىڭ ئالدىنقى شەپىسى ئىدى. ئۇنىڭ قولىنىغا سىرتتىن بىر ئىتنىڭ غەزەپ بىلەن بوغۇلۇپ قاۋغانلىقى، ئۇنىڭغا ئارىلىشىپ، بىر ئايالنىڭ ئىتتاق كايىغان ئاۋازى ئاڭلاندى، بۇ ئاۋاز — ئادەملەر نۇرغۇن قېتىم ئاڭلىغان، ئەمما ھېچ ئېتىبارسىزلا بىر سۇ ئىچىم ۋاقىت ئىچىدە ئۇنتۇلۇپ كېتىدىغان ئاۋاز ئىدى. بىراق، ھەر قېتىم ئىت قاۋ-غان ئاۋاز بىلەن ئايال كىشىنىڭ ئاۋازى ئارىلاش ھالدا ئاڭلانسا، يۈسۈپ ھاياجانلىناتتى، قانلىرى ئۇرغۇيتتى، ۋۇجۇدى، ئەڭ ئاچچىق، ئەڭ نازۇك سېزىملار ئىلكىدە لەرزىگە كېلەتتى. ئىت قاۋىسا، ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئورۇقلاپ، سۆڭگەچلىرى ئۇششاق بالىلار چامغۇر سانجىپ يەيدىغان يۇلغۇن چوكىسىدەك بولۇپ قالغان، تولا زەنجىر تارتقانلىقتىن، بويۇنلىرىنىڭ تۈكى چۈشۈپ قىپقىزىل توقاچ يارا بولۇپ كەتكەن، كۆزلىرى چوغدەك قىپقە-زىل ھەم كىچىك كۆزى ئۈستىدە كۆزىگە رەڭداش بىر چىمدىم قېشى بولغان، پېشانىسىدە بارماقتەك ئېقى بار، قورساقلىرى غالتەكتەك چىڭ يۆگەلگەن، قۇيرۇقىنىڭ ئۇچى ئاق قوڭۇر، يىراقتىن قارىسا، خۇددى تۆت كۆزى بار ئاجايىپ قورقۇنچلۇق

بىر مەخلۇقتەك كۆرۈنىدىغان بىر ئىتنىڭ ئۇنىڭ ئالدىغا شىددەت بىلەن ئېتىلىپ كېلىۋاتقانلىقى كېلەتتى. بۇ كۆرۈنۈش ئۇنى شۇركەندۈرۈپ چۆچۈتۈۋېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، بۇ كۆرۈنۈش ئۇ-نىڭ كاللىسىغا كىرىپلا ئالىدۇ. ئۇنى ئويلىماي دېسىمۇ يەنىلا ئويلايدۇ، تۇرمىدە ياتقان ئاشۇ كۈنلەردە، قارلىغاچ قانىتى قىلىپ باغلىنىپ، ئۆلۈم ھۆكۈمى ئېلان قىلىنىۋاتقان سوت سەھنىسىدە-مۇ، بۇ ھەم ئاچچىق، ھەم شېرىن ئەسلىمىلەرنى ئۇ ئويلىماي تۇرالمىغان، ئىت ئاۋازى، ئايال ئاۋازى قەيەردە ئاڭلانسا، شۇئان ئۇنىڭ خىيالىدا شۇ كۆرۈنۈش پەيدا بولىدۇ...

يۈسۈپ تۇگمەس - پۈتمەس دەرد - ئازابلارنى كىندىك قېنى تۆكۈلگەن ئانا يۇرتى قەشقەرنىڭ ئۆمۈچۈك تورىدەك ئوڭغۇل - دوڭغۇل قىستاڭ كوچىلىرىغا تاشلىۋېتىپ، قۇلىقىم ئاڭلىمىسۇن دەپ، ئەڭ يىراق تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ ئارىسىدىكى بۇ بوستان-لىق سەھرالىغا كېلىپ، ئۆزىنىڭ خىزمەت ۋە جەمئىيەت ھاياتىنى باشلاپ، بىر ئاي بولغاندا، بىر ئەتىگىنى دوختۇرخانا باشلىقى ئۇنى ئىشخانىسىغا چاقىرتتى. ئوقۇش پۈتتۈرۈش، خىزمەت تەق-سىماتى جەريانىدا، بۇ «ۋەتەن خائىنى» نىڭ بالىسىنىڭ ئاتا - ئانىسى بىلەن مۇناسىۋىتىنىڭ زادى بار - يوقلۇقى، ئۇلارنى سېغىنىدىغان - سېغىنمايدىغانلىقى، خەت يازغان - يازمىغانلىقى قاتارلىق ئادەمنىڭ ئېچىنى ئىلەشتۇرۇۋېتىدىغان سوئاللار ئۇنىڭ-دىن بەكمۇ كۆپ سورالغانىدى. ئۇ باشلىقنىڭ يېنىدىن بۇ باشلىق-نىڭ يېنىغا، ئۇ ئىشخانىدىن بۇ ئىشخانىغا تولا چاقىرتىلىپ، تولا مەسىلە تاپشۇرۇپ، ئاتا - ئانىسى بىلەن بىرگە بولغان كۈنلىرىنى مەجبۇرلاشلار ئېچىدە تولا ئەسلەپ، بەزىدە ئەسلىگەندە سېغىنغان بولۇپ چىقىپ قېلىپ، بىرىنىڭ سوغۇق مۇئامىلىسىگە، يەنە بىرىنىڭ قوپال مۇئامىلىسىگە تولا ئۇچراپ، باشلىق ئىشخانىغا چاقىرتىسلا، ئۆزىگە بولىدىغان ئايىغى چىقمايدىغان تۇگمەس سوئال - سوراقنىڭ شەپسىنى بىلىدىغان بولۇپ قالغانىدى.

يۇسۇپ بۇ سوئال ـ سوراقلارنىڭ ئايىغى چوقۇم مۇشۇ يېراق سەھراغىمۇ يېتىپتۇ، دېگەن قاراشقا كېلىپ، قەلبىدە مىڭ پاتمان ئازاب چېكىپ، يەنە جاۋاب بېرىشتىكى كەيپىياتىنى تىزگىنلەش، تەمكىن، جاسارەتلىك بولۇش قاتارلىق ئىشلارغا ئىدىيە جەھەتتە تولۇق تەييارلىنىپ، باشلىق ئىشخانىسىغا كىردى. ئاھ... مانا باشلىقنىڭ، مانا بۇ ئاق كۆڭۈل باشلىقنىڭ چىرايى قايغۇلۇق، سۈرلۈك تۇس ئالغان. ئۇنىڭغا چوقۇم «ئاتا ـ ئاناڭ بىلەن مۇناسىۋەتىنى چوقۇم ئۈزدۈڭمۇ؟ سېغىنامسەن؟» دېگەن سوئاللارنى سوراش تەس كېلىۋاتسا كېرەك. ئىنسان ئۆچۈن، دۇنيادا ئەڭ قەبىھ پاجىئەلەر ئىچىدە، «ئاتا ـ ئانامدىن تاندىم، ئۇنى مەڭگۈ، ئۆمۈر بويى سېغىنمايمەن» دېيىشتىن، بۇ سۆزنى ئاننىڭ كۆكسىدىن ئاق سۈتنى شورغان ئېغىزدىن چىقىرىشتىن ئارتۇق پاجىئەمۇ بولامدۇ؟ كىممۇ ئاتا ـ ئانىسىدىن تانىدۇ؟ كىم ئاتا ـ ئانىسىنى سېغىنمايدىكەن؟ ئەي، يالغان گەپكە، پەردازلانغان «ھەقىقەت» كە ئامراق ئادەملەر! سىلەر ئۆزۈڭلار ئاتا ـ ئاناڭلاردىن تانغانمۇ؟ ئاشۇنداق قارا يۈزلۈكلەرنى قىلغانمۇ؟ سىلەر سىياسىي بېسىم بىلەن، ئۇنىڭ ئاغزىنى تاندۇرالمغان بىلەن، يۈرىكىنى تاندۇرالايتتىڭلارمۇ؟ مەيلى چەت ئەلدە بولسۇن، مەيلى گۈلەختە ياتقىدىغان قەلەندەر بولسۇن، ئاتا ـ ئانا دېگەن بەربىر ئاتا ـ ئانا ـ دە! بۇنى سېغىنماي مۇمكىنمۇ؟ بالىدىكى يۈرەك ئاشۇ يۈرەكلەرنىڭ جەۋھەرلىرىدىن پۈتكەن ئەمەسمۇ! ئەي، سىلەر يالغانغا زورلاپ، يالغانغا ئىشىنىدىغان بەندىلەر! يۇسۇپ يىغلىۋېتىشتىن ئۆزىنى ئاران تۇتۇپ تۇرالمىدى. باشلىقنىڭ ئاغزىدىن «ئاتا» سۆزى چىققان ھامان، ئۇ ئاۋازىنى گۈلدۈرمامىدەك قويۇپ بېرىپ، بار ئاۋازى بىلەن يىغلىۋېتىدۇ. مانا بۇ يۈرەكتىن چىققان ھەقىقەت، بەلكى بۇ ھەقىقەتنىڭ ئىسيانى بولىدۇ. بۇ يىغىنىڭ ئاخىرى نېمە بولۇپ چىقىدۇ؟ زىندان! بۇ ئاقىۋەت ئۇنىڭغا شۇ ۋاقىتتا كىشىلەر ئىچىشكە مەجبۇر بولۇۋاتقان كومۇنا ئاشخانىسى

سىنىڭ سۆيۈرگە توغراپ ئەتكەن كېيەك ئۇمىچىدەك تەييارلا! مەيلى، زىندان ئۇنىڭغا ئاتا - ئانىسىدىن تانمىغانلىق جىنايىتى- نىڭ جازا مەيدانى بولسا، مەيلى. . . ئەمەلىيەتتە ئۇ يەردە كىشى- نىڭ نەپسىنى سەمىدىغان مۇناق ئېغىر سىياسىي ھاۋا يوق. . . ئۇ يەردە كۆك پىتلار ئۆمىلەپ يۈرگەن تام - تورۇسلارغا قاراپ، خالىغانچە خىيال سۈرگىلى بولىدۇ. يۈسۈپ كىرىپ كېلىشىگىلا، ئارقا چوققىسىنىڭ چېچىلا قالغان دوختۇرخانا باشلىقى قولىدىكى ھۆججەت بىلەن بۇرنىنىڭ ئۇچىغىلا سىيرىلىپ چۈشۈپ قالغان كۆزەينەكنى شىرە ئۈستىگە قويۇپ، يۈسۈپنى ئۈستەلگە ئولتۇ- رۇشقا ئىشارەت قىلدى. شۇ چاغدىلا، يۈسۈپ ھەربىي فورمىدە- كى، تەتۈر ئۈستىخان، ئۆزىدىن بىرنەچچە ياش چوڭ بىر قارىمۇ- تۇق يىگىتنى كۆردى. بىر قاراشتىلا ئۇنىڭ ھاكاۋۇر بىرنەرسە ئىكەنلىكىنى بىلدى، ئەمما يەنىلا سالاملىشىپ قويماقچى بولۇپ، سەل ئىگىلەي دېۋىدى، ئۇ ئەتەي كۆرمىگەن بولۇۋالدى. يۈسۈپ- نىڭ غۇرۇرىدە ئاچچىقى كەلدىيۇ، ئىچىدە كۈلدى. «دۇنيادا مۇن- داقمۇ ئاجىز، بىچارە مەخلۇقلار بولىدۇ، ئىسىت، سىلەرنىڭ ھالىڭلارغا!» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى ئۇ. شۇ چاغدا دوختۇرخانا باشلىقى ئايال كىشىنىڭ ئاۋازىدەك ئىنچىكە ھەم مۇلايىم ئاۋاز بىلەن، يۈسۈپنىڭ تۇرمۇش، خىزمەت ئەھۋالىنى سورىدى. بىلمەيدىغان ئادەم، بۇ ئىشخانىنىڭ ئىشىكى ئالدىدىن ئۆتۈپ قالغۇدەك بولسا، بۇ ئىشخانىدا بىر ئايال كىشى سۆزلەۋا- تىپتۇ، دەپ ئويلاپ قالغۇدەك، دېگەننى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى يۈسۈپ ۋە جاۋاب بەردى:

— كۆزلىرى كۆرۈۋاتىدۇ، كېلىۋاتقان كېسەللەر ناھايىتى كۆپ، ياتاق يېتىشمەي، كاردورلا، ھەتتا سىرتتا يېتىۋاتىدۇ. بىز زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ داۋالاۋاتىمىز، بىراق، كېسەل- لەرنىڭ ساقىيىش نىسبىتى ئاز، ئۆلۈش نىسبىتى يۇقىرى بولۇ- ۋاتىدۇ. كېلىۋاتقان كېسەلنىڭ ئاتىمىش پىرسەنتى ئاشقازان كې-

سىلى. يىگىرمە پىرسەنتى قارا شامال كېشىلى، بۇ كېسەلنىڭ ھەممىسى كومۇنا ئاشخانىسىدىكى تاماقلارنىڭ سۈپۈرگە بىلەن چامغۇر توغراپ، قورۇلغان كېپەكتە ئەتكەن ئۇماچ ۋە پىياز بىلەن ئەبجەش قىلىپ ئېچىتىلغان قوناق ئۈندا قىلىنغان موما بولغانلىقىدىن كېلىپ چىققان.

— بولدى، بولدى، — دوختۇرخانا باشلىقىنىڭ بۇ گەپلەرنى ئاڭلاشقا تاقىتى قالماي، كۆزىنى يۇمغان ھالدا، گۆشلۈك ئالقا-لىرى بىلەن كوسا ئېڭەكلىرىنى سىيلاپ سۆزلىدى، — بۇلارنىڭ ھەممىسى ماڭا چۈشىنىشلىك، جۈڭگو تەۋەسىدە ياشاۋاتقان ھەممە ئادەم بۇ ئىشلارنى چۈشىنىدۇ‌لا ئەمەس، بىۋاستە ئۆز بېشىدىن كەچۈرۈۋاتىدۇ، بولۇپمۇ بىزنىڭ بۇ چەت - يىراق سەھرادا تېخى-مۇ شۇنداق. گېپىمنىڭ بېلىگە قېقىۋەتتى دەپ، رەنجىپ قال-ماڭ، مەن ھېچكىمنى رەنجىتىپ قويۇشنى ياقتۇرمايمەن، ئەمما بۇ گەپنىڭ بېلىگە قېقىۋېتىش سىزگە كۆپ پايدىلىق بولىدۇ. ياش ئادەم بەك ھېسسىياتلىق كېلىدۇ، ئەمما ھېسسىياتىڭىزنىڭ ھا-زىرقى زېل سىياسىي ۋەزىيەتكە ماسلاشقىنى ياخشى. بۇنىڭدىن كېيىن بۇ كېسەللەر نېمە سەۋەبتىن ئۆلۈۋاتىدۇ. دەپ سورىسا، سىياسەتكە قىيىپ كەتمەي، ئۆز كەسپىي تىلىمىز بويىچە: «ئو-زۇقلۇق نورمال ئەمەس، قۇۋۋەت كەمچىل» دېسىڭىزلا بولدى، قالغان سۆزنىڭ ھەممىسى ئارتۇقچە. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ھازىر دورىمۇ، دوختۇرمۇ كەمچىل، ئاساسىي تەۋەررۇكلىرىمىزنىڭ بە-رى سىز بولۇپ قالدىڭىز. ئاغزىڭىزنىڭ بېغى مەھكەمرەك بول-مىسا، ۋاقتى كەلگەندە، بۇ بىزنىڭ تەۋەررۇكىمىز ئىدى دەپ، بېشىمىزنى تاشقا ئۇرۇۋالساقمۇ بىكار. ھە راست، سىزنىڭ كال-لىڭىز قالغىنىنى بىلمەيدۇ. چاقىرىشمىدىكى سەۋەب، سىزنى ئىنتايىن مۇھىم پەۋقۇلئاددە ۋەزىيە بىلەن، ئۇخلاپ چۈشىڭىزدە-مۇ كۆرمىگەن جايغا — تەكلىماكاننىڭ ئەڭ ئېچكىرىسىدىكى تۇمەنتال دېگەن يېزىنىڭ بىر ئېغىز دېگەن كەنتىگە ئەۋەتمەكچى

بولۇۋاتىمىز. ئۇ يەردە ئومۇميۈزلۈك قارا كىزىك كېسىلى تارقىلىپ، ئادەملەر ئاساسەن يېقىلىپتۇ. بۇ بىر چوڭ بالا ـ قازانىڭ باشلىنىشى، خۇدادىن باشقىنىڭ كۆچى يەتمەيدىغان بىر ئاپەت... ئۇ يەردىكى پۈتۈن تەييارلىق ئىشلىرىنىڭ ھەممىسىنى يۇقۇملۇق كېسەل-لىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى بىلەن يېزا دوختۇرخانىسى مۇۋاپىق تەدبىرلەرنى قوللىنىپ ئىشلەۋاتىدۇ. ئۇ يەرگە كىرىپ ـ چى-قىشلاردىن تارتىپ، سۇ ـ يېمەكلىكلەرگىچە چەكلەندى. ھەممە ئىشلار ئاساسەن مۇۋاپىق كېلىۋاتىدۇ، سىزنىڭ ۋەزىپىڭىز پەقەت داۋالاش ھەمدە ئۇ يەردىكى تىببىي خادىملارغا يېتەكچىلىك قى-لىش. بۇ ئادەتتىكى ئىش ئەمەس، سىزلا ھۆددىسىدىن چىقالايسىز. ماۋۇ يىگىت بىلەن تونۇشۇپ قويۇڭ! ئىسمى — نۇردۇن، ھەربىي سەپتىن يېڭى بوشىنىپ كەلگەن، ھۆكۈمەت بىزگە دوختۇر بولسۇن دەپ بېرىپتۇ، لېكىن دوختۇرلۇق ساۋاتى يوق، ئۆگىتىسىز، ئاندىن سىزگە يارەملىشىدۇ، ھېچ بولمىسا، دورا ساندۇقىنى كۆتۈرۈش، شىپىرىس قاينىتىش دېگەندەك ئىشلارغا سالسىڭىزمۇ سىزگە ئارامچىلىق بولىدۇ. يەنە، مەسىلەن، خەتلىك ئۆلۈكلەرنى ھاكلاپ دېزىنفېكسىيە قىلىپ چوڭقۇر كۆمۈش ئىشلىرىدىمۇ بۇ كىشىگە تايانسىڭىز بولىدۇ. كۆردىڭىزمۇ، تازا تەتۈر ئۇستىخان كۆچتۇڭگۇر ئادەم، ھەربىي سەپتە چوڭقۇر ئورا كولاشنى ئۆگەنگەن، ئاشۇ خەتەرلىك ئۆلۈكلەرنى چوڭقۇر كولاپ كۆمۈشتە، نۇردۇننى گورکار قىلىۋالىسىز.

باشلىق شۇنداق دەپ خىرىلداپ كۈلدى. «ئۆزى ئاغزىڭىز-نىڭ بوغقۇچى چىڭ بولسۇن دەيدۇ، خەقنىڭ كۆڭلىنى ئاياشنى بىلمەي، كۆڭلىگە نېمە كەلسە شۇنى دەۋېرىدىغان ئادەم ئىكەن بۇ!» دەپ ئويلىدى يۈسۈپ ھەم نۇردۇنغا قارىدى، نۇردۇن ئۆپ-كىدەك ئېسىلىپ قىزىرىپ كەتكەن بولۇپ، چىرايىدىن غەزەپ يې-غىپ كېتىۋاتاتتى. يۈسۈپ ئۇڭايسىزلاندى، باشلىق يەنە سۆزلىدى:

— ھە، غەزىپىڭىز كېلىۋاتامدۇ يىگىت؟ رەنجىمەڭ! بىز

ئەسلى سىزنى قوبۇل قىلالمايتتۇق، چۈنكى، بۇ ھەربىي لاگېر ئەمەس، ئادەم داۋالايدىغان ئورۇن ئىدى، سىزنىڭ بۇ ئىشتىن قىلچە خەۋىرىڭىز يوق. سىزنى يۇقىرىدىن بىزگە تاڭدى، ئامال يوق. دەرۋازا ساقلاشقا قويايلى دېسەك، دەرىجىڭىز چوڭ ئىكەن. شۇڭا، سىزنى بىر مەزگىل ئۆگىتىپ، دوختۇر قىلمۇالايلى، دېدۇق. شۇكرى قىلسىڭىز بولىدۇ، بۇ ھۇنەر ئانچە ئاسان ئەمەس. يەنە دەپ قويماي، مەن بايا گېپىنى قىلغان يۈسۈپ مۇشۇ! بۇنىڭ ھەرقانداق گېپىدىن چىقمايسىز، نېمىگە بۇيرۇسا، شۇنى قىلىسىز، بىلدىڭىزمۇ؟ بولدى، سىز چىقىپ، ئەتە يۈسۈپ بىلەن يولغا چىقىشقا تەييارلىق كۆرۈڭ!

نۇردۇننىڭ چېكىلىرىدىن تەر بۇژۇلداپ چىقىپ كەتكەن بولۇپ، پۇشۇلداپ تىنغانچە، باشلىققا تىكىلىپ قالغانىدى. باشلىق ھېچ پەرۋاسىز ئۇنى يەنە بىر قېتىم چىقىپ كېتىشكە بۇيرۇغاندىن كېيىن، ئۇ ئاندىن چىقىپ كەتتى. بۇ ھالدىن يۈسۈپ ئىنتايىن خىجىل بولدى ھەم ئىزا تارتىپ گەدەنلىرىگىچە قىزىرىپ كەتتى. تازىمۇ قوپال، كۈسا بولغان بىلەن يۈزىدە تۈكى بار ئادەمكەنە بۇ؟ قىزىل يۈزلۈك ئادەم يۈزمۇ يۈز قاراپ تۇرۇپ، قانداقمۇ بۇنداق گەپلەرنى قىلالايدۇ! باشلىقلىقنىمۇ شۇنداق يۈزسىز ئادەملەر قاملاشتۇرالايدۇ، دەپ ئويلىدى يۈسۈپ. نۇردۇن چىقىپ كېتىشىگىلا، باشلىقنىڭ چىرايىدىكى سوغۇقلۇق پۈتۈنلەي يوقىلىپ ئۇنىڭ ئورنىنى بىر خىل مۇلايىم تەبەسسۇم ئىگىلىدى. ئۇ قوللىرىدىن قاس چىقىرىپ تۇرۇپ:

— قاراڭ ئۇكام، بۇ ئەسكەر بولغان سولتەكلەر قانچىلىك بىر نېمىلەر ئىدى؟ بىرەر يەردە ئادەم كۆرگەزمىسى بولسا، قويغۇدەك قورۇق سۆلىتىلا بار ئىكەن، خالاس. ئۇنىڭدىكى ھاكاۋۇرلۇقچۇ تېخى! ئالمايمىز دەپ شۇنچە چىڭ تۇرسام، ۋاي، ئۇ بولسام، بۇ بولسام، ئارزۇيۇم دوختۇر بولۇش ئىدى، بەك قىزىقاتتىم، دېدى، بوپتۇ، ياش بىر نەرسە ئىكەن، بىزنىڭمۇ بالا -

چاقمىز بار ئەمەسمۇ، دەپ ماقۇل بوپتىمەن. بۇ گۈينىڭ كاززاپ چولە ئىكەنلىكىنى نەدىن بىلەي! دوختۇرخانىغا كۆتىنى پاتۇرۇۋۇ-لىپلا، خوتۇنىنى ئۇرۇپ، ئىككى بالىسى بىلەن مەجبۇرىي قويۇ-ۋېتىپتۇ. ئايالى بىر يېتىم، ئاتا ـ ئانىسى يوق چوكان ئىكەن، ئالدىمغا كېلىپ يىغلاپ، كۆپ ھال ئېيتتى، بۇ ئەسكەرگە شۇنچە نەسىھەت قىلدىم، زادى گەپ يېمىدى، بىرئاز ئۇچۇقداپ قوي-دۇم، ئەمما شەخسىي تۇرمۇشقا بۇنىڭدىن ئارتۇق ئارىلاشقىلى بولامدۇ دەيسىز؟ ھېلىقى بىچارە ئايالنى ئىدارىنىڭ چايخانىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، بىر ئېغىز ئۆينى ئولتۇرۇشقا بەردىم. ئۇ ئۆز يۇرتىدا، ماكانسىز سەرگەردان بولۇپ قالسا بولمايدۇ ـ دە! ھا. . . ھا. . . ھا. . . دېگەن بىلەن، مېنىڭ ئاغزىمنىڭ بوغقۇچى سې-نىڭكىدىن بوش ـ دە! ياكى قېرىپ قالدىممۇ، ياكى باشقا سەۋەب-تىنمۇ، سەپرالىشىپ، ئاغزىم ئېچىلسىلا، سۆزلەپ قالىدىغان بولۇپ قالدىم، بىرئاز چارچاپمۇ قالدىم، گەپ شۇ! ئەتە يولغا چىققىن، نۇردۇننى چىڭ تۇت! ئاندىن بۇ يەردە سىياسەت توغرى-سىدا ئېغىز ئاچمىغىن، ھە راست، سەنلىسەم خاپا بولامسەن؟ مەن يېقىن ئادىمىمنى، مەسلەن، ئاتا ـ ئانام، بالام، ئاكا ـ ئىنىم. . . دوستلىرىمنى سەنلەيمەن، رەنجىمىگىن. ئۇ تۇتامى يوق، بىر ئەسكى نەرسە ئىكەن، سۆزۈڭگە دىققەت قىل، بۇنىڭ قولىدىن ھەرقانداق ئەسكىلىك كېلىدىغاندەك تۇرىدۇ. كىچىكىم-دە، ئاتام: «پورداق يۇز ئادەمدىن ۋاپا كەلمەيدۇ» دەيدىغان. ئۇنىڭ يۈزىنى كۆزدۇكمۇ؟ ھە، بايا دېگەنلىرىڭگە ئەمدى قوشۇمچە قىلاي، ئادەملەردىكى بارلىق كېسەل ئاشۇ كومۇنا ئاشخانىسىنىڭ ئۇماچ قازىنىدىن كېلىۋاتىدۇ، پۈتۈن قۇۋۋەت بېرىدىغان نەرسە-لەر بۇ زېمىندىن ئەكىتىلىدى. ئاللا ھۆكۈمەتنىڭ كۆڭلىگە ئىنـ-ساپ بېرەر، بۇ سىياسەت. . . ماقۇل، خۇداغا ئامانەت! . . .

ئىشىك قاتتىق تاراقلاپ ئېچىلىپ، يۈسۈپنى قاتتىق چۆچۈ-تىۋەتتى، تۆت چاپارمەن بىر ئېغىر يارىدارنى ئەكىرگەنىدى.

يۇسۇپ بىر قاراپلا، ئۇ كىشىنى تونۇدى، بۇ روزى مەمتىمىنلەر-نىڭ ئەترايقا داڭقى كەتكەن مەرگىنى — ئاۋۇت پوۋان ئىدى، ئوق ئۇنىڭ ئۇچەي - باغرىنى تېشىغا چىقىرىۋەتكەنىدى، چىرايى قارىداپ، غەزەپتىن كۆزىگە قان تولغان مۇھەممەت ئىمىن ئالدىراپ كىرىپ كەلدى:

— يۇسۇپكا، هەممە ھۇنىرىڭنى ئىشقا سېلىپ، ئاۋۇت پوۋاننى چوقۇم قۇتۇلدۇرۇۋېلىڭ!

4

مانا بۇگۈن ئىككى كېچە، بىر كۈندۈز بولدى، سارەم يەنە ھوشىغا كېلىپ، يەنە ھوشىدىن كېتىپ، سەكراتتا تۇرۇۋاتىدۇ. سىرتتىكى قالايمىقان ئېتىشۋازلىق بارغانچە ئەۋج ئالغىلى تۇر-دى. سارەم بۇگۈن تاڭ سەھەرگە يېقىن يەنە ھوشىغا كەلدى. بۇ چاغدا، نەفىسە شۇ مېھرىبان ئانىنىڭ يېنىدا يېنىك پۇشۇلداپ ئۇخلىماقتا ئىدى. ئۇ بوشقىنا جۆيلۇپ، چۈشىنىكسىز بىرنەرسە-لەرنى دەپ ئۇخلايدۇ، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىدۇ، بىردە، كۆ-لۈمسىرەپ، چىرايى ئاپرېل تېڭىدا تولۇپ ئېچىلغان بىر تال گۈلگە ئوخشاش ئېچىلىدۇ، بىردە، جۇدۇن سوققان يۈمران ياپ-راقتەك قورۇلۇپ كېتىدۇ. بىراق ئانا ئۇنىڭ ئوماق چىرايىنى كۆرۈشكە شۇ تاپتا ھەرگىزمۇ قادىر ئەمەس. ئۇنىڭدا پەقەت كۆز ئالمىسى ئۇستىدىكى ئېغىر لاشقان قاپاقنى ئاران كۆتۈرەلىگۈدەكلا مادار بار، ئازراق ئويلىيالايدۇ... خىيالىمۇ قالايمىقان... ھېلى ئۇ رەڭدىكى ئېچىنىشلىق سەرگۈزەشت ئېسىگە كەلسە، ھېلى بۇ رەڭدىكى ئېچىنىشلىق سەرگۈزەشت... ھەممىسى ئوخ-شاش ئاچچىق سەرگۈزەشتلەر... ئېسىگە كېلىپ تۇرىدۇ. «ئە-جەبا، يۇسۇپ ئۆلۈپ بولۇپ يەنە تىرىلدىمۇ؟ ئاللا ئۆلگەن ئادەمنى يەنە قايتا تىرىلدۈرەرمۇ... ياكى ئۇ ئۆلمىگەن بولغىيدىمۇ؟

ئۇنىڭ ئۆلگىنىنى كىم كۆردى؟ نۇردۇن، ئاشۇ لەنتى نۇردۇن، ۋۇجۇدى پەسلىكتىن. . . ئىپلاس ھىيلىگەرلىكتىن پۈتكەن نۇر- دۇن. . . كۆرگەن، شۇ دېگەن. يەنە. . . يەنە ھېلىقى نۇردۇن- نىڭ دوستى — سېمىز تۇرمە باشلىقىمۇ بار.»

يۈسۈپ قولغا ئېلىنىپ كەتكەندىن كېيىن، سارەم ئۇچۇن ئادەم چىدىغۇسىز جاپالىق كۈنلەر باشلاندى. ئۇ ئائىلە ئايالى بولغاچقا، تۇرمۇشتا يار ـ يۆلەكسىز قالدى. ئۇنىڭ يۈسۈپتىن باشقا بىردىنبىر پاناھى بولغان تاغىسى پومېشچىك بولغاچقا، تاغىسىنىڭ تارتىۋاتقان كۈنلىرى ۋاشېستلار لاگېرىدىكى ئەسىر- لەرنىڭ كۈنىدىنمۇ بەتتەر ئىدى. ئۇنىڭ سارەمگە پاناھ بولغۇچە- لىكى يوق، ئىككى چۆمۈچتىن بېرىلىدىغان قوناق كېپىكى ئۈمە- چىنى ئىچىپ، تەكلىماكان چۆللىكى ئىچىدە، كېچە ـ كۈندۈز- لەپ يېرىم چارەك ئېغىرلىقتىكى كەتمەننى چېپىپ، بوز يەر ئاچىدۇ، تاغىسىنىڭ چۆچۈرىدەك ئۇچ بالىسى بىلەن تولا يېغلاپ كۆزى تۇتۇلۇپ قالغان. ئايالى ئاساسەن تىلەمچىلىك بىلەن كۈن كەچۈرۈۋاتقىلى خېلى كۈنلەر بولۇپ قالغان. ئەينى چاغدا، پو- مېشچىك بولغىنى ئۈچۈن، يۈسۈپلەر ئۇلارغا ئانچە ـ مۇنچە پاناھ بولماقچىمۇ بولغان، ئەمما چەكلىمىگە ئۇچرىغان، ئەگەر يۈسۈپ سەل كۈچسە، ئۆزىگىمۇ ۋەتەن خائىنىنىڭ ئوغلى بولغانلىقى ئۈچۈن، يېتىپ ئاشقۇدەك دەرد تېپىۋالغان بولاتتى. مانا شۇ سەۋەبتىن، سارەم دائىم ھەسرەت بىلەن، ئەينى چاغدا دەرۋازىسى ئالدىدىن جەرەن مۆڭگۈزىدە ياسالغان ساپايىسىنى سوقۇپ ئۆتىدە- غان دەرۋىشنىڭ مۇنۇ سۆزلىرىنى ئەسلەيدۇ: «زامان ئاخىر بول- غاندا، ئات تۇيىقى يەر بىكار قالمىغاي، تورغاي قوي ئۈستىدە ئۇۋا سالغاي، ئىنسان ـ دىيانەت قالمىغاي، ئەركەك زاتى تېرەك- كە چىقىۋالسا، قىرىق خوتۇن بىر ئەرگە تەلمۇرۇپ، تېرەك يىلتىزىنى يېگەن بىلەن كولىغاي، قىرىق ئادەم بىر تۇپ بۇيا ئاستىدا سايىدىغاي، ھېچكىم ـ ھېچكىمنىڭ ھالىغا يېتەلمىگەي،

زېمىنىڭ پىتنە ـ پاسات، ھېيلىگەرلىك، ئالدامچىلىق، پەسكەشلىك، ۋەھشىيانەت بېسىپ، ئادەملەر بىر ـ بىرىنى يېيىشىپ كەتكەي. . . ئەنە شۇ چاغدا، قىيامەت قايىم بولغاي. . . » مانا ھازىرقى ئىشلار شۇ زامانىي ئاخىرىنىڭ — قىيامەت قايمىنىڭ ئالامەتلىرىمىدۇر؟ سارەمگە ھازىر ھېچقانداق ھايات يولى قالمىغاندى، ئۇ تۇغۇلغاندىمۇ، مىڭ پاتمانلاپ پاجىئە ئۈستىگە تۇغۇلغان، پاجىئە ئىچىدە چوڭ بولغان، پاجىئە ئىچىدە بىر بالىلىق بولغاندى، يەنە پاجىئە ئىچىدە ھاياتى ئاخىرلىشىش گىردابىغا كېلىپ قالدى.

تۇمەنتال يېزىسىنىڭ بىرئېغىز دېگەن جايىدا، توختاش باي دەيدىغان ناھايىتى چوڭ بىر باي بولۇپ، ئۇ ئاتمىش ياشقا كىرىگەندە، ئاقدۆڭلۈك بىر بەگنىڭ قىزىغا مەھرىپتە كۆزى چۈشۈپ قېلىپ، ئۇنى ناھايىتى نۇرغۇن مال ـ دۇنيا بىلەن، ھەشمەتلىك توي قىلىپ، ئونبەش كېچە دولان مەشرىپى قىلىپ بېرىپ، ئەمرىگە ئالغان، بىر يىلدىن كېيىن، بۇ قېرى ئەر بىلەن ياش ئايالىدىن ئايدەك بىر قىز تۇغۇلغان، مانا بۇ سارەم ئىدى. بىراق سارەم تۇغۇلۇپ، بىر قاپاق پىششىقى ئۆتمەي، كوممۇنىستلار دەريادىن ئۆتۈپتۇ دېگەن گەپنى ئاڭلاپلا، ئۇنىڭ ئاتىسى ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغان، شۇنىڭ بىلەن، ئۇنىڭ ئانىسى باشپاناھسىز، خارلىق ئىچىدە قالغانىدى، ئۇ، پىپەن ـ كۆرەش سەھنىسىدىن چۈشەلمىدى. سارەم بىر يېرىم ياشقا كىرگەن يىلى، ئانىسى بىر شوپۇر بىلەن قېچىپ كەتتى. سارەم ئەنە شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، پومپىشچىك تاغىسىنىڭ پاناھىدا قالدى. مانا ئەمدىچۇ؟ تۇرمۇشى غورىگۈل بولسىمۇ، ئاچ ئەمەس، كىيىمى كونا بولسىمۇ، يالىڭاچ ئەمەس بولۇپ قالغانىدى، ئىناق ئەر ـ خوتۇنلارنىڭ بەختلىك ئائىلىسى بۇ ئائىلىنىڭ تۈۋرۈكى بولغان يۈسۈپتىن ئايرىلىپ، پۈتۈنلەي ۋەيران بولدى، سارەم ئۆلسۇنمۇ؟ سارەم ئۆلۈش بىلەن، مانا بۇ بەختلىك ئائىلىنىڭ بىر جۈپ ئاشىق ـ مەشۇقلىرىنىڭ غۇنچىسى بولغان نەفىسە كىمگە قالىدۇ؟ ئۇ كىمنىڭ پاناھىدا

ئۆسىدۇ؟ يۇسۇپنى ساقچىلار باغلاپ ئېلىپ ماڭغاندا، ئۇ ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ: «سارەم، نەفىسە سىزگە قالدى، ئۇنى ئوبدان تەربىيىلەپ قاتارغا قوشۇڭ، بۇ زېمىندىن ئىزىمىز ئۆچۈپ كەتمىسۇن» دېگەنىدى. ياشاش كېرەك، ھايات قانچە جاپالىق بولسىمۇ، ئۆلمىسىلا، ئىشلار يەنە ئۆز يولىنى تاپار... ھاياتتا ياخشى ئادەملەر گويا ئاسماندىكى يۇلتۇزدەك، ھەم سانىقسىز، ھەم ئاز تېپىلىدۇ. بىراق ئۇلارنىڭ تولىسى ئاقار يۇلتۇزلارغا ئوخشاش ھاياتىنىڭ مەلۇم باسقۇچلىرىدا ئېقىپ چۈشۈپ كېتىدۇ. دوختۇرخانىدا سارەمگە ھېسداشلىق قىلىدىغان ياخشى دوختۇرلار، دوختۇرخانا باشلىقى، ئاندىن سېلىمىخان ئەر - خوتۇنلار بار ئىدى. ئۇلار سارەمگە قولىدىن كېلىشىچە ياردەم بەردى، تەسەللى بەردى، دوختۇرخانا باشلىقى ئۇنى ئىدارە ئىشخانىسىغا ئورۇنلاشتۇردى، ھايات تۇغمەس دەرد - ئەلەملەر ئىچىدە ئۆتسىمۇ، يەنە بىر ئاز ياشاشنىڭ يولى ئېچىلدى. بۇ مەزگىلدىكى سارەمنىڭ مۇڭدىشى، دىلكەشى سېلىمىخان بولدى. ئەتىگەن - كەچنىڭ ھەممىسىدە، سارەم ئۇنىڭ ئۆيىدە، قاچانلا بولمىسۇن، نەفىسە سېلىمىخانىنىڭ قولىدا ئەركىلىتىلەتتى، دوختۇرخانىدىكى ياش سېستىرا قىزلارمۇ نەفىسەنى ئەپقېچىپ كۆتۈرۈۋېلىپ بېقىشىدۇ. كۆرگەنلا كىشىنىڭ بۇ ئوماق قىزغا زوقى كېلىدۇ، ئۇنى بىردەم قۇچىقىغا ئېلىپ ئەركىلەتكۈسى كېلىدۇ. چىرايلىق بالىنى كۆرگەن يېتىلگەن قىزلار يۈرىكىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىكى نازۇك ھېسلىرى ئارقىلىق، ئۆزلىرىنىڭ كەلگۈسىدە نامەلۇم ياخشى يىگىت بىلەن بەختلىك ئائىلە قۇرۇپ، مانا شۇنداق ئوماق بالىغا ئانا بولۇشنى، بالىغا ئۆزىنىڭ، دادىسىنىڭ قانچىلىك ئامراق بولىدىغانلىقىنى، ئىسمى، كۆيدۈرىدىغان قىلىقلىرى، كىيىم - كېچەكلىرى، ئويۇنچىقىنى، يانتۇزىدىغان بۆشۈكى... ھەممىسىنى شېرىن ئارزۇ قىلىدۇ. مانا بۇنداق رومانتىك، مۇقەددەس خىيال ئادەمنىڭ ئىچىنى كۆيدۈرگۈدەك چىرايلىق، ئوماق بالىلارنى

كۆرگەندىلا قوزغىلىدۇ. نەفسە مانا شۇنداق قىز. شۇڭا ھەممە ئۇنى ياخشى كۆرىدۇ، كۆتۈرىدۇ. سارەمنىڭ ئېچىنىشلىق، ھەسرەتلىك خىياللىرىنى مانا شۇ نەفسەنىڭ تاتلىق كۈلكىسى، چۈچۈك سۆزلىرى قوغلايدۇ، دەسلەپ ئۇنى غەمكىن تەبەسسۇم قىلدۇرىدۇ، كېيىن رەسمىي كۈلدۈرىدۇ، ئاندىن يەنە بوقۇلداپ يىغلىتىدۇ. كېيىن، مانا بۇنداق كۈنلەر... شىددەتلىك شۇنىڭغاندىن كېيىن كۆتۈرۈلگەن قارا بوراننىڭ ئىلكىدە قالغان كۈنلەر باشلاندى. بىر قېتىملىق قاتتىق يەر تەۋرەش دولقۇنىدا تاسقالغان جاھان ھاياتتا يېڭى خارابلىك، يېڭى خارابلىك ئىچىدە، جەڭدە چالا ئۆلۈك قالغان ئەسكەرنىڭ قاغا ـ قۇزغۇنىنىڭ ئالەمچە غەۋغاسى ئارىسىدىن بوش ئاڭلانغان ناله ـ پەريادىدەك، دوزاختا يىلان ـ چايان، تۆمۈر توقماق ئاستىدا يانچىلىۋاتقان گۇناھكارنىڭ ئازابلىق تېنىدەك تىتما ـ تالاك قىلىنغان بىر ھايات باشلاندى. ئۇلۇغ ئىنقىلاب پارتلاپ، ئىسيانچىلار ھەممىنى ۋەيران قىلدى. سېلىمخانمۇ، دوختۇرخانا باشلىقى ئەر ـ خوتۇن قاتارلىق ھەممە پىشقەدەم دوختۇرلارمۇ سۇر ـ توقاي قىلىندى، تەلەيلىكلىرى تۇرمىگە، قالغانلىرى تەكلىماكان چۆللۈكىگە يول ياساش، ياغاچ كېسىشكە ئەۋەتىلدى، ئەۋەتىلگەندىمۇ تازا پىپەن ـ كۈرەش قىلىنىپ ئەبجىقى چىقىرىلغاندىن كېيىن ئەۋەتىلدى، بۇ بوراننىڭ بۇيەردىكى چاقپىلىكى نۇردۇن بولدى، ئۇ بىرلا دومىلاپ، دوختۇرخانا باشلىقى، ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ ئەزاسى، ئىسيانچىلارنىڭ ئاساسلىق يېتەكچىسى بولدى. ئۇ ئەڭ ئاكتىپ پېپەن قىلدى، ئەڭ ئاكتىپ ھالدا چاقتى، ئۇردى، ئۇ ئەڭ باتۇرلۇنلىك بىلەن، كونا گېزەندىلەرنىڭ ئاغزى ـ بۇرنىدىن قان چىقاردى، سارەممۇ قايتىدىن ۋەتەن خائىنى، يەرلىك مىللەتچى، پومېشچىكنىڭ پۇشتى دېگەن بەتنامىلار بىلەن جاۋابكارلىققا تارتىلىپ، ئاشخانىنىڭ يۇندىپۇرۇشلۇقىدىن بىكارلاندى، غۇربەتچىلىك ئىچىدىكى پاجىئە يەنە باشلاندى. بىراق، بىردىنلا پاجىئە

ئۇستىدىن، شىددەتلىك چاقماق بىلەن قوشۇلۇپ، باشنى ئايلاندۇرۇۋەتكۈچى مۆلدۈر ياغدى. ھېچقاچان كۆز - قىرىنى سالمايدىغان نۇردۇن سارەمنىڭ غېرىبلىق باسقان، شامال ئۇچۇپ تۇرغان بىر ئېغىزلىق ئەسكى ئۆيگە ھەجىيىپ دېگۈدەك كىرىپ كەلدى. سارەمنىڭ تەنلىرى زەھەرلىك چۆمۈلە كۆكسىگە چاپلىشىۋالغاندەك، تارتىشىپ چىممىدە قېلىپ كەتتى. ئۇ ئەينى چاغلاردىمۇ، ئۇنىڭ يالغۇز ئۆيگە ھەجىيىپ كىرىپ، شېرىن - شەربەت گەپلەرنى قىلىپ، مەقسىتىنى ئاقتۇرالماي بۇرنىغا يېگەنىدى. بۇ توغرىسىدا سارەمگە ئويلاشقا ھازىر ۋاقىت يوق ئىدى. چۈنكى، ئالدىدا مەغرۇر ھەجىيىپ تۇرغان بۇ مەخلۇقنىڭ ئاشۇ پېت كۆزىدىن سارەمگە بىر شۇملۇق بارلىقى ئۇنىڭ كۆڭلىگە ئايان بولدى. سارەم ئۇنىڭغا سالاممۇ قىلمىدى، ئورنىدىنمۇ تۇرمىدى، ئورۇنمۇ كۆرسەتمىدى. نۇردۇن قوللىرىنى كەينىگە تۇتۇپ، ئۆينىڭ تام - تورۇسلىرىغىچە ئېچىنغان ھالدا قاراپ چىقتى. ئۇنىڭ چىرايىدىن چەكسىز مېھرىبانلىق يېغىپ تۇرىدۇ. ئۇ بىر دەم سارەمنىڭ تەكلىپىنى كۈتۈپ، ئۇنىڭدىن سادا چىقمىغاندىن كېيىن، چىرايى ئۆڭۈپ، يانچۇقىدىن كۆك تاماكا بىلەن گېزىت چىقىرىپ تاماكا ئورىدى. ئاستا بېرىپ، ئۆينىڭ بىر بۇلۇڭىدا توپا بېسىپ تۇرغان كىچىك يىغما ئورۇندۇقنى ئەكىلىپ، ئۇستىدىكى قېلىن بىر قەۋەت چاڭ - توزانىنى سۈرتۈۋېتىپ، سارەمنىڭ ئۇدۇلىغا يېقىن قويۇپ ئولتۇردى. سارەم يالت قىلىپ، ئۇنىڭغا ئىچىدە تولۇپ كەتكەن نەپرەت نەشتىرىنى... سانجىدى — ئۇنىڭ سايە تاشلاپ تۇرغان قايرىما كىرپىكلىرى ئاستىدىكى قاپقارا چوڭ كۆزلىرىدىن قۇياش نۇرىدا يالت قىلىپ چاقنىغان قىلىچ ئۇچىدىكى ئەكس نۇردەك نۇر چاقناپ كەتتى. نۇردۇن تاماكىنى قاتتىق - قاتتىق شوراپ، ئىنتايىن قايغۇلۇق ھالدا، چۆكۈپ ئولتۇرۇپ كەتتى، ئانىسىنىڭ پوكىنىغا بېشىنى قويۇۋالغان نەفسە ھەيرانلىق، قورقۇنچ ئىچىدە پات - پات قاپقارا كۆز-

لىرىنى توسۇۋالغان چاچلىرى ئارىسىدىن نۇردۇنغا يېتىرقاپ قا-
رايتتى، نۇردۇن گەپ قىلىش ئۈچۈن بىرنەچچە قېتىم ئاغزىنى
ئۆمەللەتتىيۇ، يەنە ئاغزىدىن گەپ چىقىرالماي ئۇلۇغ - كىچىك
تىندى. بىرىنچى تاماكىنى چېكىپ بولۇپ، يەنە ئىككىنچىسىنى
ئورىدى - دە، يەنە چەكتى، يەنە تۈگىدى، يەنە چەكتى. ئۆينىڭ
ئىچىنى ئاچچىق بىر قەۋەت كۆكۈچ ئىس قاپلىدى. نەفىسە بىر-
قانچە قېتىم قاتتىق يۆتىلىپ، كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى،
ئەمما يىغلىمىدى. گويا ئانىسىنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلگەندەك،
ئانىسىنىڭ بارغانچە ھەم تېز، ھەم قاتتىق سوقۇۋاتقان يۈرىكىگە
مەڭزىنى چىڭ چاپلاپ، ئىسسىق تىنىقلىرى بىلەن ئانىسىنىڭ
كۆكسىنى پۈراپ تۇردى. نۇردۇن بولسا، بېشىنى چاتىرىقىغچە
ساڭگىلىتىپ ئۇندىمەي ئولتۇردى. سارىمىنىڭ ئۆگىلىرى قې-
تىپ، بىر ياققا قاراپ ئولتۇرغاچقا، بوينى قاتتىق تالدى، ئىچى
سىقىلىپ ھېچ بولالمىدى، ئاخىر:

— نېمە ئىش بىلەن كىردىڭ؟ نېمانداق ئولتۇرۇۋېرىسەن؟ —
دېدى. نۇردۇن بېشىنى كۆتۈردى. ئىككىسىنىڭ كۆزلىرى ئۇچ-
راشتى. سارىمىنىڭ كۆزىدىن چەكسىز نەپرەت يېغىپ تۇراتتى،
چىرايى بولسا خوراز تاجىسىدەك قىزىرىپ كەتكەنىدى. نۇردۇن-
نىڭ كۆزىدە دەسلەپ غەلىتە بىر نۇر چاقناپ، بىردىنلا قايغۇلۇق
تۇسكە كىردى، ئۇنىڭ چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتكەنىدى. سا-
رەم يۈزىنى دەرھال يەنە باشقا ياققا بۇرىۋالدى، نۇردۇن يەنە بوغاز
ئىنەكتەك بىر پۇشۇلداپ، چوڭقۇر تىنىۋەتكەندىن كېيىن:

— مېنىڭ سىزگە قاتتىق ئىچىم ئاغرىيدۇ، نېمىلا بولمە-
سۇن، يۈسۈپ مېنىڭ دوختۇرلۇقتىكى ئۇستازىم، شۇنداقلا ھايا-
تىمدىكى ئەڭ يېقىن ئاغىنەم ئىدى، ئۇنىڭ بېشىغا كەلگەن بەخت-
سىزلىككە مېنىڭ قاتتىق ئىچىم پۈشتى، ئەسلى بۇرۇنلا، مېنىڭ
سىزگە ھالىڭىز نېمە بولۇۋاتىدۇ، دېيىشىم كېرەك ئىدى، بە-
راق، يۈسۈپمۇ، سىزمۇ چۈشەنمىدىڭلار. شۇڭا. . .

— ئەجەپ چىغ تۇۋدىن ھوشۇر تاز قوپتى دېگەندەك، بۇگۈن ئىچ ئاغرىتىپ قاپسەنغۇ؟ بىزگە ئىچ ئاغرىتقۇچى بولما! ئۆمۈر بويى موھتاجلىقتا ئۆتسەممۇ، ساڭا ھەرگىز ھال ئېيتمايمەن! — دېدى سارەم كۈچىنىپ تۇرۇپ بوغۇق ئاۋاز بىلەن. ئۇ بولسا، ئۇندىمەي، تەلەتىنى ئۆزگەرتمەستىن، ئېغىر - بېسىق ھالەتتە يەنە سۆزلىدى، — ياشلىقتا پايلىماي قىلىپ سالغان كىچىككىنە خاتالىقىم يۈز-كىڭلاردىن مەڭگۈ چىقمايدىغان ئوخشايدۇ. مەن ئۇ ئىشلارنى ئاشۇ يەتتە يىل ئىلگىرىلا كۆڭلۈمدىن چىقىرىۋەتكەن، يەتتە يىل ئىلگىرىلا...

سارەمنىڭ كۆز ئالدى شەرمەندە كۆرۈنۈشلەر بىلەن تولدى.

يۈسۈپ بىلەن نۇردۇننىڭ بىر ئېغىزغا كەلگىنىگە بىر ئايدىن ئاشتى. سارەم، ھەر دائىم كەچ ئەل ئايىغى بېسىققاندا، يۈرىكىدە يالقۇنجاۋاتقان قۇدرەتلىك بىر ئوتلۇق سېزىمنىڭ تەپتىدە، ئىختىيارسىز يۈسۈپ بىلەن نۇردۇننىڭ ياتاق ئۆيىگە — ئەترەت ئىشخانىسىغا كېلەتتى، يۈسۈپنىڭ ئوكۇل يېڭىلىرىنى قاينىتىپ، دورىلارنى قەغەزگە ئورىشىغا، كىيىملىرىنى يۇيۇش ئىشلىرىغا قارىشاتتى. يۈسۈپ ئەتىگىنى توخۇ چىللاش بىلەن تەڭ، تەكلىماكان-نىڭ قويۇق توغراق، يۇلغۇن، كۆك يانتاق، سۆكسۆك، قومۇش باسقان ئېگىز - پەس دۆڭلىرىگە، چېتى كۆرۈنمەس قۇملۇق، چاتقاللار، سېسىق سۇنىڭ قاڭسىق پۇرىقى كېلىدىغان يىكەنلىك كۆللەرگە تارقاق جايلاشقان دېھقانلار، چارۋىچىلارنىڭ ئۆيلىرىگە دورا سومكىسىنى بىر مۇرىسىگە، ئوۋ مىلتىقىنى بىر مۇرىسىگە ئارتىپ چىقىپ كېتەتتى. بىر ئۆيدىن يەنە بىر ئۆيگە بېرىش ئۇچۇن، ئاز دېگەندە، ئىككى سائەت ئات بىلەن نۇرغۇن ئېگىز - پەس دۆڭلەردىن، قۇملاردىن، چاتقاللاردىن، سۇلاردىن ئۆتۈشكە توغرا كېلەتتى، يولدا دائىم قاۋان تۇڭگۇز، بۆرە، ئىتلارنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ، بىرمۇنچە ئاۋارىچىلىقلار، خېنىم - خەتەرگە ئۇچراشىتىن خالىي بولالمايتتى. شۇڭا، بەزىدە ھەتتا يېرىم كېچىدە، ھېرىپ ھېچ ھالى قالمىغان ھالەتتە كېلەتتى - دە، كىيىملىرى

بىلەنلا خام خىشتا ياسىلىپ، پاخال سېلىپ، ئۈستىگە كىگىز تاشلانغان سۇپىغا ئۆزىنى تاشلاپ، ئىنتايىن ھارغىن ھالدا ئۈيقۇغا كېتەتتى. بىر دەمدىن كېيىنلا يەنە ئويغىنىپ، ئەتە باردىغان يەرنىڭ پىلانى، دورا تەييارلاش، ئوكۇل يېڭىسىنى قاينىتىشلار دېگەندەك ئىشلارغا تۇتۇناتتى. نۇردۇن بۇ يەرگە كېلىپ ھېچ كارغا كەلمىدى، ئۆزى قىتمال، غىلتاڭ بىر نەرسە بولغاچقا، نۇردۇن ئاپارغانلا يەردە، ئاچلىق، نامراتلىق، قارا كېزىكتىن بىر تېرە، بىر ئۈستىخان بولۇپ قالغان بىچارە دېھقانلارغا بىر-مۇنچە لاپ ئېتىپ، ئۆزىنى كۆرسىتىپ سۆزلەپ، تۇخۇمىنى، توخۇسىنى پىشۇرغۇزۇپ يەۋالاتتى، قېتىمقىنى ئىچىۋالاتتى، بەزى-دە تېخى كۆزىنى غەلىتە قىلىپ، ساددا خوتۇن - قىزلارغا چېقىلىپمۇ قويياتتى، ئىشنى قىلىپ بولۇپلا، كۆزىنى قىزارتىپ: «مەن بولسام گاڭ قىزىل پرولېتارىيات ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان، تەركىب ئايرىشتا، بىزنىڭ ئۆيدىن زادى ئىككى پارچە كونا كىگىز، بىر جۇغىسى ئۇچۇپ كەتكەن چۆگۈن، ئۇچ يوتقان - كۆرپە چىققان. مېنى باشلىققا چېقىشتۇرساڭ، نېمە قىلالايتتى؟ يەنىلا ساڭا پايدىسى يوق» دەپ، يۈسۈپكە ھۇرپىيەتتى، يۈسۈپ بۇلارنى جىممىدە تۇرۇپ ئاڭلىدى، نۇردۇنغا تىكىلىپ قاراپ قويدى - دە، ئۇنسىز ھالدا، ئەتىگىنى ئۇنى ئويغاتماستىن كېتىپ قالىدىغان بولدى. نۇردۇن بارىمەن دېسىمۇ ئاپارمىدى، نۇردۇن بىرنەچچە كۈن لاغايلاپ، قىلغىلى ئىش تاپالماي يۈردى، بىر كۈنى يۈسۈپكە: «مەن نېمە ئىش قىلىمەن، مېنىڭ غوجام؟» دېۋىدى، يۈسۈپ: «مۇشۇ ياتاقنى باق!» دېدى. ئىش تۈگىدى. نۇردۇن لاغايلاپ، ئەزالار قارا تەرگە چۆمۈپ بوز يەر ئاچقان يەرلەرگە باردى، مەھەللە ئايلاندى، لېكىن ئۆزىگە ھەمراھ بولغۇ-دەك بىكار ئادەم تاپالمىدى. ئۇنىڭ ئۈچۈن ئەڭ كۆڭۈللۈك تاماشا مەيدانى — ئەترەت ماخوسى ئىچىدىكى كومۇنا ئاشخانىسى بولدى.

ھېرىپ ئېچىشقىنىغا قارىماي، ياغاچ ئاياغلىرىنى كۆتۈرۈپ

دۇرۇلدەپ يۇگۇرۇشۇپ، توپلىق يولدا يىقىلىپ ـ قوپۇپ كەل-گەن، ھېرىپ ـ ئاچقان، قارا تەرگە چۆمگەن دېھقانلارنىڭ ئۇماچ قازىنىغا ئۇزۇم ساپىقىغا ئولاشقان چۈننەدەك ئولىشىپ، بىر ـ بىرىنى تىللاشلىرى، مۇشتلاشلىرى. . . ئۇماچ تالىشىپ، باش ـ كۆزىنى قان قىلىشلار. . . بىراۋ يېرىم تاۋاق ئۇماچنى تاۋاق بىلەن بىراۋ-نىڭ بېشىغا ئۇرۇۋاتقان، ئۇماچ ئونىڭ باش ـ كۆزىنى زەھەرلەك كۆيدۇرۇپ ساقىپ، ئۇنى ئوق يېگەن تۆكگۈزدەك چىرقىرىتىپ، يەرگە يۇمىلاتقان، سۇغا سەكرەتكەن. . . «ئەي، سەن پومېش-چىك، بىز كەمبەغەلدىن ئاشقاندا ئىچ. ئۆت بۇياقتا! ئەي، باي دېھقان، سېنىڭ ئاش ئىچىدىغان تاۋىقىڭ ئەجەپ يوغانكەنا؟ سې-نىڭ يەيدىغان ۋاقتىڭ ئۆتۈپ كەتتى، چىق، سورۇننى پاخال قىلماي! » دېگەندەك سۆزلەر ئۇماچ قازىنىدىكى قاينىۋاتقان تۇز-سىز ئۇماچتىنمۇ بەكرەك قاينايتتى. مانا بۇلار نۇردۇن ئۇچۇن ئەڭ كۆڭۈللۈك تاماشا ئىدى. . . كېيىن، ئۇ يېزىنىڭ گالغا ئامراق، ئويۇنقېپى، يوغان قورساق، ئۆزىگە ئوخشاش ئالىجوقا بىر مۇئاۋىن يېزا باشلىقى بىلەن چىقىشىپ قالدى. مۇئاۋىن يېزا باشلىقى كېيىك گۆشىگە بەك ئامراق، نۇردۇن بولسا ئۇستا مەرگەن. . . ئىككىسى ئىككى ئاتقا مىنىۋېلىپ، كەڭرى چاتقاللارغا بىر كىرىپ كەتسە، ئۇۋ ئۇۋلاپ، ئۇچرىغان ئۆيلەرگە كىرىپ، ئۇۋ گۆشلىرىنى يەپ تويۇپ كېكىرىپ، خۇشى تۇتسا، كېچىچە بەزمە ـ باراۋەت قىلىپ، مەش-رەپ ئوينايتتى، خۇشى تۇتسا، خوتۇن ـ قىزلارغا چاقچاق قىلاتتى. يېزىنى قارا كېزىك بېسىپ، كىشىلەر ئۆلىمەن دەۋاتسا، مانا بۇلار ئوياشتى، بەزىدە بارغان يەرلىردە قونۇپ قېلىشتى، بەزىدە كېلىشتى. نۇردۇن بۇنداق ئەپلىك ئىشقا بۇرۇنراق تۇتۇشمىغىنىغا پۇشايمان قىلدى.

5

بىر كۈنى ئۇ تويۇپ كېكىرىپ، ياتقىغا كەچ قايتىپ كە-

لىپ، كۆزلىرىنى بىرقانچە قېتىم ئېچىپ - يۇمۇپ، ئۆي ئوتتۇ-
رىسىدا، تاقىچىنىڭ قوزۇقىدەك تۇرۇپ قالدى. ئۆيدە، ئۇچىسى-
غا يەرلىك كۆك سەگەزدىن كۆڭلەك كىيگەن، پەرىزاتقا ئوخشى-
شىدىغان زىلۇا بىر قىز ئۇنىڭ كۆزىدىن ئوت چاقنىتىۋەتتى.
ئۇنىڭ چېچەن، ئويناق قارا كۆزى، تال - تال تۆكۈلۈپ تۇرغان
قارا كىرپىكى، قىيما قېشى، سەل قورۇلغان، ئەما لالىدەك
قىزىرىپ تۇرغان نېپىز لېۋى... تارتىنچاق يېزا قىزى...
سەھرادا قومۇشلۇق مەھەللىدە تۇغۇلغان، سالمىلىق قۇمدا چوڭ
بولغان، كۆك قومۇشلار ئارىسىدا تولۇپ ئېچىلغان بىر تال قىزىل-
گۈل... بۇ چۆلنىڭ نەرىدە ئېچىلغاندۇر ياكى مۇشۇ يېزىنىڭ
ئاستىدا قۇمغا كۆمۈلۈپ كەتكەن تىلسىم شەھەر — قۇياش شەھە-
رىدىن چىققان پەرىزاتمىدۇر؟ ماۋۇ يەتمىش يېرىگە ياماق چۈش-
كەن سەگەز كۆڭلەك ئەجەب يارىشىپتۇغۇ بۇ بايقۇشقا! نۇردۇن
شۇنچە ئالا قويماي كەزگەن بۇ سەھرادا بۇ قىز قايسى بۇلۇڭدا
قېلىپ، ماۋۇ يۇسۇپ دېگەن بوقتۇرمىغا قەيەردە ئېزىپ يولۇققا-
دۇر؟ نۇردۇن كىرگەندە، قىز يۇسۇپنىڭ چاتقال ئىلىۋالغان
چاپىنىنى ياماپ ئولتۇراتتى. يۇسۇپ بولسا، سۇپىدا پۇتىنى ئۇ-
زۇن سوزۇپ، بېشىنى ئالقىنى ئارىسىغا ئېلىپ، ئوڭدا يېتىپ،
تورۇسقا قارىغانچە خىيال سۈرۈپ ياتىدۇ. ئۇلارنىڭ ئۆيىدە بۇ ھالدا
ئولتۇرۇشى كونا ئەر - خوتۇنلارنىڭ قىياپىتىگە نىمىدېگەن ئوخشە-
شىدۇ - ھە! يۇسۇپ بىر قاراپلا، ھەممىنى چۈشەندى. يۇسۇپ
بۇ چىرايلىق پوستلاقنى ئۆزىگە بۇ دەرىجىدە ئۆگىتىۋاپتۇ - دە!
نۇردۇننىڭ ئىچىنىڭ بىر يەرلىرى پۈزۈلدە قىلىپ قالدى...

قىز نۇردۇننى كۆرۈش بىلەن، ئورنىدىن دەككىدە تۇرۇپ
كەتتى. ئۇنىڭ يۈزى خۇددى تىرنەقىدىكى خېنىدەك قىزىرىپ
كەتتى. ھودۇقىنىدىن قولىدىكى چاپان يەرگە چۈشۈپ كەتتى.
ئۇنىڭ تېقىمىغا چۈشۈپ تۇرىدىغان توم قارا ئىككى ئۆرۈمە چې-
چى، زىلۇا بىلى، تومىلاققىنا ساغرىسى ئۇستىدە، ماڭسا ئۇس-

سۇل ئويناۋاتقاندەك ئەۋرىشىم بولۇپ كۆرۈنەتتى، نۇردۇننىڭ ئېچىرقىغان ھىجاق كۇلكىسىنىڭ يېرىمى تۇگەپ بولغۇچە، قىز ئۆيدىن چىقىپ بولغانىدى. يۇسۇپ ئورنىدىن ئىتتىك تۇرۇپ، نۇردۇننى كۆردى، ئۇنىڭ يۈزىگىمۇ سەللا قىزىللىق ئولاشتى. ئۇ كالچىيىپ تۇرغان نۇردۇنغا كەلدىگمۇ؟ دېگەندەك بىلىنەر - بىلىنمەس باش لىڭشىتىپ قويۇپ، سىرتقا چىقىپ كەتتى. سىرتتىن يۇسۇپنىڭ: «سارەم... سارەم!...» دەپ توۋلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى، ئەمما قىزدىن ھېچقانداق سادا چىقمىدى. نۇردۇن ئېڭىكىنى سىقىمدىغان ھالدا، ئاچچىق بىر نەرسە چاينىۋالغاندەك: «مەن ئوۋ ئوۋلىدىم، كېيىك ئوۋلىدىم دەپ يۈرۈپتىكەن مەن، ئەسلى ئوۋچى — كېيىك ئوۋلىغۇچى يۇسۇپ ئىكەن ئەمەسمۇ؟ ئەجەب يامان، پۇختا بىر بوقتۇرمىكىنا بۇ؟ قىزلار دېگەن مەندەك شوخ يىگىتكە ئامراق بولىدىغان، ماۋۇ لامزەللە بۇ تومۇچۇقنى قانداق ئىندەككە كەلتۈرۈۋالغاندۇر؟» دەپ ئويلاپ قالدى. يۇسۇپ ئۆيگە كىرىپ كەلدى:

— نېمانداق بۇتتەك تۇرۇپ كەتتىڭ؟ چىراغنى يېقىۋەتسەڭ بولمامدۇ؟ — دېدى يۇسۇپ ھەم ساپال چىراغنى ياندۇردى. نۇردۇن ئورنىغا كېلىپ، سۆزىدىن بۇرۇن ھىجىيىپ، گەپ باشلىدى. ئۇنىڭ كۆلكىسى يۇسۇپكە تولىمۇ ياسالما تۇيۇلدى. ئۇ كۆلۈپ تۇرسىمۇ، چىرايىنىڭ بوزۇرۇپ كەتكىنىنى كۆرۈپ، «ياللا، ئىچىڭ زەھەر خالتىسى - دە، سېنىڭ! خۇدا سېنىڭدەك ئادەملەرنى ئازراق يارلىقان بولسىمۇ، جاھان مۇشۇنداق بولۇپ كەتمەس ئىدى»، دەپ ئويلىدى.

— ھە ئاغىنە، بۇ سەھرايى قىيامەتنىڭ قايسى بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىدىن تېپىپ ئۆگىتىۋالدىڭ بۇ گۇزەلنى؟ بوش ئەمەس جۇمۇ سەن!

— مېنى بوش دەپ كىمدىن ئاڭلىغانىدىڭ؟ ياكى بىرەر ئىشتا بوشلۇق قىلغىنىمنى كۆرگەنمىدىڭ؟ جاھاندا ئىككى خىل

ئادەم بىلەن خوشۇم يوق: بىرى، تولا ھەجىيىدىغان ئەر كىشى بىلەن؛ يەنە بىرى، بوش ئادەملەر بىلەن! ئەپسۇس، ئاللا جاھاندىكى ئادەمنىڭ مۇتلەق كۆپلىرىنى ھەجايىغاق، بوش ياراتقانىكەن، ئامالسىز ئۇلار بىلەن بىللە ياشىماق كېرەك بولىدىكەن. مېنىڭچە، ھەممە ئەسكىلىك مۇشۇ ئىككى خىل ئادەمدىن چىقىدۇ، دەپ قارايمەن، — دېدى يۇسۇپ. نۇردۇن تاتىرىپ كەتتى. ياكى كۇلۇشنى، ياكى قاپىقىنى تۇرۇشنى، ياكى بولمىسا يۇسۇپنىڭ مۇشۇ گېپىگە دال بولالىغۇدەك گەپ ئىزدەشنى بىلەلمەي، غىدىق ـ پىدىق قىلىپ، يەنە كالچىيىپ بىرنى ھەجايدى:

— ھى... ھى... ھى... يۇسۇپ كارامەت نېمە ـ دە، سەن! گەپ قىلمايسەن، گەپ قىلساڭ، ئۆتنى يارغۇدەك سەپسىق گەپ قىلمسەن.

يۇسۇپ بىردىنلا قاقاقلاپ كۇلۇۋەتتى:

— نۇردۇن، بۇگۇن تۇنجى قېتىم گەپنىڭ سەپسىقى دېگەن سۆزنى ئاڭلاۋاتىمەن. لېكىن قارا، بۇ سۆزۇم ساڭا ھېچقانداق سەپسىق تۇيۇلمايدۇ، ماقۇل سېنىڭ دېگىنىڭچە بولسۇن، ئەمما بۇ سۆزۇم نېمىشقا ساڭا سەپسىق پۇرايدۇ ياكى سەن...

— بولدى، بولدى، سەن بەك چوڭقۇرلاپ كېتىۋاتىسەن دېگىنە، سەن ئۇ قىزغا كۆيۇپ قالغان ئوخشىمامسەن؟

— ھەئە، كۆيۇپ قالدىم، — چىرايىنى قىلچە ئۆزگەرتمەستىن جاۋاب بەردى يۇسۇپ. نۇردۇننىڭ يۇرىكى چۇچۇلە ياققاندەك بولۇپ كەتتى، ئۇ زورىغا كۇلدى.

— قېنى بىر ئادەم ئىكەنسەن، قىلچە ھېيىقماي، كۆيۇپ قالدىم دەيدىكەنسەن، پەردىشەپلىكرەك گەپ قىلمامسەن؟ — دېدى نۇردۇن.

— سەن يۇزۇڭنى دەپتەك قىلىپ شۇنداق دەپ سورىساڭ، مەنمۇ شۇنداق جاۋاب بەرمەمدىمەن؟ سېنىڭ نەزەرىڭدە، سەن ئۇنداق گەپلەرنى دېسەڭ، سەن ھېچنېمە بولمايسەن، مەن قېنى

بولمەنما؟ — دېدى يۇسۇپ. نۇردۇن گەپتە كەتكۇزۇپ قويغىنى سېزىپ ھەجايدى:

— كىمنىڭ قىزى ئىكەن؟

— توختاش بەگنىڭ.

— نېمە، ئاشۇ پومېشچىكنىڭ قىزىغا كۆيۈپ قالدىڭمۇ؟

— ھەئە.

— قورقمامسەن؟

— پومېشچىكتىن قورقامدىم؟ ھازىر پومېشچىكتىن قورقمايمىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە توختاش بەگ ئاللىقاچان ئۆلۈپ بولدى، بۇ قىز بولسا تاغىسىنىڭ ئالدىدا چوڭ بولغان تۇرسا...

«پومېشچىك» دېگەن سۆزنى ئاڭلاش بىلەنلا، يۇسۇپنىڭ يۈرىكىنى بىر نەرسە تاتىلىغاندەك بولۇپ كەتتى، نۇردۇن بولسا: «ماڭۇ كالۋاغا قاراڭ، ئالمي مەكتەپتە ئوقۇغان دەيدۇ، تېخى مۇشۇنچىلىك ئىشنى بىلمەيدۇ، مۇشۇ باھانە بىلەن، ئۇنىڭ تازا بىر رايىنى ياندۇرۇپ، ئۇ گۈزەلنى ئۆزۈم قولۇمغا كىرگۈزەي»، دېگەننى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى.

— قارا يۇسۇپ، ئۆزۈڭنىڭ سىياسىي جەھەتتىكى ياشقا دەردىڭمۇ يېتىپ ئاشىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، پومېشچىكنىڭ قىزى بىلەن يۈرسەڭ، ساڭا يەنە قانداق گەپلەر كەلمەيدۇ دەيسەن؟ ئەگەر سەن ئۇ پومېشچىكنىڭ قىزى بىلەن، مەسىلەن، ھازىر يۈرۈۋاتسەن، كېيىن توي قىلساڭ، سىياسىي جەھەتتە ئۆمۈر بويى باش كۆتۈرەلمەيسەن. پارتىيىگە ئۆتسەڭ، ئۆمۈر بويى تەرەققىيلىق ھوقۇق تۇتىمەن دېيىشىڭ مۇمكىن ئەمەس. شۇڭا، كۆڭۈلنىڭ كەينىگە كىرمەي، بۇ قىزنى دەرھاللا تاشلا. خەق ئۈقسا، سۆز - چۆچەك بولۇپ، يەنە بىرمۇنچە چەتكە قېقىشلارغا، پىپەن - تەنقىدكە قالىسەن، — دېدى نۇردۇن ئىنتايىن كۆيۈنگەن قىياپەتتە. يۇسۇپ نۇردۇن بىلەن بۇ يەرگە كەلگەندىن بۇيان، تۇنجى قېتىم، ئۇزۇن ھەمدە ھالقىلىق نازۇك مەسىلىلەر ئۈستە-

ده سۆزلىشۈاتقانلىقىنى ئويلاپ، ھېسسىياتىنى باسالماستىن، ئېھتىياتنى ئۈنتۈپ قېلىپ، سۆزلىۋەتتى:

— پومېشچىكنىڭ قىزى؟ ئۇ تۇغۇلۇپلا، بىر ياشقا كىرە - كىرمەي-لا، ئاتا - ئانىسى پومېشچىك بولۇپ، پۈتۈنلەي ۋەيران بولدى. ئۇ چىدىغۇسىز كۈلپەت، ئاچلىق، يالىڭاچلىق، موھتاجلىق ئۈسـتىگە تۈغۈلدى، راھەت - پاراغەتنىڭ نېمىلىكىنى، ھەتتا ئاتا - ئانا مېھرىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى ئۇ بىلمەيدۇ، پۈتۈنلەي خارۇ زارلىق ئىچىدە، قېقىندى - سوقۇندى بولۇپ چوڭ بولغان بىر قىزنى يەنە پومېشچىكنىڭ پۈشتى بولغىنى ئۈچۈن پومېشچىك دېسە، بۇ قانداقمۇ ئادالەتلىك بولىدۇ؟ مېنىڭچە، ئۇ مۇشۇ يېزا بويىچە ئەڭ كەمبەغەل، ھەتتا ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسىدىن تارتىپ ھەممە نېمىسى يوق، ئۇ ئاتا - ئانا، ھەممە نېمىدە گاداي! ئۇ، سىياسىي بېسىمغا ئۇچرىدى. ئەكسىچە، ھۆكۈمەت ئۇنىڭغا يېـتىملار قاتارىدا مۇئامىلە قىلىشى كېرەك ئىدى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا، ھېچقانداق ئېسىلزادىلەرگە خاس نازۇكلۇق، مىشچانلىق يوق، پۈتۈنلەي مىسكىنلىك، بىچارىلىك، دىلى سۇنۇقلۇق، غېـرىبلىق، دەرد - ھەسرەت تولۇپ ياتىدۇ. ئۇنى قانداقمۇ پومېشـچىك دېگىلى بولسۇن؟ ھازىر ھەممە كەمبەغەل دېھقانلارنىڭ پومېشچىكلارغا غەزەپ - نەپرىتى بار، ئۇلارنى دائىم پىپەن قىلىـۋاتىدۇ، ئاشۇ قىزنى مانا بۇ پومېشچىك، بۇنى پىپەن قىلىڭلار، دېسە، كىم ئۇنى چىش يېرىپ بىرنېمە دېيەلەيدۇ؟ ئۇنى ئۇلار پىپەن قىلمايدۇ، ئەكسىچە بۇ باشپاناھسىز يېتىمگە ئۇلار ئىچ ئاغرىتىدۇ. تاغىسى ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالالمايدۇ، كۆرەش سەھنىسىدىن، ئېغىر ئەمگەكتىن باش كۆتۈرەلمەيدۇ. تاغىسـىنىڭ ئايالى بولسا، ئۇنى ئىنتايىن يامان كۆرىدۇ، سەۋەب، تاماق يەيدىغان يەنە بىر ئېغىز ئۇنىڭغا ئىنتايىن ئېغىر كېلىدۇ. تار ئۆيىگە بىر جان ئارتۇق كېلىدۇ. ھازىر بىر جان ئادەمنىڭ كۆپ بولۇشى، زۇلۇم چېكىۋاتقان، ئاچ - يالىڭاچلىق ئىچىدە ئۆتۈۋاتـ

قان مۇنداق پومېشچىك ئائىلىسى ئۈچۈن ئەمەس، باشقا دېھقانلار ئۈچۈنمۇ ئېغىر كېلىدۇ. راستىنى ئېيتسام، مەن ئۇنى چىن يۈرىكىمدىن ياخشى كۆرۈپ قالدىم. بۇ بەلكى ئۇنىڭ گۈزەللىكتە ئۈيغۇر ئاياللىرىغا ھەقىقىي ۋەكىللىك قىلالىغۇدەك بولغانلىقىدىن ۋە ياكى ئۇنىڭ ئاشۇ ئېچىنىشلىق تەقدىر ئىچىدە تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان ھاياتىدىن. ئۇ، بالىلىق دەۋرىدە، بۇ ھاياتتىن ئېلىشقا تېگىشلىك بولغان نۇرغۇن نېسىۋىسىنى ئالالمىغان... مانا ئەمدىلىكتە، ھەتتا مۇھەببەت ھوقۇقىغمۇ ئېرىشەلمىسە، ئۇنىڭ تەقدىرى بىز دائىم تەشۋىقات قىلىدىغان نېگىر قۇللارىدىنمۇ بەتتەر بولۇپ قالمامدۇ؟ ئۆزۈم تارتىشقا تېگىشلىك بولىدىغان دەرد ـ ھەسرەتكە كەلسەم، ئۇنىڭ مۇھەببىتى ئالدىدا، بۇ دەردلەر مۇشۇ يېزىنىڭ پاشىلىرىنىڭ چېقىپ ئۆتكىنىچىلىكلا بىر ئىش بولار. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا يالغۇز ماددىي گۈزەللىكلا ئەمەس، ئەقىل ـ پاراسەت، ساپ ۋىجدان، ئەخلاق، ئىشقىلىپ، ھەممە خىسلەت تېپىلىدۇ. ھېلىمۇ ۋەتەن خائىنىنىڭ ئوغلى بولغىنىم ئۈچۈن، سىياسىي جەھەتتە ئۆمۈر بويى باش كۆتۈرەلمەي ئۆتۈشۈم، ئازاب چېكىشىم، تاۋاقتىكى ئاشتەك تۇرگەن گەپ. پارتىيىگە كىرىش، ھوقۇق تۇتۇش دېگەن نەرسە مېنىڭ قارىشىمچە، بىر كەسىپ ئەھلى ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئارتۇق ھەۋەس. بىزنىڭ جەمئىيىتىمىزدە، سەن بىرەر كەسىپتىن سەللا نەتىجە قازانساڭ، بۇ ئىشىڭنى ئاخىرىغىچە باشقا ئېلىپ چىقىشقا بەل باغلىغان بولساڭمۇ، ئاشۇ كىچىككىنە نەتىجەڭ ئۈچۈنلا، سېنى بىرەر ئەمەل بىلەن تارتۇقلىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ئايىغى چىقماس يېغىنلار قاينىمىغا كىرىپ قالىسەن. قىزىققان كەسىپىڭ ئانىسىدىن ئايرىلىغان يېتىم قوزىدەك بولۇپ قالىدۇ. مەندەك بىر دوختۇر ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئەڭ ئاساسىي قىزىقىش دوختۇرلۇق كەسپى بولۇشى كېرەك. خەلقىمىز ئارىسىدا، ساقايتىش تامامەن مۇمكىن بولمىدىغان يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر كەڭ تارقالىپ تۇرۇۋاتىدۇ، پەقەت

دوختۇر بىلەن دوستنىڭ كەچىلىكى تۇپەيلىلا، نۇرغۇن كىشىلەر ۋاقتىسىز ئۆلۈپ كېتىۋاتىدۇ. بۇنداق شارائىتتا، قايسى ھوقۇقنى تۇتسەن، نېمە ئۈچۈن تۇتسەن؟ بۇ ھوقۇقنى كىملەر ئۈچۈن تۇتسەن؟ ھازىر، تۆت يانچۇقلۇق چاپان كىيىپ، ياقىسىغچە تۇگمىلىۋالغان، شەپكىسىنى قىڭغىر كىيگەنلەرنى خەلق «باشلىق» دەپلا چۈشىنىدۇ. نۇرغۇن كىشىلەر ھوقۇق تەمەسىدە ئەنە شۇنداق ياسىنىشنى قانداقتۇر ھوقۇق تۇتۇشنىڭ بەلگىسى قىلىۋېلىشتى. ھەممە ئادەم پەقەت ھوقۇققىلا قىزىقسا، ھوقۇق تۇتۇش ئۈچۈن ئۆگەنسە، ھوقۇق تۇتۇش ئۈچۈن ئىشلىسە، ئۇ چاغدا، خەلقنىڭ تەقدىرى، مىللەتنىڭ مەنپەئەتى ئاشۇ ئازغىنا ھوقۇقنىڭ تۇگمەس تالاشلىرى ئىچىدە كۆمۈلۈپ قالمامدۇ؟ دېمەك، مەن كەسىپ ئەھلى بولۇشنى، مۇھەببىتىمنىڭ، ئائىلە تۇرمۇشۇمنىڭ ئىگىسى بولۇشنى خالايمەن. بىزنىڭ جەمئىيىتىمىز گەرچە ھەتتا ھەربىر تال گىياھقىمۇ سىياسىي مۇئامىلە قىلىدىغان بولسىمۇ، مەن مۇھەببىتىمدە دۇچ كېلىدىغان سىياسىي توساقلا ئانچە ئېتىبار بېرىپ كەتمەيمەن، — يۈسۈپ بىردىنلا سۆزىدىن توختاپ قالدى، ئۇ ئەمدى كاللىسىنىڭ قىزىپ، ئارتۇق سۆزلەپ كەتكەنىنى سەزگەنىدى. دوختۇرخانا باشلىقىنىڭ: «نۇردۇننىڭ ئالدىدا ئاغزىڭنىڭ بوغۇچى چىڭ بولسۇن، ئۇ تۇتامى يوق قارا يۇز بىرنېمىدەك قىلىدۇ» دېگەن سۆزى ئېسىگە كېلىپ، ئۇنىڭ يۈرىكى جىغىدە قىلىپ قالدى. ئۇ نۇردۇننىڭ چىرايىدىكى ئالامەتلەرگە دىققەت قىلدى. نۇردۇن ئاغزىنى كامارەدەك ئېچىپ تۇرۇپ قالغانىدى، ئۇ، يۈسۈپنىڭ سۆزىدىن توختاپ قالغىنىنى كۆرۈپ، دىمىقىدا بىرنى كۆلدى ـ دە:

— ئىككىمىزنىڭ جەمئىيەتكە نىسبەتەن تۇتقان ۋە تۇتماقچى بولغان يولىمىز، ھەتتا ھەۋىسىمىزنى نېمىگە ئوخشىتىش مۇمكىن؟ مەسىلەن، مەسىلەن، ھە...

— ئوت بىلەن سۇغا، — دېدى يۈسۈپ.

— هەببەللى، مەنمۇ شۇنداق دېمەكچىدىم.
— شۇنداق، سېنىڭ دېگەنلىرىڭنى ھېچبىر چۈشەنمىدىم. ئەگەر چۈشەندىم دېسەم، بۇلارنى ھازىرقى نازۇك سىياسەتكە پۈتۈنلەي زىت ئىدىيىلەر... دەپ قارايمەن.
يۈسۈپنىڭ كۆزىدىن ئوت چاقنىدى.
— ھە، يۈسۈپ، مەن بۇنى باشقا يەردە سۆزلەپ ئولتۇرماي-مەن، چۈنكى بۇنى سۆزلەشنىڭ ماڭا پايدىسىدىن زىيىنى تولا بولىدۇ. يامانغا يولۇقساڭ ياخشى يۇقار، دېگەن شۇ. مەن ئۇنچە-ۋالا بۇرنىنىڭ ئۇچىنىلا كۆرىدىغان تەنتەكلەردىن ئەمەس. شۇنداق قىلىپ، سۆزۈڭنىڭ مەقسىتى، سارەم دېگەن ئۇ سەھرالىق گۈزەل — چۆل مەلىكىسىنى ئەمرىڭگە ئېلىش ئىكەن. مەن يەنە دەپ قويۇشنى خالايمەن، مەيلى ئۇ سارەم ئادىشىپ دوزاختا كەرىپ قالغان جەننەت پەرىسى بولسۇن، قەتئىيىنەزەر، بەربىر «پومېشچىك» دېگەن تەبىقىگە مەنسۇپ قىز. سېنىڭ بۇنى ئۇنتۇپ قالماسلىقىڭنى سورايمەن. ئىلاجى بولسا، سەن ئۆز كىندىك قېنىڭ تۆكۈلگەن قەشقەرنىڭ گۈزەللىرىدىن بىرىنى تاپقان بولساڭ، ياخشى بولاتتى...

III باب

1

— ئەي، قولىدىن كەتكەن جەننەتنىى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ئىچىدە ئوغا قاينايدىغان پومپىچىنىك تۇخۇمى! سەن مۇشۇ جىن - شەيتانلارغا ئوخشاش چىرايىك بىلەن، بىزنىك ئۈستا دوختۇرىمىز يۈسۈپنى ئازدۇردىڭما؟ ئەگەر غىرەت قىسىپ يۈرمەيدىغان بولساك، جاجاڭنى يەيسەن، — دېدى كىچىككىنە خام كىسەكتىن قوپۇرۇلغان، پاخالدا يېپىلغان ئۆيگە بورانداك كىرىپ كەلگەن قارا كۆسەي كەنت باشلىقى يەرگە قاراپ ئولتۇرغان سارەمگە قوللىرىنى شىلتىپ. سارەم يەردىن بېشىنى ئۈستۈن كۆتۈرمەي: «خوش» دېدى. كەنت باشلمقىنىك يېنىدا، نۇرداۋن مەغرۇر ھىجىيىپ تۇراتتى. ئۇ بۇگۈن ئۆزىنى ئالاھىدە پەردازلىۋالغاندى، ئۇ ھېيىت - ئايەملەردە مېھماندارچىلىققا بارغاندا كىيىدىغان، ئەينى زاماننىك ئەڭ ئەتىۋار رەختى بولغان سىيامبۇدىن تىكىلگەن سېرىق ئەسكەر فورمىسىنى كىيىۋالغان بولۇپ، بۇ كىيىم ئۇنىك تەتۇر ئۇستىخىنىغا خېلىلا سالاپەت كىرگۈزگەنىدى. كەنت باشلىقى كۆلۈڭ ئالدىدا ئولتۇرغان سارەمنىك تاغىسىنىك ئايالىغا قاراپ:

— ئەي، پاخما باش، قارىغۇ، پومپىچىك قېرى. ماۋۇ ئېلىنمىغان پاسكىناڭنى تۇزۇك باشقۇرالمىساك باشقۇر، بولمىسا خەلقنىك غەزەپ يالقۇنى ئىچىدە كۆيۈپ كۈل بولىسەن! — دەپ ۋارقىرىدى. ئايال:

— خوش، ئوبدان، غوجام، رەھىم قىلسىلا، بىز چوقۇم

ياخشى ئۆزگىرىمىز، — دېدى. ئايال شۇنداق دەپ، ئورنىدىن تۇرۇپ، تەمتىلىگىلى تۇردى. سارىم دەرھال ئايالنى يۆلەشتۇر-دى. ئايال:

— ھۇ، يەر يۈتقۇر ئىت سوك. ئەمدى بىزگە بۇ دەرد — ئەسەرنى تېرىدىكمۇ؟ — دېگىنىچە، ئۇنىڭ كۆڭلىكىنىڭ ياقىسى-دىن تۇتۇپ بىر سىلكىشلىۋىدى، جېنى ئاران قالغان سەگەز كۆڭلەك يىرتىلىپ، سارىمنىڭ ئالمىدەك كۆكسى شۇنداقلا ئېچى-لىپ قالدى. سارىم ۋايجان دېگىنىچە، كۆكسىنى قوللىرى ۋە سەگەز كۆڭلىكىنىڭ يىرتقىلىرى بىلەن توسۇپ، ئەرلەرگە كەي-نىنى قىلىۋالدى. ئايالنىڭ قولىغا ئۇنىڭ ئۇزۇن چاچلىرى ئىلە-نىشىپ قالدى، ئۇ سارىمنىڭ چېچىدىن تولاپ تۇتۇپ بىر تارتىۋە-دى، سارىم قاتتىق چىرقىراپ ئوڭدىسىغا يىقىلدى. ئۇ ئاغرىققا چىدىمايۋ، بىر قولىدا يەڭگىسىنىڭ قولىغا ئېسىلىۋىدى، كۆكسە-نىڭ بىر تەرىپى يەنە ئېچىلىپ قالدى، شۇ ئان ئۇنىڭ كۆزى كۆكسىگە ئېچىرقاپ قاراۋاتقان بىر كۆز بىلەن ئۇچراشتى — دە، قولىنى دەرھال تارتىۋېلىپ، كۆكسىنى توستى، ئايال ئۇنىڭ چېچىدىن سۆرەپ، سىلكىشلەپ، ئۇنىڭ نازۇك كۆكسى، قورساق — بېقىنلىرىغا پۈتىدىكى ئەبجىقى چىقىپ كەتكەن ياغاچ كەش بىلەن قالايمىقان دەسسەپ تەپتى. قىز بولسا ۋارقىرايتتى، چىرقىرايت-تى، تولغىناتتى، ئەمما ئازابلاۋاتقان چېچىغا ئېسىلمايتتى، قور-ساقلىرىنى مۇجۇقلىمايتتى، پەقەت كۆكسىنى چىڭ ياپقان ھالدا، تولغىنىپ ياتاتتى. نۇردۇن دەرھال بېرىپ، سارىمنىڭ چېچىنى قارىغۇ ئايالنىڭ ئامبۇردەك قىسىۋالغان قوللىرىدىن ئاجراتتى — دە، سارىمنى يۆلەپ تۇرغۇزماقچى بولدى، ئەمما سارىم خۇددى قارچىغىدىن ئۇركىگەن توشقاندەك، دەررۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۆينىڭ بۇلۇڭىدىكى ئەسكى — تۇسكىلەر ئۈستىگە ئۆزىنى تاش-لاپ، دۇم يېتىۋالدى. قارا كۆسەي كەنت باشلىقى ئايالنىڭ يۈزىگە ئىككى كاچات سالدى:

— هۇ، ئۆلگۈچە ئۆزگەرمەيدىغان قەبرى، ئاغزىڭدا ئۆزگە-رىمەن دەپ مەڭ قېتىم قەسەم قىلىسەن، يەنە قاراپ تۇرساق، ئادەم ئۇرىسەن! بىزگە قىيىنغىنىڭمۇ بۇ؟ ئاڭلاپ قوي، سېنىڭ ئادەم ئۇرىدىغان ۋاقتىڭ كەلمەسكە كەتتى، نۆۋەت ئەمدى بىزگە كەلدى! — قارا كۆسەي كەنت باشلىقى ئايالىنى ئۇرماق بولۇپ، يەنە كېلىۋىدى، نۇردۇن ئۇنى توسۇپ:

— ھە، كەنت باشلىقى، بۇ خوتۇن بۇنىڭدىن كېيىن ئۇرمە-سۇن، دەققەت قىلسۇن، بولدى قىلىڭ! — دېدى.

كەنت باشلىقى نۇردۇنغا خۇشامەت كۈلكىسىدىن بىرنى كۈ-لۈۋەتكەندىن كېيىن، ئايالغا قاراپ قاپىقىنى تۇرۇپ:

— شۇنداق، ئەي، پومېشچىك قېرى، ئەگەر يەنە ئادەم ئۇرۇپ ئۆگىنىپ قالغان قۇلۇڭ قىچىشىپ كېتىپ، بۇ قانجۇ-قۇڭنى يەنە ئۇرىدىغان بولساڭ، سېلىم پومېشچىكتەك قەلەندەر-زەينىڭ پاشىسىغا يەم قىلىمەن، ئاڭلىدىڭمۇ؟

— خوش غوجام، دېگەنلىرىدەك بولغاي، — دېدى ئايال قول باغلاپ. كەنت باشلىقى بىلەن نۇردۇن كۆز ئۇرۇشتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، كەنت باشلىقى ئۆيدىن چىقىپ كەتتى. نۇردۇن ئىنتايىن مۇلايىملىق ۋە مېھرىبانلىق بىلەن، ئايالىنى يۆلەشتۇرۇپ، كۈ-لۈڭنىڭ ئالدىغا ئەكىلىپ ئولتۇرغۇزدى. ئايال ئولتۇرغاندىن كې-يىن، نۇردۇنمۇ ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ:

— مەن يۇسۇپ دېگەن بىلەن بىرگە كەلگەن دوختۇر بولە-مەن. يۇسۇپ دېگەننى مەن ناھايىتى ئوبدان بىلىمەن. ئۇنىڭ كېلىپ چىقىشىمۇ ئىنتايىن يامان نەرسە. ئۇنىڭ دادىسى ۋەتەن خائىنى، ئۆزىمۇ ھۆكۈمەتكە قارشى ئەكسىيەتچى نەرسە. ئۇ قە-زىڭنى يامان ئازدۇرۇۋاپتۇ... — نۇردۇننىڭ ئاۋازى بىردىنلا پەسلەپ، گېپى كۆس ـ كۆس پاراڭغا ئايلاندى. ئۆكسۈپ يىغلا-ۋاتقان سارەم كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا ئۇلار تەرەپكە قارىدى، نۇردۇن ئۇنىڭ تاغىسىنىڭ ئايالىنىڭ قۇلىقىغا ھەدەپ بىرنەرسىلەرنى دەپ

كۆسۈلداۋاتىدۇ، ئايال بولسا، چىرايلىرىغا تەبەسسۇم ئولاشقان هالدا، هە دەپ بېشىنى لىڭشىتىپ، ئۇنىڭ سۆزىنى ماقۇللىماقتا ئىدى. سارىم ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىيالمىغان بولسىمۇ، كۆڭلى ئۈيۈپ كەتتى. تاغىسىنىڭ ئايالى بىلەن نۇردۇن ساق ئىككى ئاش پىشىم كۆسۈرلاشتى، ئاخىرى، ئايال ئورنىدىن تۇرماقچى بولۇۋدى، نۇردۇن ئۇنى يۆلەشتۈردى... هەم ئىشىكتىن چىقىرىپ قويدى. ئۇلار سىرتقا چىققاندىن كېيىن، نۇردۇن يانچۇقىدىن بىر سىقىم پۇلنى چىقىرىپ، ئايالىنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى:

— خاتىرجەم بول ئاچا، گېپىم گەپ. مەن ئۇنىڭغا هەقىقەتەن كۆيۈپ قالدىم... سەنمۇ ۋەدەڭدە تۇرىدىغانلا بولساڭ، هەمە ئىشلىرىڭنى ئۆزۈم ئوڭشايمەن.

ئايال خۇشال كۈلۈپ، پۇلنى جىلىتكىسىنىڭ قويۇن يانچۇقىغا تىقىپ، تامنى تۇتۇپ، ئىشىكتىن يىراقلاپ كەتتى.

يۇسۇپ بۇگۈن خېلى بالدۇر قايتتى، ياتاقتا خېلى بىر چاغلارغىچە شېرىن خىيال سۈردى. ئۇ كۆزىنى يۇمسىمۇ، ئۇكۇل بوتۇلكىسىغا قارىسىمۇ، سارىم شۇ يەردىن چىقىپ، ئۇنىڭغا تەلمۈرۈپ قارايتتى. سارىم ئۇنىڭغا چوڭقۇر تىكىلىپ قارايدۇ — دە، ۋىللىدە قىزىرىپ، يەنە باشقا ياققا قارايدۇ... يۇسۇپنىڭ ئىچى تىتىلداپ، ئورنىدىن تۇردى. سىرتقا چىقتى. سارىم ۋەدەسى بويىچە كېلىدىغان قارارىدىن ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ كېلىپ، كۈندىكى ئادىتى بويىچە، ئۇنىڭغا ئوكۇل يېگىزىنى قاينىتىپ بېرەتتى. بۇگۈن... يۇسۇپ بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ سارىمنىڭ مەهەللىسىگە، ئاندىن ئىشىكىگە كېلىپ قالدى. ئۆيدە دۇرۇكلىگەن ئاۋازدىن باشقا ئاۋاز چىقمايدۇ. قورتلاپ كەتكەن ئەسكى ئىشىك ئىچىدىن چىڭ تاقالغان، ئۆي ئىچىدىن هەدەپ هاسىرىغان، دۇرۇكلەپ ئۇرۇلغان ئاۋازلا ئاڭلىنىدۇ. ئۆي ئىچىنى نامازشام قاراڭغۇلۇقى باسقان. يۇسۇپنىڭ كۆڭلىگە سەل گەندىشە چۈشۈپ، ئىشىكنى خېلى قاتتىق قاقتى. دۇكۇلدىگەن

ئاۋاز يوقىلىپ، ئۆي ئىچىنى گۆرىستان جىملىقى باستى، يۈسۈپ-نىڭ كۆڭلىگە گۇمان چۈشتى. ئىشىكنى تېخىمۇ قاتتىقراق ئۇر-دى. ئۆيدىن:

— ۋاي، ئۆلمىگۇر قارىغۇ پومپىشچىك قېرى، بىر دەم تەخىر قىل، بۇ جاھىل قانجۇقۇڭ ھېچ بوي بەرمەيۋاتىدۇ. مەن ئۇنى چوقۇم...

يۈسۈپ نۇردۇننىڭ بوغۇق ئاۋازىنى شۇئان تونۇدى، ئۇ غە-زەپ بىلەن ئىشىكنى شۇنداق قاتتىق تەپتىكى، ئاران تۇرغان قوناق شېخىدەك ئىشىك قاراسلاپ ئۆلگۈجىكىدىن سۇنۇپ، گۆر-دەك قاراڭغۇ ئۆي ئىچىگە قاڭقىپ چۈشتى. يۈسۈپ توشقانغا ئېتىلغان قارچىغىدەك ئۆيگە بۆسۈپ كىردى ـ دە، ئەمدىلا ئورنى-دىن تۇرغان نۇردۇننى بىر كاللا قويۇش بىلەن، ئوڭدىسىغا ئۇچۇرۇۋەتتى. نۇردۇن پۇرلىشىپ بېرىپ تۆشۈككە — كرېپىت شەكلىدىكى ياغاچ تۆۋرۈككە ئېسىقلىق تۇرغان چۆيۈن داڭقانىنىڭ بېشىغا يىقىلىپ چۈشتى. يۈسۈپ ئۇنىڭ ئەرلىك يېرىگە تازا كەلتۇرۈپ ئىككىنى دەسسىگەندىن كېيىن، ياقىسىدىن تۇتۇپ، بېشىنى داڭقانغا ئۇستۇرگىلى تۇردى.

«ۋاي... ۋايجان، ئادەم ئۆلدى... قۇتۇلدۇرۇڭلار!...» دې-گەن ئاۋاز مەھەللىنى بىر ئالدى.

2

— ئۇ ئۆتۈپ كەتكەن ئىشلار... مەن ئۇنى ئاللىقاچان ئېسىمدىن چىقىرىۋېتىپ، يۇرىكىمنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدا يۈسۈپ-كە دوستلۇق ئورناتقان. بىراق ئەر ـ خوتۇن ئىككىلار ماڭا ھازىرغىچە نەپرەت، ئۆچمەنلىك بىلەن قاراپ كەلدىڭلار. بىراق مەنچۇ، مەن يۈسۈپنىڭ چوڭقۇر بىلىملىك، يۇكسەك پەزىلەت-لىك، ۋىجدانلىق ئادەم ئىكەنلىكىگە چىن كۆڭلۈمدىن قايىل.

قەلبىمدە ئۇنىڭغا زور ھۆرمەت ساقلانغان. بىراق، ئادەم ھەرقانچە ئەقىللىق بولسىمۇ، ھەممىگە توغرا ھۆكۈم قىلالمايدۇ. بىر ئادەمنىڭ تارىخىدىكى بىرەر بىلىم ـ بىلمەي قىلىپ سالغان بىرەر ئىشلىرىغا قاراپ، ئۇ ئادەمگە ياكى ئۇنداق، ياكى مۇنداق دەپ باھا بېرىۋېتىش كۆپ ھاللاردا خاتا بولۇپ چىقىدۇ. بىر ئادەمنى چۈشىنىشتە، ئۇنى ئۇزۇن يىللىق ئەمەلىيەت داۋامىدا سىناپ، ئاندىن باھا بەرسە ئادىل بولىدۇ. مانا مەن يۇسۇپنىڭ ھېلىقى ئوپېراتسىيىدە بەختسىزلىككە ئۇچرىغىنىدىن كېيىن، يۈرىكى تۆۋەن قاتراپ، بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسەتىپ، ئۇنى قۇتۇلدۇرۇشقا ئۇرۇندۇم. ئەمما بۇلارنىڭ ھەممىسى بىكارغا كەتتى، — نۇردۇن سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، ئاياللارنىڭ تۇغما تەبىئىتى بويىچە، سارەمنۇ ھېچ بەرداشلىق بېرەلمەستىن، بايا تىن بېرىقى پەرۋاسىز، مەغرۇر، غەزەپ ـ نەپرەت بىلەن تەتۇر قاراپ ئولتۇرغۇدەك ماجالىنى يوقىتىپ، نەفسىنى چىڭ قۇچاقلىغىنىچە، ھۇ تارتىپ يىغلاپ كەتتى. ئۇ شۇنچىلىك قاتتىق يىغلىدىكى، ئۇنىڭ بارغانچە تولۇپ يېتىلگەن زىلۋا بەدەنلىرى توختاۋسىز لاغىلداپ تىترەيتتى. نۇردۇننىڭ كۆزلىرىدىنمۇ ياش سىرغىپ چىقىپ، خوتۇنچا ئاياغدەك سالپاك گۆشلۈك يۈزىنىڭ يېرىمىغا كېلىپ توختاپ قالدى. ئۇ بوغۇق ئاۋازدا:

— مەن سىزگە بىر شۇم خەۋەرنى يەتكۈزمەي تۇرالمايمەن، يۈسۈپ تۇرمىدە تۈيۇقسىز مېڭىسىگە قان چۈشۈپ قازا قىپتۇ، — دېدى.

سارەم ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، بىرنى چىرقىراپلا، ھوشىدىن كەتتى.

* *

— نېمە؟ تېخىچە ئۆلمىدىما؟ — غەزەپتىن بىر كۆكىرىپ، بىر تاتىرىپ كەتكەن نۇردۇن قولىدىكى رومكىنى جاققىدە شىرەگە

قويۇپ، ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

— مەن ساڭا شۇنى تەكرار دەپ قويايى، مەن سارەگە ئەينى چاغدا شۇنداق قاتتىق كۆيۈپ قالغانىدىمكى، يۈسۈپ مېنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرگىلى تاس قالغاندىمۇ، خەلقى ئالەم ئالدىدا شەرمەندە قىلغاندىمۇ، مەن ھەممە ئازابنى سارەمنىڭ ئىشقى ئالدىدا ھېچ نەرسىگە تەڭ قىلمىغان. ئۇلار ئىككىسىنىڭ ماڭا سالغان ھېسابسىز دەرد ـ ھەسرىتى مېنىڭ يۈرىكىمنى ھەرە كۆنىكىدەك قىلىۋەتتى. تارتقان ئازابىمنىڭ يېرىمىنى سەن تارتقان بولساڭ، بۇ چاققىچە سۆڭىكىڭ تۆپراققا ئايلىنىپ كەتكەن بولاتتى. مەن ئۆلمەي ياشاۋاتىمەن، چۈنكى، مەن ئىنتىقام ئالماقچى، مەن قۇرئان تۇتۇپ-مۇ، تۇزغا سىيىپمۇ قەسەم قىلغان! يۈسۈپنى ئۆلتۈرۈپ، سارەمنى بىر قېتىم ئەمرىمگە ئېلىپ خوتۇن قىلمىغۇچە، مېنىڭ دەردىم چىقمايدۇ، ئەمدى چۈشەندىڭمۇ؟

نۇردۇن قوللىرىنى شىلتىپ، ئالدىدا ئولتۇرغان قىرىق ياشلاردىن ئاشقان تاقىرباش تۇرمە باشلىقىغا ۋارقىرىدى. تۇرمە باشلىقىنى تەر باسقانىدى، ئۇ يەملىشىپ قالغان ئاغزىنى تەستە ئېچىپ:

— نۇر چاڭۇبي، سەۋر قىلايلى! ئۇنى ئادەم چىدىغۇسىز دەرىجىدە ئۇردۇق، قىينىدۇق، كېچە ـ كۈندۈز يېتىۋالتتۇق يېرى قارا نومۇرلۇق كامېر، ھەتتا بۇگۈن ئۇچ كۈن بولدى، تاماق بەرمىدۇق، ھوشسىز ياتىدۇ. لېكىن ئۆلمەيۋاتىدۇ، — دېدى ئۇ تاتارغان ھالدا.

— ئۇنى چوقۇم ئۆلتۈرۈشىمىز كېرەك. ئۆزىمۇ ئۆلۈشكە تېگىشلىك نەرسە. ئۆلدى دېگەن سۆز خەلق ئارىسىدا تارقىلىشى، بۇنىڭغا سارەم ھەم ئۇنىڭ يېقىن دەرىدىشى سېلىمخان قېرى ئىشىنىشى كېرەك. شۇنىڭدىن كېيىن، ئاندىن ئاخىرقى قەدەمنى بېسىشقا ئىمكان تۇغۇلىدۇ.

— يۈسۈپنىغۇ ئۆلتۈرمىسەكمۇ يېقىندا ئۆزى ئۆلىدۇ، ئەمما

هازىر سارەم ئەينى چاغدا سىز كۆيگەن سارەم ئەمەس، گەرچە ئۇ هازىرمۇ يەنىلا شۇنداق چىرايلىق بولغىنى بىلەن، بىر بالىسى بار ئايال ـ دە! — دېدى تۇرمە باشلىقى.

نۇردۇننىڭ سەپرايى ئۇرلىدى:

— خاپا بولماڭ، بەك كالۋا ئادەم ئىكەنسىز، سىزگە قىلغان گەپنى مۇشۇ تاممۇ چۈشىنەر ئىدى، لېكىن سىز چۈشەنمىدىڭىز. مەن ئۇنى خوتۇن قىلىش ئۈچۈن ئەمەس، ئازابلاپ ئىچىنى خۇن قىلىش ئۈچۈن، مېنى شۇنچە سەۋداغا سالغان ئاشۇ شەيتان چىراـ يىنى خازان قىلىش ئۈچۈن ئالىمەن. ئۇ مېنىڭ ئالدىمدا، يۇسۇپ بىلەن قانداق ئويناغان بولسا، مەنمۇ ئۇنىڭ ئالدىدا، چىرايلىق قىزلارنى ئەكىلىپ ئويناپ، ئىچىنى زەردايقا تولدۇرۇپ، ئۇنى سەۋدايى قىلىۋېتىمەن.

— ئەمدى چۈشەندىم، ئۇنداق بولسا، سىز هازىردىن باشلاپ، يۇسۇپنى ئۆلدى دېگەن خەۋەرنى سىرتقا تارقىتىۋېرىڭ، خاتىرجەم ئىشىڭىزنى باشلاۋېرىڭ، قالغان ئىشلار ئۆز يولى بىلەن بولىدۇ، — دېدى تۇرمە باشلىقى.

نۇردۇننىڭ كۆزلىرى چاقناپ كەتتى.

— ئەمىسە گۇۋاهلىق بېرەلەمسىز؟

— بولىدۇ.

— قاچان؟

— ئەتە.

نۇردۇن تۇرمە باشلىقىنى چىڭ قۇچاقلاپ:

— دوستلۇققا يارايسىز جۇمۇ، قىلغان ياخشىلىقىڭىزنى يەرـ دە قويمايمەن. پات ـ ئارىدا ج خ ئىدارىسىگە باشلىق بولىدىغانلىـ قىڭىزنى ئويلاۋېرىڭ! ها... ها... ها...

تۇرمە باشلىقى نۇردۇن بىلەن خوشلىشىپ چىققاندا، ئۇستىـ دىن تاغ ئۆلىغاندەك بولدى. «ياۋاللا، شۇنداقمۇ بەتنىيەت ئادەم يارالغان بارمۇ، خۇدا بۇنداق ئىچى قارا ئادەم بولۇشتىن ساقلىغايـ

سەن. هېسابى بار جاھان بۇ! قىلغان - قىلغانلىقىڭ بولۇپ كەت-
مەيدۇ. ھېچبىر ئۆچ - ئاداۋەتنىم يوق بىر بىچارىنى يامانلىغا
يانتاياق بولۇپ ئۆلتۈرەمدىم؟ ياخشى كۈنلىڭ يامىنىدا، نۇردۇن-
دەك كۆڭلى قارا ئادەمدىن ۋاپا كېلەمدۇ؟ بۇ مەسئۇلىيەتنى ماڭا
ئىتتىرىپ قويۇشتىن يانمايدۇ. يۈسۈپ ئۆلمىسۇن! قارىغاندا، ئۇ
گۇناھسىز... نۇردۇنلىڭ سۆيىقەستىگە ئۇچرىغانلىقى مانا مەن
دەپ تۇرمامدۇ!» تۇرمە باشلىقى گويا يامان چۈشتىن چۆچۈپ
ئويغانغاندەك بولۇپ، تېز - تېز مېڭىپ كەتتى.

3

قاتتىق بۇقۇلداپ يىغلاۋاتقان ئاۋازدىن سەل ئېسىگە كەلگەن
سارەم، ئۆزىنىڭ بېشىدا سېلىمخانىنىڭ ئۆكسۈپ يىغلاۋاتقانلىقى-
نى كۆرۈپ، سېلىمخانىنىڭ بوينىغا ئېسىلىپ يىغلاپ كەتتى:
— ۋاي ئاچا، ۋاي جېنىم ئاچام! مېنىڭ مۇڭداشچىم ئاچام!
ۋاي مېنىڭ غەمخانەم ئاچام! مەن نېمە بولدۇم؟ مەن خۇدانىڭ
ئالدىدا قانداق گۇناھ قىلغاندىمەن ئاچا؟...
— سەۋر قىل سىڭلىم، سەۋر قىل، خۇداغا شۈكرى قىل.
ئالدىڭدا مانا گۈلدەك قىزىڭ تۇرۇپتۇ. قىزىڭغا قارا، ياش جە-
نىڭغا ئېچىڭ ئاغرىسۇن! ئىنسان بىر كامىدىن چىقىپ يەنە بىر
كامارغا كىرگۈچە، تېخى نى - نى كۈنلەرنى كۆرىدۇ. شۈكرى
قىل. سەۋرى قىلساڭ، ھەممە ئىش ئوڭۇشلىپ كېتىدۇ.
سارەم سېلىمخانىنىڭ بوينىغا ئېسىلىپ، بىر ھازا ھۆمۈدەپ
يىغلىغاندىن كېيىن، ئاۋازى پۈتۈپ، ھالسىزلىنىپ يەنە ئىزغا
يىقىلدى. ئۇ يېشى قۇرۇپ ئىششىغان كۆزلىرىنى سېلىمخانغا
گۇمان نەزەرى بىلەن تىكىپ، ناھايىتى زورۇققان ھالدا دېدى:
— ئاچا، سىز مېنىڭ يۈرىكىمنىڭ ھەممە يېرىنى بىلمىسىز.
مېنىڭ سىزدىن يوشۇرىدىغان ھېچقانداق گېپىم يوق.

— شۇنداق سىڭلىم، بىزنىڭ بىر - بىرىمىزدىن يوشۇرىدىغان ھېچقانداق سىرلىرىمىز يوق، — دېدى سېلىمىخان.

— مەن يۈسۈپنىڭ ئۆلگەنلىكىگە ئىشەنمەيمەن. بۇ سۆزنى نۇردۇننىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغانلىقىم ئۈچۈن ئىشەنمەيمەن، يۈرىكىم شۇنداق سېزىۋاتىدۇ.

سېلىمىخاننىڭ كۆزلىرىدىن تارامлап ياش كەتتى:

— ھامان دېمىسەم بولمايدۇ سىڭلىم، بۇ سۆزگە ئىشەنگىن. بۇگۈن چۈشتىن ئىلگىرى، تۇرمە باشلىقى بىلەن ئىككى گۇندىپاي يۈسۈپنىڭ كېيىم - كېچەكلىرىنى ئەكەلدى. ئۇنىڭ ئارىسىدا يۈسۈپنىڭ قولياغلىقىغا قان بىلەن يازغان خېتىمۇ بار ئىكەن، — دېدى سېلىمىخان.

سارەم ئورنىدىن يېرىم تۇرۇپ، ھالسىزلىنىپ، يەنە ئىزىغا يېقىلدى.

— قېنى ئۇنىڭ كېيىم - كېچەكلىرى؟ قېنى، ئۇنىڭ خېتى؟ قېنى، ماڭا كۆرسىتىڭ ئاچا! مەن ئۇنى پۈرىۋالاي، ئۇنىڭ پۈرىقىنى پۈرىۋالاي!...

سېلىمىخان قان، قاقاچلار، لاي قېتىپ كەتكەن، سېسىق پۈراقتىن ئادەمنىڭ قۇسقىسى كەلگۈدەك دەرىجىدە، يىرتىق، پىت، سىركىلەر مىغىلداپ تۇرغان شۇ كۆڭلەك، چاپان، دوپپا، ئۆتۈكلەرنى بىر بوغچىنىڭ ئىچىدىن چىقاردى. كېيىملەردىن ئارىلىشىپ كەتكەن سېسىق پۈراق بىقسىپ چىقتى. سارەم بىر قاراشتىلا تونىدى. مانا ئاۋۇ سارەم ئۆز قولى بىلەن تىككەن بادام دوپپا، ياقىسىغا، يەڭ ئۇچلىرىغا ئۆزى گۈل ئىشلەپ تىككەن پاڭچۇ كۆڭلەك، چاپىنى، ئۆتۈكى ھەممىسى، ھەممىسى دەل شۇ... تونۇشلۇق نەرسىلەر...

«ئاھ... يۈسۈپۇم... مېنىڭ ھاياتىم... نىجاتچىم، يۈرىكىم... مەن ساڭا...» سارەمنىڭ ئاۋازى ئۆزى ئاڭلىغۇدەك چىقمىدى، بار ئاۋازىنى قويۇپ بېرىپ توۋلىدى. ئاۋازى

چىقمىدى، يىغلىدى، كۆزىدىن ياش چىقمىدى، ياش قۇرىغانىدى. . . يۈ-
رىكى يىغلىدى، گويا جېنى چىقىپ كەتكەندەك، ھەممە، ھەممە
قېتىم قالغاندەك، توختاپ قالغاندەك بولدى. ئۇنىڭ ھازىر ھېچ
نەرسىگە دەرمانى يەتمەيتتى. ئەمما ئۇنىڭ چوكىدەك قالغان ئىز-
چىكە بارماقلىرى يۈسۈپنىڭ ھەممە كىيىملىرىنى ۋە ئۆتۈكىنى
ئاغزىغا، بۇرنىغا يېقىن تۇتۇۋالغانىدى. ئۇ پۇرىماقتا، ئۆينىڭ
ئىچىنى بىقىستىۋەتكەن، ئادەم تىنىشى مۇمكىن بولمىغان پۇراق-
نى پۇرىماقتا، ئۇنى بارغانچە قېنىپ سۈمۈرمەكتە، نىمجان يۇرە-
كىنى جاھاننىڭ كۆزلىرىدىن توسۇپ تۇرغۇچى كۆكسى ئوستىگە
بار كۈچىنىڭ ھەممىنى يىغىپ باسماقتا. سېلىمىخان دېمى سىقە-
لىپ، يۆتىلىپ، ئىچىدىكى ھەممە نەرسە قومۇرۇلۇپ ئاغزىغا
كەپلىشىپ قالغاندەك، بىرنەچچە قېتىم قۇرۇق ھۆ قىلىپ، ماغ-
دۇرسىزلانغان ھالدا، ئۆينىڭ ئىشىك - دېرىزىسىنى ئېچىۋەتتى.
ئۆيگە شۇئان غۇر - غۇر شامال كىرىپ، ئۆينىڭ ئىچىدىكى
بۇرۇقتۇم قىلغۇچى پۇراق ئاستا - ئاستا يېنىكلىدى. سارەم
بىقسىپ كەتكەن كىيىملەر ئىچىگە بېشىنى پۈتۈنلەي تىقىۋالغان-
دى. سېلىمىخان ئۇنىڭ تۇنجۇقۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، كى-
يىملەرنى ئېلىۋەتمەكچى بولۇپ، خېلى ھەپىلىشىۋىدى، سارەم-
نىڭ چىڭ قاماللىۋالغان قوللىرىدىن ئاجرىتالمىدى، ئۇنىڭ ئاغ-
زى - بۇرنىدىن سەل نېرىراق قىلىپ قويماقچى بولۇۋىدى، بۇ
مۇمكىن بولماي قالدى. مانا شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، سارەم شۇنە-
چىلىك شۇكلىشىپ كەتتىكى، ھەتتا ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىن دىلكە-
شى سېلىمىخانمۇ ئون ئېغىز گەپ سورىسا، يېرىم - ياتا، زەئىپ
ئاۋازدا، بىر ئېغىز جاۋاب بېرىدىغان ھالغا كەلدى. ئۇ ئادەم
خالىمايدۇ، يالغۇز ئولتۇرۇشنى، يالغۇز قېلىپ خىيال سۈرۈشە-
نى، خىيال ئىچىدىن يىغا تېپىپ قېنىپ يىغلىۋېلىشنى، يەنە
شۇ خىيال ئىچىدىن كۈلكە تېپىپ، ئۆزىلا كۈلۈشنى ياخشى
كۆرىدۇ. ئۇنىڭ مەنىۋى دۇنياسىلا ئۇنىڭ ئۇچۇن ئەڭ گۈزەل،

ساپ هاۋالىق، بۇككىدە گۈللەر، شېرىن مېۋىلىك دەرەخلەر قاپلىغان، سۈزۈك سۇلىرى شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇرغان، تۈمەن خىل قۇشلار سايرىشىپ تۇرغان خىلۇەت، گۈزەل ماكان. بۇ يەردە ئۇ يالغۇز، ياق، يۇسۇپجان كۆيەرى بىلەن قول تۇتۇشۇپ، بىرگە سەيلە قىلىدۇ، قاقاقلاپ كۈلىدۇ، چاقچاقلىشىدۇ، بىر - بىرى بىلەن مۆكۈ - مۆكۈلەك ئويناپ، بىر - بىرىنى قوغلايدۇ، بۇلاق سۇلىرىنى بىر - بىرىگە چېچىشىپ، ئۇستىنى ھۆل قىلىشىدۇ. ئاخىرى، يۇسۇپ ئۇنى تۇتۇۋالىدۇ. قويۇق ئۆسكەن كاككۇكگۈل-لەر ئۇستىدە يۇمىلىتىدۇ. ئۇنىڭ تاپىنىغا يېتەي دېگەن بوستان چاچلىرىنى بوينىغا يۆگىۋېلىپ، بىرگە يۇمىلايدۇ. ئۇنىڭ قويۇق مايسىدەك ئۆسكەن بۇرۇتلىرى سارەمنىڭ كۆزلىرىگە، مەڭزىگە، لېۋىگە، بوينىغا، ئاخىرى كۆكسى ئارىسىغا چۆكۈپ كېتىدۇ. سارەم قاتتىق چۆچۈپ، بىر يۇلقۇنۇپلا يۇسۇپتىن ئاجراپ قاچىدۇ، قاچىدۇ... قېچىپ كېتىۋېتىپ پۇتلىشىپ، قويۇق ئۆسكەن قىياقلار ئارىسىدا سوزۇلۇپ ياتقان يۇسۇپنىڭ ئۇستىگە يېقىلىدۇ. مانا ئەمدى ئۇنىڭدا يەنە قاچقۇدەك مادار قالمىدى. ھۆل بولۇپ كەتكەن كىيىملىرى ئۇنىڭ بەدەنلىرىگە چاپلىشىپ كەتكەنىدى. ئۇ باياتىن بېرى بەدىنىنىڭ توڭلىغانلىقىنى، سەل ئېچىشۇاتقانلىقىنى ھېس قىلغانىدى. مانا ئەمدى، قىياقلار ئارىسىدا، ھەممە يېرى خۇددى قۇمغا كۆمۈلگەندەك قىزىرىپ كەتتى. ئىسسىق بىر ئېقىم ئۇنى دەرماندىن كەتكۈزدى، بەدەنلىرىنى بۇژۇندە تەر باستى. ئاخىرى، دەرماندىن كەتتى. ئۇ مۇشۇ كۈنگىچە، قىياقلار ئارىسىغا يېقىلغان، يۇمىلىغان، بۇنداق لەززىتى مەست قىلارلىق ئىسسىقلىقنى ھېس قىلمىغان، بۇنچىلىك تەرلىمىگەنىدى. ئۇ بىلدى، بۇگۈن قىياقلىق ئارىسىدا، ئۇنىڭ تىنىقىدا، يۇسۇپنىڭ كۆچلۈك تىنىقلىرى بار... مانا بۇ قىياقلىق سارەمنىڭ ئېسىدە مەڭگۈلۈك خاتىرە بولۇپ قالدى... جاھان قىزلىرى-نىڭ ھەممىسىنىڭ ئەنە شۇنداق ئۇنتۇلماس بىردىن خاتىرىلىرى

چوقۇم بولىدۇ. ئۇ خاتىرە يۈرىكىدە مەڭگۈلۈك ئىز قالدۇرىدۇ. ئۇ خۇشال چاغلىرىدا، پىغانلىق كۈنلىرىدە، ئاشۇ خاتىرىنى ۋاراقلىغاندا، ئۇنىڭدا يەنە كۆچلۈك ھارارەتلىك لەززەت ئۇرغۇپ چىقىدۇ. سارەمنۇ ئاشۇ قىياقلىق لەززىتىنى ھازىرمۇ خىياللىرى ئارىسىدىن سۈمۈرىدۇ. ئۇنىڭ كۆڭلى گەپ قىلمايدۇ. گەپ ئۇنى تاتلىق ئەسلىمىلەر خاتىرىسىدىن سۆرەپ ئېلىپ چىقىپ، ھازىرقى دەھشەتلىك رېئاللىق پاتقىقىغا تاشلايدۇ. ئۇ رېئاللىقتا، راستىنلا يامان كۈنگە قالدى. ئۇ ئادەملەرنى خالىمىغاچقا، سېلىمخانمۇ ئۇنىڭ كۆزىگە كىرىۋالماسلىق، ئۇنى ئۆز ھالىغا قويۇش ئۈچۈن، ئۇنىڭ يېنىغا ئانچە كىرمەيدىغان بولدى ھەم ئۇنىڭ ھالىمۇ بارغانچە بەتتەرلىشىپ، باشقا كىشىلەر بىلەن سۆزلىشىش، ئالاقىلىشىش ئەركىنلىكى ئېلىپ تاشلاندى. شۇ چاغدا، كۈزدە باش ئۈستىدە ئۈچۈپ يۈرىدىغان قومۇش توزغاقلىرىدەك، «بۇزۇق ئۇنسۇر» لۇق قالپىقىدىن بىرى ئۈچۈپ كېلىپ، بۇ بىچارە ئايالنىڭ بېشىغا كىيدۈرۈلۈپ قالغانىدى. سارەم ئىنتايىن يامان كۈنگە قالدى. ئاچلىق ئۇنىڭ ئۈستىدە ۋەھشىي چىلبۆرىدەك ھۇۋلىماقتا. يىللاردىن بېرى ئەسكى قەغەز كۆرۈپكا ئىچىگە تۆكۈپ قويغان سېرىق قوناق كېپىكى بىلەن بۇغداي كېپىكى، ئۇنىڭ ئارىسىدا ئارىلىشىپ كەتكەن نان كۆيۈكلىرىمۇ دەرەخنىڭ يېڭى يوپۇرمىقى، سۈپۈرگە، كاۋا، چامغۇر، بۇغداي ئارىسىدىن يۇلۇۋېلىنغان قارمۇق يوپۇرماقلىرى بىلەن، تېجەپ، ئارىلاش قايىنىتىلىپ، يېيىلىپ تۇگىدى. كوممۇنا ئاشخانىسى مەزگىلىدىكى ئاچارچىلىق مەدەنىيىتى ئىنقىلابىدا سارەمگىلا كەلگەن ئەمەس ئىدى. ئۇ يەنىلا ئومۇميۈزلۈك باشلاندى. خەلق يۇرتىنى تاشلاپ، ھەرتەرەپكە قاچقىپ ماڭغىلى تۇردى. كىشىلەر ئارىسىدا، ئۇغرىلىق ۋە ۋەھشىيلىكلەر ئەۋج ئالدى. بىراۋ ئاشلىققا چىدىمايلا، بىراۋنىڭ توخۇسىنى ئوغرىلاپ قويۇپ، ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈلدى. بىراۋ ئامباردىن سېسىق قوناقتىن بىر تەلپەك ئوغرىلاپ قويۇپ،

تۇرمىگە ماڭدۇرۇلدى. ئەترەتنىڭ چارۋا قوتانلىرىدا، ئامبارلىرىدا، كالا قوتانلىرىدا ئوغرىلىق تازا ئەۋج ئالدى... خېلى ئوبدان ئادەملەرمۇ بۇنىڭدىن خالىي بولالمىدى.

سارىم بىر ھەپتىنى چامغۇر، سۇپۇرگە، كاۋا غاجاپ يەپ ئۆتكۈزدى. ئەمما ئۇنىڭ بەدەنلىرىنى چاقا بېسىپ كەتتى، كىچىككىنە نەفسىنىڭ بەدەنلىرىدىن ھۇررەك يارا ئۆرلەپ، ھۇررەكتىن دەسلەپ سېرىق زەردار سۇ ئاقتى، ئارقىدىن، يارا يېرىڭلاپ، ئەترايى ئاق پوستەك - قىزىل پوستەك بولۇپ كەتتى. سارىم كېچىسى ئۇخلىماي ئاللاغا نالە قىلدى:

«ئى ئاللا، بىزمۇ سېنىڭ بىرلىكىڭگە ئىشىنىدىغان، ساڭا سەجدە قىلىدىغان مۇسۇلمان بەندەڭ ئىدۇققۇ؟ ئاجىز بەندەڭنى مۇشۇنچىۋالا خارۇ زار قىلغان بارمۇ؟ ئالدىڭدا قانداق بىر ئېغىر گۇناھ ئۆتكۈزگەن بولغىيدۇق؟ گۇناھكار بەندەڭنى ئەپۇ قىلغايسەن، ئاسانچىلىق بەرگەيسەن! ئاجىز بەندەڭنى خارۇ زار قىلىۋەرمىگىن، ھەرقانچە غەزىپىڭ كەلگەن بولسىمۇ، ئەمدى ئەپۇ قىلغىن، گۇناھىمنى كەچۈرگىن...» سارىم گېپىنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاشتۇرالماستىن، جەينامازغا ئۇستىگە يىقىلدى. نەفسىنىڭ ئۇۋاقلىنىپ كەتكەن ۋۇجۇدىدىن چىققان يىغا ئاۋازى ئۇنىڭغا ئادەملەر تەرىپىدىن يەرگە تىرىك كۆمۈۋېتىلگەن بىچارە كۆچۈكنىڭ يەر ئاستىدا جېنى چىقماي ئازابلانغاندا چىققان غىڭشىش ئاۋازىدەك بولۇپ ئاڭلاندى.

4

ھايات يەنىلا تەكرار ئادەتتى بويىچە ھەممە يەردىن ئاڭلىنىۋاتقان نالە - پەريادنى ئېچىدە داۋام قىلماقتا، كىشىلەر قورساق غېمىدە ئالدىراشماقتا، بىر ۋاق توق كېكىرىش ئۈچۈن، تىرناقلىرىدىن قان جىرتىلداپ چىقىشىغا قارىماي، تىرماقداپ يۈرۈشمە-

دۇ. بۇ سەھرانىڭ ھەممە بۇلۇڭ - پۇشقاقلىرى، قۇملۇقلىرى، سازلىقلىرى، قومۇشلۇقلىرى، باغلىرى، دەرەخلىرى، ھەتتا ئۇچار - قانات، ھايۋانلىرى. . . ئۆيلىرىدىن كۆندۈزى گۈلدۈرمامىدەك جەڭگىۋار ھايات شاۋقۇنى، داغدۇغىلىق ئىنقىلابنىڭ جەڭگىۋار ساداسى، كېچىسى بولسا، مۇڭلۇق ئەسنەش، ئاللانى سېغىنىش، ياغۇنچاقنىڭ كۆڭۈلسىز ئاۋازى كېلىدۇ. كاللار مۆرەپ باقىدۇ، قويلار قوتاندا ئۇياق - بۇياققا ئۇرۇلۇپ مەرەيدۇ. جان - جانىۋار-لار دان تالىشىپ جاۋۇلدىشىدۇ، ئادەملەر ئېغىر ئەسىنىپ، ئىڭىكىدىن قاس چىققان ھالدا، «ئەستاغپۇرۇللا شەيتان» دېگەن زەئىپ ئاۋاز بىلەن خىتاب قىلىدۇ. ئاخىر قورساقنىڭ خورەكتەك ئاڭلىنىدىغان كوركىراشلىرى ئىچىدە ئۇيقۇغا كېتىدۇ.

سارەم بىردىنلا مانا مۇشۇنداق يامان كۈن ئىچىدە، ياخشى كۈنگە ئېرىشىپ قالدى. نۇردۇن ئۇنىڭ ھالىدىن پۈتۈن ھوقۇق كۈچى بىلەن خەۋەر ئېلىشقا باشلىدى. بىر چاڭگال پۇل كۆتۈرۈپ چىقىپ بىر تەلپەك سېرىق قوناق تاپماق بەسىي مۇشكۈل بولۇۋاتقان بۇ كۈنلەردە، ئادەملەر: «نۇر چاڭۇبي ئەۋەتتى» دەپ، خالىتىلاردا ئاق ئۇن، تۇنىكە تۆكىلاردا مېغىز يېغى، قويلارنىڭ پۈتۈن ئۇچىنى كۆتۈرۈپ كېلىپ، سارەمنىڭ تىللىشىغا، سۈپۈرگە بىلەن ئۇرۇشىغا قارىماي، ئۇنىڭ ئۆيىگە تاشلاپ كېتىدۇ. سارەم ئۇلارنى ئەسكى پايتىمىنى چۆرىگەندەك، ئىشىك تۈۋىگە ئېلىپ چىقىپ چۆرۈۋېتىدۇ. كىشىلەر كېپەك تاپالماي، كۆزلىرى پىلدىرلاپ قېلىۋاتقاندا، سارەمنىڭ بۇ قىلىقى ھەممە كىشىنىڭ ئەيىبلىشىگە ئۇچرىدى. بولۇپمۇ ھەممىدىن بەك ئەيىبلىگىنى ئۆزىنىڭ يېقىنى سېلىمىخان بولدى. «بۇ ئاش، گۆش، ياغدا نېمە گۇناھ، ئۇ مىڭ ئەسكى بولسىمۇ، يەنىلا سىزگە نىسبەتەن ياخشى مۇئامىلىدە بولدى. قاراڭ، ماۋۇ بىچارە نەفسەنى! ئۇ شۇنداق پوسىلاق قىز ئىدى. ئاچلىق ئۇنى ئاۋاق قىلىپ قويدى. قارا شامال، قوتۇر كېسەللىرى چىقىپ، بارغانچە پەرگە كىرىپ كېتە-

ۋاتمدۇ. كۆزلىرى گەجگىسىدە قاياپ، پىلدىرلاپلا قالدى. ئادا-ۋىتىم بار دەپ، ئاچلىقتىن ھەممىگلار ئۆلمەكچىمۇ؟ بۇنى خۇدا راۋا كۆرمەيدۇ. بۇنى نۇردۇن دېگەن نائىنساپ كاززاپنىڭ دىلىغا خۇدا سالدىمۇ، ئۆزىچە سىزگە غەمخورلۇق قىلىۋاتمدۇ. ئۇنداق قىلمايلى، ھەر ئىشنىڭ يولى بار. سىز يېمىسىڭىز، نەفسە بىلەن مەن يەيمەن.» سارەم سېلىمىخاننىڭ بوينىغا گىرە سېلىپ، قاتتىق ھۇ تارتىپ يىغلاپ كەتتى. دېمەك، ئاچلىق ئۇنى نامەرد نېنىنى يېيىشكە مەجبۇرلىدى. ئۇنىڭدا، ئاچلىقتىن ئۆلۈش نىيىتى يوق، ھايات قانچە رەھىمسىز بولسا، ئۇنىڭ ھايانقا بولغان مۇھەببىتى، ياشاش ئىستىكى شۇنچە ئاشىدۇ. ئۇنىڭ ئىزى ئۆچمەسلىكى، يۇسۇپنىڭ قۇرىغان تېنىدىن كۆكلەپ چىققان يۇمران نوتا نابۇت بولماسلىقى ئۈچۈن، نېمىلا بىلەن بولمىسۇن، جاننى قوغداپ، ھايات ياشاش كېرەك! «ئېغىز يېمسە، يۇز ئۇياتتى.» نۇردۇن ئاستا - ئاستا پەردە ئارقىسىدىن چىقتى، سېلىمىخاننىڭ ھايھايلىشى بىلەن، ئۇ سارەم بىلەن نەفسەنىڭ ھايات سەھنىسىگە كىرىپ كەلدى. ئۇ ئادىتى بويىچە ھېجىيىپ كىرىپ كېلىدۇ. سېلىمىخان تاماق ئەتكەچ، سارەمنى ھەيۋىلەيدۇ، تاماق پىشقاندا، ئۇلار يېيىشىدۇ. نۇردۇن، ئۇزۇندىن ئۇزاق، ئۆزىنىڭ ئىشىدىن چۈشۈپ، جەمئىيەت، ھايات ھەققىدە سۆزلەيدۇ. ئۇنىڭ دېگەنلىرىنىڭ ھەممىسى ئورۇنلۇق بولىدۇ. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئادەمنىڭ ھاياتى پەقەت بىرلا كېلىدىغانلىقى، بۇ ھاياتنىڭ تولىمۇ قىسقا ئىكەنلىكى، شۇ قىسقا ھايات ئىچىدە ياشلىقنىڭ گويا يالت قىلىپ كۆزنى چاقناتقان بىر نۇرەكلا ئۆتۈپ كېتىدىغانلىقى، شۇڭا ھاياتتا پەقەت خۇشال - خۇرام ياشاشقىلا بولىدىغانلىقى، ئۆزىنى بەھۇدە ئازابلاپ ئۆتۈشنىڭ تولىمۇ ئەخمەقلىق بولىدىغانلىقى توغرىسىدىكى سۆزلىرى سېلىمىخاننى تولىمۇ قايىل قىلىدۇ. سارەمنىڭ ئىچىدە بىر يەرلىرى نۇردۇننىڭ سۆزىنى ئورۇنلۇق دېگۈسى كېلىدۇ، ئەمما ئېچ - ئىچىدىن چىقىۋاتقان يىرگىنچلەر ئۇنىڭ بۇ

خىياللىرىنى پۇشايمان بىلەن ئاخىرلاشتۇرىدۇ. نۇردۇن دائىم كىچىككىنە نەپسىنى قۇچىقىغا ئېلىۋېلىپ، چوڭقۇر مېھرى بىلەن سۆيىدۇ، ئەركىلىتىدۇ. ئېلىپ چىقىپ كېتىپ ئويناتىدۇ، نەپسىنىڭ قولى قاياقنى كۆرسەتسە، شۇ ياقتا ئاپىرىدۇ. نېمىنى كۆرسەتسە، شۇنى ئېلىپ بېرىدۇ. سارەم بۇنى توسۇشقا ئامالسىز قالدى. تىللاپمۇ، قېيداپمۇ، كىنايە قىلىپمۇ، مانا بۇ مېھىر - شەپقەتتىن قۇتۇلالمىدى. خۇشامەت بىلەن ھىجىيىشلار، يېقىنچىلىقلار، ياخشى يېمەكلىكلەردىن ئۇ بىزار، بولۇپمۇ، ئۆزىنىڭ سۈپۈرگە قاينىتىپ يېگەن كۈنلىرىگە قايتا ئېرىشىشنى ئويلايدۇ. ئەمما ئۇ بۇ مەقسىتىگە يېتەلمىدى، قاچسۇنمۇ؟ قەيەرگە قاچىدۇ؟ يىراقلارغا قاچسىچۇ؟ ئۇ نەپسە بىلەن قەيەرگىمۇ قاچالار؟ نەپسە ھازىر نۇردۇننى بىردەم كۆرمىسە، «دادام، دادا قېنى؟» دەپ غەلۋە قىلىدۇ. نۇردۇن نەپسەنى ئەركىلىتىپ «قىزىم» دېگەن، نەپسە «دادا» دەپ چاقىرغاندا، سارەمنىڭ بەدەنلىرى تىكەنلىشىدۇ، شۇركىنىدۇ، يىرگىنىدۇ، يۈرىكى جىغىلدايدۇ، نەپسى سىقىلىدۇ، ھالسىزلىنىپ ھاسىراپ ئىزىغا ئولتۇرىدۇ، تەرگە چۆمىدۇ. بىراق، قىز ئۇيقۇسىدىن ئويغانسىمۇ، «دادا»، «دادام قېنى...» دەپ يىغلايدۇ. كۆز ياشلىرى تولۇپ بارغان ئالمىدەك يۈزلىرىنى يۇيىدۇ. ئانا چەكسىز ئازاب ئىچىدە تولغىنىدۇ. ئانىنىڭ كۆز يېشى يوق، يۈرىكى پۈچۈلىنىدۇ. ئەي، سەبىيلىك، گۈزەللىك! يەنە ئاتا مېھرىدىن مەھرۇم بولغان، ئاتا مېھرىگە تويمىغان، قانمىغان سەبىي قەلب! ياتنىڭ مېھرىبانلىقى سېنىڭ يۇمران، ساددا يۈرىكىڭگە سىڭىپ كىردى، سېنى مەست قىلدى. ئازدىڭ، مانا ئەمدى ئۆز ئاتاڭنى ئۇنتۇپ، يات بىرىنى ئۆزۈڭگە ئاتا قىلدىڭ! ئۇنىڭ سېنىڭ تېرەڭ بىلەن گۈشۈڭ، تومۇرۇڭ، قېنىڭغا ئارىلىشىپ، يۈرىكىڭنى مۇجۇيدىغانلىقىنى، سېنى نابۇت قىلىدىغانلىقىنى، ئەسلى - ۋەسلىڭنى قۇرىتىدىغانلىقىنى بىلمەدىڭ. بەلكى سەن، ئېسىڭنى تاپقاندا، كېچىككەن بولارسەن! ئۇ

چاغ سېنىڭ دەرد ـ ھەسرىتى، ئوغا قازىنىدا قاينايدىغان ۋاقتىڭغا توغرا كېلەر... سەبىي يۈرەكنىڭ ئېزىشى ئانىنىڭ يۈرىكىدە چايانىنىڭ ئۇۋا سالغىنىغا ئوخشاش بىر ئىش بولدى. نۇردۇن ئاخشىمى تاكى نەفىسە ئۆز قۇچىقىدا ئۆزىگە چىڭ گىرە سېلىپ ئۇخلىغانغا قەدەر، سارىمنىڭ ئۆيىدە ئولتۇرىدۇ. ئانا ئۇنى ئۆز باغرىدا ئۇخلىتىشقا قانچە ئۇرۇنسىمۇ، بالا ھەرگىز ئۇنمايدۇ. ئانا ئىچىدە قان يىغلايدۇ. ئەمدى ئۇخلىدىمىكىن دەپ، نۇردۇنىڭ قۇچىقىدىن ئېلىشىغا، نەفىسە قىرقىراپ ئويغىنىدۇ ـ دە، «دادا... دادا» دەپ ئونىڭغا چىڭ يېپىشىدۇ. بىر ھازا يىغلاپ، يەنە ئۇيقۇغا كېتىدۇ. ئانىنىڭ يۈرىكى ھەرىلەنمەكتە. «ئى ئاللا، ئۆز دادىسىنىڭ رەقىبىگە سەبىي قەلبىنىڭ مېھرىنى شۇنچىلىك باغلامسەن؟ شۇنچە دەردۇ ئەلەم يەتمىگەنمىدى؟ ئەمدى بۇنى كۆرسىتەمسەن؟» ئانا بالىدىن كەچمەكچى، بىراق، «سارەم، نەفىسە ساڭا قالدى، ئونى ياخشى تەربىيلىگىن، مەندىن رازى بول، ئىزىمىز ئۆچۈپ كەتمىسۇن!» دېگەن سۆزلەر... بۇ سۆزلەرنىڭ يۈسۈپىنىڭ كىيىملىرى ئارىسىدىن چىققان قولياغلىقتا قايتا يېزىلىشى، بۇ سۆزلەرنىڭ قۇلاق تۈۋىدە ياڭراپ تۇرۇشى ھەم ھىدى پۇراپ تۇرىدىغان قولياغلىقتا يالتىرىشى... قانلىق خەتلەر ئۆنىڭ ئالقىنىدا تۇرۇپتۇ. ئۇ ئەقىدە، ۋىجدان، بۇرۇچ يىپلىرىدا چىڭ باغلانغان! بۇنى ئادا قىلماي، ئۇ قەيەرگىمۇ بارالايدۇ؟ كۇن، تۇن، ئاي، يەسسىلەر ئونى جۇۋازغا كۆنگەن ئۆكۈزدەك، قەپىزىگە قونغان قۇشتەك، قوللۇققا كۆنگەن مەھكۇملاردەك قىلىپ بېزەپ قويدى، مانا بۇ بېزەكلەر ئونى بىر يېرىم يىل ئىچىدىلا ئاشۇنداق ياساندۇرۇپ قويدى. ئۇ ھازىر ئاسمان كۆمتۇرۇلسىمۇ، زېمىننى سەل باسسىمۇ، مىت قىلماس يېڭى مىجەزگە، سۆزلىمەس ئېغىزغا، ئىشتىن بوشىماس قولغا ئىگە بولدى. كىشىلەرگە ئارىلاشمايدۇ، ئونى تولا ئۆرتىگەن دەردلەر مانا ئەمدى ئونىڭ ئۆچۈن غىزالانغانغا ئوخشاشلا ھەم تەبىئىي، ھەم نورمال

ئەھۋال بولۇپ قالدى. تېخى ئۇ ھازىر سەمرىپ، باشقىچە يېگىدىن ھۆسنىگە تولۇپ قالدى. ئەمما ئۇ، بۇرۇنقىدەك ئۆزىنى تۇزىمەيدۇ، ھەممىسىنى بولۇشىچە ئارتىۋالىدۇ، لېكىن ئاي قارا بۇلۇت ئارىسىدا بولسىمۇ بەرىبىر ئاي - دە! ئۇنىڭ ئايدەك جامالى مۇشۇ قاملاشماسلىق ئىچىدە، يەنە باشقىچە لاتاپەت بىلەن كۆزگە كۆرۈنىدۇ. مانا ھازىر نەفسەمۇ خېلى چوڭ بولۇپ قالدى. ئۇ نۇردۇنىدىن قىلچە ياتلىق ھېس قىلمايدۇ. نۇردۇنمۇ بۇ ئۆيگە بىمالال، ئۆز ئۆيىدەك كىرىپ چىقىۋېرىدۇ. ھازىر سارەم تۇرۇۋاتقان ئۆي توپا ئاستىدا قالغان زەي بىر ئېغىز ئۆي ئەمەس، بەلكى ئازادە ئوچ ئېغىز يورۇق ئۆي! ئۆي ئىچى رەتلىك، زامانغا لايىق بېزەكلەر بىلەن تولغان. بۇلارنىڭ ھەممىسىنى نۇردۇن كەلتۇرگەن. ھازىر ئۇ بۇ ئۆينىڭ ئەزاسىلا ئەمەس، بەلكى خوجايىنى، بىمالال كىرىپ چىقالايدۇلا ئەمەس، بەلكى ئايىغى ئۈزۈلمەس ئەر - ئايال مېھمانلارنى باشلاپ كېلىدۇ. سارەم قول كۆيدۇرۇپ تاماق ئېتىدۇ، يۇندىپۇرۇشلۇق قىلىدۇ، ئۇنىڭ مېھمانلىرىنى كېچە - كۈندۈز ئۇخلىماي كۈتىدۇ. بەزىدە، مېھمانلار مەست بولۇشۇپ، ئۆيدە پېتىشماي يېتىپ كېتىدۇ. ياش ناخشىچى قىزلار، ئەمەلدارلار، ئۈسسۇلچى داڭدار ئايالار ھەممىسى بار... بۇنداق چاغلاردا، سارەم نەفسەنى ئېلىپ، سېلىمخانىنىڭ ئۆيگە چىقىپ قونىدۇ. تېخى بەزىدە، نۇردۇن پىكاپىدىن ياش، چىرايلىق قىزنى قولتۇقلاپ چۈشۈرۈپ، ئۆيگە ئېلىپمۇ كىرىدۇ. سارەمگە تاماق بۇيرۇيدۇ، سارەم تاماق قىلىپ بەرگەندىن كېيىن، نەفسەنى ئېلىپ، سېلىمخانىنىڭ ئۆيگە يېنىپ چىقىدۇ. بۇ ئىشلار مانا شۇ بىر يېرىم يىل ئىچىدە بولۇپ ئۆتتى. بىر كۈنى سېلىمخان:

— ئەمدى دېمىسەم بولمىدى سىڭلىم، جەمئىيەتتە سۆز - چۆچەك يامراپ كەتتى. بۇنى سەنمۇ ئوبدان بىلىسەن. سەن ياش، ھامان تۆشۈك مارجان يېپقا ئۆتكۈزۈلمەي قالمايدۇ. ئۇنىڭ بىلەن توي قىلمىساڭ بولمىدى، ئۆلگەننىڭ كەينىدىن ئۆلگىلى بولماي-

دۇ، ئەسكى دېسەك، بۇ زامانىدا ئوبدىنى نەدە؟ بىلگىلى بولمايدۇ، ياساپ سوقتۇرارنىڭ ئورنى يوق. . . — دېدى.

سارەم ھېچقانداق ئىپادىسىز كۆزلىرىنى سېلىمىخانغا بىر ھازا تىكتى، ئەمما گەپ قىلمىدى، گويا ئۇنىڭ نېمە دېگەنلىكىنى چۈشەنمىگەندەك قاراپ قويدى.

5

توي بولدى. توي ناھايىتى داغدۇغىلىق بولدى. پۈتۈن دولان تويغا كەلدى. يانتاقنىڭ يېگىتبېشى مامۇت شەخى، قالۇنچى ئىسمايىل قالۇن، راۋابچى مەمەت تۇردىلاردىن تارتىپ، تۇمەنتال، قۇمقىسار، غازكۆلنىڭ نەغمىچىلىرى، ئوغلاقچىلىرى، ماڭسۇر شەيخىنىڭ ناغرا ـ سۇنايلىرى. . . نەچچە مىڭ كىشىلىك مەشرەپ تارتىشتى. نەچچە يۈز چەۋەندازلار ئوغلاق تارتتى. . . نۇردۇن دۇخاۋا بەلۋاغلار[1] ئارىسىدا كۆمۈلۈپ قالدى. سارەم ئۇچۇن، بۇ تويىنى ھېچنېمە دېگىلى بولمايدۇ. ئۇنىڭ ھېچ نەرسە بىلەن كارى بولمىدى، تويىنى مۇبارەكلەپ كۇلكە ـ چاقچاق قىلغانلارغا ھاڭۇ-قىپ قاراپلا قويدى، تەنلىرى ئاچكۆز ئىت سۆڭەك غاجىغاندەك، چاڭگال ئارىسىدا قىسىلغان مۇزدەك شىرقىراپ كەتتى. ئۇ ھېچ ساداسىز، خاتىرجەم ئىدى. توي بولۇپ بىر ھەپتىدىن كېيىن، ئالۋاستىدەك چېچى چۇۋۇلغان بىر سېستىرا قىز كۆزىگە قان تولغان ھالدا كىرىپ، نۇردۇننىڭ ياقىسىغا ئېسىلىپ، قورسىقىنى كۆرسىتىپ، سارەمنىڭ ئالدىغا تىزلىنىپ، ئۆزىنى شاپىلاقلىغان ھالدا:

— مەن بۇ كاززاپ شەيتان ئوغرىنىڭ دامىغا چۈشۈپ،

---

[1] دولانلىقلار توي قىلغاندا، قاتناشقۇچىلار يىگىتنى قۇتلۇقلاپ بەلۋاغ باغلىشىدۇ.

نومۇسۇمنى بۇلغاپ سېلىپ، ئۇنىڭ قۇلى بولۇپ قالدىم! يۇسۇپ- كام ھەم سىزگە ئۇ دۇنيا - بۇ دۇنيا يۇز كېلەلمەيمەن. يۇسۇپكام بۇ مۇناپىقنىڭ قارىسىغا كەتتى. ئۇ ئوپېراتسىيە قىلغان كېسەلگە، مانا بۇ دەيۇز بىر زەھەرلىك ئوكۇلنى ماڭا سالدۇرغان! . . . شۇنىڭ بىلەن، ئۇ كىشى ئۆلۈپ كەتتى. مەن ئوكۇلنى سالمايمەن دې- سەم، ئۇ مېنى ئالمايمەن دەپ قورقۇتتى. مەن ئۇنى شۇ چاغدا، تاكى مۇشۇ كۇنگىچە، ئۆلگۈدەك ياخشى كۆرۈپ قالغانىدىم. ئۇ مېنى مۇشۇ كەمگىچە خوتۇن قىلىپ كەلدى. مانا ئەمدى مەن ئۆلىمەن. مەن بۇ ھېيلىگەر شەيتانىنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈش- تۈم. . . يۇسۇپكامغا ئۇ دۇنيا - بۇ دۇنيا يۇز كېلەلمەيمەن. ئۆلۈشتىن ئاۋۋال، مەن سىزگە شۇنى دەپ قويايى، بۇ ياۋۇز، بەدنىيەت شەيتاندىن قۇتۇلۇڭ! بولمىسا، ئۇ سىزنى خاراب قىلە- ۋېتىدۇ. . . — دېدى. نۇردۇن ئۇ قىزنىڭ چېچىدىن تۇتۇپ، ئاغزىنى قولى بىلەن تۇتۇپ:

— ھۇ، نېرۋىسىدىن ئازغان جالاپ، ئۆزۈڭنى چاپلىمىغان مەن قالدىممۇ؟ — دېگىنىچە، ئۇنى تالاغا سۆرەپ چىقىپ كەتتى. مۇرددەك قېتىپ قالغان سارەم: «خاراب. . . خاراب. . . » دەپ پىچىرلاپ، مىيىقسىدا كۆلۈپ قويدى.

ئۆينىڭ ئۇستىگىلا چۈشكەن بىر بومبىنىڭ پارتلىشى بىلەن ئۆينىڭ لىم تۇۋرۇك ياغاچلىرى قاراسلاپ سۇنۇپ، ئۆي بېسىپ چۈشتى. جان ھەلقۇمىدا قالغان سارەم يۇقىرىقى خىيالىلار ئارە- لاش چۈشى بىلەن مەڭگۈ ۋىدالاشتى. سىرتتىكى ئېتىشۋازلىق- تىن قورقۇپ، نەفسىنى سۆرەپ كارىۋات تېگىگە كىرىۋالغان سېلىمخان تىرىك گۆرگە كىرىۋالغاندەك، قاراڭغۇلۇق ئىچىدە قالدى. نەفسە قاتتىق چىرقىراپ كەتتى.

IV باب

1

— نېمانچه هاياجانلىنىپ قاراپ كېتىسىز بۇ قاقاسلىققا؟ كۆز ئالدىڭىزدىكى نامراتلارغا، نامراتچىلىقتا، ئاچارچىلىقتا قالغانلارغا ئېچىنىۋاتامسىز؟ هەرهالدا، ئەڭ دەهشەتلىك كۈنلەر — كوممۇنا ۋاقتى ئۆتۈپ كەتتى. مەن ئوغلۇم ئەسقەر تۇغۇلغاندا، كۆك پىت باسقان بىر قوتۇر پاقلاننى تۆت يۈز كويغا ئالغان، كېيىن يەنە بىر خورازنى سەكسەن كويغا، بىر زاسۇينى يەتمىش بەش كويغا ئالغانىدىم. هەرهالدا، هازىر بىر پاقلان قىرىق - ئەللىك كويغا، بىر خوراز ئۈچ كويغا، بىر زاسۇي ئون بەش كويغا كېلىدۇ. ئۇ كۈنلەرنى ئادەم ئويلىسىمۇ قورقىدۇ... راست، بىر قېتىم، سېرىقبۇيىدىن بىر بۇرادەر ماخور ئەكەپتىكەن، بىر ۋاخلىق ئۇماچنى، ئۇندىن قىلىنغان بولسا كاشكى، سۇپۇرگە توغراپ قاينىتقان كېپەك دەڭا، ئۇنى ئېشەككە ېرىپتىمىز، ئىككى يىل شۇنىڭ دەردىنى تارتتىم، — دەپ چوڭقۇر بىر ئۇلۇق - كېچىك تىنىپ سۆزدىن توختىدى رازاق ھېكىم. ئۇنىڭ چىرايىدىن ھېچقانداق بىر جىددىيلىك ياكى بىسەرەمجانلىق كۆرۈنمەيتتى. ئەكسىچە، شۇنچە خاتىرجەم هەم مەغرۇر ئىدى. ئۇنىڭ بەستىدە پارقىراپ تۇرغان، ئۇست - ئۇستىلەپ باغلاپ ئېسىلغان ئوق تىزىقلىرى، قىستۇرۇلغان قاپلىق هەم قاپسىز تاپانچىلار، كېچىك قول بومبىسى بار ئىدى. بۇ نەرسىلەر ئۇنىڭ قاۋۇل بەستىنى تېخىمۇ سۇرلۇك كۆرسىتەتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن بىر خىل قەتئىيلىك چىقىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئاستىدىكى

ئۇزۇن يايلىسى تىزغىچە چۈشكەن ئاق ئات شۇنچە چېچەن، شۇنچە شاش يورغىلايتتى، پات - پاتلا كۈچلۈك كىشنەيتتى. رازاق ھېكىم بىلەن يانداش ئالا پاچاق ئات بىلەن كېتىپ بارغان يۈسۈپنىڭ قۇلىقىغا رازاق ھېكمىنىڭ بىر ئېغىزمۇ سۆزى كىرمىدى. ئۇ خام كېسەكتىن ھەم لاي تامدىن قوپۇرۇلغان، تاملىرى ساپلا قۇشقاچ كامىرى بىلەن تولغان پاكار - پاكار ئۆيلەرگە، ئۆيلەرنىڭ ئالدىدىكى، قاپقارا قوللىرىنى ئاغزىغا تىقىپ، ئۆزلىرىگە قورقۇمسىراپ قارىشىپ تۇرغان قىپچىلىكاچ بالىلارغا قارىماقتا ئىدى. بالىلار شۇنچىلىك ئورۇق ھەم جانسىز كۆرۈنەتتىكى، بەللىرى خۇددى قومۇشتەك ئىنچىكە، پاقالچاقلىرى چوكىدەك ھەم قارا، بوينى تارتىشقان، باشلىرى يوغان، كۆزلىرى ئولتۇرۇشاڭغۇ، چاپاق باسقان، باشلىرىدا چاقا، تاز، يىرىڭلىرى ئاق پاخشەك ئۆرلەپ كەتكەنىدى. يۈسۈپ كۆزىنى يۇمدى، نەفسە خىيالىغا كەلدى، كۆزلىرىدىن ياش ساقىپ چۈشتى، ئۇنىڭ كۆڭلى بۇزۇلغانىدى.

«ئاھ... مىللىتىم، بىچارە مىللىتىم، نادان مىللىتىم!... چۆكلىرىمىز قالايمىقان ئۇرۇشۇپ، بۇ سىياسىي قاراڭغۇلۇقنىڭ قىرغىنچىلىقىدا ئۆلۈپ تۈگىسەك، مانا بۇ بالىلارنى كىممۇ تەربىيىلەر؟ ئۇلار نېمە بولۇپ كېتەر؟ ئاھ، يۇرتۇم! ئاھ، سۆيۈملۈك تەكلىماكانىم، تاملىرى، ئىشكىلىرى، ھەتتا ئىتىنىڭ يالاقلىرىغىچە ئالتۇن بولغان دىيارىم!...[1] سېنىڭ ئىزىڭ راستىنلا بۇ قارا بوراندا، قۇم ئاستىغا بارغانچە چۆكۈپ، ئىنسانىيەت دۇنياسىدىن بارغانچە يىراقلاپ كېتەرمۇ؟... بىز نېمە ئىشلارنى قىلىۋاتىمىز؟ دۇنيا ئەللىرى نېمە ئىش قىلىۋاتىدۇ؟ بىز قانداق

---

① تەكلىماكان ئاستىدىكى شەھەرنىڭ تاملىرى، ھەتتا ئىت يالىقىغچە ئالتۇندىن ياسالغان دېگەن رىۋايەت خەلق ئارىسىدا كەڭرى تارقالغان.

ئۇروش قىلىۋاتىمىز، دۇنيا ئەللىرى قانداق؟ . . . » يۇسۇپ قوللىرى بىلەن يۈزىنى توسۇۋېلىپ، خۇددى كىچىك بالىدەك ھۆمۈدەپ يىغلىۋەتتى. رازاق ھېكىم ئاۋۇ دېھقان بالىلىرىغا ئېچىنغان ھالدا بىر قاراپ قويغاندىن كېيىن، يېنىدىكى كانۇيى — ئابدۇرېشىتقا:

— ئاۋۇ بالىلارغا بىردىن گىرده تارقىتىپ بەرگىن! — دەپ بۇيرۇق قىلدى. ئابدۇرېشىت:

— خوپ، — دەپلا ئېتىنىڭ بېشىنى ئارقىغا بۇراپ ماڭدى. رازاق ھېكىم يۇسۇپكە قاراپ بىر نەرسە دېمەكچى بولۇپ، يەنە دەرھال ئارقىغا قاراپ:

— ھوي، ئابدۇرېشىت، ئاۋۇ پىششىق قوي گۆشىدىنمۇ بىر پارچىدىن قوشۇپ بەر، — دەپ تاپىلىدى، ئاندىن يۇسۇپكە:

— بۇ نامرات، بىچارە دېھقان بالىلىرىغا قاراپ، قىزىڭىز يادىڭىزغا كېلىۋاتقىدۇ دەيمەن؟ بىراق بىز ھەپتىده قازىنى بىر قېتىم ماي كۆرمەيدىغان، ئۇماچ ـ يارما بىلەن سېرىقتال جان ساقلاۋاتقان دېھقانلىرىمىزنى قانداقمۇ ئېچ ئاغرىتىپ، كۆز يېشى قىلىپ، ئۇماچ ـ يارمىدىن قۇتۇلدۇرۇپ بولالايمىز؟ بۇ ئاللانىڭ پېشانىمىزگە پۈتۈۋەتكەن تەقدىرى ئوخشايدۇ، ئۇنى ئۆزگەرتىش بەندىنىڭ قولىدىن كېلىدۇ دەمسىز؟ مەسىلەن، ھازىر بىزنىڭ يىل بويى تۆت سەر گۆش يېمەي ئۆتىدىغان دېھانلىرىمىز كۆرىمىڭ! ئۇلارنى قانداق قىلىمىز؟ ھازىر بىزنىڭ قولىمىزدىكى يېزىلاردا، بازاردا سودا ـ سېتىق قىلىشقا رۇخسەت قىلىۋىدۇق، ھەرقايسىسى ئۆز ھۈنىرىنى ئىشقا سېلىپ، بازاردا تىجارەت قىلىۋىدى، خەقنىڭ قولى ئاز بولسىمۇ پۇل كۆردى، قورسىقى ئاز بولسىمۇ تويدى، ئاغزى گۆشكە تەگدى. ھازىرقى سىياسەت بويىچە، ئەگەر بىز ئۇنى بۇرژۇئازىيەنىڭ ئىشى، قاراڭغۇ بازار دەپ قاراپ، ھەممىنى بوغۇپ قويساق، كىشىلەر ئاچلىقتىن ئۆلمەمدۇ؟ بۇ قانداقمۇ ئادەمنىڭ ئەقلىغە سىغىدۇ؟

— بىز ھازىر زۇلىقۇمدىكى ئۇرۇشقا جاننى ئالقانغا ئېلىپ قويۇپ كېتىۋاتىمىز، كىم بىلىدۇ، ھازىر ھايات سۆزلىشىۋاتىمىز، يەنە بىر ئاش پىشىم، بەلكى ئۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق ۋاقىتقا قالماي، قۇملۇقتا قان ئىچىدە بۇ دۇنيا بىلەن مەڭگۈ خوشلىشىمىزمۇ تېخى! لېكىن سىز گويا ئاشنىسى بىلەن ئۇچراشقىلى كېتىۋاتقان بوز يىگىتتەك خوشالسىز، — دەپ گەپنى بۇرىۋەتتى يۇسۇپ. رازاق ھېكىم بۇ كەمسۆز ئادەمنىڭ گەپلىرىدىن قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى.

— نېمىشقا خۇشال بولماي؟ ئادەمدەك ياشاش ئۈچۈن، ياشاشقا يول قويمىغانلار بىلەن ئېلىشقىلى كېتىۋاتىمەن! شۇڭا، خۇشالمەن... دەسلەپتە غەزىپىم كۆچلۈك بولسىمۇ، ئوق ئاۋازىدىن ئۆلگۈدەك قورقمىغانىدىم، ھازىر بىر يېرىمگە ئوق تەگسە، قىزىق چاي ئىچكەندەك بولۇپ قالىمەن، ھا... ھا... ھا...

ماشىنا، ئاتلىق بولۇپ ئۈچ يۈزدەك ئادەمدىن تەركىب تاپقان بۇ قوشۇن توپلىق يولدا، قويۇق چاڭ ـ توزان ئىچىدە ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى. كۈن چۈشتىن قايرىلغاندا، ئۇلار بۆرىئېغىز يېزىسىغا يېتىپ كەلدى. يۇسۇپنىڭ توپا باسقان چىرايىنى ئىنتايىن كۆچلۈك ھاياجان چىرمىدى، ئۇ چېقىق پاكار ئۆيلەرگە، ۋەيرانە تاملارغا، غۇربەتچىلىك، خارابلىق، غېرىبلىق باسقان مەھەللىلەرگە، ھەتتا ھەربىر دەرەخ، ھەربىر قومۇشقا، ھەربىر قامىقاق، يانتاق، ئوتلارغا قىزىقىپ، يۈرىكى قېپىندىن چىقىپ كەتكۈدەك تىكىلەتتى... قويۇق چاڭ ـ توزاندىن چىرايىنى ئېنىق كۆرگىلى بولمىسىمۇ، ئۇنىڭ بىر قىزىرىپ، بىر تاتىرىپ كېتىۋاتقانلىقى ئېنىق ئىدى. ئۇ پۇچۇق تامغا، ئۇنىڭ جەنۇب تەرىپىدە سوزۇلۇپ تۇرغان باغقا قارىدى. بۇ يېزا چېتىدە چوقچىيىپ تۇرغان يولدىن، ھەممىدىن يىراق ئۆيگە قاراش بىلەن تەڭ، ئۇنىڭ يۈرىكى تېپچەكلەپ كەتتى... قومۇشلار ئارىسىدا بىر چىراي... ئۇ شۇنداق نۇرلۇق، شۇنداق گۈزەل چىراي ئىدىكى...

خۇددى قومۇشلار ئارىسىدا ئۇنۇپ قالغان كاككۇكگۈلىدەك. . . سا-
رەمنىڭ چىرايى كۆرۈندى، ئۇ قومۇشلار ئارىسىدا بىر كۆرۈنۈپ،
بىر كۆرۈنمەي، بىردە مەرۋايىتلىق مەخمەل دوپپىسىنى، بىردە
قىرىق ئۆرۈملۈك ئۇزۇن بوستان چېچىنى، بىردە ئەتلەس كۆڭ-
لىكىنى ناماياں قىلدى. بۇ دەل يۈسۈپ ئېلىپ بەرگەن ئەتلەس
كۆڭلىكى. . . ئەنە قارا بويناق ئۇنىڭ ئالدىدا يۈگۈرۈپ كېلىۋاتى-
دۇ، قاۋاپ كەلدى، ئاۋازى ئاڭلىنىۋاتىدۇ، ئۇ كۆرۈنمىگەن
يەلەن، قويۇق قومۇش شىلدىرلاۋاتىدۇ. گويا قومۇش ئۇنىڭ
ئالدىدا سىلكىنىپ يۈگۈرۈپ كېلىۋاتىدۇ. يۈسۈپ كۆزىنى چىڭ
يۇمدى، لەززەتلىك ئەسلىمە ئۇنىڭ مەنىۋى دۇنياسىغا، قەلب
بوشلۇقىغا شۇڭغۇپ كىردى. ئۇنىڭ سىماسى شۇنچىلىك يارقىن،
كۆركەم ئىدىكى، گويا مۇشۇ قومۇشلۇق چۆلدىكى بۇلۇق ئۆسكەن
كاككۇكگۈللىرىگە، مۇشۇ تەكلىماكان قۇملۇقىدا مەغرۇر ئۆسە-
كەن چۆل كېۋەزىنىڭ تولۇق ئىچىلغان گۈلىگە ئوخشىشاتتى. . .

2

يۈسۈپ تومۇز ئاپتىپىدا، قويۇق قومۇشلۇق ئارىسىدا، ئاتنى
ئاستا ماڭدۇرۇپ كېتىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ مۇرىسىدىكى ئوۋ مىلتىقى-
نىڭ ئوچى كۈن نۇرىدا قارامتۇل پارقىرايدۇ. قويۇق قومۇشلار
ئىنتايىن سۇرلۇك، ئادەمنى بىر خىل ئەنسىزلىككە سالىدۇ.
ئۇنىڭ ئارىسىدا، بىردە، ۋىشىلداپ، خۇددى رېلىستا كېتىپ
بارغان تېز سۈرئەتلىك پويىزدەك كېتىۋاتقان يىلانغا يولۇقسا،
بىردە، چىرىلدىغان چۆل تورغىيىنىڭ باش ئۇستىدە ئايلىنىپ،
ئۆزىنىڭ ئۇۋۇسىدىن قىزغىنىپ ئېتىلىشلىرىغا دۇچ كېلىدۇ.
بىردە، قۇرۇپ قالغان قومۇش دۆۋىسى ئىچىدىن سۇرۇپ چىقە-
رىلغان قىرغاۋۇل پالاقلاپ چىقىپ، ئاتنى ئۇركۈتۈۋېتىپ ئۇچۇپ
كېتىدۇ ـ دە، ئون ـ يىگىرمە گەز يەرگە ئۇچۇپ بېرىپ قونۇپ،

قويۇق قومۇشلار ئىچىدە كۆزدىن غايىب بولىدۇ. ئەيتاۋۇر، ھېلى قارا داڭگال كاۋىدەك توگۈلۈپ، ئۇچلۇق تىكەنلىرىنى بۇرتۇپ قويۇرۇۋالغان كىرپە، سۇرلۇك خىرىس قىلىۋاتقان نوغۇچ قۇيرۇق تۈلكە، ھاسىراپ، جاۋىقىدىن پىل چىشىدەك ئۇزۇن ئۆتكۈر ئەگمە چىشلىرىنى چىقىرىپ، شالىنى ئېقىتىپ ياتقان قاۋان تۆگۈز، توشقان، كېلە دېگەندەك نەرسىلەر ئۇچرايدۇ. مانا بۇلار بىپايان تەكلىماكان قومۇشلۇقىنى ئارامگاھ قىلىۋالغان بولۇپ، ئادەمگە ماڭدامدا ئۇچراپ تۇرىدۇ. ھەممىسى ئۆز يولى بىلەن ئادەمگە خىرىس قىلىدۇ، ئېتىلىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە، ھەممىدىن غالجىر بولغىنى، خەتەرلىكى قاۋان توشقاۋز، ئۇ ھە دېگەندىلا قانغا تولغان كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، سەت ھۆۋلاپ، چىرقىرىغانچە ئېتىلىپ كېلىپ، ئۆتكۈر، ئۇزۇن چىشلىرى بىلەن، ئادەمنىڭ، ئاتنىڭ قارنىنى چۇۋۇپ، قورساقلىرىنى يىرتىۋېتىدۇ. بۇ سىرلىق قومۇشلۇقتا يۈسۈپىنىڭ تەنلىرى ئەيمىنىپ، ئۇنى تەر بېسىپ كەتتى. ئۇ ئات ئۈستىدە مىلتىقىنى بەتلەپ، ئۇياق ـ بۇياققا قارايتتى، يېنىدا ياكى ئارقىدا، تورغاي ياكى توشقان «شالدۇر ـ شۇلدۇر» قىلسىلا، مىلتىقىنى شۇ يەرگە قارىتىپ، چەكچىيىپ قاراپ كېتەتتى، بەزىدە ۋارقىراپمۇ، بەزىدە ئوق چىقىرىپمۇ سالىدى، كېيىن يەنە ئۆزىدىن نومۇس قىلدى. ئۇ يولغا چىقىش ئالدىدا، مۇدىر: «يوللىرىمىز پۈتۈنلەي ياۋا توشقان، ياۋا توشگۈز، تۈلكىلەر سالغان چىغىر يول... بىز بۇ يولغا كۈنۈك، لېكىن سىرتتىن يېڭى كەلگەن ھەرقانداق ئادەمنىڭ ماڭسا قورقۇسى كېلىدۇ ھەم خەتەرلىك... شۇڭا، مىلتىقىڭىزدا ئوق بەتلەكلىك بولسۇن! ئۆزىڭىزگە ئوبدان ھېزى بولۇڭ! پومېشچىك، باي دېھقان، بۇزۇق ئۇنسۇرلار قولىدىن كەتكەن جەنىتى ئۇچۇن، كېچە ـ كۈندۈز چىشلىرىنى بىلەپ تۇرىدۇ، ئۇلارنىڭ نىيىتى يامان، بىز كەمبەغەل دېھقان، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلارنى چاينىپ پۈركۈۋەتسە، دەردى چىقمايدۇ. شۇڭا، بۇ جەھەتتىمۇ

سەگەك بولۇشىكىنزغا توغرا كېلىدۇ» دېگەنىدى.

يۇسۇپ ئىچىدە، نۇردۇن دېگەن تىرىكتاپ لەقۋانى ئۇنىمىسا سۆرەپ تۇرغۇزۇپمۇ بولسا ئېلىشۋالمىغىنىغا پۇشايمان قىلدى. ئۇ، بۇ جاڭگالغا كېلىپ، بەدىنىنى چېقىپ ھۇررەك قىلىشۋەتكەن پاشەدىن بىزار بولۇپ، بۇ يەرگە كەلگەنلىكىدىن پۇشايمان يەپ، ياتاقتىن چىققىلى ئۇنىماي يېتىۋالغانىدى. دوختۇرخانا باشلىقى ئۇنى باشقۇرۇش ھوقۇقىنى يۇسۇپكە بەرگەنىدى، ئۇنى مەيلىگە قويۇۋەتكەندىن كېيىن، ھەممە ئەيىب ئۆزىدە! يۇسۇپ ئۆزىنى ئەنە شۇنداق ئەيىبلەپ يۇرۇپ، ئېغىز بىر قۇمساڭغۇ دۆڭگە چىقىپ قالغىنىنى بىلمەي قالدى. بۇ دۆڭنىڭ ئۇ يەر - بۇ يېرىدە، ئېغىز ئۆسكەن قومۇشلار بار ئىدى. ئۇ، باشقا يەرلىرىنى پۈتۈنلەي ئاق يانتاق، چېقىر تىكەن، سالغىر بۇيا، قامىشاق بېسىپ كەتكەن بىر دۆڭ ئىدى. شىمال تەرىپى سازلىق بولۇپ، سازلىقنىڭ تەسكەي يەرلىرىدە، قويۇق يۇلغۇنلار ئۆسكەن، ئۇنىڭ ئايىغ تەرىپى چەت — ئۇچى يوق قويۇق توغراقلىقتا تۇتىشاتتى. توغراقلىقتىن ھەرخىل قۇشلارنىڭ سايراشلىرى، جەرەن كاكىللىرىنىڭ بوم ئاۋازىدا مەرەشلىرى ئاڭلىنىدۇ. بۇ ياقتىكى يۇلغۇنلۇقتا، بوز گۇللۇك ئاق ياۋا توشقان، بېغىرتاق كۆۋشكەل، قىرغاۋۇل، ئاندا - مۇندا چۇغۇندەك ياۋا كەپتەرلەر يايلاشماقتا ئىدى. يۇسۇپ گويا بىر تەبىئىي ھايۋانات باغچىسىغا كېلىپ قالغاندەك، بۇ مەنزىرىلەرگە تويماي ھاڭۇېقىپ قاراپ، پۈتۈن ئەس - يادى بىلەن مەھلىيا بولۇپ قالدى. بىردىن، ئاستىدىكى قارا جەدە ئات قاتتىق بىر كىشنەپ چىچاڭلاپلا، ھەممىنى ئۇنتۇپ بىخەستە ئولتۇرغان يۇسۇپنى قويۇق يانتاق ئوستىگە تاشلىدى - دە، شەرق تەرەپتىكى قۇملۇققا قاراپ خىرقىرىغىنىچە چېپىپ چىقىپ كەتتى، يۇسۇپ يەرگە ئانچە قاتتىق چۈشمىگەنىدى، ئەمما ئاق تىكەننىڭ زەھەرلىك تىللىرى ئۇنىڭ دۈمبە، بويۇن، تاغاقلىرىغا بىراقلا سانجىلىپ، دۈمبىسىدىن قاتتىق ئاغرىق كىرىپ كەتتى. يۇسۇپ ئاغ-

رىققا چىدىماي، ۋايساپ ۋارقىراپ كەتتى. چۆچۈش ئاغرىقتىن غالىب كەلدى، ئۇ، چىشىنى چىشىغا بېسىپ، بىر يۇلقۇندى ـ ده، ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭ دۈمبىسىگە چىڭ يېپىشقان تىكەنلەر شاخلىرى بىلەنلا سۇنۇپ، ئۇنىڭ دۈمبىسىده قالدى. ئارقىدىن قارىغاندا، ئۇ خۇددى مۈشۈ زېمىندىكى ئاق يانتاق ئۇنۇپ كەتكەن كونا ئۆينىڭ تېمىغا ئوخشىشىپ قالغانىدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرا ـ تۇرمايلا، پاڭ ـ پۇڭ قىلىپ ئىككى پاي ئوق چىقىرىۋەتتى. ئۇنىڭ دۈمبىسىگە گويا نۇرغۇن هەرە قونۇۋېلىپ، نەشتىرىنى تارتىنماستىن سانجىۋاتقاندەك بولۇۋاتاتتى، ئۇ تولغىنىپ كەتتى. ئات بولسا، قويۇق قومۇشلارنى بۆسۈپ، قۇمـلۇققا قاراپ بەدەر چېپىپ يىراقلاپ كېتىۋاتاتتى. يۈسۈپ ئەتراپىغا قارىدى، هېچ نەرسە كۆرۈنمىدى. ئايىغى ئاستىدا قومۇش شىلدىرلىدى، ئۇ شۇنداق بىر قارىدى ـ ده، ئاغرىقنىمۇ ئۇنتۇپ، «ۋاي» دەپ بىر ۋارقىرىدى ـ ده، دۆڭدىن قويۇق قومۇشلۇق ئارىسىغا ئۆزىنى ئاتتى. ئۇنىڭ ئايىغىدا، بىلەكتەك تومىلۇقتىكى بىر ئاق يەر يىلىنى ئاغزىدىن قاپقارا نەشتىرىنى چىقىرىپ، ئۇنىڭغا ئېتىلىپ كەلگەنىدى. . . يۈسۈپ بارلىق ئاغرىقنى ئۇنتۇدى، دۈمبىسىگە چاپلىشىپ قالغان يانتاق تىكەنلىرىنى ئېلىۋېتىشنىمۇ، دۆڭدىن پەسكە سەكرىگەندە بېقىنىغا قاتتىق تەككەن داڭگالنىڭ ئاغرىقىنىمۇ، قېچىپ كەتكەن ئاتنىمۇ ئۇنتۇدى. بىرلا نەرسە — زەھەرلىك يىلان پەيدا قىلغان قورقۇنچ ئۇنىڭ كاللىسىنى ئايلاندۇرۇۋەتكەنىدى، ئۇ ئۆزىدىن ئىككى ـ ئۈچ گەز ئېگىز قومۇشلۇقتا شۇنچىلىك تېز يۈگرىدىكى، قومۇشنىڭ ئۆتكۈر تىغـدەك يوپۇرماقلىرى ئۇنىڭ يۈز ـ قوللىرىنى ئۈست ـ ئۈستىلەپ تىلىپ، پۈتۈنلەي قانغا بويۇۋەتتى، پاتاسلار ئۇنىڭ بېشىنىڭ جۇلۇقىنى چىقىرىۋەتتى. ئۇ، بىردىنلا ئۇ يەر ـ بۇ يەردە چاكاندا بىلەن سۆكسۆك ئۇنۇپ قالغان ئاق پوستەك ئۆرلەپ كەتكەن شورلۇققا چىقىپ قالدى. ئۇ شورلۇق خېلى كەڭرى دائىرىدە

بولۇپ، بىر ئۇچى قۇملۇققا، بىر تەرىپى بىر خام كېسەكلىك پاكارغىنا ئۆيىنى ئوراپ تۇرغان كىچىككىنە باغقا تۇتىشاتتى.

يۇسۇپ ئەنسىزلىك بىلەن ئارقىغا قارىدى، قومۇش لەرزان شامالدا، يەنىلا يىلان ماڭغاندەك شىلدىرلىماقتا ئىدى. ئۇ چىلىق - چىلىق سۇ بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇ ئۆيىنى كۆرۈپ: ئىلايا شۇكرى، ھەرقانداق بولسا ئۆيگە ئۇچرىدىم، بولمىسا بۇ جاڭگالدىن قانداق قۇتۇلۇپ چىقار ئىدىم؟ دەپ ئويلاپ، ئىنتايىن چارچىغان ھالدا، ئاران - ئاران مېڭىپ، ئۆيگە يېقىنلاشتى. ئۇنىڭ يۈزلىرى قىپقىزىل قانغا بويىلىپ كەتكەن بولۇپ، تىلىنغان يەرلىرىگە شور توپىلار قونۇپ، جان چىققۇدەك ئۇرۇلداپ، ئېچىشۇاتاتتى. ئۇ باغنىڭ يېنىغا يېقىنلاپ بارمايلا، باغنىڭ قاغا جىگدە، ئازغانـ لىرىغا يامىشىپ ئۆسكەن چىگىلەك چىتلىقى ئارىسىدىن بىر قارا بوينىاق تايغان ئېتىلىپ چىقتى - دە، يۇسۇپ ئۆزىنى ئوڭشاپ، ئۆشنىسىدىكى مىلتىقىنى ئېلىشقا ئولگۇرە - ئولگۇرمەيلا، ئۇنىڭ كۆتۈرگەن ئوقى قولىدىن كاپلا قىلىپ ئالدى. . . ئىت شۇنچىۋالا ۋەھشىي ۋە غالجىر ئىدىكى، ئۇنىڭ قولىنى بىر چىشلەش بىلەنلا، بىلەكنىڭ تېرىسىنى ھۆل بادرىنىڭ سوپىيىقىنى سويغاندەك، جەيـ نەككىچە سويۇپ ساڭگىلىتىپ قويدى، ئاندىن ئېتىلىپ كېلىپ، مۇرىسى، قورساقلىرى، پاقالچاقلىرىنى قىيما قىلىۋەتتى. ئۇ بىرنەچچە قېتىم قاتتىق ۋارقىرىدى - دە، جىمىپ قالدى. باغدىن ئون ئالتە - ئون يەتتە ياشلاردىكى بىر قىز خوددى كېپىنەكتەك يۇگۇرۇپ چىقىپ، ئىتنى ھەم توۋلاپ، ھەم تىللاپ يېتىپ كەلـ گەندە، يۇسۇپ ھوشسىز ياتاتتى.

3

يۇسۇپ ھوشىغا كەلگەندە، ئۆزىنى تورۇسلىرى ئىستىن قاـ رايغان، يىكەن بىلەن توغراقنىڭ بىلەكتەك ئەگرى بادرىلىرى

بىلەن يېپىلغان، ئۆگزىسىدە باش پاتقۇدەك كىچىككىنە بىر تۆڭ-لۈكى بار، تار ھەم قاراڭغۇ بىر ئۆيدە كۆردى. ئۆينىڭ بۇلۇڭ تورۇسلىرىدا ئۆمۈچۈك تورلىرى ساڭگىلىشىپ تۇرىدۇ. تەر ھەم تەرنىڭ پۇرىقى ئارىلىشىپ ئاجايىپ بىر خىل سېسىق پۇراق دىماغقا ئۇرۇلىدۇ. ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا، قىشتا ئوت قالىنىپ، ياز كىرگەندىن بۇيان چېقىۋېتىلگەن تام مەش تۇراتتى. يۇسۇپنىڭ بەدەنلىرى ئۆزىنىڭ ئەمەستەك سىيقىراپ ھەم لوقۇلداپ ئاغرىماق-تا ئىدى. سېسىق پۇراقتىن يۇسۇپنىڭ كۆڭلى ئاينىپ ھېچ بولالمىدى.

— ئۆيدە ئادەم بارمۇ؟ — دېدى ئۇ بوغۇق ئاۋازدا. ئۇنى شۇئان يۆتەل تۇتۇپ، قاتتىق يۆتىلىپ كەتتى، يۆتىلىش بىلەنلا، بەدەنلىرىدىكى يارىلارنىڭ ھەممىسى بىراقلا ئاغرىپ، ئاغرىقتىن ۋاراقىراپ كەتتى. شۇئان ئۆيگە ئۈزۈن سەگەز كۆڭلەك، كونە-راپ كەتكەن مەرۋايىتلىق قىزىل دۇخاۋا دوپپا، كەڭ پۇچقاقلىق يېشىل بويالغان ماتا تامبال كىيگەن بىر قىز كىرىپ كەلدى، يىغلىغان بولسا كېرەك، بۇلاقتەك قارا شەھلا كۆزلىرى سەل قىزارغان، ئەمما ئۇنىڭدىن ئاجايىپ بىر خىل نۇر چېقىپ تۇرە-دۇ. يۈزىنىڭ تېرىسى بۇغداي ئۆڭ، ئەمما خالىسىز، شۇنچىلىك سىيلىق، لالىدەك قىزىل لەۋلىك ئاغزى، كىچىككىنە زىنىقى... ئۇنىڭ-دىن ئىشقىلىپ، ئاجايىپ بىر خىل گۈزەللىك چاقناپ تۇراتتى. شۇ تاپتا، ئۇنىڭ قايغۇلۇق چىرايىدىن چەكسىز قورقۇش چېقىپ تۇراتتى. يۇسۇپ ئىختىيارسىز ھالدا يۈزىنى سىيلىدى، ئۇنىڭ ئاغزى ئەتراپىغا پۈتۈنلەي قورققاق يارىسى چېقىپ كەتكەنىدى. ئۇ قىزغا قاراپ ھەيران قالدى. «توۋا، ئاجايىپ گۈزەل قىزكە-نا... مەن ئۆمرۈمدە، مەسىلەن، ئالىي مەكتەپتە... ئۇرۇم-چىدە... قەشقەردە... بۇنداق قىزغا ئۇچرىمىغان، بۇ يەردە تەكلىماكاندا... قۇملۇق جاڭگالدا ـ ھە؟...» يۇسۇپ ئاغرە-قىنى سەل ئۇنتۇغاندەك بولدى. قىزنىڭ ئەپتىدىن ئىنتايىن

قورقۇپ كەتكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى، ئۇنىڭ سەل ئېگىلگەن بۇرنى ئۇچىدىن تەر تەپچىرەپ، چېكىسىدىن مۇنچاقتەك تەر تامچىلىرى چىقىپ تۇرىدۇ. قىزنىڭ بۇ قىياپىتىگە ئاجايىپ بىر نازۇك ھېسسىيات يوشۇرۇنغان، تىل بىلەن ئىپادىلىگۈسىز گۈزەللىككە ئىگە. يۈسۈپ قىزغا شۇنچىلىك ھېرىلىپ قاراپ قالغانىدىكى، ئۇنىڭ ئازابلىرى گويا ئۇنتۇلغاندى. كۈندە ئۇنىڭ كۆزىگە كۆرۈنۈپ تۇرىدىغىنى كۆپ مەھەللىدىكى كىرىپ - چىقىش مەنئىي قىلىنىپ، قويۇق قاغا جىگدە تىكەنلىرىدە توسۇۋېتىلگەن قارا كېزىك بار ئۆيلەردىكى ئادەملىك رەڭگىدىن پۈتۈنلەي ئۆزگىرىپ، كەچ كۈز ئۇشۇكىدىن قارىيىپ، كۆكىرىپ، سارغىيىپ كەتكەن چىرايلار، ياكى جان چىقماي، ياكى تىرىلمەي، كۆزلىرى پىلدىرلاپ، ئېغىزلىرى قورۇلۇپ يەملىشىپ قالغان كىشىلەر، توختىماي جۆيلۈيدىغان، قوۋۇرغىلىرى سانجىپ، چۈچۈن ئاستىدا قالغان بالىلار، تازدىن قورۇلۇپ، ھالسىز مونەكتەك بولۇپ قالغان قىزلار... ئىدى. مانا بۇ مەنزىرىلەر... بۇلارنىڭ ھەممىسىگە قاراپ، ئۇ ناھايىتى ئازابلىناتتى. چالا ئۆلۈك ھالىتىگە كېلىپ، چۈنىغا يەم بولۇۋاتقان بۇ ئادەملەرمۇ دۇنيادىكى نۇرغۇن بەختلىك ئادەملەرگە ئوخشاش، ياشاش، ئادەمدەك ياشاش ھوقۇقىغا ئىگە ئىدى، ئۇلار دۇنياغا شۇنىڭ ئۈچۈن كەلگەنىدى. بىراق، بۇ كىشىلەر مانا مۇشۇنداق، ئۆلۈم بىلەن ھاياتنىڭ ئارىلىقىدا، گال قېكراقتا غىرىبالغان كالىلاردەك ياشايتتى. دېمەك، قارا كېزىك — ۋابا باسقان بۇ سەھرادا، مانا مۇنداق بىر تال قىممەتلىك گۈلمۇ ئۆسكەنىكەن - دە! ئاشۇ كىشىلەرنى كۆرۈپ، ھاياتقا، مۇشۇ زېمىنگە ئۇمىدسىز، چەكسىز ئازاب بىلەن قارايدىغان بۇلۇپ قالغان يۈسۈپ بۇ زېمىنده مۇنداقمۇ جاننىڭ بارلىقىنى كۆرۈپ، ھەيران قالدى. ئۇ دائىم: «ۋاي پېشانىسى شورلۇق، ھەممە يېرىنى كۆڭۈلسىزلىك، بەختسىزلىك باسقان زېمىنىم، ئەمدى ساڭا كەلمىگەن مۇشۇ قارا كېزىك قالغانمىدى؟» دەپ

ئويلايتتى. مانا ئەمدى ئاشۇنچىۋالا بەختسىزلىك ئىچىدە بەخت، ئۇمىدسىزلىك ئىچىدە ئۇمىد بار ئىكەن ـ دە! يۈسۈپنىڭ قەلبى خۇشاللىق بىلەن لىق تولدى.

— قىزچاق ئىسمىڭىز نېمە؟

— سارەم! — دەپ جاۋاب بەردى قىز سەل قىزىرىپ، ئەمما ئۇ ئۆزىگە تۇغۇلۇپ چوڭ بولغاندىن بېرى تۇنجى قېتىم مۇنداق ئىللىق مۇئامىلە قىلغۇچىغا هەيرانلىق بىلەن قىزىقىپ تىكىلدى.

— ئىسمىڭىزمۇ ئۆزىڭىزگە ئوخشاش چىرايلىق ئىكەن! — دېدى يۈسۈپ سارەمگە كۆزىنى مىت قىلماستىن قاراپ. سارەم يەرگە قارىۋالدى. ئۇنىڭغىچە، ئۆيگە چوڭى سەككىز ـ توققۇزلار-دا، كىچىكى ئۈچ ـ تۆت ياشلاردا بىر قىز، ئىككى ئوغۇل كىرىپ كەلدى. بالىلارنىڭ هەممىسى يالىڭاچ بولۇپ، بەدەنلىرى ئاپتاپتا كۆيۈپ، يۈز تېرىلىرى سويۇلۇپ پوستەك بولۇپ قالغانىدى. بالىلار شۇنچىلىك ئورۇق هەم ئاجىز ئىدىكى، بىر نەرسىگە سەل پۈتلاشسىلا، يىقىلىپ كېتىدىغاندەك كۆرۈنەتتى. سارەم بالىلارنى قوغلىماقچى بولۇۋىدى، يۈسۈپ توسۇپ قويدى.

— ئاتا ـ ئانىڭىزنىڭ ئىسمى نېمە؟ — شۇئان قىزنىڭ چىرايىدىكى خىجىللىق قايغۇلۇق تۇسكە ئالماشتى.

— مېنىڭ ئاتا ـ ئاتام يوق، تاغامنىڭ ئالدىدا تۇرۇۋاتىمەن.

— تاغىڭىزنىڭ ئىسمىچۇ؟

— بارات خالقۇش، — قىز تاغىسىنىڭ ئىسمىنى ناهايىتى تەسلىكتە ئاغزىدىن چىقاردى، ئۇنىڭغا تاغىسىنىڭ ئىسمىنى ئاغزىدىن چىقىرىش ناهايىتى تەس كەلدى. ئۇنىڭ چىرايى بىر تاتىرىپ، بىر قىزىرىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ كەينىدىلا، كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ تۇرغان بالىلار قاسىماق باسقان قاپقارا قوللىرىنى ئاغزىغا سېلىپ، هەرخىل شەكىلده تۇرۇشاتتى. ئۇلارنىڭ ئاغزىدىن شالى قۇيۇلۇپ تۇرىدۇ. يۈسۈپ قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ، تاغىسىنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئېلىشتا، ئىزا ـ نومۇس ئىچىدە

ناھايىتى ئازابلىنىۋاتقانلىقىنى دەرھال سەزدى. چۈنكى، ئۇ زامان-لاردا، پومېشچىك، باي دېھقان دېگەن بۇ ئىسىملار شۇنچىلىك قورقۇنچلۇق ئىدىكى، بۇ ئىسىمنى شۇ نامغا مەنسۇپ كىشىلەر ئۈچۈن ھەر قېتىم ئاڭلاش يۈرىكىنى بىر قېتىم چايان چاقماقنىڭا باراۋەر بولاتتى. «ئەي پومېشچىك!» دېگەن بىر چاقىرىش ئاڭلان-سا، بۇ يەردىكى ھەربىر دەرەخ، قومۇش، قۇملۇق، سازلىق، زېمىلىك كۆللەر، ھەتتا ھەربىر جانىۋارغىچە ئۇنىڭغا چەكسىز نەپرەت بىلەن قاراۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. «كىمنىڭ بالىسى؟ پالانى پومېشچىكنىڭ! ئەي ئىتنىڭ كۆچۈكى!...» دېگەن سۆزلەر، چەكسىز نەپرەت بىلەن قاراشلار، مانا بۇلار سىياسىي ئىقتىساد-تىن قىلچە خەۋەرسىز سەبىي بالىلار ئۈچۈن نەچچە ھەسسىلەپ ئازاب ئىدى. «ئاتا... ئانا... سەن نېمىشقا پومېشچىك؟ مېنى ھەممە بالىلار ئۇردى، تىللىدى. مېنى ئارىسىغا قوشمىدى. مەك-تەپتە مېنى ھەممىسى تىللايدۇ، ئورۇندۇقتا ھېچقايسىسى مەن بىلەن ئولتۇرغىلى ئۇنىمايدۇ. مېنى خام كېسەكتە ئولتۇرغۇز-دى، مېنى كىچىك پومېشچىك دەپ پىپەن قىلدى، (شەرق قە-زاردى) ناخشىسىنى ئوقۇغاندا، مېنى ئارىسىدىن چىقىرىۋەتتى. ھەممە بالىلارنىڭ ئاتىسى كەمبەغەل دېھقانكەن، سەن نېمىشقا پومېشچىك بولۇپ قالغان؟ پومېشچىك دېگەن ئادەمنىڭ قېنىنى شورايدىغان پارازىت دەيدۇ. سەن ھەممە ئادەمنىڭ قېنىنى ئىچىپ-تىكەنسەن. قانىنمۇ ئىچكىلى بولامدۇ؟ بالىلار مېنى كىچىك پومېشچىكنى يوقىتايلى! دەپ، قورۇپ قالغان كالا تېزىكى بىلەن چالما ـ تېزەك قىلغاندى، قانغا بويىلىپ كەتتىم. قان تاتلىقمە-دۇر؟ ئاتام ئىچىپتىكەن، مەنمۇ ئىچىپ باقاي دەپ ئىچسەم، ناھايىتى تۇزلۇق، قاۋسىق ئىكەن... مېنى توپ ئوياشقا، پىئونېرلىققا قوشمايدۇ، سەن پومېشچىك بولماي، كەمبەغەل بولغىنا ئاتا! بولمىسا مەكتەپكە بارمايمەن...» مانا بۇ نارەسىدە پومېشچىكلارنىڭ مۇشۇ ئىسىمدىن تارتىۋاتقان ئازابلىرى! يۈسۈپ

يېزىغا كېلىشىگە، يېزا باشلىقى ئەڭ ئاۋۋال پومېشچىكلارنى چاقىرتىپ كېلىپ، باشلىرىدىكى بۆكلەرنى ئېلىۋېتىپ، قىزىق قۇم ئۈستىگە يۇكۈندۈرۈپ ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ، ئۇلارنى يۇسۇپـ كە بىر ـ بىرلەپ تونۇشتۇرغانىدى. «مانا بۇلار بىزنىڭ يېزىدىكى كەمبەغەل دېھقان، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلارنىڭ ئەڭ ئەشەددىي دۈشمىنى، پرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىنىڭ پولات مۈشتى ئاستىدا ئىشلەيدىغان پومېشچىك ئۈنسۈرلار... بۇلار ئىنتايىن ياۋۇز، قەبىھ، ھىيلىگەرلەر... بۇلارنى ھازىر ئوبدان تونۇۋېلىڭ ۋە بۇلارغا قەتئىي يېقىنلاشماڭ! ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ كەتسىڭىز بولمايدۇ، قاتتىق ھەزەر ئەيلەڭ. خۇدايا توۋا، ئىتتىرىۋەتكەننى ئىت يېمەپتۇ، دېگەندەك، بىزنىڭ شۇنچىۋالا كەمبەغەل دېھقان، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلىرىمىزغا چاپلىشىپ، ئۇلارنى ئۇجمە تۆكـ كەندەك قېقىۋەتكەن بۇ قارا كېزىك، بۇ ئاپەتنىڭ بۇ ئۈنسۈرلارـ نىڭ ھېچقايسىسىغا تەگمىگىننى كۆرمەمسىز؟ بۇنىڭغا مەن ھەيـ ران! بۇ كېسەل ياكى ماۋۇ نېمىلەرگە، ياكى ئۇلارنىڭ كۆچۈكـ لىرىگە تەگمىدى، ساق يۈرىدۇ. بۇ ئەبلەخلەر ھازىر ئەترەتلىرىـ مىزنىڭ ئاساسلىق ئەمگەك كۈچلىرى بولۇپ قالدى. سىنىپىي كۆرەش ئىنتايىن كەسكىن، ھە؟ بۇلارمۇ مۇبادا قارا كېزىك بىلەن يېقىلىپ قالسا، داۋالىماڭ، ئۇلارنى داۋالاشقا بولمايدۇ.» گەپ بۇ يەرگە كەلگەندە، يۇسۇپ بۇ ئاغزى بىر ئېچىلسا توختىمايدىغان يېزا باشلىقىنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى: «بولدى، ھەممىنى تونۇـ ۋالدىم، لېكىن، دوختۇرنىڭ ۋەزىپىسى كېسەلنى داۋالاپ، ئادەمـ نى قۇتۇلدۇرۇش. ماڭا سىنىپىي كۆرەش دەرسىنى ئۆتۈۋەرمـ سىڭىزمۇ بىلىمەن. مېنىڭ ۋەزىپەم — مەيلى ئۇ قانداق تەركىبـ تىكى ئادەم بولسۇن، كېسەللا بولىدىكەن، داۋالاش. بۇ پارتىيـ مىزنىڭ سىياسىتى. سىز ئاساسلىق ئەمگەك كۈچىمىز مۇشۇلار، دەيسىز. بۇلار ئۆلسە، ئەمگەكنى كىم قىلىدۇ؟ نانىنى كىم تاپـ دۇ؟ ئىلاجى بار بۇلار ئۆلمىسۇن، ئىشلىسۇن» دېدى يۇسۇپ.

يېزا باشلىقى ئاغزىنى كاماردەك ئاچقانچە، ھاڭۋېقىپ قاراپلا قالـ
دى: «سىنىپىي كۈرەش ئېكى ناچار بىر دوختۇرکىنا ماۋۇ؟»
دېدى ئىچىدە. شۇ چاغدا، قىزىق قۇم تىزلىرىنى كۆيدۈرۈپ،
ھالىنى قويماي، كالپۇكلىرىنى چىكىڭ چىشلەپ ئولتۇرغان، باشـ
لىرى مىس قازانىنىڭ تۆۋىدەك قارا پارقىرايدىغان ئەرلەر، چاچـ
لىرى پاخپىيىپ سېرىق قۇيرۇقىنىڭ چاڭگىسىدەك بولۇپ كەتكەن
ئاياللار يەردىن باشلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ، ھارغىن چىرايىدا نۇرـ
سىزلانغان چوڭقۇر كۆزلىرى بىلەن، ئۇنىڭغا شەپقەت تىلىگەندەك
تىكىلىپ قاراشتى. شۇئان، يېزا باشلىقى: «كۆردىڭىزمۇ بۇلارـ
نى! سەللا پۇرسەت بولسا، ئېشىكى تۆت چىشلىق بولۇشىدۇ،
باش كۆتۈرىدۇ، ئۇلۇغ پرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىنى ئاغدۇرغىلى
ئۇرۇنىدۇ» دەپ، يەنە ئەۋزەيلەپلا كەتتى. ئەنە شۇلار ئىچىدىكى
ۋىجىككىنە كەلگەن، قويۇق قارا ساقاللىق بىر كىشىنى يېزا
باشلىقى: «ماۋۇ بارات خالقۇش، بۇنىڭ ئاكىسى جىنايىتىدىن
قورقۇپ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغان، ئۆلمىگەن بولسا، ياقۇپ جىڭـ
جاڭ، خاتىپ مىرابلار قاتارىدا ئېتىلاتتى» دېدى.

— سىزمۇ كەمبەغەل دېھقانما؟ — دەپ كۆزلىرىدىن تارىلاپ
ياش ئاقتۇرغان ھالدا سورىدى سارەم. يۈسۈپ جاۋاب بەرمەستىن،
ئۇنىڭغا ئۇنسىز قاراپ تۇرۇپ قالدى. شۇ چاغدا، ئاۋۇ قارىشىپ
تۇرغان بالىلار «قورسىقىم ئاچتى» دەپ كەينى ـ كەينىدىن غەلۋە
قىلغىلى تۇردى.

— مانا يۇگۈر، غورا پۇتاپ يە، — دېدى سارەم.

— قورساقنى ئاغرىتىدىكەن... نان... نان...

سارەم قىزىرىپ يۈسۈپكە قاراپ كۈلۈمسىرىدى، ئەمما بالـ
لارغا غەزەپ بىلەن ھومايدى.

— مېنىڭ دورا سومكام قېنى؟ — دەپ سورىدى يۈسۈپ.

سارەم ئۇنىڭ دورا سومكىسىنى ئەكىلىپ بەردى، يۈسۈپ
ئۇنىڭ ئاغزىنى ئاچتى، بىرنەچچە دورا بوتۇلكىلىرى چېقىلىپ،

دورىلار چېچىلىپ كېتىپتۇ. ئىسپىرت شىشىسىگە دەز كېتىپ، ئازراق تۆكۈلۈپتۇ، ئۇ، سومكىسىنىڭ يان تەرىپىدىكى بىر يانچۇقىدىن گېزىتكە ئورالغان سېرىق قوناقنىڭ زاغرىسىدىن بىرنى چىقاردى. بۇ يۇسۇپنىڭ چۈشلۈك نورمىسى ئىدى. بالىلارنىڭ كۆزلىرى خۇشاللىقتىن پارقىراپ كەتتى.

— ياق، ئۇنى بەرمەڭ! . . . — دېدى سارەم دەرھال.

— بىلىمەن، ئۇچ كۈندىن بۇيان، ئەترەتنىڭ ئوزۇقلۇقى ئۇزۇلۇپ قېلىپ، كوممۇنا ئاشخانىسىدىن كەمبەغەل دېھقانلارغا ئىككى ۋاقلىق تاماق بېرىۋاتىدۇ، پومېشچىكلارغا بولسا بىر ۋاقلىق . . . — دېدى يۇسۇپ.

— بۇگۈن بەرمىدى. . . بۇگۈن يەتمىدى دەپ بەرمىدى، — دېدى چوڭ ئوغۇل قولىدىكى زاغرا پارچىسىنىڭ بىر تال ئۈزۈنقىنمۇ يەرگە چۈشۈرمەسلىك ئۈچۈن ناننى چاڭگاللاپ يەپ تۇرۇپ. شۇ چاغدا، سىرتتىن قارا بوينىق قاتتىق قاۋاپ، بىرمۇنچە ئادەملەرنىڭ: «ئۇنداقچى پومېشچىك، بۇنداقچى پومېشچىك» دەپ تىللىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. «پاك!» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ، قاتتىق قاۋاۋاتقان ئىت ناله ـ پەريات قىلىپ، ھۇۋلاپ غىڭشىپ كەتتى. يەنە بىر پاي ئوق ئېتىلدى. ئىت جىمقتى. سارەمنىڭ چىرايى تاتىرىپ، شۇنداق دەھشەتلىك تۇسكە كىردىكى، ئۇنىڭغا قارىغان ئادەم يىغلاپ تاشلىشى مۇمكىن ئىدى. ئۇ بىردىنلا يۇسۇپنىڭ ئالدىغا تىزلاندى:

— ئوبدان ئاكا، سىز مېنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىڭ! ئۇلار تاغام بىلەن يەڭگەمنى بىر ھەپتىدىن بۇيان كېچە ـ كۈندۈز ئېتىز بېشىدىن ئۆيگە كەلتۈرمەيۋاتىدۇ، مېنى بەك ئۇرۇشىدۇ. . . بەك ئۇرۇشىدۇ. . . مەن. . . مەن. . . مۇشۇ قېتىم تاياق يېسەم، ئورنۇمدىن تۇرالماي ئۆلۈپ كېتىشىم مۇمكىن. . . ئىتنى چىڭ باغلىمىدىڭ دەپ، چوقۇم مېنى بەك ئۇرىدۇ.

— سارەم، ئورنىڭىزدىن تۇرۇڭ. . .

. . . . . .

— نېمە دەۋاتىسىز دوختۇر، — رازاق ھېكمىتىڭ سوئالى يۈسۈپنى ئېسىگە كەلتۈردى. ئۆزىنىڭ بۇ ھالىدىن خىجىل بولغان يۈسۈپ غەمكىن كۈلۈمسىرەپ:

— ھېچ نەرسە دېمىگەندەك قىلىمەن، — دېدى.

— سارەم ئورنىڭىزدىن تۇرۇڭ. . . دەپ ناھايىتى ئەندىكىپ كەتتىڭىز. ئۇ مۇشۇ بىپايان قومۇشلۇق ئارىسىدا كۆزىڭىزگە كۆرۈنۈۋاتامدۇ؟

— ئاۋۇ كۆرۈنگەن ئەسكى تام ئۈنىڭ بۇرۇنقى جايى ئىدى، — دېدى يۈسۈپ.

— ھە. . . شۇڭا بەك قاراپتىكەنسىز ـ دە! بارغۇڭىز كېلىۋاتامدۇ يا؟

— ھەئە.

— ھازىر يۈرۈشمىز جىددىي، ئەگەر ئۇرۇشتا شېھىت بولماي، غەلىبە بىلەن قايتىپ كەلسەك، ئۆتەر يولىمىزدا كىرىپ ئۆتەرمىز، — دېدى زاراق ھېكىم. بىراق، رازاق ھېكمىنىڭ دېگىنى پەقەت ئاشۇ بىر ئېغىزىنىڭ شور توپىلىق يولى، ئاشۇ يول بويىدىكى چەكسىز كەتكەن سازلىق، قومۇشلۇق دۆڭلەر ئارىسىدىكى پەقەت بىر قېتىملىق تىلەك ساداسى بولدى، خالاس. يۈسۈپ ئاشۇ زولىقۇمغا بىر كەتكىنىچە، ئىككىچىلەپ قايتىپ كەلمىدى. ئۇ، شۇ قېتىملىق توپىلاڭ تارىخىدىكى مەشھۇر ئۇرۇشنىڭ ئەڭ بەختسىز قۇربانى بولۇپ، ئاستىدىكى قارا جەدە ئېتى بىلەن، ئاشۇ چەكسىز قۇملۇقتا مەڭگۈلۈك ماكان تۇتۇپ، قەبرىسىز قالدى. . . ئۇنىڭ پۈتۈن ئارزۇ ـ ئارمانلىرى، دەرد ـ ھەسرەتلىرىنى ئاشۇ بىپايان قۇملۇق ئۆزىنىڭ شۇنچىۋالا كەڭ قۇچىقىغا سىغدۇرۇپ كەتتى. . . دەھشەتلىك بورانلار ئۇنى يېـ پىنچىسىز قالمىسۇن دەپ، قۇملارنى كۆچۈرۈپ كېلىپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئېگىز قىلىپ تىكلىدى. ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى كىشىلەر ئانچە بىلىپ كەتمىدى. كىشىلەر ئۇنى پەقەت: «تۇرمىدىن چـ

قىپ، ئۆزۈنغا قالماي يوقىلىپ كەتتى» دېيىشىدۇ. كېيىنچە بولسا، ئۇنىمۇ دېيىشمەيدىغان بولۇشتى. دېمەك ئۇ ئۇنتۇلۇپ كەتتى. ئۇنىڭ سەپداشلىرىنىڭ تەقدىرى ئۇنىڭدىن پەرقسىز بولـ دى. قولغا ئېلىندى، ئېتىلدى، تۇڭدى. . . بۇ كۈنلەردە ئامەتـ لىك بولغان نۇردۇنلار تەرەپ قولىدىكى قوراللىرىنى ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇپلا قۇتۇلدى. ئۇلار ھېچقانداق دەخلىسىزلا ئۆز ئورنىغا قايتىپ، غەلىبە شادلىقى ئىچىدە خىزمەت قىلدى. نۇردۇنمۇ ئەلۋەتتە خوجايىنلىق ئورنىغا كەلدى، ئۇنىڭدا ھېچقانداق بەختـ سىزلىكنىڭ دېگى قالمىدى، پەقەت زولقۇم ئۇرۇشىدا ئوڭ قۇـ لىقىدىن ئايرىلىپ قېلىپ، كىشىلەر ئارىسىدا «نۇردۇن چوناق» دېگەن نامى قالدى. ئۇ، ئۇرۇشتىن بىكار بولۇپ، قولىنى يۇـ يۇپ، مەنسەپ ئۈستىلىگە كەلگەندە، سارەم ئاللىقاچان قارا تۇپـ راقىقا كىرگەنىدى. نۇردۇن چوناق بۇ يەردە مەنسەپ ئۈستىلىگە ئولتۇرا ـ ئولتۇرمايلا، ۋىلايەتتە قايسىبىر باشقارمىغا مۇئاۋىن باشلىق بولۇپ تەيىنلىنىپ كەتتى. خەق ياقىسىنى تۇتقانچە قالـ دى. . . شۇنداق قىلىپ، ئۇنىڭ بۇ قەدىمىي دىيارىدىن ئىزى ئۆچتى.

V باب

1

تورغاي چۈچۈلاپ، چالا ئۇيقۇلۇق بولغان مەزگىل. ئۇيۇقتا ئاقۇچ تۇمانلار پەيدا بولۇپ، يۇلتۇزلار ناھايىتى نۇرلانغانىدى. باش كۆزدە شەبنەم چۈشۈپ، شور توپىلىق يولنىڭ ئۈستىنى چاڭ كۆتۈرۈلمىگۈدەك ھالدا نەمدىگەنىدى. يولدا، پاكارغىنا بىر ئايەغى يېنىك ئېشەك مىنىۋالغان سېلىمىخان قۇچقىدا نەفسەنى تۇتقان ھالدا، پات - پات تىللاپ ماڭاتتى. ئۇ، باش - كۆزىنى كونا، ئۆڭۈپ كەتكەن چاقماق يوللۇق يىپ ياغلىق بىلەن چىڭ ئورىۋالغان، ئاغزىنىمۇ ياغلىقىنىڭ بىر ئۇچى بىلەن چىگىۋالغانىدى. قۇچقىدا بولسا، ئون بىر ياشلىق نەفسە پۈشۈلداپ ئۇخلىماقتا. ئېشەكنىڭ پاقالچاقلىرى شەبنەمدىن ھۆل بولۇپ، پۈتۈن-لەي لاي بولۇپ كەتكەن، ئەتراپتىن كۆز شامىلىدا شىلدىرلىغان قومۇشنىڭ ئاۋازى، ئاندىن ئۇششاق بالىلار ئۈچۈرغان قەغەز قارلىغاچتەك، بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر لەيلەپ، سايرىشىپ يۈرگەن تورغايلارنىڭ ئاۋازى، يىراقلاردىن ئىتنىڭ ئۇيقۇلۇق قاۋۇشى ئاڭلىنىدۇ. قومۇشلۇق دۆڭ ئارىسىدىن ئېچىرقىغان تۈلكىنىڭ ھۇۋلىغان ئاۋازى كېلىدۇ. سېلىمىخان تۇنۇگۈن كەچ نامازشام مەزگىلى بىلەن، بىر يېقىن دېھقان تۇغقىنىنىڭ مۇشۇ ئېشىكىنى سوراپ ئېلىپ ناھىيىدىن يولغا چىققانىدى. ئۇ چوڭ يول بىلەن ماڭماي، يانتاقتىنلا ئۇدۇل چاپاقكۆل ئارقىلىق جىرىڭلىمنىڭ چىغىر يولى بىلەن چىققانىدى. بىر خىل كۆچ كېچىچە ئۇنىڭ كۆزىگە ھېچ نەرسىنى كۆرۈندۈرمىگەن، ھېچ نەرسىدىن قورقمە-

غان، ئالدىغا ئېلىۋالغان نەفىسىنى باغرىغا چىڭ بېسىپ، شۇنچە قورقۇنچلۇق قومۇشلۇقلار، دۆڭلەرنى كېزىپ مېڭىۋەرگەن، قو- لىدىكى يۇلغۇن زىخى بىلەن ئېشەكنى تولا زىخلاپ، ئۇچىنى يېغىر قىلىۋەتكەنىدى. مانا تاڭغا يېقىن، ئۇ بىرئېغىزغا يېتىپ كەلدى. ئۇ قومۇشلۇق دۆڭلەر ئارىسىغا تارقاق جايلاشقان پومزەك - پومزەك ئۆيلەرنىڭ قايسىسىغا بېرىشنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى. ئۇيۇق خېلىلا سۇزۇلگەن بولسىمۇ، ئۆيلەر يەنىلا قارىيىپ كۆرۈ- نەتتى. يىراقتىن ئاقۇچ كۆرۈنىدىغان، شەرقىي جەنۇبتىن سو- زۇلغان، تۆگە لوكىسىدەك قۇملار كۆل رەڭ تۇستە كۆرۈنەتتى. سېلىمخاننى بىر دېنلا سۇر باستى. قومۇشلار شامالدا شىلدىرلە- غاندىن باشقا يەنە، قانداقتۇر بىر، ئاڭلىنىشقا مۇشۇ تەرەپتىن، يەنە بىر ئاڭلىنىشقا ئالدى تەرەپتىن، يەنە بىر تىڭشىسا، ئارقا تەرەپتىن ئايىغ تاۋۇشى كېلىۋاتقاندەك، شىلدىرلىغان ئاۋاز كېلەت- تى. خۇددى قومۇشلۇق ئارىسىدىن نۇرغۇنلىغان ئايىغ تاۋۇشى كېلىۋاتقاندەك بىلىنىدۇ. سېلىمخاننى قاتتىق سۇر بېسىپ، پۈتۈن ئەزاسىدىن تەر چىقىپ، گەدىنىدىن سۇس هور كۆتۈرۈ- لۈشكە باشلىدى. هېلىلا قومۇشلۇقتىن بىرى ئېتىلىپ چىقىپ، ئۇنى بوغۇزلىۋېتىدىغاندەك، يۇرىكى ئاغزىغا قاپلىشىپ، زۇۋان سۇرەلمەي قېتىپ قالدى. ئۇزۇن يول بېسىپ هارغان، تەر باسقان ئېشەكمۇ جىممىدە تۇراتتى، ئۇنىڭ پات - پات ئۇياق - بۇياق لىكىلدىتىپ قويىدىغان سالپىيىپ كەتكەن لابدۇر قۇلىقە- نىڭ كەينىدىن هور كۆتۈرۈلەتتى. سېلىمخان قورقۇنچتىن نە- فەسنى چىڭ قۇچاقلىۋالدى. كۆڭلىدە بولسا، مۇشۇ قومۇشلۇق- تىن سەكرەپ چىقىپ ئۆزىنى بۇلايدىغان بۇلاڭچىغا يالۋۇرىدىغان گەپلەرنى تەييارلىدى: «ئوبدان ئۇكام، مەن ياشىنىپ قالغان ئايالمەن، مەندە هېچنەرسە يوق. مانا مۇشۇ قوتۇر ئېشەك، ماۋۇ نارەسىدە قىز، باشقا هېچنەرسە يوق، ماڭا رەهىم قىل! بۇ يېتىم قىزنىڭ ئاتىسى توپلاڭدا ئۆلۈپ كەتكەن، ئانىسىمۇ شۇنداق.

بوني مۇشۇ يەردىكى چوڭ ئاتىسى — بارلىق ھالىغا ناپشۇرۇپ بەرگىلى ئەكەلگەنىدىم، ماڭا رەھىم قىل. ئۇچامدىكى كىيىمىمۇ كونا، جۇلۇقى چىقىپ كەتكەن، ئىشلەتمەيسەن. مەن ساڭا ئاتا ـ ئاناڭنىڭ ھەق ھۆرمىتى ئۈچۈن دۇئا قىلاي. . . » ئۇپۇق سۇزۇلدى، قۇملارنىڭ چوققىلىرى ئاقاردى، ئەتراپقا ئاقچىلىق يېيىلدى، خورازلار بەس ـ بەستە چىللاشقا باشلىدى. بامدانقا قوپقان كىشىلەرنىڭ ئىشكىلىرىنىڭ غىچىرلاپ يېپىلغان ئاۋازى، كىشىلەرنىڭ يۆتەل ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. قارىيىپ كۆرۈ-نىدىغان خام كېسەك پاكار ئۆيلەرنىڭ ئەتراپىدىكى تېرەك، جىگ-دە، سۆگەتلەرنىڭ غوللىرى ئېنىق كۆرۈنۈشكە، ئۇ يەر ـ بۇ يەردىن پىلدىرلىغان چىراغ يورۇقى كۆرۈنۈشكە باشلىدى. سېلە-مخان قاتتىق توڭلاپ، بارغانچە جالاقلاپ تىترەشكە باشلىدى. ئۇنىڭ ئۇستىۋېشى پۈتۈنلەي شەبنەمدىن ھۆل بولۇپ كەتكەنىدى. يول بويىغا دۆۋىلەنگەن قىغدىن، ھور بىلەن بىرگە قېغ پۈرىقى كېلىدۇ. ئاۋۇ قۇملۇقنىڭ سازلىققا تۇتىشىدىغان تەرىپىدىكى بىر پارچە قوناقلىقتا، ئاق قۇشقاچلار جاۋلىداشقا باشلىدى. ئۇپۇق ئەمدى ئوتقاشتەك قىزاردى، ئۇپۇققا باغلانغان بىرقانچە قارا بۇ-لۇتمۇ قىزارغاندى. قومۇش پۆپۈكلىرىدىكى، دەرەخ، تېرەك، جىگدە يوپۇرماقلىرىدىكى شەبنەم تامچىلىرى پارقىراشقا باشلە-دى.

قۇملۇق ئارىسىدىكى بۇرۇلۇشتىن، كەينى ـ كەينىدىن خىننىيادىن[1] چىققان ئوتۇنچىلارنىڭ ھارۋىسى چىقىپ كەلدى. ئالدىدىكى ھارۋىدا، كالا بىلەن ئېشەك يانداپ قوشۇلغان بولۇپ، ھارۋىكەش ئاق تۇمىقىنى بايتال كۆتى قىلىپ قىستۇرۇۋالغان،

---

① خىننىيا — تەكلىماكاننىڭ ئاق چوڭ توغراقلىقىنىڭ بىرى بولۇپ، بۇ مارالبېشى بىلەن مەكىتىنىڭ ئاساسلىق يېقىلغۇ بازىسى — ئاپتور.

هارغان بولسمۇ، «بايان»غا توۋلاپ كەلمەكتە ئىدى. سېلىمە-خان يولىنىڭ ئوتتۇرىسىدىلا تۇرۇپ قالغىنىدىن خجىل بولۇپ، ئويلىنىپ تۇرماستىنلا، شەرقتىكى چوڭ چىغىر يولغا ئېشىكىنى ھەيدىدى. ئۇ ئېشەكنى بىرقانچىنى ئۇرغان بولسمۇ، ماڭمىدى. يېغىرىغا بىر زىخلىۋىدى، هارغىن ئېشەك سالپاڭ قۇلقىنى بىر سىلكىپ پۇرقىرىتىپ، هالسىز بىر هاللىز ئېتىپ[1]، ئىتتىنىڭ ماڭدى. قومۇشلۇق، سازلىق بوزدۆڭ، قۇملۇق يوللار ئەنە شۇنداق ئۆزگىرىپ ماڭمدۇ. بۇ چىغىر يول خېلى ئۇزۇنغا سوزۇلىدى، سېلىمخان ئالاھەزەل بىر ئاش پىشىم ماڭغاندىن كېيىن، يەنە بىر پارچە قومۇشلۇققا چىقتى. يەنە بىرئاز ماڭغاندىن كېيىن، بىر دۆڭدىن ئۆتۈشىگىلا، ئەتراپىنى پۈتۈنلەي توغراق ئورمانلىقى قاپلىغان بىر مەھەللىگە كەلدى. ئۆي ئەتراپىدا، خەندەكلەپ بېسىۋەتكەن پىچان دۆڭىسى، ھەربىر پىچان دۆڭىسى يېنىدا بىردىن ئىت باغلاقلىق تۇراتتى. ئىتلار سېلىمخاننى كۆرۈش بىلەنلا، يەڭىتىدىغاندەك، بەس - بەستە زەنجىرلىرىنى تارتىپ قاۋاشقا باشلىدى. بۇ ئىتلارنىڭ ئەپتىدىن شۇنچىلىك ياۋايىلىق ھەم غالجىرلىق چىقىپ تۇراتتى. سېلىمخان قورقۇپ كېتىپ، ئېشەكتىن يېقىلىپ چۈشكىلى تاس قالدى. نەفىسە ئۇيقۇدىن ئويغىنىپ، قورقۇش، ھەيرانلىق بىلەن ئەتراپىغا قارىدى. ئۇلار تۇرغان يولىنىڭ بويىدىلا بىر كىچىك كۆل بولۇپ، كۆلدە قارا قومۇش ھەم جامكا ئۆسكەن، كۆلدىن بىر خىل سېسىق پۇراق كېلەتتى، كۆل سۇيى سۇزۇك ئىدى. ئەمما، يېڭىنە ئۇچىدەك ئۇششاق هاشاراتلار ئۇزۇپ يۈرەتتى. ئالتە - يەتتە ياشلاردىكى، قىپىيالىڭاچ، بەدەنلىرى قېرى جىگدىنىڭ غولىدەك قارا بىر ئوغۇل بالا يۆگۈرۈپ چىقتى - دە، ئۇلارغا كۆزىنىڭ چاپقىنى

---

[1] هاللىز ئېتىپ — مەكىت شۇنسىدە چىچاڭشىش، سەكرەش مەنىسىدە — ئاپتور.

ئادالىغاچ، قاراپ تۇردى، بالىنىڭ چىرايىدىن بىر خىل ياۋايىلىق چىقىپ تۇراتتى. سېلىمخان بېشىدىكى ياغلىقىنى ئېلىپ، يۈز - كۆز-لىرىنى ئېچىپ، ياغلىقىنى قايتىلاپ ئېڭىكىدىن چىگگەندىن كې-يىن، بالىغا دوختۇرغا خاس يۇمشاق كۇلكىسى بىلەن قاراپ:

— ئوغلۇم، ئۆيدە ئاتا - ئانىڭىز بارمۇ؟ — دەپ سورىدى.

بالا كۆزىنىڭ پاختىسىنى چىقىرىپ، بىر ئالىيىپ قويدى - دە، قومۇشلىرى ئورۇۋېتىلگەن دۆڭدە، داڭقاندەك چۈشكەن يوغان ئاق شەبنەم كاۋىسى يېنىغىلا ئولتۇرۇپ، سېلىمخانغا ئالدىنى قىلغان ھالدا، تەرەت قىلغىلى تۇردى.

— بالام، ئۆيدە ئاتا - ئانىڭىز بارمۇ؟

بالا يەنە جاۋاب بەرمىدى. ئۇ ھەدەپ كۆزىنى ئۇۋلىغاچ، ئىنجىقلايتتى. ئىتلار توختىماستىن زەنجىر تارتىپ قاۋۇشۇۋەر-دى. ئۇلار ئېغىزلىرىدىن كۆپۈك چاچرىتىپ قاۋايتتى. مەھەللە-نىڭ ئالدى قىبلە تەرەپتە بولغاچقا، ھېچبىر ئۆينىڭ ئىشىكىنى كۆرگىلى بولمايتتى. سېلىمخان ياندىكى بىر يالغۇز ئاياغ چىغىر يول بىلەن ئايلىنىپ، مەھەللىنىڭ ئالدىغا بارماقچى بولۇپ تۇرۇ-ۋىدى، يان تەرەپتىكى توغراقلىقتىن ئايالنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى:

— ھۇ، ئۆلگۇر قوتۇرلار! زۇۋانىغا بالا تەگدى، بىر كېچە-دىلا زۇۋانىڭ تۈتۈلۈشۈپ، ھەممىڭ ئۆلسەڭغۇ قۇتۇلاتتىم، قۇلاق - مېڭەمنى ئايلاندۇرۇپ، بېشىمدا تۇگمەن چۆرگىلىتىدۇيا! خۇددى. . .

ئۇزۇن چېكىت گۇللۈك ئاق چىت كۆڭلەك، قىزىل شەنبە-زە تامبال كىيگەن بىر چوكان ئۇچىسىغا داستىخان سېلىپ، بىر قاپاقنى كۆتۈرگەن ھالدا چىقىپ كەلدى. ئۇ سېلىمخاننى كۆ-رۈش بىلەنلا، كۆڭلىكىنىڭ ئىزمىسى ئېتىلمىگەن ياقىسىدىن كۆرۈنۈپلا قالغان كۆكسىنى يوشۇردى، ئاندىن ئاستا سېلىمخان-نىڭ ئالدىغا كېلىپ سالاملاشتى ھەم قاپاقنى ئۆشنىسىدىن ئېلىپ يەرگە قويدى:

— هه، بۇ كاساپەتلەرزە، بايانىڭ بۇيىرى سىلىگە قاۋاپتىكەن - دە! بىر كىمنى ئىزدەپ كەلگەنما؟

— ھەئە، سىڭلىم، بىلمىگەن يەرنىڭ ئوي - چوڭقۇرى تولا دەپ، بارات خالقۇشنى ئىزدەپ كەپتىم، — دېدى سېلىمىخان.

— سىلى ئۇنىڭ نېمىسى بولىلا؟ — سورىدى چوكان. ئۇ گەپ قىلسا، ئاغزى بىر تەرەپكە مايماق كېتەتتى.

— يىراق بىر تۇغقىنى ئىدىم.

— هه، شۇڭا بىلمەپتىكەنلا - هه! ئۇ ئادەم بۇلتۇر ئورمىدا ئۆلۈپ كەتكەن.

— نېمە بولۇپ؟ — ئالدىراپ سورىدى سېلىمىخان، ئۇنىڭ يۈرىكى جىغغىدە قىلىپ كەتتى.

— هه، سۆزلەپ كەلسەم گەپ تولا! ئۇ ئادەم پومپىشچىك ئەمەسمىدى، شۇ بۇلتۇر ئورمىدا، ئورما راسا قىزىۋاتقان كۈنى، شۇ كۈنى ئورمىچىلارغا چىلگە تارقاتقان، دەل شۇ كۈنى... قائىدە بويىچە، پومپىشچىك، بۇزۇق ئۇنسۇر، باي دېھقانلارغا يېرىم كىشىلىك تاماق نورمىسى بېرىلمىدۇ ئەمەسمۇ! شۇ كۈنى ئىسسىق كارامەت بەك بولۇپ، هەممىمىز يەرنى كولاپ سۇ قۇيۇپ، شۇ يەرگە كىرىۋالدۇق، ئەمما بارات خالقۇش قاتارلىق ئۇچ خىل ئۇنسۇرلارنى ئەترەت باشلىقى دەم ئالدۇرماي ئورمىغا سالىدى. چىلگە تارقاتقاندا، هەممىمىز: «ئۇلارمۇ ئادەم بولغاندىكىن، بىردىن بەرمىسەكمۇ، ئاشۇ توققۇز ئۇنسۇرغا چىلگىدىن بىرنى بېرەيلى، ئاغزى نەم بولسۇن، زەي سۇنى ئىچىۋېرىپ، باغرى قۇرتلاپ ئۆلىدۇ» دېسەك، «ئۆلسە ياخشى، كارىڭلار بولمىسۇن، سىنىپىي كۆرەشنى ئۇنتۇماڭلار» دەپ ئۇناشمىدى. ئۇ بىچارىلەر قىزىق يوبدانىنى[1] ئىچىپ، ئورمىنى ئورۇۋەردى. چۈش-

---

[1] يوبدان — يەرلىك دېھقانلارنىڭ قوناق ئۈندا قىلىپ ئىچىدىغان ئۈگرە ئورندىكى تامىقى — ئاپتور.

تىن كېيىن، ئەي، ھەممە بالا شۇ چۈشتىن كېيىن يۇز بەردى... ئەترەت باشلىقى ئۇنچىۋالا ئاشۇرۇۋەتمەسلىكى كېرەك ئىدى. ئۇلار ئىشلىيەلمەي، ھالىدىن كېتىپ يىقىلىپ قېلىپ، ئورنىدىن تۇرالماي، «كىچىككىنە دەم ئېلىۋالايلى» دېۋىدى، ئەترەت باشلىقى ئۇلارنى ئۇرۇپ - تېپىپ تىللىدى، ئەمما ئۇلار ئورنىدىن تۇرالمىدى، ماغدۇر يوق - دە! شۇنىڭدىن كېيىن، مانا ئەمىسە دەم ئېلىش! دەپ، ئەترەت باشلىقى ئۇلارنى بىر - بىرىگە چېتىپ، پۈت - قولىنى چۈشەپ، ئىسسىققا يانقۇزۇپ قويدى. پېشىن بولغاندا قارىساق، توققىگە ئىسسىق ئۆتۈپ، ئاغزى - بۇرنىدىن قان كەتتى، قۇستى. كۆزىنىڭ قارىسى كېتىپ قاپتۇ. بىزنىڭ يالىڭاياغ دوختۇر ئۇلارنى داۋالىدى. ھېلىقى بارات خالقۇشقا ئىسسىق ئۆتمىگەن بىلەن، ئورما ئورغىدەك ھالى يوق ئىدى. سىلى بىلەملا - بىلمەملا، ئورمىغا دېگەن ئادەمنىڭ ئادىمى كېرەك، كۈچ كېرەك. ئەمما، بارات خالقۇش چىشىنى چىشلەپ ئورما ئوردى. كەچتە، ئەترەتنىڭ قېرى بىر قوتۇر بايتىلىغا ئىسسىق ئۆتۈپ كېتىپ، ئۆلتۈرگەندى، ئەترەتتىكى ئەزالارنىڭ ھەربىرىگە ئالتە سەردىن گۆش كېلىدىكەن، ئۆچرەتتە تۇردۇق، بارات خالقۇش قائىدىنى ئۇنتۇپ قالدىمۇ، بەش خىل ئۇنسۇرلارغا يېرىم نورمىدىن باشقىنى بەرمەيدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ، كەمبەغەل دېھقانلار ئارىسىدا قاتار بولۇۋاپتۇ. بىر كەمدە، رەتنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ قاپتۇ. ئۇنى كۆرۈپ، ئەترەت باشلىقىنىڭ ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۈچتى - دە. ياقىسىدىن سۆرەپ تارتىپ، بىرنەچچىنى ئۇردى، ئاغزى - بۇرنىدىن ئوقتەك قان كەتتى، خۇددى گودالىڭ يالىغان ئىتتەك ئوخشىشىپ قالدى. ۋاي بىچارە خالقۇشەي، ئۇنداق قىلمىسىمۇ بولاتتى، ئۆزىمۇ داۋىخور نەرسە زادى. يەنە: «ئۇ بولسام، بۇ بولسام، بالىلىرىمنىڭ ئاغزى گۆشكە تەگمىگىلى ئالتە يىل بولدى، بىرەر - ئىككى سەر ئىلتىپات قىلسىلا!...» دەپ تۇرۇۋالدى. ئەترەت باشلىقى ئۇنى يەنە ئوردى، تەپتى، تىللىدى.

بارات خالقۇش يەردە دومىلاپ تۇرۇپمۇ، يىغلاپ يالۋۇردى. . . ئاخىرى، ئەترەت باشلىقى قانداق قىلدى، دېمەملا؟ ئاتنىڭ كۆتىنى كېسىپ كېلىپ: «مانا، مانا يە! سېنىڭ يەيدىغان يېرىڭ مۇشۇ! ئۆزۈڭمۇ مۇشۇنىڭغا ئوخشايدىغان نەرسە!» دېدى. ۋاي خالقۇشەي، ئۇنداق بولغىنى بىلەن، ۋۇجدانى بار خالقۇش ئىكەن، بۇ ئىش ئۇنىڭغا ناھايىتى ھار كەلدى بولغاي، ئورنىدىن تۇرغاچە: «سېنىڭ ئالدىڭدا، ھايۋانچىلىك قەدىرىم يوقمۇ مېنىڭ!» دەۋەتتى. بۇ گەپ ئەترەت باشلىقىنىڭ تىناڭ تومۇرىغا تېگىپ كەتتى بولغاي: «ۋاي ماۋۇ ئەبگا پومېشچىكقا تىل چىقتى، سەندىن ھايۋان ياخشى، ئىت ياخشى» دەپ، ئۇنى ئۇرغىلى يۈگۈرۈۋىدى، باشقا ئەزالار، ئەمدى بولدى قىلسىلا، ئۇنىڭ تاياق كۆتۈرگىچىلىكى قالمىدى، دەپ توسۇپ قويدى. ئەترەت باشلىقى: «يوقال، بۇ يەردىن يوقال، كۆزۈمدىن يوقال، ھېلى ئۆلتۈرۈۋېتىمەن پومېشچىك» دېدى. شۇنىڭ بىلەن، بارات خالقۇش ئورنىدىن تۇرۇپ، ئورغىقىنى ئېلىپ، ئاغزى - بۇرنىدىن قان ئېقىتقان ھالدا، كىچىك بالىدەك ھۆركىرەپ يىغلاپ، كەتكىلى ماڭدى. ئەسلى بارات خالقۇش كەتمىسە بولاتتى. ئەترەت باشلىقى غەزىپىنى باسالماي ئۇنداق دېگىنى بىلەن، كەتمىسە، بەلكى غەزىپى بېسىلىپ قالاتتى. ئادەتتە، ئۇ دائىم ھەممىنى، يالغۇز بەش خىل ئۇنسۇرنىلا ئەمەس، كىم ئاچچىقىنى كەلتۈرسە، شۇنى ئۇراتتى. ئۇرغاندىمۇ ئاچچىقى چىققۇچە ئۇراتتى. گەپ قىلماي، سۆز يادۇرماي، قول باغلاپ تۇرۇپ بەرسە، ئۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، ئاچچىقى ياناتتى. ئۇ، ئاياللار ئاچچىقىنى كەلتۈرسە، ئېتىزلىق، دۆڭلۇك، ئۆي. . . ھەممە يەردە ئولارنى بېسىۋېلىپ، ئاياغ - ئاستى قىلىپ، ئاچچىقىنى چىقىرىدۇ. قارشىلىق قىلسا، ئېغىر ئىشلارغا سالمىدۇ. شۇڭا، ھېچكىم ئۇنىڭغا چېقىلالمايدۇ. ھەتتا تىكىلىپمۇ قارىيالمايدۇ. بۇ ئەترەتتە، ئۇنىڭ ئاستىغا چۈشمىگەن ياش ئاياللار يوق. ئەرلەر بىلمىدۇ، ئەمما بىلىكىدىن تۇتالمىغاندە-

كىن، ھېساب ئەمەس - دە! كىممۇ تۇتالايدۇ ئۇنى؟ ئاچچىقىنى ئىچىگە يۇتماقتىن باشقا ئامال يوق. ھە، ماڭا بەك قارايسىزغۇ؟ مەنمۇ ئۇچ قېتىم ئۇنىڭ ئاستىدا قالدىم. باشقا ئادەمگە دەۋىرد- مەن، ئېرىم بىلىدۇ، ئەمما كۆڭلىدە شۇ... ۋاي... ۋاي، مەن سۆزلەپ نەلەرگە كەتتىم؟ ھە، شۇنداق قىلىپ، رەھمەتلىك خالـ قۇش كەتمىسە بولاتتى، مۆمىن ئادەم ئىدى. شۇنداق قىلىپ ئۇ كەتتى، ئۇ، ئادەتتە يەرگە قاراپ، ناھايىتى ئاستا، ئالدىرىماي ماڭاتتى. ئۇ چاغدا بولسا، شۇنچىلىك ئىتتىك ماڭدىكى، ھەممـ ىز ھەيران قالدۇق. ئادەتتە ئۇ ماڭسا، يەرگە قاراپ، بېشىنى كۆتۈرمەي ماڭاتتى، ئۇ چاغدا، ئۇ بېشىنى شۇنداق تىك تۇتۇپ، ئىتتىك ماڭدىكى، ۋاي - ۋاي، نېمىگە ئوخشىتاي؟ ئايلا، ھە، تېرەكتەك دەي، چۈشىنىۋالسىلا - ھە، شۇنداق ماڭدى! ئادەتتە خەق گەپ قىلسا، جاۋاب بەرمەيتتى، خەققىمۇ ئايدا - يىلدا بىر ئېغىز گەپ قىلمايتتى. مۇشۇ يىللاردا ئۇ شۇ كۈنى ئەڭ كۆپ گەپ قىلدى، كېتىپ بېرىپ ناھايىتى كۆپ گەپ قىلدى. لېكىن ھېچقايسىمىز ئۇنىڭ بىر ئېغىز گېپىنى چۈشىنەلمىدۇق. ئەتىرەت باشلىقى ئۇنى قەيەرگە بارسەن؟ ئارقاڭغا يان! دەپ بىرقانچە قېتىم قاتتىق ۋارقىردى. بىراق ئۇ جاۋابمۇ بەرمىدى، توختاپ قاراپمۇ قويمىدى، ئارقىغىمۇ يانمىدى. بارغانچە قىلىورغىدەك ماڭدى، ئۇ كوۋېراتسىيە — كوممۇنا قۇرۇلۇپ تۇنجى قېتىم ئەتىرەت باشلىقىنىڭ گېپىنى يېرىۋەتتى، ئادەتتە ھېچكىمنىڭ، ھەتتا كىچىك بالىنىڭمۇ گېپىنى يېرمايتتى. ئەتىرەت باشلىقىنىڭ بەك ئاچچىقى كەلدى. ئۇ ئادەتتە بەك ئاچچىقى كەلسە، ئىشتىنىغا سىيىۋېتىدىغان ئادەم ئىدى، شۇ چاغدىمۇ ئىشتىنىغا سىيىۋەتتى. ئۇ بارات خالقۇشنىڭ ئارقىسىدىن قوغلىدى، ھەتتا بەش قەدەم قالغۇچىمۇ توختا! دەپ ۋارقىرىسىمۇ، ئۇ خالقۇش توختىمىدى، ئارقىسىغىمۇ قارىمىدى. ئەتىرەت باشلىقى يېتىشىپ بېرىپ، ئۇ- نىڭ كۆتىگە شۇنداق تېپىۋىدى، ئۇ ئاران جېنى قالغان بىچارە

خالقۇش بىر باغ بۇغداي ئۇنچىسىدەك ئالدىغا ئۇچۇپ چۈشتى. ئۇ دۇم يىقىلغانىدى. ئەترەت باشلىقى ئۇنى خۇددى، ھە... خۇددى بېشىڭنى يەيدىغان بالا تەگكۈر خۇددى نېمىدەك، ھە راست، سار چۆجىنى قاماللىغاندەك قاماللاپ، گەدىنىدىن ئېلىپ دەس تۇرغۇزۇپ، قورسىقىغا بىر قويۇۋىدى، ئۇ يەنە بىر باغ بۇغداي ئۇنچىسىدەك ئارقىغا ئۇچۇپ كەتتى. خۇدايىم توۋا، ئەي، بالا تەگكۈرەي! بىز يۈگۈرۈشۈپ ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلگەندۇق، ھەممىمىز: ئەي، مۇسۇلمانلار، ئاجرىتىۋېتىڭلار، بەربىر ھەممىمىز مۇسۇلمان ئەمەسمۇ؟ مۇسۇلمان بىر - بىرىنى ئۇرسا، ئېغىر گۇناھ بولىدۇ. بۇنداق گۇناھتىن ئاللا ئۆتەمەيدۇ. ئاۋۇ بىچارە ئۆلۈپ قالاي دېدى، ئىتتىڭ ئاجرىتىۋېتىڭلار، دەپ ۋارقىراشتۇق. ئەمما بىرىمۇ ئاجرىتىشقا جۈرئەت قىلالمىدى. ئەركەك دېسە، ھەر دۆندەك ئەرلەر بار، بىراق نېمە، ياغاچ قازان... ياق، ياق، ئېشەك تۆشۈك كۆۋرۈكتىن بىر ئۆتىدۇ. ھەممىمىز ئەترەت باشلىقىنىڭ خۇيىنى ئوبدان بىلىمىز، ئاچچىقى يامغۇچە، بىر كىمدىن ئاجرىتىۋەتسە، ئارىچىغا ئالتە تاياق دەپ، ئاجراتقۇچىنى ئانىسىدىن تۇغۇلغىنىغا پۇشايمان قىلدۇرۇۋېتىدۇ. شۇڭا، ھېچكىم ئاجراتمىدى. ئە... شۇنداق قىلىپ... ئەجەب خالقۇش جۇمۇك! ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى چىرايىنى ھېچكىم ئېنىق كۆرەلمىدى، يۈز - كۆزلىرى پۈتۈنلەي قان ئارىلاش لاي بولۇپ كەتكەنىدى. بەلكى ئۇنىڭ چىرايى بەك سارغىيىپ كەتكەن، خۇددى ئۆلۈكنىڭكىدەك بولۇپ قالغان بولغىيدى، ئۇ تاياقتىن تۇگۈلۈپلا قالغانىدى. ئە... چۈغۇندەكلا قالغانىدى... ئەجەب خالقۇش، ئەترەت باشلىقى ئۇنى يەنە يۆلەپ تۇرغۇزۇپ قويۇپ، ئۇرۇش ئۇچۇن شۇنداق قولىنى كۆتۈرۈشىگە، ئۇ خالقۇش... ئۆلۈمجان بولۇپ قالغان خالقۇشقا بۇ كۈچ قەيەردىن كەلدى ياكى خۇدا مەدەت بەردىمۇ؟ قولىدىكى ئورغاق بىلەن شۇنداق بىر سالماسمۇ؟ ۋاي - ۋاي بىر دېمىسىلە، نېمىدېگەن قورقۇنچلۇق!... ئەجەب قارام خالقۇش ئىكەن بۇ؟ تېخى

ياۋاشتەك قىلىۋىدى، شۇنچە تاياق يەپمۇ قولىدىكى ئورغاقنى تاشلىماپتىكەن... ئەترەت باشلىقىمۇ ئۇنى كۆرمەپمىتىكى، كۆزىگە بىرنېمە كىرىپ قاپتىمىكى، ئاچچىقى كەلسە، كۆزىگە ھېچنەرسە كۆرۈنمەيتتى ئۇنىڭ! ياكى خالقۇشنى ئۇنداق قىلار دەپ ئويلماپمىتىكى؟... خالقۇشنىڭ ئورغىقى ئۇنىڭ قارنىنى بۆسۈۋەتتى... ۋاي ئانامەي، نېمىدېگەن دەھشەت، ئادەمنىڭ قاراشقىمۇ قورقۇسى كېلىدۇ. مەن شۇنىڭدىن كېيىن، بىر يىلغىچە، ئېرىمنىڭ قۇچىقىدا ياتسامۇ قورقۇپ يۈردۈم، قەيەرگە قارىسام، چېپىلداپ قان ئېقىۋاتقان چىراي، يەردە يېيىلىپ ياتقان، ئۇچەي - باغرى چۇۋۇلۇپ كەتكەن جەسەت... چەكچىيىپ قالغان كۆز، ۋاي - ۋاي، ھازىرمۇ قورقۇۋاتىمەن... بەك قورقۇنچلۇق! تولا ئويلاپ، تولا قارا بېسىپ، ئۆلەيلا دېدىمغۇ شۇنىڭدىن كېيىن... نېمە كارىم مېنىڭ! مەن نېمە بالاغا قالدىم؟ لېكىن، شۇنداق دېسەممۇ، ئويلىماي تۇرالمايمەن. شۇنداق قىلىپ، خالقۇش باتۇر، ياق، ياق، سارائ تەلۈە ئەترەت باشلىقىنىڭ قارنىنى بۆسۈۋېتىپ، ئۇنى ئۆلتۈردى. قانداق يىقىلدى دېمەملا، تېخى ئەترەت باشلىقى: «ۋاي... ۋايجان، مەن ئۆلدۈم، رازى بولۇڭلار!» دەپ ۋارقىرىۋىدى، خالقۇش ئۇنىڭ كارنىيىنى سىققانچە، ئۇستىگە بېسىپ چۈشتى. ھەممىمىز قېتىپلا قالدۇق، خالقۇش ھېلى قوپار، سەل تۇرۇپ ئورنىدىن تۇرار، ۋاي بىچارە خالقۇشەي، ئەمدى ھالىڭ نېمە بولار؟ ھۆكۈمەت سېنى قانداق ئۆلتۈرەر، جېنىڭ قايسى ھالدا چىقار؟ دېدۇق. ئەمما، خالقۇشنىڭ شۇنچە ۋالا ئاچچىقى بارلىقىنى ھېچقايسىمىز ئويلماپتىكەنمىز. شۇنداق قىلىپ، خالقۇش ئەترەت باشلىقىنىڭ ئۇستىدىن قوپمىدى، كارنىيىنى بىر سىققانچە، مىدىرلاپمۇ قويمىدى. ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتتى، ھېچكىم ئاجرىتىشقا جۈرئەت قىلالمىدى، ئەركەكلەرمۇ بارالمىدى، خالقۇشمۇ جىممىدە ياتتى. ئاخىرى مانا مەن ئايال بولساممۇ باردىم، يېنىغا باردىمۇ، چىرقىرىۋەتتىم...

خالقۇشمۇ، ئەترەت باشلىقىمۇ كۆزلىرىنى چەكچەيتكىنىچە قېتىپ قاپتۇ. ئورمىلىقتا قىيامەت قايىم بولدى. ئەر - ئايال، قېرى - ياش ھەممىمىز يىغلىدۇق، شۇنداق قاتتىق يىغلىدۇقكى، بۇغدايلىق، قومۇشلۇق، قۇملۇقمۇ يىغلاۋاتقاندەك تۇيۇلدى. مەن شۇ چاغدا، يۈرىكىمگە قولۇمنى سېلىپ باقسام، خالقۇش ئۇچۇن يىغلاپتۇ. مەن، ئەترەت باشلىقى ئوچۇن كۆلۈپتىمەن. كېيىن بىلسەم، ئەترەت بويىچە ھەممىمىز يىغلىماپتىمىز، بەك خوش بوپتىمىز، ئەترەت باشلىقىنىڭ ئۆلۈمىگە خوشلۇقىمىزدىن يىغلاپتىمىز. شۇنداق قىلىپ، رەھمەتلىك خالقۇشنى يۇيۇپ تاراپ نامىزىنىمۇ چۈشۈرمەستىن، ئۆلۈكى پۈراپ كەتكۈچە پىپەن قىلىپ، چوڭقۇر مازارلىققا ئەمەس، تىكەنلىككە كۆمۈۋەتتۇق. ۋاي خالقۇش، رەھمەتلىك خالقۇش! ھازىرمۇ ئۇنى پىپەن قىلىمىز، زەھەرلىك تىكەن، دەپ، ئاغزىمىزدىن ئاقمىغىنى قالماي تىللايمىز، ئىچىمىزدىكىنى ئۆزىمىز بىلىمىز. سىلە تۇغقىنى بولغىنى ئوچۇن، يۈرىكىمدىكىنى دەۋاتىمەن. بۇ مېنىڭ يۈرىكىمدىكى گەپ ئەمەس، ھەممىمىزنىڭ، ئەترەتتىكى ھەممىمىزنىڭ يۈرىكىدىكى گەپ. ئۇ بىزنىڭ قەھرىمانىمىز، ياغ پۈراتساقمۇ، نامىزىمىزدىمۇ ئۇنىڭ روھىغا مەدەت، ماكانىغا جەننەت دەيمىز، مەجلىستە بولسا قارغايمىز. ئۇ دېگەن كارامەت ئادەم ئىكەن، ئۆلگەندىن كېيىنمۇ، ئەترەت باشلىقىنىڭ كارنىيىدىن ئۇنىڭ قولىنى ھېچقانداق قىلىپ ئاجرىتالماي، قولىنى ئاخىر كېسىپ ئاجراتتۇق. شۇنداق! خۇدا، يىم بۇيرۇغان بولسا، مانا ھازىر كۇن چىقىپتۇ، تەرتىتىم بىلەن دەۋاتىمەن. شۇنداق بولدى... ئەترەت باشلىقىنى بولسا، ناھىيە بويىچە چوڭ يىغىن ئېچىپ، ماتەم مۇراسىمى ئۆتكۈزۈپ، ئىنقىلابىي قۇربان دەپ تەزىيە بىلدۇرۇپ، ھەممە كادىرلارنى ئۇنىڭدىن ئۆگىنىشكە چاقىرىپ، ئاندىن كۆمدۇق. ئەزىرىسىنى بەش كالا بىلەن، قىرقىنى يىگىرمە ئۆچكە، تۆت كالا، بەش يۇز مېتىر رەخت، ئون تاغار گۈرۈچ بىلەن قىلىشتى. قەبرىسىنى سېمونت

دەمدۇ بىر نېمە بىلەن قالتۇردى. تېخى ئۆگىنەرمىش! . . . بۇ ناھىيىدىكى ھەممە كادىر ئۇنىڭدىن ئۆگەنسە، دېھقانلارنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرسە، خوتۇنلىرىنى. . . ۋاي ئەجەب كاپشېتىمەن، ئىش ۋاقتى بولدى. ھېلى غالچا كېلىدۇ! بۇگۈن مەن ئاشۇ خالقۇشنىڭ ئۆيى تەرەپكە قوناق ئورغىلى بارىمەن، ئۆيى ئارقىلىرىدا قالدى. تەتۇرىگە مېڭىپلا، بايا ئۆيىنى سورىغانتىلە، شۇنداقمۇ؟ مانا مەن مۇشۇ بىر قاپاق سۇنى ئەكىرىمەن - دە، قازانغا قويۇپ بېرىپ، بالىلارغا يارما قاينىتاچ تۇرۇڭلار، دەپ چىقىمەن. خالقۇشنىڭ خوتۇنى ھازىر قارىغۇ بولۇپ قالدى، شۇ تولا يىغلاپ دېسىلە. ھازىر ئىككى چوڭ بالىسى ئۇنى تاشلاپ، بىر ياققا قاچتى، كىچىك ئوغلى يېتىلەيدۇ، تىلەمچىلىك قىلىدۇ. . . مانا ھازىرلا چىقىمەن! — چوكان سۆزلىگەنچە، قاپاقنى يۇدۇپ، توغرا قلار ئارىسىغا كىرىپ كەتتى. سېلىمىخانىنىڭ كۆز ياشلىرى يۈزلىرىنى يۇيغانىدى. نەفىسە بولسا، تېخىچە توختىماي قاۋاۋاتقان ئىتلاردىن قورقۇپ، بېشىنى سېلىمىخانىنىڭ قولتۇقىغا تىقىۋالغانىدى.

2

— نېمە، سارە ئۆلۈپ كەتتىما؟ — سارەمنىڭ تاغىسىنىڭ مەينىساخان ئىسىملىك ئايالى كىردىن قاپقارا پارقىراپ كەتكەن قۇراق تەكىيىدىن بېشىنى سەل كۆتۈرۈپ، زەئىب ئاۋازدا سۆزلىدى. ئۇنىڭ سۆزىنى يېقىن ئولتۇرغان سېلىمىخان يېرىم - يارتا ئاڭلاپ، چۈشىنەلمەي، پەرەز قىلىۋالدى. نەفىسە قورقۇنچتا، بۇ ئايالغا قاراشقا پېتىنالماي، سېلىمىخانىنىڭ پوكىنىغا چاپلىشىۋالغانىدى. ئايال تىتىلىپ مازلىرى چىقىپ قالغان سەگەز يوتقاندا، يەنە بىر ئالتە - يەتتە ياشلاردىكى يۈزلىرى قاپقارا بالا بىلەن ياتاتتى. ئۇينىڭ ئىچىدىن سېسىق تەر ھەم تەرەت پۇرىقى كېلەتتى، ئوچاق بېشىدىكى ياغاچ ئاياق ۋە بىر بېشى يېرىلىپ كەتكەن

كاساڭدا، چۈنىلەر غۇڭۇلداپ ئوچۇشۇپ يۇروشىدۇ. ئۆي ئىچى شۇنچىلىك قاراڭغۇ ھەم زەي، توروسنى كۆرگىلى بولمايدۇ. شالاقلاپ كەتكەن ئىشىك شاللىرى ھەم ئەسكى ماز بىلەن يېپىپ قويۇلغان توڭلوكتىن ئازغىنا شولا چۈشىدۇ. ئايالنىڭ چاچلىرى چىگىشلىشىپ، خودىدى ئوچاق ئالدىغا دۆۋىلەنگەن پاخالدەك سالـ ۋاراپ تورىدۇ. كۆزلىرى نۇرسىز، قېتىپ قالغان ھالەتتە، يا- شاڭغىراپ تورىدۇ. جانسىز كىرپىكلىرى پوتونلەي چاپاق ئارىسـ دا قالغان، مەڭز سۆڭىكى ئورۇق ئىنەكىنىڭ سۆڭگىچىدەك چوقـ چايغان، قوۋۇزى ئىچىگە سۈمۈرۈلگەن، قىسقىسى، تىرىك مور- دىغا ئايلانغانىدى. ئۇ ئاغزىنى تەستە مىدىرلاتتى:

— ھەممىسى ئۆلۈپ تۈگىدى... مەن بىلەن ماۋۇ ئىتتىنىڭ كۈچىكى ئىككىمىز سۆرىلىپ يۈرىمىز... بىزمۇ پات - يېقىندا ئۆلۈپ تۈگەيمىز... مېنىڭ كۆزۈم يوق، مەن قاراڭغۇ زۇلمەت ئىچىدە ياشايمەن، ماۋۇ يېتىم ئوغلۇم بولمىغان بولسا، بىز ئاللىقاچان ئۆلۈپ تۈگەيتتۇق، ئاچلىقتىن ئۆلۈپ تۈگەيتتۇق... مېنىڭ مۇشۇ شۇمتىكمىدىن باشقا ھېچ نەرسەم يوق. سارە مېنى ئۇنتۇپ كەتكەن... مەن ئۇنىڭدىن خاپا بولمايمەن. چۈنكى، مەن ئۇنى دائىم ئۆلگۈدەك دۇمبالايتتىم. ئۇ مەندىن بالدۇر كېتىپتۇ... ياخشى قىز ئىدى. بۇ دۇنيادا، ياخشىلار ئۆلۈپ تۈگەپ، ئەسكىلەر مۇشۇنداق ئىتنىڭ تاپىدەك سوزۇلۇپ قالىدىغان گەپ ئىكەن!... ماڭا بېرىدىغان ئىنسان يوق، تېپىپ يەي دېسەممۇ قۇربىم يەتمەيدۇ. ماڭا ئىچ ئاغرىتمىدىغان ئادەم بۇ زېمىنده يوق... خەقتىن خاپا بولغىلى بولمايدۇ. ئۆزىنىڭ قورسقىنى تويدۇرالماي، ئۆزىنىڭ مۇسۇلمان ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ، ھالال بولامدۇ، ھارام بولامدۇ، گالدىن ئۆتكەنىڭ ھەممىسىنى يەۋېرىدۇ. ئەسلى ئۇلارمۇ يېمەيـ دۇ، قورساق يامان ئوغرى ئىكەن، ماڭسا ئالدىدا، ياتسا ئوستىـ دە... جان ساقلاش ئۈچۈن يېيىشكە مەجبۇر... بۇنداق تۇـ رۇپ، كارناي ياغلىغلى ياغ يوق، سۇناي ياغلىغلى ياغ نەدە تۇرۇپـ

تۇ؟ دېگەندەك بىر گەپ... مۇشۇ بالام مېنى يېتىلەپ ئالدىمدا ماڭىدۇ، مەن تىلەيمەن، ئادەت بويىچە چاشگاھغىچە تىلىسەك، بىر قېتىم قورساق تويغۇدەك نەرسىنى ئاران تاپىمىز. چاشگاھدىن كېيىن، خەقنىڭ ئىشىكىگە بارسا، نان بېرىش تۈگۈل، تىللاپ ھەيدەيدۇ. بۇگۈن ئۇچ كۈن بولدى، مىجەزىم قوداڭشىپ، تۇرغۇدەك مادارىم يوق، تىلەمچىلىككە چىقالماي، ئاچ ياتىمىز، ئەمدى ئۆلىدىغان بولدۇم دەپ خوش بولسام، جان چىقمايۋاتىدۇ... جانمۇ چىڭ نېمە ئىكەن، ئىنسانىنىڭ جېنى ئىتنىڭ جېنىدىنمۇ چىڭ ئىكەن! ئاڭلاۋاتامسىز، ئۇچ كۈندىن بۇيان، ئاغزىمىزغا گىياھ سالمىدۇق. ئاۋۇال يەيدىغان نەرسىگىز بولسا بېرىڭ! سارە يېنىمدا بولغان بولسا، ئوغرىلىق قىلىپ، ياق، ئۇ چىرايلىقنى ئوغرىلىققىمۇ سالمايتتىم، مەن ئۆمرۈمدە ئۇنداق چىرايلىق قىز كۆرمىدىم... يىگىتلەرنىڭ كۆڭلىنى خۇش قىلىپ، نان تېپىپ بەرگەن بولاتتى، ئاچ قالمايتتىم. نەدىن كەلدى بىر تاپىنى تۆشۈك قەشقەرلىك!... ئۇنىڭ بېشىنى ئايلاندۇرۇپ ئېلىۋالدى. مەن ئۇنى ياتلىق قىلمايتتىم، نان تاپقىلى سالاتتىم... ھە، ئۇنىڭ قىزىمۇ چىرايلىقمۇ؟... ۋاي، مېنىڭ ماغدۇرۇم قالمىدى، نان بارمۇ؟... ۋايىيەي... ۋاي، ئىتنىڭ جېنى، نېمىگە تارتىشىدىغانسەن؟ مۇشۇ كۈننى كۆرگىلىمۇ؟... چىرايلىق ئاياللار بۇزۇلۇپ كەتتى... ھەممىسى قورساق ئۈچۈن... بىر توغرام نان ئۈچۈن! تېنى بارلار... كادىرلارغا بىر نان ئۈچۈن، قىز بېشىدا... قوناقلىقتا... كېۋەزلىكتە... كۆك يانتاق تۆۋىدە... موككىدە ياتىدۇ... بېچارىلەر... نېمە ئىلاج؟... ئەرلىرى ھاشاردا... بالىلىرىنى باقمىسا بولامدۇ؟ ئاچلىقتىن ئۆلىدۇ... ئادەملەرنىڭ ھەممىسى ئوغرى بولۇپ كەتتى... ۋايىيەي... نان...

سېلىمخان خورجۇندىن سېرىق قوناقنىڭ نېمىدىن بىرنى چىقىرىپ:

— مانا نان، نان يەڭ ئاچا! — دەپ تەڭلىدى.
— قېنى... قېنى... نان قېنى... سىزنى خىزىر ئەۋەتتىمۇ؟... خۇدايىمغا ئازارىم يەتتىمۇ؟

ئۇ قوللىرىنى ھەر تەرەپكە سوزۇپ، نانىنى ئېلىپ بولغۇچە، ئۇنىڭ يېنىدا يانقان ئوغۇل كاپ قىلىپ ئېلىپ، ئېچىرقىغان ھالدا يالماپ يۇتۇشقا باشلىدى. سېلىمخان يەنە بىر زاغرىنى ئېلىپ، مەينىساخاننىڭ قولىغا تۇنقۇزدى، ئانا ـ بالا ئىككىيلەن نانىنىڭ بىر تال ئۇۋىقىنىمۇ چۇشۇرۇۋەتمەسلىك ئۈچۈن، دۈم يانقان ھالدا، چاڭگىلىدا چىڭ سقىمداپ، يالماپ يۇتۇشقا باشلىدى... سېلىمخاننىڭ كۆزلىرى ياشقا تولۇپ، بۇرنى ئېچىشىپ كەتتى. كۆزىنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە، ئانا ـ بالا نانىنى يەپ تۈگىتىپ، تاماقلىرىغا چاپلىشىپ قالغانلىرىنى شوراشقا باشلىدى. بالا ئورنىدىن چىقتى. ئۇ قىپيالىڭاچ ئىدى. ئۇ، ئاستىغا كۆرپىگە چۇشۇپ كەتكەن نان ئۇۋاقلىرىنى بىردىن ئېلىپ ئاغزىغا سېلىشقا باشلىدى، مەينىساخان سەل جانلىنىپ، يەنە سۆزلەشكە باشلىدى:

— خېنىم، خۇدا ئۆمۈرلىرىنى ئۇزۇن قىلسۇن! چىققان دۆڭلىرىنى ئېگىز، دۆلەتلىرىنى زىيادە قىلسۇن... كۈل ئالسىلا، توپا ئالسىلا ئالتۇن بولغاي. دۇنيا شۇنچىۋالا بۇاپا بولسىمۇ، ئادەم يەنە مۇشۇ دۇنياغا تويمايدىكەن... خۇدا مەندەك ئاجىزنى يوقلىغانلىرى ئۈچۈن، دوزاخ ئازابىغا — مەندەك كۇنگە قالمىغايلا! خېنىم، سىلى بايا نەفسەنى مۇشۇ يەردە، مېنىڭ يېنىمدا قويۇپ كەتكىلى كەلدىم دەيلا، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق ئاچا، سىلىگە تاپشۇراي دەپ ئەكەلدىم.

مەينىساخان بىرئاز جىممىدە ئولتۇرۇپ قالغاندىن كېيىن، بىر ئۇلۇق ـ كىچىك تىنىپ:

— مېنىڭ ھالى ـ كۇنۇم مۇشۇ. بۇگۈن سىلى نان بېرىپ سەل تىرىلىپ قالغىنىم بىلەن، ئەتە ـ ئۆگۈن ماڭا كىم نان بېرىدۇ؟ كىم مېنى يوقلايدۇ؟ مەن ئۆلسەمەن، نېمىدەپ بۇ قىزىم-

نى ماڭا بېرىلا؟ ئەلۋەتتە سارەم بىلەن تۇز - تاغام يېيىشكەن، بىر - بىرىگىلارنىڭ ھال - مۇڭىغا يېتىشكەندىكىن، قازانلىرىنىڭ چۆرىسىدە، ئاشقان - تاشقانىنى يەپ، چوڭ بولۇپ قالسا، بۇنىڭ- دىن يانمىسا، خۇدادىن يانار. ھېچ بولمىسا، قېرىپ - چىرىگەن- دە، ئۆلگەندە بولسىمۇ، ئانام ئىدى دەپ يىغلاپ قويسا، روھلىرى- غا ئاتاپ دۇئا قىلىپ قويسىمۇ ھېساب ئەمەسمۇ؟ بۇ بالا مەن بىلەن تۇرسا چوقۇم ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كېتىدۇ، قىساسى بولۇپ قالىدۇ، — دېدى.

سېلىمخان گېپىنى قەيەردىن باشلىشىنى بىلمەي، بىر ھازا يەرگە قاراپ ئولتۇرغاندىن كېيىن:

— سىلى دېمىسىلىمۇ بۇنداق ئالتۇندەك قىزنى باقماي قال- مايتتىم. بۇرۇنلا مېنىڭ مۇشۇنداق قىزىم ياكى ھېچ بولمىسا نەۋرەم بولسا دەپ ئارزۇسىنى يەيتتىم. ھونۇق - ھوناققا كەلمە- دى. يولدىشىم ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىغا ئەكىتىلگىلى ئۇچ يىل بولدى. ئۆلۈك - تىرىكلىكىدىن خەۋەرسىزمەن. مەن بولسام، نازارەت ئاستىدا، دوختۇرخانىدا تازىلىق قىلىۋاتاتتىم. ئالدىنقى كۈنى كېچە تۈيۇقسىز دوختۇرخانىنىڭ دورا ئامبىرىغا ئوت كېتىپ، ھەممىسى پارتلاپ كۆيۈپ تۈگىدى. يەتتە ئادەم ئۆلۈپتۇ. شۇ يەردىلا، ئۇچ ئادەمنى قولغا ئالدى، تەكشۈرۈۋاتە- دۇ. ئۆزۈممۇ ئۇقمۇدۇم، ئاڭلىسام، بۇنىڭ جاۋابكارلىقى ماڭا- مۇ كېلىدىكەن. مۇشۇ بىر - ئىككى كۈن ئىچىدە، مەنمۇ بۇ يورۇق دۇنيادىن قاراڭغۇ كامىرغا كىرىپ كېتىدىغاندەك تۇرە- مەن. شۇڭا، مۇشۇنچىلىك ۋاقتىمدا، بۇ قىزىمنى سىلىگە تاپشۇ- راي دەپ كېلىشىم... ھەرقاچان، بۇ چاغقا مېنى ئىزدەپ بارمە- غان يېرى قالمىغاندۇر؟ نېمە بولۇشۇمنى خۇدا بىلىدۇ... ئاللا سالامەت قىلىپ، نېسىپ بولسا، ئۆلمىسەك، يەنە كۆرۈشەرمىز. يارانقان خۇدا بىزنى بىر يولغا سالار... ئەگەر خۇدايىم ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ بېرىپ، مۇشۇ كۈنۈمنى يەنە بەرسە، بۇ قىزىمە-

نى نان تىلەپ يېرىپ بولسىمۇ، ئۆزۈم باقمەن، ئىلاجىم يوق...
سېلىمىخان سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، ئۆزىنى توختىتىۋالالماي، ھۆمۈدەپ يىغلاپ كەتتى. نەفسەمۇ سېلىمىخانغا چىڭ چاپلىشىپ، يىغلاپ كەتتى. مەينىساخان ئاغزىنى كامارداپ ئېچىپ قاراپلا قالدى، ئۇنىڭ كۆزلىرى مىدىرلىمايتتى. ھېچقانداق ھېسسىيات ئىپادىسى كۆرۈنمەيتتى. ئۇنىڭ ئاغزى مىدىرلىغاندەك قىلدىيۇ، ھېچقانداق گەپ چىقمىدى. چىقتى دېگەندەمۇ، ھېچ نەرسىنى چۈشەنگىلى بولمىدى. ئاخىرى، ئۇ ئاۋازىنى چىقىرىپ سۆزلىدى. ئۇنىڭ ئاۋازى بوغۇق چىقتى.
— ۋاي ئاللا، بۇ خاپىلىق بىزنىڭ مۇشۇ سەھرايى قىيامەتتە بار دېسەم، ئاشۇ ئوقۇغان ئادەملەر ئارىسىدىمۇ باركىنا؟... ۋاي ئۆلگۈرلەر... بەتنىيەت كاپىرلار... ئۇنداق بولسا بوپتۇ... بۇ قىزغا خۇدايىمنىڭ ئاتىغان بىر كۈنى باردۇر. بۇ ئىككىسى بىلەن، ئاچ قالساقمۇ ئۆلمەسمىز، ئۆلسەك، خۇدانىڭ جېنى، ئۆزى بەرگەن، ئۆزى ئالىدۇ... بۇمۇ ئاللانىڭ بەندىلىرىگە كۆرسىتىدىغان ئالامىتى ئوخشايدۇ. بۇنىڭغىمۇ شۈكرى! كىمنىڭ ئەزىزلىرى كىمنىڭ ئالدىدا خار بولماپتۇ، دېگەن شۇ... ۋاي ئاللا، كۆزۈم ئوچۇق بولغان بولسا، سىلىنى بىر كۆرۈۋالغان بولسام... ئەڭ ئاۋۋال كۆزۈمدىن خەۋەر بەردى... مېنىڭمۇ ۋاقتىم ئاز... قانداق قىلىمىز؟ بىزدىن كېيىن قالسا، بېشى باش، پاقالچىقى تاش بولار...
كەچ پېشىنگىچە، سېلىمىخان كۆرۈنۈشىدىن يېشى ئاتمىشىتىن ئاشقاندەك كۆرۈندىغان، ئەمەلىيەتتە بولسا ئەمدى قىزىقىتىن ھالقىغان مەينىساخاننىڭ باش - كۆزىنى يۇيۇپ - تاراپ، ئۆزى خۇرجۇندا ئەكەلگەن سېرىق قوناقنىڭ يېرىم چارەك ئۇنىدا ئاۋۋال قىزىل بۇغداچ قۇلاقلىرىنى پۈتاپ كىرىپ، مونەك ئېتىپ بەردى، كېيىن نان يېقىپ بەردى، نەفسە ناھايىتى كەم سۆز، چىرايى مىسكىن، ناھايىتى قورقۇنچاق ئىدى. ئۇ سېلىمىخان

ئوچاق بېشىغا بارسا، ئوچاق بېشىغا، تۆشۈككە بارسا، تۆشۈككە بېرىپ، ئۇنىڭ پېشىدىن زادىلا ئاجرىمىدى. ئۇ بۇ يەردىكى ھەممە نەرسىگە شۇنچىلىك ياتسىراپ قارايتتىكى، سېلىمىخاندىن بىرقە- دەم ئايرىلسا، ھىلى ماۋۇ تورۇسنىڭ ياغاچلىرى قىسماقتەك ئېگىلىپ، يېكەن قومۇشلار ساڭگىلاپ شىلدىرلاپ توپا چۈشۈپ تۇرىدىغان ئىستىن قارايغان تورۇسى بېسىپ چۈشىدىغاندەك، ھېلى ئاۋۇ قاراڭغۇ بۇلۇڭدىن قانداقتۇر بىر بەتبەشىرە مەخلۇق سەكرەپ چىقىپ، يالماپ يۇتىدىغاندەك، ھېلى ئاۋۇ ھەرخىل قورقۇنچلۇق ئاۋازلار ئۇزۇلمەي ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان سۇرلۇك قومۇشلۇقتىن ئانسى ئېيتىپ بەرگەن چۆچەكتىكى كۆزلىرى پىيالىدەك، ئاغزى داڭقاندەك، ئارقا تەرىپى كوكتەي ئالۋاستى چىقىپ، ئۇنىڭ گېلىدىن بوغۇپلا، ئۆزىنىڭ خالتىسىغا سېلىۋې- تىدىغاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇ مەينىسىاخانغا قاراشقىمۇ جۈرئەت قە- لالماي قالدى. ئۇ بىر قېتىم: «قېنى، سەن مېنىڭ كىچىك سارەم؟» دەپ قۇچىقىنى ئېچىپ، ھەر تەرەپكە تەلپۈنۈۋىدى، شۇئان چىرقىراپ يىغلاپ كەتتى. سېلىمىخان ئۇنى شۇنچە پەپە- لەپ ئالداپمۇ، مەينىسىاخاننىڭ قۇچىقىغا بېرىش تۇگۈل، ئۇنىڭغا قاراشقىمۇ كۆندۈرەلمەي، ئىچى سىيرىلدى... قەلبىنى ئاچچىق بىر سېزىم چۈلغىدى، جىلە بولدى، يەنە جىمىپ چوكۈر خىيالغا چۆمدى. نەفىسە ھەدەپ ئۆكسۈپ - ئۆكسۈپ يىغلايتتى. ھەر قېتىم كۈچەپ يىغلىغاندا، يۈرەكنى ئېچىشتۇرۇپ: «ۋاي ئانا، قېنى سەن ئانا، قېنى سەن، مەن قورقۇۋاتىمەن، مېنىڭ قورق- قۇم كېلىپ كەتتى... سەن قەيەردە؟» دەپ بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىراپ يىغلايتتى. سېلىمىخان ئۇنى باغرىغا بېسىپ، يىغلاپ كەتتى: «ۋاي بالام، ئوماق قوزام، مانا مەن ئاناڭ... ئاناڭ سېنى تاشلىمايدۇ... سېنى ھەرگىز يالغۇز قويمايدۇ... قورقمىغىن، مەن سېنىڭ يېنىڭدا... مەن سېنى ھەرگىز يالغۇز تاشلىمايمەن... بىراق... ۋاي، ئاللا... ھېچقانچە بولسىمۇ رەھ-

مىڭ كەلمەسمۇ؟ مۇشۇ نارەسىدىگە رەھىمىڭ كەلمەسمۇ؟ . . . ئەي، يالماۋۇز دۇنيا. . . ھەرقانچە باغرىڭ تاش بولسىمۇ، ماۋۇ نارەسىدىنىڭ نىداسىنى ئاڭلىمامدىغانسەن؟ ئۇ ئاللا ئاتا قىلغان بار ئاۋازى بىلەن، ئانىسىنى چاقىرىۋاتىدۇ. . . ئۇنىڭ گۆدەك قەلبى ئۈچۈن، ئۇنىڭغا ئانا كېرەك! شۇ بىچارە بالىنىڭ نالىسى ئۈچۈن بولسىمۇ، مېنى پالاكەت ئازگىلىدىن چىقارغىن، تۆھمەتخورلارنىڭ سېھرىي جادۇسىنى پارە - پارە قىلغىن، چاۋسىنى چىنقا يېيىپ، شەرمەندە قىلغىن! . . . » سېلىمىخاننىڭ قۇچىقىدا قاتتىق يىغلاپ تېلىقىپ ھارغان نەفسە يىغلاپ - يىغلاپ ئۇخلاپ قالدى. ئۇ شۇنچىلىك ئورۇق ھەم يۈمران ئىدىكى، ئاق بەدەنلىرىنىڭ ھەممە يېرىدىن سۆڭەك كۆرۈنەتتى. نەفسە تولۇق ئۇخلىغاندىن كېيىن، سېلىمىخان ئۇنى ئەسكى - تۈسكىلەر ئارىسىدىن ئەپچىل ئورۇن راسلاپ ياتقۇزۇپ قويۇپ، ئۇنىڭ بېشىدا بىر ھازا چوڭقۇر خىيال سۈرۈپ ئولتۇردى، ئارىدا، بىرقانچە قېتىم ئۇنسىز يىغىلىۋالدى. مەينىساخان خېلىلا روھلىنىپ قالغاندى، نەفسەنىڭ يىغىسىدىن كېيىن، ئۇ جىممىدە يېتىپ قالدى. ئۇ خۇددى ئۆلۈكتەك قېتىپ ياتاتتى. . . سېلىمىخان مەينىساخاننى پاكىز يۇيۇپ، ياساپ تارانداردى، ئۇ خېلى ئادەم ئىسكەتكە كىردى، ئۇنىڭ ئوغلىنى مۇ يۇيۇندۇردى، مەينىساخانغا نەفسەنى قانداق قىلىپ بولمىسۇن ئۆزىگە كۆندۈرۈپ ئەمەك قىلىشىنى قايتا - قايتا تاپىلاپ، يېنىدىكى ئون سوم پۇلنى ئۇنىڭغا قالدۇرۇپ، نەفسەنىڭ ئۇخلىغان پۇرسىتىدە خوشلاشتى. ئۇ ئىشىكتىن چىقىش ئالدىدا، ئۆزىنى زادىلا توختىتىۋالالمىدى، ئاۋازىنى چىقىرىپ سالماسلىق ئۈچۈن، ياغلىقىنىڭ ئۇچىنى قاتتىق چىشلىۋالدى. ئىشىككە باردى، بىر پۇتىنى بوسۇغىدىن ئالدىيۇ، يەنە ئارقىغا قايتتى. خاتىرجەم ئۇخلاۋاتقان نەفسەنى سۆيمەك بولۇپ، ئاغزىنى نەچچە قېتىم ئاپاردى، ئەمما سۆيمىدى، يەنە كۆزىنى چىڭ يۇمۇپ، ئىشىككە ماڭدى، يەنە قايتتى. يەنە باردى، يەنە قايتتى. . . ئاخىر ئىشىكىگە

مىنىپ، قومۇشلۇق ئارىسىدىكى چىغىر يولغا چۈشكەندە، كۈن قۇملۇق ئۈستىگە ئولتۇرماقتا ئىدى. كەچكى كۈننىڭ نۇرى ئالـ ـدىدىكى يوپۇرماقلارنى قىزارتىۋەتكەنىدى. ئۇنىڭ يۈرىكى ئارقـ ـىسىغا تارتىشماقتا، قاتتىق سوقماقتا... قومۇش «شىرىق» قىلـ ـسا ياكى ئېشەك پۈشقۇرسا، يۈرىكى ئېغىپ ئارقىغا قارايدۇ. هېلى نەفسىنىڭ يىغلىغان ئاۋازى كېلىدىغاندەك، هېلى، «ئانا... ئانا... مېنى تاشلاپ كەتمە، مېنى ئالغاچ كەت...» دەپ، قومۇشلار ئارىسىدا يىغلاپ، يىقىلىپ ـ قوپۇپ يۈگۈرۈپ كېلىدىـ ـغاندەك تۇيۇلاتتى... ئاخىرى ئۇ ئۆي بىپايان قومۇشلار ئارىسىدا كۆرۈنمەي قالدى.

VI باب

1

— ۋاي يېتىم ئوغلاق جىن، مەن ساڭا نەچچە قېتىم دېدىم، ماۋۇ بالا گىلەم ئۇستىنى نېمە قىلىۋېتىپتۇ ـ ھە؟ مەن سېنىڭ قۇلىقىڭنى ئوبدان سوزۇپ، ياكى گەپ ئاڭلايدىغان قىلىمەن، ياكى يۇلۇۋالىمەن. يېڭى كەلگەن ۋاقتىڭدا، پىت بېسىپ ئۆلەي دەپ قاپتىكەنسەن، مانا ئەمدى توڭرىلىرىڭ ئېرىپ، پىتتىن قۇتۇلۇپ، ئادەم سىياقىغا كىرىپ قالدىڭ، گەپ ئاڭلىماس بولـ دۇڭ ـ ھە؟ خەپ توختاپ تۇر، مەن سېنى...

بالىنىڭ لاتىلىرىنى يۇيۇۋاتقان نەفىسە ئىچكىرىكى ئۆيدىن ئېتىلىپ چىققان قارىيخاننىڭ غەزەپلىك ئەپتىدىن قورقۇپ، دىر ـ دىر تىترەپ كەتتى، ئۇ ئورنىدىن دەس تۇرديۇ، لاغىلداپ تىترەپ، بىر ياقتا، مەسلەن، تالاغا قېچىشقا جۇرئەت قىلالمىدى. قاچسـلا، بۇ ئۆيدىن چىقىپ كەتكىنى ھېساب بولۇپ قېلىپ، كوچىدا قېلىشتىن قورقاتتى. مانا ئۇ ھازىر ئون بىر ياشقا كىرگەن بولۇپ، بويلىرى خېلىلا ئۆسۈپ، يۈمىلاق ئاق يۈزلىرى سەل سوزۇلغان، سۇلغۇن سېرىق يۈزلىرىگە ئەت قونۇپ، مەڭزىلىرى خېلى قىزارغان... مانا ماۋۇ قارىيخان دېگەن ئايال ئېيتقاندەك، ئادەم سىياقىغا ئەمەس، خېلى گۇزەل سىياقتا كىرگەندى. قاـ رىيخان يۈزىنىڭ ئۆڭى تېگى ـ تەكتىدىن كۆك، پېشانە، يۈزلـ رىدە يىلان قاسرىقىدەك ئالا ـ پاساق بولۇپ قارا داغ توختاپ قالغان، يۈزىنى، تۇمشۇقلىرى ئۇستىنى پۈتۈنلەي قارا سەپكۇن باسقان، سائىتىگە نەچچە قېتىم سۈرتىدىغان نەرسىلىرىنى سۈر-

توپ، يۇزىنى ئاقلاپ تۇرىدىغان، پاكار، ساغرىسى لاپچىيىپ، ئېغىناقلاپ ماڭىدىغان ئايال. كۆزلىرى ھەر ھالدا قارا بولسىمۇ، خۇددى پاقا تېشىۋەتكەن قارا كۆكچى قوغۇنىنىڭ بۇرنىدەك كۆرۈنىدۇ. قاشلىرى سۇيۇق بولغانلىقتىن ئۇستىگە، ئايالالارغا خاس ئەمەس. تازا قۇيۇپ قويغان ئەرنىڭكىدەك كەڭرى، سۇيۇق. شۇڭا، دائىم دېگۈدەك، يۇقىرى ـ تۆۋەن قاشلىرىنى يۇلۇپ، ئىنچىكە قىلماقچى بولىدۇ، يەنى كۆڭلىدىكىدەك قاش چىقىرىدۇ. ئۇنىڭ ئېرى مۇشۇ گۈڭشې سودا كوپېراتىپىنىڭ بوغالتىرى بولۇپ، تۇل خوتۇنىنىڭ بادىكىدەك تازا قورساق سالغان، قارا چوقۇر بىرنېمە. يۇقىرىغا خۇشامەت، تۆۋەنگە ھەيۋە قىلىش مۇناسىۋىتىگە تازا پىشقان كونا تاز بولۇپ، تازلىرى ساقايغان بولسىمۇ، ئىزى قالغان، يەنى، تۈكسىز مىس بېشى دائىم ماي تەپچىرەپ پارقىراپ تۇرىدۇ. گەدىنى قېرى بۇقىنىڭ بوينىدەك تۇرۇلۇپ، سالۋاراپ تۇرىدۇ. ماڭسا، ئېغى بىر گەز تامبىلىنى ئۈستۈن قىلىش بىلەن، گەپ قىلسا، دائىم شىلدىكلەپ تۇرىدىغان بۇرنىنى تارتىش بىلەن ئاۋارە... ئۇنىڭ يەنە بىر باشقا ئادەملەردىن پەرقى شۇكى — گەپ قىلسا، ساقلىغا تۈكۈرۈپ، «ئاندىنزە، ئاندىنزىگە» دېگەن سۆزىنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدۇ. مانا بۇ كىشىنىڭ ئىسمى پازىل، مۇشۇ زامانىنىڭ تىلى بىلەن ئېيتقاندا، ئۇ كىشىلەر ئارىسىدا، ئالدىدا ھېچىيىش، تەزىم بىلەن، كەينىدە ھومەيىپ، ئېچىدە تىللاش بىلەن ئىناۋەت تاپقان. ئۇنىڭ قولىدىن مۇشۇ گۈڭشېنى تەمىنلەيدىغان، مۇشۇ گۈڭشېنىڭ ئادەملىرىنى تەمىنلەيدىغان ھەممە نەرسە چىقىدۇ. ھەممە نەرسە ئۇنىڭ قولىدىكى ئەلگەكتىن ئۆتىدىغان بولغاچقا، بۇ كىچىككىنە يۇرتنىڭ خاقانلىرىمۇ، گادايلىرىمۇ ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ ـ كېتىپ تۇرىدۇ... مانا بۇ كېلىپ ـ كېتىشلەر پۇتۇنلەي قاقتى ـ سوقتى يولى بىلەن بولىدۇ. بۇنىڭغا پازىل پىشىپ كەتكەن. كىشىلەر ئۇنى كۆرسە، پۇكلىنىپ تەزىم بىلەن، ئانىسىنى ئىمىپ پاقلان

بولغان بوۋاقنىڭ قولىدەك بوغۇم - بوغۇم گۆشلۈك قولىنى تاۋاپ قىلىپ كۆرۈشىدۇ: «ۋاي پازىل چوڭ، ئەسسالامۇئەلەيكۇم، قېنى كەلسىلە!» ئۇ، بۇنداق سۆزلەرنى تاڭ سەھەردىن تارتىپ ئېغىر ياتقۇغىچە نەچچە قېتىم ئاڭلاپ، قۇلاقلىرى ئېتىلىپ كەتكۈدەك چۆڭۈلداپ كېتىدۇ. شۇڭا، خۇددى بالىسى نېمىنى كۆرسە، شۇنىڭ غەلۋىسىنى قىلسا، قۇلاق سالمىغان كىشىدەك، پەرۋاسىز كېتىۋېرىدۇ. سالام قىلغانلار بولسا، ئۇ ئالدىدىن ئۇدۇل ئۆتۈپ بولغۇچە پۈكلىنىپ، ھەرخىل شەكىلدە ھېجىيىپ تۇرۇشىدۇ. ئالدىدىن ئۆتۈپ بەش قەدەم ماڭغاندىن كېيىن، كۈلكىسى ئۆچۈپ: «ھۆ چۆيۈن باش تاز، سەن پازىل خىڭرىق، پازىل تۆكۈرۈك، بۇنىڭ ھالىنى تېخى!» دەپ ئىچىدە مىڭىنى تىللايدۇ. «پازىل چوڭ»، كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭ ئالدىدا ئاتايدىغان تىلى بويىچە ئاتايلى، ئەسلى ئاتا - ئانىسىدىن يېتىم قېلىپ، ئىتتىنىڭ كۆنىنى كۆرۈپ، ئەتراپتىكى ماخوسىدا، قىشتا ساماندا، تېزەكتە ئوت قالاپ ئىسسىنىپ، يازدا يامغۇردا تونۇردا پاناھلىنىپ چوڭ بولغان، تاز يېرىكلىرى ئېقىپ تۇرىدىغان، يۇقۇپ قالىدۇ دەپ، ھېچكىم ئىشىكىگە يېقىن يولاتمايدىغان ھالدا چوڭ بولغانىدى. كېيىن، كەچ كۈرستا ئوقۇپ ساۋاتلىق بولدى، خېتى چىرايلىق بولغىنى ئۈچۈن، ئەزالار ئۇنى ناھىيىدىكى يېرىم يىلىلىق بوغالتىر تەربىيىلەش كۇرسىغا قول كۆتۈرۈپ سايلاپ، ئەۋەتىپ بەردى. ئۇ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئەتراپتىكى نوموۇر قويىدىغان بوغالتىرى بولدى، ئۇنىڭ نوموۇر قويۇشى ئەزالارنىڭ، كادىرلارنىڭ كۆڭلىگە يېقىپ قېلىپ، دادۇي بوغالتىرى بولدى، بۇ چاغدا، ئۇ يىگىرمە بەش ياشتا ئىدى. ھالا بۇگۈنگە كەلگەندە، ئۇزىدىن بەش ياش چوڭ قارىيخانغا ئاشىق بىقارار بولۇپ، ئۇنى گاچا ئېرىدىن ئازدۇرۇپ، كىشىلەرنىڭ توقا - لەنەتلىرىگە قارىماي، نىكاھىغا ئالدى. بۇ قېتىقى يامان خوتۇننىڭ ئايىقى يارىشىمىدى، ئۇزۇنغا قالماي، ئۇنىڭ ھېساباتى كەم چىقىپ، خىيانەت-

چى بولۇپ، يېرىم چارەكلىك كەتمەن بىلەن كۆنلۈكچى خوتۇننىڭ ئازابىغا قالدى. كۆندۈزى ئېتىزغا چىقسا، ئېغىر ئەمگەكتىن مۈكچىيىپ ئاران ئۆيگە كىرسە، ئاخشىمى خوتۇنىنىڭ: «ئۇنىڭغا قارىدىڭىيا، بۇنىڭغا سالام قىلدىڭىيا، پالانى ساڭا گەپ قىلۇاتىدۇ، پالانى خوتۇن ساڭا گەپ قىلدىيا؟» دەپ، كېچىچە سوراق - سوئال قىلىشىغا ئۇچراپ، جەڭگە - جېدەل بىلەن ئۇيقۇسىز قېلىپ، ئەسكى خوتۇننىڭ ئازابىدىن ھەۋلى مونەكتەك قورۇلۇپ قالىدى. ئۇ پات - پات ئۇلۇق - كىچىك تىنىپ: «تۇف... تۇف... باشتىن كەلمىگەن تەلەي... ئاندىنىزگە تۇف!» دەپ، ئۆزىگە ئۆزى دەرد تۆكىدۇ، تەسەللى بېرىدۇ. بۇ ئازابلار ئاز دېگەندەك، شۇنداق ئېتىزغا چىقسا، ئۇنى قەستەن مازاق قىلىپ، ئايالى بىلەن جېدەلگە سېلىپ تاماشا كۆرىدىغان ساپ - ساپچى ئاياللار ئۇنىڭغا تازا مەيدىسىنى قويۇرۇپ تۇرۇپ، ئەركىلەپ چاقچاق قىلىشىدۇ. ئېغىزلىرىنى تۇتۇپ، تېلىقىپ كۈلۈشىدۇ. ئايالى بولسا شۇئان ئۇنىڭ ياقىسىدىن ئالىدۇ. يۈزلىرىنى تاتىلاپ، قېيما - چېيما قىلىدۇ، باشلىرىنى چىشلەپ يېغىر قىلىۋېتىدۇ. ئاندىن ئاۋۇ ئېلىنمىغان ئاياللارنى بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىراپ، تازا قاپساپ، چىرقىراپ تۇرۇپ تىللايدۇ، ئاپىرىپ ئاق يانتاقتا سۈۋاشقا، ئاۋۇ زەيكەش بويىدىكى كېسەكچىگە يېلىنىشقا بۇيرۇيدۇ. ئاياللار بۇ سېسقچىلىققا تېرىكمەيدۇ، ئەكسىچە، تېخىمۇ قاقاقلىشىپ كۈلۈشىدۇ... مانا بۇ، بۇ ئىككى ئەر - خوتۇننىڭ بىر كۈنى، ھاياتى... پازىل ئۆلۈۋاتقان بولدى، ھەممىدىن كېيىپ، دورا ئىچىش ئۇچۇن بوتۇلكىنى قولىغا ئالغاندا، بوينىغا سىرتماق سېلىش ئۇچۇن ئارغامچىنى ئالغاندا، سۇغا سەكرەش ئۇچۇن ياردا ئىنىڭ بېشىغا بارغاندا، جان ئۇنىڭ ئۇچۇن ھەممىدىن تاتلىق بولۇپ كېتىپ، بۇنىمۇ قىلالمىدى. ئاخىرى، بېرىپ ئەترەت چوڭلىرىنىڭ ئالدىدا ھۆكۈرەپ يىغلاپ تۇرۇپ، داد ئېيتتى. باشلىقلار ئۇنىڭ ھالىنى ئاڭلاپ، تازا كۆزلىرىدىن ياش چىققۇدەك قاقاقلىشىپ كۈلۈشۈپ

كەتتى ـ دە: «هە. . . پازىل چوڭ، ھەۋلى مونەك ئاداش، ئىلى تۇزۇك ئىمە ئىدىڭلار. . . ھاي دېسە ئۇنىماي، ئالتە ئەرگە تەگـ كەن خوتۇننى ئېلىپ، ھېسابلاتقىلار كەم چىقىپ، بىر توقۇناقتا مېنىپ، تاز كاللاڭلارنى قاشلاپ، ئېتىزلىققا چىقتىڭلار. . . مانا ئەمدى ئاھ. . . ۋاھ دەپ، غېرىپ ـ سەنەمدەك دوست تارتىشىپ ئالغان خوتۇنۇڭلارنى باشقۇرالماي، بىزگە ھال ئېيتتىڭلار، بىز بېرىپ ئۇرۇپ بېرەيلىمۇ ئۇنى! كۆز ئالدىڭلاردا نى ـ نى ئوبدان قىزلار سايىدەك ئەگىشىپ يۈرسە، كۆزۈڭلىگە كۆرۈنمىدى، ئەمـ دى بۇ ئىمىدىگەن گەپ؟» دېيىشتى. «ئۇنداق چىرايلىق قىزلار مېنى يارىتامدۇ؟» دەپ يىغلامسىراپ گۆلەيدى پازىل. كادىرلار تېخىمۇ قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى: «ۋاي پازىل چوڭ، راست دەيسەن، خەلق ئارىسىدا ، قوناق تاپساڭ غازغا بەر، قىزىڭ بولسا تازغا، دەيدىغان گەپ بار ئەمەسمۇ! ھەممە خەقنىڭ گېلى سېنىڭ ئالقىنىڭدا تۇرسا، ساڭا كىممۇ قىزىنى بەرمەسۇن؟ شۇ چاغدا، بىرمۇنچە كىشى بىزگە سېنى كۆيئوغۇل قىلىۋالساق دەپ نىيەت بىلدۈرۈپ، بىزنى مېھمان قىلىپ، بىرمۇنچە چىقىمدار بولغان، قىز ـ جۇۋانلارنىڭ مېغىز ـ تۆخۈملىرىنى سەن تاز كۆرمەي، بىز يېدۈق. . . ھا. . . ھا. . . ». «ئۇنداق قېرىنى قويۇۋېتمەن! . . . » قوقاسقا كۆمگەن تۆخۈمدەك پاققىدە ئېتىلىپ ئورنىدىن تۇردى پازىل قەتئىي نىيەتكە كېلىپ. «ھاي. . . ھاي، پازىل چوڭ، ئاخۇنۇم كۈلمەيدۇ، كۈلسە تېلىقىپ قالىدۇ، ھەسىنىكام تۆت سەردە قىزىپتۇ، دېگەنـ دەك، ئەمدى سەكرەپ قەيەرگە باراتتىڭ؟ خوتۇنىڭ ياراشقان ئىنەكتەك توغۇۋەتتى، قۇچىقىدا ئالتە ئايلىق بولۇپ بولغۇچە، قورسىقىدا ئۈچ ئايلىق بولۇپ، بىر يىلدا ئىككى يىلدا چۆچۈرىدەك ئۈچ بالا بولدى! يەنە باردۇر ھەر قاچان. ئەمدى قويۇۋەتسەڭ، چۆچىلىرىڭنى كىم باقىدۇ؟ قېنى، ئۇ قولۇڭدىكى ئالتۇن ئاچقۇچ؟ ئەمدى ساڭا قارىيخانىدەك خوتۇن ئەسلا تەگمەيـ دۇ، ئاغزىدا چىشى يوق قېرىلارمۇ سېنى ياراتمايدۇ ـ دە! ھا. . .

ها... ها... بولدى قىل! ئۆزۈڭ تاپقان بالاغا... بىزگە دەۋا قىلساڭ، بىز نېمە قىلالايتتۇق؟... سەنمۇ ئېتىزغا چىقساڭ، خەقنىڭ خوتۇن - قىزلىرىغا كۆزۈڭنى قىزارتما! ئاياللار ساپلا سېنىڭ گېپىڭنى قىلىدۇ. ھەممىنىڭ ئېشىنى ئايلاندۇرۇۋالدىڭمۇ - ھە؟... ها... ها... ها...» «نەدە؟ مەن ئاياللارغا گەپ قىلىش تۈگۈل، قاراشقىمۇ قورقمەن،» «ئۇنداق بولسا، قارىيخان نېمىشقا كۈندە ياقاڭدا ئىلەڭگۈچ ئۈچىدۇ؟ ئانىسى ئۇنى ئىلەڭگۈچتە تۇغۇپتىكەنمۇيا!» «تاڭ، شۇ ئاندىنزىگە... تۇف!» كادىرلار چاقچىقىنى توختاتتى: «ئەي... تاز! بىز ئوبدان بىلىمىز، قارىيخان ئۈچىغا چىققان داۋنخور، ئانچە - مۇنچە بېقىنلىرىغا تەگكۈزۈپ قويمىساڭ، سېنى بوزەك قىلغىنى قىلغان... بۇرۇنقى ئالتە ئېرىنىڭ، ھەتتا سەن تارتىۋالغان گاچا ئېرىنىڭمۇ ھېچقايسىسى ئۇنى سەندەك بوش قويمىغان. ئۆزۈڭمۇ ناھايىتى بوش بىرنېمە، ساڭا ئوخشاش موللا پوك - پوكنى تاپالماي يۈرگەن خوتۇن ئۇ. ئانچە - مۇنچە بېقىنلىرىغا تەگكۈزۈپ قويمىساڭ، سېنى بوزەك قىلغىنى قىلغان. سەندىن ئاجرىشالمايدۇ...» «ئاجراشسا، تېخى ياخشى... ئاندىنزىگە... تۇف...» دەپ خوشاللىقتىن گەدىنىنى قاشلىدى پازىل. «ھوي تاز! ئۇردۇم دەپ ئۆلتۈرۈپ قويما يەنە! ئۆلتۈرۈپ قويساڭ، بىزنى شېرىك قىلساڭ، ئۇ چاغدا، كۆتۈڭگە بورا يۆگەپ ئوت قويىمىز. ئۆلۈپ قالارمىكىن دەپ قورقساڭ، ئۇ سېنى تامبىلىنىڭ بېغىغا ئېسىۋالمىدىغان ئاچقۇچلا قىلىۋالمىدۇ. ئۆلمەيدىغان يېرىگە سېلىپ ئادەم قىل ئۇنى! سېنىڭ تايىقىڭ قارىيخان ئۈچۈن پاشا چاقانچىلىك بولالمايدۇ. ئاڭلىدىڭمۇ؟» پازىل گۆھەر تېپىۋالغاندەك خوش بولۇپ، يۈگۈرگىنىچە ئۆيگە كەلدى. پازىل كۈلۈپ كىرگىنى ئۈچۈن، قارىيخاندىن ئاغزى - قۇلىقىغىچە دەشنەم بېدى. تازا سالماقچى بولۇپ دېۋىلەپ كېلىۋىدى، قارىيخان ئۇنىڭ قورسىقىغا بىر ئۈسۈپلا، ئوڭدىسىغا ئۆچۈرۈۋەتتى.

پازىلنىڭ بېشى كۆلۈڭدىكى قوقاسقا تىقىلىپ قېلىپ، پۈچىلە-
نىپ، جىن بوغۇۋەتكەندەك تېپچەكلەپ، چىرقىراپ كەتتى. قا-
رىيخان ئۇنى يەنە بىر قولىدا بىر تارتىش بىلەن، ئەسكى تەكىينى
تاشلىغاندەك، سۈپا ئۈستىگە تاشلىدى. پازىل كونا تامنىڭ چال-
مىسىدەك گۈپپىدە يەرگە چۈشۈپ، ئىچى قاداق بولۇپ كەتتى.
كادىرلارنىڭ پازىل توغرىسىدا يەنە بېشى ساقايماي، تازا جەھلى
قاتتى. دەل شۇ چاغدا، ھەرقايسى ئورگانلارغا كەمبەغەل دېھقان
ۋەكىلى چىقىرىش بۇيرۇقى كەلدى. بىردەمدۇ بولسا كۆزىمىزدىن
نېرى تۇرۇپ، قۇلىقىمىز تىنجسۇن دەپ، ئۇنى تەمىنلەش - سودا كوپىرا-
تىپىغا كەمبەغەل دېھقان ۋەكىلى قىلىپ چىقىرىپ بەردى. پازىل گۈڭشې
تەمىنلەش كوپىراتىپىغا بېرىۋېلىپلا، «قارىينى قويۇۋېتىمەن» دەپ تېپە-
چەكلەپ يۈردى. بۇ چاغدا بالا تۆت بولغانىدى. ئۇ نەدىمۇ قارىيخاندىن
ئاجرىيالىسۇن! قارىيخان دادۇي كادىرلىرىنىڭ پازىلنى بۇزغانلىقىنى، قۇ-
لىقىنى تولغاپ، ئۆزىنى قويدۇرۇۋەتمەكچى بولغانلىقىنى گۈڭشې، ھەتتا
ناھىيىگىچە ئەرز قىلىمەن دەپ، دادۇي كادىرلىرىنىڭ بۇرنىدىن بۇلاق
چىقاردى. قارىيخان كۈدە - كۆرپىسىنى كۆتۈرۈپ، تەمىنلەش - سودا
كوپىراتىپىغا — پازىلنىڭ يېنىغا كۆچۈپ باردى. تازا غول ئادەم بار يەردە،
پازىلنىڭ ياقىسىدىن ئېلىپ، يۈزلىرىگە تۈكۈرۈپ، مەيدىسىگە قىزىل بەلگە
ئاسقان بۇ ھۆرمەتلىك كەمبەغەل دېھقان ۋەكىلىنى تازا شەرم - ساز قىلدى.
مانا شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، پازىل يېڭىدىن ئادەم بولدى، يۈقىرى - تۆۋەن
قاتلاپ يۈرۈپ، كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇشقا، مۇناسىۋەت - مۇئامىلىگە
پىشىپ كەتتى. ئىككى سوم تاپسا، بىر سوم قەرز ئېلىپ، بىر قېتىم
ئېغىز مايلاشقا ئامراق بولدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇ تەمىنلەش كوپىراتىپە-
نىڭ ئادەمى بولۇپ قالدى.

2

سېلىمجان نەفسىنى مەينىساخانىنىڭ يېنىدا قويۇپ بىر كەتـ

كىنىچە، ئىز - دېرەكسىز يېتىپ كەتتى. كۈز كېتىپ، قىش كەلدى، قىش ئۆتۈپ، ئەتىياز كەلدى. سېلىمخانىنى كۈتۈپ، مەينىساخاننىڭ تاقىتى تۈگىدى. نەفسە بولسا، ئېگىز دۆڭگە چىقىپ، بار ئاۋازى بىلەن: «ئانا... ئانا!...» دەپ توۋلىدى، سادا بولمىدى، يىغلىدى، قاقشىدى. مەينىساخان پەپىلەپ ئالداپمۇ، ئۇنى پەس قىلالماي، ئاچچىقى كېلىپ، تازا بىر سىلكىشلىۋىدى، قورقۇشتىن نەفسەنىڭ ئۇنى ئۆچتى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، بۇ ياۋاش قوزا مەينىساخاننىڭ يېنىدا كىرپىدەك قورۇلۇپ، ساماندەك سارغىيىپ، غېرىبلىق، ئاچ - توق هاياتنى باشلىدى. مەينىساخان تىللىسا، بوينىنى قىسىپ، بارمىقىنى چىشلەپ، يوغان كۆزلىرىنى پىلدىرلىتىپ قاراپ تۇردى، ماڭسا، هاسا بولۇپ يول باشلىدى، ئەتىيازغا — سېرىقتال كۈنگە كەلگەندە، مەينىساخان ئاجىزلاپ، بارغانچە تۈگىشىپ كەتتى. ئۇلار هازىر سەرگەردان، ئۆي - ماكانسىز ئىدى، ئۆيلىرى سالا ئېتىزلاشتۇرۇشتا، چېقىپ تۈزلىۋېتىلدى. پومېشچىك، تىرىكتاپ پومېشچىكقا هېچكىم ماكان بەرمىدى. قىشچە، قەيەردە كەچ بولسا، شۇ يەردە يېتىپ - قوپۇپ تىلەپ، ئۆز يۇرتىدىن يىراق باشقا بىر ناهىيە تەۋەسىگە كېلىپ قالدى. تىلەپ - تىلەپ بىر گۈزىشىغا، گۈزىشى كوپىراتسىيىنىڭ ئاشخانىسىغا كىرىپ، قورساقلىرى تازا يوغان، ئۆزى پاكار، قارا چوقۇر پازىلغا يولۇقتى. نەفسە چوڭ بولۇپ، ئۇنىڭدەك سېمىز ئادەمنى كۆرۈپ باقمىغانىدى. شۇڭا ئۇ هەيران بولغىنىدىن، پازىلغا تىكىلىپ قاراپلا قالدى. پازىلمۇ قولىنى ئارقىسىغا تۇتۇپ، ئاشخانىدىكى ئاشپەزلەرنى ئاغزىغا كەلگىنىچە تىللاپ يۇرەتتى. ئاشخانىغا دېۋانە تولۇپ كەتكەنلىكىدىن، ئاشپەز هاماقەتلەرنىڭ دېۋانىلەرنى قوغلىمىغانلىقىدىن قاقشاپ يۇرەتتى. ئۇنىڭ كەينىدىن، ياقالچاقلىرى بىر - بىرىدىن قاسىراق، بىر - بىرىدىن ئاۋاق، بىر - بىرىدىن مەينەت، ئالدى بەش ياش، كەينى ئۈچ ياش ئۈچ بالا ئەگىشىپ، ياقالچاقلىرىغا يامىشىپ: «دادا...

دادا! . . . » دەپ يۇرەتتى. پازىل دىۋانلەرنى ئۆزى ھەيدەشكە باشلىدى. ئۇ دۇشكەللەيتتى، تىللايتتى. نەفسە قورقمىدىن، مەينىساخانغا چىقىپ چاپلىشىۋالدى. قولىدىكى پۇچۇق تاۋاق يەرگە چۈشۈپ چېقىلىپ كەتتى. شۇ چاغدا، پازىل بىلەن ئۇنىڭ كۆزلىرى ئۇچرىشىپ قالدى. پازىل ھەيران بولۇپ، نەفسەگە تىكىلىپ قارىغانچە يېقىنلاپ كەلدى، نەفسە قورقمىدىن تۇگۈلۈپلا قالدى.

پازىل مەينىساخانغا، ئوغلىغا، نەفسەگە قاراپ قالدى. . . ئۇلارنى باشقا دىۋانلەرنى قوغلىغاندەك قوغلىمىدى، ئەكسىچە، بىر تاۋاقتىن ئۇستىگە يېرىم سېرىق قوناق زاغرا پارچىسى بىسىلىغان لەڭمەن ئېلىپ چىقىپ مېھمان قىلدى. مەينىساخان بىلەن بىر نەرسىلەرنى دېيىشتى، مەينىساخان خۇشاللىقتىن نەفسەنى سىيلاشتۇرۇپ تېپىپ: «تەلەيلىك قىزىم» دەپ سۆيدى، پازىل چوڭ ئاشخانىدىن يېرىم خالتا ئاق ئۇن ئېلىپ چىقىۋۇپ، مەينىساخانغا تۇتقۇزدى، مەينىساخان: «تەلەيلىك قىزىم، بەختلىك قىزىم، خۇدايىمغا ئازارلىك يېتىپتۇ، ئاناڭنىڭ — سارەمنىڭ روھى، ئاتاڭنىڭ روھى قوللاپتۇ» دەپ، بىرمۇنچە دۇئا قىلىپ، نەفسەنىڭ باش - كۆزىنى سىيلاپ، ئۇنىنى يۇدۇپ كېتىپ قالدى، نەفسە يىغلىماقچى، ئەگەشمەكچى بولدى، ئەمما مەينىساخانىڭ: كۇندە مۇشۇنداق قورسقىڭغا تويغۇدەك لەڭمەن بېرىپ باقىدۇ، ئىسسىق ئۆيدە، يۇمشاق ئورۇندا ياتسەن، دېگىنىنى ئويلاپ، پازىل چوڭغا قورقۇمسىراپ بىر قاراپ قويدى، گەپ قىلمىدى. مانا شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، نەفسە پازىل چوڭنىڭ بالا باققۇچىسى، سەككىز بالىنىڭ ئورۇن - كۆرپىسىنى يىغىشتۇرۇپ، يۇندىسىنى تۆككۈچى، پازىل چوڭنىڭ دېدىكى بولۇپ قالدى.

3

تاشلاپ كەتكەن ئەسلى گېپىمىزنى تاپايلى! . . .

قارىيخان بوراندەك ئېتىلىپ، ئىچكىرى ئۆيدىن چىقىپ، كاپ قىلىپلا نەفسەنىڭ قۇلىقىدىن تۇتتى. ئۇنىڭ قۇلىقىنى شۇنچىلىك سوزدىكى، نەفسە ئاغرىققا چىداپ قانچە ئاۋاز چىقار-ماي دېسىمۇ، يەنىلا: «ۋايجان. . . ۋاي قۇلىقىم!» دەپ چىرقى-رىۋەتتى. «ئاغزىڭنى يۇم يۇزى قېلىن پاسكىنا!» ئۇ، «چاڭ!» قىلىپ، تەستەك بىلەن نەفسەنىڭ ئاغزىغا بىر كاچات سالدى. نەفسەنىڭ ئۇنى ئىچىگە چۈشتى، ئەمما قەپەسكە سولانغان كەپ-تەردەك بوقۇلداپ يىغلىدى، ئاغزىدىن قان چىقتى، شالى بىلەن قوشۇلۇپ كىيىمىگە تامدى. قارىيخان ئۇنىڭ قۇلىقىنى شۇنچە-لىك قاتتىق سوزدىكى، غېرىچقا يەتكىلى تاسلا قالدى. ئۇنىڭ قۇلىقى «چۇڭ» قىلىپ، ئىت ئىسقىرتقاندەك بىر ئاۋاز بىلەن تەڭ، غۇڭۇلداپ كەتتى. شۇئان، ئۇنىڭ قۇلىقىدىن قان ساقە-دى، قارىيخاننىڭ ھوقۇشنىڭكىدەك چىرقىراق ئاۋازى پەسلەپ كەتكەندەك بولدى. قۇلىقىغا بىگىز تىققاندەك بىر ئاغرىق كىرىپ كەتتى. نەفسە ئاغرىققا چىدىماي، يەنە قاتتىق يىغلاپ، تېلە-قىپ، كۆكىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئاغزىدىن كۆپۈك كېلىپ، كۆ-زىنىڭ قارىسى كەينىگە كەتتى. شۇئان جىممىدە بولۇپ كەتتى. چىرايى تازا بىر قارىداپ، كېيىن بۇرنىنىڭ ئۇچىدىن تەر تەپچە-رەپ، سارغىيىشقا باشلىدى. قارىيخان قورقۇنچتىن چەكچىيىپ قاراپ، قېتىپلا قالدى. نەفسە يەردە سوزۇلۇپ ياتاتتى، ئۇنىڭ ئاغزىدا بارغانچە كۆپۈك ئەدەب، بۇزغۇن پەيدا بولدى، چىشلىرى كىرىشىپ قالدى. قارىيخان بىردىنلا بېشىغا مۇشتلاپ: «ۋاي مەريەمخان. . . ۋاي مەريەمخان. . . ماۋۇ يەرگە كىرسىلە، ماۋۇ بىر نېمە ئۆلگىلى ياتتىمۇ ـ نېمە؟ بۇ ئۆلسە، مەن قەيەردە بارىمەن، بالىلىرىم قەيەرگە قالىدۇ؟ ۋاي مەريەمخان، ماۋۇ جىن نېمە بولدى؟ . . . ۋاي خۇدايىمەي!» دەپ ۋارقىراشقا، تۇنۇگۈن ئۇ-رۇشۇپ پوقلىشىپ كەتكەن قوشنىسى مەريەمخاننى بار ئاۋازى بىلەن توۋلاشقا باشلىدى. مەريەمخان ئىچ كۆڭلەك بىلەن، يالىڭا-

ياغ هالدا، هودۇقۇپ يۇگۈرۈپ كىرىپ كەلدى. ئۇ، ئوتتۇرا ياشلىق، ئېگىز بوي، سوزۇق يۈزلۈك ئايال ئىدى. ئۇ يەردە كۆكىرىپ جىممىدە ياتقان نەفسەنى كۆرۈپلا، پېشانىسىگە پاققىدە بىرنى ئۇردى ـ دە: «ۋاي ئىسىت بىچارە قىز!» دەۋەتتى. ئۇ دەرھال يېنىدىن ياغلىق ئىزدەپ تاپالمىغاندىن كېيىن، كۆڭلىكىنىڭ ئېتىكى بىلەن ئۇنىڭ ئاغزىغا كەپلىشىپ قالغان قان ئارىلاش كۆپۈكنى سۈرتتى. ئاندىن ئوڭدا قىلىپ، چېكىسىنى ئۇۋۇلاشقا باشلىدى. بىر ھازادىن كېيىن، نەفسەنىڭ كىرىشكەن چىشلىرى ئاستا ئاجرىدى. كۆزىنىڭ قارىسى ئىزغا كەلدى. مەريەمخان تەرلەپ، ئۆپكىسى ئاغزىغا كەپلىشىپ قالغاندى. ئۇ، ئۇھ دەپ چوڭ بىرنى تىندى ـ دە، قارىيخاننىڭ يۈزىگە قارىماي تۇرۇپ، «سۇ» دېدى. ھېچ نەرسىنى سەزمەي قېتىپلا قالغان قارىيخان مەريەمخاننىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىدىمۇ ياكى ئاڭلىسىمۇ ئۇقمىدىمۇ، چەكچەيگەن پېتى ئىزىدا تۇرۇۋەردى. مەريەمخان شەپە بولمىغاندىن كېيىن، جىلە بولۇپ، غەزەپ بىلەن: «سۇ دەۋاتىمەن!» دەپ قاتتىق ئېيتتى. شۇنىڭدىلا، قارىيخان قارا بېسىپ چۆچۈپ ئويغانغاندەك. مەڭدەپ قېلىپ، ئۆينى بىر پىرقىراپ، ئۇنى ـ بۇنى تۇتۇپ بېقىپ، ئىزىدا توختاپ قالدى. مەريەمخان ئۇچىنچى قېتىم تېخىمۇ چىڭ قىلىپ: «مەن سۇ دەۋاتىمەن، سۇ!» دېدى. قارىيخان مەريەمخانغا يوغان بىرنى ئالايدى ـ دە، بىرىپ نوگايدا سۇ ئەكەلدى. مەريەمخان نەفسەنى قۇچىقىغا ئېلىپ، ئاغزى ـ بۇرنىدىكى كۆپۈك، قان يۇقۇندىلىرىنى پاكىزلەپ يۇيدى، ئاندىن يەنە «چاي!» دېدى. قارىيخان ئېغىناقلاپ بېرىپ، چاي ئەكەلدى. مەريەمخان قىزىق چاينى پۈۋلەپ تۇرۇپ ئاغزىغا ئالدى. ئاندىن نەفسەنىڭ ئاغزىغا ئاستا قۇيدى. بىرنەچچە قېتىم شۇنداق قىلغاندىن كېيىن، نەفسە تولۇق ھوشىغا كەلدى. كۆزىنى ئېچىپ، ئۆزىنىڭ مەريەمخاننىڭ قۇچىقىدا ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، شۇنچىلىك يۈرەكنى ئەزگۈدەك قاتتىق يىغلىۋەتتىكى، ئۇ ئاندا-

دىن، سېلىشتۇرۇشتىن، مەينىسىياساتىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن، تۇڭجى قېتىم ئۆزى ئارزۇ قىلغان، تەشنا بولۇپ يۈرگەن ئانا قۇچىقىدا ياتقاندەك، ئۆز ئانىسىنىڭ باغرىغا قايتىپ كەلگەندەك بولىدى. مەريەمخاننىڭ كۆزلىرىدىن مۇنچاقتەك ياشلار قۇيۇلدى. قارىيخان:

— ئۇھ... ۋىيەي، ئىلاھا شۈكرى! ئۆلۈپ كەتسە، قانداق كۈنلەرگە قالارمەن دەپ، قورقۇنچتا جېنىم چىقىپ قالغىلى تاسلا قالدى. ۋاي جىن تەككەن ساريكەي! — دېدى.

— قارىيخان، بۇ بالا مۇشۇنچىۋالا قىلمۇشتكۇدەك، نېمە قىلغان سىلىگە؟ مۇشتۇمدەك بالىنىمۇ شۇنداق ئۇرغان بارمۇ؟ ھېلىمۇ مەن بار ئىكەنمەن ئۆيدە، بولمىسا بىچارە...

— ۋاي قارىسىلا، بالىنى گىلەم ئۈستىگە قويۇپ بېرىپ، بىر مۇنچە يەرنى بۇلغىدى. مەن دائىم، ئۇنداق قىلما نىسا! دېسەم گېپىمنى ئاڭلىمايدۇ. يېقىندىن بېرى شۇنداق بولۇۋالدى. يېقىن كېلىپ بولغۇچە، ۋارقىراپ - جارقىراپ، ئالەمنى مالەم قىلىپ، قارىيخان ئاچام ئۇنداق ئۇردى، مۇنداق تىللىدى دەپ، مۇشۇ ئەتراپتا، ھەممە ئادەمگە مېنى يامان ئاتلىق قىلىۋەتتى. بۇ سوكىنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ! بېقىپ قويسام، ئادەم بولۇۋېلىپ، تۇزۇمنى يەپ تۇرۇپ، مېنى يامان دەيدۇ. ئاز قالدى بۇ سوكنى ھەيدەپ چىقىرىدىغان ۋاقتىمغا! كوچىدا قالغاندا، ئەجەپ قېتىكەنمەن قارىيخان ئاچامغا دەپ، پۇشايمانىنى ئالغىلى قاچا تاپالمايدۇ بۇ سوك! — دېدى قارىيخان ئاغزىدىكى كۆپۈكلىرىنى چاچرىتىپ.

— يېتىمنى باققانلىرى، چوڭ قىلغانلىرى ھەممىگە ئايان. ئەمما... — دەپ، سۆزىنىڭ ئاخىرىنى بوغۇزىغا يۇتۇۋېتىپ ئورنىدىن تۇردى مەريەمخان. ئۇ چىقىپ كېتىش ئۈچۈن، ئىشكەكە قاراپ ماڭدى، قارىيخانىنىڭ رەھمەت - ھەشقاللىسىز مودىسىپ تۇرۇشلىرى، ھەتتا بىر دەم ئولتۇرۇپ چىقىشقىمۇ تەكەللۇپ قىلـ

ماسلىقى مەريەمخانغا ھار كەلدى. ئۇ ئىككىيلەن مۇشۇ نەپسە توغرىسىدا پات - پات ئۇرۇشۇپ قالاتتى، تۇنۇگۈنكى جىدەلمۇ نەپسە توغرىسىدا قارىيخانغا نەسىھەت قىلىشتىن چىققانىدى. قارىيخاننىڭ رەھمەت - ھەشقاللىسى، تەكەللۇپلىرى مەريەمخانغا بەرىبىر ئىدى، ئەمما يەنىلا كۆڭلىگە تەگدى. شۇڭا، ئۇ بوسۇغىدىن ئاتلاپ چىقىپ بولۇپ:

— سىلىنىڭ ئۇششاق باللىرى بار. يېتىمنىڭ ئىگىسى خۇدايىم، ئۇنى ئىگە - چاقسىز دەپ، بوزەك قىلىپ، ئۇرۇپ - تىللاۋەرسىلە، مۇشۇنداق ئازابلاۋەرسىلە، سىلىگە يېنىپ قالمىسۇن. ھەركىم قىلسا ئۆزىگە قىلار دەيدىغان گەپ بار، — دەپلا كېتىپ قالدى. قارىيخان مەريەمخاننىڭ كەينىدىن بىرمۇنچە غوتۇلداپ قالدى. مەريەمخان چىقىپ كېتىشىگىلا، قارىيخان ئۆپكىدەپ يىغلاۋاتقان نەپسەگە شۇنداق بىر قاراپ قويۇۋىدى، ئۇ دەررۇ يىغنى يىغىشتۇردى، ئەمما ئۆزىنى توختىتىۋالالماي، كىچىككىنە لەۋلىرىنى چىڭ چىشلەپ، ئۇنسىز يىغلايتتى.

— مانا بولدىمۇ، ھوي جۇۋاش سارالڭ! ئۇلۇم تەگكۇر، سېنىڭ كاساپىتىڭ. ئەمدى مۇرادىڭغا يەتتىڭمۇ؟ ئۇ سەت ھازا-زۇلنىڭ قۇچىقىدا، خۇددى بۇۋىمەريەمگە يولۇققاندەك، ئۆپكەڭنى باسالماي يىغلاپ بېرىپ، دەردىڭنى تۆكتۇڭ، ئۇ ھازازۇل بۇ گەپنى بىرنى ئون، ئوننى يۈز قىلىپ، بىردەمدە يېيىپ، سۆز - چۆچەك قىلىدۇ. مېنى ھەرقانچە يامان ئاتلىق قىلساڭمىچۇ، بىر تال مويۇم تەۋرەپ قالمايدۇ. سۆز - چۆچەك قىلسا، قىلىۋەرسۇن. ئىت قاۋايدۇ، ھايات قەلەندەرنىڭ. ئۇ بىكارچى، ساپ - ساپچى خوتۇنلارچۇ، بىكارچىلىقتىن بىر يەرگە كېلىۋېلىپ، ئون سەكسىرىڭ ئالەمنىڭ غەيۋىتىنى قىلىدۇ. ئۇلارچۇ، مېنى، بىزنىڭ ئۆيىنى كۆرەلمەيدۇ. مەن بىكار بولمىغاندىن كېيىن، ئاۋۇ ھەر يىلى نەچچە مىڭ مو يەردىكى قوغۇننى ئۆزۈم باشقۇرۇپ ساتقاندىكىن، كۆرەلمەيدۇ. سەن بىزنىڭ ئۆينىڭ جاسۇسى بولدۇڭ.

ئۆيده كۆتتىده گەپ بولسا، ئەتىسى قارىسام، ئاشۇ غەيۋەتچىلەر-نىڭ ئاغزىدىن ئاڭلايمەن. ئالدىرىماي تۇر، خەپ سوك، ساڭا گەپ ئۆگىتىمپ، ساڭا يەل بەرگەنلەرچۇ، ساڭا بىر توغرام نان بەرمەيدۇ. ئانىنى يەنىلا مېنىڭ قولۇمدىن يەيسەن! مېنىڭ قولۇم-دىن تۇز يەپ تۇرۇپ، مېنىڭ دۇشمەنلىرىمگە يانتاياق بولساڭ، خۇدايىمنىڭ كۆزى كۆرەر... زۇۋانىڭ تۇتۇلۇپ، كۆزۈڭ كور بولار ئىلاھىم. مەن ئىشقا چىقىپ كەتتىم، ئاۋۇ گىلەمنى ئادالاپ، بالىلار مەكتەپتىن، ئوينىغان يېرىدىن كەلگۈچە، چۈشلۈك غىزا تەييارلا! لەڭمەن ئەت، ئاڭلىدىڭمۇ؟

— ئاڭلىدىم، ئاق ئاچا.

قارىيخان ھويلىنىڭ ئىشىكىگە تېشىدىن قۇلۇپ سېلىپ چە-قىپ كەتتى، قىز بۇرۇن قارىيخان شۇنچە قاتتىق گەپلەرنى قىلسا، بۇرۇن - قۇلاقلىرى چۈڭۈلداپ، كاللىسى ئېلىشىپ كېتەتتى، ھازىر بولسا ناھايىتى بوش ئاڭلىدى. ئەمما قۇلىقى بىگىز تىققاندەك قاتتىق ئاغرىيتتى، ئۇنىڭ بىر قۇلىقى كارىدىن چىققانىدى...

4

قارىيخان كوپىراتسىپنىڭ ھەرقايسى دادۇيلەردىن سېتىۋېلىپ ئەكىلىپ، قىشمۇ ياز پىچىپ ساتىدىغان قوغۇنلىرىغا بېلەت ساتاتـ-تى. بۇ سەپرا مەجەز ئايال ئېرى بىلەن دائىم قاپىرىشاتتى، ئاچچىقىنى بولسا بىچارە نەفسەدىن ئالاتتى. ئۇنى ئۇراتتى، تىلـ-لايتتى، تېپەتتى، قارغايتتى. سىرتتىمۇ دائىم دېگۈدەك باشقىلار بىلەن قىزىرىشىپ سوقۇشۇپ تۇراتتى. ئۇ ئۇرۇشىدىغان كىشىلەر ئاساسەن ئاياللار ئىدى. ھەر سائىتىگە، ئىشقىلىپ بوش ۋاقىت تاپسىلا، ئېرىنىڭ ئىشخانىسىنى يوقلاپ، ئېرى كىم بىلەن نېمە گەپ قىلىشىۋاتىدۇ، پايلاپ يۈرەتتى. ئېرى بىلەن بىرەر ئايال،

ئىدارىسىدىكى ئايال خىزمەت تۇغرىسىدا سۆزلىشۈاتقان بولسا- مۇ، كىرگەنچە كىرىپ چىچىدىن ئالاتتى - دە، بالا تەربيىتى. ئېرىنىڭ ئىشخانىسى ئالدىدا بىرەر ئايالنى كۆرۈپ قالسىمۇ تىل- لاپ، شەرمىسار قىلاتتى. شۇڭا، ھەپتىدە، بەزى كۈنلىرى ھەر كۈنى، بەزىدە بىرەر - ئىككى قېتىم، بۇ يەردە باشقىلار ئۈچۈن كۈلكىلىك جىدەللەر دائىم دېگۈدەك بولۇپ تۇراتتى. بۇ ئىدارىدە- كى ئىشچى - خىزمەتچىلەر، ھەتتا سىرتتىكى بىكار تەلەپ كىشى- لەر دائىم: «قارىيخانىڭ بېلەتسىز كومېدىيىسىنى كۆرىمىز» دەپىشىپ، لەتىپە قىلاتتى. بەزى شائۇخوچىلار سىرتتىن بىر كىمنى ئىزدەپ كەلگەن ئايالنى پازىل چوڭنىڭ ئىشخانىسىغا قەستەن باشلاپ قويۇاتتى - دە، دەرھال قارىيخانىڭ قوغۇنغا بېلەت سېتىۋاتقان يېرىگە خەۋەر قىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن، يېرىم كۈنلۈك، ھەتتا ئەتىگەندە باشلانسا، كەچكىچە سوزۇلىدىغان جە- دەل يۈز بېرەتتى. بۇ جېدەلنى پەقەت تاماشا قىلىپ كۆرۈشكە بولاتتى، ئارىلاشقىلى بولمايتتى. ئارىلاشسا، ئارىلاشقان كىشى ئاغزى - بۇرنىغىچە تويۇاتتى.

مانا بۇنداق ۋاقىتنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك، قارىيخان ئې- شىپ قالغان ئاچچىقىنى كىرىپ نەفسەنى دۈمبالاش، ھارغۇچە تىللاش ئارقىلىق چىقىراتتى. ئۇنىڭ بۇ ئۆيدە كۈچى يېتىدىغىنى پەقەت نەفسە. پازىل چوڭنى بۇرۇنقىدەك بوزەك قىلىش تۈگۈل، ئالىيىپ قارىيالمايدۇ. بەش ياشلىق بالىلىرىمۇ ئۇنى كۆزگە ئىل- مايدۇ، چوڭلىرىغا پوش دېمەيدۇ، بالىلىرى دائىم ئۇنى تىللاپ قاچىدۇ. بالىلىرىدىن دەشنەم ئاڭلىسا، دەردىنى ئالىدىغان يەنىلا نەفسە! ھەممىنىڭ بوزىكى... ئۆيدىكى سەككىز بالا، ھەتتا ئىككى ياشلىق بالىغىچە نەفسەنى بوزەك قىلىدۇ. ئۆينىڭ ئىچە- دە، چوڭلىرى تاماق ئوخشىماپتۇ دەپ، نەفسەنى ئۇرىدۇ، تىللا- يدۇ؛ كىچىكلىرى ئاخشىمى ياتىدىغاندا سېلىپ قويغان كىيىملە- رىنى تاپالمىسىمۇ، ئويناىدىغان ئويۇنچۇقلىرىنى تاپالمىسىمۇ،

نەفسەنى ئۇرىدۇ، تىللايدۇ. ئۇنى ھەممىسى ئۇرۇپ - تىللايدۇ. ھەممىنىڭ نەفسىگە كۆچى يېتىدۇ. نەفسە ھەممىنىڭ تىل - ئاھانەتلىرىگە، ئۇرۇشلىرىغا قول باغلاپ تۇرۇشقا، گۇناھكارلار- چە قول باغلاپ تۇرۇشقا ئادەتلەنگەن. شۇنچە قاتتىق تىل - ئاھانەتلەر، ئۇرۇپ - تىللاشلار ئۇنىڭ ئۈچۈن خۇددى تاماق يېگەنگە ئوخشاش ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن... نە يىغلىمايدۇ، نە قاپىقىنى تۇرمەيدۇ. پەقەت بۇ ئۆيدە، ئۇنىڭ بىردىنبىر راھىتى — قورسىقى ئاچ قالمايدۇ. ھەر كۈنى ھەر ۋاخ دېگۈدەك، سەككىز بالىنىڭ يېرىمى تامىقىنىڭ يېرىمىنى ئاشۇرۇپ قويىدۇ، بۇ تاماق- لارنىڭ يىغىشتۇرغۇچىسى نەفسە؛ ئۈچىسى يالىڭاچ قالمايدۇ، بۇ ئۆيدىكى قىزلار بىر كىيىمنى ئېشىپ كەتسە ئىككى ئاي كىيىدۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن نەفسەگە تاشلايدۇ. ئۇلار يەنە يېڭىنى كىيىشىدۇ. نەفسە ئۇلاردىن قالغانىنى كىيىسىمۇ، شۇنچىلىك گۈلدەك يارىشىملىق يۇرىدۇ. ئۇنىڭ تاياق يېمىگەن، تىل ئاڭلە- مىغان بىرمۇ كۈنى بولمايدۇ. ئەنئەنە بويىچە، كۆڭۈلگە ئازار بېرىشمەيدىغان ھېيت - ئايەملەردىمۇ، تېخى ئۇنىڭ يەيدىغان تايىقى، ئاڭلايدىغان تىل - ئاھانىتى ھەممىدىن كۆپ بولىدۇ. ئۇنىڭ نازۇك بەدەنلىرى دائىم كۆك، تارتۇق، ئۇششۇقلار بىلەن بېزەلگەن بولىدۇ. ئۇرۇپمۇ دەردىنى چىقىرىپ بولالمايى، ئۇنى ھەيدەپ چىقارماقچى بولۇشىدۇ، ئەمما ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ، بۇ ئۆيدە ھېچقايسىسى ئۆزىنى باقالمايدۇ.

بۇلارنىڭ ھەممىسىگە نەفسە شۇكرى قىلىدۇ، خۇددى ھا- زىرقى زاماندىكى ئادەملىرىمىزدەك، بېشىغا كەلگەن بارلىق ئې- غىرچىلىقلارغا شۇكرى قىلىپ، ھەممىنى ئاللانىڭ تەقدىرىگە باغلايدۇ. بېشىغا چۈشكەن ئېغىر كۇلپەتلەرنىڭ ھەممىسىگە شۇكرى قىلىدۇ. شۇكرى قىلىش ئۇنىڭ قېنى ئارقىلىق روھىغا، پۈتۈن جىسمىغا سىڭىپ كەتكەن... نەفسە ئۈچۈن قۇللۇق بۇ ئۆيدە شۇ دەرىجىگە يەتكەنكى، ھەتتا ئۇ ئۆزىنىڭ ئەزان چىللاپ

قويغان ئىسمىغىمۇ، ئاتىسى - ئانىسى يۇرىكىدە، ئۇ تۇغۇلماستا ئۇزاق تالاش - تارتىش تېپىشماقلاردىن كېيىن تاللاپ قويغان ئىسمىغىمۇ ئىگە بولالمىدى. قارىيخان بىر قېتىملىق تۇغۇتىدا، ئۇنىڭ ئىسمىنى يېڭى تۇغۇلغان قارا مەدەك، دوقا باش قىزغا قويۇۋېلىپ، نەفىسەگە نىسا دەپ ئىسىم قويۇپ قويدى، نەفىسە دەپ چاقىرىشلار ئىچىدە، ھە! دەپ سېلىپ، يېگەن تاياق، ئاڭلىغان تىل - ئاھانەتلەرمۇ نەفىسەنىڭ ئۆمرىدىن نەچچە ھەسسە ئېشىپ كەتتى. نەفىسەنىڭ تارتقۇلاقان دەرد - ئەلەملىرىگە، ئاۋۋال ئۇلا-رنىڭ قوشنىلىرى، كېيىن پۈتۈن ئىدارىدىكىلەر چىداپ تۇرال-ماي، ھەربىر ئائىلىدىكى چوڭ - كىچىكلەردىن تارتىپ تاكى ياشلىرىغىچە ئارىلىشىپ، قارىيخاندىن ئۈست - ئۈستىلەپ تىل - دەشـ-نام يەپ، ئاغزى - بۇرنىغىچە تويۇشتى. بېشىم خوتۇندىن ھەممـ-سى قورقاتتى، ھەممىسى دېگۈدەك نەفىسەگە (بۇنىڭدىن كېيىن نىسا دەپ ئاتايمىز) ئىچ ئاغرىتاتتى، ھېسداشلىق قىلىشاتتى. قانداق كۈنلەردە، قايسى ئىت كۈندە، نىسانىڭ تەقدىرى بۇ دوزاخقا باغلىنىپ قالغان بولغىيدى؟ دەپ قاقشايتتى، يەنە نىسانى ئۆمىدلەندۈرەتتى. ئاز كۈندە، يەنى، ئۆسۈپ يېتىلسە، ئۇنىڭ قانچىلىك گۈزەل، چىرايلىق بولۇپ، ھەرقانداق يىگىتنىڭ باغرـ-نى ئۆرتىگۈدەك قىز بولىدىغانلىقى، شۇ چاغدا دوزاخ ئۆيدىن قوتۇلىدىغانلىقى توغرىسىدا شېرىن سۆزلەرنى قىلىشىپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياسايتتى، ھەتتا نەچچىسى ئۆزىگە كېلىن قىلىۋالماقچى بولۇشاتتى. . . .

5

— ھەممىسى، چوڭ بولغاندا، ئۆسۈپ يېتىلىپ تولغاندا، تازا گۈزەل بىر ساھىبجامال قىز بولسىز، شۇ چاغدا، ئازابتىن قوتۇلىسىز، دوزاختىن قوتۇلىسىز، دېگەن. مەنمۇ شۇنداق ئوي-

لىغان، بىراق ھازىر . . . — نىسا سۆزىنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاش-
تۇرالماي ئېسەدەپ، يۈزىنى چوكىدەك نازۇك بارماقلىرى بىلەن
توسۇپ، رېشتقا كەينىنى قىلىپ يىغلىۋەتتى. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ
ئۆسۈپ يېتىلگەنىدى. شىددەتلىك بوران - چاپقۇن، كۈلپەتلەر
ئىچىدە سەرۋىدەك نازۇك، يۈلغۇندەك چىداملىق بولۇپ، ئۆسۈپ
يېتىلگەن. . . مانا ھازىر ئون يەتتە ياشلىق، تازا تولۇپ ۋايىغا
يەتكەن قىز بولۇپ يېتىلگەنىدى. ئۇنىڭ يىغلاۋاتقاندا تىترەۋاتقان
ۋۇجۇدىدىنمۇ ئاجايىپ نەپىس گۈزەللىك يېغىپ تۇرىدۇ. ئايدەك
سۈزۈك يۈزى، كۆلۈپ تۇرغان كىرپىكلىرى ئارىسىدىكى غەمكىن
تىنىق كۆزلىرى، قىيما ئىنچىكە قوشما قېشى گويا ئۇستا رەسـ-
سام سىزىپ چىققان خىيالىي گۈزەل قىزلارنىڭ رەسىمىگە ئوخ-
شىشىدۇ. مانا بۇ گۈزەللىكنى قوغدىغۇدەك، ئۇنىڭ ئېسىل،
نازۇك نەقىشلىرىنى ئاسرىغۇدەك كۈچ بولمىسا! . . . گۈزەللىك
ئىنسان ئۈچۈن ئەڭ چوڭ بەختسىزلىك ئەكىلىدىغان سېھىرلىك
ھالڭ ئىكەن! بۇنى نىسا چوڭقۇر ھېس قىلدى. ئۇ چىرايلىق
يارالغانلىقىدىن بىزار ئىدى، كىچىكىدە، چەكسىز ئازاب - ئوقۇ-
بەتلىك كۈنلەردە، چوڭ بولغاندا چوقۇم بىر بەختلىك كۈنگە
ئېرىشىغانلىقى توغرىسىدىكى شېرىن ئارزۇلىرى كۈندىن - كۈنگە
يامان، تەگسىز قاراڭغۇلۇققا، قورقۇنچلۇق چۈشلەرگە ئۆزگىرىپ
كېتىۋاتاتتى. يەنىلا، ئۇنىڭ قولىدا، مۇشۇكىنىڭكىدەك دوقا ماڭ-
لاي بالا بار. ئۆلگەنلىرى بىلەن قوشۇپ ھېسابلىغانغا، بۇ پازىل
چوڭنىڭ ئونبىرىنچى بالىسى.

— رېشت، جېنىم رېشت، سىزدىن خوش بولاي، مېنى
بۇ دوزاختىن قۇتۇلدۇرۇڭ، مېنىڭ ئەمدى سەۋر قىلغۇچىلىكىم
قالمىدى، قىزلىرى تېخى مېنىڭ چىرايىمغا ھەسەت قىلىپ،
مېنى ئۆچ كۆرۈپ، دائىم بوزەك قىلىشىدۇ. ھەممىسى مېنى
بوزەك قىلىشىدۇ، دائىم بوزەك قىلىشىدۇ. سىزگە مۇشۇنىڭ
بىلەن ساناپ تۇرۇپ يەتتىنچى قېتىم دادلىنىشىم. . . مەن باشقـ-

لارغا دادلىنىشتىن بەك ھەزەر ئەيلەيتتىم، باشقىلارغا دادلانسام، ئاق ئاچام ئىنتايىن يامان كۆرىدۇ، پەقەت سىزگىلا داد ئېيتاي، ئەمدى دېمىسەم، سىزمۇ چۈشىنىپ بولالمىدىڭىز. دېۋىتەي، قىز- لىرى ئۆچ ئالسىمۇ، چېقىۋالسىمۇ مەيلىدى... بىراق، بىراق... ئو- غۇللىرى... دادىسى... دائىم بوزەك قىلماقچى بولۇشىدۇ...

— نېمە دېدىڭىز؟... ئۇلار سىزنى راستىنلا بوزەك قىلا- لىدىما؟ — رېشتنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ، ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

— ياق... ياق... مەن بوزەك بولمىدىم، قېچىپ تالاغا چىقىۋالدىم. بوي بەرمىدىم...

رېشتنىڭ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈردى. تاتارغان چىرايى ئەس- لىگە كەلدى.

— ئامرىقىم، مەن سىزنىڭ سۆزىڭىزنىڭ يېرىمىغا ئىشەن- دىم، يەنى، ئوغۇللىرى بوزەك قىلسا قىلغاندۇر، لېكىن، پازىل جىڭلى ئونبىر بالىنىڭ دادىسى، يېشى ئەللىكتىن ئاشقان ئادەم، ئاڭلىسام، بۇرۇن بەك پاھىشىۋاز ئىكەنمىش، لېكىن ھازىر قوزىدەك ياۋاش، كىم نېمە دېسە، ھەتتا كىچىك بالا گەپ قىلسە- مۇ، ياق دېمەيدۇ. تۆگىدەك، كىم يېتىلسە ماقۇلدۇ. ئۇ ئادەم- نىڭ ئەپتىدىن سىز دېگەندەك ئەھۋاللارنى ھېس قىلمىدىم. ئۇ- نىڭ ئېيتىشچە، پات ئارىدا شتات كېلىدىكەن، شتات كەلسە، ئونى كەلسىمۇ بىرى سېنىڭ، بىرى كەلسىمۇ، شۇ بىرى سې- نىڭ، سېنى رەسمىيلەشتۇرۇپ، ئاندىن نىسا بىلەن تويۇڭلارنى قىلىپ قويىمەن، دەيدۇ، — دېدى رېشت ئاغزىنى چاكىلدىتىپ.

— رېشت، سىز ئونىڭ گېپىگە ھەرگىز ئىشەنمەڭ، ئۇ ئۇچىغا چىققان ھىيلىگەر تۇلكە! ئونىڭ گېپىگە ئالدانماڭ، بىز باشقا يەرگە قېچىپ كېتەيلى!... ئونىڭ گېپىگە كىرسىڭىز، بىز چوقۇم بەختسىزلىككە ئۇچرايمىز... مۇرادىمىزغا يېتەلمەي- مىز، مېنىڭ گېپىمنى ئاڭلاڭ. رېشت، جېنىم رېشت... — قىز-

يامغۇردەك تۆكۈلۈپ، شۇنداق قاتتىق ئۆكسۈپ يىغلىدىكى، ھەر-بىي سەپتىن قايتىپ، مانا بۇ ئىدارىنىڭ ۋاقتىلىق ئامانلىق ساق-لىغۇچىسى بولۇپ ئورۇنلاشقان رېشتىنىڭ يۇرىكى شۇررىدە ئېر-رىپ كەتكەندەك بولدى، ئۇ ئۆزىنى باسالماستىن بېرىپ، قىزنى چىڭ قۇچاقلاپ، باغرىغا باستى.

— ئامرىقىم، سىز خاتىرجەم بولۇڭ، ئۇلار سىزنى... — رېشت ھودۇققىنىدىن قىزنى دەرھال قويۇۋېتىپ، ياغاچ كارىۋاتقا لەس-سىدە ئولتۇرۇپ قالدى، ياغاچ كارىۋات قاتتىق غىرىسلاپ كەتتى، ئۇنىڭ چىرايى تامدەك تاتارغان بولۇپ، ئۆزى بەزگەكتەك لاغىل-داپ تىترەيتتى، كۆزلىرى بولسا ئالاق - جالاق بولۇپ، خۇددى بىر توپ غالجىر ئىتنىڭ ئارىسىدا قالغان لالما ئىتتەك تۇگۈلۈپ قالغاندى... نىسا دەرھال ئارقىسىغا بۇرۇلدى، ئىشكىتە قور-سىقىنى بادايتىپ، قوللىرىنى ئارقىسىغا تۇتقان ھالدا، پازىل چوڭ سۇرلۇك قاراپ تۇراتتى... نىسا ۋىللىدە قىزاردى - دە، ياغلىقىنى تۇزەشتۇرۇپ، بالىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ كەتتى. پازىل چوڭ ئۇنىڭغا ئىشىكنى بوشىتىپ بەردى. نىسا چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، پازىل چوڭ ئاستا مېڭىپ رېشتىنىڭ يېنىغا كەلدى. رېشت ياغاچتەكلا قېتىپ قالغان بولۇپ، مۇرىدىغا ئوخشىشىپ قالغاندى...

— نېمانچە تاتىرىپ كېتىسەن رېشت؟ قورقمىغىن، ياشلىق ئەمەسمۇ؟ بوپتۇ، ئىككىگلار بىر - بىرىگلارغا بەك كۆيۈشۈپ قاپسىلەر، مەن بۇرۇنلا سەزگەن، تويۇگلارنى قىلىپ قويىمەن، قانداق؟

پازىل چوڭ كۈلۈمسىرىدى، ئۇنىڭ سالپاڭ گۆشلۈك يۇزىدە كۆزلىرى بىر سىزىققىلا ئوخشىشىپ قالدى. رېشتىنىڭ كۆزلە-رىدىن ياش چىقىپ كەتتى.

— پا جىگلى، مەن سىلىنىڭ قىلغان ياخشىلىقلىرىنى ئۆمۈر بويى ئۇنتۇمايمەن، ماڭا ئاتداردىلىق قىلىپ، بۇ يەرگە ئورۇد-

لاشتۇردىلا، رەسمىيلەشتۇرۇۋالمەن دەۋاتىلا، يەنە تېخى ئۆيلەپ قويمەن دەۋاتىدىلا. دادام بولسىمۇ، ھەرقانچە قىلسا، سىلىدەك قىلالمايتتى... مەن سىلىنىڭ بۇ ياخشىلىقلىرىنى ئۆلسەممۇ ئۇنتۇمايمەن! خۇدايىم بۇيرۇغان بولسا، ھەرگىز ئۇنتۇمايمەن، سىلى ئوتقا كىرسىلە ئوتقا، سۇغا كىرسىلە سۇغا كىرىمەن! سىزغان سىزىقلىرىدىن ھەرگىز چىقمايمەن. سىلىدەك قورسىقى كەڭ، ئاق كۆڭۈل ئادەمنى ئىككىنچى قېتىم كۆرىدىغانلىقىمغا ئىشەنمەيمەن، — دەپ پازىل چوڭنىڭ ئالدىغا تىزلىنىپ، پاقالچىقىغا ئېسىلىپ يىغلاپ كەتتى ئۇ.

— ئورنۇڭدىن تۇر رېشىت، ھەممە ئادەم مېنى سەندەك چۈشەنمەيدۇ. كۆپ ئادەملەرگە ياخشىلىق قىلدىم، ئۇلارمۇ دەسلەپ ساقا ئوخشاش ۋەدە قىلىپ، قەسەم ئىچكەندى، كېيىن تۇزكورلۇق قىلىشتى. ئادەمگە ياخشىلىق قىلماسمەن دەپتىم، ئادەم دېگەن خام سۈت ئەمگەن نەرسە ئىكەن، قاراپ تۇرالمىدىم. قىلىپ ئۆگىنىپ قالغاندىكىن، بۇرنىغا سۇ كىرمەيدىكەن. مەنىڭ ئويۇم، سېنى ئاۋۋال رەسمىيلەشتۇرۇپ، ئاندىن تويۇڭنى قىلىپ قويۇش. ئەگەر مەيلى دەپ قالساڭ، تويۇڭنى بالدۇر قىلىۋەتسەكمۇ، رەسمىيلىشىش ئىشىڭغا ئانچە دەخلىسى بولمايدۇ. ئەڭ مۇھىمى، خىزمىتىڭنى ئەستايىدىل ئىشلە! ھازىر ئوغرى - يالغان كۆپ، ئىدارىدىكى بەش يۈزمىڭ يۈەنلىك مال سېنىڭ قوغدىشىڭغا قاراشلىق... كەمرەك ئۇخلاپ، سەگەك يات! — دېدى پازىل چوڭ.

— مەن، مانا ئالدىمدا تۇز تۇرۇپتۇ، قەسەم قىلمەنكى، ھەرگىز سىلىگە ۋاپاسىزلىق قىلمايمەن، سىزىقلىرىدىن چىقمايمەن. توي مەسىلىسىدە، سىلى نېمە دېسىلە شۇ، — رېشىت ھەم خۇشال سۆزلەيتتى، ھەم يەتمىش پۇشتىنى ھارماي شىپى كەلتۇرۇپ، قەسەم بېرەتتى. پازىل چوڭ ئۇنىڭ مۇرىسىگە شاپىلاقلاپ قويۇپ چىقىپ كەتكەندە، ئۇ تاتلىق كەمپۇت شۇمىگەندەك

ئاغزىنى چاكىلدىتىپ، ئىزىدا تۇرالماي، ئۆينىڭ ئىچىده پىرقىراشقا باشلىدى. . .

6

ئەنه شۇ ئىشتىن كېيىن، نىسا كۆرۈنمەيلا قويدى. ئۆيدىن تالاغا چىقمايدۇ، رېشتىنمۇ ئىزدىمەيدۇ. رېشت پازىل چوڭنىڭ ئالدىغا بېرىشقا جۇرئەت قىلالمىدى. بىرقانچه قېتىم قەتئىي قارغا كەلدى. ياتقىنىڭ ئالدىغا چىقىپ، يۇرىكى سېلىپ پۈت - قوللىرى لاغىلداپ تىترەپ بوشىشىپ، يەنه قايتىپ كىردى. ئۇ ئاشۇ ئۆيگە تەرەپكه قارىسىمۇ، يۇرىكى جىغىلدايدۇ. ئاشۇ ئۆي تەرەپكه باشقا ئىشلار بىلەن بارسىمۇ، پۈت - قوللىرى كالامپايلىشىپ، ھېچبىر ئىشى قولاشمايدۇ، تامنىڭ، دەرەخنىڭ، ھەممه نەرسىنىڭ كۆزى بارده‌ك. . . ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىپ قېلىپ، كۆرۈپ قېلىۋاتقانده‌ك تۇيۇلىدۇ. ئاشۇ چاغدا، بىر كىم گەپ سورىسىمۇ، كالامپاي سۆزلەيدۇ. ۋاقىت ئەنه شۇنداق ئۆتۈۋەردى. نىسانىڭ قارىسى كۆرۈنمىدى. پازىل چوڭنىڭ ئايالى جىگەر كېسىلى بىلەن دوختۇرخانىدا يېتىپ قالغاچقا، ئۇنىڭ رېشت بىلەن سۆزلەشكىلى ۋاقتى ئالدىراش بولۇپ كەتتى. رېشت دەكـكه - دۈككىگه چۈشتى. نىسا ئۇنىڭدىن قاتتىق رەنجىگەنمىدۇر ياكى پا جىڭلى ئۇنى نەزەربەند قىلغانمىدۇر، ياكى نىسا دېگەنده‌ك، ياق. . . ياق، ئۇنداقمۇ بولۇپ كەتمىگەندۇر؟ . . .

رېشت ئىدارىنىڭ ئەخلەت ئازگىلىغا ھارۋىدا ئەخلەت ئاپىرىپ، نىسا بىلەن تاسادىپىي ئۇچرىشىپ قالدى. نىسانىڭ قولىدىمۇ بىر ئەخلەت چېلىكى تۇرىدۇ. رېشت نىسانى كۆرۈش بىلەن، دالڭ قېتىپ قالدى. ئۇنىڭ چىرايلىرى سارغىيىپ، كۆزلىرىنىڭ خۇنى كەتكەن، ئورۇقلاپ، بىر تېرە - بىر ئۈستىخان

بولۇپ قالغان، بۇرۇنقى ياۋاش، ھەممە ياقتا قورقۇش ھەم ئېھتىياتسىزلىق قوزغايدىغان تۈيغۇنىڭ ئورنىغا، بىر خىل پەرۋاسىز، تەلۋىلىك ئىگىلىگەنىدى. ئۇ رېشتنى كۆرۈپ، دەسلەپ سەل ھودۇقۇپ قىزارغاندەك بولدى، كېيىن تامدەك تاتىرىپ، يانداپ ئۆتۈپ كەتمەكچى بولۇۋىدى، رېشت ئۇنىڭ يولىنى توسۇپ توغرا تۇرۇۋالدى.

— نىساگۈل، تىنچ تۇرۇۋاتامسىز؟

نەفسىنىڭ ئىسمى نىساغا ئۆزگەرگەن شۇنچە يىللاردىن بېرى، تۇنجى قېتىم نىسانىڭ ئارقىسىغا گۈل سۈپىتى قوشۇلۇپ رېشتنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتاتتى. نىسا ئۇنىڭغا لەپپىدە قاراپ:

— ھەئە، — دەپ سۇسقىنا جاۋاب بەردى.

— كۆرۈنمەيلا كەتتىڭىزغۇ؟ تونۇغۇسىز ئۆزگىرىپ كېتىپسىز. مەندىن خاپا بولدىڭىزمۇ؟

— ياق.

— ئەمىسە، نېمىشقا چىقمايسىز؟

— . . .

— مېنىڭ سىزگە دەيدىغان بىر خوش خەۋىرىم بار ئىدى.

. . . نىسا جاۋاب بەرمەستىن، رېشتقا يات ئادەمگە قارىغاندەك قاراپ، بىر ھازا تۇرغاندىن كېيىن، ئۆتۈپ كەتمەكچى بولۇۋىدى، رېشت توسۇپ تۇرۇۋالدى:

— پا جىڭلى ئىككىمىزنىڭ تويىنى قىلىپ قويىدىغانلىقىنى ۋەدە قىلدى. ئەمدى مۇرادىمىزغا يېتىدىغان بولدۇق. قاچساقمۇ بولىدۇ، نېمە، بارغانچە تاتىرىپ كېتىسىز؟ خوش بولمامسىز؟

— خوش بولۇش؟ مەن تۇغۇلغاندىن تارتىپ تاكى ھازىرغىچە خوش بولۇپ باقمىدىم. . . بۇ دۇنيادا خوش بولۇش ماڭا نېسىپ بولماپتىكەن! . . .

— بىز توي قىلىمىز، مۇرادىمىزغا يېتىمىز، سىز بۇرۇن مۇشۇ ئىشلارنى ئويلاپ، چەكسىز خوش بولاتتىڭىزغۇ؟

— چۇش كۆرۈپتىكەنمەن، پەقەت چۇش...
— ئەمدى خوش بولمامسىز؟
— خوش بولغۇچىلىكى قالمىدى...
نىسا شۇ سۆزلەرنى قىلدى ـ دە، رېشتىنىڭ توسۇۋالغىنىغا ئۇنىماي كېتىپ قالدى. رېشت تېرەكنىڭ ئۈچىدىن، كاككۇكـ نىڭ ئۈستىدىن چۈشۈپ، پاققىدە يېلى چىقىپ ئۆلگەن پاقىدەك، كۆزلىرىنى چەكچەيتكىنىچە قاراپ قالدى، ئۇ لاغىلداپ تىترەپ كەتتى... ماڭغۇدەك ماجالى قالماي، چىرىندى، چۈنىلار غۇـ ژ ۇلداپ ئۈچۈشۈپ يۈرگەن ئەخلەت، پاسكىنا سۈيۈقلۇق ئۈستىگە ئولتۇرۇپ قالدى...
— رېشت، مۇرادىڭغا يېتىدىغان بولدۇڭ! يېتىم بولغىنى بىلەن، كېيىنكى ئېيتالايمەنكى، ئۇنىڭدەك چىرايلىق قىزدىن بۇ ئەتراپتا يەنە بىرى تېپىلمايدۇ... — ئارىدىن قانچىلىك ۋاقىت ئۆتكەنلىكىنى رېشت بىلمەيدۇ. بىر كۈنى پازىل چوڭ قورساقـ لىرىنى باداياتىپ كۇلۇمسىرىگەن ھالدا، قولىنى كەينىگە تۇتۇپ كىرىپ شۇنداق دېدى. رېشت ئورنىدىنمۇ قوپمىدى، تەكەللۇپمۇ قىلمىدى، چىرايى ھېچقانداق ئىپادىسىزلا پازىل چوڭغا تىكىلىپ قاراپ قالدى...
— تويغا تەييارلىق قىل رېشت! ئالدىمىزدىكى جۈمە تويۇڭـ نى قىلىمىز، ئىككى ئېغىز ئۆي ئاجرىتىپ قويدۇم، راسلىتىپ بېرىمەن. چىرايلىق قىز ئالدىڭ، ماڭا كۈيئوغۇل بولدۇڭ!...
رېشت گەپ قىلمىدى، تاتارغان ھالدا، زۇۋان سۈرمەي قاراپ تۇرۇپ قالدى.
— بىلمىدىم، ئۇ كالۋا قىز سېنى رەنجىتىپ قويۇپتۇ. كۆڭلۈڭگە كىرىپ چىقسام، ئۇنىڭدىن رايىڭ يېنىپ كەتكەن ئوخشايدۇ، لېكىن توي قىلمىساڭ بولمايدۇ. مېنىڭ سىزنىڭمىدىن چىقماسلىققا قەسەم قىلغان ئەمەسمىدىڭ؟ تويغا خۇشال بولمىغـ نىڭ بىلەن، تويدىن كېيىنلا مەندىن خوش بولسەن، قولىمىزغا

رەسمىي شتات چۈشتى. بۇ تويىنى قىلساڭ، سۆز يوق بىرى سېنىڭ! باش يېرىلسا بۆك ئىچىدە، قول سۇنسا يەڭ ئىچىدە دەپ، مەن بۇ يەردە تۆتىنىڭ بىرى. سەن ئەتىسى - ئاخشىمى، كۆز غەلەت بولدى، ئۇ بۇلۇڭ - بۇ بۇلۇڭدا، ئۇنى سۆرەپ يۈرۈپ، قىلغۇلۇقنى قىلىپ بولۇپ، ئەمدى مۇشۇكتەك كۆزۈڭ- نى يۇمۇپ تۇرۇۋالساڭ، ئۆزۈڭگە ياخشى بولمايدۇ... سىرتقا يېيىلىپ كەتسە، «نېمە ئىش بوپتۇ دېسە، پازىل چوڭنىڭ بالا باققۇچى قىزى پالانى بىلەن يۈرۈپ، هارامدىن بالا تېپىپ قويۇپ- تۇ» دېسە، سەنلەرغۇ مەيلى، مەن ماڭۇ يۇرتنى تاشلاپ كەتسەم بولىدۇ! شۇڭا، بۇ سۆزنى چىقارماي، دوختۇرنى ئۆيگە ئەكىلىپ- لا، ئۇنىڭ قورسىقىدىكىنى جىمقتۇرۇۋەتتىم... قىلغۇلۇقنى ئۆزۈڭ قىلىشىپ، ئىزىنى مەن يوقاتتىم. مەن يەنىلا كەڭ قور- ساقلىق بىلەن، بوپتۇ، ياشلىق... دەۋەتتىم. مەندىن باشقا ئادەم بولسا، ئاران بېقىپ چوڭ قىلغان قىزىنى بىكاردىن - بىكار ئالداپ خوتۇن قىلىپ، بالا تېپىپ قويسا، ساڭا بۇنداق ياخشى گەپ قىلىپ ئولتۇرامدۇ؟ پۈت - قولۇڭنى سۇرمە قىلىپ، سولاقخانىغا ئاپىرىپ بېرىدۇ. ئەگەر غىدىڭ - پىدىڭ قىلساڭ، مېنىمۇ ئۇز- داق قىلمايدۇ دەپ قالما! ئۇ قىزىڭ ئاتىسى — ئىگىسى مەن! ئالدىمغا سەككىز يېشىدا چۈشكەن! ئۇقتۇڭمۇ؟ ئەڭ ياخشىسى، قەسىمىڭ بويىچە، مېنىڭ سىزنىقىمدىن چىقما، زىيان تارتمايسەن.

پازىل چوڭ تازا سۈرلۈك قاراپ ئولتۇرۇپ، شۇلارنى دېدى - دە، تازا كېرىلىپ بىرنى ئەسنۇۋالغاندىن كېيىن، ئورنىدىن تۇرۇپ، يەرگە پېتىپ، تەرلەپ ئولتۇرۇپ كەتكەن رېشتقا: «شۇنداق بولسۇن!» دەپ قويۇپ، چىقىپ كەتتى.

7

توي قىلغىلى خېلى كۈنلەر بولدى. رېشت بىلەن نىسا تويى

بولغان يېڭى ئەر ـ خوتۇنلارغا ئوخشاشمايدۇ. پەقەت گەپ قىلمىسا بولمايدىغان يېرىگە كەلگەندە، بىر ـ ئىككى ئېغىز سۆزلىشىپ قويىدۇ. بولمىسا رېشىت يېقىندا ئۇچ يىللىق سىناق شەرتى بىلەن، رەسمىي شتاتلىق ئىشچى بولغاندىن كېيىن، ئىدارە ئامانلىق ساقلاش ئىشىدىن ئاجرىتىلىپ، يازىچە كوپېراتىپنىڭ ئۆرۈك سېتىۋېلىپ گۈلە قۇرۇتۇش، يېمىش قۇرۇتۇش، يېزا ئارىلاپ باغ ـ ۋاران، قوغۇن ـ تاۋۇز سېتىۋېلىش ئىشلىرى بىلەن سىرتتا ئالدىراش، كۆزدە، چارۋا سېتىۋېلىشتەك ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىپ ئالدىراش... ئۇنىڭ پۈتۈن ئەس ـ يادى سىناقتىن ياخشى ئۆتۈۋېلىش ئىدى.

— ھە، بالىلىرىم، قانداق ئولتۇرۇۋاتىسىلەر؟ — پازىل چوڭ كەچتە، رېشىت ئۆيدە بار چاغدا، شۇنداق كىرىپ كېلىدۇ ـ دە، بەزىدە ئۇزۇندىن ئۇزۇن باراڭ سېلىپ ئولتۇرۇپ، «ئارام ئېلىڭلار!» دەپ قويۇپ، چىقىپ كېتىدۇ. رېشىت يوق چاغدا، گەپ قىلماي كىرىپ تاماق يەيدۇ، نىساغا قاراپ ھېچنېمىدۇ. «كەل!» دەيدۇ، نىسا ئۇنىڭ گەپلىرىگە، ھەممە قىلىقلىرىغا پەرۋا قىلمايدۇ. ئۇنسىز، قارشىلىقسىز، سوغۇق ھالدا، سۈكۈت قىلىدۇ. ئۇنىڭدىن يىرگىنىدۇ، نەپرەتلىنىدۇ، قارشىلىق قىلمايدۇ. قان ـ قېنىغا، روھىغا، يۈرىكىگە، جىسمىغا، ھەربىر ھۈجەيرىسىگە سىڭىپ كەتكەن قوللۇق ئۇنى مانا مۇشۇنداق تۇرغۇن سۈدەك ئۆلۈك ھالغا كەلتۈرۈپ قويغان... تۇرغۇن سۈدىن ھېچنەرسە قورقمايدۇ. قانىتى ھۆل بولۇپ ئۇچالمىسىمۇ، ھېچقانداق خەۋپ ھېس قىلمايدىغان ئۇچار قاناتلارمۇ بۇ سۈغا بەھۈزۈر چۈشۈپ ھۈزۈرلىنالايدۇ، زەھەرلىك يىلانلار، يەنە ھەرقانداق ياۋايى مەخلۇقلار ئۇنىڭدا خاتىرجەم ھايات پەيزىنى سۈرەلەيدۇ... پازىل چوڭمۇ ئەنە شۇنداق... ئۇ نسانىڭ ياش تېنىدىن پەقەت ئۆزۈنىڭ تويماس ھارام نەپسى ئۈچۈن لەززەت تاپىدۇ. ھازىر قارىيەخان جىگەر راكى بولۇپ، بىر پۈتى دوختۇرخانىدا، بىر پۈتى

گۆر ئاغزىدا. . . ئۇنى توسىدىغان بۇرۇنقى ھالى ھازىر قالمىغان، مانا بۇ تازا بىر پۇرسەت، ئوبدان غەنىيمەت پۇرسەت. . .

بىر كۈنى كەچ پازىل-چوڭ ئۆيدە رېشىت يوق دەپ كىرگەن بولسا كېرەك، ئىشكتىن كىرمەي تۇرۇپ: «ھاي نىسا. . . نىسا. . . بارمۇ سەن؟ ئورۇن. . . » دەپ، گېپى بۇ يەرگە كەلگەندە، ئۇنىڭ ئۆزى ئۆيگە كىرىپ بولغانىدى، ئۇنىڭ سالپاڭ گۆشلۈك يۈزى بىر قىزىرىپ، كېيىن تاتاردى، ئاندىن بوزاردى، كۈلكە ئۇنىڭ ھەممە ھودۇقۇشىنى سۈمۈرۈپ كەتتى:

— ۋاي رېشىت، سەنمۇ باركەنسەنيا؟ . . . ھە، يوقلاپ كىرەي دەپ كىرگەنىدىم. بىرنەچچە كۈن بولدى، نىسانى كۆرمىدىم، ئاغرىق - سىلاق بولۇپ قالدىمۇ دەپ يوقلاپ كىرىشىم. . . — دېدى ئۇ ۋە رېشىت بىلەن قىزغىن كۆرۈشتى.

— ھە، چارۋا سېتىۋېلىش ئىشلىرى قانداق كېتىپ بارىدۇ؟ ئالدىڭلارمۇ؟ ھېچ كىمگەندەك قىلمىۋىدىڭلارغۇ؟ سەن چارۋا يوقـ كەشكە مەسئۇل، شۇنداقمۇ؟ — دەپ سوراپلا كەتتى پازىل چوڭ.

— يېرىم يولغا كەلگەندە، يولنى سۇ بېسىپ كېتىپتىكەن، ئۈچ تراكتورنىڭ ھەممىسى ئارقا - ئارقىدىن پېتىپ قېلىپ، شۇ يەردە قالدى، — رېشىت ھارغىن، ئەمما خجالەت ئارىلاش جاۋاب بەردى.

— دېمەك، چارۋا بىلەن! — پازىلنىڭ چىرايى ئۆڭدى، رېشىت قورقۇپ تاتىرىپ كەتتى.

— سەن بۇ يەرگە يېنىپ كەلدىڭ، چارۋا بولسا تراكتوردا قالدى، پەقەت بىرقانچە قارا نوپۇس ياندىقچى تراكتورچى. . . بىـزنىڭ زەنجىـر تاپانىـى ئېلىپ بېـرىپ سـۆرىتىپ كەلمىـدىڭمـۇ؟

— تراكتورچىغا دېسەم، ئەتىگەنلىككە، دەيدۇ، — دېدى رېشىت پازىل چوڭنىڭ ئەلپازىدىن چۆچۈپ.

— تراكتورچى دېگەن ماي چاپان كاززاپلار بىلەن قارا نوپۇس

یانداقچىلار، سېنىكچە، چارۋىنى تاشلاپ بېرىپ كېلىدىغان ئادەم-لەرمۇ؟ ئۇلار ئاچ قالدۇق، نان تۇگىدى، سويۇپ يېدۇق، تۇك-لىدۇق، كاۋاپ قىلدۇق دەپ، مالنى يېسە، قارا نوپۇسلار بىلەن بىرلىشۇبلىپ مالنى ئەپقېچىپ، كېيىن، قارا نوپۇسلارغا كۇچەم-ىز يەتمىدى، ئۇلار ئەپقاچتى دەپ مالنى تىقىۋالسا، سەن ئۇ داردىن قاچقان قارا نوپۇسلارنى قەيەردىن تاپسەن؟ تراكتورچە-لارنى قانداق قىلالايسەن؟ دۆلەتكە زىيان بولسا، ماقۇل، تۆلەر-سەن، سىناقتىكى ئادەمسەن، خىزمەتتە ئەستايىدىل ئەمەس، مەسئۇلىيەتسىز دەپ ئاتىلىپ قالساڭ، ئۇ چاغدا، ئىشلىرىڭ قەيەرگە بارىدۇ؟ يۇگۇر، دەررۇ ئاۋۇ بىزنىڭ بەز قۇلاق تراكتور-چىغا پا جىڭلى كېچىچە بېرىپ ئەكېلىڭلار، دېدى، دە! غىدىڭ - پىدىڭ قىلسا، ياقىسىدىن سۆرىگەنچە، مېنىڭ يېنىمغا ئەكىر! ئاتىكاچە-لىقىنى جايىدىن چىقىرىمەن، — دەپ قەتئىي بۇيرۇق قىلدى ئۇ. رېشىت ھېرىپ - ئاچچىقىنى ئۇنتۇپ، تەرى قۇرۇماستىن، يەنە چىقىپ كەتتى. ئۇ، بوسۇغىغا بېرىپ، ئارقىسىغا يەنە بىر بۇرۇ-لۇپ قارىدى. ئۇنىڭ چىرايى پۈتۈنلەي قارىداپ كەتكەن، كۆزلە-رىدىن چەكسىز دەرد - ئەلەم چاقنايتتى، ئەمما چىقىپ كەتتى. پازىل چوڭنىڭ تاقىتى قالمىغانىدى: «كەل نىسا!» دېدى ئۇ. بۇ قېتىم، نىسانىڭ تەنلىرى شۇركۈنۈپ تىكەنلەشتى، ئۇنىڭ كۆزلىرى سەل ئەندىشە بىلەن ئىشىككە تىكىلدى. پازىل چوڭ ئاغزىنى چاكىلدىتىپ، بېشىنى سىلكىپ، ئۇ ئەمدى كەلمەيدۇ، دېگەن مەنىنى بىلدۈردى...

يەر شارى ئۆز ئوقىدا ئايلانغىنى بىلەن، نان بىر ئۇلدا پىشمىغاندەك، يىللار ھەرخىل كۆرۈنۈشلەر بىلەن ئالمىشىدۇ. مانا مۇشۇ ئۆزگىرىشلەر ئىچىدە، پازىل چوڭ پېنسىيىگە چىقتى، رېشىت سىناقتىن ئۆتۈپ، تۆمۈر تاۋاقلىق ئادەمگە ئايلاندى. پازىل چوڭ پېنسىيىگە چىقىپ ئەتىسى، رېشىت نىسانى ئۆيدىن

قۇچقىدا بىر بالا بىلەن قوغلاپ چىقاردى. . . نىسا يەنە باشپاناھ-سىز كوچىدا قالدى. . . كىشىلەر ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىشىپ، پۇل بېرىدۇ. نىساغا ئەمەس، ئۇنىڭ قولىدا ناسۇال قاپىقىدەك ساڭگىلاپ، بىر قەۋەت قاسماق ئىچىدە قالغان ئاۋاق بالىغا ئىچ ئاغرىتىپ پۇل بېرىدۇ. . . نىسا قەيەردە كەچ بولسا، شۇ يەردە ئۇخلايدۇ. ئۇخلىغاندا، غەزەل ئوقۇيدۇ. ئۇنىڭ ئوقۇغان غەزىلە-لىرىڭ ئاھاڭى ھېچبىر نېمىگە ئوخشاشمايدۇ، سۆزىنى پەرق قىل-غىلى بولمايدۇ. چاچلىرى چىگىلىشكەن، يۈزلىرىنى قاسماق باسقان. . . ئالدىغا مېۋە شۆپىكى، ئۈچكە، مۇز چوكىنىڭ ياغ-چى، توگمە، سۆڭەك، قۇشقاچنىڭ ئۆلۈكى، ئالدىغا ئۇچرىغان ھەممە نېمىنى سالىدۇ، كېيىن ئاپىرىپ، ئۆزىنىڭ ئاغزىغا سالى-دۇ، بالىنىڭ ئاغزىغا سالىدۇ، تۈكۈرىدۇ. . . كاززاپلار: «نىسا-خان، بىز موچەن بېرىمەن، ئاۋۇ كىشىنى قۇلىقىدىن تۇتۇپ بىرنى سۆيۈۋەت!» دەيدۇ. نىساخان دەررۇ بېرىپ، ئۇ كىشىگە ئېسىلىدۇ، گالۋاڭلىرىنى سۆيۈۋالىدۇ. كۈلكە - قىقاس چىقى-دۇ. چېچەنلىرى ئۈنى ئىتتىرىۋېتىدۇ، كاچات بىلەن ئۇرىدۇ، يەنە كۈلكە كۆتۈرۈلىدۇ، كىشىلەر توپلىشىدۇ. كاززاپلار يەنە ئۈنى گەپكە سالىدۇ: «نىساخان، مۇشۇنىڭ ئىچىدىكى ئاشنىڭنى ساناپ چىقە، بەش موچەن بېرىمەن» دەيدۇ. نىساخان چىرايلىق ياش يىگىتلەرنى، مويىسپىتلەرنى، كادىرلارنى كۆرسىتىپ: «ما-ۋۇنىڭ بىلەن پالانى يەردە. . .»، «ئاۋۇ بىلەن پۇستانى يەردە. . .» دەپ ئۆزى ئاغزىنى تۇتۇپ كۈلىدۇ. . . بىر قولىدا ناسۇال قاپىقىدەك ساڭگىلاپ تۇرغان بالا. . . بەزىدە يىغلايدۇ، بەزىدە ئۇخلايدۇ. نىساخان شۇئان قاچىدىكى پاسكىنا نەرسىلەرنى، مېۋە شۆپۈكلىرىنى، سۆڭەكلەرنى قىزلارغا ئاتىدۇ، قىزلار قاقشايدۇ، ئۇنىڭدىن قورقۇپ قاچىدۇ. يەنە كاززاپلار سورايدۇ: «نىساخان، بالاڭنىڭ دادىسى كىم؟» «ھە، ماۋۇنىڭ دادىسى ھەربىي. . . ئېسىل ھەربىي. . . ياق، بىر چۆلە ماز ھەربىي. . . ياق، ياق. . .

بالامنىڭ دادىسى چوڭ باشلىق. . . ناھايىتى يوغان باشلىق. ماۋۇ قورسىقىمدىكىنىڭ دادىسى — سەن! . . . » شۇئان قاتتىق كۈلكە كۆتۈرۈلىدۇ. ئۇ، تاماشا كۆرگۈچىلەرنىڭ ئالدىغا كېلىدۇ ـ دە: «ھە. . . كۈلۈپ، ئىت يالىغىدەك بولۇپ كېتىپسەنغۇ؟ . . . ئاشۇنداق گەپ قىلىپ، سېنى كۈلدۈرۈۋېتىمەن، سۆلىتىڭگە بېقىپ پۇل بەرسەڭچۇ ئەي پوخۇر شەپكە. . . سۆلىتىڭنى سوپەك تراكتور تارتالىمايدۇ. . . ئىسىت، ساڭا ئاشنا بولغان قىزغا! . . . » دەيدۇ. ئېتىكى ئاشۇ ۋاراقلاپ تۇرغان كۈلكىلەر ئىچىدە، پارچە پۇلغا تولىدۇ، شۇنىڭ بىلەن، بىر بۇلۇڭغا قاراپ كېتىدۇ ـ دە، پۇللىرىنى رەتلەپ ساناشقا باشلايدۇ. . .

كىشىلەر، بولۇپمۇ ياشلار ھەر كۈنى كىنوغا كىرىشتىن ئاۋۇال، نىساخانىنىڭ ئەنە شۇ تاماشىسىغا داخىل بولۇشىدۇ. ئۇ-چىيى ئۇزۇلگۈدەك كۈلۈشۈپ، بىر ـ بىرىنى مازاق قىلىشقىنىچە، كىنوغا كىرىپ كېتىشىدۇ. . .

ئومىقىم، كۆزۈڭنى ياشلىما!

(پوۋېست)

1

ھېچقانداق ئەر، بالاغەتكە يەتكەن، ھېسسىياتى دولقۇنلىنىپ تۇرغان، خىياللىرى ئۇچقۇرلىشىپ، قانلىرى قىزىپ، يۈرىكى ئويناقلاپ تۇرىدىغان بىر ياش يىگىت، ئۆزىگە ئوخشاش، ئۆزىنىڭ تەڭ دېمەتلىك جان دوست ئاغىنىسىنىڭ قولىنى چىڭ تۇتسا، ئوينىشىپ ئولتۇرۇپ، بىر - بىرىنى قىچقىلىسا ياكى پومىداقلاپ بېسىشسا، چېلىشىش ئۇچۇن، بەللىرىنى مەھكەم قورۇپ چىڭ قۇچاقلاشسا، ئۇنىڭدا ھېچقانداق غەيرىي سېزىم بولمايدۇ. قىز-لارمۇ دەل شۇنداق... مانا ھازىر ئۇمۇ دەل شۇنداق. ئۇنىڭ بۇ تۇرقىنى كۆر! ئۇ دوستىنىڭ ئۆزىنىڭكىدەك نازۇك ئاق قول-لىرىنى تۇتتى، ئۇنىڭ يۈرىكى قالايمىقان سوقۇۋاتاتتى، ئۇنىڭ يۈرىكى قانداقتۇر ئانىسىدىن يىراقلاپ تېنىپ قالغان ياش تايچاققا ئوخشايتتى. تايچاق قاراڭغۇ بىر ئۆڭكۈر ئاغزىغا كېلىپ قېلىپ، يالت قىلىپ چاقنىغان كىچىككىنە بىر يېشىل نۇردىن ئۇركۈپ قورقۇپ كېتىپ، قورقۇنچ ئىچىدە ئېگىز خادا تاشلارغا ئۆزىنى ئۇرۇپ، جىلغا سۇيىدەك تاشتىن تاشقا سەكرەيدۇ... ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى قورقۇنچتىن ئىبارەت غايىبانە ئاڭ ئىگىلىگەن... ئاشۇ تايچاق قىزنىڭ يۈرىكى ئىدى. ئۇ ھازىر قورقۇنچتىن، غايەت زور قورقۇنچتىن باشقا ھېچ نەرسىنى ھېس قىلمايدۇ، پۈتۈن دۇنيا مۇشۇ ئۆزىنىڭ ئۇچىسىغا ئارتىلىش ئالدىدا تۇرغان ئاجايىپ گۇ-زەل، قىممەتلىك توپ - توپ كىيىملەر، ئۆزىگە شوخلۇق ھەم

شادلىق ئىچىدە قاراپ كۆلۈپ تۇرغان بىر - بىرىدىن گۈ-
زەل ياسىنىشقان دوستلىرى، ھەممە چىرايلار، مۇشۇ قىزلار
ئولتۇرغان چىرايلىق ئۆيلەر... ھەممە، ھەممىسى... ئۆزى-
نىڭ سۆيۈملۈك دوستلىرى، ئاتا - ئانىسى، ھەممىسى...
ئۇنىڭغا قورقۇنچلۇق بولۇپ كۆرۈنگىلى تۇرغانىدى. ھەممە چى-
رايدا ئاشۇ تېپچەكلەپ بار كۆچى بىلەن چاپچىپ ئويناقلاپ كېتىپ
بارغان تايچاقنى قورقۇتۇۋەتكەن يېشىل نۇرنىڭ جۇلاسى بار. ئۇ
نۇر مۇشۇ ھەممە كۆزلەردىن چىقىۋاتىدۇ. ئۇ نۇر ئاشۇ كۆزلەر-
دە، ماڭا مېھرىبانەك، كۆيۈمچانەك، ماڭا يېقىنەك تۇيۇل-
غان ھەممە كۆزلەردە بار... ئۇ ماڭا شۇنچە يېقىن...
مېنى جېنىدەك كۆرىدىغان دادامنىڭ كۆزىدىمۇ جىق بار. مەن
ئۇچۇن قورقۇنچلۇق بولغان نۇر نېمىشقا مېنىڭ مېھرىبان دادامدا
بولمىدىغاندۇ؟ مېنىڭ جان دوستلىرىمدا بولمىدىغاندۇ؟ ئۇلار نې-
مىشقا مېنى شۇنچىۋالا قورقۇنچقا سالمىدىغاندۇ؟ قورقۇتۇپ ئۆلتۈ-
رەمدىغاندۇ؟ ياق، ياق، قورقۇتقانغا ئۆلۈپ قالمايمەن، مەن كى-
چىك، بەش ياش چېغىمدا، ئانام ئاجىز قوللىرى بىلەن مېنىڭ
كىچىككىنە يۈزۈمنى ئالقانلىرى ئارىسىغا ئېلىپ تىترەپ تۇرغان
لەۋلىرى ئارىسىدىن مەن بىلمەيدىغان گەپلەرنى چىقىرىپ، بىر-
دىنلا كۆزلىرى چەكچىيىپ، ئېڭىكى چۈشۈپ، قورقۇنچلۇق ھا-
لەتكە چۈشۈپ قېلىپ، ئاغزى ئېچىلىپ قالغانىدىمۇ، مەن قورقۇپ
كەتمىگەن... چىرايلىق ئۆگەي ئانام، ئۇچى قىزارغان تۆمۈر
كۆسەينى كۆزۈمنىڭ ئىچىگە تىقىۋەتكۈدەك بولۇپ: «ئەي سوك،
پىشانەمگە ئۇنگەن شۇمبۇيا سوك، مېنى خاپا قىلامسەن - ھە،
يەنە خاپا قىلامسەن - ھە؟ دادامغا چاقامسەن - يوق؟»
دەپ قورقۇتقانىدىمۇ بۇنداق قورقمىغانىدىم. يالغۇز ئۆيگە سولاپ
قويۇپ، باشقا يات ئەر كىشى بىلەن كۈسۈرلاشقانىدىمۇ قورقمە-
غان. دادامغا دېمىگەنىدىم. پەقەت، پەقەت قورقمىغانىدىم. مەن
قورقماي دائىم جېدەل قىلغانىدىم. مەن دادام بار ھەم يوق

چاغلارنىڭ ھەممىسىدە قىلچە قورقماي، ئانام ئاشۇ كۆزى چەكچەيمەپ قېلىپ ئۆيدىن غايىب بولغاندىن كېيىن ئانامنىڭ ئورنىدا پەيدا بولۇپ، دادام بىلەن ئانامغا ئوخشاش يېقىن تۇرۇپ سۆزلەشىدىغان، كۆلۈشىدىغان، دادامنى گويا ئانامدەك چاقىرىدىغان بۇ ئايالغا ئاجايىپ ئۆچ ئىدىم. بەك ئۆچلۇكۈم كەلگەن. دادامنىڭ يېنىغا كەلسىلا، دادامغا گەپ قىلسىلا، مەن چىرقىراپ يىغلىغان، دادام مېنى شۇنچە ئالدايمۇ، «ئانا» دېگۈزەلمىگەنىدى. ئۇ ئايالغا مىختەك قادىلىپ تۇرۇپ: «ئەي قېرى، بۇ ئانام ياتقان يۇتقان، سەن ياتما، سەن تۇتما! ئانا... ئانا... ئەي قېرى، بۇ ئانام ئولتۇرغان كۆرپە، سەن ئولتۇرما!... ئەي قېرى، مېنى توسمامسەن!» دەپ يىغلىغان. مەن بۇلارنى دادام بار ھەم يوق چاغلارنىڭ ھەممىسىدە ھېچنېمىدىن قورقماي دېگەندىدىم. دادام يوق چاغدا، ئۇ ئۇرسمۇ، چىمدىۋالسمۇ قورقمىغاندىدىم...

يېشىل نۇر ئەجەب قورقىتىۋەتتى. بەكمۇ قورقۇنچلۇق. قىزغا يېنىدىكى ھەمراھلىرىنىڭ، قىز دوستلىرىنىڭ ھەممىسى قورقۇنچلۇق تۇيۇلدى. بىردىنلا ئۇ مۇشۇ قورقۇنچ ئىچىدىن ئۆزىگە پاناھلىق بەرگۈچى غايىبانە بىر يۆلەنچۈك باردەك تۇيۇلدى. ئىشقىلىپ بىر يېقىملىق، ئۆزىگە شۇنچە يېقىن بىر قول سوزۇلغاندەك بولدى. ئۇنىڭ قورقۇنچتىن ئۇيۇشقان ۋۇجۇدىغا بىرخىل ئىسسىق ئېقىم تارالدى، قانلىرى تومۇرلىرىدا قىزىشقا باشلىدى، يۈرىكى ئاشۇ غايىبانە قولغا تەلپۈندى. ئۇنىڭ قورقۇنچلۇق ھېسسىياتى بىردىن تاتلىق بىر تۇيغۇغا ئايلاندى. ئىختىيارسىز ئۇنىڭ چىرايىدىكى ئەسەبىيلىق ئىللىق تەبەسسۇمغا ئايلاندى، تاتارغان ئاپئاق يۈزىگە قان يۈگۈرۈشتى، گويا يىگىتنىڭ ئوتلۇق بېقىشلىرىدىن ھاسىل بولغان نازۇك تۇيغۇدەك بىر خىل تۇيغۇغا چۆمۈلدى، يىغىدىن قىزارغان، ئىششىغان قاپاقلىرىغا تەبەسسۇمدىن ھاسىل بولغان نازۇك، ئىنچىكە، چىرايلىق ئۇششاق سىزىقچىلار

ئولاشتى. ئۇزۇن، قويۇق قاپقارا قايرىلما كىرپىكلىرى تاتلىق تۇيغۇدا ھىملىشىپ، مەڭزى ئانارەك قىزىرىپ، قىزىپ كەتتى. ئۇنىڭ چىرايى شۇنچىلىك ئوماق، چىرايلىق تۇسكە كىردىكى، ئۇنىڭ يېنىدىلا ئولتۇرغان ئەڭ يېقىن دوستى شەرىپىمۇ كىچىكىدىنلا بىرگە ئويناپ چوڭ بولغان دوستى مېھرىنىڭ بۇنچىلىك چىرايلىق ھەم گۈزەل ئىكەنلىكىنى ئەمدى ھېس قىلغان، ئۇنىڭ شۇنچىلىك ئوماق، چىرايلىق بولۇپ كەتكىنىنى ئەمدى كۆرۈۋاتقاندەك تىكىلىپ قاراپ قالدى... مېھرىنىڭ مەڭزى خۇددى كۈزدە ۋايىگە يېتىپ ئېسىلىپ پىشقان چىلاندەك پارقىراپ كەتتى. كىچىككىنە ئاغزى، بويىقتەك لەۋلىرى ناھايىتىمۇ شېرىن بىر نەرسىنى شۇمۇۋاتقاندەك توختىماي يىمىرىلىپ بىر نەرسىلەرنى پىچىرلايتتى. تەنلىرى توختىماي جۇغۇلداپ تىترەپ كېتىۋاتقاندەك ئىچىگە تارتىپ كەتتى، كۆزى، يۈزى زىننىخلىرى شېرىن تەبەسسۇمدىن مەست بولغاندەك ئىدى...

مېھرىنىڭ گويا ھېلىقى غايىبانە گەۋدىگە ئاشىق بولۇپ، ئۇنىڭغا قولىنى سوزماقتا، ئۇنى بارلىقى بىلەن ئۆزىگە تارتماقتا.

ئۇ كىمنىڭ گەۋدىسىدۇر؟ شۇنچىلىك تونۇش گەۋدە، تونۇش قول! ئاھ... بۇ قول بىر سوزۇلسىچۇ... ئۇنى بىرلا قۇچاقلىغانچە، ئۆزى ئۇچۇن ھەشەمەتلىك خۇشال توي نەغمىسى ئۇزۇل-مەي ياڭراپ تۇرغان بۇ دوزاختىن ئېلىپ چىقىپ كەتسىچۇ! ئۇ كۆرمەيۋاتامدۇيا؟ خۇددى قارىغۇ تەقدىرگە ئوخشاش! يۈرەك نىدا-سىنى ئاڭلىمايۋاتامدۇيا؟ خۇددى گاس ئاشىققا ئوخشاش! ئۇ قولىنى مەن تۇتۇۋالاي، تارتىپ ئەكىلىپ كۆكسۈمگە باسماي، كۆكسۈمگە سىغمايۋاتقان يۈرىكىم بىرئاز ئارام تاپار. ئاشۇ شېرىن سېزىم ئىچىدە گويا ئۆزى ئاشۇ گەۋدىنىڭ باغرىدا تۇرۇۋاتقاندەك شېرىن ھېسسىيات ئىچىدە مېھرىنىڭ ئاشۇ خىيالىنى سۈرمەكتە ئىدى... ئاشۇ خىيالىنىڭ يۈرىكىگە بەرگەن غايىبانە سېھرىي كۈچىدىن مېھرىنىڭ قولىنى ئاشۇ غايىبانە قولغا سوزدى، يەتمە-

دى، بەكرەك سوزدى، يەنە يەتمىدى. بايانتىن بىرى تەلمۇرۇپ قارىغانىدى، چاقىرماق بولۇپ ئاغزىنى مىك قېتىملاپ ئۆمەللىگە- نىدى، ئۇ گەۋدە ياكى يىراقلاپ كەتمىدى، ياكى يېقىنلاپ كې- لىپ، تەلمۇرۇپ تۇرغان بۇ گۈزەل بىچارىنى، ئۆزىدىن مەنۇڭى كۈچ تىلەپ ئولتۇرغان ئاجىز، يۇمران، پاك، نازۇك، قىزغىن، ئوماقنى قۇچىقىغا ئالمىدى. ئۇ مىك قېتىملاپ ئۆزىگە ئىشارەت قىلدى، قاپقارا خۇمارلاشقان كۆزلىرى بىلەن ئۆزىگە چاقىردى. كىرپىكى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ساناقسىز قېتىم جۇپلەشتى، قىمىر- لىمىدى... كۆزلىرىدىن يۇرەك سۆزىنى مىك قېتىملاپ تەكرار- لىدى، ئەمما كەلمىدى... مانا ئاخىر ئۇ ئۆزىدىكى بارلىق نو- مۇس، قىزلىق نازاكەت، نازلىق پەردىلەرنى قايرىپ تاشلاپ، قۇربان بەرمەك بولدى. تەقدىر شۇنداق ئوخشايدۇ... قىز بالە- نىڭ، ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ تەقدىرى ئاشۇنداق ئوخشايدۇ... ئۇ ئاخىر كۈچەپ تۇرۇپ قولىنى سوزدى. «ئاھ... نېمىگە قارايلا، نېمىنى كۈتۈۋاتىلا، مانىغۇ مەن.» ئۇ شۇنداق دەپلا، ئۆزىگە سوزۇلغان، ئەمما يېقىن كەلمىگەن قولىنى كاپ قىلىپ تۇتتى - دە، غايىبانە، ئۆزىگە تونۇشلۇق گەۋدىنى كۈچەپ تارتىپ باغرىغا باستى. «مەن... مەيلى، مېنى تاشلىۋەتسىلىمۇ، يا- راتمىسىلىمۇ سىلىگە شۇنچە غەزىپىم كەلسىمۇ، سىلىنىڭ ۋىجدا- نسىزلىقلىرىدىن ئۆمۈر بويى نەپرەتلەنسەممۇ، مەن يەنىلا... مەن يىتتۈرۈپ قويغان نەرسەمنى يەنىلا سىلىدىن تاپالايمەن. مېنىڭ يۈرىكىم يەنىلا سىلىدە ئىكەن. مەندىن ھەرقانچە يىرگە- سىلىمۇ، ماڭا كۆڭۈللىرىدە بىر تال كىچىك ئالمىچىلىك ئورۇن بولمىسىمۇ، مەن ئۇچۇن، مەن ئاجىز ئۇچۇن بولسىمۇ، مەن سىلىدىن كۈتكەن چىرايلىق سۆزلىرىدىن، مەن تەشنا بولغان سۆزلىرىدىن بىرنى بىر قېتىم قولىقىمغا پىچىرلاپ دېسىلە. مېنى ئاشۇ قوپال، كۈچلۈك قوللىرى بىلەن بىر قېتىم ئۆزلىرە- گە تارتسىلا. مەن مۇشۇ لەززەتنىڭ كۈچى بىلەن بىلمەي قالاي،

ئۆزۈم خالىمىغان ئەڭ يىرگىنچلىك پاسكىنا سۇ ئازگالىلىغا چۈ-شۈپ كەتكىنىمنى بىلمەي قالاي، ئازگالدىكى سېسىق قارا لايغا مىلەنگەن يىرگىنچلىك پاقىنىڭ ماڭا چاپلاشقانلىقىنى بىلمەي قالاي، گويا كاككۇك زەينەپنىڭ مەستخۇشلۇقىدا خۇددىنى بىل-مەي، كۆزىنى چىڭ يۇمۇپ تۇرۇپ، پاقىنىڭ يالاشلىرىنى خىيا-لىدا زەينەپكە ئوخشىتىپ مەنىۋى كۈچ ئېلىپ، ئۆزىنى بۇلغىغە-نىغا ئوخشاش، مەنمۇ شۇنداق بولاي.

مېھرىئاينىڭ قىسىرلىغان بويالتەك لەۋلىرى ئەنە شۇلارنى يادلىغانىدى. ئاشۇ كۈچ بىلەن ئۇ يېنىدىكى شەرىپەمنىڭ قولىنى كاپىيىدە تۇتۇپ چۆچۈتۇۋەتتى. ئۇ چۆچۈشتىن ئۆزىگە كېلىپ بولغۇچە، ئۇنى شۇنچىلىك قاتتىق ئۆزىگە تارتىپ، باغرىغا شۇن-چىلىك قاتتىق باستىكى، شەرىپەمنىڭ جانسىز، نازۇك ئۇستىخان-لىرى ئاجايىپ ئەسەبىي، تەلۈە كۈچتىن غىرسلاپ، «ۋايجان!» دەپ ۋارقىرىۋەتتى. مۇشۇ ئاۋاز، قول، گەۋدىنىڭ تەسىرى بىلەن مېھرىئاي دەرھال ئېسىگە كېلىپ، ئۇنى قويۇۋەتتى ھەم قورقۇش ئىچىدە كۆزىنى لاپىيىدە ئاچتى. شەرىپە ئاغرىقتىن تولغاندى، چىرايى پۈرلىشىپ كەتتى. ئۇ مېھرىئايدىكى بۇ كۈچتىن ھەيران قالدى. ئۇنى تۇغۇلۇپ مۇشۇ كۈنگىچە ھېچكىم مۇنداق قاتتىق قۇچاقلاپ باقمىغان، ئۇستىخانلىرىنى غىرسلىتىۋەتمىگەن، كۆكسىنى مىجىپ ئاغرىتىۋەتمىگەن. ئۇنى ھەتتا يىگىتى بىر قېتىم قۇچاقلاپ باققان، ئەمما بۇنىڭدىن نەچچە ھەسسە بوش ئىدى. ياش يىگىتنىڭ بىر قېتىم قۇچاقلىشىنى بېشىدىن كەچۈر-گەن، ئەمما بۇنداق قوپال ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭدا ئاغرىنىش ئەمەس، بىر خىل يېقىملىق، شېرىن تۇيغۇ ھاسىل بولغان، سىرتىدا ناز قىلىپ، خۇيلىنىپ تازا قاتتىق يىغلاپ، ئەيىبلەپ، مايتارتىپ، يىگىتنىنى بىر ھازا ئۆز - ئۆزىنى ئەيىبلىتىپ، يالۋۇرتىپ، ۋەدە قىلدۇرغان بولسىمۇ، كۆڭلىدە، يۈرىكىدە تازا شېرىن ھېسلاردىن لەززەتلەنگەن، ئۆزى قورقۇنچلۇق دەپ ۋەھىمە

قىلىدىغان، ئەمما ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا تەلپۈنىدىغان ئەرلەر-نىڭ قوپال ئۇستىخىنى، قاتتىق قۇچىقىدىن بۇنداق ئىللىق سېزىم ھاسىل بولىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى. شۇڭا، ئاغزىدا، تىلىنىڭ ئۇچىدا خاپا بولغان بىلەن، يۈرىكىدە، يەنە بىر قېتىم، پەقەت بىرلا قېتىم بۇنىڭدىن سەل چىڭراق قۇچاقلاپ قويسا ئىكەن، دېگەننى يادلىغانىدى. ئەمما يەنە قۇچاقلانسام بولمايدۇ، قىممىتىم ھەربىر قۇچاقلاشتا بىر بالداق تۆۋەنلەيدۇ دەپ، ئۆزىنى ئەيىبلىگەنىدى.

مانا ئەمدى ئۇ مېھرىنايدىن كۆڭلىدە رەسمىي رەنجىدى، ئەمما چىرايىدا كۈلۈپ تۇرۇشقا مەجبۇر. ئادەتتىكى چاغلار بولسا، ئۇرۇشۇپ قالغان، ھەتتا بىرنەچچە ۋاقىتقىچە مايتارتقان بولاتتى. ئەمما ھازىر ئۇنداق قىلالمايدۇ. چۈنكى ھازىر بۇ دوستىنىڭ قىزلارنىڭ بېشىغا كېلىدىغان تويى، يىگىتنىڭ قۇچقىغا رەسمىي خوتۇن بولۇپ كىرىدىغان تويى بولۇۋاتىدۇ، ئۆزى چىش-تىرنىقىغىچە قارشى تۇرۇشى كېرەك. ئەمما دوستىنىڭ بېشىدا مەڭ پاتمان قايغۇ - ھەسرەت بار. ئۇ ھازىر چىرايلىق سۆزگە، ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىن دوستىدىن كۈتىدىغان تەسەللىگە مۇھتاج. ئۇنىڭ بۇ ئەسەبىي قىلىقى ئۇچۇن ھازىر زەربە بېرىپ ئىچىنى بوشاتماسلىق، كېيىنكى كۈنلەردە، ئۇنىڭ خۇشال كۈنلىرىدە رەنجۈپلىش كېرەك.

مېھرىنىڭ چۆچۈپ كەتتى، ئۆزىنىڭ شۇنچىۋالا كۆچىدىن چۆچۈدى. ئادەتتە ئۇ تولىمۇ ئاجىز، جانسىز ئىدى. بۇ كۈچ ئۇنىڭغا قەيەردىن كەلگەندۇر؟ جان ھەلقۇمىغا كېلىپ قالغان، پۈت-قاناتلىرى بوغۇلچىلانغان كەپتەر باچكىسىمۇ، قوي قوزىسىمۇ، گەپ-لىغا پىچاق سۈرۈلۈپ قىزىل قان شۇرقىراپ ئاققاندا، قان چىر-تىلداپ چاچرىغاندا، جان ئاچچىقىدا ئۆزىنىڭ ئاجىز بەدىنىدىكى ئاخىرقى ھاياتىي كۈچىنى بىر قېتىم نامايەن قىلىدۇ. ئۆزىمۇ شۇنداق. ئۇ تۇغۇلۇپ چوڭ بولۇپ، شۇنچە گۈزەل لاتاپىتى بىلەن

پەخىرلىنىپ، مەغرۇرلىنىپ ياشىغان قىزلىقى بىلەن بۇگۈن ھېلى بىر يىرگىنچلىك، ئۆزى پەقەت ياراتمايدىغان، ياخشى كۆرمەيدىغان، چۈشەنمەيدىغان يات بىر ئەرنىڭ ئايىغىدا تاپان ئاستىدا مىجىلغان توقاچقا ئوخشاش ئېچىنىش بىلەن خوشلىشىدۇ.

بىراق بۇ كۈچ ئىنتىلىش بىلەن قېچىش، سېغىنىش بىلەن يىرگىنچتىن كەلگەن كۈچ ئىدى. ئۇ كۆكسىگە باسقان قولىدىن، باغرىغا باسقان گەۋدىدىن، بۇرۇنقى يىگىت قولىدىن، يىگىت باغرىدىن، يىگىتنىڭ قوپال گەۋدىسىدىن ئۆزىنىڭ يۈمران ۋۇجۇدىدىغا تارىلىدىغان ئەڭ شېرىن سېزىمنى دەپ قۇچاقلىغانىدى، ئەمەلىيەتتە قۇچاقلىغىنى ھېچقانداق ھېسسىياتسىز، ئۆزىگە ھېچقانداق لەززەت بېغىشلىيالمايدىغان گەۋدە بولدى. ئۆزى بىلەن ئوخشاش گەۋدە، كۆكسىمۇ ئوخشاش، بىلەكلىرى، بەللىرى، سۆڭەكلىرى، ھەممە، ھەممىسى ئوخشاش نەرسىلەر. ئوخشاش نەرسىلەر ھاياتتا بىر ـ بىرىگە ئاساسەن ئېھتىياجلىق بولمايدۇ.

مېھرىنىڭ بىردىنلا قاتتىق پۇشايمان، ھەسرەت يىغىسى تۇتتى. ئۇ ئىزا ھەم ئەلەمدىن يەنە ئەسەبىيلەرچە ئۆزىنى تاشلاپ يىغلىۋەتتى. ئۇنىڭ ئاۋازى تولا يىغلاپ پۈتۈپ قالغانىدى. سىرتتىن، يانداكى ئۆزىنىڭ قورۇسىدىن توينىڭ قىزغىن، جىددىي شاۋقۇنى، سازەندىلەرنىڭ شوخ، ياشراق توي نەغمىسى ئۇزۇلمەي ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ. شاد كۈلكە، بولۇپمۇ ئايالارنىڭ جاراڭلىق كۈلكىلىرى ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ.

قىزلار ئولىشىپ مېھرىنىڭ يەنە نەسىھەت قىلغىلى، تەسەللى بەرگىلى تۇردى، ئەمما مېھرىنىڭ ھەسرەت بىلەن يىغلىماقتا...

2

يىغلىمىغىن، ئومىقىم، بولدى بەس. بۇ يالغۇز سېنىڭ بېشىڭغا كەلگەن قىسمەت ئەمەس. ساڭا كەلگەن دەرد ـ ئەلەمىمۇ

ئەمەس. سەن ئۆزۈڭنى پەقەت ھازىرلا ئاجىز، بىقاۋۇل ھېسابلا-
ۋاتامسەن؟ يالغۇز سەنلا ئەمەس، سېنىڭ تەڭتۇشلىرىڭ، ئاچا -
سىڭىللىرىڭ، سېنىڭ ساناقسىز دوستلىرىڭ ساڭا ئوخشاش ئا-
جىز بەختسىزلەر. ئۇلار بۇرۇن ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقىنى بىلگەن
بولسىمۇ، تىلغا ئېلىشقا كۆڭلى ئۇنىمىغان. باشقىلارنىڭ تىلغا
ئېلىشىنى خالىمىغان، كېيىن، پەقەت كېيىنلا، بۇ ئېغىر قىسـ-
مەتلەر نۆۋەت بىلەن ئۆز بوينىغا قىسماق سالغاندىلا، مانا ساڭا
ئوخشاش، خودىدى ساڭا ئوخشاشلا زارلىغان. قاقشىغان... ئۆ-
زىنىڭ ئاجىزلىقىنى، ئۆز قووۋمى ۋە ئۆزلىرى ياسىغان ساناقسىز
تەقدىر قىسماقلىرىنى بىلگەن، بۇ قىسماقلارنى باشقا بىرى ئە-
مەس، ئۆزلىرى — ئاكىسى ئۇكىسىغا، ئاتىسى بالىسىغا، ئانىسى
قىزىغا، ھەتتا نەۋرە - چەۋرىلىرىگە ئۆزلىرى ياساشقان... ئۆز
يوللىرىغا ساناقسىز، پۈت پاتقۇدەك يەر قالدۇرماي قىسماق قۇ-
رۇپ، بىرقەدەم باسسىلا ئۇنى دەسسەپ ئاللاغا شىكايەت قىلىپ،
تەقدىردىن زارلىنىدىغانلىقىنى، ھەربىرى پەقەت ئۆزى قىسماققا
چۈشكەندىلا، ئاندىن ھېس قىلىشقان. ئادەملەر، سىلەر قىسماق-
نى ئۆز قولۇڭلار بىلەن بىر - بىرىڭلارنىڭ يولىغا، ئۆز يولۇڭلارغا
قۇرۇپ، ماڭالماي زارلىنىسىلەر. باشقا بىرىنىڭ كېلىپ يولۇڭ-
لارنى بۇ قىسماقلاردىن تازىلاپ بېرىشىنى، غايىبتىن كېلىپ
تازىلاپ بېرىشىنى ئۈمىد قىلامسىلەر؟ بۇ ھەرگىز، ھەرگىزمۇ
مۇمكىن ئەمەس... ئۆزلىرىڭلار قېرىنداش تۇرۇپ، بىر -
بىرىڭلارغا قىلغان كۆيۈمچانلىقىڭلار شۇ، باشقا بىراۋلار سىلەر-
نىڭ ساناقسىز، ئۇستى - ئۈستىلەپ قۇرۇلغان قىسماقلىرىڭلارنى
قانداقمۇ يېغىشتۇرۇپ بېرەلىسۇن؟ بۇ خام خىيالىڭلارنى ھېچ-
كىمگە تاڭالمايسىلەر. پەقەت ئۆزلىرىڭلار قۇرماڭلار، ئۆز قو-
لۇڭلار بىلەن ئېلىڭلار. مانا بۇ ھاياتلىقنىكى ھەربىر گىياھنىڭ
بەختسىز بولۇپ قالماسلىقىنىڭ بىردىنبىر يولى. تەقدىردىن زار-
لانغاندا، مانا بۇ ئاددىي ساۋاتنى بەزىلەر چۈشىنىدۇ، بەزىلەر چۈشەنمەي-

دۇ... يېرىم چۈشىنىدىغانلارمۇ، ھاياتىدىكى ھەممە ئۇمىدلىرىنى يوقىتىپ، پېشانىسىدىن كۆرۈپ، تەۋەككۇل قىلىپ، كەلگىنىنى كۆرۈپ ئۆلىدىغانلارمۇ ساناقسىز...

سىرتتا توي نەغمىسى بولۇۋاتىدۇ. ھېلى سېنى بېشىڭغا چۈمبەل ئارتىپ، ئىككى ياكى تۆت يەڭگە سېنى قولتۇقلايدۇ، بىرمۇنچە قىز دوستلىرىڭ سېنىڭ ھوقۇيتىپ يىغلاشلىرىڭغا چاۋاك چېلىشىپ خۇشال بولىدۇ، ئالدىغا ئۇزۇن دۇخاۋىدا گۈل چىقىرىپ باغلانغان پىكاپقا كىرىسەن. سەن يەڭگىلەرنىڭ توختىمايى قۇلىقىڭغا سەن تۇغۇلۇپ چوڭ بولۇپ ئاڭلىمىغان گەپلەرنى دەپ سېنى بەزلىگەن گەپلىرىنى ئاڭلايسەن. كېيىن سېنى ئۇلار ئېسىل بېزەلگەن، سەن كىرىپ باقمىغان يات ھۇجرىغا ئەكىرىپ، يۇمشاق، يېڭى، ئەتىر پۇرىقى گۇپۇلدەپ بۇرنىڭغا ئۇرۇپ تۇرغان تۆشەككە ياتقۇزۇشىدۇ. ئۇزلىرىمۇ يېنىڭدا يېتىپ ساڭا يەنە ھاجەتسىز ھىجىيىشىپ تۇرۇپ نۇرغۇن گەپلەرنى دەيدۇ. كۆرپەڭنىڭ ئاستىغا نېمىلەرنى تىقىپ قويغانلىقىنى، يېگىتنىڭ يېنىڭغا كىرگەندە قانداق - قانداق قىلىدىغانلىقىڭنى ئۆگىتىدۇ. قورقىسەن، ھودۇقىسەن، جىددىيلىشىسەن، تىترەك ئولىشىدۇ، تېنىڭ جۇغۇلدايدۇ، كۆزۈڭگە ئۇيقۇ ئېلىشمايدۇ. چارچايسەن، مۇگدەيسەن، چۈش كۆرىسەن، يەنە چۆچۈپ ئويغىنىسەن. بۇ چاغدا، سېنىڭ بايات قۇلىقىڭغا پىچىرلىغان ھەمراھلىرىڭ كۆرۈنمەيدۇ. ئەتراپىڭنى ئېغىر جىمجىتلىق باسىدۇ. پۇشۇلداپ تىنغان، ساڭا يېقىنلاپ كېلىۋاتقان ئاياغ تاۋۇشى، ئەردىن كېلىدىغان پۇراق، تاماكا پۇرىقى، ھاراق پۇرىقى. كۆزۈڭنىڭ قۇيرۇقىدا قارايسەن. ئۆزۈڭگە يات ئېچىرقىغان چىرايىنى كۆرىسەن. مانا بۇ سېنىڭ مۇشۇ چاغقىچە ياشىغان، قىزغىن، ھېسسىياتلىق، دولقۇنلۇق دېڭىزدەك، بۇلاق سۈيىدەك يېقىملىق چاغلىرىڭ بىلەن، ئەركىن يايرىغان، شوخ توسۇن تايەك چاپىدىغان، جىلغا سۈيىدەك ئويناقلاپ ئاقىدىغان چاغلىرىڭ بىلەن خوشلى-

شىپ، خىلۇەت بىر كۆلگە — پاقا ـ قۇمچاق، يىلان، ئۆردەك، يەنە بىلىقمۇ بار كۆلگە كىرىپ، تىنجىق، مىسكىن ھاياتىكىنى باشلايدىغان، سېنى يېڭى ياشاش يولىغا سالىدىغان چاغلىرىك! . . . بىر-مۇنچە ئىغىزلار خۇشال بولۇپ، سېنىك بەختىكىدىن خۇشال بولۇپ سۆزلىشۋاتىدۇ، كۈلۈشۋاتىدۇ. بىرمۇنچە پۇتلار سېنىك بەخ-تىك ئۈچۈن پايپاسلاپ يۈگۈرۈۋاتىدۇ. بىرمۇنچە قوللار تەرەپ ـ تەرەپ-لەرگە، قازانغا، تەخسىگە، ئىغىزغا ئۆزىتىلىۋاتىدۇ. بايا سەن «ياق» دېسەك ئاھانەت، پەندى ـ نەسىھەتكە قالدىك، جىم تۇر-ساك «قوبۇل قىلدىم» دېدى دېيىلىپ، ئاخۇنۇم نىكاھىكىنى ئوقۇ-دى. ئاغزىكىغا تۇزغا چىلانغان شاكراپ ناننى تىقىشتى. يېمىدىك، جاھىل ئىكەنسەن، تونجۇقۇپ قالغىلى تاس قالغان بولساڭمۇ پەقەت يېمىدىك. ئاخىر نائىلاج ئاغزىكىدىكى تۇزنىك تەمى ھېساب قىلىندى، ئەمدى سەن ئۆزۈك خالىمىغان ئاشۇ ئەرنىك كۆڭلىنى ئاچسەن، دەسلەپ ئەتىۋارلىق گۈلسەن. كېيىن. . . كېيىن كېيىمە-سەن، كېيىلىسەن. . .

بەك ئويلاپ كەتتىك ئومىقىم. ئاناڭنى سىغىنىۋاتامسەن؟ ئۇنىك سېنى باغرىغا باسقان يۇمشاق قۇچاقلىرى تۇپراققا ئايلىنىپ كەتتى. ئۇ ئەمدى سېنى بۇ ئالەمدە مەڭگۇ باغرىغا باسالمايدۇ. سەن تۇغۇلۇپ بەش يېشىڭدا ئاخىرقى قېتىم باغرىغا باسقىنىچە مەڭگۈلۈك ئۇيقۇغا كەتتى. ئاناڭمۇ داداڭغا ئەنە شۇنداق خۇددى سەن ھازىر مەجبۇرلانغاندەك مەجبۇرىي تەگكەنىدى. ئۇ تۆشەككە ھۇشسىز ئىغىر ئۇيقۇدا كىرگەنىدى. ئۇ داداڭغا نېمىدەپ ئۇنىمە-غان. مەجبۇرلاپ خوتۇن قىلىنغان بولغىيدى؟ ئۇ تەگكەندىن تارتىپ سەن تۇغۇلۇپ بەش ياشقا كىرگۈچە، يوشۇرۇن دەرد ـ ھەسرەت ئىچىدە ياشاپ، مىسكىنلىك بىلەن كۆزىدىن ياش قۇرۇ-ماي، ئاخىر دەرد بوغۇپ جېنى چىققاندۇر؟ ئۇ سېنى ئون ئالتە يېشىدا تۇغقان، يېگىرمە بىر يېشىدا ئالەمدىن ئۆتتى، ئۇ ھېچ بولمىسا، يەنە يېگىرمە بىر يىل ياشىشى كېرەك ئىدى. ئۇنى

ئون گۈلىنىڭ بىرى ئېچىلمىغان ۋاقتىدا ئەجەل سىرتمىقى نې-
مىشقا بالدۇر سۆرەپ كەتتى؟ ئەجەل سىرتمىقىنى سۆرەپ كەل-
گەن، ئۇنىڭ تېخى يېڭىلا غۇنچىدەك يۇرىكىنى كاردىن چىقارغان
دەرد ـ ئەلەم زادى قەيەردىن كەلگەندۇر؟ ئۇ بۇنى ھېچكىمگىمۇ
دېمىدى. پەقەت شۇڭلاشقا بۇ دەرد ئۇنىڭ ئىچىدە بارغانچە تاۋۇلـ-
ىنىپ كۆچلىنىپ يۇرىكىنى ئېزىۋەتتى. ئۇيغۇرلاردا «نەسلى تەق-
دىرداش» دەيدىغان بىر ئەنئەنىۋى قاراش بار. ئۇ بولسىمۇ،
«ئوغۇل ئاتىغا، قىز ئانىغا تارتىدۇ» دېگەن ئەقىدە. دېمەك،
مېھرىنىڭ تەقدىرىمۇ ئانىسىنىڭ تەقدىرى بىلەن ئوخشاش بولام-
دۇ! ئانىسىنى يۇرىكىدىكى ئاشۇ يوشۇرۇن دەرد ـ ئەلەم ئەكەت-
تى. ئۇنىمۇ ئاشۇنداق تەقدىردىن قۇتۇلۇپ قالمىدۇ دېگىلى بولار-
مۇ؟ ئۇنىڭ ھازىرقى ھالىتى ئانىسىنىڭ قىسمىتىگە نېمىدېگەن
ئوخشىشىپ كېتىدۇ ـ ھە؟ ئاساسەن ئوخشىشىدۇ. بىراق ئۇ
ئانىغا قارىغاندا تەقدىرچىلىككە قارشى. ئەينى چاغدا ئانىسىمۇ،
ھېچ بولمىسا جان ئۈزۈش ئالدىدا، قىزىنىڭ ئۆزىگە ئوخشاش
كۈنگە قالماسلىقىنى ئاللادىن تىلىگەن بولغىيدى؟ ئانىسىنىڭ
بېشىغا كەلگەن كۈن گەرچە ئۇنىڭ بېشىغا كېلىۋاتقان بولسىمۇ،
ئەمما ئۇ بۇنىڭغا ئانىسىغا ئوخشاش قول باغلاپ، كۆزىنى ياشلاپ
قاراپ تۇرالارمۇ؟ ئانىسىدىن كېيىن ئۆگەي ئانىدىن نەچچىنى
پاتۇرمىدى؟ ئۇچىنى پاتۇرمىدى. ئۇلار ھېچ بولمىسا ئۇنىڭ دادـ-
سىنىڭ قول ئىلكىدىكى ۋەجىنى دەپ بولسىمۇ، ئۆزىگە ئۆز
ئانىسىدىنمۇ بەكرەك كۆيۈمچانلىق كۆرسەتىشكە، كېيىنچە مۇشۇ
ئائىلىنىڭ ھەقىقىي ئىگىسىگە ئايلىنىشقا ئۇرۇنغان. بۇ قىز بۇ
ئۆيگە ھەرقانچە يوغانچىلىق قىلسا ئون بەش ـ ئون ئالتە ياشقا
كىرگۈچە قىلار، ئۇنىڭدىن كېيىن، ئەرنىڭ چاڭگىلىغا تاشلـ-
ىنىپ، بۇ ئۆيدىن ھەيدىلىدۇ. ئاتا قىزغا ھەرقانچە جېنىنى بەرسـ-
مۇ، ئۇ چوڭ بولغاندا، يالغۇزلا ئاتىنىڭ مېھىر ـ مۇھەببىتىگە
مۇھتاج بولماستىن، يەنە كۆزىگە چىرايلىق كۆرۈنگەن يىگىتنىڭ

مېھىر ـ مۇھەببەتكە مۇھتاج بولىدۇ. ئۇ چاغقىچە بۇ يېڭى كىرگەن ئايالىنىڭمۇ بالىسى بولىدۇ. بۇمۇ بالا ـ دە. ئاتىنىڭ مېھرى بۆلۈنىدۇ. ئەمما بۇ ئۆچ ئۆگەي ئانىنىڭ ھېچقايسىسى مېھرىنىڭ ئۆز ئانىسىنىڭ ئورنىنى ھەرگىز ئالالمىدى. بالا ئۆگەيلەندى. ئانىسى ئۆگەيلىمەي، چۈجىسى ئۆگەيلىدى. ئاتا سەبىي قىزنىڭ يۈرىكىنى ئارتۇق دەردكە مۇپتىلا قىلماسلىق ئۈچۈن، ئۆزى نۇرغۇن قۇربانلارنى بەردى. قىزنىڭ كۆڭلى ئۈچۈن، لېۋىنى چىشلەپ، كۆزىنى يۇمۇپ، ئۇلارنى چىرايلىق ئۆز يولىغا سېلىپ قويدى. بۇ جەريانداً ئاتا ئازابلانمىدىمۇ؟ ئازابلاندى. تۇرمۇشنىڭ زەربىسى كىمنى ئازابلىمىسۇن؟ ئۇ، بۇ چاغدا دائىم ئۆزىنى ئىككى تاشنىڭ ئارىسىدا قىسىلغاندەك ھېس قىلدى. ھامان بىر تاشنى زەربە بىلەن ئىتتىرىۋېتىپ، بۇ قىسىلچىلىقتىن قۇتۇلۇش كېرەك ئىدى. قايسىسىنى ئىتتىرىۋېتىدۇ، ئەلۋەتتە ئۆز يۈرەك پارىسىنى ئىتتىرىۋەتمەيدۇ. ئۇ ئۆزى سۆيگەن ئايالىنىڭ كىچىكلىتىلگەن شەكلىگە ئوخشىشىدۇ. يۈرەك پارىسى... ئۇنى ئەلۋەتتە چىڭ قۇچاقلايدۇ. بۇ يۈرەك پارىسىنىڭ ئانىسى ئۇنى سۆيەمدۇ؟ ئۇنىڭغا ئۆزى كۆيگەندەك كۆيەمدۇ، ئۇ بۇنى چۈشەنمەيدۇ. ئۇنىڭ نەزەرىچە كۆيىدۇ، ئۆزى سۆيگەندەك سۆيىدۇ. چۈنكى رىزقى، پېشانىسى، تەقدىرى شۇنداق. ئامال يوق، ئىلاجىنىڭ يوقىدىن سۆيىدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ياشاۋاتقان نۇرغۇن ئايالار، ئۆز تەقدىرىگە شۈكرى قىلمىدىغان، ئۆز تەقدىرىنىڭ يېپىنى ئەرلەرنىڭ قولىدا ھېس قىلمىدىغان، بەرگەنگە شۈكرى قىلمىدىغانلار. ئۇلار ئۆزىنىڭ ھەقىقىي سۆيگۈسىنى يوقاتقىدىلا ساقلايدۇ، ئىچىدە ھەسرەتلىنىدۇ، ئۇنسىز ياش تۆكىدۇ، كېيىن ئۇ ئاستا ـ ئاستا ئۇنتۇلماس چۈشكە ئايلىنىدۇ. چۆلدىكى كارۋان ئامالسىز ھايات قېلىش، يەنە بىر ئاز بولسىمۇ كۈنىنىڭ سېرىقىنى كۆرۈش ئۈچۈن ئىچىدىغان سۇلا بولسا، ئۇ پاك ياكى ناپاك بولسۇن، كۆڭلى خالىغان ياكى خالىمىغان بولسۇن، ئىچى-

دۇ. ئەگەر ئۇ سۇزۇك بۇلاق سۇلىرى شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇرغان چىمەنزاردا بولغان بولسا ئىدى، كۆڭلىگە شەك چۈشكەن، ھەر-قانداق سۇنى ئىچمىگەن بولاتتى، ئەمما چۆلدە ئىچىدۇ، بۇ ئىنسانىڭ تەبىئىتى، ئامالسىز ئىچىدۇ، يەنە ياشاش تەمەسىدە ئىچىدۇ. ئەركەكلەرنىڭ نەزەردە ئايال كىشىنىڭ ئۆزىنى سۆيۈش - سۆيىمەسلىكى ئويلاشقىمۇ ئەرزىمەيدىغان نەرسە. ئەگەر ئايال خەق دىتىغا كەلمىسە، پەقەت كېلىشەلمىگەن ھېسابتا ئاجرىشىپ كەتسە، يەنە كۆزلىرىگە سىغقانىنى تېپىپ، ئېلىشىپ - تېگىشىپ باقسا بولىدۇ. بۇ يەردە ئۆزىنى كۆپ ئۇپرىتىش ھاجەتسىز. ئۇنىڭ ئاتىسى قىزىنىڭ ئانىسىنىڭ سۆيگەن - سۆيمىگەنلىكىنى پەقەتلا ئويلاپ باقمايدۇ. ئۇ پەقەت ئايالىنىڭ ئۇنسىز، ئىتائەتمەن بولۇشىدىن، نېمە دېسە شۇنى قىلىدىغان، ئۆزى قولىنى قاياقتا شىلتىسا شۇ ياقتا مېڭىشىدىن رازى، ئۇ بۇنى ئۆزىگە سادىق بولغانلىق دەپ بىلىدۇ. كۆز ئالدىدىكى بۇ گۈزەل پەرىنىڭ كاللىسى گويا ئاشۇ ئىنسانلارغا ئومۇمىي بولغان، بولمىسا بولمايدىغان بىر شەكىلگە ئوخشاش نەرسىمىدۇر؟ ئۇ باشقا ئويلىمامدىغاندۇر؟ دېگەننى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيدۇ، ئۇنى ئۆزىگە بولغان ساداقەتمەنلىك دەپ ئويلايدۇ. ئايالىنىڭ ئۆلۈمىنى بولسا، ئاللاھنىڭ ئۇنىڭغا بۇ ئالەمدە بەرگەن رىزقىنىڭ شۇنچىلىك ئىكەنلىكىدىن دەپ بىلىدۇ. ئەمما ئاتىسى تۆتىنچى خوتۇنىنى ئالغاندا، قىزىنىڭ ناله - زارىنى، ئۆز ئانىسىغا ئوخشاتماي قىلغان دەرد - شىكايەتلىرىنى ئاڭلاشقا ئۇلگۈرەلمىدى. بۇ ئايال تازىمۇ چىرايلىق، ھېيلە - مىكىرىسى يامان، كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە نەچچە خىل ئۆزگىرەلەيدىغان شەيتان بولۇپ چىقتى. ئۇنىڭ نېمە سېھرىي كارامىتى بارئىكەن، بۇنىڭدىن ئىلگىرىكى ئايالىلىرىغا قىزى ئۈچۈن شىرەدەك ھۆركىرەپ، بۆرىدەك چاڭ سېلىپ، يولۇاستەك خىرىس قىلىدىغان ئاتىنىڭ مانا بۇ خوتۇنى ئالدىدا تىلى تۇتۇلۇپلا قالدى. گويا ئىرىك قويدەك، ھەممىسىگە گۇناھكار دەك، خوتۇنىنىڭ ئالدىدا ئۇنسىز،

تىلسىز بولۇپ قالدى. مېھرىنىڭ بۇنىڭغا ھەيران قالدى. ئويلاپ تېگىگە يېتەلمىدى. ئۇ ئاتىسى توغرىسىدا ئويلاپ بولغۇچە، ئۆزىنىڭمۇ بۇ چىرايلىق، توم بىلەك، پاكار پاقالچاقلىرى ئۆزىنىڭ بىلىدىكى كېلىدىغان، كۆزىنىڭ ئېقى يوغان، كۇلۇپ تۇرىدىغان، بۇغداي ئۆڭ ئانىسىنىڭ ئۆزىگە قاراپ كۇلگىنىنى كۆرسە، قورقۇپ تىترەپ كېتىدىغانلىقىنى، مەكتىنى سىيلاپ پېشانىسىگە سۆيۈپ قويسا، قاراڭغۇدا قالغاندەك، قارا باسقاندەك، چېكىسىدىن بۇزۇلۇپ تەر چىقىپ كېتىدىغانلىقىنى بىلدى. بۇ ئانىمۇ ئوخشاشلا كۇلۇپ تۇرىدۇ، ئاغزىدىن ئاجايىپ تاتلىق سۆزلەر، كۆيۈمچانلىق چىقىپ تۇرىدۇ. بازارغا چىقسا، ئۇنىڭغا چىرايلىق قورچاق، قورچاق بۆلەيدىغان كىچىك بۆشۈك، تاش تەرمەك، ئويناىدىغان ئالا ـ بۇلماچ توپ ئالغاچ كېلىدۇ، بازارغا يېتىلەپ چىقىپ، ئۇ ئۆزى نېمىنى كۆرسە، نېمىگە تىكىلىپ قاراپ قالسا، شۇنى ئېلىپ بېرىدۇ، ئەركىلىتىدۇ، ئۆز ئانىسىغا ئوخشاش ئۇنى پاكىز يۇيۇپ تارايدۇ، ياخشى تاماقلارنى يېگۈزىدۇ. ئۇ ئۆزى نېمىنى يېسە، شۇنى يېگۈزىدۇ. ئەمما ئۇنىڭ ئۆز ئانىسىغا ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئوچ ئانىغا ئوخشاشمايدىغان بىر يېرى، ئۇنى باغرىغا بېسىپ قوچىقىدا ئوخلاتمايدۇ، ئايرىم ئورۇندا، باشقا ئۆيدە يالغۇز ۋېپ قويىدۇ. شۇنداقتىمۇ ئۇ بۇ ئانىسى ئالدىدا قاتتىق-راق تىنىشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايدۇ. ئۇ نېمە دېسە، كۆزىنى مۆلدۈرلىتىپ بېشىنى لىڭشىتىدۇ. ئاتىسى ئۇنىڭغا ۋارقىرىيالمىغان بولسا، بۇمۇ ۋارقىرىياللارمىدى؟ ئۇ بەزىدە ئاتىسىنىڭ قوچىقىدا ۋىلىقلاپ تازا ئەركىن ـ ئازادە كۇلۇۋاتقان بولسا، بۇ ئانىسىنى كۆرسە، بىرەر گۇناھلىق ئىش قىلىپ قويغاندەك دەررۇ بارمىقىنى چىشلەپ، ئاتىسىنىڭ قوچىقىدىن چۈشۈپ كېتىدۇ. ئاتىسىمۇ غىدىڭ ـ پىدىڭ قىلىپ، ئايالىغا خۇشامەت قىلغاندەك ھىجىيىپ، ئالاھىدە ھال سوراپ كېتىدۇ. ئانىسى بولسا ئوخشاشلا كۇلۇپ تۇرۇپ: «ئاتا ـ بالا ئىككىلارزە، تازا يايرىۋاپسىز-

لەر - دە، ھا... ھا... ھا... كۆيۈشۈپ كەتكىنىنى كۆر!» دەيدۇ. ئاتىسى شۇئان قىزىرىپ كېتىدۇ. ئانىسى بولسا ئۇنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنى قېقىشتۇرۇپ، چىرايلىق تۈزەشتۈرۈپ قويىدۇ، ئېتىلمەي قالغان تۈگمىلىرىنى شۇنداق سىيلىق، چىرايلىق گەپلەر بىلەن ئېتىپ، كەشنى چوتكىلاپ قويىدۇ. مېھرىبانلىق بۇلارنىڭ ھەممىسىگە جىممىدە تىكىلىپ قاراپ قالىدۇ. ئۇنىڭ قەلبىدە ئاجايىپ بىر ئاچچىق، ئۆچمەنلىك، غەزەپ ئوتلىرى لاۋۇلداپدۇ. يۈزلىرى قىزىرىپ ئېسىلىپ، لەۋلىرى تىترەپ كېتىدۇ. ئۇ دەررۇ ئانىسىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرىدۇ. بىر قېتىم ئۇ ئۆيگە يۈگۈرۈپ كىرگەندە، ئانىسى بىلەن ئاتىسى يېقىن ئولتۇرۇپ سۆزلىشىۋاتقانىكەن، مېھرىبانىنى كۆرۈپلا ئانىسى ھودۇقۇپ، قىزىرىپ دەررۇ ئاتىسىنىڭ يېنىدىن كەتكەن، مېھرىبانىغا قارىيالماي تالاغا چىقىپ كەتكەنىدى. مېھرىبانىڭ مىختەك قادىلىپ تۇرغان كۆزلىرىنى ئۇنىڭ ئاتىسى كۆرۈپ قالدى، ئۇ دەرھال قىزىرىپ كېتىپ، باشقا ياققا قارىۋالدى.

3

مېھرىبانىڭ چۈشلۈك غىزا يېمىدى. دوستلىرىمۇ، دوماق ئانىسىمۇ كۈلۈپ تۇرۇپ، يالۋۇرۇپمۇ ئۇنىڭغا تاماق يېگۈزەلمىدى. مېھرىبانىڭ ئانىسىغا ھېچقاچان ھازىرقىدەك تىكىلىپ قارىيالمىغان ئەمەس. ئۇنىڭ توڭلۇق بىلەن تىكىلىپ تۇرۇپ «يېمەمەن» دېگەن قوپال ئاۋازىدىن ئانىسى چۆچۈپ كەتتى. بۇ ئۇنىڭغا نىسبەتەن ناھايىتىمۇ تۈيۇقسىز زەربە ئىدى. ئەمما ئۇ دەرھاللا چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ: «زەنىلىرى ئىتتىكلەپ قاپتۇ، دەسلەپ شۇنداق...» دېدى - دە، ئورنىدىن تۇرۇپ چىقىپ كەتتى. ھاياتتا بۇنداق تۈيۇقسىز زەربىگە ئۇ تۇنجى قېتىم ئۇچرىمىغان بولسا كېرەك، شۇڭا ئۇ كۈلەلەيدۇ. ئەگەر مېھرىبانىڭ ئۆزى

مۇشۇنداق تۈيۈقسىز زەربىگە ئۇچراپ ئامالسىز قالغان بولسا، ئۇ چوقۇم چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتەلمىگەن بولاتتى. ئەمما، ئانىسى يۈگۈرتەلىدى. ئۇ مۇشۇ ئىشىنىڭ پىلانلىغۇچىسى، قۇراشتۇرغۇچىسى. مېھرىنىڭ ئاشۇ مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ كەلگەن ئوغلىغا بېرىش بەدىلىگە ئاشۇ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان كىچىك ئىنىسىنى مەكتەپتە ئەپلالدۇرماقچى. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئۇنى يىراق سەھرادا ئىشلەش ئازابىدىن قۇتۇلدۇرماقچى، يەنە ئاكىسىنىڭ بۇ يىل تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرىدىغان قىزىنى ئوتتۇرا تېخنىكوم ئىمتىھانىغا قاتناشتۇرغۇزۇپ، ئاشۇ مەكتەپكە ئۆتكۈزمەكچى. ھازىر بۇنداق مۇناسىۋەتلەر بىز ياشاۋاتقان بۇ جەمئىيەتتە ئادەملەرنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىدا بازاردىن ئوتياش سېتىۋالغانغا ئوخشاش ئادەتتىكى ئىش... ئادەملەر ياشاش يولىدا ئەنە شۇنداق يوللارغا دۇچ كېلىۋاتىدۇ. گويا ئۆستەڭنىڭ سۈيىنىڭ ئۈستى بىر خىل، ئاستى بىر خىل ئاققانغا ئوخشاش بىر ئىش. سۇ يۈزى شۇنچە تىنچ سۈزۈلۈپ ئاققاندەك كۆرۈنگەن بىلەن، ئاستى ھەرخىل يۇمىلاپ ئاقىدىغان چاغلار بولىدۇ. بۇنداق مۇناسىۋەت گويا چۆلدىكى سۆكسۆكنىڭ يىلتىزى ئۆزىدىن يەتمىش ھەسسە ئۇزۇنلۇقتا يىلتىز تارتقانغا ئوخشاش، ھەممە يەرنى قاماپ كەتتى. سەن ھازىر بىر ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقارماقچى بولساڭ، تىنچ سۇغا قارايلا خۇشال قولۇڭ سالمىغىن، بەلكى سۇنىڭ ئاستىغا تىكىلىپ، ئۇنىڭ قانداق ئېقىۋاتقانلىقىنى كۆر، بولمىسا ئىشىڭنى ۋۇجۇدقا چىقىرالمايسەن. سەن يۆتكەلمەكچى، بالاڭنى خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرماقچى، نوپۇس ئالدۇرماقچى بولساڭ، بۇلارنىڭ ھەممىسىدە ئاۋۋال مۇناسىۋەت تورىنى ھېسابقا ئالمىساڭ، ئۇزاق، بەكمۇ ئۇزاق بىر سەپەرنى باشلىشىڭ تۇرغان گەپ... سەن ئىش بېجىرمەكچى بولغان، بىر - بىرىگە زەنجىرسىمان تۇتۇشۇپ كەتكەن مۇناسىۋەتلىك ئورۇن ۋە ئادەمنىڭ تولىلىقىدىن كاللاڭ

چۆرگىلەيدۇ. ئاۋۋال تۇغقىنىڭ، ساۋاقدىشىڭ، دوستۇڭ، يۇرت-لۇقۇڭ، تونۇشۇڭنىڭ تونۇشى پەيدا بولىدۇ، ئۆستەڭدە تىنچ ئېقىۋاتقان سۇنىڭ يۈزى ئاستا پەسلىگەندەك كۆرۈنىدۇ. مۇبادا قاشىنىڭ ئاستىدىن سۇ ئەكەتسە، ئۇنى كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە بىر چوڭ ئېقىن كۆرىسەن. بۇ يوشۇرۇن مۇرەككەپ ئېقىن كۆز ئالدىڭدا توسقىلى بولمايدىغان ئاجايىپ قورقۇنچلۇق ئېقىنغا ئايلى-نىدۇ، كۆڭلۈڭگە قورقۇنچ چۈشىدۇ، ئېچىنىسەن. ئۇيان ئويلاپ - بۇيان ئويلاپمۇ بۇ ئېقىننى توسۇيالمايسەن، ئايىغىغا يېتەلمەيسەن. بۇ تورنىڭ يېپى ئۇزۇن، ئېقىنى يىراقتا سوزۇلغان، كۆز يەتكۈسىز كۆرۈنىدۇ...

مېھرىئاي مانا بۇلارنى، ئانىسىنىڭ كۆڭلىدىكى بۇ ئىشلارنى تولۇق بىلىدۇ. ئۇمۇ ئاشۇ ئېقىننىڭ كىچىككىنە قۇربانى ھېسابـ لىنىدۇ. ئۇ قۇربان بولسا نېمىشقا بولمايدىكەن؟ بىزنىڭ بۇ ھاياتتا بىر ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرىش ئۈچۈن بىر ئادەم نۇرغۇن بەدەل تۆلىشى، قۇربان بېرىشى، بۇنىڭغا چىدىشى كېرەك بولۇـ ۋاتسا! تۇغقىنىڭ، دوستۇڭ، ساۋاقدىشىڭ، تونۇشۇڭنىڭ تونۇـ شى، ھەممە، ھەممىسىگە ئوخشاشلا ئاز - ئازدىن بەدەل تۆلەيـ سەن، قۇربان بېرىسەن. ۋۇجۇدقا چىقارماقچى بولغان ئىشىڭ ئۈچۈن بۇ قۇربان بېرىشلەر ئەلۋەتتە ئانچە چوڭ ئىش ئەمەس...

مېھرىئاي ئۆزى قۇربان بولۇۋاتقانلىقى ئۈچۈن ياش تۆكەمـ دۇ، ھەسرەت چېكەمدۇ؟ بۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن بەھۇدە قۇربان بو-لۇش. رىۋايەتلەردىكى بۆرىنىڭ ئۇۋىسىدا چوڭ بولغان قوزىنىڭ كۆنلەرنىڭ بىرىدە بۆرىنىڭ بىر ۋاقلىق ئوزۇقى بولغىنىغا ئوخـ شاش. يەتتە باش يالماۋۇزنىڭ ئادەم بالىلىرىنى ئوبدان غىزالاـ دۇرۇپ بېقىشى ئۇنىڭ قېنىنى شورىماقچى بولغىنى ئۈچۈن بول-غاندەك، ئادەملەرنىڭ قوي - كالا بېقىشى ئۆزىنىڭ گۆشكە بول-غان ئېھتىياجى ئۈچۈن، ئادەملەرنىڭ بىر - بىرىگە زورۇقۇپ خۇشامەت قىلىشى، زورۇقۇپ ياخشىلىق قىلىشى ئۆزى ئۈچۈن

ياخشىلىق ئىزدەشتىن ئىبارەت بولغاندەك. . . مېھرىنىڭ مانا بۇ ئۆگەي ئانىنىڭ قىلغان مېھىر - شەپقىتى ئەنە شۇلارنىڭ بىر تۈرى بولۇشى مۇمكىن. . .

ھەممە بالىنىڭ بالىلىق چاغلىرى ئاتا - ئانىنىڭ چەكسىز مېھىر - شەپقىتىگە موھتاج بولىدۇ. بۇ ئادەم ھاياتىدىكى يېڭىش مۇشكۈل بولغان موھتاجلىق دەۋرى. ئەمما مېھرىنىڭ ئۆز نېسىۋىسىگە تولۇق ئىگە بولالمىغان ھاياتتىكى نۇرغۇن بەختسىز سەبىيلەر ئىچىدىكى گۆدەك قىز. ئۇ بالىلىق چېغىدا موھتاجلىق دەشتىدە تېنەپ يۈردى. ئۇ شۇ چاغلاردا، دائىم چوڭ بولغاندا بۇ ئائىلىدىن ئايرىلىپ چىقىپ، ئۆزى ھەممىگە ئىگە، سىقىلىش، قورقۇش، بويۇن قىسىش بولمىغان خۇشال بىر ئۆيدە ياشايدىغانلىقىنى دائىم گۇڭگا ھېس قىلىپ خۇشال بولاتتى، ئۇمىدلىنەتتى. يېشىنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ بۇ ئۇمىدلىرىمۇ بارغانچە چوڭايدى. ئەمما ئاشۇ ھايات يولىغا بۇرۇلىدىغان دوقمۇشقا كەلگەندە، ئۆزى ماڭماقچى بولغان يولدىن قويۇق تومان كۆتۈرۈلدى. ئۇ يولنى كۆرەلمىدى. ئەمما تۇمان تارالغۇچە قاراپ تۇرۇپ، يول سۈزۈلگەندە ماڭماقچى بولغاندى، ئەمما ئۇنى يولغا سالغۇچى ئۇنى ئۆزىنىڭ كۆڭلى تارتقان يولغا ئىتتىرىۋاتىدۇ. ئۇ ئۆزى ئۇمىد كۈتكەن تۇمانلىق يولدىن يېڭى بەخت تاپماقچى ئىدى. بەلكى تۇمان سۈزۈلۈپ، ئۇنىڭغا تونۇش بولغان ھەممە نەرسە ئۆزگەرمەي شۇ پېتىچە قالار ياكى ھازىرچە ئۆزگەرسىمۇ كېيىن ئەسلىگە كېلەر. مەلۇم ۋاقىتتىن كېيىن چوقۇم ئەسلىگە كېلىدۇ. ئۇ ئاشۇ يولدىن پەقەتلا مېھرىنى ئۈزەلمەيدۇ. ئۇ ئۇنىڭ بالىلىق چېغىدىلا روھىغا، قېنىغا، ھەممە تومۇرلىرىغا سىڭىپ كەتكەن، ھەممە يېرى تونۇش يول. . . ئاتا - ئانىسى ئىتتىرىۋاتقان يول قانچىلىك سۈزۈك، يالتىراق، كۆزنى قاماشتۇرىدىغان يول بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئۇ يولغا مېڭىش رايى يوق. ئۇ يولدىن، شۇنچىلىك جەزبىدار، گۈزەل يولدىن ئۇ سەسكىنىدۇ. قانداقتۇر

ئۇ يولدا كۆزگە كۆرۈنمەس بىر شۇملۇقنىڭ ئۆزىنى سۈرلۈك چەكچىيىپ كۈتۈۋاتقانلىقىنى، ئۇنىڭ يامانلىقىنى سېزىدۇ. ئېھ- تىمال ئۇ يول ئۈنى چەكسىز بەخت ماكانىغا، ئاتا - ئانىسى ئاغزى كۆپۈكلىنىپ ماختىغاندىنمۇ ئارتۇق ئۆزى ئويلاپ يەتمىگەن بەخت- كە ئېلىپ بارىدىغاندۇر! ئەمما ئۆزى چۈشەنمىگەن، كۆڭلى تارت- مىغان، تەسادىپىي خۇشاللىققا ئېرىشتۈرگەن بەخت هامان ئاخىر چوڭ بەختسىزلىك بولۇپ چىقىشى مۇمكىن. مېهرىبانلاي تېخى هاياتنى، ئۇنىڭ سىرلىرىنى بۇنچىۋالا چۈشىنىپ يەتكەن ئەمەس، بۇنى ئويلاپمۇ يېتەلمەيدۇ. ئەمىسە، بۇ يولدىن ئۇ نېمە ئۈچۈن شۇملۇق سېزىدۇ، قورقىدۇ، سەسكىنىدۇ، يامان كۆرىدۇ؟ بۇ يولنى ئۇ ئۆزى جاۋۇگەر - ئالۋاستى دەپ بىلىدىغان ئاشۇ ئۆگەي ئانا نوچىلىق بىلەن داڭق چىقارغان دادىسىنىڭ بېلىنى پۈكۈپ تۇرۇپ كۆرسىتىۋاتقانلىقى ئۈچۈن يامان كۆرگەن بولۇشى مۇم- كىن. ئۇ ئۆزىنىڭ پەقەت يامان كۆرىدىغانلىقىنلا بىلىدۇ، نېمە ئۈچۈن يامان كۆرىدىغانلىقىنى دەپ بېرەلمەيدۇ. زورلىنىش ئە- چىدە ئۇ ئۆزى كەلگۈسىدە كېلىن بولىدىغان بايقاتلا، ئازادە، ياسىداق ئۆيلەرنى كۆردى. بۇ ئۆيدىكىلەرنىڭ سىيلىق - سىپايە، تەربىيە كۆرگەن ئەزالىرىنى بىر قاراشتىلا بىلدى. چوڭىدا چوڭ- چە، كىچىكلىرىدە كىچىككە لايىق ئەدەب - ئەخلاق چىقىپ تۇرد- ىدۇ. ئادەملەر ماڭسا، پۇتلىرى يەرگە قاتتىقراق تېگىپ كەتمەي- دۇ. گەپ قىلسا، بىر ئېغىز مەقسىتىنى بىلدۇرۇش ئۈچۈن تۆت ئېغىز تەكەللۇپ قوشۇلىدۇ. مېهرىبانلاي بىردىنلا تىنقى يېتىشمەي قالغاندەك، تۇنجۇقۇپ قېلىۋاتقاندەك بولدى. ئۆز ئۆيىدىن بۇ يەرگە چىقسا، كەڭرى توخۇ كاتىكىدىن چىرايلىق قەپەسكە كىرد- ىغاندەك هېس قىلدى. بۇ ئۆيدىكى ئادەملەرنىڭ بىر - بىرىگە قىلىشىدىغان گەپ - سۆز، مۇئامىلىلىرى، هەر بىر هەرىكەتلە- رى، كۆلۈمسىرەشلىرى ئۇنىڭغا سەھنىدە تېياتىر ئوينىۋاتقان ئارتىسلارنىڭ تولا ئويناپ قاتمالللىشىپ كەتكەن يېقىمسىز كومې-

دىيىسىدەك شۇنچە سۈنئىي بىلىنىپ، ئىچى تىتىلداپ كەتتى. ئۇ بوسۇغا ئالتاپ بۇ ئۆيدىن چىققاندا، گويا تومۇز ئىسسىقىدا دەشت - چۆلدە ئۇزاق مېڭىپ هالىدىن كەتكەن يولۇچىدەك هال-سىزلىنىپ كەتتى. بوسۇغىدىن پۈتىنى ئېلىپلا، راهەتلىك، ئا-رامبەخش بىر يولغا چىققاندەك بولغانىدى. ئۇ بۇ ئۆيدە يەنە بىرئاز تۇرسا، ئۆزىنى تۇنجۇقۇپ ئۆلۈپ كېتىدىغاندەكلا هېس قىلدى. تازا كۆكسىنى تولدۇرۇپ نەپەس ئالدى، قانىتى بولسا ئۇچقۇسى، ئەگەر ئادەملەر مازاق قىلىپ كۈلمىسە، تازا توۋلاپ ناخشا ئېيتىپ، يولدا بار كۈچى بىلەن يۈگۈرگۈسى كەلدى. بىردىن ئۇنىڭ كۆڭلىگە بىر قورقۇنچ كىردى، بۇ ئۆيدىن بىرى ئۇنىڭغا ئەگىشىپ كېلىۋاتقاندەك، ئۇنى تۇتۇۋالىدىغاندەك، ئۇنى يەنە ئىچىنى سىقىپ سۈنئىي قىلىق، سۈنئىي گەپلەر بىلەن ئاۋارە قىلىدىغان-دەك تۇيۇلۇپ، ئارقىسىغا قارىدى، هىم ئېتىلگەن ئىشىكمۇ ئۇنىڭغا سۈنئىي هىجىيىۋاتقاندەك كۆرۈنۈپ كەتتى. ئۇنىڭ ئەمدى بۇ ئائىلىدىكىلەرنى كۆرەرگە كۆزى يوق، گېپىنى ئاڭلارغا تاقىتى يوق. بايا ئۇ يېنىمدا كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان خەنجەر بولسا، ئۆ-زۈمگە «گاچ - گۇچ، پاراس - پۇرۇس» قىلىپ تىقىۋالسام دېگەنىدى، بىردەم تومۇرلىرى يېرىلىپ مېڭىسىگە قان چۈشۈپ ئۆلۈپ كېتىدىغاندەك هېس قىلغان. ئۇ بارغانچە ئىتتىكلەپ ماڭ-دى، يۈگۈرگەندەك ماڭدى. ئەگەر ئاشۇ ئۆيدىكىلەردىن بىرەرى چىقىپ يەنە گەپ قىلسا، يۈرىكى سىقىلىشتىن يېرىلىپ كېتىشى ياكى ئاۋۇ پىچاقچىنىڭ ئالدىدىكى پارچىراپ تۇرغان شەمشەردىن بىرنى يۈگۈرۈپ بېرىپ ئېلىپ ئۆزىنىڭ قارنىنى يېرىۋېتىشى مۇمكىن ئىدى. ئۇ ئاشۇ ئۆينىڭ بوسۇغىسىدىن ئىككىنچى ئاتلى-ماسلىققا ئۆز - ئۆزىگە قەسەم بەردى. «ئۆلۈكۈم كىرسە كىرەر، تىرىكىم كىرمەس.» ئۇنىڭ هەممىدىن بىزار بولۇپ يۈرىكى سىقىلغىنى — ئۆزىنى باشلاپ كەلگەن ئانىسىنىڭ ئەتەي ئۇنى مېهمانخانىدا يالغۇز تاشلاپ قويۇپ چىقىپ كېتىپ، سىرتتا كۈت - كۈت

قىلىشقىنى بولدى. بىر چاغدا بىر نەرسە ئىزدىگەننى باھانە قىلىپ ئۆيگە توشقاندەك ھەجىيىپ كىرگىنى ئېگىز بوي، چوكان مەجەز يىگىت بولدى. يىگىتنىڭ ئۆزىنى تونۇشتۇرۇشلىرىدىن ئۆزىنى ئالماقچى بولغان ئەركەكنىڭ مۇشۇ ئىكەنلىكىنى بىلىپ، مېھرىنىڭ ئەرۋاھى ئۇچتى. بۇ يىگىتنى بايا كۆرۈپلا ھەپسىلى قاچقانىدى. مانا ئەمدى ئۇنىڭ يۈمشاق گەپلىرىنى، قاشلىرىنى ئۇچۇرۇپ چىمچىلاق قولى بىلەن كالپۇكىنى بېسىپ جاۋغىيىغا سىيرىشلىرىنى كۆرۈپ، غەققىدە بولۇپ، قۇسقۇسى كەلگەندەك بولدى. ئۇنىڭ بۇ قىلىقلىرىنى ھەتتا مېھرىنىڭ ئۆزى قىلسىمۇ ئۆزىگە نومۇسلۇق ئىشتەك تۇيۇلۇپ، يۈزى قىزىرىپ كەتتى. يىگىت ئۆزىنىڭ كىيگەن كىيىملىرى، قايسى كىيىمنى كىيسە يارىشىدىغانلىقى، قايسى رەڭنى ياخشى كۆرىدىغانلىقى توغرىسىدا سۆزلىگىلى تۇرۇۋېدى، مېھرىنىڭ ئۆزىنى يات جىنس ئالدىدا ئەمەس، بەلكى ياسانچۇق قىزنىڭ يېنىدا تۇرغاندەك ھېس قىلدى. ئۇنىڭدا ئىسمى بىلەن تۇرقىدىن باشقا ئەركەكلەرگە خاس گەپ ـ سۆز، ھەرىكەت، ۋۇجۇدىدىن يات جىنسنىڭ يۇرىكىنى دۈكۈلدىتىدىغان ھېچقانداق شەپە يوق ئىدى. مېھرىنىڭ ئۇنى ئىچ ـ ئىچىدىن يامان كۆرۈپ قالدى، تېنى جۇغۇلداپ كەتتى. ئۇنى ياش قىزلاردا بولىدىغان بىرخىل مەغرۇرلۇق چۈلغۇالدى. ئۇنىڭ دوستلىرىغا مېنىڭ جۈپتۈم دەپ كۆرسەتكۈچىلىكى بارمۇ؟ بۇنى ئويلاۋېتىپ ئۇنىڭ يۇرىكى قارت قىلىپ كەتتى. خۇدايىمەي، بۇنداق بولۇپ قېلىشتىن ئۆزۈڭ ساقلىغايسەن...

بىراق ئۇنى خۇدايىم قانداق ساقلىدى؟ ئۇ سەسكەنگەن يىگىت ئۇنى ئاشۇ كۆرۈشتىلا ياقتۇرۇپ قاپتۇ، ئايدەك جامالىغا، ئوماق كۆلۈشلىرىگە دىققەت قىپتۇ، قاپىقى تۇرۇلگەنسېرى تېخىمۇ ئوماقلىشىپ، گۈزەللىشىپ كېتىدىغانلىقىنى بىلىۋاپتۇ، مەپتۇن بولۇپ قاپتۇ. ئۇ سەسكەنگەنسېرى، ئۇنىڭغا شۇنچە ئوماق كۆرۈنۈپ كېتىپتۇ...

مانا توي بولۇۋاتىدۇغۇ؟ ئۇ ئاشۇ ئەرگە خوتۇن بولۇۋاتىدۇ. غۇ، ئاشۇ ئۆيگە ئاشۇ ئۆزىگە سۈنئىي تۈيۈلغان ئۆيگە، ئاشۇ كومپىدىيە ئارتىسلىرى ئارىسىغا كېتىۋاتىدىغۇ؟ ئۇنىڭ قاقشاشلىرى، ناله ـ پەريادلىرى ئۆگەي ئانا تەرىپىدىن ھەممە قىزلاردا بولىدىغان ناز قاتارىغا چىقىرىۋېتىلدى. ئۇ يىغلاپمۇ، يالۋۇرۇپمۇ، تەھدىت سېلىپمۇ بۇ تەقدىردىن قۇتۇلالمىدى. دۇنيادا ئۆگەي بالا بىلەن ياتلارنىڭ قولىغا قاراشلىق بولۇپ قالغان مىللەتنىڭ تەقدىرى نېمىدېگەن ئوخشىشىدۇ ـ ھە؟... يېتىم بالا، يېتىم مىللەت!...

4

ھازىرغىچە مەن سېنى سەن دەيتتىم. ئىككىمىز مەھەللىنىڭ چېتىدىكى شەيخ ئىسلامنىڭ كۇلىنىڭ بېشىدىكى قەبرى ئۈچمىنىڭ ئاستىدا دائىم سېغىز لايدىن قورچاق ياساپ ئويناپتۇق. بىرمۇنچە ئاداشلىرىمىز يىغلاتتى. ئىككىمىز قورچاقنى ھەمىدىن جىق ياساپ ئاپتاپقا سالغانىدۇق. قورچاقلىرىمىز ئادەمنىڭ، قوينىڭ، ئۆچكىنىڭ، قوزىنىڭ شەكىللىرىدە ئىدى. سەن بۆشۈك ياساشقا ئامراق ئىدىڭ، مەن قوي ياساشقا ئامراق ئىدىم. قورسىقىمىز ئاچقانىنى بىلمەي، ئاتا ـ ئانىلىرىمىز قوللىرىغا چۈشۈق ئېلىپ بىزنى «تامىقىڭنى يېمەمسەن، ھەممە يېرىڭنى پاسكىنا قىلىپ نېمىگە ئوخشىشىپ قاپسەن ـ ھە؟ خۇددى بۆرىگە ئوخشىشىپ قاپسەن. خەپ كاسەكلىرىڭدىن ئاقبالداق ئېتىۋەتمەيدىغان بولسام، بەز قۇلاق...» دەپ قوغلىغۇچە ئويناپتۇق. ھەر كۈنى شۇنداق بولاتتى. بىز دائىم ئاشۇ كۆل بويىدىكى قەبرى ئۈچمىنىڭ تۆۋىگە توپلىشاتتۇق. بىر كۈنى بىز يەنە قورچاق ياساپ ئويناۋاتساق، سەن ئۆي تىزىشىپ ئويناىلى دېدىڭ. شۇنداق قىلىپ ھەممىمىز قورچاقلىرىمىزنى تاشلاپ لاي ئەكىلىپ ئۆي

سېلىشقا چۇشتۇق. سەن ئۆي سېلىشقا ئۇستا ئىكەنسەن. بىزنىڭ ھەرقايسىمىزنىڭ ھەر تەرەپتە ئۆي سېلىشىۋاتقىنىمىزنى كۆرۈپ: «بۇ يەرگە قويساڭ بولمايدۇ، مۇسا، ماۋۇ يەرگە قوي، ئەي سەن، ئاۋۇ يەرگە قوي، ئۇنداق قويساڭ، ئىشىك تەتۈر بولۇپ قالىدۇ» دەپ، ھېچقايسىمىزنىڭ ئۆي تىزىشىمىزنى ياراتمىدىڭ ھەم قويغان لايلىرىمىزنى ئېلىپ باشقىدىن قويدۇڭ. شۇنىڭدىن كېيىن ھەممىمىز ئەكەلگەن لايلىرىمىزنى ساڭا بەردۇق. سەن لايغا مىلەنگەن ئاپئاق قوللىرىڭدا ئەپچىللىك بىلەن بىرمۇنچە ئۆي سالدىڭ. ئۆيگە ئوچاق، سۇپا سالدىڭ. ھەممىمىز پاتقۇدەك ئۆي سالدىڭ. ئۆي پۈتكەندىن كېيىن، سەن ئىككىمىز دادىسى بىلەن ئانىسى بولايلى، دېدىڭ. مەن بىزنىڭ ئۆيدىكى ئاكا ـ ئىنى، ئاچا ـ سىڭىللىرىم ھەممىمىزنىڭ دادامغا شۇنچە ئامراقلىقىمىزنى ئويلاپ، مەنمۇ قاچان دادا بولارمەن؟ پاتراق چوڭ بولسام، مەنمۇ دادا بولسام، مېنىڭمۇ بىرمۇنچە بالىلىرىم بولسا، بالامنىڭ ھەمـ مىسى ئوغۇل بولسا، مەن بازارغا بېرىپ كەمپۈت، قەنت، نانـ ۋات، دەپتەر ـ كىتاب ئەكەلسەم، بالىلىرىم دادا. . . دادام كەلدى، دادا، ماڭا نېمە ئەكەلدىلە؟ دەپ ئالدىمغا يۈگۈرۈپ چىقسا. . . دەپ ئويلايتتىم. مانا ئەمدى سەندىن بۇ گەپنى ئاڭلاپ خۇشلۇقۇمدىن يۇرەكلىرىم ئويناپ كەتتى. دائىم خۇش بولسام چۈنكى ئات ئېتىپ مىنىپ ئۇزۇنغىچە يۈگرەپ يۈرەتتىم. ھاـ زىرمۇ چۈنكى بولمىسىمۇ ئاتنى دوراپ يۈگۈردۈم. سەن شۇئان ۋارقىراپ كەتتىڭ:

— ئەي. . . ئەي مۇسا، مۇسا! سىلى دادىسى تۇرۇپ ئۆيـ لىنىڭ ئىشىكىدىن چىقماي، تامدىن سەكرەپ چىقسىلا قانداق بولـ دۇ؟ ئاشۇنداق قىلسىلا، ئويىنىمايمەن ئەمىسە، بۇ ھېساب ئەـ مەس. دادام، ئوبدان ئادەم تامدىن ئارتىلمايدۇ، ئۆينىڭ ئىچىدە قالايمىقان ماڭمايدۇ، ئىشىكتىن چىقىپ كىرىدۇ، دېگەن! — دېدىڭ. مەن شۇ ئان خىجىل بولغان ھالدا ئىزىمدا توختاپ

قالدىم. يۇزمىڭ قانچىلىك قىزىرىپ كەتكىنىنى بىلمەيمەن. سەن ئىنچىكە ياي قېشىڭنى تىكلەشتۇرۇپ، كەڭ قاتلىشاڭغۇ قاپىقىڭنى سۇزۇپ، ئۇزۇن كىرپىكلىك قارا كۆزۈڭنى ئالايتىمىڭ. مەن خىجىل بولغىنىمدىن پۈتۈمىڭ ئۇچىغا قارىۋېلىپ، دەرھال يەنە بېشىمنى كۆتۈرۈپ ساڭا قاراپ، بوينۇمنى قىسىپ ھىجايدىم. سەن سەل كۈلدۈڭ، ئەمما دەرھال قاپىقىڭ تۇرۇلۇپ چىرايىڭ تاتىرىپ كەتتى.

— سەنمۇ خۇددى دادامغا ئوخشاش... دادام ئۆگەي ئانامىنىڭ ئالدىدا شۇنداق قىلسا، مېنىڭ بەك ئاچچىقىم كېلىدۇ. ئۇنداق قىلما! دېدىڭ.

— خاپا بولما مېھرىئاي، بۇنىڭدىن كېيىن ئۇنداق قىلمايمەن، دېدىم. بىز شۇ كۈنى كۈن ئولتۇرغۇچە ئۆي تىزىشىپ ئويىنىدۇق. ئىككىمىز دادىسى بىلەن ئانىسى بولدۇق. قالغان بالىلارنىڭ ھەممىسى بالىمىز بولدى. ۋاي - ۋۇي، بىزنىڭ بالىلىرىمىز نېمىدېگەن چىق، بىرمۇنچە ئوغۇل بالا، بىرمۇنچە قىز بالا - ھە!... شۇ كۈنى ھەممىسى مېنى «دادا!» دەپ توۋلىغاندا، مەن خۇشال بولغىنىمدىن، كەچكىچە كۈلۈپتىمەن. ئۇ كۈنى كىيىملىرىم شۇنچە ئەسكى بولۇپ كېتىپ، ئانام ئۇرسىمۇ، تىللىسىمۇ پەقەت يىغلىمىدىم. بىز كەچكىچە، بالىلىرىمىز ئۇرۇشۇپ قالسا شۇلارنى باشقۇردۇق. ۋايجان، دادا بىلەن ئانا بولماق دېمىدېگەن تەس - ھە؟ سەن بىر بالىمىزنى ئوكاڭنى يۇدۇپ ئويناتىپ كەل، دەپتىڭ، بالىمىز ئونماي سېنى تىللىۋىدى، سەن بولدى، مەن ئانا بولمايمەن، كىم ئانا بولسا بولسۇن، دەپ يىغلىغانىدىڭ، ئايشەم دېگەن جاۋلداق قارا پاقا سەن بولمىساڭ، مەن بولىمەن دەپ تۇرۇۋالدى. مەن سېنىڭ ئانا بولغىنىڭغا بەك خۇشال ئىدىم. سەن ئانا بولمايمەن دېۋىدىڭ، بەك قورقۇپ كەتتىم. مەن دەرھال، ياق، ياق! مېھرىاي ئانا بول، سەن ئانا بولمىساڭ بولمايدۇ، دېدىم. چۈنكى سەندىن باشقىسى ئانا

بولسا، مېنىڭ دادا بولغۇم يوق ئىدى. ئايشەم بىلەن تېخىمۇ خۇشۇم يوق. ئۇ ھە دېسىلا ئادەم بىلەن ئۇرۇشۇپ جېدەل قىلىدۇ. غان ئۇششۇق. بىكار تۇرماي ئۇ مېنى ئانامغا چېقىشتۇرۇپ، مۇسا ئۇنى قىلدى، مۇسا بۇنى قىلدى دەپ، مېنى تاياقتا قويىدۇ. ئۇ بەك ئەسكى ھەم قارا، سەت! پەقەت خۇشۇم يوق. مەن سېنى ئانا بولغىن دەپ شۇنچە يالۋۇرساممۇ، ئۇندىمىدىڭ. ئاندىن مەنمۇ دادا بولغىلى ئۇنىمىدىم. شۇنىڭدىن كېيىن دادا ـ ئانا بولۇشنى تالىشىپ بالىلار ئۇرۇشۇپ كەتتى. يەنىلا، سەن ئەقىللىق ئىكەن سەن. شۇ چاغدا ھەممىنى ئۆزئارا دادا ـ ئانا قىلىپ قويدۇق. شۇنداق قىلىپ بىزگە بالا بولغانلارنىڭ ھەممىسى ئۆزئارا دادا ـ ئانا بولۇپ كەتتى. ئىككىمىز قالدۇق. مەن بىر ھازا يالۋۇرغاندىن كېيىن، سەن ئىككىمىزنىڭ دادا ـ ئانا بولۇشىمىزغا ماقۇل بولدۇڭ. ئاخىردا، بىز ھەممىمىز دادا ـ ئانا بولۇپ كەتتۇق. بالىمىز لايدىن ياسالغان قورچاق بولدى. ئۆيلىرىمىز ئايرىم ـ ئايرىم بولدى. سەن ئۆينى بەك چىرايلىق ياسايتتىڭ. سەن نېمە دېسەڭ، مەن شۇنى قىلاتتىم. ئىككىمىز پەقەت ئۇرۇشۇپ قالمايتتۇق. سەن دائىم گۆش، ئوتياش، ئۇن ئەكىلىشكە بۇيرۇيتىڭ. مەن سەن بۇيرۇغانلارنىڭ ھەممىسىنى ئەكىلەتتىم. سەن مېنى سۈپىدا كۆرپىگە ئولتۇرغۇزۇپ، ئالدىمغا كاۋا قۇلىقىدا داستىخان سېلىپ، ئالمىدا ياسىغان قاچىغا چۆچۈرە ئۆسۈپ ئەكىلىپ، «باقسىلا!» دەيتتىڭ. ئىككىمىز داستىخاننىڭ ئىككى بۇرجىكىدە ئولتۇرۇپ تاماق يەيتتۇق. سەن كەچتە نېمە تاماق ئېتىمەن؟ ئەتە ئەتىگەندە قانداق تاماقتا تاۋلىرى بار؟ دەپ سورايتتىڭ. مەن ئىزا تارتىپ دېگىلى ئۇنىمىسام، سەن دېگۈزەتتىڭ. مەن دېگەندىن كېيىن، سەن: «گۆش ئەكەلسىلە، پىياز، زىرە، قارىمۇچ ئەكەلسىلە!» دەيتتىڭ. مەن «ماقۇل» دەيتتىم. شۇ چاغدا خۇش بولغىنىمدىن يەنە نېمە ئىش قىلىدىغانلىقىمنى سورايتتىم. سەن ئۆزۈڭنىڭ نېمە ئىش قىلىدىغانلىقىڭنى سو-

رايىتىمىڭ، مەن شۇ چاغدا ساڭا: «ئىككىمىز پەقەت ئۇرۇشۇپ قالمايلى. ئۇرۇشۇپ قالساق، مەن سېنى ئۇرسام، سەن يامانلاپ كەتسەڭ بولمايدۇ. دائىم مۇشۇنداق ئۆتەيلى، دادام بىلەن ئانام دائىم ئۇرۇشۇپ قالىدۇ. نېمىشقا ئۇرۇشىدىغانلىقىنى بىلمەيمەن. سورىسام، سەن بىلمەيسەن دەيدۇ. ھەر قېتىم ئۇرۇشقاندا، دادام ئانامنى بەك ئۇرىدۇ، تېپىدۇ. ئانام دادامنى يىغلاپ تۇرۇپ بەك تىللايدۇ. بۇنداق چاغدا مەن بەك قورقۇپ كېتىپ يىغلايمەن. ئانام ئۆلۈپ قالامدىكىن دەپ بەك يىغلايمەن. دادام بىلەن ئانام ئۇرۇشۇپ بولغاندىن كېيىن، ئانام يوتقان - كۆرپىلەرنى ھەممە يەرگە تاشلاپ، ئۇنىڭ ئاستىدىكى ساندۇقنى ئېچىپ، كىيىملىرىنى ئېلىپ ئۆزىنىڭ باش رومىلىغا چىگىدۇ. مۇشۇ چاغدا ئانام دادامنى بەك تىللايدۇ، ئاغزى پەقەت بېسىلمايدۇ. دادام تاماكا چېكىپ ناھايىتى ئاچچىقى كەلگەن ھالدا ئولتۇرىدۇ. ئۇ پات - پات: «ھېلى بىكار، يەنە تاياق يەيسەن!» دەيدۇ. «ھېلى بىكار، بوغۇزلىۋېتىپ بىر باشقا چىقمەن!» دەيدۇ. ئانام: «خېتىمنى بەر، ئاجرىشىپ كېتىمىز، ئانام مېنى ساڭا قوللۇققا ساتمىغان، سەندەك ئەر بولغۇچە ئىت بولغان مىڭ ئوبدان، تويدۇم، ئەركىشى سەندەك بولىدىغان بولسا، ئۆمۈر بويى ئەرسىز ئۆتسەممۇ رازى، مۇسانى سەن ئال، پاتەكنى مەن ئالىمەن! ئۆيدىكى قوشۇق چاغلىق نەرسىلەرنىڭ ھەممىنى تەڭ ئۇلىشىمىز!» دەيدۇ. مەن بەك قورقۇپ كېتىپ، تېخىمۇ يىغلاپ كېتىمەن. تىلسىز سىڭلىممۇ بەك يىغلايدۇ. ئانام بوغجۇمىسىنى، سىڭلىمنى كۆتۈرۈپ، چوڭ ئانامنىڭ ئۆيىگە يامانلاپ كېتىدۇ. مەن: «ئوبدان ئانا، قەنتتەك ئانا، كەتمە، كەتمىگىن، مېنى ئالغاچ كەتكىن» دېسەم، ئانام: «كەينىمدىن ئەگەشمە، داداڭ دېگەن توڭگۇز بىلەن قال! يەنە ئەگىشىدىغان بولساڭ، بوينۇڭنى ئۇزۇۋېتىمەن!» دەپ ۋارقىرايدۇ. مەن يولنىڭ ئوتتۇرىسىدا بوينۇمنى قىسىپ بارمىقىمنى چىشلەپ، يىغلاپ تۇرۇپ

قالمەن. ئانامغا پەقەت چىدىمايمەن. ئانام بولمىسا ھېچنېمەم يوقتەك، بەك قورقۇپ كېتىمەن. ئانام بىردەم ماڭغاندىن كېيىن، ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ ماڭا قارايدۇ. ئۇمۇ يېڭىدىن يىغلاپ-تۇ. «مۇسا، جېنىم بالام كېلە!» دەپ توۋلىدى. مەن شۇ ئان بار ئاۋازىم بىلەن «ئانا... ئانا!» دەپ توۋلىغانچە يىغلاپ يۈگۈ-رۈپ باردىم. ئانام مېنى چىڭ قۇچاقلاپ باش - كۆزۈمگە سۆيۈپ يىغلاپ كەتتى: «يۈرە بالام. سېنى داداڭ دېگەن مەرەزگە تاشلاپ قويۇپ كېتىپ قانداق چىدايمەن؟ چوڭ ئاناڭنىڭ ئۆيىدە ئادەم جىق، قىسىلىمەن. شۇڭا سېنى قويۇپ كېتەي دېگەن. ئەمما سېنى تاشلاپ كېتىپ قانداق ئۇيقۇم كېلىدۇ؟» دېدى. بىز چوڭ ئانامنىڭ ئۆيىگە كەتتۇق.

بىر ھەپتە، ئىككى ھەپتىدىن كېيىن، بىزنىڭ قوشنىلار — سېنىڭ ئۆگەي ئاناڭمۇ، بىرمۇنچە ئانىلار بېرىپ بىزنى ئەكىلىپ قويىدۇ. دائىم شۇنداق بولىدۇ. يەنە ئۇرۇشۇپ قالسا، يەنە كېتىمىز. بەزىدە قوشنا ئانىلار ئەكىلىپ قويىدۇ، يەنە بەزىدە دادام ئۆزى بېرىپ چوڭ ئانامغا يالۋۇرۇپ، ۋەدە بېرىپ ئەكىلە-دۇ، يەنە ئۇرۇشۇپ قالىدۇ. مەن، دادام - ئانىلار ئۇرۇشۇپ قالسا، مېنى ئانام ئەكىتىدۇ، شۇ چاغدا ئىككىمىز ئايرىلىپ كېتەرمىزمىكىن، دەپ قورقۇۋاتىمەن. كۈندە مۇشۇنداق ئۆتە-سەك، دادام بىلەن ئانام ئۇرۇشۇپ قالمىسا دەپ دائىم يالغۇز يەردە يىغلايمەن. ئاخشىمى يوتقاندا ياتقاندىمۇ يىغلايمەن، دېدىم. سەن شۇ چاغدا: «داداڭ بىلەن ئاناڭ ئۇرۇشۇپ قالسا، سەن ئاناڭ بىلەن چوڭ ئاناڭنىڭ ئۆيىگە كەتمىگىن» دېدىڭ. مەن ئانامدىن ئايرىلىپ قېلىشتىن بەك قورقىمەن. ئانام كەتسە، مەن ئاچ قالىمەن، دادام ئاش ئېتەلمەيدۇ، دائىم چايغا نان چىلاپ بېرىپ «ئىچە» دەيدۇ. مەن ئاشقا ئامراق، نان بىلەن پەقەت خۇشۇم يوق، ئاش ئىچمىسەم، ئاچ قالىمەن. دادام چاينى ئىچە دەپ قۇلىقىمنى تارتىدۇ، شاپىلاق بىلەن ئۇرىدۇ. ئانام شۇڭا مېنى

قويۇپ كەتمەيدۇ، ئەكېتىدۇ. «سەن كەتمە، ئۆگەي ئانام بىلەن دادامنۇ دائىم شۇنداق ئۇرۇشۇپ قالىدۇ. مەن ئۆگەي ئانامدىن بەك قورقىمەن. ئانام بۇرۇن دادامنىڭ ئالدىغا داستىخان سېلىپ تاماق بېرەتتى. ئۆگەي ئانام ئۇنداق قىلمايدۇ. شۇڭا دادام بىلەن ئۇرۇشۇپ قالىدۇ. مەن ئانامغا ئوخشاش، سېنىڭ ئالدىڭغا داستىخان سېلىپ تاماق ئەكەلدىم. سەن كەتمىگىن. بىز پەقەت ئۇرۇشۇپ قالمايلى، ئاناڭ كەتسىمۇ، سەن كەتمە. ماڭا ئۆگەي ئانام ئاش ئۇسۇپ بەرسە، مەن ئانام يوق يەردە ئىچمىسەم، ئانام خاپا بولىدۇ. شۇڭا ئاش پىشقاندا، سەن بىزنىڭ ئۆينىڭ ئارقىسىغا كەل، شۇ يەردە بىللە ئىچمىز. ئاش پىشقاندا مەن سېنى قىچقىرىمەن. تەڭ ئىچمىز، ماقۇلمۇ؟» دېدىڭ. مەن ماقۇل دېدىم. بىز شۇنىڭدىن كېيىن ھالىمىز بولسۇن دېيىشتۇق. مەن لايدىن سېنىڭ دېگىنىڭ بويىچە بىر ئۆغۇل، بىر قىز ياسىدىم، ئوغلىمىزنىڭ ئىسمىنى ئادىل، قىزىمىزنىڭ ئىسمىنى گۈلزات قويدۇق. سەن ئىككى ھالىمىز ئۈچۈن قوناق شېخىدىن ئىككى بۆشۈك ياسىدىڭ. سەن تاماق ئەتكەندە، مەن بالا باقتىم. كېيىن بىز باشقا دادا ـ ئانىلارنىڭ ئۆيىگە مېھماندارچىلىققا باردۇق. ئۇلارمۇ بىزنىڭ ئۆيگە مېھمان بولۇپ كېلىشتى. بىز ئوينىغان ھەممە ئويۇنلىرىمىز ئىچىدە بۇنىڭدەك خۇشال بولغان ئويۇن يەقەت بولمىدى. بىز ئاشۇنداق بىرنەچچە كۈن ئوينىغاندىن كېيىن، دادام بىلەن ئانام بەك ئۇرۇشۇپ قېلىپ، ئانام ئۇكام بىلەن مېنى ئېلىپ چوڭ ئانامنىڭ ئۆيىگە كەتتۇق. مەن قالمەن دەپ شۇنچە تارتىشساممۇ ئانام مېنى ئەكەتتى. مەن ساڭا دەپ قويماي دېسەم، كەچ بولغاندىكىن، ئۆيۇڭگە كىرەلمىدىم. مانا شۇنىڭدىن كېيىن، بىز دادامنىڭ يېنىغا پەقەت كەلمىدۇق. دادامنۇ بىزنىڭگە كەلمىدى. ئەمدى بىزنىڭ ئۆيىمىز چوڭ ئانامنىڭ ئۆيى بولىدى. مەن ۋەدەمدە تۇرالمىغىنىمغا بەك يىغلىدىم. مەن كېچىدە يوتقاندا يېتىپمۇ سېنى ئويلاپ بەك يىغلىدىم. ئۆيىمىزنى، ئىگە

كىمىزنىڭ ئۆيىنى، سېنىڭ ئەتكەن تامىقىڭنى، ئالدىمغا داستـ
خان سېلىپ ئەكىلىدىغان تامىقىڭنى، بۆشۈكنى، ئادىل بىلەن
گۈلزاتنى سېغىنىپ بەك يىغلىدىم، ھەممىدىن سېنى بەك سېغىنـ
دىم. مەن دائىم ئۆگزىگە چىقىپ بىزنىڭ ئۆي تەرەپكە قاراپ
يىغلايتتىم. مەن ئۆيگە كېتىمەن دېسەم، چوڭ ئانام، ئاناملار
خاپا بولۇپ كەتتى. مەن دادامنىڭ ئۆيىگە ئەمەس، ئۆزۈمنىڭ
ئۆيىنى — ئىككىمىزنىڭ ئۆيىنى، بالىمىزنى، سېنى سېغىنغاد
لىقىمنى دەپ بەرسەم، ئۇلار كۈتۈپ تېلىقىپ كېتىشتى. مېنىڭ
بەك ئاچچىقىم كەلدى. مەن يىغلاۋاتسام، ئۇلار نېمىشقا كۈلىدۇ؟
مەن ئانامغا: «دادام بىلەن سەن ئۇرۇشۇپ قېلىپ يېنىپ كەلـ
سەڭ، مېھرىبانلاي بىلەن ئىككىمىزنىڭ ئۆيى بۇزۇلۇپ كېتەمدۇ؟
بىز ئۇرۇشۇپ قالمىغان، پەقەت ئۇرۇشۇپ قالماسلىققا ۋەدە قـ
لىشقان. سەن مېنى ئاپىرىپ قوي، مەن دادامنىڭ ئۆيىگە كىر-
مەيمەن، ئۆزۈمنىڭ ئۆيىگە كىرىمەن» دېسەممۇ كۈلۈۋاتىدۇ.
كېيىن مېنى چىڭ قۇچاقلاپ سۆيۈپ، ئۆزىمۇ يىغلاپ كەتتى.
لېكىن مېنى ئاپارمىدى، مەن بارالمىدىم. دائىم سېنى ئويلىدىم،
سېنى ئويلىمايدىغان بىرمۇ كۈنۈم يوق، دائىم يىغا تۆتىدۇ. بۇ
يەردىكى ئاداشلارمۇ ئۆي تىزىشىپ ئوينايدىكەن، مېنىڭ ھېقايسـ
سى بىلەن ئۆي تىزىشىپ ئوينىغۇم كەلمىدى، بولمىسا ئۇلار
مېنى ئۆز ئويۇنلىرىغا دائىم قىچقىرىدۇ، مېنى قوشىدۇ. مېنىڭ
ئۇلار بىلەن پەقەت ئوينىغۇم يوق. مەن دائىم ئۆگزىگە چىقىپ
ئۆزۈم بىزنىڭ ئۆيىگە ئوخشىتىپ ئۆي تىزدىم. ئۇكامنىڭ قورچـ
قىنى سەن قىلدىم. ساڭا بولغان گەپنىڭ ھەممىسىنى دېدىم.
مېنىڭ بەك سېغىنغانلىقىمنى دېدىم، سەن ئالمىغا بەك ئامراق
ئىدىڭ، مەن چوڭ ئانامدىن، ئانامدىن پۇل ئېلىپ بىزنىڭ ئـ
شىكنىڭ تۈۋىدىكى باققالدىن ئالما ئالدىم. ئۆزۈمۇ بەك ئامراق،
يىگۈم كېلىپ كېتىپ ئىككىنى ئۆزۈم يېدىم، ئۇچىنى ساڭا
ساقلاپ قويدۇم، ئۆگزىدىكى ئۇزۇم تىزغان ئۆيىنىڭ بىر يېرىگە

تىقىپ قويدۇم. مەن بىر كۈنى چۈش كۆرۈپتىمەن. چۈشۈمدە: ئىككىمىز ئاشۇ ھەسەن سوغۇقنىڭ كۆلىنىڭ بويىدىكى ئۇجمە تۈۋىدىكى ئۆيىمىزدە كۆرۈشۈپتىمىز. بەك خۇش بولغىنىمىزدىن بىر - بىرىمىزنى قوغلىشىپتىمىز. سەن مەندىن قەيەرگە كەتكەنلىكىمنى سورىدىڭ، مەن بولغان ئەھۋالنى ساڭا دەپ بەردىم. سەن ماڭا: «سەن كەتكەندىن كېيىن، ھەركۈنى مەن سېنى ئىزدىدىم، ئۇجمە تۈۋىدە ئولتۇرۇپ سېنى ساقلىدىم، داداڭدىن سورىسام، داداڭ گەپ قىلمىدى. كېيىن باشقا بالىلار ئۆي تىزىشىپ ئويىنىمايدىغان بولدى، بىزنىڭ ئۆينىمۇ بۇزۇۋەتتى» دەپ يىغلىدىڭ. مەن بىز يەنە ئۆي تىزىشىپ ئويناىمىز، ئۆينى يەنە تىزىمىز، دېدىم. سەن خۇش بولۇپ: «ئەمدى ھەرگىز كەتمىگىن، سەن بولمىساڭ، بەك زېرىكىپ كېتىدىكەنمەن، سېنى بەك سېغىنىدىم» دېدىڭ. «مەنمۇ بەك سېغىنىدىم، ئەمدى ھەرگىز كەتمەيمەن» دېدىم ھەم ساقلاپ قويغان ئالمىنى ساڭا بەردىم. سەن بەك خۇش بولۇپ ئالمىنى ئالدىڭ، ئالما قولۇڭغا پاتماي، بىرى يەرگە چۈشۈپ كېتىپ كۆلگە يۇمىلاپ كەتتى. سەن ئالمىنى تۇتۇۋالمەن دەپ لايدا تېيىلىپ كېتىپ كۆلگە چۈشۈپ كەتتىڭ. مەن ۋاراقلاپ يىغلاپ ئويغىنىپ كەتتىم. ئانام مېنى باغرىغا بېسىپ: «نېمە بولدۇڭ؟» دېدى. مەن كۆرگەن چۈشۈمنى ئانامغا سۆزلەپ بەردىم، ئانام بىر ھازا جىمىپ كەتتى. بىر ئۇلۇغ - كىچىك تىندى، ئاندىن بېشىمنى سىيلاپ تۇرۇپ: «ئوبدان چۈش كۆرۈپسەن بالام، پات - ئارىدا ئۆيىمىزگە كېتىپ قالساق، كۆرۈشىدىغان ئوخشايسەن» دېدى. مەن كۆرۈشىدىغانلىقىمىزنى ئاڭلاپ، كۆرگەن چۈشۈمنى دەرھال ئۇنتۇدۇم. ھە، ئەمدى ئوبدان بولىدىغان بولدى، مېھرىبانلاي بىلەن ئەمدى كۆرۈشىدىكەنمەن دەپ خۇشال بولدۇم. خېلى ئۇزۇنغىچە ئويلاپ ياتتىم. مەن ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكەندە، ئالمىنى ھەرگىز كۆل بويىدا بەرمەيمەن دەپ ئويلىدىم. ئەتىگىنى خېلى ۋاخ بولغۇچە ئۇخلاپ قاپتى-

مەن، بىرمۇنچە چۇش كۆرگەندەك قىلدىم، ئويلاپ ھېچقايسىنى تاپالمىدىم. مەن ئويغىنىپلا، كىيىمىنىمۇ كىيمەستىن، شوتىغا يامىشىپ ئۆگزىگە چىقتىم. چاق ئېگىرىۋاتقان چوڭ ئانام:

— قەيەرگە بارىسەن مۇسا، ئەتىگەندە بىسمىللا دېمەي شوتىغا چىقىۋاتىسىنا؟ ماڭە، كىيىمىڭنى كىيىپ، يۈزۈڭنى يۇي! ئەمدى چوڭ بولدۇڭ. موزايدەك يۇرۇۋېرەمسەن؟ كۆزلۈككە خۇدا بۇيرۇسا خەتنە قىلدۇرۇپ، خەتنە تويۇڭنى قىلمىز. داداڭ دېگەن توخۇ پوقى ئىگە بولمىسا، مانا مەن ئىگە. قىيامەت كۈنى خۇدايىم جاجىسىنى بېرەر ئۇ قىزىلباشنىڭ... — دېدى.

چوڭ ئانامنىڭ كېيىنكى گەپلىرىنى ئاڭلىيالمىدىم. ئۆگزىدىگە چىقىپ ئالمىنى تىقىپ قويغان يەرنى ئاختۇردۇم. بۇلتۇرقى قۇرۇق بىر باغ پىچانىڭ ئارىسىغا تىقىپ قويغان ئالمىنى كۆرۈپلا يىغلىغۇم كېلىپ كەتتى. ئالمىنىڭ ئىككىسىنىڭ يېرىمى سارغىيىپ سېسىپ قاپتۇ، بىرىنى چاشقان غاجىۋاپتۇ. ئىسىت، ئىسىت، ئەجەب چىرايلىق ئالمىلار ئىدى، ساڭلا ئوخشىشاتتى. نېمىشقىمۇ سېسىپ كەتكەندۇر؟ ئوغرى چاشقان نېمىشقا غاجىلىۋالغاندۇر؟ بۇنىڭدىن كېيىن، بارىدىغان چاغقىچە پۇل يىغىپ بارىدىغان كۈنى ئاپىرىمەن.

5

ئەتە بارىمەن، ئۆگۈن بارىمەن دەپ بارالمىدىم، سېنى بەك سېغىندىم. ئاشۇ بىر قېتىم چۇشۇمدە كۆرگەنچە پەقەتلا چۇشۇمىگىمۇ كىرمىدىڭ. چۇشۇمدىمۇ بولسا كۆرسەم بولاتتى. ئەمما سېنى چۇشۇمدە كۆرەي دېسەم پەقەت كۆرەلمىدىم. دائىم ئېگىز قۇملۇق ئۇستىدە كېتىپ بارسام بىر توپ ئىت قاۋاپ يۈگۈرۈپ كېلىدۇ، قورقۇپ كېتىپ قۇمنىڭ چوققىسىدىن يۇمىلاپ كېتىپ، قورقۇپ ئويغىنىپ كېتىمەن. بەزىدە، سۇنىڭ ئۇستىدە

ئۇچۇپ يۈرسەم، بىردىنلا ئۇچالماي سۈغا چۈشۈپ كېتىمەن. ساپلا شۇنداق چۈش كۆرىمەن، سېنى پەقەت كۆرەلمىدىم. باراي دېسەم، چوڭ ئانام: «داداڭ قاۋان توڭگۇزغا ئايلىنىپ كېتىپتۇ. ئۇ يەتتە باشلىق يالماۋۇز خوتۇندىن بىرنى ئاپتۇ. سەن بارساڭ، ئۇ يەتتە باشلىق يالماۋۇز سېنى تۆتۈۋېلىپ، بوينۇڭدىن سىرتماقتا ئېسىپ قويۇپ، تاپىنىڭغا يېڭنە سانجىپ قېنىڭنى شورايدۇ. قېنىڭ تۆگىگەندە، قازانغا سېلىپ پىشۇرۇپ يەيدۇ» دېدى. مەن: «دادام بار، قورقمايمەن» دېسەم، داداڭمۇ قورقۇپ لاغىلداپ تىترەپ تۇرىدىكەن ھەم ئۆزىمۇ قاۋان توڭگۇزغا ئايلىنىپ كەتكەندىن كېيىن، سەندەك بالىسى بارلىقىنى ئۇنتۇپ كېتىپتۇ. بۇرۇنقى ئادەملىك ۋاقتىنى بىلمەيدىكەن. بۇرۇن سەن ئادەم ئىدىڭ دېسە، «ياق، مەن ئۇنداق ئەمەس» دەيدىكەن، شۇڭا ھازىر ئۇ سېنى تونۇمايدۇ» دېدى. مەن شۇنىڭدىن كېيىن، قورقۇپ بارالمىدىم. مەن ئانامغا، سېنى كۆرگۈم كېلىپ كەتتى، بارسام مۆكۈۋېلىپ، قاۋان توڭگۇز بىلەن يەتتە باشلىق يالماۋۇز كۆرمەي گەندە باراي دېسەم، «سەن مۆكۈۋالساڭمۇ پۇراپ بىلىۋالىدۇ. مەن سېنى بىر كۈن ئۇلار يوق ۋاقتىدا ئاپىراي» دېدى. مەن شۇنىڭدىن كېيىن ئۆزۈم باراي دېسەم قورقۇپ بارالمىدىم. ئانامدىن ھەر كۈنى «قاچان بارىمىز؟» دېسەم، «ئۇلار يوق ۋاقتىدا، ئۇلار يوقالمىدى» دەيدۇ. مەن ئۇلارنىڭ پاتراق يوقلىشىنى بەك ئارزۇ قىلاتتىم. چوڭ ئانام ناماز ئوقۇپ ماڭا دۇئا قىلىپ يىغلىغاندا، ئاشۇ قاۋان توڭگۇز بىلەن يەتتە باشلىق يالماۋۇزنىڭ يوقىلىشىغا دۇئا قىلىپ قوي چوڭ ئانا! دېسەم، بېشىنى لىڭشىتىپ كۆزىنى يۇمۇۋېلىپ ئىچىدە بىرنېمىلەرنى دەيدۇ، كۆزىدىن تارامىلاپ ياش قۇيۇلىدۇ. مەن يۇل يىغدىم، بىرمۇنچە پۇل يىغدىم. چوڭ ئانامغا ماڭا پىچاق ئېلىپ بەر، پىچاق قىسمەن دېسەم، چاقنىڭ يېكىنى سېلىپ قويغان بىر كونا غىلاپنى «ھازىرچە مۇشۇنى ئېسىپ تۇر، كېيىن چوقۇم پىچاق ئېلىپ بېرە-

مەن» دەپ ئېسىپ قويدى. يىغقان پۇلۇمنى ئاشۇ غىلاپنىڭ ئىچىگە سېلىپ قويۇپ يېتىۋرۇۋەتتىم. شۇ كۈزدە مېنىڭ خەتنە تويۇم بولدى. مەن شۇنچە سېغىنغان بولساممۇ، سەن بىلەن زادىلا كۆرۈشەلمىدىم. مېنى مەكتەپكە بەردى. سېنىمۇ مەكتەپكە بەردى. ممكىن دېسەم، سەن يوق. مەن سېنى دائىم ئەسلىدىم. سېنى سېغىنمىغان كۈنۈم يوق. بىزنىڭ مەكتەپتە بىرمۇنچە قىزلار بار. بىزنىڭ سىنىپتىمۇ بىرمۇنچە بار. ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى ساڭا ئوخشىمايدۇ. مەن ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى بىلەن سەن بىلەن ئويناغاندەك ئوينىمايمەن، بىردەمدىلا ئۇرۇشۇپ قالىمەن.

مانا خېلى چوڭ بولۇپ قالدىم. تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ بىرىنچى يىللىقىغا چىققاندا، بىز يەنە بىر سىنىپقا كىرىپ قالدۇق. مەن ئىنتايىن بەك خۇشال بولۇپ كەتتىم. لېكىن سەن بۇرۇنقىدىن ئۆزگىرىپ كېتىپسەن، مەندىن قاچىدىغان بولۇپ قاپسەن، تارتىنىدىكەنسەن. مەن بىزنىڭ ئۆيۈ تىزىشىپ ئويناغىنىمىزنى دېسەم، سەن ساق ئون توققۇز كۈنگىچە مېنىڭ يۈزۈمگە پەقەت قارىمىدىڭ. تەسادىپىي دوقۇرۇشۇپ قالساقمۇ قىزىرىپ كېتىپ، باشقا تەرەپكە قارىۋالىسەن. مەن بۇنىڭغا پەقەت چىداپ تۇرالمىدىم، نەچچە قېتىم يىغلىدىم. سەن دائىم قىز بالىلار بىلەن مەكتەپ مەيدانىنىڭ بىر تەرىپىگە ياكى سىنىپ ئالدىغا چىقىپ، ساپلىك، سابىر، تەمەچ ئويناياسەن. مەن يېنىڭغا بارسامىلا، قاچىسەن. مەن ئاچچىقىمغا چىدىماي ساڭا مايتارتىپ باقتىم. ئەمما سەن بۇ ئىشلارنى پەرۋايىڭغا ئالمىدىڭ. بىرەر باھانە تېپىپ سېنى ئۇرۇپ دەردىمنى ئالماقچى بولدۇم. بۇنى ئويلاپ يۈرىكىم «جىغ» قىلىپ قالدى. قارىغىنا، مېھرىبانلاي، مەن سېنى ئۇرۇش تۇگۈل، ئۇنى ئويلىساممۇ يۈرىكىم تىترەپ كېتىدىكەن، ئەمما سەن مېنى ياراتمايدىكەنسەن. مەن باشقا دوستلىرىمنى ئاچچىقىم كەلسە ئۇرۇۋېرىمەن، ئۇرغانسېرى ئۇرغۇم كېلىدۇ، لېكىن سېنى ئۇرالمايدىكەنمەن. مەن ساڭا خەت

يازماقچى بولدۇم. مەن ئاۋۋال يازىدىغان قەغەز تاللىدىم. مېنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات كونسپېكت دەپتىرىم سىنىپ بويىچە ھەممىگىلار-نىڭكىدىن چىرايلىق، بىزنىڭ خانىمۇ بىرەر خەت يازماقچى بولسا، دائىم مېنىڭ مۇشۇ تىترىتىمنىڭ ۋاراقىنى يىرتىۋالىدۇ. ھەربىر ۋاراقىنى يىرتقاندا قىزىرىپ كېتىمەن. خانىم كۆرۈپ قالمىسۇن دەپ باشقا تەرەپكە قارىۋالىمەن، مېنىڭ تىترىتىمنى ئۇرۇمچىدە ئوقۇيدىغان تاغام مېنى ياخشى ئوقۇ دەپ ئەكىلىپ بەرگەن. مەن ساڭا مۇشۇ تىترىتىمنىڭ ۋاراقىنى يىرتىشقا چىداپ تۇرۇپ خەت يازماقچى بولدۇم. بىر ۋاراقىنى يىرتسام يەنە بىر ۋاراقىنى يىرتىلىپ كېتىدۇ. شۇڭا قوشماق ۋاراقنى بىراقلا يىرتماي سۆكۈۋالدىم. چوڭ ئانامغا يالۋۇرۇپ پۇل ئېلىپ، كىچىك سېرىق قاپلىق ئون ئىككى خىل بوياق ئالدىم. قەغەزنىڭ چىڭ ئوتتۇرىغا ئالما سىزدىم. ئالمىنىڭ سىرتىنى قىزىل، سىرتىنى سېرىق بويىدىم. ئىككى قۇلاق سىزدىم. قۇلاقلىرىنى ئالمىنىڭ قۇلىقىنىڭ رەڭگىدە بويىدىم. قەغەزنىڭ چۆرىسىگە بۇغداي، قوناق، ئاپتاپپەرەس، گۈل، قوغۇن، تاۋۇزلارنىڭ رەسىمىنى سىزدىم، بەك تەستە سىزالىدىم. قەغەزنى يىرتىۋېتەي دېسەم، پەقەت چىدىمىدىم، شۇڭا تولا ئۆچۈردۈم. خەت يېزىشتا نېمىدەپ يېزىشىمنى پەقەت بىلەلمىدىم. باشقا قەغەزگە يېزىۋېلىپ كۆچۈرمەسەم بولمايتتى. بىرمۇنچە باشقا قەغەزلەرنى يىرتىۋەتتىم. ئاخىر ساڭا مۇنداق دەپ يازدىم: «ئوبدان مېھرىبانىم، سەن ئۇنداق قىلما، مەن سېنى پەقەت ئۇنتۇپ قالمىدىم. بىز يەنە بۇرۇنقىدەك بىر ـ بىرىمىزگە ئامراق بولايلى، سەن مېنى بۇرۇن دائىم بىرگە ئوينايلى دەيتتىڭغۇ؟ ھازىر ياراتمايدىغان بولۇپ قاپسەن. بەك قاپىقىڭ يامان، تۇمشۇقۇڭ يامان، ماڭىلا شۇنداق قىلىسەن. مەن ساڭا قانداق يامانلىق قىلدىم؟ مەن ساڭا دائىملا ياخشىلىق قىلىشىنى ئىزدەيمەن. ئەگەر مۇشۇ تىترىتىمنىڭ ۋاراقى لازىم بولسا قانچىلىك يىرتىۋالساڭمۇ ھەرگىز قىزىرىپ كەتمەيمەن. مۇشۇ

چىرايلىق تەتىرتىسمىنىڭ ئۆزىنى ئىشلىتىدىغان بولساڭمۇ مەيلى. مېنىڭ تەتىرتىسمىنى ئىشلەتكىنىڭ ئۈچۈن بەك خۇش بولۇپ كېتىدىمەن. . . »

شۇنداق خەتلەرنى يازساممۇ، ئۆزۈمنىڭ ئەڭ ئامراق نەرسەمنى ساڭا بېرەي دېسەممۇ، يەنە ئۇنىمىدىڭ. خېتىمنى ئوقۇدۇڭمۇ - ئوقۇمىدىڭمۇ، پەقەت بىلمىدىم. بىر قارىسام، ئوقۇغاندەك كۆرۈنسەن، بىر قارىسام ئوقۇمىغاندەك كۆرۈنسەن. مەن ئاخىر ئوقۇمىغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلىدىم. يالغۇز يەردە بۇنى ئويلاپ يىغلىغۇم كېلىپ كەتتى. مەن ئاخشىمى ئۆگزىگە چىقىپ، يۇلتۇزلارغا قاراپ، پىچانىڭ ئۈستىدە ئوڭدا ياتتىم. ئاسماندا يۇلتۇزلار بەك جىق، مەن بۇ يۇلتۇزلارنى يەردىكى ئادەملەردىن جىقمىدۇر؟ دەپ ئويلىدىم. يەنە سەن يادىمغا كىرىۋالدىڭ. مەن هازىر يۇلتۇزلارغا قاراپ ياتقاندا، سەن نېمە ئىش قىلىۋاتىدىغاندىسەن؟ ئۆتۈك مايلايدىغان ماي قۇتىسىنىڭ ئىچىگە نەم توپىنى تولدۇرۇپ سېلىپ ئاداشلىرىڭ بىلەن قېرى ئۈجمىنىڭ تۈۋىدە، كۆل بويىدا ساپلەك ئويناۋاتامدىغانسەن ياكى كىچىك ئالا - بۇلماچ يەل توپ بىلەن ئالتە تال شاپتۇل ئۈچكىسىدە تەمەچ ئويناۋاتامدىغانسەن؟ ياكى بولمىسا هەرخىل رەڭدىكى لاتىنى قۇراپ تۆت چاسا تىكىپ ئىچىگە ئۇششاق - ئۇششاق چېقىلغان ئەينەك پۈچۈقى سېلىنغان سابىرنى ئويناۋاتامدىغانسەن؟ مەن بىلىپ قالدىم. هازىر ئويۇنۇڭ پەقەت مەكتەپتە بار، باشقا يەردە يوق! ئۆيگە بارساڭ ئۆگەي ئاناڭ ئىشتىن باش كۆتۈرتمەيدىكەن. مانا مەن هازىر يۇلتۇزلارغا قاراپ ياتقاندا، سەن چوقۇم ئۆگەي ئاناڭنىڭ ئۈچىسىنى تۈتۈۋاتقانسەن ياكى ئۈكىلىرىڭنىڭ مەينەت كىيىملىرىنى يۇيۇۋاتىدىغانسەن! تاماقتىن بىكارلانغان قازان - چىنىلەرنى يۇيۇپ، يۇندىسىنى ئىتقا تۆكۈۋاتقانسەن. مەنمۇ ئاشۇ مەھەللىدە بولغان بولسام، ئۆگەي ئانام چوقۇم مېنىمۇ شۇنداق ئىشلەتكەن بولاتتى. شۇ چاغدا بىزنىڭ قوشنىنىڭ ئۆگزىسىگە،

قوشنىمىزنىڭ ئۆگزىسىگە ئۇلارنىڭ يېڭىدىن تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوغلى بىلەن ئۇنىڭ بىر ئاغىنىسى چىقتى. قوشنىمىزنىڭ ئوغلىنىڭ ئاغىنىسى گەپ قىلىۋاتقانىكەن، مېنىڭ خىيالىم بۇزۇلۇپ كەتتى. ئۇلار كىگىز - كۆرپە ئېلىپ چىققاندەكەن، بۇلتۇر يىغىۋالغان خازاڭ ئۈستىگە سالدى. ئۇلار ئوڭدا يېتىشتى، مېنى كۆرمىدى. قوشنىمىزنىڭ ئوغلىنىڭ ئاغىنىسى ياتمىدى، ئۇ تاماكا يۆگەپ چېكىپ ئولتۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— خەقلەر قىز بالىلارنى ئۆزىگە كۆيدۈرۈۋېلىش ئۈچۈن موللا، باخشىغا ئوقۇتۇپ، تۆمۈر قورچاق، قەنت - ناۋاتقا ئوقۇتۇپ يۈرىدۇ. ئەي ئاداش، مەن بىر گەپنى ئاڭلىدىم، ئەگەر ئەتىگەن تورغاي چۈچۈلاشتىن بۇرۇن ئورۇندىن تۇرۇپ باغقا بارساڭ، كاككۇك ئەتىگەندە تۇنجى سايرىغان چاغدا قونغان دەرەخ شېخىنى تېپىپ سۇندۇرۇپ ئەكىلىپ، ھەر قانداق قىز بالىنىڭ بېشىدىن ئۆرۈۋالساڭ، شۇ قىز بالا ساڭا گەپ يوق كۆيۈپ قالار ئىمىش، سەن ھەرقانچە قاچساڭمۇ سېنى قوغلايدۇ دەيدۇ. ئۇ قىز سېنى ياراتمىغان بولسا، ئازراق جاپا - جەبىر تارتساڭمۇ كاككۇك قونغان شاختىن بىرنى تېپىپ ئۇنىڭ بېشىدىن ئۆرۈۋېلىپ، كەينىڭدىن يۈگۈرتۈپ جېنىنى قىينىمامسەن؟

— قانداق بولار؟

— بۇنىڭدا چاتاق يوق. كاككۇك كۈن بويى سايراپ ھالىدىن كېتىپ، ئەتىگىنى سەھەردە ئويغىنىپ سايرىغاندا ئاغزىدىن قان تامار ئىمىش. خۇدايىم بۇ ئاشقىنىڭ زارى ئۈچۈن ئاشۇ شاختا شۇنداق خاسىيەت ئاتا قىلىدىكەن. قانچىلىك ئىش ئىدى، ئەتىگىنى بىر دەملىك ئۇيقۇنى قويساڭ، چوقۇم تاپقىلى بولىدۇ، باغقا بارمىغان گەپ. بولدى، مەنمۇ سەن بىلەن بىللە چىقاي!

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ كۆڭلۈمگە نېمە كەلدى دېمەمسەن؟ مەنمۇ ساڭا كۆيمەن. چوڭ ئانام دائىم: «ئاناڭ ساڭا بەك كۆيىدۇ، كۆزۈڭدىن بىر تامچە ياش چىققىنىنى كۆرۈپ قالسا،

يۇرىكى ئېقىپ كېتىدۇ» دەيدۇ. مەنمۇ شۇنداق. مەنمۇ خۇددى ساڭا ئانام ماڭا كۆيگەندەك كۆيىمەن. ئانام دائىم مەندىن ئەنسىرەپ تۇرىدۇ. مەنمۇ سەندىن ئەنسىرەيمەن. ئانام ماڭا دائىم سىنچىلاپ قارايدۇ، قېشىمىنىڭ بىر تېلى تەتۇر يېنىپ قالسا، ئۇنى تۈزەپ قويۇپلا سۆيۈپ قويىدۇ. كەشمىنىڭ بوغقۇچى ئۇزۇن - قىسقا ئېتىلىپ قالسا، ئۇنى ئۆزى قايتا چېگىپ قويىدۇ. ئۇ مېنىڭ ھەممە يېرىمگە قارايدۇ. مەن قەيىرىمىنىڭ قانداقلىقىنى بىلمەيمەن. ئانام ھەممىنى بىلىدۇ. بەدىنىمدە قانچە تال مەڭ بار، ئۇ مەڭلەر يارىشىدىغان مەڭمۇ، ياراشمايدىغان مەڭمۇ؟ ھەممىسىنى بىلىدۇ. كۆيۈش دېگەن شۇ ئوخشايدۇ. مەنمۇ ساڭا شۇنداق كۆيىمەن، سەنمۇ شۇنداق كۆيسەڭ، مەن قانداق بولۇپ كېتەر ئىدىم؟ مەنمۇ ئانامغا بەك كۆيىمەن. ئانام بىر دەم بولمىسا، ئۆيدە ھېچنېمەم يوقتەك بولۇپ يىغا تۇتىدۇ. ئەمدى مەنمۇ كاككۇك قونغان شاخنى ئىزدەيمەن، ئاشۇ شاخنى تېپىپ سېنىڭ بېشىڭدىن ئۆرۈپ، سېنىمۇ ماڭا مەن ساڭا كۆيگەندەك كۆيدۈرىمەن، بولمىسا، ماڭا باشقا ساۋاقداشلىرىمدەك گەپ قىلساڭمۇ مەيلى! . . .

6

كاككۇك قونغان شاخنى تاپماق نېمىدېگەن تەس! بىزنىڭ ئۆيدىن بەش ئۇن يېتىم يىراق يەردە بىر باغ بار. بۇ باغدا ئۆرۈك، ئالما، ئامۇت، توغاچ، شاپتۇل. . . ھەممە مېۋە بار. مەن ھەر كۈنى ئەتىگىنى سەھەر چوڭ ئانام نامىز ئوقۇش ئۈچۈن تەرەتكە ماڭغاندا، غىپپىدە ئۆيدىن چىقىمەن - دە، باغ تەرەپكە قاراپ چاپىمەن. سەھەردە باغ تەرەپتىن كېلىۋاتقان كاككۇكنىڭ ئاۋازى قۇلاقتىنلا ئاڭلىنىدۇ. قارىغىن، مېھرىبانلىقى، كاككۇكنىڭ ھەربىر سايرىغان ئاۋازى سېنىڭ ئاداشلىرىڭ بىلەن ساپلىقى ئوينىغان چاغدا ئاغزىڭنى تۇتۇۋېلىپ كۈلۈشلىرىڭگە،

بارماقلىرىڭ بىلەن يۇزۇڭنى ئېتىۋېلىپ كۆلۈشلىرىڭگە بەكمۇ ئوخشىشىدۇ. كاككۇك ھەر سايرىغاندا، يۇرىكىم جىغىلداپ، تېنىمگە بىر تىترەك تارقىلىدۇ. مەن تەرلەپ، ئۆپكەم ئاغرىمغا تېقىلىپ قالغاندا، ئاران دېگەندە باغقا بارالايمەن. تېخى ئەتراپ بەك سۈزۈلمىگەن، بۇ باغ ئەتراپى پۈتۈنلەي قاغىلەك جىگدە، ئازغان بىلەن چېتىلانغان باغ بولۇپ، خەق بۇ باغنىڭ ئىگىسىنى ھەسەن سوغۇق دېيىشىدۇ. ئۇ كۆزلىرى چوڭقۇر ھەم كۆك، قاپاقلىرى دائىم تۇرۇلۇپ تۇرىدىغان ئاق ساقال ئادەم. ئۇ ئالدىغا دۇمچىيىپ ماڭىدۇ، ئۇزۇن خەسە يەكتەكنىڭ ئالدى ئوچۇق، پەقەت بەلباغ باغلىغان يېرىلا يېپىلىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ بېغىدا ھەممە مېۋە بار، يىل بويى سېۋەت - سېۋەت، ئۇسكەن - ئۇسكەنلەپ مېۋە قاچىلىۋېلىپ، چوڭ يوللۇق داستىخانغا موچە-لەپ دۆۋىلەپ قويۇپ ساتىدۇ، خۇددى ئۆزىنىڭ بېغىدىن چىقمى-غاندەك بەك قىممەت ساتىدۇ، ئەمما خەق ئۇنىڭ ھەممە مېۋىلىرى-نى بەك يېيىشىدۇ. ھەممىدىن ئۇنىڭ كۆزدە ساپسېرىق، سارغى-يىپ پىشىدىغان سۇلۇق قوتۇر ئامۇتى بەك تاتلىق، ئۇنىڭ سېۋەتـ-تە ئالتۇن سامسىدەك ئېسىلىپ، كۈن نۇرىدا پارقىراپ تۇرغىنى-نى كۆرسە، ئادەمنىڭ ئاغزىغا بەك سۇ يىغىلىدۇ، ئاغزىغا سالى-دىغان بولسا، شۇئان ئېرىپلا گالدىن ئۆتۈپ كېتىپ، ئادەم چاينىيالمىغىنىغا ئارماندا قالىدۇ. بىز ھەر تەتىلە ئۇنىڭ بېغىغا ئامۇت ئوغرىلىغىلى كىرىمىز. ئۇ بەك ھاڭۇاقتى ئادەم، بىز ئۇ تۇڭنى يۇمشىتىۋاتقان ئامۇتنىڭ تۆپىدە تۇرساقمۇ، شاخلار شاراق-لىسىمۇ ئاڭلىمايدۇ، قۇلىقى گاس. ئۇ بەك قاقشايدۇ، قارىغا-دۇ، دەرەخلىرىنىڭ نوتىسى، شاخلىرى تۆگۈل يوپۇرمىقى يەرگە چۈشۈپ كەتسىمۇ بىرمۇنچە زارلىنىدۇ. بىز مېۋە ئوغرىلىغىلى كىرسەك، ئالدىراپ يوپۇرماقلىرى بىلەنلا سىيرىپ قوينىمىزنى تولدۇرىمىز، ئاندىن شاخلىرى بىلەن سۇندۇرۇپ قاچىمىز. بىز-نىڭ بۇلاڭ - تالىڭىمىزغا ئۇچرىغان ئامۇت دەرىخى بولامدۇ،

ئۆرۈك بولامدۇ، سالپىيىپ قالىدۇ، خۇددى كىيىملىرى يىرتىلىپ ئىت تالىۋەتكەن بىچارە تىلەمچى ئايالغا ئوخشاپ قالىدۇ. شۇڭا، ھەسەن سوغۇق ئۇششاق بالىلارنى كۆرىدىغان بولسا، جىن - شايتانىنى كۆرگەندەك، دۇمبەلچەك بولۇپ قالغان مەيدە سۆڭەكلىرىنى يېپىپ تۇرغان ئۇزۇن ساقاللىرىنى دىڭگايتىدۇ، بۇرۇتلىرى شىنىدەك قېتىپ كېتىدۇ. بىز ئۇنىڭ مېڭىشلىرىنى دورايمىز، ناشۇال سېلىۋېلىپ ساقلىغا تۈكۈرۈپ گەپ قىلىشىنى دورايمىز. تىلمىزنى ئاستىنقى كالپۇكىمىز بىلەن چىشىمىزنىڭ ئارىسىغا تىقىساقلا، ئۇنىڭ ناشۇال چېكىپ قىلغان گەپلىرىنى ئاسانلا دوريالايمىز. ئۇنىڭ ئەڭ قاتتىق تەرىكىدىغىنى بىزنىڭ ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىۋېلىپ، نېمە دېسە شۇنى دەپ مايمۇنىدەك دوراشلىرىمىز... بۇ دوراشلار ئۇنىڭ جېنىنى چىقىرىدۇ. بىز ئۇنىڭ بېغىغا ئوغرىلىقچا كىرگەندە، دائىم چوڭ ئۆستەڭ بويىغا بېرىپ يۇزلىرىمىزگە سېغىز لايدىن تازا سۈۋاپ ئاندىن كىرىمىز - دە، قايسى مېۋە پىشقان بولسا شۇنىڭغا مايمۇنىدەك يامىشىپ چىقىپ، پۈتاپ، سىيرىيمىز.

تاڭ تېخى تولۇق سۈزۈلمىگەچكە، باشقا يەرگە خېلى ئاقچىلىق چۈشكەن بىلەن، باغنىڭ ئىچى تېخى ئادەمنىڭ قورقۇسى كەلگۈدەك قاراڭغۇ ئىكەن، مېنىڭ تېنىم جۇغۇلدىدى. ئەمما باغنىڭ ھەممە يېرىدىن كاككۇكنىڭ قاقاقلاپ كۈلگەن، توختاپ - توختاپ سايرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. بىز ئېچىپ قويغان تونۇش شورىغا كەلدىم، ھەممە يېرىمدىن سوغۇق تەر چىقىپ كەتتى. ھەسەن سوغۇق ئىتلىرىنى قويۇۋەتكەن بولسا قانداق قىلارمەن، قاراڭغۇدا ئامۇتقا يامىشىپ بولغۇچە پېيىمدىن ئالارمۇ؟ كاككۇكلار بەس - بەستە سايرىدى. قارا قۇشقاچمۇ ھەممە قۇشلارنى دوراپ سايرىغىلى تۇردى. خۇدايىم ساقلار، نېمە بولسام بولدۇم، بېشىمغا كەلگەننى كۆرەرمەن دەپ باغقا كىردىم. باغنىڭ ئىچى راست بەك قاراڭغۇ، قورقىنىمدىن يۈرىكىم بارغانچە بەك سېلىپ

كەتتى، بىر نەرسىنىڭ شەپىسى ئاڭلانغان ھامان يۈرىكىم «قارت» قىلاتتى. مەن جىن - ئالۋاستىدىن بەك قورقىمەن. جىن - ئالۋاستى ساپ مۇشۇنداق باغدا ئۇۋا سېلىپ ياشار ئىمىش. بىر-دىنلا ئېسىمگە جىن - ئالۋاستى كىرىۋالدى. جىن ئىتتىنىڭ سۈرەتىدە، ئۆچكە، مۇشۇك، ئىككى پۇتلۇق ئېشەك، تۆزلۈق قاپاق، بېشى يوق كالا بولۇپ كۆزگە كۆرۈنەر ئىمىش. ئالىمادىس ئۆزۈمگە كاككۇك بولۇپ كۆرۈنۈپ بىرەر شاخقا قونۇپ سايرىسا، مەن ئۇنىڭ قونغان شېخىنى سۇندۇرسام، بىردىنلا قولۇم تۆتىماس، پۈتۈم باسماس بولۇپ قالسا قانداق قىلارمەن؟ ئۇستۇم تەرەپكە قارىدىم، دەرەخنىڭ يوپۇرماقلىرىنى كۆرگىلى بولمايدۇ، ھەممىسى خۇددى ئاسماندىكى قارا بۇلۇتتەك كۆرۈنىدۇ. قورقۇم كېلىپ كەتتى، بەك قورقۇم كېلىپ كەتتى. كۆزۈمگە تۆزلۈق قاپاق، بېشى يوق كالا، كۆزلىرى پال - پۈل پارقىرايدىغان مۇشۇك كۆرۈنۈپ كەتكەندەك بولدى. دەررۇ كەينىمگە ياندىم. قۇلىقىمغا ئۆچكە مەرىگەندەك، ئىتتىنىڭ غىڭشىغىنىدەك ئاۋاز ئاڭلاندى. ئۆزۈم كىرگەن شورا قەيەرلەردە قالدى؟ ئالدى - كەينىمگە قارىماي جان - جەھلىم بىلەن قېچىپ، قويۇق ئارغان تىكەنلىك چىتقا ئۆزۈمنى ئۇردۇم. قانداق قىلىپ چىقتىم بىلمەيمەن. يولغا چىقىۋېلىپ تازا يۈگۈردۇم. يېرىم يولغا كەلگەندە، يۈگۈرگۈدەك ھالىم قالمىدى. ئۆپكەم ئېچىپ، يولنىڭ قىرغىقىغا ئولتۇرۇپ قالدىم. يۈزلىرىم، بىلەكلىرىم، دۇمبە، پاقالچاق-لىرىم ۋاز بىلداپ ئېچىشىپ كەتتى. بامدات نامىزىدىن يانغان جاما-ئەت يوغان سەللە ئورىغان، ئۇزۇن ئاق ساقال ئاخۇنۇملارنىڭ كەينىدىن ئاللىكىملەرنىڭ نەزىرىسىگە ماڭغان چېغى، يولغا پاتماي سەپ بولۇپ دوقمۇشتىن ئەگىپ چىقىشتى. شۇ ئان قورقۇچ-چىم تۆگەپ، پۈتۈن بەدىنىم قىزىپ ئېچىشىپ كەتتى. خەقتىن نومۇس قىلىپ، بىر تارچۇق يول تەرەپكە ئىتتىنىڭ ئۆتۈپ كەتتىم. ھازىرقى تۇرقۇمدا مېنىڭ يۈزۈمدىكى، بەدەن - پاقالچاقلىرىم-

دىكى قالايمىقان قانلىق سىزىقلارنى كۆرسە، ھەرقانداق ئادەمنىڭ تېنى شۇركەنمەي قالمايدۇ. ھەممە يېرىمگە قارا چۈمۈلە چاپلىشىۋېلىپ چېقىۋاتقاندەك، ئاچچىق ئاغرىق دەردىدىن يىغلىۋەتتىم. ئانام، چوڭ ئاناملارغا نېمە دەرمەن؟ ئۇلار بۇنى كۆرسە چوقۇم ئاللا ـ كاللا دەپ ئالەمنى مالەم قىلىدۇ. بۇ ئىشنى ئۆزلىرىنىڭ كەپسىز بالىسىدىن كۆرمەي، بىركىملەردىن كۆرىدۇ. راست گەپنى تېخى دېگىلى بولمايدۇ. نېمىدەپ چۈشەندۈرەرمەن؟ قاق سەھەردە قەيەرگە بېرىپ نېمە بالا ـ قازاغا يولۇقتۇڭ؟ دېسە، نېمىدەپ جاۋاب بەرگۈلۈك؟ كىم كۆرسە سورىمای قالمايدۇ. يات ئادەملەر كۆرسىمۇ نېمە بولغانلىقىمنى سورىمىغان تەقدىردىمۇ، ماڭا ئېچ ئاغرىتىش ھەم ھەر خىل گۇمان بىلەن تىكىلىشىدۇ. ئاپلا، نېمە دەرمەن؟ خەق بىلەن نېمە كارىم! ئەتىگەندە ھەر كۈنى بۇنداق چاغدا مەن يوتقاندا چۈش كۆرۈپ ئۇخلىمايتتىممۇ؟ چوڭ ئانام توۋلاپ ھېرىپ، ئانام كىرىپ مەكتەپكە بارىدىغان ۋاقتىڭ بولۇپ ئېشىپ كەتتى، كېچىكىپ قالساڭ خانىمڭ تىللايدۇ، بالىلار ئارىسىدا ئىزا تارتىسەن دەپ، بېشىمغا كېلىپ جورۇپ كەتمىگۈچە، ئورنۇمدىن تۇرمايتتىم. ئەمدى ماۋۇ ئىشنى كۆر! قانداق قىلارمەن؟ ئۆيگە زادى نېمىدەپ كىرەرمەن؟ ئۇيان ئويلاپ ـ بۇيان ئويلاپ، ئۆيدىكىلەر ئىشەنگۈدەك ھېچبىر گەپ تاپالمای تۇرغىنىمدا، ئاسماندا غوڭ قاپاق بىلەن شۇقۇرمىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. قارىسام، ئېگىزدە بىر جۇپ كەپتەر ئۇچۇپ كېتىۋاتقىدۇ. بىرىدىن بوم، يەنە بىرىدىن زىل چوڭۇلدىغان ئاۋاز چىقىۋاتىدۇ. ئىگىسى بۇ ئىككى ئېسىل كەپتىرىگە غوڭ قاپاق بىلەن شوقۇرما ئېسىپ قويۇپتۇ. يادىمغا دەررۇ چوڭ ئانام، ئاناملار ئىشەنگۈدەك بىر گەپ كەلدى. راست، ئارقىغا چىقسام، قانتى بوغۇشلۇق بىر كەپتەر تۇرىدىكەن، قوغلىسام ئۇزاق ئۇچالمايدىكەن، تۇتۇۋالىمەن دەپ قوغلاپ، ھەسەن سوغۇقنىڭ بېغىغا بېرىپ قالدىم. كەپتەر باغقا چۈشۈپ كەتتى. شورىدىن باغقا كىرىپ

سەم، هەسەن سوغۇقنىڭ ئىتى بارئىكەن، قوغلاپتى، قاچىمەن دەپ چىتقا ئۆزۈمنى ئۇرۇپتىمەن. . .

ئەمدى بارا - بارا پۇشايمان قىلىشقا باشلىدىم. مەن باغقا بېرىپ نېمىشقا قورقاندىمەن؟ ئاتايىن بېرىپ نېمىشقا كاككۇك قونغان شاخنى ئەكىلەلمىدىم؟ بىر ھەپتىگىچە كۈندۈزى باغنىڭ يېنىغا بېرىپ چۆرگىلەپ كەلدىم. باغدا قورققۇدەك ھېچنېمە يوق ئىكەن، نېمىشقا قورقتۇم؟ ئەتىگەنلىككە، خۇدا بۇيرۇسا چوقۇم بارىمەن. بېرىپ كاككۇك قونۇپ سايرىغان شاخنى چوقۇم تاپىمەن دەپ ئۆز - ئۆزۈمگە بىرمۇنچە ۋەدە بېرىمەن. ئەمما ئەتىگىنى ئويغىنىپ تالاغا چىقىپ، ھېلىقى كۈندىكى قاراڭغۇ باغنى، ھېلىقى قورقۇنچلۇق جىن - شايتانلارنىڭ سۈرىتىنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرۈپ قورقۇپ بارالمايمەن. ھەرقانچە قورقماي دېسەممۇ قورقىمەن. ئىككى ئەتىگەن قورقمايمەن دەپ بېرىپ، باغنىڭ يېنىغا بېرىپ باغنىڭ قاراڭغۇلۇقىدىن قورقۇپ يېنىپ كەلدىم. كاككۇكنىڭ ھەر قېتىم سايرىغان ئاۋازى يۈرىكىمنى ئېچىشتۇرۇپ، كۆزۈمنى كەينىمدە قويىدۇ. مەن ئاخىر ۋەدەمدە تۇردۇم، باغقا كىردىم، يۈرىكىم ئاغزىمغا قاپلىشىپ، كاللامدىكى ئاجايىپ - غارايىپ جىن - شايتانلار كۆز ئالدىمدا ھېلى پەيدا بولۇۋاتقاندەك، دەرەخنىڭ كەينىگە مۆكۈنۈپ ماراپ تۇرۇۋاتقاندەك، ئۇستۈمدە قاپقارا بۇلۇتتەك كۆرۈنىدىغان يوپۇرماقلار ئارىسىدىن تۆپەمگىلا چۈشۈپ، گېلىمنى بوغۇۋېتىدىغاندەك ھېس قىلساممۇ، ئىشقىلىپ ئۆلگۈدەك قورقۇپ، ھەربىر شەپىدىن زۇۋانىمغا گەپ كەلمىسىمۇ، چىداپ تۇرۇپ ئىزدىدىم. يان تەرىپىمدىلا كاككۇك سايرىدى، قورققىنىمدىن ئىزىمدىلا چىلىق تەرگە چۆمۈلگەن ھالدا تۇرۇپ قالدىم. ئۇ كاككۇك سۈرەتلىك جىنمىدۇر؟ يەنە سايرىدى، سايراۋەردى. ھەربىر سايرىغان ئاۋازنىڭ ئاخىرى بوغۇلۇپ يىغلاۋاتقاندەك ئاڭلىنىدۇ. مەن ئاخىر ئالدىمغا چاپىدىم، قاپقاراڭغۇ يوپۇرماقلار ئارىسىغا تىكىلىپ قارىدىم، ھېچنېمىنى

كۆرگىلى بولماي قالدى. مەن كاككۇك سايراۋاتقان ئامۇت دەرىخىنىڭ ئاستىغىلا كەلدىم. ئۇ ئۇستۇمدە ھارماي سايراۋاتىدۇ. ئۇ قەيەردىدۇر؟ قەيەردە، قايسى شاخقا قونۇپ سايراۋاتقاندۇر؟ شۇنچە تىكىلىپ قارىسامۇ، ھېچ كۆرەلمىدىم، ھېچنېمىنى كۆرگىلى بولمىدى، پەرق ئېتەلمىدىم. شەپە چىقارماي جىم تۇرۇپ خېلى ئاڭلىدىم، ئەمما قايسى شاختا ئىكەنلىكىنى پەقەت بىلەلمىدىم. ھېلى ئاۋۇ ئېگىلىپ تۇرغان قېرى شاختا بارەدەك، ھېلى ئۇنىڭدا ئەمەستەك كۆرۈنىدۇ. مەن بەكرەك تاڭ ئېتىشىنى كۈتۈپ تۇلتۇردۇم. قاراپ ئولتۇرۇۋېرىپ بوينۇم قېتىپ قالدى. ئىچىمدىكى ھەممە قورقۇنچىم تۇگىگەن ئوخشايدۇ. ئىچىمگە بىر خۇشلۇق كىرىۋالدى. يۈرىكىم ئەمدى خۇشلۇق ئىچىدە بەك سوقۇپ كەتتى. ئاشۇ شاخنى كۆرۈۋالسام بۇ ئامۇتقا ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە يامىشىپ چىقمەن ـ دە، شاخنى پەم بىلەن سۇندۇرۇپ، باغدىن پەم بىلەن چىقىپ يولغا چىقىۋېلىپلا بار كۈچۈم بىلەن قاچمەن. بۇگۈن چۈشلۈك تەنەپپۇستا مېھرىئاي يەردە يېرىم چاڭا قۇرۇپ ئولتۇرۇۋېلىپ باشقا ئادىشى بىلەن تەمەچ ئويناىدۇ. مەن شۇ چاغدا ئۇنىڭ كەينىدىن بېرىپ بۇ تاياقنى ئۇنىڭ بېشىدىن شارت ـ شۇرت قىلىپ ئۆرۈۋالمەن ـ دە، ئاڭلىۋالغاندەك سۇزۇك ئېقىن سۇغا تاشلىۋېتىمەن. شۇنىڭدىن كېيىن مېھرىئاي چوقۇم ماڭا بۇرۇنقىدەك ئامراق بولمىدۇ. مەن ئۇ چاغدا ئۇنى ئۆزۈمگە كۆيدۈرۈۋالدىم دەپ ھەرگىز كەينىمدىن يۈگۈرتمەيمەن. دەل ئاشۇ چاغدا، «پالاق ـ پۇلۇق» قىلىپ قالدى، كاككۇك ئۇچۇپ كەتتى. مەن ئۇنىڭ قاراڭغۇدەك سىماسىنىلا كۆردۈم، يۈرىكىم سېلىپ كەتتى. بىر تال ئۆسكەن شاخ ھەممىدىن بەكرەك پۇلاڭشىدى. مەن ئامۇتقا چىقتىم. ئامۇتنىڭ يىرىك ھەم قاتتىق قوۋزاقلىرى بەلەك، پاقالچاقلىرىمنى يالاپ، نېپىز بىر قەۋەت تېرەمنى سۇرۇپ پۈرلەپ تاشلىۋەتكەن قەغەزگە ئوخشاش يېغىپ قويدى. مەن ئاشۇ لىڭشىپ تۇرۇۋاتقان شاختىن پەقەت كۆزۈمنى ئۈزمىدىم. مەن

ئاخىر ئامۇتنىڭ ئۇچىغا چىقتىم. شاخنى تۇتتۇم، شاخنى تۇتۇ-
شۇمغا، دەسسىگەن شاخ قاراس قىلىپ سۇندى. شۇنىڭ بىلەن
تەڭ قولۇمدا تۇتۇۋالغان شاخمۇ سۇندى. «ۋايجان» دەپ قالدىم.
يەرگە يانتۇ چۈشكىنىمنى بىلىمەن، قالغىنىنى بىلمەيمەن. قو-
لۇمدا كاككۇك قونغان شاخ بار. بىر ھازادىن كېيىن ئېسىمنى
بىلسەم، پۈتۈن ئەت - جېنىم مۇزلاپ كېتىپتۇ، ھەممە يېرىم
لوقۇلداپ ئاغرىيدۇ. كاككۇك قونغان شاخنى تۇتقان ئوڭ قولۇم-
نى كۆتۈرەلمىدىم. سەل مىدىرلاتساملا، جاننى ئالىدىغان ئاچچىق
ئاغرىق مېڭەمنى زىڭىلدىتىۋېتىدۇ. مېنىڭ ئوڭ قولۇم بېغىشىم-
نىڭ يېنىدىن سۈنۈپ كېتىپتۇ. بىر ئايغىچە تېڭىپ بوينۇمغا
ئېسىپ يۈردۈم، لېكىن ئاشۇ كۈنى باغدىن ئۆيگە يېرىم كۈندە
كەلدىم. كاككۇك قونغان شاخنى تاشلىۋەتمىدىم. مەن بۇ شاختىن
گۇمانلىنىمەن. كاككۇك قونغان شاخ شۇمۇ - ئەمەسمۇ؟ ئېنىق
بىلمەيمەن. پەقەت لىڭشىغانلىقىنى، كاككۇك ئۇچقاندا لىڭشىغان-
لىقىنى كۆردۈم. چۈشكىچە ئۆمىلىگەندەك مېڭىپ ئۆيگە كەلدىم،
شاخنى بىر دالدىغا كۆمۈپ قويۇپ، ئاندىن ئۆيگە كىردىم...

7

تاملىرىغا گىلەم تۇتۇلغان تار، ئەمما ياسىداق ھۇجرا، ئىك-
كى قات تاۋار كۆرپە، ئاق كىرلىك، ئالما ئۇرۇقى دۇخاۋا
يوتقان، بىر يوتقان، ئىككى قات كۆرپە، بىر جۈپ ياستۇق. مانا
بۇ مېھرىبانلاي نەچچە قات تويلۇق كىيىملىرى بىلەن نۇرغۇن قىز-
لارنىڭ قىزلىق ھاياتىنىڭ ئاخىرقى قىرغىقىدىن ئايالىلىق ھاياتى-
نىڭ دولقۇنلۇق دېڭىزىغا ئۆزىتىلىدىغان پەيت، قىرغاق... مانا
بۇ قىرغاقتىن ھېلىلا ئۆزايدۇ، ئۇنى مۇشۇ تار ھۇجرىدىن ئۇزە-
تىدۇ، سەسكىنىدىغان، پەقەت كۆڭلىگە سىغدۇرالمايدىغان بىر
ياش ئەر ئۇزىتىدۇ. ئۇ ئىككى ئوتتۇرا ياش يەڭگىنىڭ ھەمراھلە-

قىدا ياتتى، كۆزىنى يۇمۇپ بېشىنى يوتقانغا پۈركەپ يېتىۋالدى. بۇ يوتقان ھېلى ئېچىلار، شۇ چاغدا ئۇ نېمە دەر، نېمە بولار... مانا بۇلارنى تولا ئويلاپ تاشلىۋەتتى، ئۇنىڭ قولداشلىرى ئۈنى تويلۇق كىيىملىرى بىلەن، ناغرا ـ سۇناي نەغمىسى ئىچىدە، يىگىتلەر-نىڭ ھايي ـ ھايىسى ئىچىدە كىچىك ماشىنىغا يېتىلەپ چىقتى. ئۇ ھېچنېمىنى ئويلىمىدى. پەقەت ئاشۇ مۇسانىڭ تالاي ئوقۇپ ياد بولۇپ كەتكەن، كىچىكىدىن باشلاپ تاكى ئىككىسى مۇھەببەت-لەشكەنگە قەدەر، يەنى، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئىككىنچى يىللىق سىنىپىدىن تارتىپ رەسمىي مۇھەببىتىنى باشلاشقا سەۋەب بولغان ئۇزۇن خېتىنى ئەسلەپ چىقتى. ئۇ ماشىنىغا ئېلىپ چىقىلىۋاتقاندا، ئەنئەنىۋى قائىدە بويىچە، توي ئەھلى ئاڭلىغۇ-دەك، يىگىتلەرنىڭ چۇقان ـ سۇرەنلىرىنى، ناغرا ـ سۇنايي ئاۋازىنى، قىزلارنىڭ قىقاس ـ كۈلكىلىرىنى بېسىپ چۈشكۈدەك ئۇن سېلىپ ھۇقۇيتۇپ يىغلىشى كېرەك ئىدى، ماڭغىلى ئۇنمايي قولداشلىرىنى قىينىشى كېرەك ئىدى، ئەمما ئۇ ئۇنداق قىلمە-دى، ئۇنسىز ماڭدى، ماڭغاندىمۇ ئىتتىك ماڭدى، قولداشلىرى نومۇس قىلىپ ئۈنى تارتقۇچلاپ، ئۆزلىرى سۆرەپ مېڭىۋاتقاندەك كۆرسەتمەك بولدى، ئۇنىڭ بىلىكىدىن چىمداپ:

— ۋۇي، سەت قىلمىسلا مېھرىبانىي، نېمە قىلغانلىرى بۇ؟ ئەتىگەندىن بېرى سەۋر قىلسىلا دېسە ئۇنمايي يىغلايلا، مانا ئەمدى يىغلايدىغان چاغدا يىغلىمىسلا قانداق بولىدۇ؟ بەك سەت تۇرىدۇ. يىغلىغان ئاۋازلىرىنى خەق ئاڭلىمىسا، ئاران تۇرۇپتىكەن، دەي-دۇ، ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ يۈزى تۆكۈلىدۇ، يىغلىسىلا دەيمەن! بايا تىن بېرى يىغلىغانلىرىنى خەق ئاڭلىمىدى، خەلق ئاڭلىمىسا يىغلىغانىنىڭ نېمە پايدىسى؟ خەق زادىلا قىلمىدۇ، — دېيىشتى. ئۇنىڭ دوستى شەرىپىمۇ بېقىنداپ تۇرۇپ:

— نېمە قىلغىنىڭ بۇ مېھرىبانىي؟ نېمىدېگەن سەتچىلىك! يۈزۈڭگە سەت، يىغلا دەيمەن! سەن ئۇچۇن مەن نومۇس قىلمۇاتە-

مەن، ھېچ بولمىسا «ھۇ!» دەپ بىرنى توۋلىۋەتسەڭمۇ ھېساب، ئوغۇل بالىلارنىڭ ھەممىسى سۆز - چۆچەك قىلىشىۋاتىدۇ.

بۇلارنىڭ ھېچقايسىسى ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرمىدى. ھېچ ۋاقىتتا ئۇنىڭغا قاپاق تۇرۇپ گەپ قىلمىغان ئۆگەي ئانىسى:

— ۋاي خېنىم، سىزدەك سارايدا قىز بالىنى ئۆمرۈمگە كېلىپ كۆرمەپتىكەنمەن، ھېچ بىر كىمنى زادىلىق قىلىپ كۆلەمەپتىم، نېمە كۆرگۈلۈك بۇ ماڭا؟ يىغلايدۇ دەيمەن! ئىشنى قۇراشتۇرۇپ، مۇشۇ كۇنگىچە كۆزىڭىزدىن ياش قۇرۇمىدى. مانا ئەمدى بۇ نېمە قىلىق؟ خۇشلۇقىڭىز ئىچىڭىزگە پاتمىغان بولسا مۇ يىغلايدۇ! ھەممىسى ئاران تۇرۇپتىكەن دەپ كۇلۇشۇۋاتىدۇ.

بۇ يەرنىڭ ئادىتىدە ئادەملەر «سىلى»، «ئۆزلىرى» دەپ، بىر - بىرىنى كىچىكىدىن چوڭغىچە سىيلىق - سىپايە ئاتىشىدۇ. «سىز» سۆزى بىر - بىرىنى كەمسىتىش مەنىسىدە ئىشلىتىلىدۇ. ئادەملەر بىر - بىرى بىلەن جېدەلللەشسە، بىر - بىرىگە مۇشۇ سۆز بىلەن تەنە قىلىپ قورساق كۆپۈكىنى چىقىرىدۇ. ئۆگەي ئانىسىنىڭ نەشتەردەك سۆزلىرى مېھرىبانىنىڭ يۈرىكىگە بىر ئاغرىق كىرگۈزدى، ئەمما ئۇ ئۇنسىز ھالدا ماشىنىغا چۈشتى. ئەتراپتىكى ھەممىنى بىر خىل سۆرۈنلۈك قاپلىدى. ئايالىلارنىڭ كۈس - كۈس پاراڭلىرى، بىر - بىرىدىن كۆڭۈلنى غەش قىلىدىغان پاراڭلار بولدى، بۇلارنىڭ ھېچقايسىسى مېھرىبانىغا چۈشەن چاقماقچىلىك تەسىر قىلالمىدى، قارامتۇل كەلگەن سوزۇق يۈز، ئۇزۇن ئېگىك، قوڭۇر كۆز، ئەگمەچ قىرلىق بۇرۇن، خەت تارتقان مايىسىدەك يۇمران بۇرۇت، ئېگىز، بەستىلىك گەۋدە... مانا بۇلار ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن ئۆتۈپ تۇردى. بۇ چىراي ئۇنىڭغا بىرخىل قەتئىيەت، ھەقىقىي ئەرلەرگە خاس بىر جاسارەت بىلەن تىكىلىپ قاراۋاتىدۇ. شۇنداق قاراشتىلا بۇ چىراي شۇنچە سۆزۈن، قورقۇنچلۇق، ئادەمنى ئەيمەندۇرىدىغان سۇرلۇك چىراي، ئەمما ئۇنىڭغا سىنچىلاپ تىكىلگەندە، سەل ئۇستىگە

تارتىلىپ، سارغۇچ ئېقى كۆرۈنۈپ قالىدىغان ئاشۇ قوڭۇر كۆزدىن ئاجايىپ سېھىرلىك، مېھرىبان، ئىسسىق، سەمىمىي بىر خىل نۇر چىقىدۇ. بۇ نۇر ئادەمگە شۇنچە ئىللىقلىق ھېس قىلدۇرىدۇ. ئۇ مۇشۇ چىراي ئالدىدا، مۇشۇ قەلبىدە چوڭقۇر ئورۇن ئالغان بەست ئالدىدا، ھەممىنى پەس كۆرىدۇ، كۆزگە ئىلمايدۇ، قەلبىدە بىرخىل ئازابلىق، پەخىرلىنىش ھېس قىلىدۇ، قىينىن ھاللاردا يۈرىكىدە ساقلىنىۋاتقان ئاشۇ غايىبانە يۆلەنچۈكىنى يادىغا ئالىدۇ، ئۇنىڭدىن مەدەت ئالىدۇ. مانا بۇ ئىشەنگەن تۈۋرۈكى — مۇسا ئىدى. مانا ئەتراپىدا ئۆزى ئارىسىدا ياشاۋاتقان ئادەملەرنىڭ ھەممىسى ئاشۇنىڭ ئالدىدا ھېچ نەرسىگە ئەرزىمەيدىغان، شۇنچە ساختا، ئىچى قارا، كۆڭلى پەس ئادەملەر، ئاجىز مەخلۇقلار... ئۇ ھازىرمۇ ئۆزى سەسكىنىپ تۇرغان بۇ ئادەملەرنىڭ يالغان ھەجىيىشلىرى، ياسىما كۆيۈمچانلىقى، غەرەزلىك تەسەللىلىرىدىن كۆرە، كۆزىنى يۇمۇپ ئاشۇ مۇساسى بىلەن بىللە...

— كىم؟

— مەن، بۇياققا كەل.

— مەن دېگەن كىم، بۇياققا... ھە سىلى مۇسامۇ؟

— ھەئە، ئىتتىك بۇ يانغا كەل، مۇھىم گېپىم بار.

— ۋىيەي، ئۆگەي ئانامنى بىللىغۇ، بۇ ئالتە كېچىدە قانداق مۇھىم گەپ ئۇ؟ ئەتە مەكتەپتە دېيىشسەك بولمامدۇ؟

— تولا گەپ قىلماي، بۇياققا كەل دېگەندىكىن كەل! ئەتە مەكتەپتە دېيىشىدىغان گەپ بولىدىغان بولسا، بۇ كېچىدە سېنى ئاۋارە قىلمايتتىم. ئۇ مۇھىم.

مېھرىبانى دەرۋازا غىچىرلاپ كەتمىسۇن دەپ ئاستا ئېچىپ چىقتى. مۇسا كاپ قىلىپ ئۇنى قولىدىن تۇتۇپ دالىغا تارتتى.

— قېلىن، سەتلەشمىسىلە، ئالدامچى، مېنى گوللاپتۇ... ئۆيدىكىلەر قەيەرگە كەتتىكىن دەپ تۆت پۇتى ئۆرە قالىدۇ. مەن كىرىپ كېتەي!

مۇسا ھاسىراۋاتقانىدى، مېھرىئاي ئۇنىڭغا سەل ھەيران بو-لۇپ قاراپ قالدى.

— كىرىپ كېتىسەن مېھرىئاي، ئومىقىم، مۇشۇ كىرىپ كەتكىنىڭچە ئەمدى ھەرگىز چىقمايسەن. بۇنىڭدىن كېيىن، سە-نى ئۆگەي ئاناڭنىڭ ئالدىدا ھەرگىز تىلى كېسىك قىلىپ قويماي-مەن، بۇ مېنىڭ سېنى ئاخىرقى قېتىم مۇشۇنداق قىچقىرىشىم.

مېھرىئاي ئۇن قويۇپ ئىچىگە تارتىۋەتتى.

— نېمە، نېمە دەۋاتىلا؟ نېمە ئىش بولدى؟ نېمىشقا بۇنداق دەيلا؟ مەن سىلىنىڭ كۆڭۈللىرىگە كېلىدىغان بىرەر ئىش قىلا-دىمۇ، كۆڭۈللىرىنى ئاغرىتىپ قويدۇممۇ ياكى بىر كىم مەن توغرۇلۇق بىر نېمە دېدىمۇ؟— دېدى مېھرىئاي ئالاق - جالاق بولۇپ.

— ياق، ياق، ئومىقىم، مېھرىئاي، سەن گەپنى باشقا ياققا ئەكەتتىڭ. سەن مېنى ھەرگىز خاپا قىلمىدىڭ ھەم مەن سەندىن پەقەتلا خاپا بولمايمەن. خۇدايىم بۇيرۇغان بولسا ھەرگىز بۇنداق بولمايدۇ. . . مەن ساڭا، مەن ساڭا باشقا گەپنى دېگىلى كەلدىم. بۇ باشقا گەپ، مېھرىئاي، پېشانىمىزگە شۇنداق پۈتۈلگەن، تەق-دىر، رىزقىمىز شۇنداق ئوخشايدۇ. مەن ئاران 9 - سىنىپقىچە ئوقۇيالايدىغان بولدۇم، ئەمدى ئىككىمىزنىڭ ئىشى تۇگەشتى، مېھرىئاي، ھەممىسى تۇگىدى. . .

— نېمە بولدى، زادى نېمە بولدى؟ مەن تەقەززا بولۇپ ئۆلەي دېدىم. زادى نېمە ئىش بولدى، دېسىلە قانداق؟ مەن ھېچنېمە بىلمىدىم. ماڭا ھېچنېمە دېمىدىلە، نېمىشقا بىر - بىرىدىن ئادەمنى قورقۇنچقا سالىدىغان گەپلەرنى قىلىلا؟ ئىتتىك بولسىلا، قانداق دېگەن باش - ئايىغى يوق گەپلەر بۇ؟ سىلىنىڭ بۇنداق گەپلەرنى قىلغانلىرىنى مەن تۇنجى قېتىم ئاڭلاۋاتىمەن، — مېھرىئاي يىغا ئارىلاشقان گېپىنى مۇشۇ يەردە توختۇتالدى.

— ئالدىرىما، مېھرىئاي، ئومىقىم، كۆزۈڭدىن ياش چىقار-ماي تۇر، سەن بەك ئاجىز، جېنىڭ بەك ئاجىز، مەن دېمىمنى

ئېلىۋالاي، سەن قورقۇپ كەتمە، ئۆزۈڭنى بېسىۋال. سەۋر - تاقەتلىك بول! بۇ ئىشنى ساڭا دەپ ئويلىساملا، يۈرىكىم سېلىپ كېتىپ تىنالماي قېلىۋاتىمەن، پۈت - قوللىرىم بوشىشىپ كېتىۋاتىدۇ. سەن ھەرگىز مېنى باشقىچە چۈشىنىپ قالما، بۇ گەپنى ئاڭلاپ ھەرگىز مېنى خاتا چۈشىنىپ قالما! ھازىر دېسەممۇ ماڭا باشقىچە قاراپ قالىسەن، بۇنى مەن بىلىمەن. ئەمما كېيىنچە چۈشىنىۋالىسەن. سەن ئاڭلا، ھەرگىز قورقۇپ كەتمە. مەن ھازىر، ياق، بۇنىڭدىن يېزىم سائەت بۇرۇن، دادامنى، دادام دېگەن قارا يۈز بەتنىيەتنى بوغۇزلىۋەتتىم، ئۆلتۈرۈۋەتتىم. ئۇ ئەمدى بۇ دۇنيادىن يوقالدى، جاھاندىكى ھىر ئەسكى ئادەم يوقالدى. ئۇ يەنە قاچانغىچە قىلغۇلۇقىنى قىلىپ ياشايدۇ؟ ئۇنداق ئادەم ئۆلسە ئۆزىگىمۇ پايدا، چۈنكى بۇنىڭدىن كېيىنكى قىلىدىغان گۇناھلىرى قىلىنماي قالىدۇ.

— نېمە، نېمە دېدىلە، مۇساجان؟ سارالىڭ بولمىغانلا؟

— ياق، ئومىقىم، ئەقىل - ھوشۇم جايىدا، تازا جايىدا. بولۇپمۇ ھازىر! بولمىسا سېنى ئىزدەپ كەلمىگەن بولاتتىم. جاھاندا ئۇنىڭدىن پەس ئەسكى ئادەم بولماس.

— ياق - ياق، مۇساجان، دادىلىرىنىڭ ئەسكىلىكىنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ، ئەمما مەن ئىشەنمەيمەن، سىلى چاقچاق قىلىۋاتىدىلا، ئۇزاق ئەمەس، مەن تېخى ئەتىگەنلا كۆرگەن، ئۇنى سىلى ھەرگىز ئۆلتۈرمەيلا، ئۆلتۈرمىدىلە، مەن بۇنىڭغا ئىشەنمەيمەن...

8

— سەن ئىشەن - ئىشەنمە، مەن ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتتىم. مەن ساڭا دەپ قويايى دەپ كەلدىم. سەن بىلىسەن، ئانام بىلەن ئىككىمىزنىڭ كۆرمىگەن كۈنىمىز قالمىدى، ئانام مەن بىلەن سىڭلىمنى ھەم چوڭ ئانامنى باقمەن دەپ، كوچىغا چىقمىدى، تىلەمچىلىك

لىك قىلمىدى، ئۇنىڭدىن باشقىنىڭ ھەممىسى بولدى، تارتمىغان كۇنى قالمىدى. ئۇ ئەرلەردەك، بەلكى ئۇلاردىن نەچچە ھەسسە ئېغىر ئەمگەك قىلدى، قۇرۇلۇشلاردا مەدىكار بولدى. مەن ئانام-نىڭ بىزنى باقمەن، ئوقۇتمەن دەپ چەككەن ئازابلىرىنى، دەرد-ئەلىمىنى ئويلىسام، پەقەت چىدىيالمايمەن، مېھرىبانلىقى. ئانام چىدىغان جاپا - كۇلپەتكە ھېچقايسىمىز چىدىيالمايمىز، ھازىر چوڭ بولغانلىرىمىز ھېچقاچان چىدىيالمايمىز. چوڭ ئانام قازا قىلغاندىن كېيىن، ئانام ئۇكام بىلەن مېنى ئۆگەينىڭ ئالدىغا ئەكىرىمەيمەن دەپ، قانچىلىك كۇلپەت تارتسىمۇ، ياتلىق بولمىدى. يەنە بىر تەرەپتىن، دادام دېگەن ماز بىزنىڭ ھېچ ئىشىمىز بىلەن كارى بولمىسىمۇ، دائىم ئانامنى: «مەن ھايات بولسامىلا، سەن ئەرگە تېگىدىكەنسەن، ئۆلتۈرۈۋېتىمەن» دەپ قورقۇتۇپ كەلدى. ئانام بىچارە، ئەنە شۇنداق ئازاب بىلەن مۇشۇ چاغقىچە ھەممىگە چىداپ كەلدى. مەن ئەمدى چوڭ بولدۇم، جېنىم ئانا، مەن ئەمدى ئوقۇماي، ئىشلەي دېسەم، ئۇ نۆزەمبىللا ئۇنىمىدى. ئۇ بەك مادارىدىن كەتتى. ئۇ ئەمدى ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقىغا تەن بەردىمۇ، ئاخىر بىر كۇنى ئۆزىنىڭ ياتلىق بولىدىغانلىقىنى سىڭدۈرۈپ، ئىككىمىزگە دېدى. كۆڭلۈم كۆپ يېرىم بولدى. مەن گەپ قىلماستىن تالاغا چىقىپ كەتتىم. مەن بىلىمەن، ئۇ يەنىلا ئۇكام بىلەن ئىككىمىزنىڭ غېمىنى يەپ شۇنداق قىلماقچى بولىدى. ئۇزۇندىن بېرى بىزگە خەيرخاھلىق قىلىپ كېلىۋاتقان، ئۇكام بىلەن ماڭا بەك ئامراق، بالا - چاقىسىز يۇسۇپ باقى ئىسىملىك موزدۇز ئادەم، ئۇ بىزگە ناھايىتى جىق ياخشىلىق قىلدى. دائىم ھېيت - بايرام بولسا بىزگە يېڭى كىيىم ئېلىپ بېرىدۇ، ھېيتلىق پۇل بېرىدۇ، قۇربانلىقنى بىرگە قىلايلى دەپ قوي ئەكىلىپ سويىدۇ، بىزگە شۇنچە ئامراق. مەن ئۇ ئادەمگە ئامراق بولساممۇ يۇسۇپ باقى نېمىشقا بىزگە مۇنچىۋالا قىلىدىغاندۇ؟ دەپ خۇدۇكسىرەپ ئويلاپ قالاتتىم، ھەر خىل گۇمانلاردا

بولاتتىم، ئانامغا ئاچچىقىم كېلىپ، بەزىدە سەۋەبسىزلا ئاچچىقلىنىپ قاپاپ كېتەتتىم، ئانام بۇ چاغدا ئۆكسۈپ يىغلاپ كېتەتتى. مەن ئانامنىڭ كۆڭلىگە ئازار بەرگەنلىكىم ئۈچۈن دەرھال پۇشايمان قىلىپ ئىچىمدە ئۆزۈمنى تىللايتتىم، ئانامغا ئىچىم ئاغرىيتتى. كېيىنچە چوڭ بولسام، چوقۇم يۈسۈپ باقىنىڭ ھەممە ياخشىلىقىنى قايتۇرىمەن دەپ ئويلايمەن، ئەمما ئۇ ئادەمنى ئۆيىمىزدە كۆرسەملا غۇۋزۇندە ئاچچىقىم كېلىپ چىقىپ كېتىمەن، ناھايىتى ئېغىر ئازابلىنىمەن. ئانامنىڭ شۇ تاپتا قانچىلىك قورۇنغىنىنى، سىقىلىپ، ئىچىدىن تۇغۇشىپ، كۈندىن - كۈنگە جۇدەپ كېتىۋاتقىنىنى ئويلىسام، يۈرىكىم يىلان چاقىقاندەك ئۆزۈزىدە بولىدۇ. ئاھ، ئانا، مەن چوڭ بولۇپ كۈنۈمنى ئالالىغۇدەك بولغۇچە ھايات تۇرۇپ بەرسەڭ، مېنىڭ ئازادە ئۆيۈم بولسا، بالىلىرىم بولسا، مەنمۇ باشقا ئادەملەردەك بىر مورىدىن تۇتۇن چىقىرىپ ياشىسام، سەن ئۆيىمىزنىڭ تۆۋرۈكى بولۇپ ئولتۇرۇپ بەرسەڭ، ئالدىڭغا داستىخان سېلىپ، كۆڭلۈڭ نېمە تارتسا شۇنى كەلتۈرسەم، ئازادە كۈلۈپ ئولتۇرۇپ، قارىشىپ ئولتۇرۇپ تاماق يېيىشسەك... مەن سېنى ئۆمرۈڭنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا بىر بېقىۋالسام، مەن ئوغلۇڭنىڭ دۆلىتىنى كۆرۈپ، ھەر ۋاقىلىق تاماقتىن كېيىنكى دۇئايىڭدا مېنىڭ تېخىمۇ بەختلىك بولۇشۇمنى تىلەپ دۇئا قىلىپ، مەندەك بىر ئوغۇلنى تۇغۇپ، بەندىلەر ئۇ ئالەمدە تارتىدىغان بارلىق دوزاخ ئازابىنى بۇ ئالەمدە تارتىپ مېنى چوڭ قىلغىنىڭغا رازى بولسالا... مانا مېنىڭ پۈتۈن ھاياتىمدىكى ئارمىنىم. خۇدا ماڭا بۇ دۇنيادا پەقەت مۇشۇنى نېسىپ قىلسا، مۇرادىمغا يېتەتتىم. ئاھ، ئانام، ئانامنى بىر بېقىۋالسام... ئانام ھازىرغا قەدەر مېنى دەپ، سىڭلىمنى دەپ ياشاپ كەلدى. بىزنى قاتارغا قوشۇش ئۈچۈن شۇنداق قىلدى...

ئاھ... مېھرىبانلىقى، مېھرىبانلىقى. مېنىڭ ئاشۇ بەختلىك ئائىلەمدە سەن ئانامنىڭ كېلىنى بولماقچىدىڭ، بالىلىرىمنىڭ ئانە-

سى بولماقچىدىك . . . هەر ئىككىمىز ئاتا - ئانا مېھرىنى تولۇق كۆرمەي، يېتىملىك ئازابىنى تويغۇچە تارتىپ چوڭ بولغانىدۇق. مانا ئەمدى هەممىسى تۈگىدى. هەممە ئارمانلىرىم ۋەيران بولدى. ئەمدى مەندە ياشىغۇدەك نېمە قالدى؟ خۇدا پېشانەمگە شۇنداق پۈتكەنىكەن. رىزقىمىز بىز ئويلىغاندەك بىر ئەمەس ئىكەن. سەن چىرايلىق هەم ئاق كۆڭۈل، مېجەزىك ئوبدان. خۇدايىم بەختىڭنى بەرسۇن!

مېھرىئاي چىداپ تۇرالماي هۆكۈرەپ يىغلاپ مۇساىنىڭ ياقىسىدىن تۇتۇپ، ئۇنىڭ مەيدىسىگە بېشىنى قويۇپ يىغلاپ كەتتى:

— ئوبدان مۇساجان، ئۇنداق دېمىسىلە، مېنىڭ سىلىدىن باشقا كۆڭلۈم سۇ ئىچكۈدەك هېچنېمەم يوق. ئۇنداق دېمىسىلە. مېنى. . . مەن قانداق قىلىمەن؟ مېنىڭ بۇ دۇنيادا نېمەم بار؟ مېنىڭ مۇشۇ چاغقىچە تارتقان ئازابلىرىم يەتمىگەندەك، ئەمدى بۇ ماڭا يەنە نېمە تارتقۇلۇق؟ . . .

— يىغلىما ئومىقىم. ئەمدى بولىدىغان ئىش بولۇپ بولدى، ئۇنى ياندۇرۇۋالغىلى بولمايدۇ! . . .

مېھرىئاي ئۇنى سىلكىشلەپ ۋارقىراپ كەتتى:

— سىلى نېمىشقا ئۇنداق قىلىلا؟ زادى نېمىشقا ئۇنداق قىلىلا؟ ئاشۇنداق ئىشنى قىلىۋاتقاندا، مەن پەقەت يادىلىرىغا كەلمىدىمۇ؟ مېنى ئويلاپ قويمىدىلىمۇ؟ نېمىشقا پېتىنىڭ ئاچچىقىدا ئىشتاننى ئوچاققا تاشلىدىلا؟ مەن زادى سىلىنىڭ يادىلىرىدا يوقمۇ؟ . . . مەن بۇ ئىشنىڭ باش - ئايىغىنى زادىلا بىلەلمىدىم. . .

— ئۇنداق دېمىگىن، ئومىقىم. سېنى بىر دەممۇ يادىمدىن چىقىرىپ قويغان يېرىم بولسا، خۇدا تۇرۇپتۇ! مەن زادىلا چىداپ تۇرالمىدىم. مېنىڭ ئارزۇلىرىم توزغاقتەك توزۇپ كەتكەنىدىكىن، مەن زادىلا چىداپ تۇرالمىدىم. مېنىڭ گېپىمنى تاقەت قىلىپ تۇرۇپ ئاڭلىغىن. ئانام هەر قېتىم يۇرىكى سىقىلىپ ئازاب ئىچىدە قالغاندا، مەن زادىلا چىداپ تۇرالمايتتىم. مەن

ئانامنىڭ توي قىلىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۆيدىن چىقىپ كېتىپ، ئۇچ كۈنگىچە ئۆيگە كەلمىدىم. ئەمما ئۇچ كۈنگىچە قەيەردە مې-كۈپ، قەيەردە تۇرغانلىقىمنى بىلمەيمەن. گېلىمدىن ھېچنېمە ئۆتمىدى، قورسىقىمۇ ئاچمىدى. ئاغىنىلىرىمنىڭ زورلىشى بە-لەن يېگەنلىرىم ئوغا ـ زەھەردەك تېتىيدۇ. ئانامنىڭ سۈنۈق چىرايى كۆز ئالدىمدىن زادى كەتمەيدۇ، ئۇ مېنى دەپ شۇنداق قىلىۋاتىدۇ. مېنىڭ بۈنىڭدىن كېيىنكى تۇرمۇشۇمنى ئورۇنلاش-تۇرۇشقا كۆزى يەتمىگەنلىكتىن، ئۆزىنىڭ ئاجىز، يالغۇز ئىكەن-لىكىنى بىلگەنلىكى، ئۆزىگە يار ـ يۆلەك بولمىسا بولمايدىغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق قىلدى. ئۇچ كۈنگىچە كۆزۈمنى يۇمسامىلا، ئانام كۆز ئالدىمغا كېلىۋالىدۇ. مەن پۈشايمان قىلمەن. ئانام ئۆزە-نىڭ ياتلىق بولىدىغانلىقىنى قانچە پاتمان ئازاب ئىچىدە سىقە-لىپ، قورۇنۇپ دەپتۇيۇ، مەن نېمىشقا ئانامنى تېخىمۇ تەس كۈندە قويۇپ، گەپ قىلماي ئۆيدىن يېنىپ چىققاندىمەن؟ ئۇ ھازىر نېمە بولۇپ كەتكەندۇر؟ بۇ ئۇچ كۈندە ئۇ قانداق ئۇخلىغان-دۇر؟ تاماق يېگەنمىدۇر؟ بۇ توي ئۇنىڭ ئۈچۈن تويمۇ ياكى نېمە-دۇر؟ دوزاخ ئازابى ھەرقانچە بولسا مۇشۇنچىلىك باردۇر؟ مەن ئانامنى قانداق قىلماقچىدىم؟ مەن ئانامنى خۇشال قىلماقچى ئە-مەسمىدىم؟ ھازىر نېمە قىلدىم؟ ئۇ بەلكى تۇڭشۇپ كېسەل بولۇپ يېتىپ قالغان بولۇشىمۇ مۇمكىن. مەن دەررۇ ئۆيگە بارماقچى بولدۇم. ئىشىكتىن كىرمەي تۇرۇپلا: «جېنىم ئانا، سىلى توي قىلسىلا، مەن ھېچقانداق ئويلىمايمەن، كۆڭلۈم يېرىم بولمايدۇ. باشتا سەل كۆڭلۈمگە يات تۇيۇلغان، ئويلاپ باقسام سىلىنىڭ ئويلىغانلىرى توغرا ئىكەن!» دەيمەن. ئانامنىڭ ئالدىدا ھەرگىز كۆڭلۈمدىكىنى بىلىندۇرمەيمەن، ئۆزۈمنى ئىنتايىن خۇشال تۇتىمەن، قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلارنىڭ ھەممىنى قىلە-مەن. ساۋاقداشلىرىم زاڭلىق قىلسىمۇ مەيلى، ھەممىگە چىداي-مەن. يۈسۈپ باقى بىلەن ھەرقانچە خۇشۇم بولمىسىمۇ، كۆرەرگە

كۆزۈم بولمىسىمۇ، ئۇ بىزگە ناھايىتى كۆپ ياخشىلىق قىلغان ئادەم، مەن بۇنى ئۇنتۇپ قالسام بولمايدۇ. مەن مۇشۇنداق ئۆزۈمنى زورلاپ ئۆيگە ماڭغان بولساممۇ، ئۆزۈممۇ بىلمەيمەن، پەقەت ماڭغۇم كەلمىدى. بويىنۇمدىن باغلىغاندەك مېڭىپ ئۆيگە يېقىن بارغاندا، يەنە ئۆيگە كىرگۈم كەلمەي، يېنىپ كەلدىم. يانغاندا خۇددى ئارقامدىن بىرى كېلىپ تۇتۇۋالىدىغاندەك ياكى مەكتەپكە كېچىكىپ قالغاندەك يۈگۈردۈم. يەنە پۇشايمان قىلىپ، باياتىن قىلغان خىياللىرىمنى ئويلاپ ئارقامغا ياندىم، قەدىمىم ناھايىتى ئېغىر، پۈتۈمغا تاش باغلاپ قويغاندەك ناھايىتى تەستە يۆتكەيمەن. ئادەم ئۆچۈن جاھاندا دىلىغۇل بولۇشتەك، كۆڭلى تارتمىغان ئىشقا ئۆزىنى زورلاش، زورۇقۇشتەك ئازابلىق ئىش يوقتەك بىلىنىدى. ئۆيدىن كەلگەن شۇم خەۋەر مېنى پۈتۈمنىڭ ئىككى بولۇپ قالغىنىغا پۇشايمان قىلدۇردى. ئاران ئۆزە تۇرۇ-ۋاتقان بىچارە ئانامنى، بىز بىلەن ئەزەلدىن كارى بولمايدىغان باغرى تاش، كۆيۈمسىز دادام كېلىپ: «سەن مېنىڭ كۆز ئالدىم-دا ئەرگە تېگىدىغان بولدۇڭمۇ پەس!» دەپ ئۇرۇپ، ئۆلەمىجان قىلىپ قويۇپ كېتىپتۇ. بېشىمدىن تۇتۇن چىقىپ كەتتى. ئۆلەر - تىرىلىشىمگە قارىماي ئۆيگە چاپتىم. ئاھ، ئانا! مانا ئەمدى بولدى-مۇ؟ مەن ئەقلى كۆيۈك ئوغلۇڭ نېمىشقىمۇ سېنى تاشلاپ كەتكەن-دىمەن؟ نېمىشقا سېنىڭ مېنى دەپ، بىز بالىلىرىڭنى دەپ، ياتلىق بولۇشۇڭنى توسقاندىمەن؟ مەن نېمىدېگەن كالۋا! مەن زادى نېمىشقا توسۇق بولىمەن؟ بۇ قانداق دېگەن تەتۈرلۈك؟ نېمىدېگەن تەتۈر جاھان بۇ؟ بۇ تەتۈر جاھاندا ياشىغانلىقىم ئۈچۈن تەتۈرمۇ مەن؟ دادامنىڭ ئانامنى ئۇرۇشقا نېمە ھەققى بار؟ ئۇ ياۋۇز توڭگۇزنىڭ زادى نېمە ھەققى بار؟ بىز بىلەن ھازىرغىچە ئۇنىڭ كارى بولمىغانغۇ؟ ئون بىر يىلغىچە تاشلىۋەتكەنغۇ! ئانام ئۆزىنى دېمىسىمۇ، بىز بالىلىرىنى دەپ بولسىمۇ، ئۇنىڭ بىزنى پاناھىغا ئېلىشىنى شۇنچە چاغقىچە ئۆتۈنگەنغۇ؟ بىزنى باقىمەن

دەپ ئانامنىڭ تارتمىغان جەبرىسى، ئاڭلىمىغان گەپ - سۆزلىرى قالمىغاندا، سەن مۇتتەھەم ئۇششۇق، نامەرد قەيەردە قالغان؟ بىز يىرىم تاۋاق قوناق، بىر پارچە زاغرىغا زار ۋاقتتا سەن رەھىم-سىز بۆرە يەپ - ئىچىپ كېكىرىپ، بۇرۇتۇڭنى مايلاپ، يانچۇ-قۇڭنى پۇلغا توشقۇزۇپ، ھاراق ئىچىپ يۈردۇڭ. قىمارخانىدا ئوشۇق ئېتىپ، مەيدەڭگە مۇشتلاپ، ئالتە كۈندە بىر خوتۇن ئېلىپ يۈردۇڭ. مەن ساناپ تۇردۇم، قانخور بەدبەخت، گۆرىدىن توڭگۇز قوپقۇر. مەن ئاق - قارىنى پەرق ئەتكۈدەك بولغاندىن كېيىن ئالغان خوتۇنىڭ ئون ئۇچ، پەقەت خاتاسى يوق ئون ئۇچ. ئاشۇ بىچارە ئون ئۇچ خوتۇن ساڭا تېگىپ قالغىنى ئۇچۇن مىڭ پۇشايمان قىلىپ، داد دەپ توۋلاپ، بارمىقىنى چىشلەپ، سەندىن قۇتۇلغىنىغا خۇش بولۇپ ئۆز يولىغا راۋان بولدى. چوڭ ئانام ھەر قېتىم سېنى تىلغا ئالغاندا، ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ، كۆزىگە ياش ئېلىپ ئادەمنىڭ قورسىقىدىن ئارغامچا - توقۇناقتىن باشقا ھەممە نېمە چۈشىدىكەن، دەيتتى. ھەقىقەتەنمۇ سېنى بۇ جاھاندا ھېچنېمىگە ئوخشاتقىلى بولمايدۇ. ئەي، دۇنيادا ئاجىز-لارنىلا بوزەك قىلالايدىغان نامەرد! ئەجەبا، سەن ئىت خۇيۇڭ بىلەن ئون ئۇچ خوتۇن ئېلىپ قويساڭ بولىدىكەنۇ، بىچارە ئانام بىزلەر يۆلەنچۈكسىز قالغاندا، ياتلىق بولسا بولمامدىكەن؟ خۇدا-يىم سەندەك ئادەملەرنى ياراتقاندا، تېنىگە، قېنىغا ئازراق ۋىجدان سۈيى قوشۇشنى ئۇنتۇپ قالامدىغاندۇر؟ ئانام، سەن ھەرقانچە ئەسكى بولساڭمۇ، بىزنىڭ دادىمىز بولغانلىقىڭ ئۇچۇن، ئاخىر ئەقلىنى تاپار، خۇدىنى بىلەر، خۇيىنى تاشلار دەپ، ساق ئون بىر يىل ساقلىدى، ئەمما، قانغا سىڭىپ كەتكەن تەبىئىتىڭ، ئۆلگۈچە ئۆزگەرمەيدىغانلىقىڭنى بىلمىگەنىكەن. ئانام ئاخىر ياد-لىق بولماقچى بولغاندا، ئۇنى ئۇرۇپ ئۆلەمجان قىلىپ قويۇپ-سەن. ئۆلۈڭ - تىرىكى بىلەن كارى بولمىغان ئادەم، ياتلىق بولسا چىدىيالمامدىكەنسەن؟ ئۇيغۇرلاردا قىمارۋاز مەرد بولىدۇ،

دېگەن گەپ بار، ئەمما سېنىڭدەك ئامەرد، پەسلىرىمۇ بار ئىكەن-غۇ؟ سەن ئانام ئۆلسە رازى ئىكەنسەن، ئەمما ياتلىق بولۇپ هايات ياشىشىغا رازى ئەمەس ئىكەنسەن، هۇ، مۇتتەهەم!...

مانا ئەمدى، ئانام بۇگۈن ياكى ئەتە ئۆلۈپ كېتىدۇ. ئەمما سەن هازىر ئانامدىن بۇرۇن ئۆلدۇڭ، مەن قىساس ئالدىم. مەن تۇغۇلغاندا، قۇچىقىدا ئەركىلەتكەندە، قولۇڭدىكى ئاشۇ ئەتلىمە گۆشنىڭ ئۆزۈڭنى ئۆلتۈرىغانلىقىنى ئويلىمىغان بولغىيدىڭ؟ راست ئۆلتۈرۈۋەتتىم، مېهرىئاي، ئىشەنگىن! مەن دادامنى ئۆلتۈرۈۋەتتىم. ئانامنىڭ هالى بەك پەس. ئۇ ئەتە ياكى ئۆگۈن ئۆلۈپ كېتىدۇ... ئۇ ئەمدى هەرگىز ئورنىدىن تۇرالمايدۇ. مەن ئۇنىڭ جىنازىسىنى كۆتۈرەلمەيدىغان بولدۇم، لېكىن پۇشايمان قىلمايمەن. مەن ئانامنىڭ يېنىدىن كۆزۈمگە هېچ نەرسە كۆرۈنمەي، قولۇمغا قەيەردىن چىققانلىقىنى بىلمەيمەن، پالتىنى ئېلىپ بېرىپ پايلاپ تۇردۇم. تەلىيىمگە ئۇ مەست بولۇپ يانغانىكەن، ئىشىكنىڭ ئالدىدىلا ئۆلتۈرۈۋەتتىم. مەنمۇ ئۆلىمەن...

مېهرىئاي مۇساجاننى ئىتتىرىۋەتتى، قورقۇنچتىن ئۇنىڭ هەممە يېرى لاغىلداپ تىترەپ، ئاغزى گەپكە كەلمەي قالدى.

تۇگىدى... هەممىسى تۇگىدى... مۇساجاننى تۇتۇپ كېتىشتى. دادىسى بوينى مايماق، يېرىم - يارتا بولۇپ ساقايدى، ئۇنى تۇرمىگە سولىدى، ئۇزۇن ئۆتمەي تۇرمىدە ئۆلدى. ئانىسى ئۆلۈپ تۇگىدى. مۇساجانغا ئون يىللىق قاماق جازاسى بېرىلدى. يېشى توشقىچە بالا جىنايەتچىلەر تۇرمىسىگە سولاندى... مېهرىئاينىڭ پېشانىسى باشتىن تەتۇر!...

9

مېهرىئاي يوتقاندىن ئاستا سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ قات - قات كىيىمىدىن ئىچى سىقىلىپ،

يۇزلىرى قىزىرىپ كەتكەنىدى. چىكىلەپ تېڭىۋالغان ياغلىقىنى قايتا چىڭىتتى. سىرتتا ئاندا ـ ساندا ئۇياق ـ بۇياققا ماڭغان ئاياغ تىۋىشى، توي توغرىسىدا بولۇۋاتقان ئېگىز ـ پەس پاراڭلار، ئۇنىڭالغۇدىن چىقىۋاتقان ناخشىلار بۇرۇنقىدىن پەسەيگەن بولسىمۇ، يەنىلا ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ. ۋاقىت يېرىم كېچىگە يېقىنلىشىپ قالغانىدى. مېھرىنىڭ كاللىسىدا پەقەت چاقماق چاققاندەك پەيدا بولغان بىر خىيال ئۇنىڭ قاراڭغۇ، ئۇمىدسىزلىك بىلەن تولغان كۆڭلىنى يورۇتۇۋەتتى. ئۇنىڭدىكى ھەممە غەم ـ ئەندىشە گويا يورۇقلۇقتىن قورقىدىغان قۇرۇتلار ئۆزىنىڭ قاراڭغۇ كامارىلىرىغا كىرىپ غايىب بولغاندەك غايىب بولدى، ھەممىسى يوق. خۇددى ئۇنىڭ كۆڭلى بۇرۇن ھېچقانداق غەم ـ ئەندىشە داڭگاللىرىدا سوقۇلمىغاندەك ئازادە، خاتىرجەم بولۇپ قالدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ قەلبىدىكى مەنىۋى كۈچلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى بەربات بولۇپ، پىچاق سۆڭەككە يەتكەندە، ئاشۇ چاقماقتەك چاقناپ پەيدا بولغان، ئاخىرقى، شۇنداقلا توسقىلى بولمايدىغان جاسارەتتىن بولغانىدى، ھەممە ئۇششاق قارشىلىق، نارازىلىق، قورقۇمسىزلىقىنىڭ يىغىلغان، يۇغۇرۇلغان كۈچى ئىدى. ئۇ ئۆيدىن تار كوچىغا چىقتى، توي بولغان ئۆي . . . ئادەملەر تېخى ئۇيقۇغا كەتمىگەن بولسىمۇ، ئەمما ھەممىسىگە ھاردۇق يەتكەن، ئېزىلىپ كېتىشكەنىدى. ئۆيدىن، ھويلىدىن چىقىپ بولغۇچە مېھرىنىڭ يۈرىكى سېلىپ، پۇت ـ قولى لاغىلداپ تىترەپ كەتتى. چىكىلەپ تاڭغان ياغلىقىنى ئېچىۋېتىپ چېچىدى. ئۇنى ھېچكىم كۆرمەي قالدى. تار كوچا چىراغسىز، ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل، كىشىلەر يەردىكى يۇنداكۆلچەكىگە تۆككىلى خۇش ياقماي ئىشىكىدىن بېشىنى چىقىرىپلا تۆكەكەن يۇنداكوچىنى پاتقاق، تېيىلغاق قىلىۋەتكەنىدى. بۇرۇلىدىغان دوقمۇشتىلا مېھرىنىڭ بۇلارنىڭ ھېچقايسىسىنى پەرق ئەتمىدى، پەرق ئەتكۈدەكمۇ ھالى قالمىغاندەك ئىدى. ئالدىغا كەلگەن

تار كوچىلارغا بۇرۇلۇپ، ئادەم يوق يەردە يۈگۈرۈپ، ئادەم ئۇچ-
رىغاندا ئاستىلاپ ماڭدى. ئىككى يەردە تېيىلىپ كېتىپ تىزلە-
نىپ ئولتۇرۇپ قالدى. ئۆي ئىچىدە كىيىدىغان ساپما كەشىدىن
بىرى چۈشۈپ قالدى. بىر دەم مېڭىپ، ئېگىز - پەس دەسسەپ
قېلىپ، يەنە بىر نېمۇ تاشلاپ پايپاق بىلەن ماڭدى. ئەس - يادى
كەينىدە، ئارقىسىدىن بىر كىم قوغلاپ كېلىۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ
كەتتى. قورقۇنچ بارغانچە ئۇنى ھاسراتتىپ، ھالسىراتتىپ قويۇ-
ۋاتقاندى. ھەر ئون قەدەم، بەش قەدەمدە ئىككى تامدىكى يىراق-
تىن قارىيىپ كۆرۈنىدىغان، ھىم ئېتىلگەن ھەرخىل تار - كەك
قوش قانات، تاق قانات ئىشىكلەر خۇددى كۆزنى پارقىراتتىپ
ماراپ، تامغا چاپلىشىپ تۇرغان قاراقچىدەك مېھرىبانلىغا قورقۇنچ-
لۇق كۆرۈنۈپ كەتتى. بىر نەرسە «تىرىق» قىلسا ياكى شەپە
كەلسە، ئۇنىڭ جان - پېنى چىقىپ كېتەتتى. تار كوچىدا ئاندا -
ساندا كەچ قالغان ئەركەكلەر ئۇچراپ قالسا، ئۇلارنىڭ ئۇدۇلىدىن
قانداق ئۆتكىنىنى بىلمەي ئۆتتى. ئادەملەرمۇ ئۇنىڭغا ئاتايىن
قاراپ قويۇشتى. بۇ كوچا ماڭغانچە تۇگىمىدى. چوڭ كوچا ياكى
چوڭ يولغا چىققىلى ئۇ شۇنچە ئالدىرىغانچە بۇ قاراڭغۇ تار، ئېگىز - پەس
يۇندا پۈرايدىغان كوچا شۇنچە ئۇزىراپ، تەرەپ - تەرەپكە شاخلاپ
كەتتى. ئەگىلىدىغان يەرنىڭ تولىلىقىدىن مېھرىبانلاي كەينىگە يې-
نىپ كېتىۋاتقاندەك، ھېلى باشقا تەرەپكە كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ
كەتتى. كەچ كۈز سوغۇقى يەرنى خېلى مۇزلاتقاندى. ئاياغسىز
پۇتى ھۆل، لاي بولۇپ كەتكەن پايپاق ئۇنىڭ پۇتىنى مۇزلىتىۋەت-
تى.

يىراقتىنلا قۇدۇقنىڭ ئاغزىدەك قاراڭغۇ ئۆينىڭ تۆكلوكى
ياكى تۇرمىنىڭ پەنجىرىسىدىكىدەك يورۇق ئاخىر كۆرۈندى. تە-
قەززالىقتىن مېھرىبانلىنىڭ ئۇمىدسىزلىك باسقان كۆڭلى ۋاللىدە
يورۇپ، كۆزىدىن ياش چىقىپ كەتتى. يورۇق ئېغىزنى كۆرۈپلا،
ئۇنىڭ پۇت - قوللىرى جان كىرىپ، تېخىمۇ يۈگۈردى، ستولبا

چىراغلىرى قاتارىسىغا غۇۋا يورۇتۇپ تۇرغان چوڭ ئاسفالت يولغا چىقتى. ھەرخىل ماشىنا، ھارۋىلار ئۇياق - بۇياققا ئاندا - ساندا ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. مېھرىنىڭ يولغا چىقىپ، بىردەم قايسى يول ئىكەنلىكىنى پەرق قىلالماي تۇرۇپ قالدى. ئېگىز ئەنجان تام، ياداڭلىق ئۇستىگە سېلىنغان قۇشقاچ چاڭگىسىدەك ئېگىز - پەس غۇۋزىمەك سېلىنغان ئۆيلەرگە، يول بويىدىكى يالىڭاچلانغان ئاق تېرەكلەرگە سىنچىلاپ قاراپ پەرق ئەتتى. بۇ شەھەرنىڭ ئارقا يولى ئىدى. بۇ يەرگە چىقىپ قالغىنىغا ھەيران قالدى. سوغۇق كۈز شامىلىدا ئۇ سوغۇق تەردىن مۇزلىغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئاسفالت ئۇنىڭ پۇتىغا مۇز ئۇستىدە تۇرغاندەك بىلىندى، شەرق تەرەپكە قاراپ يۈگۈردى، سەل خاتىرجەم بولغاندىن كېيىن، ئۇ بوشۇشۇپ ھارغانلىقىنى ھېس قىلدى. پاقالچاقلىرى سىيقىراپ، پۇت ئالقىنى چىمىلداپ ئاغرىپ كەتتى. دوقمۇشقا يېقىن يەردە بىر ئات ھارۋىسى كۆرۈندى. ھارۋىكەش چوقاغا يۆلىنىپ، مېھرىنىڭ كېلىۋاتقان تەرەپكە ئارقىسىنى قىلىپ مۈكچىيىپ ئولتۇرغانىدى. مېھرىنىڭ يېراقتىنلا يۈگۈرۈشتىن ئاستىلاپ ئىتتىك مېڭىپ كەلدى، چۈنكى ئۇ يۈگۈرۈپ كەلسەم ھارۋىكەش سىرىمنى بىلىۋالمىسۇن دەپ، يۈگۈرۈشتىن توختاپ، ئىلاجى بار ئۆزىدىكى جىددىيلىكنى بىلىندۈرمەسلىكنى نىيەت قىلغانىدى، شۇنداقتىمۇ تىنىقى يېتىشمەي، ھاسىراشنى پەقەت باسالمىدى. مېھرىنىڭ يېقىنلاپ كەلگەندە، ئۇنىڭ ئاياغ شەپىسىدىن ھارۋىكەش ئارقىسىغا قارىدى. ستولىدىكى غۇۋا چىراغ نۇرى ئۇلارغا بىر - بىرىنى تازا ئېنىق كۆرسەتمەيتتى. ھارۋىكەش كونا قۇلاقچىنى كۆزىگە چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان، قويۇق ساقىلى يۈزىنى قاپلاپ تىكەندەك ئۆسۈپ كەتكەن يىگىرمە بەش ياشلاردىكى قارامتۇل يۈز يىگىت ئىدى. ئۇ ئۇچىسىغا كالتە دىراپ چاپان كىيىپ، بەلباغ باغلىۋالغانىدى. ئۇ چېكىۋاتقان تاماكىسىنى دەرھال تاشلاپ:

— قانداق خېنىم، بىر يەرگە ئالدىراش ماڭغان ئوخشىمام-

لا؟ هارۋىغا چىقسىلا، ئاپىرىپ قويماي. ئاتىنىڭ ئايىغى ئىتتىك، سىيلىق، ھەمىساتتا ئاپىرىپ قويىمەن! — دېدى.

مېھرىئاي گەپ - سۆز قىلمايلا هارۋىغا چىقىۋالدى. ئۇ ئېگىز هارۋىغا خېلى قىينىلىپ چىقتى. هارۋىكەشنىڭ ئاۋازى ئۇنىڭ قۇلىقىغا يېقىملىق ئاڭلانغاندەك بولدى. بىزنىڭ تۇغقانلار-نىڭ بىرىنىڭ ئاۋازىدەك ئاڭلاندىغۇ؟ ياق، بىزنىڭ هارۋىكەشلىك قىلىدىغان تۇغقىنىمىز يوق، بۇ مۇشۇ شەھەر ئەتراپىدىكى يېزا-لىقتەك قىلىدۇ دېگەننى ئويلىدى قىز. هارۋىكەش بىر دەم ئېتىنى قامچىلاپ يولدا يۇگۇرتكەندىن كېيىن:

— خېنىم، قەيەرگە ھەيدەيمەن؟ — دەپ سورىدى.

مېھرىئاي جاۋاب بەرمىدى. ئۇ ئاڭلىمىغاندى. ئاتىنىڭ بوي-نىدىكى قوڭغۇراقلارنىڭ ئاۋازى ھەممە ئاۋازلارنى بېسىپ چۈشەت-تى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، مېھرىئاي ئەندىشىلىك خىياللار ئىچىگە چۆكۈپ قالغاچقا، هارۋىكەشنىڭ گېپىنى قۇلىقىغا كىرمىگەنىدى. هارۋىكەش ئىككى قېتىم سوراپ جاۋاب ئالالمىغاندىن كېيىن، بىر دەم جىمىپ هارۋىسىنى ھەيدىدى، كۆۋرۈككە كەلگەندە، ئاتنى ئاستىلاتتى. كۆۋرۈك بېشى چىراق يورۇقىدا كۈندۈزدەك ئىدى. ياپراقلىرىنى تولۇق تاشلىمىغان قويۇق سۆگەتلەر ئارىسىدا سۈزۈ-لۈپ شىرىقلاپ ئېقىۋاتقان تۈمەن دەرياسىدىن سوغۇق ساپ هاۋا ئۇرۇلدى. هارۋىكەش يېگىت ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ قىزغا دىققەتتە قاراپ:

— خېنىم، ئۆزلىرى قەيەرگە؟ . . . — دەپلا گەپتىن توخ-تاپ قالدى. مېھرىئايمۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ هارۋىكەش يېگىتكە قارىغانىدى، ئىككىسى بىر - بىرىگە تىكىلىپ قېلىشتى. قىزنىڭ قارا كۆزلىرى قېتىپ قالغاندەك ئىدى. بىر ئاپتوبۇس سىگنال بەرگەندىن كېيىن، هارۋىكەش دەررۇ ئاتنى يول چېتىگە تارتتى. كېيىن قىزغا يەنە قاراپ بىر دەم قاتقاندىن كېيىن، ئاستا بېشى پەسلەپ، كۆزلىرىنى قىزدىن ئېلىپ يەرگە قارىدى. قىزنىڭ

كۆزلىرىدىن لۆممىده ياش چىقىپ قىزارغان يۈزىنى بويلاپ دومىلىدى:

— سىلى... سىلى مۇساجانمۇ؟

— مېھرىئاي، بۇ سەنمۇ؟

قىز يۈزىنى ئالقانلىرى ئارىسىغا ئېلىپ پاكىدە يىغلىۋەتتى.

— ئەي، يىغلىما! يول تۆپىده بۇنداق كېچىده يىغلاپ يۈرىسەك سەت تۇرىدۇ.

قىز دەرھال هارۋىدىن سەكرەپ چۈشۈپ يۈگۈردى.

— ئەي، مېھرىئاي، نېمانداق قىلىسەن؟

قىز يۈزىنى تۇتقىنىچە يۈگۈرۈپ مېكىۋەردى. مۇساجان ئانقا قامچا سالدى. قۇلىقىنى سالپايتىپ تۇرغان ئات بىردىنلا يۇلقۇنۇپ چاپتى. يىگىت قىزنى يانداپ ئۆتۈپ، هارۋىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، قىزنى قۇچاقلاپلا تۇتۇۋالدى. قىز ئۇنى ئىتتىرىپ، باشقا ياققا قارىۋېلىپ، هەدەپ ئۆزىنى ئەپقاچتى. ئەمما مۇساجان ئۇنى تېقىمچىلاپ لىككىده كۆتۈرۈپ هارۋىغا ئالدى. ئاتنىڭ بېشىنى بۇراپ، تۇمەن كۆلى تەرەپكە قارىتىپ قامچىلىدى.

10

مېھرىئاينىڭ توي هاردۇقى يەتكەن ئۆيىدىكىلەر كەلدى — كەتتى مېهمانلارنى تۇن نىسپىدىن ئۆتكەندە ئۇزىتىپ بولۇپلا، هېچقانداق نەرسىنى يىغىشتۇرماي، چېچىلىپ دەسسەلگەن گۈرۈچىلەرنى سۈپۈرۈپ، ئورۇن راسلاپ يېتىپلا ئۇخلاپ قېلىشتى. ئىشىك قاتتىق قېقىلدى.

— رېھىمئاخۇن، هوي، رېھىمئاخۇن. مەينىساخان...

بۇلارغا ئەمدى كۆزىنى يۇمغاندەك بولغانىدى.

— يائاللا، بۇ خەققە ئەمدى نېمە بولغاندۇر؟ هەرقانچە گېپى بولسا تاڭ ئاتقاندا دېسە بولمامدىغاندۇر؟ هە! دەپ قويمايلا،

هېلى هارام بولۇپ قالمىسۇن، ئىشكنى چېقىۋېتىدۇ بۇ خەق! نېمە بالا بولغاندۇر؟

مېھرىئاينىڭ دادىسى يۈرىكى ئاغقاندەك بولۇپ، دەرھال بىر تەرەپتىن:

— ھە، مانا، مانا، ھازىر، — دېگەچ، كارىۋات بېشىغا باغلىۋالغان چىراغنىڭ يېپىنى تارتىپ، چىراغنى ياندۇردى. ئىچ كىيىمىنىڭ ئۈستىگىلا قارا دىراپ پەلتۇسىنى ئارتىپ، تەرەت كەشىنى سېپىپ كىيىپ، ياتقان تۇمىقى بىلەنلا ئالدىراپ ھويلىغا چىقتى. ھويلىنىڭ ئىشكىنىڭ بېشىدىكى چىراغنى ياندۇرۇپ، ھويلا ئىشكىنىڭ ئاچتى، ئېچىپلا چۆچۈپ كەتتى: «كۆڭلۈمگە چۈشكەن ئىش ئاخىر بولغانمۇ - نېمە؟ ۋاي ئىسىت!» ئىشىك ئالدىدا ئۇنىڭ ئەر - ئايال قۇدىسى، ئۇلارنىڭ ئون - ئون بەش ئەتراپىدا ياش ئەركەك تۇغقانلىرى، ئەڭ ئاخىرىدا كۆيئوغلى ئۆڭسۈلى ئۆچكەن ھالدا تىترىشىپ قاراپ تۇرۇشقانىدى. بولۇپمۇ كۆيئوغلىنىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ، رېھىمئاخۇننىڭ پۈت - قولىدا جان قالمىغاندەك بولۇپ كەتتى.

— كېلىشپىلا، قېنى، ئۆيگە كىرىشسىلە! — دېگەن گەپنى ئارانلا ئاغزىدىن چىقىرالىدى ئۇ.

— بىز ئۆيگە كىرگىلى كەلمىدۇق. گېپىمىزنى مۇشۇ يەر-دىلا دېيىشۋالايلى. بىزنىڭ ئۆيگە كىرىشىدىغان ئىشلىرىمىز مۇ-شۇ يەرگىچە بولغان ئوخشايدۇ، — دېدى ئايال قۇدىسى جالاقلاپ تىترەپ بوغۇلغان ھالدا. رېھىمئاخۇن چۆچۈپ كەتتى. ئۇنىڭ زورىغا كۈلگەن كۈلكىسى دەرھال ئۆچتى.

— بىرەر... بىرەر كېلىشمەسلىك بولدىمۇ - يا؟...

— تولا خۇپسەنلىك قىلماڭە پوق ساقال جوھۇت، جاھاندا قىز ئازمىدى؟ — ئەڭ ئارقىدا تۇرغان كۆيئوغۇل كۆزلىرىگە قان تولغان ھالدا توپنى يېرىپ ئېتىلىپ كېلىپ، رېھىمئاخۇننىڭ ياقىسىدىن ئېلىپ، كۆزلىرىگە قولىنى تىقىپ، تۇكۇرۈك چاچرە-

تىپ سۆزلەپ كەتتى، — سېنىڭ قىزىڭغا ئالغان تويلۇققىچۇ، گەپ قىلماي ئون قىز ئالسەن! . . .

توپلىشىپ تۇرغانلار دەررۇ كېلىپ ئۇنى ئاجراتتى.

— هاي، هاي. . . ئەي. . . ئەي، سەمەرهاجى، ماۋۇ ئىشىڭ بولمىدى. بۇ ئادەمدە نېمە گۇناھ؟ قىزىنى بىركىم بىلەن قاچۇرۇۋېتىدىغان نىيىتى بولسا ساڭا توي قىلىپ بېرەرمىدى؟ بۇ ئادەمگە ئازار بەرسەڭ بولمايدۇ! — دېيىشىپ، سەمەرهاجىنى سۆرەشتۇرۇپ ئارقىغا ئەكەتتى.

— ياناۋە، چۈلەماز گۈينىڭ بالىسى. سېنىڭ نەرىڭنى ئوغۇل بالا دېگىلى بولىدۇ؟ چوڭ داداڭدەك ئادەمنى ياقىسىدىن ئېلىپ ئەدەبسىزلىك قىلىشنى قەيەردىن ئۆگەندىڭ؟ هۇ زالىڭ، يانە ئارقىڭغا! . . . — دېگىنىچە ئوغلىنى ئۇرغىلى ئېتىلىپ باردى رېھىمئاخۇننىڭ ئەركەك قۇدىسى. باشقىلار دەرهال:

— هاي ـ هاي، سەۋر قىلسىلا ئا جۈيجاڭ، سەۋر قىلسىلا، ياش بالا ئەمەسمۇ، ئاچچىق دېگەن ئەقىلنى كېسىدىغان نەرسە، ياشلىق قىلىپ قويدى، — دېيىشىپ ئا جۈيجاڭنى توسۇۋالدى. ئا جۈيجاڭنىڭ ئاچچىقتا قىزىل يۈزى قانسىزلىنىپ كەتكەندى. غۇۋادىن ئويغىنىپ كەتكەن قولۇم ـ قوشنىلار بىردىن ـ ئىككىدىن چىقىپ، كوچىغا لىق تولدى. ياغلىقىنى چىكىلەپ تاڭغان مەينىساخان ئۆڭسۈلى ئۆچكەن هالدا ئۆيدىن چىقتى.

رېھىمئاخۇن ئۆلۈكتەك تاتارغان هالدا ئاغزىغا گەپ كەلمەي ئىشىكنىڭ يان ياغىچىغا يۆلىنىپ تۇرۇپ قالغانىدى. مەينىساخان چىقىپلا:

— ۋاي خۇدايىم، نېمە بالا بولدى؟ — دەپ سورىدى.

— نېمە بالا بولاتتى چىرايلىق خېنىم؟ ئارزۇلاپ، داڭلاپ ئەرشتە ئۇچۇرۇپ، مېنىڭ چېكەمگە گۈل قىلىپ بەرگەن پەرىزات-لىرى هارامتاماق لامزەللىدىن بىرى بىلەن قېچىپتۇ. ئەجەب بەلەن قىز ئىكەن، ئەجەب بەلەن قىز چوڭ قىپتىكەنلا! — دېدى

ئۇغۇلنىڭ ئانىسى ئالقانلىرىنى بىر - بىرىگە ئۇرۇپ چەكچىيىپ تۇرۇپ.

مەينىساخان پىشانىسىگە بىر شاپىلاق ئۇردى:

— ۋاي قاق پىشانەم، ۋاي مەن ئۆلەي، نى ئات - نى نومۇس ماڭا! ۋاي، ھەرقانچە بولسىمۇ ماۋۇ ئۆيگە كىرىشسىلە، چىرايلىق ئولتۇرۇپ دېيىشەيلى! — دېدى مەينىساخان ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا يىغلاپ.

— سىلىگە نى ئات - نى نومۇس بولاتتى؟ داڭلاپ ئۇچۇرۇپ، تۇخۇمدەك ئاق، سېغىزخاندىن ساق، ئۇنداق ئەخلاقلىق، بۇنداق ئەدەبلىك قىز بولدىيەي، تاغنى تالقان قىلىۋېتىدۇ، باغنى بوستان قىلىۋېتىدۇ دەپ، ئاسماندا ئۇچۇرۇپ بەرسىلە، ئوغلۇمغا ئېلىپ بەرگەن مەن ئەقىلسىز بولغاندىكىن، ئىزا - نومۇس دېگەن ماڭا بولماي سىلىگە بولارمىدى چىرايلىق مەينىساخان؟ ئىسىت - ئىسىت! ئەمدىچۇ، بىزنىڭ سالام - سائەتلىرىمىز، كەلدى - بارىدىمىز مۇشۇ يەرگىچە بولسۇن! مېنىڭ ھەرقايسىلىرىغا قاراشقا يۈزۈم، گەپ قىلىشقا ئاغزىم يوق. قولۇمنى ماۋۇ جەينىكىمگىچە يۇيۇۋېتىپ كەلدىم. سىلىنىڭ ئۆيگە بوسۇغا ئاتلاپ كىرىدىغان پۇتۇم يوق. مەن مۇشۇ كېچىچە قەيەردىن تاپسام، قىزدىن بىرنى تېپىپ، نىكاھىنى ئوقۇتۇپ، ئەتە تويىنى قىلىپ بەرمەيدىغان بولسام، ئىشتانىبېغىمغا ئېسىلىپ غىققىدە ئۆلۈۋېلىپ، بۇ دۇنيا بىلەن تاينىلىق خوشلىشىمەن. قېنى، ئوغلۇمغا مۇشۇ قەشقەردىن قىز چىقمىسا ئۇنى كۆرەرمەن!

— ھاي - ھاي مەرەمنىساخان، ئۆزلىرىگە ھاي بەرسىلە. ئۇنداق ئېغىزلىرىنى ئۇششۇتۇپ قويمىسلا، كۆپۈرلۈق بولىدۇ. ئىمان ئېيتقان مۇسۇلمانغا بۇ بەك يات. ماۋۇ ئا جۇيجاڭنى ئايىسىلا، ئاللا ھەربىر ئىمان ئېيتقان بەندىسىگە تىلىنى چىرايلىق سۆزلەر بىلەن بىر - بىرىنىڭ ئىمان بىلەن يورۇغان-دىلىنى خۇش ئەتسۇن دەپ ئاتا قىلغان. يامان بولىدۇ. ئاللانىڭ تەقدىرى شۇنداق.

داق، — مەھەللە مەسچىتىنىڭ ئىمامى نىيازقارىم توپىنى يېرىپ ئالدىغا ئۆتۈپ مەرھۇمنىساخانغا نەسىھەت قىلدى، — ماڭا قارىسىلا، مەرھۇمنىسا خېنىم. بۇ ئاللانىڭ تەقدىرى. ئاللا بۇ ئىككى ياشنىڭ رىزقىنى، نىكاھىنى بىر قىلمىسا، بىز ھەرقانچە قىلىپمۇ ئۇنى چېتىپ قويالمايمىز. نىكاھ قوشۇلمىغان گەپ. بولمىسا مانا مۇشۇنداق چىرايلىق، كەمدىن كەم بولمىغان كاتتا توي مۇنداق بولامدۇ؟ خۇدا بۇلارنىڭ نىكاھىنى بىر قىلمىغان گەپ! بۇنى بىز بەندىلەر بىر - بىرىمىزدىن كۆرۈپ سەتلىشىپ يۈرسەك، ئاللا ئالدىدا تولىمۇ ياماں سۇپەتلىك ئىشلار قىلغان بولىمىز، — دېدى ئۇ. ئەتراپتا تۇرغانلارنىڭ ھەممىسى نىيازقارىنىڭ گېپىنى «راست زادى، بەرھەق گەپ. نىكاھ قوشۇلمىغان گەپ!» دېيىشىپ تەستىقلاشتى.

— ھەرقانداق گېپىمىز بولسا، مانا ماۋۇ ئۆيگە كىرەيلى، داستىخان ئۈستىدە چىرايلىق سۆزلىشەيلى.

— سىلى ھەممىمىز ھۈرمەت قىلمىدىغان، ئەركەكلەر ئاياغ-لىرىدا ئولتۇرۇپ نامازئوقۇيدىغان ئىمامىمىز، ئاخۇنۇم!

— خۇش، خۇدايىم بۇيرۇغان بولسا، — دەپ قول باغلاپ يەرگە قاراپ مەرھۇمنىسا خېنىمنىڭ گېپىنى ئاڭلىدى نىيازقارىم.

— خاپا بولمىسلا، بىز سىلىنىڭ ھېچقانداق گەپلىرىنى يىرمايمىز. سىلى نېمە دېسىلى شۇ. ئەدەبسىزلىك قىلساممۇ ئەپۇ قىلارلا. مۇشۇ بىر ئىشتا بىزنى زورلىمىسىلا. مەن بۇ ئۆيدە ئەمەس، ھەرقانداق ئۆيدە بۇلار بىلەن بىر داستىخاندا ھەرگىز ئولتۇرمايمەن. مەن ئەمدى ئارتۇق خاپىچىلىقنى كۆتۈرەلمەيمەن. ئاۋۇ ئادەمنىڭ قان بېسىمى يۇقىرى، ئۆيدە ھەتتا «تىرىق» قىلغان ئاۋاز چىقسىمۇ ھەر ئىككىمىز كۆتۈرەلمەيمىز. مېنىڭ يۈرىكىم بىسىلىم بار. مۇشۇ بېتەر! مەن بۇ يەرگە قىز سوراپ كەلمىدىم، مېنىڭ گېپىم ئاشكارا. مەن بۇ يەرگە ھەممە تويلۇق چىقىمىنى، ھەتتا بىر قاپ ئۇرۇس گۈڭگۈرتى بولسىمۇ تۆلەپ

بەرسۇن دەپ كەلدىم. ئارتۇق ۋاقتىم يوق، دېگىنىم دېگەن. كېچىچە مۇشۇ پۇتۇن قەشقەرنى قازسامۇ قېزىپ، ئوغلۇمغا قىز تېپىپ، ئەتە ئەتىگەن توي قىلمايدىغان بولسام...

— هاي ـ هاي... بولدى قىلسىلا، بەس ئەمدى.

— ياق، زادى گېپىم گەپ، لاپ گەپ ئەمەس. ماڭا قىزىنى كېلىن قىلىپ بېرەلمەي زەھەر يۇتۇپ، هازىر ئۇخلىيالماي ياتقان ئۆيدىن ئونى بولمىسا هېساب ئەمەس! مانا هازىر ئېيتىپ قويماي، ئەتىگەنلىككە بامداتتىن يېنىپلا، ئالدى ـ كەينىلىرىگە قارىماي، بىزنىڭ ئۆيگە تويغا بېرىشسىلا!

— دېگەنلىرى بەرھەق خېنىم، ماڭا قارىسىلا، مېنىڭ يېـ ـشىم سەكسەندىن ئاشقان ئادەم، ماۋۇ ئا جۇيجاڭ بىلەن ئىككىلىـ ـرى، ماۋۇ ئەتراپىمىزدا تۇرغان ئەللىك ـ ئاتمىش مەھەللە كوي، جامائەت ئالدىدا مېنىڭ ماۋۇ ساقىلىم بىلەن سەللەمنىڭ يۈزىنى قىلىپ بولسىمۇ، مېنىڭ بىر ئېغىز گېپىمنى يېيىشسىلە! خاـ ـتىرجەم بولۇشسىلاكى، مەن رېھىمئاخۇن بىلەن ھەقەمسايە بولۇشـ ـقىلى ئوتتۇز يىلدىن ئاشتى. بۇ كىشى بىركىمگە، ھەتتا چۆمۈلـ ـگىمۇ ئازار بەرمەيدىغان، قولى ئوچۇق، مەرد، كەڭ قورساق ئادەم. ئەمدى بولار ئىش بولۇپ ئۆتتى. مەن رېھىمئاخۇنىڭ ئوغلىدا سىلىگە ۋەدە بېرەيكى، ئۇ سىلىنىڭ بارلىق توي چىقىمـ ـلىرىنى تۆلەپ، بىر پىيالە چاي بىلەن ئۆزۈرسىنى ئاشۇرۇپ قايتۇرىدۇ، ئەمما مۇشۇ هالەت، مۇشۇ ئىشىك ئالدىدا ئەمەس، داستىخان ئۈستىدە چىرايلىق قايتۇرىدۇ. بۇ بىزنىڭ مىللىتىمىزـ ـنىڭ زامان ـ زامانىسىدىن داۋام ئېتىپ كېلىۋاتقان قائىدىسى. بۇ قائىدىنى بۇزساق بولمايدۇ. ئىشىك تۆۋىدە تۇرۇپ، ئات بېشى ئالتۇن بېرىمەن دېسە، ھەرقانداق ۋىجدانى بار ئۇيغۇر مۇسۇلمانغا ھاقارەت بولىدۇ. ئاللانىڭ تەقدىرى مۇشۇنداق ئىكەن دەپ، چىـ ـرايلىقچە مۇشۇ ئۆيگە كىرسىلە، رېھىمئاخۇن چىرايلىق داستىخان سېلىپ چېيىنى قۇيىدۇ، ئۆزرە بىلەن! قانداق دېدىم رېھىمئا-

خۇن؟ — ئىمام ئاخۇنۇم ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ رېھىمئاخۇنغا قارىدى. رېھىمئاخۇن بېشىنى يەردىن كۆتۈرۈپ دەررۇلا:

— خوش، تەقسىر، قولۇم كۆكسۈمدە! — دېدى.

— ھەببەللى، مانا! ئەگەرچەندە رېھىمئاخۇننىڭ ئۆيىگە كىرىشنى زادىلا بەتلىرى كۆتۈرۈشمىسە، مانا ماۋۇ ئىشىك مېنىڭ ئۆيۈم، مېنىڭ ئۆيۈمگە كىرىشسىلە. رېھىمئاخۇن چاينى مېنىڭ ئۆيۈمدە بەرسىمۇ بولىدۇ. ئىشقىلىپ، ئىشىك ئالدىدا بۇنداق تۇرۇش بەناھەتەن سەت، جوھۇتلار بىلەن سودىلاشماقمۇ بۇنداق بولمايدۇ بىزدە! . . .

— ئىمام ئاخۇنۇم لىللا گەپ قىلدى، شۇنداق قىلسىلا! باش بېرىلسا بۆك ئىچىدە، قول سۇنسا يەڭ ئىچىدە ئەمەسمۇ!

— تازا ياغدەك گەپ قىلدىلا تەقسىر.

— ئەمدى بۇ گەپكە غىدىڭ ـ پىدىڭ قىلسىلا نېمە دېگۈلۈك؟

— بۇنىڭغا ئۇنمىسىلا، تەڭلىدىكى يۇندىغا كۇل چىلاپ، يۈزىگە چېچىپ بېرىش كېرەك[1]، — دېيىشتى توپ ئىچىدىن.

— ھاي، ھاي. . . ئېشىپ كەتتى. بەس، — دېدى ئىمام ئاخۇنۇم توپقا قاراپ.

— بىزنىڭ قىلمىشىمىز ھەرقانچە ئېشىپ كەتكەن بولسىمۇ، بىز يەنىلا قېرىنداش ئەمەسمۇ؟ ئۇنداق دېيىشىپ كەتمەيلى، — دېدى ئا جۇيجاڭ قىزىرىپ كېتىپ.

— بۇنچىۋالا زوتالىق قىلىپ، تىللاپ غوۋغا قىلماي، چىرايلىق دېيىشسىلىمۇ بولدى ئەمەسمۇ، رېھىمئاخۇن ئاكام ئۆزى نوچى ئادەم، ئەگەر توخۇ پوقى بىرسى بولمىغان بولسا، مەسىلەن، مەن بولۇپ قالغان بولسام، قىزنى مەن ساڭا نىكاھ قىلىپ قولۇڭغا بەردىم، قىزىمنى خوتۇن قىلالماي ماڭا نېمە دەيتتىڭ؟

---

(1) ئۇيغۇرلاردا ئىككىنچى بوسۇغا ئاتلاپ كىرمىسۇن دېگەن مەنىدە ئىنتايىن ياماق كۆرىدىغانلىقىنى ئىپادىلەپ، يۇندىغا كۇل چىلاپ چاچىدىغان ئادەت بار — ئاپتور.

دەپ قىلغۇلۇقۇمنى قىلاتتىم. رېھىم ئاكام نوچىلىقنى قىلدى - دە! — دېدى بىر ياش بالا.

— ھاي بالام ئىمىرھاجى، سەن تولا ئىش بۇزارلىق قىلماي، ئۆيۈڭگە كىرىپ ئۇيقۇڭنى ئۇخلا!

— كۆيئوغۇل قېيىنئاتىغا شۇنداق قىلسا بولامدۇ زادى؟ ياقىسىغا ئېسىلىدىغان ئىش قەيەردە بار؟ قىز چوڭ قىلىپ بەرسە، خوتۇن قىلالماي. . . — دېدى ئىمىرھاجى كۆزلىرىدىن ئوت چاچرىتىپ.

— سەن نېمە دەيسەن؟ گېپىڭ بار ئوخشىمامدۇ؟ — دېدى سەمەرھاجى ئىمىرھاجىغا ئېتىلىپ، باشقىلار دەرھال ئۇنى تۇتۇۋېلىپ ھايلىدى.

— سەندەك لاۋزىغا گېپىم يوق، سەندەك نېمىگە گەپ قىلغۇچە ئاستا گۆرگە تىرىك كىرىۋالمەن دېگىنە. باشلىق بولساڭ ئۆزۈڭگە باشلىق. ھوقۇقۇم بار دەپ، جىم تۇرسا ياۋاشمىكىن دەپ، رېھىم ئاكامنى بوزەك قىلىشما! باشلىق بولساڭ، قەشقەرگە پادىشاھ بولۇشمىدىڭ، ناھايىتى بىر خەقنىڭ غالچىسى! جاھانىڭ مەنزىلى ئۇزۇن، تېخى كۆرىمىز ھەرقايسىڭنى! سەندەك باشلىقتىن يۈزى بولسىمۇ، رېھىم ئاكامنىڭ ئېلىۋەتكەن تىرىنقىغا يەتمەيدۇ. ئۇنىڭ يەرگە چۈشكەن تىرىنقىنىمۇ تۈپراق كۆلۈپ قويىنىغا ئالىدۇ. . .

— ھاي دەيمەن ئىمىرھاجى، ئاغزىڭنى باس دەيمەن! ئارتۇق گەپ ئېشەككە يۈك. ئەكىتكۈلار ئاۋۇنى! — دەپ ۋارقىرىدى ئىمام ئاخۇنۇم ساقاللىرىنى تىترىتىپ. مەرھۇمنىسا خېنىم تاتىرىپ، جالاقلاپ، سەت گەپلەر بىلەن ئىمىرھاجىنى تىللاپ كەتتى. ئا جۈيجاڭنىڭ بىرقانچە تۇغقىنى ئىمىرھاجىغا ئېتىلماق بولۇۋىدى، خەقلەر ھاي - ھايلاپ تۇسۇۋالدى. ھەممىدىن بەك سەمەرھاجى تېپىرلاپ، قوللىرىنى شىلتىپ، ئۆزىنى قوچاقلاپ تۇرۇۋالغان تۇغقانلىرىنى مۇشتلاپ كەتتى. بىر چوڭ، بىر ياش

ئادەم ئىسىرھاجىنى سۆرەشتۇرۇپ ئۆيىگە ئەكىرىپ كەتتى. ئا جۇيجاڭ بولسا پوكاندەك ئېسىلىپ قىزىرىپ كەتتى. ئىمام ئاخۇ- نۇم ئۇلارنى ھەيدەشتۇرۇپ، تەسەللى بېرىپ، ئۆيىگە باشلىدى.

مەينىساخان بىردىنلا پاكىدە يىغلاپ رېھىمئاخۇنغا ئېيىل- دى:

— ۋاي سەن دۆيۈز ئوغرىنىڭ قىزىنىڭ دەردىنى مەن قاچان- غىچە تارتىمەن؟ ھۇ ئۆلمىگەن شۇم پىشانە سوك...

مەينىساخان شۇنداق دېيىشىگە، رېھىمئاخۇن تەستەك بىلەن بىر ئۇرۇپ مەينىساخاننى ئوڭدا چۈشۈرۈۋەتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى ئوتتەك يېنىپ كەتكەنىدى. مەينىساخان ئوڭدا ياتقىنىچە يۇزىنى تۇتۇپ ھۆكۈرەپ يىغلاپ كەتتى. رېھىمئاخۇن ئۇنىڭغا ئېچىنىپ قول سوزۇۋېدى، تۇرغانلار چەكسىز ھەيران بولۇشقان ھالدا:

— ھاي، ئەمدى بولدى رېھىمئاخۇن، — دەپ ئۇنىڭغا ئې- سىلدى. رېھىمئاخۇن بىر سىلكىپلا ئۇلارنى دۈگجەرتىۋېتىپ، مەينىساخاننىڭ ياقىسىدىن تۇتۇپ دەس ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ قوي- دى.

مەينىساخان ئىزا تارتىپ كېتىپ تېخىچە يۇزىنى قوللىرى ئارىسىغا ئېلىپ يىغلاۋاتاتتى.

— قولۇڭنى چۈشۈرۈپ ماڭا قارا! — دەپ قاتتىق ۋارقىرا- دى رېھىمئاخۇن. رېھىمئاخۇننىڭ مەينىسخانغا تىكىلىپ قارىيال- مايدىغانلىقىنى ھەممە بىلمدۇ. ئۇنىڭ بۇنداق ئاچچىقلىنىپ باققە- نىنى خەق تۇڭۇل مەينىساخاننىڭ ئۆزىمۇ كۆرۈپ باقمىغانىدى، شۇڭا ئۇ، رېھىمئاخۇننىڭ دەھشەتلىك ئاۋازىدىن چۆچۈپ، قولە- نى دەرھال چۈشۈرۈپ، يىغلىغان ھالدا رېھىمئاخۇنغا قاراپ قال- دى:

— بولە، ئۇنۇڭنى ئىتتىك ئۆچۈر.

مەينىساخان ھۇقۇيتۇپ يىغلاشتىن دەرھال توختاپ، ئۆپكە- دەپ تۇردى.

— كىيىمىڭنى قېقىپ ماڭە، ماڭ ئۆيگە!

رېھىمئاخۇننىڭ ھازىرقى ئەلپازىدىن مەيۇسلاخان ئەمەس، ئەتراپتا تۇرغانلارمۇ تېنى تىكەنلەشكەندەك بولۇپ، ھاي بېرىشكە پېتىنالماي، ئىزىدا تۇرۇپ قېلىشتى. دەل شۇ چاغدا ئىمام ئىشىك ئالدىغا چىقتى، رېھىمئاخۇننىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى.

— نېمە بولۇشتىلا؟ قېنى، ئاۋۋال بىزنىڭ ئۆيگە كىرىپ قالدى گەپنى شۇ يەردە دېيىشىمىز. قېنى، مەرھەمەت قىلىشسىلا.

يىغلىماي ماڭ جۇمۇ! — رېھىمئاخۇن بېگىز بارمىقىنى مەيۇسلاخاننىڭ كۆزىگە تەڭلەپ قويۇپ ماڭدى. مەيۇسلاخان ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئىمامنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كەتتى. ئىمام توپلاشقانلارغا ئۆيۈڭلارغا كىرىپ كېتىڭلار دېگەن ئىشارەتنى قىلىپ، ئۆزىمۇ ئىشىكنى ئەتتى.

— رېھىمئاخۇن ئاكامنىڭ ئاچچىقى ئەجەب كېلىدىكەنە؟

— مەيۇسلاخاندىن قورقىدۇ دەپتىكەنمىز، مەيۇسلاخاننى چۆچۈرىدەك تۇگۇۋەتتىغۇ؟ — دېيىشتى ياشلار خىرىلداپ كۈلۈشۈپ.

— ھار كەلدى بىچارىگە! ھېلىقى سەمەرھاجى دېگەن چۆلىنىڭ قىلىقىنى... قىز چوڭ قىلىپ بەرسە خوتۇن قىلالماي، شۇنداق قىلسا بولامدۇ؟ بۇ بىچارە قىزىغا ئاجايىپ كۆيىدۇ. قىزىنىڭ كۆزىدىن مىت قىلىپ ياش چىققىنىنى كۆرسە، تۆت پۇتى ئۆرە قالىدۇ. ئانىسىدىن بەش يېشىدا قالغان شۇ قىزنى دەپ، ئالدىدىكى بىر ئوبدان خوتۇننى قويۇۋەتتى ئەمەسمۇ؟

— شۇنداق ياۋاش قىزنى... بۇ مەيۇسلاخاننىڭ قىلمىغان ئەسكىلىكى قالمىدى. ئۇ نېمە دېسە قىز شۇنى قىلىدۇ. ئۆينىڭ ھەممە ئىشىنى شۇ بىچارە مېھرىبانلاي قىلىدۇ. ئەرنى تېپىپ، رېھىم ئاكام ئۇنىمىسا ئۆزى بېرىپ، يەنە رېھىم ئاكامغا گۇناھنى

ئارتىۋېدى، ئەنە خوپ بولدى...

— شۇنداق ياۋاش قىزنى... كىم بىلەن تېپىشىپ قاپتۇبۇلا ئۇ قىز؟ ئۇ قىز بالىنى ئۇنداق قىلار دەپ ئادەمنىڭ خىيالىغا كىرمەيدۇ...

— ئانارخاننى دوراپتۇ...

— ياق، غۇنچەمنى دېگىنە!

— بۇنداق ئىشنى نى - نى يامان دېگەن قىزلارمۇ قىلالمايدۇ. مېھرىئاينىڭ يامانلىقىنى قارا!!

— بۇ چاغقا يىگىتى بىلەن كۆڭلىنى خۇش قىلىۋاتقاندۇر.

— ئەي، ماۋۇ يەردە داداڭلاردەك، ئاناڭلاردەك ئادەملەر بار جۇمۇ! ياش بالىلار دېگەنزە، مۇشۇ كەمدە پەردىشەپ قالمىدى، — دېيىشتى چوڭلىرى. ئۇلار تارقىلىپ، ئۆيلىرىگە كىرىشىپ كەتىشتى.

11

— مېنى قەيەرگە ئاپىرىلا؟

هارۋا قوڭغۇراقلىرى جاراڭلىغان هالدا ئىتلار ئۆملىشىپ يۇرگەن كەڭرى بازارنى كېسىپ ئۆتۈپ، تۇمەن دەرياسىنىڭ سۆگەتلىك ساهىلىدىكى بىر چېقىلغۇغا كېلىپ توختىدى. مېھرىئاي ئاشۇ بىر ئېغىز سوئالنى سورىدى. ئەمما مۇساجان جاۋاب بەرمىدى. مېھرىئاي بۇ سوئالنى سوراپ سالغىنىغا پۇشايمان قىلدى. نېمىشقا پۇشايمان قىلغانلىقىنى كېيىن ئويلاپ قالدى. ئۇ بارغانچە تىترەپ كېتىۋاتقاندى. مۇساجان هارۋىغا ئالغاندا، ئۇ ئولتۇرغىلى جانسىزلىنىپ كېتىپ، يېنى يېتىپ قالدى. ئۇ، قورقۇش، جىددىيلىك، هودۇقۇشتىن كېتىپ بارغانىدىكى ئۇستىگە، بۇ تەساددىپىيلىققا بەرداشلىق بېرەلمىدى، هېرىپ ماجالى قالمىغاندا، ئۆزى ياشاۋاتقان هاياتتا يوق، ئەمما يۇرىكىدە غايىبانە

سۆيگۈگە ئايلانغان مۇنۇ يىگىتنىڭ تازا بىر پەيتىدە تۇيۇقسىز پەيدا بولۇشى ئۇنى ھەممە دەرماندىن ئايرىۋەتتى. تويغا تەييارلىق قىلغان كۈنلەردە، توي بولۇۋاتقاندا، ھەتتا تېخى بۇنىڭدىن بىر سائەت بۇرۇن ئېرىنىڭ يوتقىنىدا يېتىپ، سېغىنىش ئىچىدە ئويلىغان يىگىتنىڭ بىر سائەتتىن كېيىن ئاسماندىن چۈشكەندەك پەيدا بولۇشى، كىنو، كىتابلاردا دېيىلمىغان گەپلەرگە ئوخشىشىپ قېلىۋاتقاندى. ھارۋا توختىدى، بۈككىدە سۆگەت شاخلىرى ساڭگىلاپ تۇرغان دالدا چېقىلغۇدا توختىدى. تۆت قەدەم نېرىدىلا تۇمەن دەريا سىنىڭ سۇيى بوش شىلدىرلاپ ئېقىۋاتاتتى. ئۇنىڭدىن چىققان ساپ ۋە سوغۇق ھاۋا ئادەمگە خېلى ئۆتىدۇ.

— نېمانداق بەك تىترەيسەن؟ ئەسكى بولسىمۇ جۈۋانمىنى يېپىپ قويايى.

ئۇ ھارۋىنىڭ ئارقىسىدىكى ساندۇقچىدىن بىر كونا جۈۋىنى ئېلىپ يېنىچە يانتاق مېھرىئاينىڭ ئۈستىگە يېپىپ قويدى. گەپ قىلىشلىرىدىن ئۇنىڭمۇ تىترەۋاتقانلىقى بىلىنىپ قالدى. ھازىر ئۇنىڭ چىرايىنى كۆرگىلى بولمىسىمۇ، تازا تەتۈر ئۈستىخان ئادەم بولغانلىقى بىلىنىپ تۇرىدۇ. مېھرىئاي ئۇنى تۇرمىگە كىرىپ كەتكەندىن بۇيان كۆرمىگەنىدى. بىردىنلا ئۇنى خىجىللىق ھېسسىياتى قوينىغا ئالدى. راست، ئۇ تۇرمىگە كىرىپ كەتكەندىن بۇيان بىر قېتىم بولسىمۇ يوقلاپ قويمىدى. بېرىپ يوقلاشىنى ئويلىغان، ئەمما ئىككى كۈنلۈك يەردىكى ئادەمنى يوقلاشقا ئۇنىڭ چامى يەتمىدى. بېرىپ - كېلىشكە بىر ھەپتىگە يېقىن ۋاقىت كېتىدۇ. بىر ھەپتە سىرتقا چىقىش تۈگۈل، بىر سائەت بىر يەرگە كېتىپ قالسا... مەكتەپتە چاغدا تېخى بولمىدى. خىزمەتكە چىققاندىن كېيىن، ئۆگەي ئانىسى ئۇنى قىمىر قىلىدۇرمىدى، خىزمەتتىن چۈشكەن ھامان ئۆيگە كىرىشى كېرەك. جۈۋىنىڭ ئىچىگە مۇساجانمۇ كىردى. مېھرىئاي قىمىر قىلمىدى.

— ھېچ توڭلىغاندەك قىلمايمەن، ئەمما‌زە، تىترەپ كېتىۋاتىمەن.

مېھرىئاينىڭ بۇرنىغا قاڭسىق تەر پۇرىقى كىردى. بۇ تونۇش پۇراق سەل ئۆزگەرگەندى.

— مېنى سېغىنىدىڭمۇ؟

— ياق، — مېھرىئاينىڭ ئاغزىدىن ئاشۇ سۆز يېغا ئارىلاش چىقتى. ئەمما شۇئان ئۇ مۇساجاننىڭ بوينىغا ئېسىلىپ، بېشىنى ئۇنىڭ قوينىغا تىقىۋېلىپ بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى. مۇساجان ئۇنى كۆچلۈك يوغان قوللىرى بىلەن چىڭ قۇچاقلىدى.

— دەسلەپكى يىللىرى بىردەمدۇ يادىمدىن چىقمىدىڭ، ئەڭ كەم دېگەندە ئىككى - ئۈچ كۈندە بىر چۈشۈمدىن چىقمىدىڭ، — دېدى مۇساجان.

— يالغان.

— قولۇم - پۇتۇم باغلاقتا، ئۆزۈم قەپەستە تۇرسام نېمە ئامال؟

مېھرىئاي شۇنىڭدىن كېيىن تېخىمۇ ئېسىدەپ يىغلاپ كەتتى. تاكى باش ئەزاندىن ئىلگىرىكى توخۇ چىللىغانغا قەدەر يىغلىدى.

— بۇنداق قاتتىقتا يېتىپ باقمىغان بولغىيتىڭ. يېنىڭ ئاغرىپ كەتتىمۇ؟ قۇچىقىمدا تۇتۇپ ئولتۇراي، ئۆي تىزىشىپ ئوينىغان چاغلىرىمىز يادىڭدا بارمۇ؟

مېھرىئاي پېشانىسىنى مۇساجاننىڭ يېرىك ساقاللىق ئېڭىكىگە سۈركەپ تۇرۇپ بېشىنى چايقىدى.

— ئۇنتۇپ قاپسەن - دە!

— تاڭ.

— بۇنداق جاپا تارتمىغان بولغىيدىڭ؟

— تولا تايىنى يوق گەپنى قىلماي، رەسمىي گەپنى قىلىشايلى! مېنىڭ ھېچ ئىشەنگۈم كەلمەيۋاتىدۇ. سىلى تۇرمىدىن قېچىپ

چىپ چىقتىلىما؟
— ياق، قويۇپ بەردى. . .
— نېمىشقا؟ تېخى يەتتە يىل بارغۇ؟
— ئىككى قېتىم يىلىمنى قىسقارتتى.
— قاچان قويۇۋەتتى؟
— بۇلتۇر روزىدا.
— نېمىشقا مېنى ئىزدىمىدىلە؟
— بوينۇم بارمىدى، ئويلاپ باقسام هامان قاملاشمايدۇ.
— نېمىشقا؟
— مانا مېنىڭ ئەھۋالىمنى كۆرگەنسەن؟ سەن دوختۇر، مەن مانا مۇشۇنداق كىرگىلى ئۆيۈم يوق، نان تېپىپ يەيدىغان ئىشىممۇ يوق بولۇپ قالدىم. ئارىلىقىمىزدا ئاسمان - زېمىن پەرق بار. سېنى يىراقتىن كۆندە كۆرۈپ تۇرۇۋاتىمەن، كۆرمەيدىغان كۈنۈم يوق. خۇش چاغلىرىڭ بىلەن خاپا كۈنلىرىڭنى هېسابلاپ قويدۇم. بۇلتۇردىن بۇيان، ئىككى يۈز سەكسەن توقۇز كۈن چىرايىڭ سۇنۇق، خاپا. قىرىق ئىككى كۈن خۇش يۈردۇڭ.
— هازىر مەن قانداق كۈندە تۇرۇۋاتىمەن، بىلەملا؟
— هەممىنى بىلىمەن، توي قىلدىڭ، قېچىپ چىقتىڭ! . . .
— مېنىڭ قېچىپ چىقىدىغانلىقىمنى بىلەمتىلە؟
— ياق. ئىچىمنى بىرنېمە يەپ، پۇخانىم ئۆرلەپ، ئۆيگە پەقەت كەتكۈم كەلمەي، كېچىچە كىراكەشلىك قىلاي دېگەنىدىم. بىر قىز بىلەن بىر يىگىتنى هېلىقى يەرگە ئەكەلگەن، ئۇلار پەستىكى ئورمانلىققا كىرىپ كەتكەن، مەن ئۇلارنى ساقلاپ تۇرسام، سەن كەلدىڭ. ئاسماندىن چۈشكەندەك پەيدا بولدۇڭ. ئىچىم پۈشۈپ، جىلە بولۇپ تۇرغانىدىم، بۇمۇ خۇدانىڭ تەقدىرى.
— بىر دەم ئۆيۈم بار دەيلا، بىر دەم يوق دەيلا، قايسى گەپلىرى راست!

— ئىككىنچىسى.
— ۋىيەي، مەجەزلىرى قىزىق يولۇپ قاپتۇ سىلىنىڭ.
— تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن، ھەزرەتتىكى دېھقان تاغام ئىگىدارچىلىق قىلدى. يەر ئالدىم، دېھقان بولدۇم.
— خۇدايىمغا ئازابىم يەتكەن ئوخشايدۇ. ئەمدى بولغۇلۇق بولدى، خەق نېمە دېسۇن. ھازىر ھۆكۈمەت تارتىۋالغان ئۆيلەرنىڭ ھەممىسىنى قايتۇرۇۋاتىدۇ. سىلىنىڭ ئۆيىگىمۇ يول ماڭسىلا ھەل بولىدۇ. ئوقەتنىڭ بېشىنى تۇتسىلا، ئانچىكى ئامىلەر ئوقەت قىلىپ ئوبدان جاھاندارچىلىق قىلىۋاتىدۇ. توي قىلايلى! ئۇھ، خۇدا، بەرمەيدىغان بەندەڭ يوق ئىكەن.
مېھرىئاي شۇنداق دەپ مۇساجاننىڭ باغرىغا تېخىمۇ چىڭ چاپلاشتى.
— ئىسسىمايۋاتىمەن، چىڭراق يۆگىسىلە جۇۋىنى! — دېدى مېھرىئاي. مۇساجان ئۇنى ئۇنسىز ھالدا تېخىمۇ چىڭ قۇچاقلىدى. ئۇلارنىڭ تىنىقلىرى تېخىمۇ چوڭايدى، بارغانچە قاتتىق پۇشۇلدىغان تىنىقلار تۇمەن دەريا سىنىڭ بوش شىلدىرلىغان ئاۋازىدەك ئاڭلىنىشقا باشلىدى.
— نېمانداق گەپ قىلمايدىغاندۇر، گەپ قىلسىلا دەيمەن؟ ھېلى ئۇخلاپ قالمىز بىكار. ھە راست، سۇ سوغۇقمىدۇر؟ توڭلاپ كەتمەسمىز ـ ھە؟ ئەسكى! تويىنى قاچان قىلمىز؟ دادام ماڭا چىش يېرىپ بىر نېمە دېمەيدۇ. ئۆگەي ئانام ئەزۇەيلىسە، ئۆيىنى تاشلاپ بېرىپ ياتقىمغا چىقىۋالمەن، مېنى ھېچنېمە قىلالمايدۇ. گەپ قىلسىلا دەيمەن، كالىدەك پۇشۇلداپ ياتماي!
— جېنىم مېھرىئاي، مەن نېمە دېسەم بولار؟ تاغام... تاغامنىڭ قىزى بىلەن چېتىپ قويغان...
— ھە؟
مېھرىئاي ئۇنى قويۇۋەتتى. ھەر ئىككىسى جىمىپ قېلىشتى. بىر كەمدە مېھرىئاي ئۆكسۈپ يىغلاشقا باشلىدى، مۇساجان

ئۇنسىز پۇشۇلداپ ياتاتتى. ئۇ چەكسىز خىجىللىق ئىچىدە قالدى. ئۇ ئەسلىدە مېھرىنىڭ ھارۇنغا چىققاندا تونۇشلۇق بەرمەسلىككە، ئۆزىنى بىلىندۇرۇپ قويماسلىققا ئۆز - ئۆزىگە ۋەدە بەرگەنىدى. ئەمما ۋەدىسىدە تۇرماق بەك تەس بولدى، چىداپ تۇرالمىدى. . .

— يەنە كېسەل توخۇدەك شۇمشىيىپ ياتىلىغۇ؟ ئويلاپ باقسام، مەنمۇ بىر قېتىم توي قىپتىمەن. ئىككىمىز ئوخشاش بوپتۇق، تاغلىرىنىڭ قىزىغا چىداپ خېتىنى بېرەلەملا؟

— مېھرىنىڭ جېنىم، ئۆزۈڭنى ئايا، سەن ماڭا تەگسەڭ بولمايدۇ، خەقنىڭ ئالدىدا يۈزۈڭ بولمايدۇ. كىچىكىمىزدە ئوخشاش بولغان بىلەن، ھازىر ئوخشاشمايمىز. مېنىمۇ خەق ئورۇق ئات ئېگىز ئوقۇرغا ئېسىلدى دەيدۇ. توي قىلساق، زادى بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، خوتۇنۇم قوشماق ئوغۇل تۇغدى.

مۇساجاننىڭ ئاغزىدىن مۇشۇ سۆز چىقىشى بىلەنلا، مېھرىنىڭ ئۇنىڭ مەيدىسىدىن قاتتىق ئىتتەردى، ھارۇندىن سەكرەپ چۈشتى، بېشى قېتىپ، لوقۇلداپ ئاغرىپ كەتتى، پۇتلىرى سىيقىراپ ئاغرىدى. ئۇ چاچلىرى چۈۋۈق، پۇتى يالاڭ ئاياغ، نېپىز كالتە ئىشتاندا ئىدى، كۈندۈزى ئېرىپ، كېچىدە قېتىپ داڭگاللىشىپ، يەنە بەزى سۇ يىغىلىپ نېپىز مۇز تۇتقان شەلۈەر يەرلەرنى شالاپلىتىپ دەسسەپ، يۈزىنى تۇتقانچە يۇگۇردى.

— ئەي، مېھرىنىڭ، پەلتۇيىڭنى ئېلىۋال، سوغۇق تېگىپ قالىدۇ. قەيەرگە بارىسەن؟ كۆڭلىكىڭنىڭ ئايىغىدىكى داغنىمۇ بولسا يۇيۇۋەت، سەت تۇرىدۇ. . .

مېھرىنىڭ توختىماي يۇگۇردى. مۇساجان ئاتنىڭ بېشىنى بۇراپ ئۇنىڭ كەينىدىن قۇرۇق ھارۇنىنى داراڭلىتىپ ھەيدەپ قوغلاپ ماڭدى. بۇ چاغدا، شەھەرنىڭ توخۇلىرى بەس - بەستە چىللىماقتا، ئېگىز يار بېشىدىكى مەھەللىلەرنىڭ چىراغلىرى يېنىپ، كىشىلەر نامازىمدات ئۈچۈن تەرەتكە سۇ ئىسسىتقىلى ئوچاق - مەشلىرىگە ئوت يېقىشقانىدى.

12

ماي ئېينىنىڭ ئاخىرىدىكى سالقىن شامالدا، يۇمران يوپۇرماقلارنىڭ، مايسا، چېچەكلەرنىڭ، يالپۇزلارنىڭ پۇرىقىنى، مەست بولۇپ بىر - بىرىنى قوغلاپ سايرىشىپ يۈرگەن قۇشلارنىڭ چاڭىلداپ سايراشقان ئاۋازىنى، بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئوچۇق دېرىزىدىن كۆرگىلى، ئاڭلىغىلى، پۇرىغىلى بولىدۇ.

مېھرىئاي ئوچۇق دېرىزىدىن يىراقتىراق كۆرۈنۈپ تۇرغان باغلارغا، ياشىرىپ تۇرغان بۇغداي مايسىلىرىغا، دولىسىغا كەتمەن سېلىۋېلىپ بۇغدايلىقتا يۈرگەن دېھقانغا تىكىلىپ قاراپ قالغانىدى. دېھقاننىڭ كەينىدىن بولجا قۇيۇرۇقىنى تاشلىۋېتىپ بىر چۈپۈرلۈق سېرىق ئىت ئەگىشىپ يۈرگەنىدى. مېھرىئاينىڭ كۆزلىرى ئاشۇ يەردە بولغىنى بىلەن، كۆزى ئۇلارنى كۆرمەيۋاتقانىدى. ئۇ مۇرىسىگە يېيىلغان قوڭۇر چاچلىرىنى بۇدۇر قىلىۋالغان بولۇپ، چاچلىرى پارقىراق ئىدى. چىرايى تاتراڭغۇ ھەم ئورۇقلاپ قالغان، كۆزىنىڭ ئەتراپىغا چۈشكەن ئىنچىكە قورۇقلار بىلەن مەڭزى. قاڭشىرىغا چۈشكەن سۇس داغنى ئۇپا بىلەن باسۇرغانىدى. ئازادە ئىشخانىدا، ئۇنىڭ يان تەرىپىدە، قىرىق ياشلارغا بېرىپ قالغان، قارا ياپلاق يۈزىنى تەكشى ساقال باسقان، پاكار ھەم ۋىجىك يەنە بىر دوختۇر — تەلئەت دۇمچىيېپ ئولتۇرۇپ مىكروسكوپتا قان ئەۋرىشكىسىنى تەكشۈرمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ موزاي كۆزى پات - پات مېھرىئايغا تىكىلىپ قويۇتتى، ئاندىن ئۆزىچە خۇدۇكسىرەپ، ئارقىسىدىكى ئىشككە قاراپ، يەنە مېھرىئايغا تىكىلەتتى:

— مېھرىئاي، نېمانچە سۈنۈپ ئولتۇرۇپ كېتىلا؟ ئۇنچىۋالا غەمگە پېتىپ ئولتۇرۇپ كەتمىسىلە! . . .

مېھرىئاي تەلئەتكە بۇرۇلۇپ سۇس كۈلۈمسىرىدى. ئۇنىڭ

تاتارغان چىرايى ۋىللىدە قىزاردى.

— تەلئەت ئاكا، كۆزلىرىگە سۈنۈپ كۆرۈنۈۋاتىمەنمۇ؟ مەن نەدە غەمكىن؟ بىكاردىن - بىكارغا كۈلۈپ ئولتۇرغىلى بولمايدۇ - دە!

— ياق، مەندىن يوشۇرمىسىلا، مېنى زادىلىق قىلسىلمۇ، تىللىسىلمۇ، نېمە قىلسىلا، نېمە دېسىلە مەيلى، مەن سىلىگە...

— تەلئەت ئاكا، بۇنداق گەپنى ھەرگىز قىلمىسىلا! مەن سىلىنىڭ سىڭىللىرىدەك ئادەم، بەلكى قىزلىرى دېسەممۇ بولىدۇ. كۆڭۈللىرىگە كەلمىسۇن، ساقاللىرىنى سىيلىۋېتىپ، ئۆيلىرىنى، تۆت بالىلىرىنى، بالىلىرىنىڭ ئانىسىنى ئويلىسىلا. مەن ھەرقانچە تاشلاندۇق بولسامۇ، ماڭىمۇ دېمەتلىكىمدىن بىرى چىقار، — مېھرىئاي شۇنداق دەپلا، ئالدىدىكى شىرەگە بېشىنى قويۇپ يىغلاپ كەتتى. يىغلاپ تۇرۇپ دېدى، — ياكى بولمىسا ئۆلەرمەن!...

— ئوبدان مېھرىئاي، مېنىڭ دەردىمنى چۈشەنسىلە، مەن تۆت بالامنى دەپ مۇشۇ كۈنگىچە زەردىگۆش بولۇپ ئىچىمگە تىنىپ كەلدىم. قارىسىلا، مەن ئۆز ۋاقتىدا خېلى چىرايلىق، كېلىشكەن يىگىت ئىدىم. ھالا بۇگۈنكى كۈندە نېمىشقا مۇشۇنداق قۇرۇق قاقشال، سەت بىر پېيەنچۈك بولۇپ قالدىم؟ نېمىشقا ھاراقكەش، بەڭگى بولۇپ قالدىم؟ ئاشۇ ئازاۋۇل، ئايىغى قۇرغاق شەقىقى خوتۇننىڭ دەردىدىن ئەمەسمۇ! مېنىڭ خەقتىن ئادىلىغادىلىرىم، كۆرگەنلىرىم ئازمۇ؟ مانا بولدى، ئۆزلىرى كۆردىلە، ئاخىر نېمە بولدى؟ بۇزۇق خوتۇننىڭ ئاقىۋىتى ئاشۇنداق بولدى. ئۇ تېخى بوينىغا ئالماي يۈرىدۇ، نېمە بولسا بولسۇن، ئەمدى ئۇنىڭ بىلەن ھەرگىز بىر ئۆيگە كىرمەيمەن. ئۆينى تاشلاپ چىقتىم، مۇشۇ چىققىنىم ھېساب. ھەممىنى بەردىم. بالىلارنىڭ چوڭى ئوتتۇرا مەكتەپكە چىقتى. تېخى ئۇ خوتۇن بۇزۇقچىلىقتىن قالمىسا، مېنى شۇنداق بوزەك قىلسا بولامدۇ؟ ئويلاپ باقسىلا،

ئۇ مېنى ئەر قاتاردا كۆرمەيدۇ، ھازىر تېخى تېنىۋالدى، مانا كۆردىلىمۇ!

تەلئەت ئۆپكىدەك ئېسىلغان ھالدا، مەيدىسى، بېقىنى، دۇمبىسىنى ئېچىپ:

— مانا قارىسىلا دەيمەن، مۇشۇ كۆك، كالتەك، تېپىك ئىزلىرى پاكىت. ئۆزىنىڭ ئىنىسىدەك بىر ياش لۇكچەك بىلەن يالغان يېرىگە كىرىپ قالدىم. لۇكچەك مەندىن كۇچلۇك، قاۋۇل بولغاندىكىن، مېنىڭ كۇچۇم يەتمىدى. مېنى ئۇرۇپ يېقىتىپ قويۇپ، قېچىپ چىقىپ كەتتى. مۇشۇنداق بوزەك قىلسا بولامدۇ؟ مەن تۇتالمىغاندىن كېيىن، ئۇ تېنىۋالدى. مەيلى تېنىۋالسىمۇ مەن ئەمدى ئۇنى خوتۇن قىلمايمەن. مەيلى، تۆت بالىنىڭ رىزقىنى خۇدا بېرەر. بىلمەيدۇ دېمىسىلە، ئىككىمىزنىڭ بېشىغا كەلگەن كۇن ئوخشىشىپ كېتىدۇ. ئەگەر مەن سىلىنى دەپ مۇشۇنداق تۇرمىغان بولسام، ئاللىقاچان ئۆلۇپ تۇگەيتتىم. مېنى ئائۇمىد قويمىسىلا، سىلى نېمە دېسىلە شۇنى قىلىمەن. سىلىنىڭ خىزمەتلىرىنى قىلىمەن. مېنى پەقەت ياراتسىلا، مەن ئۆمۇر بويى سىلىنىڭ قۇللىرى بولىمەن. ئەگەر سىلىمۇ مېنىڭ ئاجىز يۇرىكىمنى ئازابلىسىلا، مېنىڭ ئەمدى بۇ دەردكە چىدىغۇچىلىكىم، ئۇنى كۆتۇرۇپ ياشىغۇچىلىكىم قالمىدى. مېنىڭ بۇ دۇنيادا تارتىشقۇدەك ھېچنېمەم يوق. مەن ئۆلۇپ كەتسەم ھېچكىمۇ يادىغا ئېلىپ قويمايدۇ. بەك چۇشكۇنلىشىپ كەتتىم. ئۆلۇم كۆزۇمگە كۆرۇنۇپلا تۇرىدۇ. پەقەت سىلىنى دەپ، سىلىگە تەلمۇرۇپ، سىلىدىن كۆڭلۇم سۇ ئىچكەندەك بولۇپ، سىلىدىن ئۇمىد كۇتۇپ كېلىۋاتىمەن... ماڭا سىلىنىڭ بولسىمۇ ئىچىلىرى ئاغرىسۇن.

مېھرىبانلىق ئورنىدىن دەس تۇرۇپ ئىشىككە قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭ ئالدىنى تەلئەت توسۇۋالدى. ئۇنىڭ قىزارغان، ئولتۇرۇشاڭغۇ كۆزلىرىدىن ئاققان ياش ئۆسۇپ قالغان يىرىك ساقاللىرى

ئارىسىدا تارقىلىپ كېتىۋاتقانىدى. ئۇنىڭ بوينىنى قىسىپ، قىغ-چىنىڭ ئارىسىدەك قوللىرىنى يېرىم سوزۇپ، بىچارە يېتىمدەك بوينىنى قىسىپ تۇرۇشلىرى مېھرىنىڭ قەلبىنى چۈلغىغان غەزەپنى بىردىنلا قاتتىق ئېچ ئاغرىتىشقا ئۆزگەرتىۋەتتى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى ئېچىنىش، تىترەك باستى. قاتتىق يىغا قاپساپ كەل-دى.

— ماڭا قارىسىلا، مەن مۇشۇ گېپىمنى دېيىشكە پېتىنال-ماي، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئىچىمنى قانچىلىك بىرنەرسە يېگەن-لىكىنى بىلەملا؟ مېنى بۇنداق نائۇمىد قىلمىسىلا! كۆڭۈللىرىگە كىرىپ چىقسام، سىلىمۇ جاندىن جاق تويدىلا، مەن شۇڭا يۇر-كىمدىكى گېپىمنى دېيەلىدىم. سىلى ئۆزلىرىنى تۇگەشتۇرسىلە، مەنمۇ تۇگىشىمەن. مەن ئۇچۇن بولسىمۇ، قورساقلىرىدىكى جان ئۇچۇن بولسىمۇ ياشىسىلا. مانا مەن ئۇنىڭغا دادا بولاي! ئۆز پۇشتىمدىن تامغان دەپ بىلەي...

— ھە! — مېھرىنىڭ چۆچۈپ ئېچىگە تارتىۋەتتى. ئۇ قور-سىقىدىكىنى ئىنىس - جىن بىلمەيدۇ دەپ ئويلىغانىدى. ئۇ ئاشۇ كېچىدە تۇمەن بويىدا ئۆزىنى مۇساجانغا تاپشۇرۇپ، قورسىقىدە-كىگە ئېرىشكەنىدى. دادىسى ئۇنى ھېچقانداق ئەيىبلىمىدى. پە-قەت بىردەم ئۇنسىز قاراپ تۇرغاندىن كېيىن: «دىلىڭىز ئازار يېدى قىزىم، مەن ئالدىڭىزدا گۇناھكار، خالىغىنىڭىزنى قىلىڭ. قاچان، كىمگە دېسىڭىز، شۇ چاغدا تويۇڭىزنى قىلىپ قويىمەن» دېگەنىدى. مېھرىنىڭ شۇ چاغدا دادىسىغا ئۆزىنى ئېتىپ قاتتىق يىغلاپ كەتكەنىدى. ئۆگەي ئانىسى ياكى ئاق، ياكى كۆك دەپ گەپ قىلمىدى. ئۇ، شۇنىڭدىن بۇيان دوختۇرخانىدا ياتاق تۇتۇپ ياتتى. كۇندە چۈشتە چوڭ ئۆيگە كىرىپ، دادىسى بىلەن بىر داستىخاندا ئولتۇرۇپ تاماق يېدى. ئۇ ھامىلدار بولغىنىنى سەز-گەندىن كېيىن چۆچۈدى، ئەمما بىرخىل ئىسسىق كۇچ ئۇنى ھېچقانداق ھەرىكەت قىلدۇرمىدى. بالىنى چۈشۈرۈۋېتىشنى كۆپ

ئويلاپ، سارائ، سەپرا بولۇپ كەتكەن چاغلىرىمۇ بولدى، ئەمما ئۇنى ئالدۇرۇۋېتىش، چۈشۈرۈۋېتىشكە پەقەت كۆڭلى ئۇنىمىدى. بالىنى تۇغسا، بېشىغا قانداق كۈنلەر كېلىدىغانلىقى كۆڭلىگە بەش قولدەك ئايان بولۇپ تۇرسىمۇ، لېكىن بالىغا چېقىلغۇسى كەلمەدى. دائىم بالىسىنى قولىغا ئېلىپ قانداقلىقىنى كۆرۈپ باققۇسى، ئەركىلەتكۈسى، قۇچىقىغا ئېلىپ ئېمىتكۈسى، باغچىغا ئەكىرىپ ئويناتقۇسى كېلىپ تۇردى. ھەتتا چۈشەپمۇ قالدى. بالىنى بىردەم مۇساجانغا، بىردەم ئۆزىگە ئوخشىتىپ، ئۇنىڭ ھەرخىل كىيىملىرىنى تاللاپ كەتتى. بالا باققۇچى ئىزدىدى. يۆگەك، ھارۋا، تاپانچا، قورچاق دېگەنلەر ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئەگىپ قالدى...

مانا ئەمدى ۋاقىت ئاز قالغانسېرى دەسلەپ كۆڭلىگە بەش قولدەك ئايان بولغان بالا تۇغسا بېشىغا كېلىدىغان .كۈلپەتلەر ئۇنىڭغا تازا قورقۇنچلۇق بولۇپ تۇيۇلۇپ كەتتى. راستىنلا بەك قورقۇنچلۇق ئىش. بۇنىڭدىن قۇتۇلۇشنىڭ چارىسى پەقەت ئۆلۈم. ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ، ئاخىر ئۇ مانا مۇشۇ چارىنى تاللاپ، بۇگۈن مانا شۇلارنى خىيال قىلىپ ئولتۇرغانىدى.

— ئەگەر ماقۇل دېسىلە، ئىككى جاننى، ئۆزلىرىنى قوشقاندا ئۇچ جاننى قۇتۇلدۇرغان بولىلا. بۇنداق بىئەجەل ئۆلۈم دېنىمىزدىمۇ بەك يامان گۇناھ ھېسابلىنىدۇ. ئۇ دۇنيادا پەقەت ياخشىلىق يوق دەيدىكەن. بۇنىڭغا ئىشىنەملا ـ ئىشەنمەملا مەيلى. ئەمما ھەر ھالدا بۇنداق قىلسىلا، پەقەت ئوبدان بولمايدۇ. مەن بالىغا دادا، سىلىنىڭ سادىق چاكارلىرى، قۇللىرى بولاي، مېنى مۇرادىمغا يەتكۈزسىلە، ئۆمرۈمنىڭ يېرىمى دەرد ـ ئەلەمدە ئۆتتى، بۇنىڭدىن كېيىن خۇشال، بەختلىك ئۆتسە نېمە بولىدۇ؟ سىلىدىن نېمە كېتىدۇ؟ قورساقتىكى بىگۇناھ جاننى بەكرەك ئويلىسىلا!...

دەل شۇ سۆزنى كۈتۈپ تۇرغاندەك، بالا قاتتىق تەۋرىدى.

— يائاللا، تەلئەت ئاكا، مېنى ئېرىتىۋەتتىلىغۇ؟ ئاخىر مېنى يەڭدىلە! — ئۇ تەلئەتكە تاشلاندى. تەلئەت ئۆزىدىن ئېگىز، ئۇستىخانلىق ياش قىزنى ئەسەبىيلىك بىلەن سۆيۈپ كەتتى.

— ئاخىر يۈرىكىمنى چۈشەندىلە، مېھرىبانىم، — دېيىلىدى ئۇ تىترىگەن ئاۋاز بىلەن. بۇ چاغدا مېھرىبانىنىڭ پۈتۈن ئەس - يادى قورسىقىدىكى بالىدا قالغانىدى. يوز، بويۇنلىرىغا سۈركەل- گەن يىرىك ساقالدىن بىردىنلا ئۆزىنى مۇساجان قۇچىقىغا ئالغاندەك ھېسسىياتتا بولۇپ، ئىللىق بىر سېزىم غىللىدە قىلىپ، تەنلىرى بوشىشىپ كەتكەندەك بولدى.

13

ئاق خالات كىيىپ ئالدىغا سەل دۈمچەيگەن مېھرىبانىي ئامبۇ- لاتورىيە كارىدورىدا تېز - تېز ماڭدى. كىرىدىغان يېرىنى تاپال- مىغان كېسەللەر پات - پات ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ سورىدى. ئۇ ئىللىق كۈلۈمسىرەپ، ئۇلارنىڭ قولىدىكى قەغەزگە بىر قۇر قاراشتۇرۇپلا، كىرىدىغان يەرلىرىنى دەپ بېرىپ ماڭدى. ئۇنىڭ چىرايىنى قورۇق باسقان، تازا تولۇپ سەمرىپ، تېخىمۇ گۈزەل ئوتتۇرا ياشلىق چوكان بولغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ ئاشۇ ئوماقلىقىغا قوشۇلۇپ بىرخىل يېقىمسىز قېرىلىق چىقىپ تۇرغاند- ەك قىلىدۇ. بۇ بەلكى ئۇنىڭ روھىغا سىڭىپ كىرگەن، ئۆزىگە ئەر بولغۇچى قېرى ئادەمدىن ئۇنىڭغا سىڭىشكەن نەرسە بولسا كېرەك. ئۇنىڭ كۆڭلى سۇ ئىچكەن كۆڭۈل ئىدى. ئۇنىڭ نۇرى خۇنۇكلەشكەن شەھلا كۆزلىرىدىن بۇ ئىشلارغا پەرۋايى پەلەك بولۇپ، تەقدىرگە تىز پۈككەنلىكى مانا مەن دەپ چىقىپ تۇراتتى.

ئۇ بىر ئىشخانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئىشىككە قولىنى ئۇزا- تىپ بولۇپ تۇرۇپ قالدى. ئىشخانىدىن چىقىۋاتقان ئاۋاز ئۇنى توختىتىپ قويغانىدى:

— بىر خۇش بولاي، ئوبدان خۇشگۇل، ماقۇل دېسىلە، ئەگەر بۇنداق جاھىللىق قىلسىلا، مېنىڭ چوقۇم يۇرىكىم يېرىلىپ ئۆلۈشۈم تۇرغان گەپ! . . .

— ياق، جېنىم تەلئەت ئاكا، مېنى خىجىل قىلمىسلا، مەن مېھرىئاي ئاچام بىلەن بىر يەردە ئىشلەپ تۇرۇپ بۇنداق قىلسام، تۇزكورلۇق قىلمايمەنمۇ؟ بۇ پەقەت قاملاشمىغان ئىش. مەن سىلىنىڭ قىزلىرىدەك تۇرسام! . . .

— جېنىم خۇشگۇل، سىلى بىلمەيلا، مېھرىئاي مېنى ئېرى قاتاردا كۆرمەيدۇ، ئېرىدەك بىلمەيدۇ. مېنى قېرى دەپ ياراتمايدۇ. يولدا ماڭسا، ماڭا ياكى ئالدىدا يىراق مېڭىشنى، ياكى كەينىدە يىراق مېڭىشنى دەيدۇ، كىنو، تىياتىرغا مەن بىلەن بارمايدۇ، مەن بارسام، ئۇ بارمايدۇ. ئۇ، باشقىلارنىڭ ئالدىدا مېنى ئېرىم دېيىشتىن نومۇس قىلىدۇ. مېنى قېرى كۆرۈپ باشقىلار بىلەن. . .

— ياق تەلئەت ئاكا، بەك ئاشۇرۇۋەتتىلە، قېرىلىقلىرى راست، مېھرىئاي ئاچامدىن ساق يىگىرمە ئىككى ياش چوڭ سىلى. مېھرىئاي ئاچام سىلىنى ئۇنداق كۆرگەن بولسا، سىلىگە ئالتۇندەك ئۇچ بالا تۇغۇپ بەرمىگەن بولاتتى، ئاللىقاچان سىلىنى تاشلىغان بولاتتى. ئۇ شۇنداق چىرايلىق، ھەرقانداق يىگىتكە تەگسە جان دەپ ئالىدۇ. ئۇ بەك ئاق كۆڭۈل، پەزىلەتلىك ئايال. بىز ھەممىمىز ئۇنى ھۆرمەتلەيمىز، بەك غۇرۇرلۇق. ئۆز ئاياللىرىنى چۈشەنمەيدىكەنلا، ئۇ ئۇنداق شاللاق ئاياللاردىن ئەمەس. ئۇنىڭ شۇنچە چىرايى، ئەخلاق بىلەن سىلىدەك ئۆزىدىن چوڭ ئادەمگە تېگىپ قالغىنىغا بىزمۇ ھەيران!

— ئۇنى مەن ئۆلۈم گىرداۋىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغان. شۇڭا ماڭا تەككەن، شۇڭا ئۆلمەي قالغان. . . بولدى، بۇنى دەپ ۋاقىتنى ئۆتكۈزمەيلى. ئۇ پەقەت ئۇچ بالامغا ئانا بولۇپ، ماڭا خوتۇنلۇق بۇرچىنى ئادا قىلسىلا بولدى، مەن پەقەت بولالمىدىم،

كەلسىلە، مۇشۇ بىر قېتىم، بۇنىڭدىن كېيىن ھەرگىز...
— ۋاي ئۇنداق قىلمىسىلا، سەت تۇرىدۇ، ھېلى ۋارقىراي-مەن، بىر كىم كېلىپ قالىدۇ، ئەنە بىرى كېلىپ قالدى، قويۇۋەتسىلە، قانداق قېلىن ئادەم ماۋۇ، يۈز - خاتىرە قىلغاننى بىلمەيدىغان؟
مېھرىنىڭ يۈزلىرى قىزارغان ھالدا ئىشىكنى قاتتىقراق ئىككى چېكىپلا كىردى. تەلئەت خۇشگۈلگە چاپلىشۋېلىپ، يۈ-زىنى ئەپقاچسا كارىنىيغا، كۆكسىگە سۆيۈپ، ئۇنىڭغا ئېسىلىۋال-غانىدى. ئىشىك ئېچىلىشى بىلەنلا، ئۇ قاتتىق ھودۇقۇپ خۇش-گۈلنى قويۇۋېتىپ، قېتىپ تۇرۇپلا قالدى. ھەر ئىككىسى تام-دەك تاتىرىپ كەتتى. خۇشگۈل ئىزا تارتقىنىدىن، قورقىنىدىن غالىلداپ تىترەپ، پاڭگىدە يىغلىۋەتتى. مېھرىنىڭ بېرىپ، خۇش-گۈلنىڭ چۈۋۈلغان چاچلىرىنى تۈزەشتۈردى.
— سىزدە گۇناھ يوق سىڭلىم، توغرا قىلدىڭىز، بۇ ئادەم ئۆز ۋاقتىدا بۇرۇنقى خوتۇنى ئۈستىدىن داتلاپ ماڭمۇ شۇنداق قىلغان... سىز مەندىن ئەقىللىق ئىكەنسىز.
خۇشگۈل مېھرىنىڭىنى قۇچاقلاپ يىغلاپ كەتتى.
— رەھمەت ئوبدان ئاچا، جاھاندا سىلىدەك كەڭ قورساق ئايال بارمۇ! مۇشۇنداق ئادەم بىلەن قانداقمۇ بىر ئۆيدە تۇرغانلا، جېنىم ئاچا؟ ئىتنىڭ ئۆزى ئىكەنغۇ!
— بولدى يىغلىماڭ سىڭلىم! قانداق قىلىمەن؟ پېشانەمگە پۈتۈلگىنى شۇ تۇرسا! خۇدانىڭ ماڭا قىلغان سوۋغىسى... تارتماقتا ئامال يوق...
— سىلىدىن باشقا ئادەم بولسا ماڭا نېمە كۈن كۆرسىتەتتى!...
خۇشگۈل تېخىمۇ ئېسىدەپ يىغلاپ كەتتى.
— تەلئەت! سىلىگە تېلېفون كەپتىكەن، — دېدى مېھرىنىڭ تەبەسسۇم بىلەن. چەكچىيىپ تۇرۇپ قالغان تەلئەت چۆچۈپ:
— ھە، نېمە؟ ھە، نېمىدىن؟ كىمدىن؟ — دېدى بىردىنلا

چۆچۈپ، ئۆزىگە كېلىپ كۈلۈشكە زورۇقۇپ.

— ئېتىنى سوربماپتىمەن، بىر ئايالدىن كەپتۇ.

تەلئەتنىڭ ئاق ساقال بېسىپ كەتكەن گۆشلۈك يۈزى يالىلدە قىزىرىپ تېخىمۇ تەمتىرەپ كەتتى. مېھرىنىڭ كۆكسىگە بېشىنى قويۇۋېلىپ ئۆكسۈپ يىغلاۋاتقان خۇشگۈلمۇ دەرھال بېشىنى كۆتۈرۈپ بىر مېھرىنىڭا، بىر تەلئەتكە قاراپ:

— جېنىم مېھرىنىڭ ئاچا، سىلى ھېلىمۇ مۇشۇنداق تۇرۇپ-لا! — دەپلا ئاۋازىنى تېخىمۇ قويۇۋېتىپ مېھرىنىڭىنى قۇچاقلاپ يىغلاپ كەتتى.

1987 ـ يىل 30 ـ نويابر. قەشقەر.

编辑：库尔班·巴拉提
责任编辑：阿不都肉苏里·吾买尔
封面设计：加拉里丁·巴合拉木

艾合塔木·吾买尔中篇小说选(维吾尔文)

新疆人民出版社出版
(乌鲁木齐市解放南路348号　邮政编码：830001)
新疆新华书店发行
乌鲁木齐八家户彩印厂印刷
850×1168毫米　1/32开本　14.875印张　2插页
1999年5月第1版　1999年5月第1次印刷
印数：1—3000

ISBN7—228—05212—9/I·1930　定价：28.00元